НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (категорія «Б»).

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій
(головний редактор);
С. Закірова, кандидат історичних наук
(заступник головного редактора);
Т. Дубас, кандидат наук із соціальних комунікацій
(відповідальний секретар);
О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук;
В. Попик, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук;
В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща);
Л. Буряк, доктор історичних наук;
О. Василенко, кандидат історичних наук;
Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Добровольська, доктор наук із соціальних комунікацій;
О. Заваліна, доктор філософії (США);
М. Закіров, доктор політичних наук;
О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Іванова, кандидат історичних наук;
Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій;
Н. Кушнаренко, доктор педагогічних наук;
Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій;
К. Лобузіна, доктор наук із соціальних комунікацій;
Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція);
І. Мищак, доктор історичних наук;
А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій;
О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій;
В. Удовик, кандидат історичних наук;
Л. Чуприна, кандидат наук із соціальних комунікацій;
Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія);
Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Відповідальний редактор
С. Закірова

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 75

Київ 2025

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 8 від 09.09.2025)

УДК 021+025.5]:[001+316.77+004+94](082)(477)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / редкол.: Ю. Половинчак (голов. ред.), С. Закірова (заст. голов. ред.), Т. Дубас (відп. секр.) [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2025. – Вип. 75. – 552 с.

У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких висвітлюються актуальні питання розвитку інформаційного суспільства в Україні в умовах російської військової агресії: окреслено перспективи бібліотечного управління державними електронними інформаційними ресурсами, проаналізовано тенденції розвитку бібліотек наукових установ НАН України, визначено особливості форсайту у контексті інформаційного суспільства, висвітлено окремі аспекти інформаційно-психологічних операцій та впливу як елементів і факторів російської війни проти України.

У випуску розглянуто можливості бібліотек як центрів наукового, інформаційного та комунікаційного розвитку: проведено аналіз діяльності структурних підрозділів бібліотек в умовах викликів сьогодення, висвітлено особливості впровадження штучного інтелекту в бібліотечну діяльність, показано значення бібліотечних установ для посилення спроможності територіальних громад, висвітлено зарубіжний досвід діяльності бібліотек.

У наукових статтях випуску репрезентовано широкий спектр джерелознавчих і документознавчих досліджень архівних, музейних колекцій і журнальних зібрань: проаналізовано наукову і культурологічну спадщину С. Маслова, Л. Українки, Г. Колцуняка, П. Балицького, членів української Центральної Ради; висвітлено характеристики міжнародного міждисциплінарного журналу *Emerging Science Journal* колекції Національної центральної бібліотеки Флоренції, показано проблеми функціонування наукових журналів, розглянуто особливості бібліотеки Тимофія (Щербацького) в складі історичної бібліотеки Софійського кафедрального собору та документальних архівних фондів Національного музею історії України.

Видання орієнтовано на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері історії, книгознавства, літературознавства, соціальних комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій.

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, НАН України, 2025

ЗМІСТ

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ 7

Горовий В. Перспективи бібліотечного управління державними електронними інформаційними ресурсами.....9
Закіров М. Політична пропаганда в інформаційно-комунікаційному середовищі епохи постправди 23
Бездрабко В. Блогінг як соціокомунікаційний феномен: природа, структура, класифікація та етико-правовий вимір.....37
Гребенюк А., Гребенюк Д. Російський інформаційно-психологічний вплив на населення: характерні риси та визначення ..65
Гайдай В. Інформаційно-психологічні операції як ключовий елемент гібридної війни: приклад російсько-українського протистояння.....76
Спіріна С., Юхно С. Комунікаційні інструменти Реєстру збитків України для можливостей відшкодування втрат населення через російсько-українську війну 90
Курасов В. Цифрова трансформація документаційного забезпечення діяльності рекрутингових агенцій 116
Каращук О., Пестрецова О., Гаранін О. Форсайт у контексті інформаційного суспільства: історіографічний вимір.....128

БІБЛІОТЕКИ – ЦЕНТРИ НАУКОВОГО, ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА КОМУНІКАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ.....155

Солоіденко Г. Бібліотеки наукових установ НАН України: трансформації і тенденції розвитку в умовах сучасних викликів.....157
Добровольська В., Ляховченко В. Штучний інтелект у бібліотеках: етичні виклики в контексті історії його впровадження.....179
Гарагуля С. Інструментарій підтримки досліджень у бібліотеках: систематичний огляд ключових проєктів 203
Чуприна Л. СІАЗ – інформаційні виклики сьогодення 222
Желай О., Аксьонова Н., Терещенко І. Бібліотека як центр розвитку та посилення спроможності територіальної громади 242
Ауліна О. Роль вітчизняних бібліотек як центрів соціальної комунікації в умовах російсько-української війни 261

Дубас Т., Булахова Г. Журнали відкритого доступу:
міжнародний міждисциплінарний журнал *Emerging Science Journal*
у колекції Національної центральної бібліотеки Флоренції.....279
Кубко А. Наукова мобільність як фактор
академічної успішності вченого – дослідження афіліаційних змін
працівників Київського університету імені Бориса Грінченка 299
Гах І. Перспективи розвитку і використання штучного інтелекту
в бібліотеці (зарубіжний досвід) 322
Моршна Н. Роль президентської бібліотеки Олусегуна Обасанджо
у відродженні Африки.....336

**АРХІВНІ, МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ТА ЖУРНАЛЬНІ ЗІБРАННЯ
У ФОКУСІ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ** 347

Шаповал А., Вербіцька О., Ємчук О. Шевченкознавчі зацікавлення
Сергія Маслова крізь призму архівної спадщини вченого 349
Заєць О. Бібліотека Тимофія (Щербацького) у складі історичної
бібліотеки Софійського кафедрального собору як історичне джерело371
Ткачук К., Куцаєва Т. Гнат Колцуняк (1888–1937?):
біографічні студії через призму музейних зібрань 391
Дояр Л. Друкована спадщина членів української Центральної ради:
раритетна публіцистика з фондів Книжкової палати України.....408
Іващук Л. Архівні документи музеїв ВУАН у складі
архіву Національного музею історії України 425
Радченко А. Стратегії виживання:
фінансові моделі наукових журналів 439
Ткаченко І. Розвиток селянсько-робітничої кооперації
в Україні на сторінках тижневика «Село» (1909–1911) 461
Лощинська Н. Книгознавчий доробок Павла Балицького
в журналі «Життя й революція»: до 100-річчя створення часопису ...481
Беззуб Ю., Беззуб І.«Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна».
Памфлет Лесі Українки «Голос однієї російської ув'язненої».....503

**СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ** 525

Братина З. Журналістські практики і перспективи розвитку
стратегічних комунікацій у контексті
євроатлантичної інтеграції України 527

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

https://doi.org/10.15407/np.75.009
УДК 021:025.5:004]:321-043.86(477)

Валерій Горовий,
доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: valnihor@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2644-5249

ПЕРСПЕКТИВИ БІБЛІОТЕЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ЕЛЕКТРОННИМИ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ

Основні фактори розвитку сучасної державності пов'язані з принципово новим етапом технологічної революції, відображеної в електронних інформаційних технологіях. Проникнення цих технологій в усі сфери суспільного життя, завоювання ними безумовного лідерства в реалізації основних напрямів поступу людства, включно із суттєвим оновленням соціальної структури, відбувається під впливом активної глобалізації. При цьому глобалізаційні процеси стають одним із орієнтирів еволюції державності. Важливим фактором розвитку сучасної держави є наявні у фондах її бібліотек та інших установ напрацьовані попередніми поколіннями інформаційні ресурси, вивірені суспільною практикою і збагачені ментальними характеристиками регіонів. У пропонованій статті здійснюється узагальнення основних тенденцій розвитку держави в руслі сучасних технологій та ефективного використання державного інформаційного ресурсу.

Ключові слова: електронні технології, бібліотечні інформаційні фонди, мобілізація інфосфери, управління державними інформаційними процесами, суспільна свідомість, ментальні ресурси розвитку, інфраструктура управління електронними інформаційними ресурсами.

Постановка проблеми. Розвиток глобалізації на основі широкого використання електронних інформаційних технологій включає процес переформатування і вдосконалення всіх видів взаємовідносин між державами. Характерною особливістю нинішнього міждержавного розвитку разом із згаданими електронними інформаційними

© В. Горовий, 2025

технологіями є практично однакова швидкість поширення інформації, перенесення нових технологій в усі регіони світу, зростаюче значення впливу високоякісних ментальних факторів на підвищення ефективності загальносуспільної діяльності. Бібліотечні установи стають при цьому все більш активними інструментами в розвитку сучасних інформаційних обмінів. Тому питання організації їхньої діяльності при акумуляції глобальних і національних інформаційних ресурсів з масиву нового інфотворення, розкриття на оновленій технологічній основі наявних фондів інформації, напрацьованої попередніми поколіннями українського народу, вдосконалення все більш розширюваного рівня спеціалістів сучасної інфосфери мають вирішувати усі наукові напрями, пов'язані з оптимізацією використання суспільно значущих фондів бібліотек, логічного поєднання їх із матеріалами сучасного інфотворення, підготовки ресурсів до їх ефективного використання в умовах інформатизації, розвитку електронних інструментів інформаційних обмінів, аж до штучного інтелекту та впровадження квантових підходів до активізації сучасної людини в інфосфері.

Аналіз останніх досліджень характеризується тим, що їх результати відображають використання електронних ресурсів у всіх сферах суспільної діяльності. Відповідна література стосується і загальних тенденцій розвитку сучасної інформаційної сфери (Е. Тоффлер, Кастельс та ін.), і галузевих (Ю. Н. Харарі, В. Горовий, А. Задоя та ін.). У числі основних напрямів розвитку інформаційних технологій та технологій бібліотечної діяльності в сучасних умовах особливої важливості набули дослідження, пов'язані з гібридними інформаційними війнами та інформаційними впливами безпосередньо в процесі сучасних воєнних дій (Г. Почепцов, низка напрацювань колективу науковців НБУВ, зокрема з питань національного інформаційного суверенітету у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій, та ін.). Викладені дослідниками факти і спостереження дали підставу О. Прогнімаку назвати наше найближче майбутнє неоіндустріальним [1].

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи характерні особливості інформаційного наповнення сучасної бібліотечної системи, треба визнати, що сьогодні, як і на всіх попередніх етапах

існування бібліотек, наповнення їхніх фондів відображає насамперед актуальні напрями суспільного розвитку. Інформаційному супроводу в індустріальному суспільстві були підпорядковані насамперед процеси переходу пізнання і відображення в інформаційній сфері навколишньої дійсності. Друкований етап інформаційного виробництва сприяв поширеному доступу до знань у бібліотечних установах, що постійно вдосконалювались та спеціалізувались. Друковані видання, що розповсюджувались усе більшими тиражами, були орієнтовані на запити зростаючої читацької аудиторії, сприяли повнішому задоволенню урізноманітнених запитів читачів.

Постійне зростання читацької аудиторії з розвитком індустріалізації суспільства відповідало об'єктивним потребам у збільшенні грамотної, освіченої частини населення, яка мала кваліфіковано обслуговувати технологічний розвиток. Загалом, еволюція фондів на всіх етапах людства відповідала інтересам розвитку суспільства, ефективності використання вже напрацьованих інформаційних фондів і зростаючій якості нового інфотворення.

Порівняно з попередніми етапами розвитку людства саме заключна частина індустріального етапу характеризувалась найбільшими обсягами друкованої інформаційної продукції. Таким чином, розвиток друкованої продукції, збільшення тиражів друкованих видань, удосконалення організації бібліотечної роботи – усі ці процеси розширюють доступ до необхідної для суспільного поступу інформації, сприяють потрібному для індустріального розвитку підвищенню освітнього рівня.

Проте, незважаючи на постійне вдосконалювання технологій виробництва інформації, розвиток науково-інформаційних і технологічних процесів управління інформаційними ресурсами, загальна потреба в інформації, необхідній індустріальному суспільству, тривалий час перевищувала можливості наявного ресурсу. Це обумовлено низкою факторів.

Першим фактором є те, що в процесі свого розвитку люди потребували все більшого обсягу інформації для ефективного реагування на зростаюче число впливів зовнішнього середовища на їхню спільноту. Зміни, пов'язані з еволюцією середовища існування, є самостійним, незалежним від людських потреб і бажань процесом,

що відбувається за притаманними йому законами. Реагування на ці процеси людьми, їх спільнотами відбувається після появи відповідних проблем через пізнавання і створення інформації, що стає основою відповідного реагування на зовнішні впливи. Передача форм цього реагування між людьми, починаючи від простого наслідування рухів до вироблення звукового, а потім і письмового, будь-якого іншого графічного інформування, сприяла розвитку спільної людської діяльності, її ефективності. Урізноманітнення зовнішніх впливів на людську спільноту зумовлює проблему структуризації суспільства і цей процес потребує також розвитку відповідного інфотворення.

Тривалий час людської історії ці процеси характеризувалися двома основними особливостями: інформація у людських спільнотах розвивалась послідовно за потребами як реагування на життєво важливі потреби, що виникали перед ними; вона також удосконалювалась через розвиток енергобіологічних процесів реагування людини на нові зовнішні впливи, використання наслідків цього реагування в біологічних особливостях, у зафіксованих комбінаціях у вигляді міркувань, що допомагають вирішенню проблем та адаптації до нових ситуацій.

Оглядаючи процес розвитку людини, суспільства та навколишнього середовища, при всьому цьому ми маємо віддавати належне реальності. А вона свідчить, що хоча наявні сьогодні енергобіологічні резерви пристосування людини до швидкоплинних змін навколишнього середовища ще далеко не вичерпані, але їх не досить для позитивних перспектив розвитку людської цивілізації в майбутньому. Технічний поступ, хоч і створює додаткові можливості для засвоєння значних обсягів інформації, але при цьому в майбутньому можливі нові серйозні проблеми для розвитку цивілізації. Усі ці проблеми накладаються на перспективи розвитку бібліотечної діяльності.

Ще одним фактором дефіциту нової інформації в розвитку людських спільностей є зростаюча чисельність населення, що потребує її для виробництва все більшого числа харчових ресурсів, розширення індустрії легкої промисловості, житлового будівництва, транспорту тощо. Потреби в розвитку необхідних ресурсів, власне, розпочинаються з часу виникнення нової людини й урізноманітню-

ються протягом усієї її історії. Нові запити суспільства для його функціонування на наступних етапах потребують використання нових матеріалів, нових технологій, а отже – виробництва і використання нової інформації, нових знань.

І збільшення чисельності населення планети, і зростаюча кількість викликів навколишнього середовища до нашої цивілізації обумовлюють необхідність удосконалення структури суспільства. Ускладнення зовнішніх викликів визначає необхідну складність побудови нашого суспільства, що має адекватно реагувати на виклики. Тому розвиток соціальної сфери стає все більш важливою проблемою для людства. Це коло питань також має бути відображене в бібліотечній інформації.

Третім фактором ускладнення інформаційних ресурсів і, відповідно, необхідності вдосконалення рівня бібліотечної роботи стали розвиток технологій суспільного виробництва, широке впровадження машинних технологій, організація фабричного і заводського виробництва, що потребує підвищення професійного рівня працівників різних спеціальностей. Потреба в таких працівниках, у свою чергу, зумовила розгортання системи підготовки спеціалістів, накопичення в бібліотечних установах наукової і різноманітної навчальної літератури. Прискорені процеси науково-технологічного розвитку потребують вдосконалення оперативності бібліотек у дослідженні вітчизняного і зарубіжного книговидавництва, вчасної комплектації та якісного обслуговування читачів. Треба також зауважити, що зростаючий рівень підготовки технічних спеціалістів обумовлював необхідність піднесення загальної культури насамперед активної, передової частини суспільства. Гуманітарний розвиток, культурне виховання всіх членів суспільства, ознайомлення з прогресивними здобутками суспільного розвитку стає також важливим напрямом поширення бібліотечної інформації.

Чимало нових і на сьогодні дуже важливих напрямів бібліотечної роботи з'явилося в останні десятиріччя. Вони зумовлені електронними інформаційними технологіями, глобалізаційними процесами в масштабах усіх регіонів світу одночасно, розвитком глобального інформаційного простору і активною глобалізацією. З одного боку, ці процеси сприяли можливості одночасного перенесення важливих

елементів технологічного прогресу в усі країни світу. Однак поряд із цим з освоєнням прогресивних виробничих технологій виникли нові форми суттєвого відставання і у сфері виробництва, і в культурному прогресі багатьох країн світу. Це пов'язано з різним рівнем розвитку науки, організації навчання і культурного будівництва. Інновації в тих чи інших галузях виробництва водночас супроводжувались відставанням загальної інфраструктурної розбудови від найбільш передових держав, ініціаторів впровадження нових інформаційних технологій. У результаті, як правило, отримувачі інноваційних нововведень потрапляють у зростаючу залежність від провідних у розвитку інформаційно-технологічних процесів держав.

Водночас актуалізувалась потреба освоєння електронних інформаційних технологій, зростали запити на комп'ютерну інформацію, яку почали використовувати у своїй роботі державні органи. Користувачі все більше стали орієнтуватися на матеріали електронного врядування [3]. Це пов'язано з розробкою і поступовим впровадженням заходів із вдосконалення системи стратегічних, регіональних та місцевих комунікацій, у підвищенні якості функціонування яких активізують свою діяльність також і комп'ютеризовані бібліотечні установи.

Повертаючись до глобалізаційних характеристик розвитку сучасного інформаційного суспільства, варто сказати про наявність низки проблем, що стосуються розвитку сучасних держав і суспільної еволюції загалом. Як наголошував автор раніше, міжнародні корпорації не можуть витіснити державу зі сфери соціально-політичного розвитку, забезпечити науковий, культурний рівень, потрібний для успішної діяльності самих же корпорацій. Держава в умовах зростаючої соціальної активності своїх громадян, що відбувається на тлі інформатизації, розширення доступу до системи вітчизняних і глобальних інформаційних ресурсів, сьогодні вдосконалює інструменти реалізації власних інтересів у розвитку міжнародного інформаційного співробітництва, а також гармонізації відносин на внутрішньодержавному рівні на основі соціального партнерства, соціальної рівноваги і, найголовніше – соціальної ефективності [4, с. 12].

Як тільки електронні інформаційні технології перетнули межу теоретичних досліджень і почали відчутно впливати на розвиток

економіки держав, а потім і інших сфер людської діяльності, виникає принципово новий вид міждержавної конкуренції, базований на освоєнні і впровадженні інноваційних методів суспільної діяльності. У рамках цього суперництва відбувається перегляд усе більшого числа підходів, якими ще недавно користувалися конкуренти.

Зауваження також щодо перспектив прогресу. Попри суттєве зростання комунікативних можливостей, нові глобальні методики поширення інновацій країнами-лідерами не обов'язково гарантують партнерам технологічні рішення з найбільшою ефективністю, оскільки при цьому, не маючи явних конкурентів, вони намагаються якомога економніше проводити науково-технічні дослідження, розробляють методики науково-технологічного супроводу наукових результатів на вигідних для себе, не обов'язково ефективних, підходах до впровадження інновацій у трудові процеси. Національні технологічні розробки економічно слабших країн при цьому залишаються поза ринками запитів і не набувають належного застосування. За таких умов втрачає перспективи національно-культурний розвиток більшості країн світу, а це, у свою чергу, істотно гальмує загальний прогрес.

Як наголошував раніше автор, Дж. Сорос справедливо вважає, що на нинішньому етапі розвитку суспільства «не існує міжнародного еквівалента політичного процесу, що відбувається в окремо взятих країнах». Саме держава в умовах розвитку нових технологій, вдосконалення соціальної структури знаходить шляхи гармонізації відносин на внутрішньодержавному рівні на базі соціального партнерства, соціальної рівноваги і, найголовніше – соціальної ефективності [5, с. 6–7]. Так само є сенс звернутися до раніше цитованої думки про те, що «…політика, направлена на розвиток людини, в умовах становлення інформаційного суспільства стає пріоритетною, адже в новому сторіччі лідерами будуть ті країни, які візьмуть на озброєння такі нематеріальні чинники, як інформація і творчий підхід. Саме розвиток людського потенціалу і технологічного прогресу стають взаємодоповнюючими і взаємно зміцнюючими процесами, які стимулюють розвиток всього суспільства. Навпаки, втрата позицій у сфері людського капіталу означає і втрату перспектив нарощування конкурентоспроможності нації на світовому рівні. У глобальній

конкуренції переможуть нації, які будуть лідерами в розвитку людського капіталу» [6, с. 46].

У сучасних умовах видається за доцільне використовувати поняття як державного, так і національного інформаційного простору. Поняття державного інформаційного простору розвивалося протягом усієї еволюції держав і відображало як загальнодержавні інтереси, так і національні – що стосуються сприяння розвитку націй у багатонаціональних державах. Вироблення методик формування спільного інформаційного простору в багатонаціональних державах актуалізувалось із розвитком демократичних процесів та електронних інформаційних технологій і на сьогодні все ще є предметом науково-методичного дослідження.

Національно-культурний поступ у різних регіонах світу після певного ослаблення на індустріальному етапі сьогодні активізується. Основними причинами активізації стали глобалізаційні процеси, що сприяють витісненню діяльності слабших націй, розсіяності значного числа представників національних меншин в результаті формування нових і нових потужних центрів індустріального розвитку. Втрата зв'язків значної частини людей із центрами своєї національної культурно-етнічної єдності під час міграції протягом минулих кількох століть ослабила національну єдність багатьох народів. Водночас представники різних національних єдностей завдяки електронним інформаційним технологіям повертають собі можливість, навіть перебуваючи далеко від місця зосередження своєї національної спільноти, контактувати з нею, сприяти і своєму духовному збагаченню, і національному розвитку.

Новий етап національного відродження розпочався лише із запровадженням електронних інформаційних технологій, що допомагають відновленню порушених зв'язків на особистісному рівні та сприяють національній єдності в регіонах. Значну роль у цих процесах відіграють бібліотечні установи з напрацьованими фондами літератури, що відображає національну тематику. Процес національного відновлення і комплектування необхідними ресурсами для розвитку набуває особливого значення в умовах сучасних воєн, коли саме ментальна сфера стає важливим ресурсом міждержавного протистояння.

Поряд із цим на новому, інформаційному етапі суспільного розвитку бібліотеки повертають собі культурно-виховне, освітнє тощо значення. Насамперед їх значення зростає у зв'язку із збільшенням обсягів нової інформації, багатозначності нових термінів. Така багатозначність дає змогу добирати для нових досліджень найточніші з наявного числа понять, обирати новий інфотворчий процес із найбільш оптимальних позицій.

Бібліотечні спеціалісти сьогодні мають змогу допомагати користувачам, поряд із використанням напрацьованих уже пошукових систем, в оптимальному виборі та використанні хмарних технологій (Cloud Technology) – можливості отримання обчислювальних ресурсів для обробки та зберігання даних за принципом сервісу: одержувати готовий продукт, адаптований для використання на звичайному гаджеті або ПК у вигляді додатку.

Примітка.

• Бізнес використовує хмарні технології для підвищення ефективності, зниження витрат та забезпечення безпеки. Наприклад, багато компаній використовують хмарні платформи для спільної роботи, щоб співробітники могли працювати над проєктами разом, незалежно від їхнього місцезнаходження. [7].

• Освіта послуговується хмарними технологіями для надання учням доступу до навчальних матеріалів та ресурсів, а також для проведення онлайн-курсів та семінарів. Наприклад, багато шкіл використовують хмарні платформи для спільної роботи, щоб вчителі могли обмінюватися матеріалами та вести уроки в режимі реального часу.

• Сфера розваг використовує хмарні технології для надання користувачам доступу до фільмів, музики, ігор тощо. Наприклад, багато потокових сервісів, таких як Netflix і Spotify, використовують хмарні технології для зберігання та доставки контенту користувачам.

• Державні установи. Хмарні технології використовуються урядами для надання державних послуг [7].

Електронні інформаційні ресурси в сучасних умовах стають все більш ефективним інструментом державного управління. При цьому треба зауважити, що напрацьовані до заключного етапу індустріального суспільства економічні переваги ряду держав надають їм

фору в розвитку інформаційної сфери перед іншими країнам світу лише на першому, стартовому етапі інформаційного суспільства. І якщо вони не зможуть переконливо закріпити ці переваги у зміні критеріїв успішності, опануванням процесів інформатизації, то на новому етапі, коли інформатизація змінюватиме людські відносини, відносини між людиною і державою, значно більше число держав матимуть можливості для суттєвого розвитку. Цю обставину повинна мати на увазі і наша держава. В умовах наявного ще з радянських часів розвинутого бібліотечного середовища в Україні його комп'ютеризовані складники сьогодні відіграють усе вагомішу роль в акумуляції нової інформації, структуруванні фондів під сучасні запити, сприяють підвищенню ефективності роботи з різними групами користувачів, починають повертати собі в державній інформаційній сфері раніше беззаперечно провідне місце.

Як наголошувалося нами раніше, посилення попиту на інформацію за межами традиційного читацького кола бібліотек – у середовищі бізнесу, політики, владних структур – у процесі активізації всієї системи соціальних структур у рамках розвитку громадянського суспільства сприяє оновленню методик бібліотечної роботи, розвитку інформаційно-аналітичного напряму їхньої діяльності. Цей напрям суттєво допомагає користувачам орієнтуватися серед нової тематики, зростаючих масивів електронних ресурсів. Сучасні бібліотеки дедалі більше набувають ознак загальносуспільних інформаційних центрів широкого призначення [8].

Значення комунікацій глобалізму як локомотивного фактора суспільного розвитку вичерпно пояснює М. Кастельс: «…інформація є інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усі процеси нашого індивідуального і колективного існування безпосередньо формуються (хоча, зрозуміло, не детермінуються) новим технологічним способом» [2, с. 121].

З огляду на наявні численні культурно-інформаційні напрацювання українського суспільства та європейську спрямованість, це сприяє перспективі їхнього подальшого розвитку. Спільне європейське ментальне поле «являє собою дух культури, під впливом якого в суспільстві відпрацьовується певна сукупність емоційно-почуттєвих реакцій, уявлень, переживань, ціннісних орієнтацій,

життєвих настанов людей, що визначає їхнє спільне бачення світу як проєкцію загального світу культури на психіку людей» [9].

При обстоюванні європейського вектора розвитку нашого суспільства у контексті сучасної російсько-української війни варто мати на увазі, що в глобальній організації суспільної діяльності саме людські спільності, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи для участі у міжнародному поділі праці. Такі аргументи обґрунтовуються, наприклад, використанням якостей властивої українцям ментальності. Таке цілепокладання для добору відповідної інформації глобального інформаційного простору конкретизується опорою на використання культурних у широкому розумінні цього слова надбань попередніх поколінь нашої нації, з усією своєрідністю їх світосприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, в інтересах загальноцивілізаційного розвитку.

Багатство стереотипів ментальної структури визначає ментальну стійкість нації, особливо в період інформаційної війни [9]. А ментальна стійкість протягом певного історичного періоду визначається рівнем розвитку ментального імунітету. Треба зазначити, що ментальний імунітет зберігає свою стійкість і можливість розвитку лише за умови, якщо він знаходить своє підтвердження в суспільних процесах відповідного йому сьогодення. Тому важливим трендом сучасності є підтвердження ментального імунітету і в життєдіяльності нашої нації, держави, і в нинішніх глобальних реаліях.

Список бібліографічних посилань

1. Прогнімак О. Д. Неоіндустріальне майбутнє України: сподівання vs перешкоди. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 1 (38). С. 16–26. https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).16-26

2. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. М., 2000. С. 77.

3. Чукут С. А. Державна інформаційна політика України. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Derzhavna-informatsijna-politika-Ukrayini.pdf (дата звернення: 17.04.2025).

4. Горовий В. М. Інформаційні фактори розвитку постіндустрі-

ального суспільства : монографія. Київ, 2024. 180 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004857.pdf (дата звернення: 17.04.2025).

5. Горовий В. М. Особливості еволюції ресурсів інформаційного суспільства. *Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс*. 2023. №184. С. 6–7. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/shliahi_rozv_nauki/2023/nauka02.2023.pdf (дата звернення: 17.04.2025).

6. Сіденко С. Становлення інформаційного суспільства і проблема забезпечення конкурентоспроможності економіки. *Глобальна структурна модернізація і конкурентоспроможність транзитивних країн*. Київ : Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2010. С. 46.

7. Хмарні технології: що це та які їх переваги і недоліки URL: https://uniteddc.net.ua/news/i/scho-take-hmarni-tehnologiyi/ (дата звернення: 17.04.2025).

8. Горовий В. Електронні інформаційні ресурси в соціальних трансформаціях. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського,* 2023. Вип. 67. С. 9–17. https://doi.org/10.15407/np.67.009

9. Онищенко О. С., Горовий В. М. Ментальний імунітет як чинник збереження національного інформаційного простору. *Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України* / [В. М. Горовий (кер. проєкту), Онищенко О. С., Половинчак Ю. М. та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2015. С. 58–59.

References

1. Prohnimak, O. D. (2020). Neo-industrial future of Ukraine: expectations vs obstacles. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrayiny, 1*(38), 16-26 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.1(38).16-26

2. Kastels, M. (2000). *Informacionnaja jepoha. Jekonomika, obshhestvo i kultura* [Information age. Economy, society and culture]. Moscow [in Russian].

3. Chukut, S. A. (2016). Derzhavna informatsiina polityka Ukrainy

[State information policy of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved April 17, 2025, from https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Derzhavna-informatsijna-politika-Ukrayini.pdf

4. Horovyi, V. M. (2024). *Informatsiini faktory rozvytku postindustrialnoho suspilstva* [Information factors of development of post-industrial society]. [in Ukrainian].

5. Horovyi, V. M. (2023). Osoblyvosti evoliutsii resursiv informatsiinoho suspilstva [Peculiarities of the evolution of information society resources]. *Shliakhy rozvytku ukrainskoi nauky: suspilnyi dyskurs – Paths of development of Ukrainian science: social discourse, 184*, 6-7 [in Ukrainian]. Retrieved April 17, 2025, from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/shliahi_rozv_nauki/2023/nauka02.2023.pdf

6. Sidenko, S. (2010). Stanovlennia informatsiinoho suspilstva i problema zabezpechennia konkurentospromozhnosti ekonomiky [The formation of the information society and the problem of ensuring the competitiveness of the economy]. *Global structural modernization and competitiveness of transitional countries.* Kyiv [in Ukrainian].

7. Khmarni tekhnolohii: shcho tse ta yaki yikh perevahy i nedoliky [Cloud technologies: what are they and what are their advantages and disadvantages] [in Ukrainian]. Retrieved April 17, 2025, from https://uniteddc.net.ua/news/i/scho-take-hmarni-tehnologiyi/

8. Horovyi, V. (2023). Electronic information resources in social transformations. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 67*, 9-17 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.67.009

9. Onyshchenko, O. S., Horovyi, V. M. (2015). Mentalnyi imunitet yak chynnyk zberezhennia natsionalnoho informatsiinoho prostoru [Mental immunity as a factor in preserving the national information space]. *Sociocultural mechanisms of forming mental immunity against external manipulations of the consciousness of the population of Ukraine.* (pp. 58-59). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2025.

Valerii Horovyi,
Dr. Sci. (History), Professor,
Honored Science and Technology Worker of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: valnihor@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2644-5249

Prospects for Library Management of State Electronic Information Resources

The development of modern statehood is inextricably linked with a fundamentally new stage in the development of the modern technological revolution, reflected in the development of electronic information technologies. This revolution has led to the acceleration of global transformations in all regions of the development of modern civilization. For a long time in the history of human development, technological progress has experienced a constant shortage of information necessary for development, and only with the development of electronic information technologies, the inclusion of new categories of users in the new information creation, this shortage gradually turned into information redundancy. On the one hand, it expanded the possibilities of diversifying new concepts in cognitive activity, on the other hand, it created new problems in searching for and processing the necessary material in the development of widespread informatization.

In the new conditions of the development of information processes in all countries of the world, the importance of the quality of information resource management through computerization of the library sphere is increasing. The importance of libraries in the selection of new global and domestic information for successful application in the innovative development of Ukraine, increasing the level of use of domestic mental resources in the creation of internationally competitive information products for development, raising the creative potential of Ukrainian society in the new conditions of interstate competition and military confrontations of our time is growing. This article is focused on considering these issues.

Keywords: electronic technologies, library information funds, mobilization of the infosphere, management of state information processes, public consciousness, mental resources for development, infrastructure for managing electronic information resources.

https://doi.org/10.15407/np.75.023
УДК 32.019.51:004]:316.77

Марат Закіров,
доктор політичних наук, доцент, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: zakirovmarat65@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4897-4325
Web of Science Researcher ID: AAF-6246-2020

ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЕПОХИ ПОСТПРАВДИ

Проаналізовано деякі аспекти еволюції політичної пропаганди в інформаційно-комунікаційному середовищі епохи постправди. Виявлено окремі особливості застосування сучасних інструментів інформаційного впливу в суспільній взаємодії та державному управлінні. З'ясовано напрями еволюції політичної пропаганди в інформаційному суспільстві, виявлено особливості застосування інструментів впливу на суспільну свідомість. Розкрито роль сучасних комунікаційних технологій у забезпеченні інформаційної безпеки і протидії деструктивним пропагандистським проявам.

Ключові слова: соціальні комунікації, політична пропаганда, неопопулізм, постправда, політейнмент, інформаційно-комунікаційне середовище, інформаційна автократія.

Актуальність. Сучасний рівень розвитку інформаційних технологій та нові можливості впливу на суспільну свідомість суттєво розширили масштаби і простір безпосереднього зіткнення акторів міжнародної політики як на локальному, так і на глобальному рівні. Протистояння в інформаційно-комунікаційному середовищі вже стало невід'ємним складником усіх без винятку форм протиборства у політичній, економічній та військовій сферах. Важливим фактором загострення інформаційної боротьби і зростання загрози національним інтересам стає широке використання маніпулятивного

© М. Закіров, 2025

інструментарію та методів впливу епохи постправди в політичній пропаганді з метою підвищення ефективності як перманентної діяльності політичних акторів із просування власних інтересів у світі загалом, так і цілеспрямованих інформаційно-психологічних операцій локального характеру. Значна актуалізація проблеми теоретичного осмислення широкого спектра питань політичної пропаганди відбувається на тлі поширення неопопулістських тенденцій у країнах сталої демократії, зростання впливу і згуртованості авторитарних режимів у світі, виникнення феномену інформаційних автократій та масштабної російської агресії проти України, що у сукупності загрожує руйнуванням системи світової безпеки і певної глобальної стабільності, яка склалася наприкінці минулого століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми протидії російській антиукраїнській пропаганді в умовах широкомасштабного збройного вторгнення Російської Федерації в Україну досліджують Л. Бєлкін, Ю. Юринець, І. Сопілко та М. Бєлкін [1]. У роботі підкреслено, що метою пропаганди є нав'язування запрограмованої оцінки, підштовхування суспільства до певного уявлення і дії. Автори аналізують основні наративи російської пропаганди та визначають ключові напрями контрпропагандистської діяльності. Принципи формування, характерні риси, проблеми інформаційної політики та її протидії інформаційній агресії досліджує Ж. Денисюк [2]. Авторка зазначає, що цілеспрямована пропаганда є найбільш поширеною формою маніпулювання громадською думкою. У статті окреслені сутність, особливості та інструменти інформаційної війни, висвітлюються окремі аспекти досвіду країн ЄС у протидії дезінформації. У роботі В. Кацалапа і В. Наместніка здійснено порівняльний аналіз особливостей українського та російського досвіду ведення стратегічних комунікацій в інтересах мобілізації на основі ключових меседжів відповідних інформаційних кампаній [3]. Автори зробили спробу виокремити спільні ознаки та відмінності стратегічних комунікацій в Україні та Російській Федерації, а також визначити ризики від поширення відповідних меседжів і можливості для ведення подальшої інформаційної взаємодії як у внутрішньому інформаційному просторі, так і в інформаційному просторі противника. Проблему реінституціоналізації пропаганди і

контрпропаганди у цифровому суспільстві досліджує І. Рущенко [4]. У роботі підкреслено, що пропаганда за своєю природою є маніпулятивним процесом, вона покликана впливати на реципієнтів, може створювати факти свідомості або сіяти хаос. Деякі аспекти теорії парасоціальності в політичній сфері у контексті вивчення нових виборчих технологій розглядає Ю. Чаплінська [5]. Авторка дійшла висновку про значні перспективи досліджень і розробки практичних вправ та рекомендацій щодо розвитку критичного мислення і протистояння маніпулятивним впливам із використанням медіатехнологій на основі феномену парасоціальності.

Наведений стислий аналіз окремих праць свідчить про надзвичайну масштабність і багатогранність досліджень ролі політичної пропаганди в інформаційно-комунікаційному середовищі, що потребує подальшого розширення дослідницького поля й акцентування уваги на окремих аспектах еволюції змісту і методів пропагандистської роботи, аналізі нових можливостей і викликів, що постають перед окремими країнами і глобальним світом у нових реаліях.

Метою статті є аналіз деяких аспектів еволюції політичної пропаганди в інформаційно-комунікаційному середовищі епохи постправди та застосування сучасних інструментів інформаційного впливу в суспільній взаємодії та державному управлінні. Для досягнення поставленої мети треба виконати такі завдання: з'ясувати напрями еволюції політичної пропаганди в інформаційному суспільстві, виявити особливості застосування інструментів впливу на суспільну свідомість, розкрити роль сучасних комунікаційних технологій у забезпеченні інформаційної безпеки і протидії деструктивним пропагандистським проявам.

Аналіз історичних документів та археологічних даних дає змогу простежити прояви пропаганди як форми соціально-політичної комунікації вже в часи виникнення перших держав на Близькому Сході. Письмові пам'ятки, що дійшли до наших днів, підтверджують припущення, що у тій чи іншій формі деякі елементи пропаганди проявляли себе у політичному житті Давнього Риму і давньогрецьких полісів. Проте власне виникнення терміна «пропаганда» дослідники пов'язують з діяльністю католицької церкви.

Зокрема, 6 січня 1622 р. Папа Григорій XV заснував Священну Конгрегацію «Propaganda Fide» як найвищий орган, відповідальний за поширення віри. Завдання конгрегації «Propaganda Fide» (з лат. – поширення віри) полягало в тому, щоб дбати про місіонерську діяльність Церкви у старому і в новому світі, виключно задля духовних цілей, відкидаючи шкідливі місіонерські практики, які до того часу втілювали європейські колонізатори, і надаючи об'єднавчої форми місіонерській діяльності, яку раніше різні чернечі ордени здійснювали на свій лад. У 1627 р. Папа Урбан VIII заснував Урбаніанську колегію «Propaganda Fide» для вишколу й підготовки духовенства до місій. Було засновано також видавництво, що публікувало документи і тексти різними мовами [6].

Створена система впорядкованого і цілеспрямованого просування певних наративів, у цьому випадку релігійних, активно розвивалася й надалі була використана як зразок для відповідної діяльності у політичній сфері. Зокрема, від часів Французької революції політична боротьба виходить за межі палаців, а політичні актори потребують дієвих інструментів залучення населення до своїх лав. Активне використання пропаганди корисливими і безпринципними політиками призвело до поступового формування негативного розуміння цього терміна. Цей негатив із часом лише посилювався і досяг апогею у 1920–1930-х рр. під час встановлення тоталітарних режимів у Радянському Союзі та Німеччині.

З огляду на наочну ефективність використання політичної пропаганди цілком очікуваним було розгортання активних досліджень і наукове осмислення феномену. Зокрема, у 1927 р. американський політолог і теоретик комунікації Г. Лассвелл у статті «Теорія політичної пропаганди» подає своє визначення: «Пропаганда – це управління колективними установками шляхом маніпулювання значущими символами. Слово "установка" розуміється як схильність діяти відповідно до певних моделей оцінки. Існування установки не є прямим даним досвіду, а висновком зі знаків, які мають конвенціоналізоване значення» [7, с. 627].

Отже, ефективність пропаганди значною мірою визначається ступенем проникнення до засадничих основ масової свідомості конкретного суспільства, до символів, які мають важливе і навіть

сакральне значення, що тісно перегукуються з його історією і культурою. Успішна пропаганда не існує сама по собі, вона від початку має бути органічно вплетена у канву наявного світогляду, який може бути цілком прийнятним і гуманістичним. Проте, за рахунок постійного підкреслення певних втрат, поразок чи образ минулого, апелювання до почуття винятковості та месіанського призначення власного народу, використання в оцінках міждержавних відносин протиставлення «ми» – «вони» лише у негативній конотації веде до поступової світоглядної трансформації суспільства. Тобто, пропаганда – це цілеспрямований комплекс дій, який дослідники Л. Бєлкін, Ю. Юринець та інші визначили як процес «… систематичного інформаційного впливу на свідомість людей шляхом поширення саме викривленої, неправдивої інформації, з метою маніпулювання переконаннями, ставленням чи діями інших людей, нав'язування їм поведінки, на яку б вони самі не наважилися» [1, с. 229].

Головною метою пропаганди є саме спонукання аудиторії до певних дій або формування світосприйняття, яке відповідатиме інтересам бенефіціарів, що зрештою також передбачає бажані й прогнозовані реакції людей на інформацію чи події, а також політичні рішення чи розвиток ситуації як усередині країни, так і у світі загалом. Варто зауважити, що поряд із впливом на суспільство всередині країни, пропаганда активно використовується і за її межами. Зокрема, Радянський Союз вів активну пропагандистську діяльність у світі загалом, і особливо в країнах, які зараз об'єднують під умовним терміном Глобальний Південь. Радянські пропагандисти позиціонували СРСР як провідну силу, шо протистоїть світовому імперіалізму і водночас пропагували досягнення і переваги соціалістичної економіки.

У свою чергу, ще у 1942 р., у межах заходів протидії нацистській пропаганді, у США вийшла в ефір радіостанція «Голос Америки», яка у 1947 р. розпочинає мовлення російською мовою для радянських громадян. У 1950 р. в Європі починає роботу радіостанція «Вільна Європа», яка спочатку транслювала свої програми на країни Східної Європи. З часом вона отримає більш відому назву – «Радіо Свобода» та поширить трансляцію і на Радянський Союз. Основною

декларованою метою цих радіостанцій було інформування аудиторії про події у світі, донесення відомостей про реальний стан справ у країнах соціалістичного табору, утиски дисидентів, знайомство з забороненими творами самвидаву тощо.

Наведені приклади ілюструють практичну реалізацію третього закону Ньютона в інформаційній сфері: «Дії завжди є рівна і протилежна протидія». Тобто, коли ми ведемо мову про пропаганду, треба водночас згадувати і контрпропаганду. Як зазначає Ж. Денисюк, «контрпропаганда – це інформаційний вплив, спрямований на зниження значення цінностей, пропагованих з позицій ідеологій, далеких від панівних. У кінцевому підсумку і пропаганда, і контрпропаганда спрямовані на формування у масовій аудиторії певного стилю мислення і подальшої поведінки» [2, с. 48]. Отже, протистояння в інформаційній сфері має тривалу історію, яка підтверджує її важливе значення для вирішення практичних завдань у внутрішньополітичному і міжнародному житті. Пропагандисти використовують увесь наявний потенціал засобів масової інформації, розробляють комплексні програми впливу і створюють комунікаційні системи, що охоплюють усі соціальні й вікові категорії населення.

Цілеспрямоване формування потрібного стилю поведінки і світогляду зазвичай розпочинається ще у ранньому віці. Зокрема, у нацистській Німеччині активно діяла молодіжна організація «Гітлер'югенд», що охоплювала дітей і молодь віком від 10 до 18 років. У Радянському Союзі практично всі діти від початкових класів школи послідовно проходили через вікові дитячі організації жовтенят, піонерів та комсомольців. На відміну від пропагандистської практики радянських часів, коли акцент робився на політико-ідеологічній роботі, створена у сучасній Російській Федерації молодіжна організація «Юнармія» спрямовує свою діяльність на мілітаризацію дітей та молоді, формування відповідного світогляду, ключову роль у якому відіграють шовіністичні та експансіоністські ідеї «русского мира».

Проте, як ми зазначали вище, системність пропагандистської діяльності передбачає охоплення усіх категорій населення і відповідне застосування для цього універсального інструментарію, зокрема політейнменту, який в епоху постправди активно викорис-

товується для поширення потрібних наративів та маніпуляцій суспільною свідомістю. Зокрема, російські пропагандисти провели масштабну інформаційну кампанію під час підготовки окупації та подальшої анексії Криму, гібридного вторгнення у Луганську та Донецьку області у 2014 р. та широкомасштабної агресії проти України в лютому 2022 р. Одним із ключових інструментів інформаційного тиску на населення стало створення й популяризація провідних суспільно-політичних ток-шоу на російському телебаченні: програма на НТВ «Вечір з Володимиром Соловйовим», що була відновлена на каналі «Росія-1» у 2012 р., програма «Час покаже» на «Першому каналі» розпочала роботу з вересня 2014 р., «60 хвилин» на каналі «Росія-1» – з вересня 2016 р. Ведучі цих програм – В. Соловйов, К. Стріженова, П. Толстой, Є. Попов, О. Скабєєва – вже стали всесвітньовідомими обличчями російської пропаганди [8, с. 31].

Виходячи з потреб подальшої легітимізації влади, придушення протестних настроїв, що формувалися на тлі поступового наростання економічних і соціально-політичних проблем, пропагандисти розпочали системну роботу з конструювання реальності, в якій превалює ідея протистояння Росії і Заходу, а Україна відіграє роль «анти-Росії». Поряд з використанням образу зовнішнього ворога для консолідації суспільства було вчергове реанімовано шовіністичні ідеї середньовічного міфу про месіанську роль Росії, що доповнився «культом перемоги», апелюванням до історичної, культурної і державної російської «величі» тощо.

Масштаби сучасної російської пропаганди стали підставою для висловлення користувачем LiveJournal пропозиції використання нового терміна для визначення сутності цього сегмента російських медіа: «Одна з унікальностей пізнього путінізму це … агітеймент… Політичний агітпроп робиться за законами шоу, законами масової культури… агітпроп організовується не як проповідь, а як “ніби дискусія”. Імітуються дебати, учасники ніби сперечаються з адептами іншої точки зору... Ну чи, наприклад, таке. Верховний суверен вимовляє програмні промови на дискусійному клубі (“Валдай”), а не на з’їзді партії – теж новинка порівняно з XX ст.» [8, с. 32]. Звернемо увагу, що з метою надання більшої видовищ-

ності та збільшення вагомості висловлюваних думок постійними учасниками пропагандистських шоу стають відомі й авторитетні режисери, артисти, діячі науки і культури, а майстерно зрежисовані конфлікти і заздалегідь відрепетирувані емоції сприяють посиленню ефективності програми загалом. На додатковий ефект залучення відомих осіб до пропагандистських програм вказує Ю. Чаплінська, згадуючи «передбачувану близькість», яка формує сильну ідентифікацію з медіаперсонами, будь-то знаменитості, політичні лідери чи блогери [5, с. 218].

Не менш підступною особливістю російської пропаганди є змішування в інформаційному просторі наративу «героїв Великої Вітчизняної війни», «подвигу дідів» із героїзацією військовослужбовців, які загинули під час широкомасштабного вторгнення в Україну. Зокрема, портрети так званих героїв СВО несуть на маршах Безсмертного полку 9 травня поряд з портретами учасників Другої світової війни. Як зауважують В. Кацалап і В. Наместнік, «в їхню честь відкривають меморіальні дошки, створюють "парти героя" у школах, присвоюють імена окремим класам чи й школам загалом… на рівні з іншими відбувається й "героїзація" чоловіків, які воюють чи воювали у складі, так званої, "Приватної військової компанії «Вагнер»", зокрема, й неодноразово засуджених за тяжкі злочини. Учасників, так званої, "спеціальної воєнної операції", у тому числі й вагнерівців, запрошують на зустрічі з учнями та молоддю, щоб вони на "власному прикладі" розповідали про "героїзм, патріотизм та любов до вітчизни"» [3, с. 180].

Отже, для досягнення максимального виховного ефекту сучасні російські пропагандисти не звертають уваги навіть на відкрите нівелювання історичного подвигу радянських солдатів і прирівнюють до них найманців і кримінальних злочинців, що пішли окупувати сусідню країну.

Але пропагандистська машина путінської Росії, що марить геополітичними перемогами, спрямовує свою діяльність не лише проти України. Як зауважує І. Рущенко, починаючи з 2013 р. Росія розгорнула мережу телеканалів, які мають доносити пересічним американцям, європейцям та мешканцям інших регіонів світу московські оцінки поточних подій. Серед них: Life News – новинний

сайт і 24-годинний телеканал Russia Today – багатомовна інформаційна агенція. У 2014 р. було започатковано інформаційну агенцію «Супутник» (30 мов), що контролюється Russia Today. У цьому сегменті широко використовувалися супутникові технології трансляції телеканалів. Паралельно контент транслюється через власні сайти в інтернеті [4, с. 11]. У реаліях інформаційного простору епохи постправди під впливом великої маси інформації, застосування таргетингових і маніпулятивних технологій, панування соціальних мереж і формування кліпового мислення, що у сукупності суттєво знижує здатність до критичного аналізу й осмислення інформації, значна частина світової спільноти була не лише дезінформована щодо подій у Криму і на Донбасі, а й залишається у полоні російської пропаганди до сьогодні.

Крім того, протягом останніх десятиліть Кремль активно використовує сучасні інформаційні технології для пропаганди російської політики і втручання у внутрішні соціально-політичні процеси в країнах Західної Європи і світу. Фабрики тролів, фейкові акаунти у соцмережах, навмисно створені фейкові сайти відомих видань активно використовуються для розпалювання внутрішніх конфліктів, поширення ідей євроскептицизму, дискредитації ліберальних ідей, підтримки ультраправих або ультралівих політичних партій, маніпуляцій суспільною свідомістю тощо.

Усвідомлення зростання загрози зовнішнього інформаційного впливу викликало відповідну реакцію як в Україні, так і у світі. Зокрема, у нашій країні активна робота з протидії російській пропаганді розпочалася в 2014 р. За ініціативою волонтерів було створено проєкти Stoop Fake, «Як не стати овочем», на телеканалах відкрились контрпропагандистські програми «Антизомбі» (ICTV), «Вєсті Кремля» («24 канал»). У 2022 р. було запущено сумісний проєкт волонтерів і Кіберполіції України «Мрія».

Європейський Союз за прикладом Конгресу США, який прийняв законопроєкт про активізацію боротьби з іноземною пропагандою, затвердив резолюцію щодо протидії пропаганді третіх країн. Для цілеспрямованої протидії російському впливу в країнах східного партнерства у 2015 р. була створена «Оперативна група зі стратегічних комунікацій на Сході (East StratCom Task Force)». Передусім

діяльність організації була спрямована на роз'яснення політики ЄС у республіках Закавказзя, Білорусі, Молдові, Україні, а також на захист інформаційного простору ЄС від російської пропаганди. Крім розміщення новинних та інформаційних матеріалів на сайті організації, East StratCom регулярно публікує огляди і дайджести з відповідними коментарями і прикладами, що викривають фейки, пропагандистський зміст російських матеріалів тощо.

Водночас зазначимо, що найефективнішим інструментом протидії пропаганді й ворожим інформаційним впливам, на думку фахівців, є формування культури споживання інформації, адекватної сучасним реаліям розвитку інформаційного простору, та навичок критичного аналізу, підвищення медіаграмотності населення та вироблення і реалізація державної інформаційної політики, спрямованої на досягнення максимальної довіри та відкритості у комунікаціях держави і громадянського суспільства.

Висновки. Феномен пропаганди має глибокі історичні корені й за час свого існування пройшов складний шлях еволюції. Пропаганда відіграє важливу роль у взаємодії держави і суспільства, просуванні інтересів на геополітичній арені, вихованні молоді та формуванні світогляду і певних моделей поведінки. Приклади тоталітарних режимів ХХ ст. і деяких сучасних країн, зокрема Російської Федерації, підтверджують високу ефективність системного застосування пропаганди як інструменту суспільної мобілізації, маніпуляції свідомістю населення і конструювання реальності, що відповідає інтересам влади. В інформаційно-комунікаційному середовищі епохи постправди пропаганда набуває нових рис і отримує ще більш ефективні засоби впливу. Активне використання мережі Інтернет, застосування методики таргетингу, соціальних мереж, фабрик тролів, фейкових акаунтів тощо, дають змогу значно масштабувати потік інформації, орієнтувати її на певні соціальні групи, практично безперешкодно долати кордони і майже миттєво охоплювати сотні мільйонів користувачів. Застосування політейнменту дозволило перетворити зазвичай доволі нудні пропагандистські заходи на шоу, що доповнюються присутністю авторитетних осіб, які надають додаткової ваги і достовірності пропагованим ідеям. Активізація пропаганди у просуванні геополітичних інтересів

природно викликає протидію, яка реалізується у вигляді створення як державних, так і волонтерських організацій, орієнтованих на цілеспрямовану боротьбу з негативними інформаційними впливами і ведення контрпропагандистської роботи. Одним з найефективніших напрямів протидії ворожій пропаганді є медіаосвіта. З огляду на визначені виклики, актуальним є дослідження теоретичних підвалин створення ефективних моделей контрпропаганди.

Список бібліографічних посилань

1. Бєлкін Л., Юринець Ю., Сопілко І., Бєлкін М. Контрпропаганда vs пропаганда в умовах широкомасштабного збройного вторгнення Російської Федерації в Україну. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 224–230. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/52

2. Денисюк Ж. Пропаганда та контрпропаганда в контексті стратегій державної інформаційної політики. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: державне управління.* 2021. № 2. С. 46–51. https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/08

3. Кацалап В., Наместнік В. Порівняльний аналіз особливостей українського та російського досвіду ведення стратегічних комунікацій в інтересах мобілізації. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони.* 2024. № 1(49). С. 178–184. https://doi.org/10.33099/2311-7249/2024-49-1-177-184

4. Рущенко І. Пропаганда та контрпропаганда в цифровому суспільстві: інституціоналізація 2.0? *Український соціологічний журнал*. 2021. № 25. С. 7–16. https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-25-01

5. Чаплінська Ю. Парасоціальність у політичній сфері: огляд наукових досліджень. *Проблеми політичної психології*. 2020. Вип. 9 (23), С. 214–240. https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-54

6. Духович С. Чотириста років тому була заснована Конгрегація «Propaganda Fide». *Vatican News*. URL: https://www.vaticannews.va/uk/vatican-city/news/2022-01/chotyrysta-rokiv-tomu-zasnovana-kongregaciya-propaganda-fide.html (дата звернення: 01.05.2025).

7. Lasswell, Harold Dwight. The Theory of Political Propaganda.

The American Political Science Review. 1927. Vol. 21 (3). Pp. 627-631. https://doi.org/10.2307/1945515

8. Закіров М. Комунікаційні інструменти конструювання реальності епохи постправди. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 69. С. 26–39. https://doi.org/10.15407/np.69.026

References

1. Bielkin, L., Iurynets, J., Sopilko, I., & Bielkin, M. (2022). Counter-propaganda vs propaganda in the conditions of large-scale armed invasion of the Russian Federation in Ukraine. *Juridical Scientific and Electronic Journal, 6*, 224-230 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/52

2. Denysiuk, Zh. (2021). Propaganda and counterpropaganda in the context of state information policy strategies. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Public administration, 2*, 46-51 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.2/08

3. Katsalap, V., & Namestnik, V. (2024). Comparative analysis of the peculiarities of the Ukrainian and Russian strategic communications experience in the interests of mobilization. *Modern Information Technologies in the Sphere of Security and Defence, 1(49)*, 178-184 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33099/2311-7249/2024-49-1-177-184

4. Rushchenko, I. (2021). Propaganda and counter propaganda in the digital society:institutionalisation 2.0?. *Ukrainian Sociological Journal, 25*, 7-16 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-25-01

5. Chaplinska, Yu. (2020). Parasociality in the political sphere: overview of scientific research. *Problems of Political Psychology, 9(23)*, 214-240 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33120/popp-Vol23-Year2020-54

6. Dukhovych, S. (2022). Chotyrysta rokiv tomu bula zasnovana Konhrehatsiia “Propaganda Fide” [Four hundred years ago, the Congregation “Propaganda Fide” was founded]. *Vatican News* [in Ukrainian]. Retrieved May 1, 2025, from https://www.vaticannews.va/uk/vatican-city/news/2022-01/chotyrysta-rokiv-tomu-zasnovana-kongregaciya-propaganda-fide.html

7. Lasswell, Harold Dwight. (1927). The Theory of Political

Propaganda. *The American Political Science Review, 21(3)*, 627-631. https://doi.org/10.2307/1945515

8. Zakirov, M. (2023). Communication tools for constructing the reality of the post-truth era. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 69,* 26-39 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.69.026

Стаття надійшла до редакції 01.06.2025.

Marat Zakirov,
Dr. Sci. (Political Science), Associate Professor, Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: zakirovmarat65@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4897-4325
Web of Science Researcher ID: AAF-6246-2020

The Political Propaganda in the Information and Communication Environment of the Post-truth Era

An analysis of some aspects of the evolution of political propaganda in the information and communication environment of the post-truth era, has been carried out. The mechanism for the application of modern tools of information influence in social interaction and public administration, has been established. The directions of the evolution of political propaganda in the information society, have been clarified. The features of the application of tools of influence on public consciousness, have been identified. The role of modern communication technologies in ensuring information security and countering destructive propaganda manifestations, has been revealed. Propaganda plays an important role in the interaction of the state and public, promoting state interests in the geopolitical arena, educating youth, forming a worldview and certain models of behavior. Examples of totalitarian regimes confirm the high effectiveness of the systematic use of propaganda as a tool for social mobilization, manipulation of the population's consciousness and the construction of reality that meets the interests of the authorities. In the information and communication environment of the post-truth era, propaganda acquires new features and receives even more effective means of influence. The active use of the Internet tools allows one to significantly scale the flow of information, target it at certain social groups, practically cross borders without hindrance, and reach hundreds of millions of users almost instantly. The use of polytainment helps transform boring propaganda events into exciting shows. The active use of propaganda in promoting geopolitical interests naturally causes opposition, which is implemented in

the form of the creation of both state and volunteer organizations focused on the purposeful fight against negative information influences and conducting counter-propaganda work.

Keywords: social communications, political propaganda, neo-populism, post-truth, polytainment, information and communication environment, information autocracy.

https://doi.org/10.15407/np.75.037
УДК 316.77:004.774.6БЛОГ

Валентина Бездрабко,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри,
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Євгена Коновальця, 36, Київ, 01601
e-mail: valentbez@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3295-5277

БЛОҐІНГ ЯК СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН: ПРИРОДА, СТРУКТУРА, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ЕТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Метою дослідження є: охарактеризувати сутність, цільове призначення, функції, класифікацію блоґів як соціокомунікаційного явища; окреслити основні правові аспекти блоґінгу, морально-етичні цінності цифрових дописів. *Наукова новизна* полягає в порушенні важливих теоретичних аспектів блоґінгу, зокрема їх класифікації, нормативно-правового забезпечення функціонування, мережевої етики. *Методологія дослідження* спирається на поєднання загальнонаукових (універсальних) і спеціальних методів, зокрема методів спостереження, опису, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та узагальнення.

Досліджено зовнішні і внутрішні характеристики блоґів як явища медіакомунікації й сегмента інформаційного простору та основні принципи нормативно-правового забезпечення їх функціонування, морально-етичні стандарти блоґінгу.

Висновки. У сучасній історіографії блоґи розглядаються як альтернатива традиційним медіа, джерело інформації, простір для саморефлексій, формат комунікації, дослідницький інструмент, маркетингова технологія. Головним призначенням блоґів є забезпечення соціальної комунікації. Основними властивостями блоґу вважаємо актуальність дописів, структурованість, атрибутивність, інтерактивність, багатофункційність. Архітектура блоґів залежить від шаблонів платформи оприлюднення дописів, а також головної місії, заради якої вони започатковані та існують. Для об'єктивного розкриття форми й змісту блоґу доцільно зважати на контекст його існування – інституційний, особистісний, цифровий, віртуальний і т. ін. Жанрово-видове різноманіття блоґів потребує чіткої класифікаційної схеми, найприйнятнішою формою якої є фасетна. У межах

© В. Бездрабко, 2025

фасетної схеми класифікації блоґів так само можна виокремити ряди багаторівневого чи лінійного поділу понять. Класифікація сприяє виявленню й опису різних ознак, властивостей блоґів. Важливим і необхідним підґрунтям функціонування блоґів є удосконалення їх правового, нормативно-методичного забезпечення. Законність відкриття і ведення блоґів, доступ до інформації, коректне поширення контенту, повага до авторського права, захист інтелектуальної власності, даних, конфіденційність інформації, свобода слова, думки, волевиявлення залишаються ключовими правовими проблемами блоґінгу. Не менше актуальним для блоґінгу є дотримання етики цифрового простору, що передбачає відповідальність блоґерів і читацької аудиторії за достовірність інформації, уникання маніпуляцій, толерантність мови, захист приватності користувачів, формування культури конструктивного діалогу.

Ключові слова: блоґ, блоґінг, блоґер, соціокомунікаційні практики, інформаційні технології, нормативно-правове регулювання блоґінгу, класифікація блоґів, етика мережевого простору.

Постановка проблеми. В епоху масового поширення технологій штучного інтелекту та програм-помічників для письменників-початківців усе менше залишається тих, хто пише на аркуші від руки і трохи більше тих, хто самостійно береться викласти власні переживання, настрої, спостереження чи ідеї. Для прихильників авторської творчості завдяки сучасним технологічним можливостям доступні безліч варіантів самореалізації, зокрема шляхом розвитку власних (мікро)блоґів, за посередництва яких кожен може стати «медіа». Буквально всі охочі, натхненні життєвою ситуацією, подією, або фаховими потребами, можуть започаткувати блоґ і створити власний простір свободи, творчості, самореалізації, де особистий досвід перетворюється на цінний контент, а індивідуальний голос стає частиною ширшого суспільного діалогу.

Цінність життєвого досвіду людини є безперечною. Тому маємо безліч аргументів *«за»* ведення блоґів професійного чи особистого змісту. Для фахівців – це спосіб просування корпоративних інтересів, репрезентації результатів діяльності, обговорення актуальних проблем «цехової» корпорації. Водночас виклад особистих роздумів у вигляді дописів розширює горизонти пізнання, допомагає задекларувати власну позицію, стати публічним рівно настільки, наскільки в

цьому існує потреба. Блоґи, як сегмент онлайн-системи пов'язаних і взаємодіючих соціальних медіаплатформ, забезпечують комунікацію, доступ до інформації та її рух. Актуалізація окремих теоретичних і науково-практичних аспектів блоґінгу є важливою для усіх зацікавлених у розвитку новітніх медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від моменту виникнення блоґінг потрапив у фокус уваги фахівців різних галузей знань і науки, сфер виробничої діяльності, що спричинило формування проблемно-тематичної історіографії. Масштабний творчий доробок українських і зарубіжних фахівців можна поділити на два кластери. *Перший кластер* – це дослідження конкретних випадків практики проєктування й розвитку блоґу, написання постів, присвячених одній темі, інструментам, методам їх розроблення, окремим аспектам цифрового мережевого етикету, тощо [1, 2, 3, 4, 5]. Практичні розвідки з блоґінгу детермінували потребу його всебічного осмислення на міждисциплінарному теоретичному підґрунті і в історичному контексті. Тому *другий кластер* – це проблемно-тематичні студії з історії, теорії блоґінгу як соціокомунікаційного явища, жанру наукової комунікації, форми соціальної публічності, інструменту цифрової ідентичності, екзистенційного акту свободи слова, досвіду суб'єктивного бачення світу, гри текстів, стилів і смислотворення, культурної рефлексії та інших можливих концептів [6, 7, 8, 9, 10, 11].

У вітчизняних наукових працях активно розглядаються: історія блоґів, їх місце в інформаційному просторі, новітні функції в умовах війни (М. Рудик) [12, 13]; загальна характеристика блоґів як інструменту освітньої, наукової, медіакомунікації та маркетингу (Я. Лісун) [14]; специфіка галузевих блоґів, перспективи їх розвитку (В. Бездрабко, Т. Новальська, Ю. Половинчак, М. Шленьова) [15, 16, 17]; роль блоґерів в інформаційній війні, етичні аспекти оперування інформацією [18]. Проте окремі теоретичні, практичні аспекти блоґінгу, зокрема гнучкості структурування, класифікації блоґів, нормативно-правового забезпечення їх функціонування, залишаються недостатньо розробленими.

Мета дослідження – схарактеризувати сутність, цільове призначення, функції, класифікацію блоґів як соціокомунікаційного явища;

окреслити основні правові аспекти блоґінгу, морально-етичні цінності цифрових дописів.

Наукова новизна полягає в порушенні важливих теоретичних аспектів блоґінгу, зокрема його нормативно-правового забезпечення функціонування, мережевої етики, характерних ознак і властивостей, класифікації блоґів.

Методологія дослідження спирається на поєднання загальнонаукових (універсальних) і спеціальних методів, зокрема методів спостереження, опису, аналізу, синтезу, індукції, дедукції та узагальнення. Методи спостереження, опису, аналізу й синтезу застосовано для з'ясування природи, цільового призначення блоґів, їхніх функційних можливостей і обмежень. Для диференціації й об'єднання блоґів у фасети за внутрішніми й зовнішніми характеристиками застосовано методи дедукції, індукції. Системний метод сприяв студіюванню архівних блоґів у правовому, морально-етичному контексті. Метод узагальнення застосовано для формулювання практичних результатів і теоретичних умовиводів.

Виклад основного матеріалу. Спочатку подаймо деяку статистику, що демонструє життєздатність блоґінгу в мінливому інформаційно-технологічному сьогоденні. Станом на 2025 р. у світі нараховується понад 600 млн активних блоґів; 83 % користувачів інтернету (приблизно 4,4 млрд осіб) регулярно читають блоґи; близько 8 млн унікальних блоґ-повідомлень оприлюднюється щоденно; 84 % маркетологів вважають, що блоґи є пріоритетом контент-маркетингу; установи-власники блоґів мають на 97 % більше посилань на сайт; майже 410 млн осіб переглядають понад 20 млрд сторінок дописів щомісяця [19]. Сучасна динаміка статистики демонструє популярність блоґінгу [20, 21]. Його тридцятирічна історія триває. Блоґінг залишається в переліку ключових форм цифрової комунікації, мультиаспектна природа якої органічно поєднує моменти самоідентифікації особи, презентації колективної творчості, суспільного діалогу тощо.

Під *блоґом* розуміємо періодично оновлюваний вебсайт, контент якого складається з інформації, розміщеної у хронологічному порядку, та споряджений гіперпосиланнями на інші сайти, опцією зворотного зв'язку, маркетинговими інструментами задля ефективної

мережевої інтерактивної онлайн-комунікації. *Блоґером* є той, хто цілеспрямовано веде блоґ з метою реалізації корпоративних, професійних, громадських, особистих чи інших цілей (*Додаток А*). Сукупність усіх видів блоґів, що розміщені на інформаційно-комунікаційних майданчиках онлайн-формату, називається *блоґосферою* [22, 23, 24].

Технологічно блоґи належать до другого покоління мережевих сервісів Інтернету, тобто Web 2.0, що означає широкі можливості для їх розбудови безпосередньо користувачами. Глобальні соціокультурні зміни проявилися передусім у відкритості, прозорості вебпроєктів, активнішому використанні пересічною особою інтернет-можливостей, загалом соціальному концепті, конструкті мереж та у ще більшому узалежненні повсякдення кожного з нас від інформаційно-комунікаційних технологій.

Перевагами блоґів стало те, що вони технічно легко створюються, не потребують ґрунтовних знань програмування, а тому залишаються популярними, незважаючи на відчутний прогрес і поширення соціальних мереж. Гнучкі «будівельні блоки», просте в користуванні програмне забезпечення шаблонів створення й ведення дописів сприяють реалізації намірів тих, хто хоче долучитися до блоґінгу за лічені хвилини. Алгоритм створення блоґу виглядає стандартно і складається з таких послідовних етапів: визначення засадничих принципів функціонування блоґу, його місії, візії, стратегії й тактики; вибір автора(ів) дописів; визначення оптимального програмного, технічного забезпечення; розроблення загальних правил модерації, політик і співпраці з читацькою аудиторією (див. рис. 1).

Цільовим призначенням блоґу є: забезпечення внутрішньої, зовнішньої комунікації особи (юридичної, фізичної); реалізація функцій інформаційного накопичувача, збереження цифрової пам'яті; підтримка рефлексивного середовища для інтерпретації особистого досвіду, документування поточних подій. Основними властивостями блоґу вважаємо: актуальність дописів; структурованість; атрибутивність; інтерактивність; багатофункційність. Структура, архітектура блоґу залежить від шаблонів платформи (наприклад, WordPress, Wix, Substack, Ghost, Medium, Squarespace,

Blogger, Webflow, Hashnode, LinkedIn Articles та ін.), стандартів оприлюднення дописів, а також волі, цілей і бажань авторів.

Рис. 1. Загальна схема алгоритму розроблення блогу. *Ілюстративні вставки узято з відкритих джерел*

Типовий блоґ має такі базові елементи: назва; панель розширень; посилання на партнерські контакти; карта присутності в соціальних мережах; актуальні дописи, розташовані в кілька (або один) стовпців; архів; вікно зворотного зв’язку; ключові слова, теґи; опція пошуку; документи, що легітимізують діяльність блогу. Оптимальна організація складників блогу гарантовано забезпечує зрозумілу й логічну навігацію, SEO-орієнтацію, загалом підтримку ефективного функціонування.

Важливим теоретичним і науково-прикладним питанням є класифікація блогів. Відсутність єдиного підходу до класифікування онлайн-щоденників зумовлена їхньою природою і потребами практиків. Звична предметно-тематична класифікація або ж класифікація за галузями знань, сферами виробничої діяльності не зовсім прийнятна для диференціації блогів. Це пояснюється їхньою специфікою. По-перше, блоґи можуть містити публікації будь-якої

тематичної спрямованості, а кількість дописів може значно відрізнятися залежно від авторських цілей і можливостей їх досягнення. По-друге, зміст блоґів регулярно оновлюється, тобто є динамічним порівняно з більш статичними вебсайтами. Так само складнощі виникають у разі диференціації, базованій на *назві*, *описі*, *метах* чи будь-яких інших метаданих блоґів, оскільки вони можуть бути немаркованими. Безперечно, широке застосування новітніх інформаційних технологій, штучного інтелекту уможливлюють розроблення програмних продуктів, здатних автоматично класифікувати навіть великі дані, відкриваючи нові горизонти пізнання, освоєння й диференційованого представлення інформації. Заради справедливості, навіть у цьому випадку, згадаємо складнощі інженерії ознак, розроблення стратегії, алгоритму побудови та вибору класифікатора.

Найприйнятнішим для диференціації блоґів, на нашу думку, є *фасетний підхід*, що полягає у виокремленні видових блоків, базованих на різних критеріях. Послуговуючись розробками колег [25], пропонуємо такі фасети блоґів:

за *власником* – персональний (особистий, індивідуальний), груповий, корпоративний (інституційний);

за *знаковою природою цифрового контенту* – письмовий, аудіовізуальний (фотоблоґи, аудіоблоґи (подкасти), влоґи (відеоблоґи)), мішаного формату;

за *віковою структурою* читацької аудиторії – підлітковий, молодіжний, старшого віку, тощо;

за *статтю* читацької аудиторії – жіночий, чоловічий, диверс, загальний (унісекс);

за *місцем розташування, належністю платформи* – мережевий, локальний (автономний гостинґ, тобто інтранет);

за *кількістю учасників комунікації* – внутрішньоособовий, міжособовий, груповий, масовий;

за *тематикою* – універсальний, спеціальний (профільний), зокрема нішевий;

за *рівнем доступу* – відкритий, закритий;

за *діалогічністю* – монологи, полілоги (чат, форум);

за *експлікованістю* – ідентифікований, анонімний (прихований);

за *функційністю* – управлінський, освітній, маркетинговий (комерційний), інформаційний, науковий тощо.

Будь-яка із зазначених одиниць фасетного поділу може зазнавати подальшої диференціації, зокрема дихотомної (бінарної), ієрархічної чи фасетної, але іншого класифікаційного рівня. Наприклад, виокремлені за функційністю інформаційні блоґи можуть поділятися на: приватні – публічні; професійні – аматорські, або ж, як це зазвичай робиться на блоґоплатформах – на пост-реакцію (англ. *reaction post*); пост-тираду (англ. *to rant),* аналітичний мета-пост (англ. *meta*); непопулярну позицію чи думку (англ. *unpopular opinion*) тощо. Розмаїття вербального й невербального медіаконтенту, представленого в блоґах, породжує невичерпність варіацій і можливостей інтерпретації їх класифікації, вибудованих у прив'язці до зовнішніх, внутрішніх характеристик блоґів або середовища їх побутування. Для ілюстрації подаємо характеристики блоґів, виокремлених за критерієм власника (рис. 2).

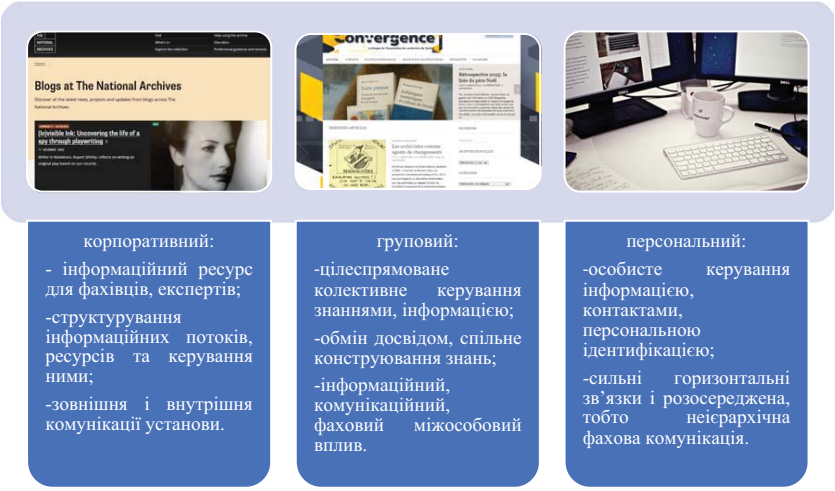

Рис. 2. Загальні характеристики блоґів за критерієм власника. *Ілюстративні вставки узято з відкритих джерел та є фрагментами скріншотів блоґів Національного архіву Великобританії [26], Асоціації архівістів провінції Квебек (Канада) [27]*

Поширення цифрових медіа спровокувало обговорення двох важливих тем – авторського права та використання безпрецедентних можливостей доступу всіх охочих до знань. Загалом правовий аспект функціонування блоґінгу має троякий підхід. Якщо мета блоґу – комерційна, або ж він цілеспрямовано підтримує рекламу, тоді його функціонування підпадає під юрисдикцію передусім *фінансового права*. Реклама, співпраця з брендами, усе інше, що є прибутковим, обкладається податком згідно з чинними правовими нормами і тоді необхідне дотримання основ *податкового права*. Наприклад, у США Федеральна торгова комісія контролює фінансові зв'язки блоґерів і, відповідно, вживає заходи справедливих податкових стягнень. Якщо не йдеться про рекламну діяльність чи фінансування завдяки актуальним темам дописів, тоді функціонування блоґу найбільш вільне від правових зобов'язань економічного змісту.

Не менше вагомим для блоґінгу є дотримання прав користувачів. Ідеться про *авторське право*, захист інтелектуальної власності. Тому до прямих обов'язків блоґера належить: знати закони, підзаконні акти, що регулюють авторське право в Україні, та міжнародні стандарти керування інформацією; мати фіксований в установленому порядку дозвіл від власника авторських прав щодо користування результатами його праці; пам'ятати, що будь-який контент може підпадати під захист авторського права; вказувати завжди автора контенту та джерело інформації.

У разі ставлення до блоґінгу як до журналістики, а до блоґу – як до продукту журналістської діяльності, важливо дотримуватися правових, нормативно-правових актів у галузі *медійного права*. Цілком слушним є з'ясування питання, чи треба при цьому надавати блоґерам ті самі права, що й журналістам, або захищати їх відповідно до програм захисту. Заодно, чи варто дотримуватися блоґерам журналістських стандартів, зокрема етичних, як це передбачено різними актами. Безумовно, в кожному з цих випадків настає особлива правова ситуація, яка потребує ретельного розгляду. Отже, блоґінг підпадає під дію фінансового, податкового, авторського, медійного права. Визначення правового статусу блоґінгу в міжнародних, міждержавних і національних законах, підзаконних актах зарубіжних країн підтверджує цей факт (див. Додаток А).

Нормативно-правове регулювання блоґінгу – давно усталена тема юридичної практики [28, 29, 30, 31, 32]. Одними з перших, хто звернув увагу на потребу правового, нормативно-методичного забезпечення діяльності блоґерів, були громадські товариства. До прикладу, відома міжнародна правозахисна організація ARTICLE 19, що стоїть на сторожі принципів *Загальної декларації прав людини*, зокрема ст. 19 (кожен має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення), активно розвиває й підтримує цифрові права і свободи в інтернеті [33]. Їй належать розроблені в 2013 р. методичні рекомендації «*Право на блог*», які репрезентують права і свободи усіх учасників блоґінгу, пропонують стандарти відповідальної онлайн-комунікації в межах міжнародного права [31, 32, 34].

У Європейському Союзі конституцією блоґів умовно називають сукупність документів: «*ЄС. Хартія фундаментальних прав*» («EU Charter of Fundamental Rights», ст. 19), «*Закон про цифрові послуги*» («*Digital Services Act*», DSA, 2023 р.), «*Закон про цифрові ринки*» («*Digital Markets Act*», DMA, 2023 р.), «*Закон про штучний інтелект*» («*AI Act*», 2024 р.), «*Європейський закон про свободу медіа*» («*European Media Freedom Act*», 2024 р.), «*Загальний регламент захисту даних*» («*General Data Protection Regulation*», 2016 р.), «*Регламент щодо прозорості і таргетингу політичної реклами*» («*Regulation on the transparency and targeting of political advertising*», 2024 р.), «*Директиву Європейського парламенту та Ради про аудіовізуальні медіа-послуги*» (AVMSD, 2018 р.), низку актів про рекламу («*Unfair Commercial Practices Directive»,* UCPD 2005 р., «*Directive on Audiovisual Media Services*», AVMSD та ін.). 2022 р. Україна ухвалила євроінтеграційний закон «*Про медіа*», а 2023 р. – *«Про рекламу*», в які імплементовано основні положення UCPD, AVMSD, інших правових актів, адаптуючи національне законодавство до норм цифрової політики ЄС.

Більшість європейських країн мають національні регулятори, які контролюють суспільно значущу діяльність блоґерів. Ідеться, до прикладу, про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення України, Інспекцію зв'язку в Італії (Autorità per le Garanzie nelle Comunicazioni), Національну раду з питань аудіовізуального мовлення Франції (Conseil supérieur de l'audiovisuel), регіональних

медіарегуляторів ФРН (Die Medienanstalten), Австрійську рекламну раду (Österreichischer Werberat), Етичну комісію Болгарії (Етична комисия към IAB България), які здійснюють контроль за функціонуванням онлайн-платформ і блоґерів у межах власних компетенцій. Моніторинг правомірності дій, захисту інформації, дотримання авторських прав, свободи комунікації, цифрової етики – пріоритетні заходи регулювання блоґінгу.

Серцевиною блоґінгу є контент, а авторське право – базова правова концепція, яка становить основу дій із контентом. Його створення вимагає неухильного дотримання ліцензій на користування тим, що захищено законом. Невиконання цієї вимоги детермінує різні юридичні наслідки. Автор контенту зобов'язаний дбати про власні ім'я, репутацію, імідж, уникаючи оприлюднення недостовірної інформації, поширення пліток, що можуть спричинити позовну заяву про захист честі, гідності, ділової репутації та відшкодування моральних збитків; свідомого поширення неправдивої інформації (наклепу). Наприклад, контент (фотографія, стаття, відео), з яким працює блоґер, скоріше за все, захищений авторським правом. Тому важливо мати дозвіл його власника на використання запозиченого контенту. Невиконання цієї вимоги може призвести до негативних юридичних наслідків. Для блоґера власний контент (винахід, промисловий зразок, твір (науковий, літературний, образотворчий, аудіовізуальний), символ, логотип, слоган, тощо) також є інтелектуальною власністю. Важливі заходи блоґера із захисту інтелектуальної власності подано нижче (див. рис. 3).

Невідкладною проблемою для персональних, групових чи індивідуальних блоґів у сучасному світі є захист даних. Неухильне дотримання ключових аспектів конфіденційності інформації, запобігання неправомірним діям із нею, дотримання особистих прав і свобод – необхідні умови позитивного іміджу, високої довіри й ділової репутації блоґера та блоґу. Ключовими аспектами захисту даних є: згода учасників і прозорість інформаційної діяльності; мінімізація інформації; безпечність програмних продуктів і кіберсередовища; непорушність прав і свобод особи.

Безперечно, для збору, використання чи розкриття персональних даних необхідно мати згоду осіб, яких це стосується. Інформування

читацької аудиторії про те, як використовується зібрана інформація чи як вона може бути використана, – обов'язкова умова прозорості діяльності блоґінгу.

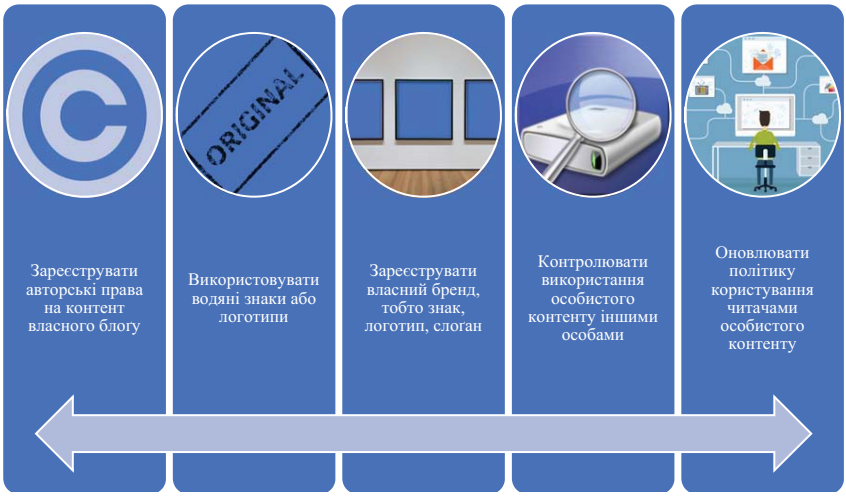

Рис. 3. Першочергові заходи блоґера із захисту інтелектуальної власності. *Ілюстративні вставки узято з відкритих джерел*

До прикладу, про використання файлів cookie для показу цільової реклами чи відстежування поведінки користувачів, треба обов'язково повідомити аудиторію блоґу. Збір лише необхідних персональних даних має вирішальне значення для дотримання законів про конфіденційність інформації. Уникаючи збору зайвих даних, що не пов'язані з діяльністю блоґу чи створенням контенту, його читачі убезпечуються від незаконного поширення персональних відомостей.

До важливих заходів захисту інформації належать: користування лише перевіреними серверами, регулярне оновлення програмного забезпечення та застосування різних технологій кодування знаків. Партнерські протоколи захисту інформації також мають бути убезпечені від ризиків, пов'язаних із негативними правовими прецедентами.

Об'єктно-суб'єктна орієнтація згаданих вище законів також безпосередньо націлена на захист персональних даних. Це може

стосуватися публічності інформації, її виправлень, видалення, а також доступу до даних. Важливим є гарантування користувачам можливостей уточнювати заходи із захисту особових даних, а в разі необхідності – відкликати їх. Керування особовими даними – невід'ємна частина прав особи на приватне життя та інші свободи.

У випадку «глобальної аудиторії» варто зважати і враховувати правила та положення передачі даних, дотримання стандартних договірних позицій та обов'язкових корпоративних приписів відповідно до міжнародного права. При взаємодії з особами різних правових систем, юрисдикцій мають місце закони, в рамках яких вони здійснюють власні дії, реалізують права й обов'язки. Безперечно, від дотримання законів про конфіденційність і захист даних залежить довіра й репутація блоґера, автора контенту. Врахування змінності правового ландшафту і відповідним чином адаптування практик підтримки безпечного й цифрового середовища для читачів, – ще одна з вагомих умов доброчесності блоґу.

Не менш важливими є загальні етичні засади блогінгу, яких варто дотримуватись при зборі, обробці й оприлюдненні інформації. Зазначимо, що правила мережевого етикету практично були сформульовані синхронно до поширення блоґів. Ідеться про «Запит на коментарі» («*Request for Comments»,* RFC, 1996 р.) – серію технічних, організаційних документів, які визначають стандарти, протоколи, методи роботи в інтернеті. Вони є основою для розвитку й узгодження інтернет-технологій у глобальному масштабі.

Обов'язком кожного блоґера є дотримання усталених у суспільстві етичних цінностей щодо ключової опції – контенту. Якщо *контент* – це основоположна місія блоґера, *доступ* – блоґу, то *користування* – соціальна відповідальність читачів, співавторів. Звичайно, будь-які етичні приписи і вимоги щодо користування блоґом як змінні категорії відображають соціальний, культурний, політичний клімат у суспільстві, ступінь розвиненості громадянського суспільства.

Етичними принципами блогінгу так само є: достовірність даних, відповідальне ставлення до авторського права, захисту особових даних, інтелектуальної власності. Оскільки право людини на недоторканність приватного життя за умови оприлюднення персональних даних може піддаватися різним ризикам, конфіденційність

залишається важливою морально-етичної проблемою блоґінгу. Автор контенту покликаний враховувати потенційні наслідки власних публікацій. Звичайно, окремі дописи можуть потребувати унікального ситуативного рішення, аби інформаційний продукт відповідав нормам цифрового етикету.

Обов'язковим пунктом політик блоґу є застереження стосовно тону викладу тексту, його змісту. Категорична заборона дописів, що містять антигуманне, дискримінаційне, расистське, насильницьке, сексистське чи загалом кримінальне спрямування, вказує на сповідувані морально-етичні засади блоґінгу. Більшість редакційних рекомендацій містять указівки щодо гендерної чутливості мови, неприпустимості агресивних, принизливих коментарів читацької аудиторії. Йдеться про двосторонні правові й морально-етичні зобов'язання учасників комунікації.

Висновки. У сучасній історіографії блоґи розглядаються в академічному, інфраструктурному, соціокомунікаційному, особистісному й інших вимірах як альтернатива традиційним медіа, джерело інформації, простір для саморефлексій, формат комунікації, дослідницький інструмент, маркетингова технологія. Надшвидкісний обмін інформацією, двосторонній, інтерактивний зв'язок, можливість творення колективного тексту в реальному часі за допомогою кількісно необмеженої читацької аудиторії є важливими перевагами блоґів. Головним призначенням блоґів є забезпечення соціальної комунікації. Основними властивостями блоґу вважаємо: актуальність дописів, структурованість, атрибутивність, інтерактивність, багатофункційність. Їх поліфункційність втілена в завданнях, які вони можуть виконувати. Архітектура блоґів залежить від шаблонів платформи оприлюднення дописів, а також головної місії, заради якої вони започатковані та існують. Для об'єктивного розкриття форми і змісту блоґу доцільно зважати на контекст його існування – інституційний, особистісний, цифровий, віртуальний тощо. Жанрово-видове різноманіття блоґів потребує чіткої класифікаційної схеми, найприйнятнішою формою якої є фасетна. У межах фасетної схеми класифікації блоґів так само можна виокремити ряди багаторівневого чи лінійного поділу понять. Класифікація сприяє виявленню й описанню різних ознак, властивостей блоґів. Важливим і необхідним

підґрунтям функціонування блоґів є удосконалення їх правового, нормативно-методичного забезпечення. Законність відкриття і ведення блоґів, доступ до інформації, коректне поширення контенту, повага до авторського права, захист інтелектуальної власності, даних, конфіденційність інформації, свобода слова, думки, волевиявлення залишаються ключовими правовими проблемами блоґінгу. Не менше актуальним для блоґінгу є дотримання етики цифрового простору, що передбачає відповідальність блоґерів і читацької аудиторії за достовірність інформації, уникання маніпуляцій, толерантність мови, захист приватності користувачів, формування культури конструктивного діалогу.

Вдячність. Авторка висловлює глибоку вдячність редакційній колегії збірника і рецензентам за увагу до статті та слушні зауваження і рекомендації.

Список бібліографічних посилань

1. Fraumann G., Colavizza G. The role of blogs and news sites in science communication during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Research Metrics and Analytics*. 2022. Vol. 7. https://doi.org/10.3389/frma.2022.871295

2. Ochsner C., Pampel H., Höfting J., Rothfritz L. Scholarly blogs: An analysis of infrastructural aspects based on German scholarly blogs. *Journal of Documentation.* 2025. Vol. 81(7). Pp. 520-544. https://doi.org/10.1108/JD-02-2025-0053

3. Ochsner C., Pampel H., Höfting J., Rothfritz L. Wissenschaftsblogs in Deutschland: Eine Analyse infrastruktureller Aspekte. *Bibliothek Forschung und Praxis.* 2025. https://doi.org/10.1515/bfp-2025-0028

4. Stevenson A., Balloo K., Piper A. How To Do Academic Blogging. *Public Humanities, Cambridge Core*. 2025. 1, e68. Pp. 1-11. https://doi.org/10.1017/pub.2025.12

5. Lecture Notes in Computer Science. Berlin, Heidelberg: Springer, 2007. Vol. 4822. https://doi.org/10.1007/978-3-540-77094-740

6. Почепцов Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1450691 (дата звернення: 22.08.2025).

7. Холод О. Соціальні комунікації: тенденції розвитку: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Білий Тигр, 2018. 370 с.

8. Blogging in the global society: cultural, political and geographical aspects / edit. by T. Dumova, R. Fiordo. *IGI Global/Information Science Reference*. 2012. 285 p.

9.Kjellberg S. Researchers' Blogging Practices in Two Epistemic Cultures. *Information Studies*. 2014. Vol. 12, Issue 3. Pp. 36-77.

10. Nisiforou E., Eteokleous N. The Role of Blogging in a Changing Society: Theory, Practice and Implications. *Curriculum Design and Classroom Management: Concepts, Methodologies, Tools and Applications*. 2015. Pp. 1102–1122. https://doi.org/10.4018/978-1-4666-8246-7.ch061

11. Schmidt J. Blogging Practices: An Analytical Framework. *Journal of Computer-Mediated Communication.* 2007. Vol. 12, Issue 4. Pp. 1409–1427. https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00379.x

12. Рудик М. Сучасна блогосфера: особливості контенту : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2022. 164 с.

13. Rudyk M. Blogowanie w Ukrainie: historia rozwoju, znaczenie społeczne, wyzwania. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2025. 186 s.

14. Лісун Я. Блогінг у сфері вищої освіти: теоретичний та практичний досвід провідних ЗВО Європи. *Економічний вісник Дніпровської політехніки.* 2024. №3. С. 89–100. https://doi.org/10.33271/ebdut/87.089

15. Бездрабко В., Новальська Т. Блоґи, блогінг і архіви: досвід, особливості, перспективи. *Український журнал бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2025. Вип. 15. С. 112–141. https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335083

16. Половинчак Ю. Особливості функціонування української блогосфери. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. Issue 42. С. 99–102.

17. Shlenova M. Academic blogging in the professional training of future specialists in library, information, and archival studies. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : Педагогіка та психологія*. 2025. № 8. https://doi.org/10.54929/2786-9199-2025-8-08-01

18. Український блогінг в умовах війни: теорія і практика. Київ, 2022. 43 с.

19. Bizeau M. 69 statistiques sur les blogs que vous devez connaîtreen 2022. URL: https://blogueurlibre.fr/statistiques-blog (дата звернення: 22.08.2025).

20. Santifgo E. Do People Still Read Blogs? We Asked Consumers. URL: https://blog.hubspot.com/marketing/do-people-read-blogs (дата звернення: 22.08. 2025).

21. Sprung D. Blogs sind tot, lang leben Blogs. URL: https://www.bloggerabc.de/blogs-tot/ (дата звернення: 22.08.2025).

22. Блог. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/ (дата звернення: 22.08.2025).

23. Blog. Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/blog (дата звернення: 22.08.2025).

24. Blog. Oxford English Dictionary. URL: https://www.oed.com/dictionary/blog_n?tab=meaning_and_use#11172278 (дата звернення: 22.08.2025).

25. Sun A., Suryanto M. A., & Liu Y. Blog Classifi cation Using Tags: An Empirical Study / Goh D.HL., Cao T. H., Sølvberg I. T., Rasmussen E. (Eds.). Asian Digital Libraries. Looking Back 10 Years and Forging New Frontiers. ICADL 2007. https://doi.org/10.1007/978-3-540-77094 7_40

26. Blogs at The National Archives. URL: https://www.nationalarchives.gov.uk/blogs/ (дата звернення: 23.08.2025).

27. Convergence: Le blogue de Association des archivistes du Québec. URL: https://archivistesqc.wordpress.com/ (дата звернення: 23.08.2025).

28. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних / пер. В. Кастеллі. Київ : К.І.С., 2020. 432 с.

29. Сливка М. М., Лук'янова Г. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки: досвід країн Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 514–516. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/132

30. Ткаченко О., Ільєнко А., Улічев О., Мелешко Є., Смірнов О. Правові засади поширення інформаційних впливів у соціальних мережах. *Кібербезпека: освіта, наук, техніка*. 2024. № 2. С. 170–188. https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.26.685

31. How are social media influencers and their activities covered by

European and national law? April 2025. URL: https://www.obs.coe.int/en/web/observatoire/-/how-are-social-media-influencers-and-their-activities-covered-by-european-law(дата звернення: 22.08.2025).

32. National rules applicable to influencers European Audiovisual Observatory. Strasbourg, 2024. 221 p.

33. ARTICLE 19 – Defendinng freedom of expression and information. URL: https://www.article19.org (дата звернення: 22.08.2025).

34. Максим Ратушний. Право на блог. URL: https://ms.detector.media/profstandarti/post/2469/2013-11-06-pravo-na-blog/ (дата звернення: 22.08.2025).

References

1. Fraumann, G., & Colavizza, G. (2022). The role of blogs and news sites in science communication during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Research Metrics and Analytics,* 7. https://doi.org/10.3389/frma.2022.871295

2. Ochsner, C., Pampel, H., Höfting, J., & Rothfritz, L. (2025). Scholarly blogs: An analysis of infrastructural aspects based on German scholarly blogs. *Journal of Documentation, 81*(7), 520-544. https://doi.org/10.1108/JD-02-2025-0053

3. Ochsner, C., Pampel, H., Höfting, J., & Rothfritz, L. (2025). Wissenschaftsblogs in Deutschland: Eine Analyse infrastruktureller Aspekte. *Bibliothek Forschung und Praxis* [in German]. https://doi.org/10.1515/bfp-2025-0028

4. Stevenson, A., Balloo, K., & Piper, A. How To Do Academic Blogging. *Public Humanities, Cambridge Core*, *1*, e68, 1-11. https://doi.org/10.1017/pub.2025.12

5. Lecture Notes in Computer Science (2007). Berlin, Heidelberg: Springer, 4822. https://doi.org/10.1007/978-3-540-77094-740

6. Pocheptsov, G. (2010). Sotsialni komunikatsii i novi komunikatyvni tehnologii [Social communications and new communication technologies]. [in Ukrainian]. Retrieved August 22, 2025, from http://www.library.univ. kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1450691

7. Kholod, O. (2018). Sotsialni komunikatsii: tendentsii rozvytku

[Social communications: trends of development]. Kyiv: Bilyi Tigr [in Ukrainian].

8. Dumova, T., & Fiordo, R. (Eds.). Blogging in the global society: cultural, political and geographical aspects. (2012). *IGI Global/ Information Science Reference.*

9. Kjellberg, S. (2014). Researchers' Blogging Practices in Two Epistemic Cultures. *Information Studies, 12(3),* 36-77.

10. Nisiforou, E., & Eteokleous, N. (2015). The Role of Blogging in a Changing Society: Theory, Practice and Implications. *Curriculum Design and Classroom Management: Concepts, Methodologies, Tools and Applications,* 1102-1122. https://doi.org/10.4018/978-1-4666-8246-7.ch061

11. Schmidt, J. (2007). Blogging Practices: An Analytical Framework. *Journal of Computer-Mediated Communication, 12(4)*, 1409-1427. https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00379.x

12. Rudyk, M. (2022). Suchasna blohosfera: osoblyvosti kontentu [Modern Blogosphere: Features of Content]. Lviv [in Ukrainian].

13. Rudyk, M. (2025). Blogowanie w Ukrainie: historia rozwoju, znaczenie społeczne, wyzwania [Blogging in Ukraine: History of Development, Social Significance, Challenges]. Szczeciń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego [in Polish].

14. Lisun, Ya. (2024). Blogging in Higher Education: Theoretical and Practical Experience of Leading European Universities. *Economic Bulletin of Dnipro University of Technology, 3*, 89-100 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33271/ebdut/87.089

15. Bezdrabko, V., & Novalska, T. (2025). Blogs, Blogging and Archives: Experience, Features, Prospects. *Ukrainian Journal on Library and Information Science, 15*, 112-141 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31866/2616-7654.15.2025.335083

16. Polovynchack, Yu. (2015). Osoblyvosti funktsionuvannia ukrainskoi blohosfery [Features of the Functioning of the Ukrainian Blogosphere]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, 42*, 99-102 [in Ukrainian].

17. Shlenova, M. (2025). Academic blogging in the professional training of future specialists in library, information, and archival studies. *Problems of Modern Transformations. Series: Pedagogy and Psychology*, *8*. https://doi.org/10.54929/2786-9199-2025-8-08-01

18. Ukrainskyi blohinh v umovakh viiny: teoriia i praktyka [Ukrainian Blogging in Wartime: Theory and Practice]. (2022). Kyiv [in Ukrainian].

19. Bizeau, M. 69 statistiques sur les blogs que vous devez connaîtreen 2022 [in French]. Retrieved August 22, 2025, from https://blogueurlibre.fr/statistiques-blog

20. Santifgo, E. Do People Still Read Blogs? We Asked Consumers. Retrieved August 22, 2025, from https://blog.hubspot.com/marketing/do-people-read-blogs

21. Sprung, D. Blogs sind tot, lang leben Blogs. Retrieved August 22, 2025, from https://www.bloggerabc.de/blogs-tot/

22. Bloh [Blog] [in Ukrainian]. Retrieved August 22, 2025, from https://uk.wikipedia.org/wiki/

23. Blog. Britannica. Retrieved August 22, 2025, from https://www.britannica.com/topic/blog

24. Blog. Oxford English Dictionary. Retrieved August 22, 2025, from https://www.oed.com/dictionary/blog_n?tab=meaning_and_use#11172278

25. Sun A., Suryanto M. A., & Liu Y. Blog Classifi cation Using Tags: An Empirical Study / Goh D.HL., Cao T. H., Sølvberg I. T., Rasmussen E. (Eds.). Asian Digital Libraries. Looking Back 10 Years and Forging New Frontiers. ICADL 2007. https://doi.org/10.1007/978-3-540-77094 7_40

26. Blogs at The National Archives. Retrieved August 23, 2025, from https://www.nationalarchives.gov.uk/blogs/

27. Convergence: Le blogue de Association des archivistes du Québec. [Convergence: The blog of the Association of Archivists of Quebec]. [in French]. Retrieved August 23, 2025, from https://archivistesqc.wordpress.com/

28. Posibnyk z yevropeiskoho prava u sferi zakhystu personalnykh danykh. (2020). [Handbook on European Law in the Field of Personal Data Protection]. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].

29. Slyvka, M. M., & Lukianova, H. Yu. (2021). Legal Support for Information Security: Experience of the European Union Countries. *Juridical Scientific and Electronic Journal, 11,* 514-516 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/132

30. Tkachenko, O., Ilienko, A., Ulichev, O., Meleshko, Ye., & Smirnov, O. (2024). Legal Principles of Dissemination of Information Influences

in Social Networks. *Cybersecurity: Education, Science, Technique, 2*, 170-188 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.28925/2663-4023.2024.26.685

31. How are social media influencers and their activities covered by European and national law? (2025, April). Retrieved August 22, 2025, from https://www.obs.coe.int/en/web/observatoire/-/how-are-social-media-influencers-and-their-activities-covered-by-european-law

32. National rules applicable to influencers European Audiovisual Observatory (2024). Strasbourg.

33. ARTICLE 19 – Defendinng freedom of expression and information. Retrieved August 22, 2025, from https://www.article19.org

34. Maksym Ratushnyi (2013, November 6). Pravo na bloh [Right to a Blog]. [in Ukrainian]. Retrieved August 22, 2025, from https://ms.detector.media/profstandarti/post/2469/2013-11-06-pravo-na-blog/

Стаття надійшла до редакції 02.09.2025.

Додаток А. Визначення понять «блоґер», «влоґер» (інфлюенсер, ініціатор реферальних програм, креатор) у сучасній правовій, нормативно-правовій базі європейських країн

Країна	Наявність визначення специфіки діяльності блоґера на законодавчому рівні (**I.**) та в нормативно-правових і методичних документах (**II.**)
Австрія	**II:** особи, які впливають на поведінку споживачів через дописи у блоґах, пости, твіти, відео та інші заходи в соціальних мережах або шляхом проведення різних маркетингових та промоційних активностей, орієнтованих на певні бренди, послуги чи продукти. *Кодекс етики рекламної індустрії* (*Code of Ethics of the Advertising Industry* (ÖWR)), 2021 р.
Бельгія	**II:** впливові особи, які створили відповідну онлайн-спільноту в соціальних мережах (чи на вебсайтах) і функціонують як автори контенту (Instagram-користувачі, ютубери, Twitter-користувачі, стримери, подкастери і т. д.). *Настанови Центру комунікації з питань діяльності онлайн-інфлюенсерів* (*Communication Centre guidelines on online influencers (Recommandations du Centre de la communication en matière d'influenceurs*)), 2022 р.

Болгарія	**ІІ:** особа (група осіб), яка продукує контент у соціальних мережах для глобальної та/чи обраної аудиторії, впливає на її поведінку, погляди. *Методичний посібник з етичної та ефективної практики інфлюенсер-маркетингу в Болгарії* (*IAB Болгарія*) (*Handbook of best practices in influencer marketing in Bulgaria* (*IAB Bulgaria*)), 2023 р.
Велика Британія	**ІІ:** особа-креатор контенту, яка вибудовує довірчі взаємини з читачами, створює в соціальних мережах контент (не)комерційного змісту різної жанрово-тематичної характеристики, орієнтований на різні аудиторії *Путівник для інфлюенсерів щодо того, як чітко позначати рекламу, підготовлений ASA, CAP та CMA5* (*Twelfth Report of Session 2021-22,564 the Digital, Culture, Media and Sport Committee of the House of Commons Influencers' guide to making clear that ads are ads, by the ASA, the CAP and the CMA5*), 2021 р. **ІІ:** реальна особа чи віртуально створена персона, яка активно діє на будь-якій онлайн-платформі соціальних медіа, зокрема Facebook, Instagram, Snapchat, TikTok, Twitch, YouTube та інших. *Посібник для інфлюенсерів щодо чіткого позначення рекламних матеріалів, підготовлений ASA, CAP та CMA (Influencers' guide to making clear that ads are ads, by the ASA, the CAP and the CMA),* 2023 р.
Греція	**ІІ:** будь-яка реальна / віртуальна (віртуальний інфлюенсер) особа, яка активна на онлайн-платформі соціальних мереж, зокрема Facebook, Instagram, Snapchat, TikTok, YouTube та ін. *Додаток щодо інфлюенсер-маркетингу до Рекламного кодексу* (*Influencer Marketing Annex to the Advertising Code*), 2023 р.

Естонія	**ІІ:** особа, яка створює чи поширює контент у соціальних мережах, на дописи якої підписуються користувачі, незалежно від їх кількості та видимості для всіх чи обмеженої аудиторії. *Посібник для рекламодавців щодо використання соціальних мереж* (*Guide for advertisers on social media* (CPTRA, TULI), 2020 р.
Ірландія	**ІІ:** автор контенту в соціальних мережах, який часто рекламує або рекомендує товари, здебільшого в обмін на винагороду. *Онлайн-поведінка: дослідження інфлюенсер-маркетингу (Online Behaviour: Influencer Marketing study),* 2022 р. **ІІ:** той, хто просуває або рекомендує продукти чи послуги в соціальних мережах за винагороду (грошову чи іншу). Це – інфлюенсери, автори контенту, онлайн-персони, блогери / влогери, медіаперсони, онлайн-знаменитості, стримери (і не лише). *Рекомендації щодо реклами та маркетингу за участі інфлюенсерів (Guidance on Influencer Advertising and Marketing),* 2023 р.
Іспанія	**І:** користувач особливого значення, який послуговується платформами для обміну відео (USR), відповідає за контент, доступний власній читацькій аудиторії, призначений для значної частини загалу і може мати на неї суттєвий вплив; функційне значення його послуг полягає в інформуванні, розважанні або навчанні, а основна мета – поширення аудіовізуального контенту; послуга пропонується через електронні комунікаційні мережі, заснована в Іспанії; також передбачає економічну діяльність і вигоди. *Закон про аудіовізуальні комунікації* (*Law on Audiovisual Communication*), 2021 р. **ІІ:** особи, що мають вагомий вплив на громадськість через велику кількість підписників у соціальних мережах та / або цифрових медіа, котрі взаємодіють через твіти, відео, пости, повідомлення в блоґах чи іншим чином. До цієї категорії належать т. зв. соціальні медіа, інфлюенсери, зокрема блогери, ютубери, інстаґрамери та фейсбукери. *Кодекс поведінки щодо використання інфлюенсерів з рекламною метою AUTOCONTROL291* (*Code of conduct regarding the use of influencers for advertising purposes by AUTOCONTROL291*), 2025 р.

Італія	**ІІ:** особи, які займаються подібною до надання аудіовізуальних медіапослуг діяльністю, що підлягає національній юрисдикції, та відповідають наступним додатковим критеріям: надання контенту здатне генерувати дохід безпосередньо від виконання комерційних угод з виробниками товарів чи послуг або опосередковано через виконання платформою, соціальною мережею угод про монетизацію; їхній сервіс характеризується стійким зв'язком з італійською економікою, дозволяє користувачеві доступ до контенту на вимогу, а дописи подаються італійською мовою або очевидно орієнтовані на користувачів у межах Італії. *Настанови щодо дотримання положень консолідованого закону інфлюенсерами та створення технічної робочої групи* (*AGCOM Resolution No. 7/24/CONS of 10 January 2024 establishing the Guidelines to ensure compliance with the provisions of the Consolidated Law by influencers and the establishment of a technical round table (Annex A)386*), 2024 р.
Кіпр	**ІІ:** особи, які впливають на позицію аудиторії через блоґи, публікації, твіти та використання інших соціальних медіа; особа, або віртуально створена персона (віртуальний інфлюенсер), яка активна на будь-якій онлайн-платформі соціальних медіа, зокрема Facebook, Instagram, TikTok, YouTube тощо, та може мати різні назви залежно від медіаплатформи, наприклад, влогер, блогер, креатор тощо. *Посібник із інфлюенсер-маркетингу* (*Guide to Influencer Marketing* (*CARO*)), 2023 р.
Нідерланди	**ІІ:** той, хто через соціальні мережі впливає на певну цільову аудиторію. *Кодекс реклами алкогольних напоїв* (*Advertising Code for Alcoholic Beverages*), 2024 р.
Норвегія	**ІІ:** особа (або група осіб), яка має власний канал із підписниками та впливає, взаємодіє з ними упродовж певного часу. *Настанови щодо інфлюенсер-маркетингу певних товарів і послуг, орієнтованого на дітей та молодь* (FIM) (*Guidelines on Influencer Marketing of certain goods and services to children and young adults* (FIM)), 2024 р.

Польща	**ІІ:** контент-креатор, який активно веде акаунти (канали) в соціальних мережах з метою спілкування зі своїми підписниками, думки, рішення, поведінка яких можуть зазнавати його впливу. *Рекомендації визначення контенту, що рекламується інфлюенсерами в соціальних мережах* (*Recommendations Definition in other documents content advertised by influencers on social media* (UOKiK)), 2022 р.
Португалія	**ІІ:** особа (або персонаж) у цифровому середовищі, яка має потенціал впливати на інших осіб, котрі стежать за її публікаціями і можуть коментувати їх; автор цифрового контенту як важливого джерела інформації і впливу на користувачів, які йому довіряють. *Посібник для інфлюенсерів та роботодавців* (*Guide for Influencers and Advertisers*), 2024 р.
Румунія	**ІІ:** особи, які здатні залучати, стимулювати обговорення та / або впливати на рішення про покупку продуктів, послуг цільової аудиторії. *Кодекс належної практики у сфері інфлюенсер-маркетингу* (*The Code of Good Practices in Influencer Marketing*), 2020 р. **ІІ:** особа, яка публічно висловлює власну думку та / або дає у власному стилі й манері поради щодо деяких продуктів, послуг рекламодавця на договірній основі. *Кодекс рекламної практики (Code of Advertising Practice),* 2021 р.
Словаччина	**ІІ:** особа, яка завдяки власній популярності є носієм особливої соціальної функції – впливу на аудиторію; може спонукати її до певних дій або формувати погляди. Здебільшого це публічно відома, реальна чи вигадана цифрова особистість, яка діє переважно в соціальних мережах, розвиваючи комунікацію з аудиторією читачів різним чином. *Кодекс належної практики у сфері інфлюенсер-маркетингу (IAB Словаччина)* (*Influencer Marketing Code of Conduct (IAB Slovakia),* 2022 р.

Угорщина	**ІІ:** відома особа (наприклад, публічна фігура) / невідома особа (приміром, споживач), ютубер, блоґер, влоґер, а також віртуальна особа (наприклад, робот, вигаданий персонаж), яка власноруч створила контент, або від імені якої контент було створено іншою особою (наприклад, гостьові публікації) на вебсайті, сторінці в соціальних мережах, платформі для обміну відео чи іншій онлайн-платформі із комерційною метою (за винагороду), незалежно від кількості підписників. *Етичний кодекс реклами* (*Advertising Code of Ethics*), 2023 р. **ІІ:** особа або об'єкт, віртуальна істота (тварина, маскот, цифровий персонаж, аватар), які здатні впливати на формування думки користувачів у цифровому середовищі, створювати й публікувати онлайн-контент на власних вебсайті, сторінці в соціальних мережах, платформі для обміну відео або іншій онлайн-платформі. *Керівництво з маркетингу впливових осіб* (*Guidance on Influencer Marketing*), 2022 р.
Фінляндія	**ІІ:** особа, для якої вплив на інших людей є основною діяльністю. *Керівництво з маркетингу впливових осіб у соціальних мережах (Guidelines for influencer marketing in social media (KKV)),* 2025 р.
Франція	**І:** фізичні або юридичні особи, які за винагороду, застосовуючи власну репутацію, за допомогою електронних засобів інформації впливають на аудиторію і суспільство загалом. *Закон № 2023-451 від 9 червня 2023 р., спрямований на регулювання комерційного впливу та боротьбу з надмірностями інфлюенсерів у соціальних мережах, 2023 р.* (*Law No. 2023-451 of 9 June 2023 aimed at regulating commercial influence and combating the excesses of influencers on social networks*), 2023 р. **ІІ:** особа, яка створює контент, декларує власну точку зору або дає поради в певній сфері відповідно до стилю, підходу, що є специфічним для неї і з яким асоціює себе її аудиторія. *Рекомендації щодо цифрової реклами* (*Recommendation on Digital Advertising (ARPP)*), 2020 р.

Швеція	**II:** особа, яка здійснює вплив на аудиторію, переважно через канали соціальних мереж. *Оскаржене рішення Суду з питань патентів і ринку у справі PMT 798-19 (Додаток A)* (*Appealed decision of the Patent and Market Court PMT 798-19 (Appendix A)*), 2020 p.

Valentyna Bezdrabko,
Dr. Sci (History), Professor,
Head of the Department of Documentation Studies and Information-Analytical Activities
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Yevhen Konovalets St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: valentbez@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3295-5277

Blogging as a Socio-Communicative Phenomenon: Its Nature, Structure, Classification, and Legal Aspects

The aim of the study is to characterize the essence, purpose, functions, and classification of blogs as a socio-communicative phenomenon; to outline the main legal aspects of blogging and the moral-ethical values of digital posts. *The scientific novelty* lies in addressing important theoretical aspects of blogging, in particular its classification, regulatory and legal framework of functioning, and network ethics. *The research methodology* relies on a combination of general scientific (universal) and specific methods, including observation, description, analysis, synthesis, induction, deduction, and generalization. Observation, description, analysis, and synthesis were applied to clarify the nature, purpose, functional capabilities, and limitations of blogs. Induction and deduction were used to differentiate and group blogs into facets according to internal and external characteristics. The systemic method contributed to the study of archival blogs in legal and ethical contexts. The method of generalization was applied to formulate practical results and theoretical conclusions. *Conclusions.* In modern historiography, blogs are considered from academic, infrastructural, socio-communicative, personal, and other points of view, as an alternative to traditional media, a source of information, a space for self-reflection, a format of communication, a research tool, and a marketing technology. Ultra-fast information exchange, two-way interactive communication, and the possibility of creating collective texts in real time with an unlimited readership, are significant advantages of blogs. The primary purpose of blogs is to ensure

social communication. The main properties of a blog are: relevance of posts; structuredness; attributiveness; interactivity; multifunctionality. Their polyfunctionality is embodied in the tasks they can perform. The architecture of blogs depends on the templates of the publishing platform as well as the main mission for which they were created and exist. For an objective disclosure of the form and content of a blog, it is advisable to take into account the context of its existence – institutional, personal, digital, virtual, etc. The genre and typological diversity of blogs require a clear classification scheme, the most appropriate form of which is faceted. Within the faceted-block scheme of blog classification, it is also possible to distinguish rows of multilevel or linear divisions of concepts. Classification contributes to the identification and description of various features and properties of blogs. An important and necessary foundation for the functioning of blogs is the improvement of their legal, regulatory, and methodological framework. The legality of establishing and maintaining blogs, access to information, proper dissemination of content, respect for copyright, protection of intellectual property, data confidentiality, freedom of speech, thought, and expression, are key legal issues of blogging. Equally relevant for blogging is adherence to the ethics of the digital space, which presupposes the responsibility of bloggers and their readership for the reliability of information, avoidance of manipulation, tolerance of language, protection of user privacy, and the formation of a culture of constructive dialogue.

Keywords: blog, blogging, blogger, socio-communicative practices, information technologies, normative-legal regulation of blogging, classification of blogs, network ethics.

https://doi.org/10.15407/np.75.065
УДК 327.88(470+571):32.019.51(477)]-021.411

Алла Гребенюк,
кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник,
Національна академія Служби безпеки України
вул. М. Максимовича, 22, Київ, 03066, Україна
e-mail: alla7997@meta.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8703-3432

Дарія Гребенюк,
студентка,
Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033, Україна
e-mail: darvit4343@meta.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-6437-9024

РОСІЙСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА НАСЕЛЕННЯ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

Метою статті обрано деякі методологічні аспекти визначення поняття російського інформаційно-психологічного впливу на населення, формулювання дефініції цього впливу і його характерних рис. *Методологія статті* ґрунтується на використанні низки загальнонаукових і спеціальних методів (зокрема джерелознавчого пошуку, когнітивного, аналізу і синтезу) та аксіологічного, термінологічного і системного підходів. *Наукова новизна.* Уперше визначено деякі методологічні аспекти та характерні риси системного інформаційно-психологічного впливу, що чиниться країною-агресором на населення України. Запропоновано дефініцію інформаційно-психологічного впливу на основі встановлення характерних рис, чим уточнено вироблені попередніми дослідниками положення у сфері понятійного апарату за предметом дослідження.

Висновки. З урахуванням попередніх досліджень запропоновано визначення російського інформаційно-психологічного впливу на населення як форми інформаційної війни, для якої характерні системність, деструктивне значення, застосування у мирний або воєнний час за допомогою спеціальних інформаційних засобів і технологій негативного впливу на психологічний стан населення шляхом контрольованого

© А. Гребенюк, Д. Гребенюк, 2025

поширення інформації на внутрішньому та зовнішньому рівнях про правові погляди, переконання, ціннісні спрямування, ідеологію, уявлення і соціальні ідентичності з метою внесення деструктивних змін у психологію та поведінку населення країни-жертви, країни-агресора та третіх країн, трансформації культурних, правових, соціальних та ціннісних аспектів його існування, що завдає значної шкоди національним інтересам країни-жертви та деформує уявлення населення країни-агресора про реальні цілі та інтереси війни і протистояння.

Ключові слова: інформаційно-психологічний вплив, інформаційна агресія, інформаційна сфера, соціальні комунікації, визначення інформаційно-психологічного впливу, риси інформаційно-психологічного впливу, інформаційний вплив на населення.

Актуальність теми дослідження. Інформаційно-психологічний вплив на населення (далі – ІПВ), що чиниться в ході російсько-української війни із застосуванням в інформаційних системах сучасних інформаційних технологій, окреслив існування новітнього «бойового простору». Він доповнив традиційні сухопутний, повітряний та морський операційні простори, але постав більш грізним та небезпечним, адже не обмежується лінією фронту, просторовими та часовими параметрами і має безпосередній вплив на об'єкти призначення широкого спектра. Методи ІПВ вражають на відстані та охоплюють значну кількість населення усіх категорій та об'єктів, завдаючи шкоди національним інтересам країни-жертви і трансформуючи психологічний стан населення країни-агресора.

Дослідження науковців та експертні висновки Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, Українського інституту національної пам'яті, Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки фіксують його наративи, зокрема поширення так званих скрєп, культу вождя, імперського реваншизму, ксенофобії і культу старшого брата, приниження та агресивної тиранії, контролю над суспільством, «побєдобєсія» та мілітаризму, злочинної пропаганди варварства та міжнародного тероризму. Вони встановлюють, що ці прояви наративних концепцій ведуть до війн, нищення та геноциду [1].

На цьому тлі з'ясування місця та сутності інформаційно-психологічного впливу РФ на населення в ході російсько-української війни, ґрунтовне вивчення його рис та формулювання відповідного визна-

чення постає важливим завданням, оскільки його реалізація дасть змогу зрозуміти природу ІПВ, його методи та виробити адекватні механізми протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Іванова, О. Паливода, В. Строгий, В. Коваль у праці «Інформаційно-психологічні впливи у діяльності фахівців сектору безпеки» дали загальне визначення інформаційно-психологічного впливу, схарактеризували його ціль та види, пов'язали з інформаційно-пропагандистським, ідеологічним, пропагандистським впливом [2], чим вказали на його методи. Незважаючи на те, що ця робота не стосувалась предмета нашого дослідження та проведена без урахування реалій застосування ІПВ в ході російсько-української війни, вона дає змогу визначити основні риси ІПВ та використати сформульовані авторами дефініції для з'ясування сутності цього явища.

Важливими для нашої роботи є результати наукових пошуків Я. Жаркова, Л. Компанцевої, В. Остроухова, які наголосили на деструктивному (негативному) характері ІПВ [3]. Це напряму стосується системи сил та засобів, які використовує Російська Федерація у війні проти України, проте наукових праць, які б комплексно розглянули предмет дослідження цієї статті, й досі немає.

Метою публікації обрано визначення характерних рис та формулювання дефініції російського інформаційно-психологічного впливу на населення у його комплексності.

Виклад основного матеріалу. Науковці Н. Іванова, О. Паливода, В. Строгий, В. Коваль пропонують таку дефініцію: *інформаційно-психологічний вплив* – це поширення (передавання) інформації, орієнтоване на зміну психології та поведінки об'єкта впливу, нерозривно пов'язане зі смисловим або комунікативним аспектами спілкування. Під інформацією, що передається, вони розуміють широкий спектр уявлень, ідей, інтересів, настроїв, почуттів тощо [2]. Для нас важливим є також поняття інформації, визначене в Законі України «Про інформацію»: *інформація* – це відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені *на будь-яких носіях* (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи

часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості; *документовані або публічно оголошені відомості* про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі [4]. Складність цього поняття в документознавстві вирішується шляхом запропонованого Г. Швецовою-Водкою визначення: інформація – це те, що передається у процесі комунікації [5].

Відтак інформацію у цьому разі треба поділити на усну (публічно оголошену), яка в межах інформаційно-психологічних впливів відображається у вигляді, наприклад, закликів, пропаганди, та документовану (соціальна інформація, зафіксована в документі з метою її зберігання в часі та (або) передачі у просторі) [5].

У згаданому законі перераховані носії інформації, серед яких переважають саме документи – засоби інформаційно-комунікаційної сфери діяльності. Тож у цьому контексті необхідно спрямувати увагу на аспект проблеми ІПВ у площині документознавства – науки про документ та документно-комунікаційну діяльність і можливості протидії руйнівному впливу через документальні системи.

На нашу думку, в контексті предмета цієї статті варто підкреслити, що *інформація* – це засіб комунікації і водночас – *системоутворювальний елемент*, складний за змістом і формою ресурс, від характеристик якого залежить спрямованість і характер інформаційно-психологічного впливу. Основними рисами ІПВ у цьому контексті ми визначаємо:

• *реалізовуваність через спеціально контрольовану комунікацію (обмін документованою інформацією або її публічне оголошення);*

• *спрямованість на психолого-поведінкові трансформації.*

Дослідники також стверджують, що *мета* інформаційно-психологічних впливів полягає у формуванні певних правових поглядів, переконань, ціннісних спрямувань, ідеологій, уявлень і соціальних ідентичностей. Тобто, *зазначені нами вище трансформації стосуються культурних, правових, соціальних та ціннісних аспектів.*

В. Петрик, М. Присяжнюк, Д. Мельник, В. Остроухов розуміють завдання ІПВ як вплив на свідомість та підсвідомість особистості та населення загалом з метою внесення змін у їхню поведінку і світогляд [6].

На їхню думку, інформаційно-психологічний вплив як вид інформаційного впливу це – організоване цілеспрямоване *застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій* для *внесення деструктивних змін* у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та (чи) фізичний стан людини [6].

Погоджуємось з твердженням, що головною особливістю ІПВ за способом його чинення є *деструктивність*. Саме це й характеризує дії РФ у інформаційній війні проти України. Документована інформація організована у документально-інформаційні системи і має за рахунок цього функцію стабільного та постійного впливу, що є її характерною особливістю.

Водночас треба зазначити, що ІПВ як окреме явище може мати і конструктивний характер. Розглядаючи ІПВ загалом, Н. Іванова, О. Паливода, В. Строгий, В. Коваль виокремлюють конструктивний (позитивний) інформаційно-психологічний вплив, але він не входить до системи засобів країни-агресора та не стосується воєнного протиборства. Він полягає суто у реалізації виховної, інформаційно-роз'яснювальної ролі в суспільстві, спрямований на розвиток особистості та суспільства відповідно до загальноприйнятих моральних цінностей, а також відповідає інтересам об'єкта впливу [2]. У пропонованій статті цей вид впливу не розглядається.

З іншого боку, Я. Жарков, Л. Компанцева, В. Остроухов також вказують на існування деструктивного (негативного) інформаційно-психологічного впливу, який в умовах війни спрямований проти особового складу збройних сил противника, населення країни-жертви, зокрема на: ідеологічно-психологічне середовище суспільства; інформаційні ресурси; інформаційно-комунікаційну інфраструктуру; системи формування суспільної свідомості, формування громадської думки, розроблення і прийняття політичних рішень; свідомість та поведінку людини тощо[3].

Що стосується ІПВ Російської Федерації на населення під час російсько-української війни, то він, безперечно, *носить суто негативний (деструктивний) характер.* Це треба враховувати під час з'ясування сутності цього впливу.

Основні риси інформаційно-психологічного впливу збігаються із завданнями та характерними рисами інформаційної війни.

Зокрема Р. Пилипчук під інформаційною війною (ІВ) розуміє *вплив* на населення іншої країни *у мирний або воєнний час* шляхом поширення певної інформації з метою досягнення політичної, економічної або військової переваги та захисту громадян власної країни від такого впливу. Він розглядає цю війну як форму протистояння, у якому інформація стає основною зброєю, а інформаційні системи – головною мішенню (інформаційні ресурси та інформаційно-технічні системи управління, зв'язку, навігації, комп'ютерні мережі, радіоелектронні засоби тощо).

Головними завданнями ІВ Р. Пилипчук визначає: підрив морально-психологічного стану, зміну поведінкового й емоційного настрою, дезорієнтацію та дезінформацію, послаблення певних традицій і переконань, *залякування власного народу* образом ворога, а *супротивника* – своєю могутністю, забезпечення ринків збуту (як складник конкурентної боротьби) [7].

Фахівці Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки зазначають, що цільовою аудиторією російського впливу в Україні виступає проросійське населення з різних регіонів нашої держави з фокусом на російськомовних громадянах, держслужбовцях, інтелектуальній еліті й людях старшого віку [8].

На нашу думку, ІПВ чітко співвідноситься з поняттям, цілями та засобами інформаційної війни, яка користується такими самими механізмами впливу й націлена на ті самі об'єкти з метою впливу, зокрема, на морально-психологічний стан людини, незалежно від її соціального статусу. Фактично такий механізм діє під час інформаційно-психологічного впливу.

Водночас нові аспекти, які виділив Р. Пилипчук та які, на нашу думку, стосуються обох цих явищ, слід враховувати як у мирний час, так і під час протистояння в інформаційній війні у роботі різних служб для цього призначених, а також враховувати розмежування впливів на рівні країни-жертви та країни-агресора.

Варто додати, що такий вплив чиниться не лише щодо власного населення та населення супротивника, а й щодо населення третіх країн, що доведено під час вивчення інформаційного складника

гібридної війни Російської Федерації (гібридна війна відбувається на всій території країни-жертви, поза нею, у т.ч. на території третіх країн [9]).

Отже, методи інформаційно-психологічного впливу виступають універсальним інструментом, що застосовується незалежно від воєнного стану та охоплює необмежений об'єктний склад (населення країни-жертви, країни-агресора, інших країн) залежно від цілей організаторів ІПВ.

Такий висновок наближує нас до формування класифікації методів ІПВ та їх розмежування за спрямуванням чинення: на внутрішньому та зовнішньому рівнях.

На співвідносність і спорідненість інформаційно-психологічного та інформаційного впливів вказують В. Петрик, М. Присяжнюк, Д. Мельник. Зокрема вони підпорядковують інформаційно-психологічний вплив інформаційній війні, а останню – інформаційному протиборству.

Висновки. З урахуванням думок вчених та проведеного нами аналізу виокремлюємо такі основні властивості інформаційно-психологічного впливу РФ на населення в ході російсько-української війни:

– суто негативний (деструктивний) характер;

– реалізовуваність через спеціально контрольовану комунікацію (обмін документованою інформацією або її публічне оголошення) з населенням;

– спрямованість на психолого-поведінкові трансформації;

– націленість на культурні, правові, соціальні та ціннісні аспекти мешканців певної території;

– реалізованість через спеціальні інформаційні засоби, інформаційно-комунікаційні системи і технології для внесення деструктивних змін;

– застосування у мирний (самостійна реалізація або ж поєднання з іншими, політичними, економічними, інформаційними, заходами) та/або воєнний (поєднання із силовою фазою протистояння) час;

– розмежування за спрямуванням чинення (на внутрішньому та зовнішньому рівнях): щодо власного населення (населення країни-агресора) та населення країни-жертви.

Визначення цих особливостей дає змогу сформувати дефініцію російського ІПВ, що здійснюється через документальні інформаційні системи.

З урахуванням попередніх досліджень пропонуємо визначення російського ІПВ на населення як такого, для якого характерні системність, деструктивне значення, у мирний або воєнний час за допомогою спеціальних інформаційних засобів і технологій контрольоване поширення інформації на внутрішньому та зовнішньому рівнях про правові погляди, переконання, ціннісні спрямування, ідеологію, уявлення і соціальні ідентичності з метою внесення деструктивних змін у психологію та поведінку населення країни-жертви, країни-агресора та третіх країн, трансформації культурних, правових, соціальних та ціннісних аспектів його існування, що завдає значної шкоди національним інтересам країни-жертви та водночас деформує уявлення й населення країни-агресора про реальні цілі протистояння. Документально-інформаційні системи дають змогу реалізовувати цей вплив на постійній основі.

Пропонована дефініція не претендує на довершеність та остаточність, вона може доопрацьовуватися згідно з результатами наших подальших наукових пошуків щодо вивчення місця та ролі ІПВ, застосування його Російською Федерацією проти населення в процесі російсько-української війни. Важливим завданням методології є подальша розробка класифікації методів інформаційно-психологічного впливу в його конкретних формах і видах і визначення методів його розпізнавання.

Список бібліографічних посилань

1. Рашизм – це…: інформаційно-просвітницьке видання / кол. авт. ; за заг. ред. М. Майорова. Київ : Літера, 2023, 68 с.

2. Інформаційно-психологічні впливи у діяльності фахівців сектору безпеки : навч. посіб. / Н. Г. Іванова, О. О. Паливода, В. І. Строгий, В. О. Коваль. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 148 с.

3. Історія інформаційно-психологічного протиборства / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ : Нац. акад. СБУ, 2012. 212 с.

4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII.

Дата оновлення: 10.10.2024. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення 20.05.2025).

5. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять. 2-е вид. Київ : Знання, 2012. 320 с.

6. Інформаційна безпека держави: підручник / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Д. С. Мельник та ін.; у 2 т. Т. 1. / за заг. ред. В. В. Остроухова. Київ : Книжк. палата України, 2016. 264 с.

7. Пилипчук Р. В. Інформаційна війна. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2011, оновл. 2024. URL: https://esu.com.ua/article-12460 (дата звернення 20.05.2025).

8. Гібридна війна Росії проти України. Як перемогти на інформаційному фронті : аналіт. посіб. Київ : Центр стратег. комунікацій та інформ. безпеки, Центр демократії та верховенства права. 2023. 54 с.

9. Гібридна війна: Російська Федерація проти країн Балтії : огляд. вид. / упоряд. : С. Л. Фальченко, В. М. Гребенюк. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 164 с.

References

1. Maiorov, M. (Ed.). (2023). Rashyzm – tse… [Rashism is…]. Kyiv: Litera [in Ukrainian].

2. Ivanova, N. G., Palyvoda, O. O., Strohyi, V. I., & Koval, V. O. (2018). Informatsiino-psykholohichni vplyvy u diialnosti fakhivtsiv sektoru bezpeky [Informational-psychological influences in the work of security sector specialists]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Zharkov, Ya. M., Kompantseva, L. F., Ostroukhov, V. V., Petryk, V. M., Prysiazhniuk, M. M., & Skulysh, E. D. (2012). Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva [History of informational and psychological confrontation]. E. D. Skulysh (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

4. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII. Data onovlennia: 10.10.2024 [On information: Law of Ukraine dated 02 October, 1992 No. 2657-XII]. (1992). *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of*

Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved May 20, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

5. Shvetsova-Vodka, H. M. (2012). Dokumentoznavstvo: slovnyk-dovidnyk terminiv i ponyat [Document studies: a dictionary-reference of terms and concepts]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

6. Petryk, V. M., Prysiazhniuk, M. M., Melnyk, D. S., et all. (2016). Informatsiina bezpeka derzhavy [Information security of the state]. (Vol. 1-2. Vol. 1). V.V. Ostroukhov (Ed.). Kyiv: Knyzhkova palata Ukrainy [in Ukrainian].

7. Pylypchuk, R. V. (2011). Informatsiina viina [Information war]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved May 20, 2025, from https://esu.com.ua/article-12460

8. Hibrydna viina rosii proty Ukrainy. Yak peremohty na informatsiinomu fronti: analitychnyi posibnyk [Russia's hybrid war against Ukraine. How to win on the information front: analytical guide]. (2023). Kyiv: Center for Strategic Communications and Information Security, Center for Democracy and the Rule of Law. 54 p. [in Ukrainian].

9. Falchenko, S. L., Grebenyuk, V. M. (Compilers). (2018). Hibrydna viina: rosiiska federatsiia proty krain Baltii: ohliad vydan [Hybrid war: the Russian Federation against the Baltic countries: review ed.]. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025.

Alla Hrebeniuk,
PhD (Philology), Leading Researcher,
Scientific and Organizational Center
National Academy of the Security Service of Ukraine
22 Mykhaila Maksymovycha St., 03066 Kyiv, Ukraine
e-mail: alla7997@meta.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8703-3432

Dariia Hrebeniuk,
Student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
e-mail: darvit4343@meta.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-6437-9024

Russian Informational and Psychological Influence: Characteristic Features and Definition

The purpose of the article is to determine the features and formulation of the definition of Russian informational and psychological influence. *The methodology* of the article is based on the use of a number of general scientific and special methods (in particular, source research, cognitive, analysis and synthesis), and axiological, terminological and systemic approaches. *Scientific novelty.* For the first time, the features of the informational and psychological influence exerted by the aggressor country, have been identified. A definition of informational and psychological influence is formulated taking into account the above-mentioned features, thereby developing previously elaborated provisions in the field of conceptual apparatus regarding the subject of research. *Conclusions.* It has been proven that informational and psychological influence is endowed with the following features: feasibility through specially controlled communication (information exchange); focus on psychological and behavioral transformations; focusing on the cultural, legal, social and value aspects of the population; realizability through special information tools and technologies for introducing destructive changes; purely negative (destructive) nature; use in peacetime and/or wartime; distinction by the direction of the act (at the internal and external levels – towards the own population and the population of the victim country).

Keywords: informational and psychological influence, informational aggression, information sphere, social communications, definition of informational and psychological influence, features of informational and psychological influence, informational influence.

https://doi.org/10.15407/np.75.076
УДК 355.42+327.88](470+571):477):32.019.51

Валентин Гайдай,
кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: valentyn-info@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7743-5745

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОПЕРАЦІЇ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПРИКЛАД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У статті розкрито сутність інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) як одного з ключових інструментів ведення гібридної війни в умовах сучасного збройного конфлікту. Особливу увагу приділено їх застосуванню в контексті російсько-української війни. Висвітлено зростаюче значення інформаційного компонента у воєнній, політичній та соціокультурній сферах. Наголошено, що в умовах цифрової доби, поширення соціальних мереж та постправди ІПСО стали ефективним засобом впливу не лише на противника, а й на цивільне населення, еліти та міжнародну спільноту. Зроблено висновок, що інформаційна перевага у XXI ст. може бути не менш вирішальною ніж військова потуга.

Ключові слова: інформаційно-психологічні операції, гібридна війна, російсько-українська війна, дезінформація, постправда, інформаційна безпека, соціальні мережі, пропаганда.

Мета статті – проаналізувати сутність, форми та інструменти інформаційно-психологічних операцій (ІПСО) як ключового елементу гібридної війни, з особливим акцентом на практику застосування таких операцій під час російсько-українського збройного протистояння; виявити основні механізми впливу на суспільну свідомість і схарактеризувати ефективність ІПСО в умовах сучасного інформаційного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформаційно-психологічних операцій активно розглядаються у сучасних

© В. Гайдай, 2025

українських наукових і публіцистичних працях. Зокрема, монографія О. Литвиненка «Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії» (2000) є однією з перших фундаментальних праць в українській науці, де комплексно аналізується методологія і практика інформаційного впливу. У ній охоплено широкий спектр тем – від технологій масової маніпуляції до стратегічного планування інформаційних кампаній. Особливо цінним є теоретичне обґрунтування механізмів впливу на індивідуальну та масову свідомість [4]. Я. Деркаченко у статті «Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики» акцентує увагу на глобальному вимірі ІПСО як засобу не тільки ведення війни, а й боротьби за геополітичний вплив. Автор розглядає приклади з практики провідних держав світу, а також звертає увагу на зростання ролі цифрових технологій, соціальних мереж і штучного інтелекту в новітніх формах гібридного впливу [3]. У статті Ю. Мороза та Ю. Твердохліб «Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення гібридної війни» акцент зроблено на особливостях ІПСО в контексті сучасного російсько-українського конфлікту. Автори вказують на тісний зв'язок між інформаційним простором і бойовими діями, підкреслюючи, що інформаційні кампанії Росії часто випереджають або супроводжують військову агресію. Значна увага приділяється аналізу каналів поширення дезінформації [5]. В окремій праці Ю. Твердохліб «Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації проти України – основні етапи та цілі» висвітлено структуру і зміст ворожих ІПСО на всіх етапах конфлікту [7]. Автор систематизує виявлені форми впливу: поширення паніки, підрив довіри до державних інституцій, маніпуляції фактами та підміна понять. Особливо важливим є наголос на цільових аудиторіях та механізмах адаптації контенту до конкретних соціальних груп.

У сукупності ці дослідження створюють комплексне уявлення про феномен ІПСО як ключовий інструмент сучасної війни, що впливає не лише на військову, а й на політичну, культурну та інформаційну сфери.

Серед англомовних джерел варто виокремити офіційний документ Joint Chiefs of Staff (2011) щодо Операцій військового інформаційного забезпечення (Military Information Support Operations), який

детально регламентує завдання, засоби та етапи інформаційно-психологічної діяльності у військовій сфері. Цей документ є ключовим для розуміння сучасного підходу до інформаційних операцій у військовій доктрині НАТО [9].

Виклад основного матеріалу. ***Історична ретроспектива.***

Задовго до настання сучасної інформаційної доби методи дезінформації активно використовувалися під час збройних конфліктів – як локального, так і глобального характеру. Перемога у війнах залежала не лише від чисельності армії чи військової потуги, а й від стратегічної майстерності, тактичної гнучкості, винахідливості та здатності ввести супротивника в оману.

Відомі приклади використання дезінформації простежуються ще з епохи неоліту та раннього енеоліту (початок III–II тис. до н.е.). Давні цивілізації – хети, урартійці, єгиптяни, вавилоняни – вдавалися до військових маневрів, спрямованих на дезорієнтацію противника щодо чисельності, розташування чи намірів своїх військ. Попри фрагментарність джерельної бази того періоду у єгипетських та ассиро-вавилонських текстах трапляються згадки про подібні практики.

Пізніші джерела містять докладніші свідчення про застосування дезінформації у військовому мистецтві. Наприклад Геродот, описуючи скіфо-перські війни (514–513 рр. до н.е.), згадує, як скіфи виснажували армію персів, використовуючи тактику випаленої землі – відступаючи вглиб території, вони отруювали криниці та спалювали пасовища, позбавляючи ворога ресурсів [2, с. 298].

У воєнній практиці Стародавнього Риму дезінформація також мала важливе значення. Римські полководці запровадили складну структуру бойового шикування війська – з маніпулами, що виконували різні функції, принципами, гастатами, триаріями та окремими резервними загонами – велітами. Це ускладнювало оцінку реальної сили римської армії. Історик Діон Кассій акцентував на військовій хитрості римлян, підкреслюючи їхню здатність обманювати противника [11, с.105].

Середньовіччя та Новий час також багаті на приклади застосування воєнної дезінформації. Хрестоматійним прикладом є легенда про троянського коня. Хоч археологічно не підтверджена, вона стала

культурним символом воєнної хитрості. Але історично засвідчений аналог – захоплення італійського міста Луна вікінгами у XI ст., яке вони сплутали з Римом: вождь вікінгів Халстейн, видаючи себе за помираючого, інсценував похоронну церемонію, щоб потрапити до міста нібито з метою хрещення перед смертю, після чого, опинившись за мурами Луни, нападники вдалися до різанини та мародерства [10, с. 83].

Активно використовував дезінформацію як інструмент ведення війни Наполеон Бонапарт. Наприклад, під час битви під Ульмом (1805 р.) він застосував майстерну дезінформаційну операцію проти австрійського генерала Карла Мака. Французи цілеспрямовано поширювали дезінформацію про свої пересування, зокрема, симулювали марш на північ Італії, в той час як основні сили обійшли австрійську армію через південь Німеччини. Австрійці були введені в оману і врешті оточені біля Ульма, де без великої битви 30-тисячне військо Мака капітулювало [8].

З розвитком засобів комунікації, зокрема телеграфу, дезінформаційні практики набули нових форм. У роки Першої світової війни сторони активно використовували фальшиві телеграми щодо пересування військ або підготовки наступів. У 1915 р. Російська імперія створила телеграфне агентство «Нордзюд» із філіями у Бухаресті, Стокгольмі та Копенгагені. Його завданням було поширення пропагандистських матеріалів на Захід та збір розвідданих. У цей самий період при Генеральних штабах Франції та інших держав діяли спеціалізовані підрозділи з виготовлення підроблених документів, які розповсюджувалися через агентурні мережі для введення супротивника в оману [1, с. 177].

Отже, ще задовго до появи електронних ЗМІ, цифрових технологій та соціальних мереж інформаційно-психологічні операції – від примітивної омани до складних систем дезінформації та маніпуляції свідомістю противника – існували як важливий складник воєнної стратегії.

Концепція та сучасний стан інформаційно-психологічних операцій. У сучасних умовах висвітлення стану та концептуального змісту інформаційно-психологічних операцій стикається з певними труднощами, зумовленими відсутністю уніфікованого підходу до

визначення базових термінів у цій сфері. В англомовній літературі раніше для позначення впливу на масову або індивідуальну свідомість використовувався термін psychological operations. Проте вже у 2010 р. ці дії були перейменовані на Military Information Support Operations (MISO). В українській науковій та спеціальній термінології паралельно функціонують поняття «спеціальні інформаційні операції», «інформаційно-психологічні операції» та «психологічні операції», що ускладнює взаєморозуміння між представниками різних галузей і шкіл.

ІПСО розглядаються як підвид ширшого поняття інформаційних операцій і передбачають застосування комплексу узгоджених, скоординованих і взаємопов'язаних форм, методів та інструментів психологічного впливу. Їхній арсенал охоплює політичні, воєнні, економічні, дипломатичні та інформаційно-психологічні заходи, що мають на меті цілеспрямоване формування, модифікацію або деструкцію переконань, установок, емоцій, настроїв і моделей поведінки окремих осіб або соціальних груп [3].

На думку українських дослідників, суб'єктами ІПСО можуть виступати керівні органи іноземних держав, їхні спецслужби, агентура, підконтрольні або незалежні медіа, неурядові організації, а також інтернет-ресурси. Цільовими об'єктами впливу можуть бути як широкі верстви населення, так і окремі соціальні, політичні чи професійні групи, зокрема політична еліта, науковці, військові, лідери думок, релігійні діячі або особи, відповідальні за прийняття суспільно значущих рішень. Крім того, ІПСО можуть націлюватися на інформаційно-технічну інфраструктуру, однак їхньою основною метою залишається вплив на свідомість і поведінку людини [5, с. 100].

Здійснення ІПСО зазвичай передбачає кілька послідовних етапів.

1. Планування операції: визначення її доцільності, цілей, завдань, ресурсів, засобів впливу, цільової аудиторії та пошук або формування «груп підтримки» в середовищі об'єкта впливу.

2. Формування інформаційного приводу: вибір або створення події (іноді штучної), яка слугуватиме тригером для розгортання інформаційної кампанії. Часто обираються негативні події, що мають сильніший вплив на аудиторію.

3. Активна фаза (розкрутка): інтенсивне поширення інформації з

метою реалізації стратегічних завдань – дестабілізації, формування або руйнування певних структур комунікації, отримання переваги.

4. Етап закріплення: плавне завершення операції після досягнення мети або у зв'язку із зовнішніми обставинами. Важливо уникнути розкриття маніпуляції, оскільки виявлена ІПСО втрачає ефективність [3].

Для організації інформаційно-психологічних операцій доцільно залучати всі можливі канали масової комунікації. Це включає як традиційні методи, такі як розповсюдження листівок, плакатів, графіті та поширення чуток, так і сучасні засоби, зокрема супутникове та звичайне телерадіомовлення. Особливу роль відіграють можливості інтернету: поширення тематичних світлин і фото, провокування конфліктів у соціальних мережах та інші інструменти впливу на аудиторію. Важливо зберігати баланс між цими каналами, щоб використовувати їх максимально ефективно і досягти бажаного результату [7].

Окрему роль у сучасних ІПСО відіграє наратив – стратегічно сконструйована оповідь із чітким емоційним складником. Теоретична можливість створення таких текстів обумовлена надмірністю природної мови та множинністю способів викладу однієї й тієї ж інформації. Саме завдяки цьому стає можливим формування потрібного ставлення до події чи явища через їх інтерпретацію. Емоційне забарвлення повідомлення значною мірою визначає сприйняття аудиторією, і тому наративи є ключовим інструментом впливу на громадську думку [3].

Інформаційно-психологічні операції під час російсько-української війни. Ще до початку повномасштабного вторгнення Російська Федерація систематично вела інформаційні кампанії проти України, використовуючи маніпулятивну інтерпретацію окремих фактів, виривання з контексту висловлювань українських і західних політиків, громадських діячів та лідерів громадської думки. Після 24 лютого 2022 р. масштаби і динаміка таких операцій зросли. Попри численні підтвердження фактів корупції, розкрадань і арештів у вищому військовому керівництві РФ, російська влада не шкодує ресурсів для підтримки та розвитку пропагандистських платформ. Аналізуючи обсяги і глибину інформаційного впливу, який чинить Росія, можна

впевнено стверджувати: інформаційно-психологічні операції є одним із ключових інструментів сучасного збройного протистояння.

З початком широкомасштабної агресії в українському суспільстві значно зріс попит на оперативну інформацію. Соціальні мережі, месенджери, інформаційні платформи, мобільні додатки стали основними джерелами новин для мільйонів громадян. Завдяки ним люди дізнаються про повітряні тривоги, маршрути БПЛА, ракетні удари та інші загрози. Усвідомлюючи значення цих каналів, противник активно використовує їх для поширення дезінформації та впливу на громадську думку.

Уже у 2022 р. українські спецслужби оприлюднили дані про виявлення близько 300 Telegram-каналів, які брали участь в антиукраїнських інформаційних операціях. При цьому деструктивний вплив часто не подавався у відверто проросійській формі [6]. Такі канали мали нейтральні або навіть патріотичні назви (наприклад, «Україна новини») та поширювали неправдиві або маніпулятивні повідомлення, спрямовані на деморалізацію українського населення, провокування паніки, недовіри до державних інституцій та розпалювання внутрішніх конфліктів.

Основні теми, які поширюються цими інформаційними ресурсами, стосуються ситуації в Україні та її міжнародного оточення. Серед найбільш поширених деструктивних наративів — твердження про втому Заходу від війни та небажання підтримувати Київ, про неминучу втрату Півдня, Донбасу та Криму, відсутність перспектив постачання озброєнь, неспроможність України пережити чергову зиму. Іншим популярним наративом є припущення про наміри Польщі, Румунії та Угорщини анексувати західні території України у разі ослаблення держави.

Окремий напрям пропаганди пов’язаний з маніпуляцією висловлюваннями українських та західних політичних діячів. Висловлювання, вирвані з контексту або інтерпретовані зумисне викривлено, використовуються для посилення деструктивних меседжів і створення атмосфери недовіри, зневіри та внутрішнього розколу.

Розглянемо кілька характерних прикладів дезінформації, побудованої на спотворенні першоджерел. Цитати взяті з електронних ресурсів ЗМІ.

1. Висловлювання міністра оборони Німеччини Бориса Пісторіуса. Дослівна цитата: «Ми робимо те, що можемо. Те ж саме стосується майже всіх інших союзників і партнерів. По-перше, ми не союзник України. Ми не входимо в один Альянс» (https://spravdi.gov.ua/rosiyany-tyrazhuyut-zayavu-ministra-oborony-nimechchyny-pro-te-shho-u-frn-ne-vvazhayut-ukrayinu-svoyim-soyuznykom-cze-nepravda/).

Контекстом цієї заяви було підкреслення, що, попри відсутність формального союзницького договору між Німеччиною та Україною, Берлін продовжує активно підтримувати Київ. Варто зазначити, що на момент цієї заяви (2024 р.) Німеччина посідала друге місце у світі за обсягами військової допомоги Україні після США. Маніпулятивна інтерпретація: «Борис Пісторіус заявив, що не вважає Україну союзником Німеччини». Таке формулювання створює враження, що Німеччина дистанціюється від підтримки України, що не відповідає дійсності.

2. Бюджетні зміни щодо військової допомоги з боку Німеччини. Дослівна цитата: «Німеччина виділить на військову допомогу Україні у 2025 р. 4 млрд євро, замість майже 8 млрд цього року» (https://forbes.ua/news/nimechchina-planue-skorotiti-dopomogu-ukraini-vdvichi-u-2025-rotsi-reuters-17072024-22438).

Таке рішення зумовлене загальною економічною ситуацією в країні, необхідністю корегування бюджету після уповільнення темпів зростання економіки. Маніпулятивна інтерпретація: «Німеччина заморозила допомогу Україні», «Німеччина більше не буде надавати військову допомогу Україні». Подібні заголовки вводять в оману, ігноруючи причинно-наслідковий зв'язок і не враховуючи продовження підтримки на нижчому, але все ще суттєвому рівні.

3. Заява експрем'єр-міністра Польщі Матеуша Моравецького. Дослівна цитата: «Ми більше не передаємо зброю Україні, оскільки переозброюємо Польщу більш сучасною зброєю» (https://www.unian.ua/weapons/polshcha-bilshe-ne-postachaye-ozbroyennya-ukrajini-moraveckiy-12399849.html).

Йшлося про завершення циклу передачі тих озброєнь, які Польща могла надати, а не про загальну відмову від допомоги. Це підтверджує й президент Польщі Анджей Дуда, наголошуючи на тому, що слова Моравецького невірно інтерпретували: «… на

мою думку, прем'єр-міністр сказав наступне: ми не збираємось передавати Україні зброю, яку зараз закуповуємо для модернізації польської армії» (https://www.radiosvoboda.org/a/news-duda-zbroia-ukraina/32603662.html). Маніпулятивна інтерпретація: «Польща відмовляється допомагати Україні». Таким чином, в аудиторії формується помилкове уявлення про зміну геополітичної позиції Варшави.

4. Заява речника ОУВ «Таврія» Дмитра Лиховія (лютий 2024): «росіяни можуть піти в наступ на Запоріжжя» (https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3888819-na-zaporizzi-nemae-oznak-so-rosiani-zbirautugrupovanna-dla-nastupu-sili-oboroni.html).

У цьому контексті йшлося про Запорізький регіон загалом, а не про обласний центр. Маніпулятивна інтерпретація: «Російські війська загрожують місту Запоріжжя». Така подача інформації спотворює її зміст і може спричинити необґрунтовану паніку серед мешканців міста.Ці приклади демонструють типову схему інформаційної маніпуляції: ізольоване цитування, зміна контексту, перебільшення або свідоме зміщення акцентів. Такі дії спрямовані на ослаблення довіри до партнерів України, дискредитацію політичних рішень та поширення зневіри в українському суспільстві.

Матеріали, які виходять на згадуваних ресурсах, дуже часто підкріплюються коментарями неіснуючих осіб. Задля цього ворог створює спеціальні медійні ресурси – т. зв. ботоферми, якими оперують фахові спеціалісти з ІТ-технологій та досвідчені користувачі соціальних мереж. Як правило, їм надходять задачі з тезами, які вони мають реалізовувати, пишучи коментарі та створюючи в такий спосіб враження активного обговорення тієї чи іншої теми в соціальних мережах. Це може сприяти як і додатковому поширенню неправдивої інформації, так і створенню ілюзії її правдивості, суспільного резонансу тощо.

Поряд із сучасними цифровими інструментами Росія не полишає й традиційних засобів інформаційного впливу. На тимчасово окупованих територіях функціонують підконтрольні окупантам ЗМІ: радіостанції, телебачення, друковані видання. Наприклад, у місті Мелітополь діє телерадіокомпанія «МТВ-плюс» і радіостанція, що транслює як локальний, так і загальноросійський пропагандистський контент. За даними українських спецслужб, станом на 2025 р.

на тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей активно виходили щонайменше чотири періодичних видання, не враховуючи великої кількості агітаційної продукції, яку розповсюджують в освітніх і муніципальних закладах.

Метою таких дій є створення інформаційного вакууму та нав'язування мешканцям окупованих територій песимістичних наративів: про нібито нездатність України повернути ці регіони, про байдужість держави до громадян, що перебувають в окупації, або про неминучість анексії з боку РФ. Умови дефіциту об'єктивної інформації, відсутність доступу до незалежних джерел та постійний інформаційний тиск призводять до формування зневіри, апатії та панічних настроїв. Це чітко простежувалося після деокупації Харківщини, Херсонщини та частини Донеччини: у численних інтерв'ю мешканці звільнених територій зізнавалися, що довгий час не знали про успіхи ЗСУ, а в середовищі панували відчуття ізольованості й розпачу. Подібне засвідчували і звільнені з російського полону військовослужбовці, яких російська сторона цілеспрямовано дезінформувала або взагалі ізолювала від потоку новин.

Однак навіть в умовах окупації важливу роль відіграють проукраїнські Telegram-канали, які залишаються одним із небагатьох джерел правдивої інформації для місцевого населення за наявності доступу до інтернету. Це свідчить про зростання ролі новітніх медіа як альтернативи традиційним каналам комунікації, особливо в умовах інформаційної блокади.

Логічним є запитання: чи проводить Україна власні інформаційно-психологічні операції? Відповідь однозначна: так, Україна активно використовує ІПСО для дезінформації противника, морально-психологічної підтримки своїх громадян та мобілізації міжнародної спільноти. Яскравим прикладом ефективної української ІПСО стала операція з дезінформації напередодні Балаклійсько-Куп'янського контрнаступу у вересні–жовтні 2022 р. Через ЗМІ, коментарі політиків і символічні меседжі (наприклад, з «херсонськими кавунами») Україна створила ілюзію підготовки наступу на півдні, тоді як реальний удар було завдано по Харківщині. В результаті ворог перекинув частину сил до Херсонщини, оголивши інші напрямки. Це дало змогу ЗСУ здійснити блискавичний наступ,

звільнити значні території Харківської області, частину Донеччини та Луганщини. Аналітики справедливо вважають цю кампанію однією з найуспішніших наступальних операцій XXI ст., де інформаційний складник став ключовим елементом успіху.

Висновки. Отже, війни нового покоління характеризуються зміщенням акцентів від виключно збройного протистояння до комплексного поєднання силових, інформаційних і психологічних методів. Хоча на полі бою важливу роль відіграють технологічні інновації, зокрема БПЛА, штучний інтелект, засоби радіоелектронної боротьби, саме інформаційно-психологічні операції, спрямовані на деморалізацію ворога, підтримку власного населення та формування міжнародного іміджу, дедалі частіше визначають хід і результат збройного конфлікту. В умовах сучасної гібридної війни ІПСО перетворюються на один з основних чинників стратегічного домінування.

Список бібліографічних посилань

1. Бескровный Л. Г. Армия и флот России в начале XX в. Очерки военно-экономического потенциала. М. : Наука, 1986. 240 с.

2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Книга IV: Мельпомена. Київ : Наук. думка, 1993. 576 с.

3. Деркаченко Я. Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики. *GOAL*, 2022. URL: https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki/ (дата звернення: 26.06.2025).

4. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції та пропагандистські кампанії : монографія. Київ : Сатсанга, 2000. 235 с.

5. Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення гібридної війни. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Міжнародні відносини».* 2016. Вип. 38. С. 97–105.

6. Спільна заява з приводу захисту інформаційного простору України від російських ворожих телеграм-каналів. *Офіційний сайт СБУ*. 2022. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/spilna-zaiava-z-pryvodu-zakhystu-informatsiinoho-prostoru-ukrainy-vid-rosiiskykh-vorozhykh-telehramkanaliv (дата звернення: 26.06.2025).

7. Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації проти України – основні етапи та цілі. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія «Міжнародні відносини».* 2019. № 46. https://dx.doi.org/10.30970/vir.2019.46.0.10352

8. Connelly O. The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815. *Google Books*. URL: https://books.google.com.ua/books?id=oOzcrC5e-LIC (дата звернення: 19.06.2025).

9. Joint Chiefs of Staff. Military Information Support Operations. Revision of Joint Publication 3-13.2. – 07 January 2010 (Incorporating Change 1 dated 20 December 2011). Washington: U.S. Department of Defense. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Joint_Staff/Military_Information_Support_Operations.pdf (дата звернення: 19.06.2025).

10. Konstam A. Historical Atlas of the Viking World. New York: Thalamus Publishing, 2002. 354 p.

11. Southern P. The Roman Army: A Social and Institutional History. Oxford: Oxford University Press, 2007. https://doi.org/10.5040/9798216009740

References

1. Beskrovnyj, L. G. (1986). Armija i flot Rossii v nachale XX v. Ocherki voenno-jekonomicheskogo potenciala [Army and Navy of Russia in the early 20th century: Essays on military and economic potential]. Moscow: Nauka [in Russian].

2. Herodot. (1993). Melpomena [Melpomene]. Histories in Nine Books (Books I-IX; Book IY). (A. Biletsky, Trans.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

3. Derkachenko, Ya. (2022). Informatsiino-psykholohichni operatsii yak suchasnyi instrument heopolityky [Information-psychological operations as a modern tool of geopolitics]. *Goal – Global Analytics* [in Ukrainian]. Retrieved June 26, 2025, from https://goal-int.org/informacijno-psixologichni-operacii-yak-suchasnij-instrument-geopolitiki/

4. Lytvynenko, O. V. (2000). Spetsialni informatsiini operatsii ta propagandystski kampanii [Special information operations and propaganda campaigns]. Kyiv: Satsanha [in Ukrainian].

5. Moroz, Yu., & Tverdokhlib, Yu. (2016). Informatsiino-psykho-

lohichni operatsii v umovakh vedennia hibrydnoi viiny [Psychological operations in hybrid warfare]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia "Mizhnarodni vidnosyny" – Visnyk of the Lviv University. Series International Relations, 38,* 97-105 [in Ukrainian].

6. Spilna zaiava z pryvodu zakhystu informatsiinoho prostoru Ukrainy vid rosiiskykh vorozhykh telehram-kanaliv [Joint statement on protecting Ukraine's information space from Russian hostile Telegram-channels]. *Sluzhba bezpeky Ukrainy – Security Service of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved June 26, 2025, from https://ssu.gov.ua/novyny/spilna-zaiava-z-pryvodu-zakhystu-informatsiinoho-prostoru-ukrainy-vid-rosiiskykh-vorozhykh-telehramkanaliv

7. Tverdokhlib, Yu. (2019). Information and psychological operations of the Russian Federation against Ukraine – key stages and objectives. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations, 46* [in Ukrainian]. https://dx.doi.org/10.30970/vir.2019.46.0.10352

8. Connelly, O. (2006). The Wars of the French Revolution and Napoleon, 1792-1815. *Google Books*. Retrieved June 19, 2025, from https://books.google.com.ua/books?id=oOzcrC5e-LIC

9. Joint Chiefs of Staff. (2011). Military Information Support Operations. Revision of Joint Publication 3-13.2 (07 January 2010; Change 1 dated 20 December 2011). Washington, DC: U.S. Department of Defense. Retrieved June 19, 2025 from https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Joint_Staff/Military_Information_Support_Operations.pdf

10. Konstam, A. (2002). Historical Atlas of the Viking World. New York: Thalamus Publishing.

11. Southern, P. (2007). The Roman Army: A Social and Institutional History. Oxford: Oxford University Press. https://doi.org/10.5040/9798216009740

Стаття надійшла до редакції 01.07.2025.

Valentyn Haidai,
PhD (History), Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: valentyn-info@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7743-5745

Information and Psychological Operations as a Key Element of Hybrid Warfare: The Case of the Russian-Ukrainian Confrontation

The article explores in depth the essence, evolution, and strategic significance of information and psychological operations (PSYOP) as one of the key instruments of hybrid warfare in the context of contemporary armed conflicts. It examines the historical roots of PSYOP, their conceptual framework, and their adaptation to the realities of the digital age. Particular emphasis is placed on the mechanisms and objectives of PSYOP, including their capacity to shape public opinion, manipulate collective perceptions, distort the information landscape, and undermine the morale and resilience of both military personnel and civilian populations. Special attention is paid to the role and specific features of PSYOP during the ongoing Russian-Ukrainian war, since information has evolved into a battlefield in its own right. The article highlights the growing importance of the informational dimension across military, political, economic, cultural, and sociopsychological domains. In an era dominated by advanced digital technologies and globalized communication, the unprecedented speed of disinformation and propaganda dissemination through social media platforms, has dramatically amplified the reach and potential impact of PSYOP. The phenomenon of post-truth – in which emotional appeals, selective narratives, and subjective beliefs frequently outweigh objective facts and verifiable data – has further complicated the information environment, making the public more vulnerable to targeted manipulation. Modern conflicts, the author argues, are increasingly fought not only with conventional weapons but also with narratives, symbols, and sustained psychological pressure. Thus PSYOP has become a powerful and versatile instrument for influencing not only adversaries but also domestic and foreign publics, political elites, media actors, and global institutions. In conclusion, the article stresses that in the 21st century, achieving dominance in the information sphere can be as decisive and consequential as attaining superiority on the physical battlefield, shaping the strategic outcomes of wars and the future of entire nations.

Keywords: information and psychological operations, hybrid warfare, Russian-Ukrainian war, disinformation, post-truth, information security, social networks, propaganda.

https://doi.org/10.15407/np.75.090
УДК 355.48((470+571]:477)”2022/…”:314.151.3-054.73]:347.426.6

Світлана Спіріна,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: piligrim1715@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8962-0550

Сніжана Юхно,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: snijana999@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-5464-025X

КОМУНІКАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ РЕЄСТРУ ЗБИТКІВ УКРАЇНИ ДЛЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВІДШКОДУВАННЯ ВТРАТ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

Розглядаються ситуація щодо шкоди, яку завдала російська агресія в Україні, та методи відшкодування збитків українськими волонтерськими і державними структурами та міжнародними організаціями. Звертається увага на діяльність Реєстру збитків для України (RD4U), основні його функції, взаємодію з українською владою, громадськими організаціями та населенням, яке зазнало втрат від агресії Російської Федерації, акцентовано увагу на методах поширення інформації про Реєстр збитків і різного роду заходи, покликані ознайомити населення з його діяльністю та інформувати про відкриття нових категорій збитків, а також правила створення звернень про збитки, які заподіяла Російська Федерація на території України. Відстежуються кроки комунікації RD4U з потенційними заявниками з метою психологічної підтримки та допомоги у складанні позовів про відшкодування.

Ключові слова: Реєстр збитків України (RD4U), російсько-українська війна, відшкодування збитків, категорії збитків, комунікація, вебінари, міжнародні структури, допомога потенційним заявникам.
© С. Спіріна, С. Юхно, 2025

На території України четвертий рік триває війна, щодня від ворожих повітряних ударів гинуть дорослі й діти, руйнуються інфраструктура і житлові будинки, під загрозою національна спадщина та загальний екологічний стан. І з кожним днем географія збитків розширюється: вже фіксуються влучання ворожих ракет й у західних регіонах України. За даними звіту Світового банку, станом на лютий 2024 р. на відновлення в Україні було необхідно 486 млрд грн, з яких 80 млрд – на відбудову житла [1]. Однак ці цифри, як вважають експерти, можуть бути значно більші, а з кожним новим днем додаються ще й нові збитки.

Активні воєнні дії, втрата житла, загроза фізичного знищення чи морально-психологічного знущання з боку російських військових спричинили величезний потік внутрішньої та зовнішньої міграції. За даними Євростату (European Statistical Office, Eurostat) на кінець 2023 р., отримали тимчасовий захист у країнах Європейського Союзу 4,3 млн громадян України. В Україні ж, станом на березень 2024 р. отримали статус внутрішньо переміщених осіб понад 4,8 млн громадян [2].

В умовах повномасштабної російської військової агресії, коли у пошуках безпеки багато людей виїхали за межі України, а також через активні бойові дії в Україні на значній території частина населення не має фізичного доступу до органів влади, представництв міжнародних організацій, волонтерів та громадських установ. Тому вкрай актуальними стали нові комунікативні інструменти співпраці. Більшість центральних і місцевих органів влади для дистанційного зв'язку з громадянами створили спеціальні платформи, сайти, соціальні мережі, де населення України може ознайомитися з необхідною під час воєнного стану інформацією, а також звертатися до органів влади по допомогу та повідомляти про завдані збитки онлайн. Зокрема, для документування злочинів росіян в Україні та відшкодування збитків населення у державі створені відповідні комунікаційні інструменти. Так, через портал «Дія» у 2023 р. була запущена програма «єВідновлення» (https://erecovery.diia.gov.ua/) і Реєстр пошкодженого та знищеного майна для запитів постраждалих громадян про допомогу у відшкодуванні завданих збитків (https://rpm.renovation.gov.ua/officer/login). А в 2025 р. під патронатом Мініс-

терства соціальної політики в Україні створюється Система обліку інформації про немайнову шкоду – вбивство мирного населення, втрату родичів, зниклих безслідно, вимушене переміщення тощо [3]. Важливо, що про свою втрату людина може повідомляти і звертатись по допомогу дистанційно, зокрема через мобільний застосунок та портал «Дія» (https://diia.gov.ua/).

Агресивна поведінка Російської Федерації на території України, військові злочини проти людяності спонукають і міжнародну спільноту до прояву солідарності та допомоги Україні у відновленні нерухомого майна та подоланні морально-психологічних травм, завданих агресором. До надання допомоги приєдналися іноземні організації – як приватні, так і державні, чи навіть міждержавні структури. Зокрема, з метою покарання Російської Федерації за агресію проти суверенної держави за позовом України веде судове слідство Міжнародний суд у Гаазі [4]. Варшавський центр документування російських воєнних злочинів імені Рафала Ламкіна отримав уже понад 1,5 тисячі свідчень від біженців з України [5]. Європейський Союз працює над тим, щоб на законодавчому рівні вирішити питання про залучення заморожених російських активів на відшкодування економічних збитків України.

Про злочини геноциду в Україні, злочини проти людяності, порушення прав суверенної держави, а також про міжнародно-правові механізми відновлення держави та доступні механізми відшкодування з точки зору сучасного міжнародного права писали провідні юристи України [5, 6]. Зокрема С. Шрамко у статті про варіанти відшкодування завданих збитків жертвам воєнного конфлікту в Україні з огляду на міжнародне право зазначає, що найбільш доцільним механізмом для України можна вважати такий міжнародний компенсаційний механізм, який передбачає компенсацію різного роду збитків [7]. О. Ващук звертається до прийнятої Радою Європи резолюції CM/Res(2023)3, яка є важливим кроком у документуванні завданих збитків в Україні через військову агресію РФ, та зазначає, що наступним кроком має стати вимога репарацій за всі заподіяні збитки [8]. Г. Гончаренко веде мову про міжнародно-правові механізми, які можуть допомогти у відновленні України та компенсації шкоди, заподіяної агресивною політикою Росії, акцентуючи

увагу на створенні Реєстру збитків України – платформи для збору доказів усіх збитків та донесення правдивої інформації міжнародній спільноті про наслідки російсько-української війни [9].

Цю тему також відстежували науковці Національної юридичної бібліотеки та Служби інформаційного забезпечення органів влади НБУВ, які в інформаційних бюлетенях та наукових статтях висвітлювали й аналізували ситуацію з внутрішнім переміщенням, систематизували інформацію про допомогу українцям від міжнародних приватних та державних організацій, звертали увагу на інформаційні та соціокомунікативні заходи на допомогу постраждалим від війни громадянам в Україні [10, 11]. Зокрема, С. Закірова аналізувала ефективність і значення інформаційних ресурсів для соціалізації українських біженців та їх влаштування на новому місці [12]. Про візію бібліотечно-інформаційного забезпечення щодо внутрішньо переміщених осіб у допомозі з налагодження їхнього соціального життя у нових територіальних громадах йшлося в статті О. Желай [13]. Особливу цінність мобільних сервісів у донесенні адміністративної та правової інформації під час війни відзначає В. Бондаренко, адже, наголошує вона, своєчасна інформація про загрозу може допомогти населенню вчасно здійснити евакуацію, запобігти гуманітарним катастрофам тощо [14].

Зважаючи на те, що дистанційне інформування в умовах воєнного стану є вкрай важливим і більш мобільним у донесенні до населення будь-якої важливої інформації і на будь-яку відстань, особливо це стосується людей, які змушені змінювати своє місце перебування через воєнну загрозу, або тих, хто втратив житло, чи людей, які зазнали інших втрат і потребують різного роду підтримки, є сенс розглянути діяльність Міжнародного реєстру збитків для України.

Тож **мета статті** – дослідити інструменти комунікації Реєстру збитків для України з постраждалими категоріями українського населення щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок військових дій РФ на території України.

Джерельною базою дослідження став сайт Реєстру збитків для України (RD4U) (https://rd4u.coe.int/uk/), де представлені документи, що регулюють діяльність Реєстру, правила та положення RD4U, форми і правила подання заяв від фізичних та юридичних осіб,

щоквартальні звіти Ради перед Конференцією учасників Реєстру збитків України, а також новини про поточну діяльність RD4U.

Створити платформу для збору всіх видів шкоди, завданої Російською Федерацією на території України, спонукала ухвалена 14 листопада 2022 р. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України» (A/RES/ES-11/5), де йшлося про притягнення Росії до відповідальності за порушення міжнародного права в Україні і забезпечення відшкодування заподіяних збитків, зокрема і шляхом виплати репарацій. І саме в Резолюції визнано необхідність створення міжнародної платформи для документування збитків (surl.lu/frexbo).

Про заснування Реєстру збитків для України, повна його назва – Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (RD4U) – було оголошено під час Саміту глав держав та урядів Ради Європи, який відбувся у Рейк'явіку (Ісландія) 16–17 травня 2023 р. Як зазначалося, Реєстр буде працювати у Гаазі (Нідерланди), а допоміжний офіс – в Україні. Сорок країн та Європейський Союз одразу приєдналися до Розширеної часткової угоди про Реєстр, створений у рамках Ради Європи. У серпні 2025 р. до RD4U приєдналася Австралія, яка стала 45 членом Реєстру [15].

Основне завдання Реєстру – приймати та обробляти заяви про відшкодування збитків та докази кожного конкретного випадку, реєстрація підтверджених заяв для майбутнього розгляду й визначення компенсації. Вкрай важливо, що до Реєстру збитків подавати заяви можна через український мобільний застосунок та портал «Дія», що забезпечує швидкий і зручний онлайн-доступ до цифрових документів та до різних державних послуг. Реєстр діятиме до того часу, поки не увійде до складу новоутвореного Міжнародного компенсаційного механізму. Очікується, що до кінця 2025 р. країни зможуть створити міжнародний договір, яким будуть визначені засади діяльності Компенсаційної комісії з розгляду заяв, і вже у наступному 2026 р. розпочнеться процес ратифікації відповідного договору [16].

Зважаючи на сучасні українські реалії, головним засобом взаємодії Реєстру з українськими громадянами, які втратили здоров'я і майно

під час війни, є електронні комунікаційні інструменти дистанційної роботи. В умовах воєнного часу, перебоїв з електропостачанням та через проблеми з фізичним доступом до органів влади на частині територій України, де відбуваються активні бойові дії або які тимчасово окуповані, електронні комунікаційні інструменти виступають важливим, а інколи й єдиним шляхом звернення до владних структур. Зокрема, на початку повномасштабного вторгнення в Україну саме мобільний застосунок «Дія» суттєво врятував ситуацію з виплатою населенню державної допомоги «єПідтримка». Також у пригоді стали інші корисні сервіси, як от цифрові документи для користувачів застосунку [14]. На сьогодні завдяки застосунку «Дія» можна подавати заяви про допомогу до Реєстру збитків, про що було повідомлено під час створення Реєстру і взаємодії його з українськими органами влади [17].

Відкриття офісу RD4U в Києві у березні 2024 р. стало важливим кроком у діяльності Реєстру збитків, адже київський офіс має сприяти широкій обізнаності громадськості України із основними завданнями Реєстру. На цьому й ґрунтується інформаційна стратегія RD4U, тому що вкрай важливо, аби усі заявники – фізичні, юридичні особи та держава Україна – отримували повну інформацію про роль і стратегію Реєстру, про процес подання заяв на відшкодування. До того ж заявники можуть мати різного роду проблеми, зокрема, потребувати технічної підтримки у поданні заяви через портал «Дія» або ж допомоги зі збору доказів, чи навіть через психологічний стрес потребують підтримки й допомоги у формулюванні пережитого досвіду. Крім того, київський офіс Реєстру покликаний координувати обмін інформацією з іншими міжнародними організаціями, українськими органами влади та громадськими організаціями [18].

До поширення інформації щодо діяльності Реєстру збитків України долучилися як державні структури, так і громадські організації, волонтери. Зокрема, інформацію про запуск Міжнародного реєстру збитків в Україні подано 25 березня 2024 р. на сайті єдиного вебпорталу органів виконавчої влади України – Урядового порталу (https://www.kmu.gov.ua). Повну інформацію про Реєстр збитків для України з активним посиланням на сайт RD4U надало Міністерство внутрішніх справ (surl.li/hcwomc). Також про запуск Реєстру

збитків для України, його мету та функції повідомили на своїх сайтах міські та районні державні/військові адміністрації. Наприклад, на сайті офіційного порталу Києва – Київської міської державної адміністрації та Київської міської ради є посилання на файловий документ, де зібрана вся інформація про Реєстр збитків для України з посиланням на сайт RD4U та на всі документи, що регулюють його діяльність, а також інформація про категорії, за якими можна подавати заявки, та порядок їх подання (https://kyivcity.gov.ua/img/item/general/12567.pdf). Про запуск Реєстру збитків України було сповіщення на сайті Полтавської ОДА (https://poda.gov.ua) у березні 2024 р. Також низка статей на цьому сайті інформує про вже відкриті категорії та правила подання заяв про збитки. На сайті Львівської районної державної адміністрації для обізнаності громадян у формі PDF представлений посібник «Подання заяви про завдані збитки до міжнародного Реєстру збитків для України: практичні поради постраждалим», підготовлений аналітичним центром «Інститут законодавчих ідей» з посиланням на сайт RD4U (surl.li/sjzjxa). Про можливість подання заяв з певних категорій до Реєстру збитків України інформує своїх мешканців і Бердичівська міська рада (surl.li/yxpwnl).

Інформують населення про діяльність Реєстру збитків також різноманітні громадські організації. Зокрема, Експертний центр з прав людини ще у грудні 2023 р. повідомив про запуск Реєстру збитків України, що є початковим етапом на шляху до справедливої компенсації постраждалим внаслідок російської агресії (surl.li/ruwozm). У лютому 2024 р. про запуск Міжнародного реєстру збитків повідомлялося на сайті правозахисної організації «Екологія. Право. Людина» (surl.li/vaofar). Тоді ж Українська Гельсінська спілка з прав людини на своєму сайті (surl.lu/asoehb) подала роз'яснення керівника Департаменту документування воєнних злочинів УГСПЛ С. Мовчана щодо можливості створення заяв до Реєстру збитків для України. Український жіночий фонд у березні 2024 р. опублікував інтерв'ю із заступницею міністра юстиції України І. Мудрою, де йшлося про місію та завдання Реєстру збитків для України, про першу категорію, за якою громадяни зможуть подавати свої заяви на відшкодування, а також про перспективи запуску інших категорій

та форми подання відповідних заяв (https://uwf.org.ua/international-register-of-losses/). ГО «Український центр захисту прав людини» у грудні 2024 р. повідомив про правила подання заяв до Реєстру збитків з посиланнями на вже відкриті заяви (surl.li/keckxa).

Щоквартальні звіти Ради перед Конференцією учасників містять інформацію про кількість отриманих заяв з кожної окремої категорії та кількість вже перевірених і зареєстрованих заяв, з якими можна ознайомитись на сайті Реєстру збитків англійською та французькою мовами [19]. Станом на серпень 2025 р. опубліковано сім щоквартальних звітів (2023/1, 2024/1, 2024/2, 2024/3, 2024/4, 2025/1, 2025/2).

Перші дані про кількість поданих заяв були опубліковані у квартальному звіті 2024/2. Згідно з цими даними, на 14 червня 2024 р. до Реєстру збитків було надіслано 3700 заяв про відшкодування збитків за категорією A3.1 «Пошкодження та знищення житлової нерухомості» (рис. 1).

Number of claims received[1]	
Category A3.1 Damage and Destruction of Residential Immovable Property	**3,700**
Total	**3,700**
Number of eligible claims recorded in the Register	N/A[2]
Total compensation sought	N/A[3]

Рис. 1. Кількість отриманих претензій станом на 14 червня 2024 р.
Джерело: surl.li/fbftgp

І як з'ясувалося, попередня інформаційна кампанія щодо запуску Реєстру збитків та відкриття першої категорії для подання заяв були недостатньо результативними. Зокрема, під час засідання Рада Реєстру збитків звернула увагу на значно нижчу кількість отриманих заяв ніж очікувалося. Адже з урахуванням того, що в «Дії» підписані близько 20 млн українців, попередньо прогнозувалося, що до Реєстру надійде від 300 000 до 600 000 заяв [20]. На думку учасників Ради, така низька кількість позовів про відшкодування була зумовлена технічними проблемами на початковому етапі прийому заяв, недостатньою поінформованістю щодо діяльності Реєстру збитків,

а також відсутністю зацікавленості постраждалих через непевну перспективу отримання компенсації. У своїх висновках Рада Реєстру посилається на результати опитування 2024 р., проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень «Права людини в процесі подолання наслідків війни» [21].

Крім того, із зазначеного дослідження стало відомо, що значна кількість людей, які стали вимушено переміщеними або зазнали різного роду втрат під час війни, не вважають себе постраждалими на тлі постійних обстрілів, вбитих чи поранених людей тощо [22]. Тож на цю категорію осіб також варто звернути увагу у комунікаційній роботі при поширенні інформації про компенсацію збитків, наголошуючи на відповідних категоріях і бажанні міжнародної громадськості допомогти відшкодувати завдані збитки усім людям, які постраждали від війни, і вимагати від Росії-агресора відповідної компенсації. У цьому мають відіграти важливу роль територіальні громади, громадські організації та бібліотечні установи, адже саме ці організації і установи мають змогу безпосередньо спілкуватися з людьми, які зазнали тих чи інших втрат під час війни, і мотивувати їх подавати заяви про збитки.

З метою підготовки до інформаційної кампанії, спрямованої на залучення місцевої влади до сприяння обізнаності населення про діяльність Реєстру збитків для України та процесу подання заяв, у червні 2024 р. у Києві учасники Реєстру збитків та Конгрес Ради Європи провели зустріч з представниками регіональних органів влади. Як було наголошено під час заходу, саме регіональні органи влади – органи самоврядування та державні завдяки контактам з громадянами відіграють важливу роль у наповненні Реєстру, інформуючи про діяльність RD4U та допомагаючи людям, які зазнали збитків, звернутися до Ради Реєстру із заявою про компенсацію на відшкодування [23].

І хоча, як вже було зазначено вище, на сайтах місцевих рад та громадських організацій і була розміщена інформація про прийняття заяв щодо відшкодування до Реєстру збитків, все ж активність громадян не була високою. Тож про необхідність налагодження ефективної комунікації з людьми, які постраждали під час війни, щодо діяльності Реєстру, висвітлення відкритих категорій для

подання позовів про відшкодування йшлося і під час п'ятого засідання Конференції учасників Реєстру збитків у Страсбурзі 11 жовтня 2024 р. [24].

З метою об'єднання зусиль Реєстру та організацій громадянського суспільства (ОГС) для допомоги українцям, які постраждали через російсько-українську війну, 31 жовтня 2024 р. була створена Координаційна платформа громадянського суспільства. Перша робоча зустріч за участі представників понад 40 організацій, національних та міжнародних партнерів, а також представників українського уряду відбулася 16 грудня 2024 р. Як було зазначено, Координаційна платформа громадянського суспільства RD4U допомагатиме в інформуванні населення про діяльність Реєстру збитків, анонсуватиме запуск нових категорій та процедур подання заяв. Тобто ця платформа покликана налагодити ефективну взаємодію громадянського суспільства з Реєстром збитків шляхом обміну інформацією, забезпечення методичними матеріалами та роз'яснення населенню щодо самого процесу створення позовів про відшкодування [25].

З метою поширення інформації про діяльність Реєстру збитків та відкриття нових категорій заяв для громадян, які зазнали збитків від війни, Українська правозахисна організація «Центр громадянських свобод» у травні 2025 р. провела зустріч на тему «Реєстр збитків: чому кожному українцеві потрібно знати про це», учасники якої говорили про роль правозахисних та державних структур у підтримці постраждалих громадян, порушували питання щодо бар'єрів, які виникають під час подання заяв від вразливих груп населення, звернули увагу на інші моменти документування злочинів, що мають впливати на майбутні репарації (surl.li/hxwsno). До інформування громадян долучилися громадська організація «Донбас СОС» (surl.li/wpagng), «Фонд милосердя та здоров'я» (surl.li/fnfjrk), на чиїх сайтах подається інформація про відкриття нової категорії – пошкодження або знищення нежитлового нерухомого майна, за якою можна подавати заявки до Реєстру збитків України.

У поширенні інформації про діяльність Реєстру збитків для України помітну роль можуть відігравати й бібліотечні установи. Зокрема, Центр досліджень соціальних комунікацій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на своєму сайті інформує

про мету створення Реєстру збитків для України, посилаючись на коментар юристів ГО «Донбас СОС», та знайомить користувачів сайту з порядком подання заяви до Реєстру збитків [26]. Про правила оформлення заявки до Реєстру збитків України інформує Центральна бібліотека Олександрійської міської ЦБС на своїй сторінці Facebook, зазначаючи, що працівники бібліотеки допомогли оформити заяви про пошкодження чи знищення житлового нерухомого майна громадянам з Донецької області (surli.cc/jrmyzq).

Варто відзначити активність сайту Мелітопольської міської ради – «Мелітополь єдиний», який вже у квітні 2024 р. опублікував інформацію про початок прийому заяв до RD4U, правила їх подачі та посилання на сайт Реєстру збитків (https://biz.mlt.gov.ua/posts/493.html). У центрах підтримки «ЯМаріуполь» у межах проєкту «Mariupol Justice» юристи допомагають населенню з консультацією та створенням тексту звернення до Реєстру збитків (surl.li/csmahl). І як наслідок, на жовтень 2024 р. вже було подано 10 000 заяв за категорією пошкодження або знищення нерухомого майна, серед яких найбільше заяв з Донецької області (35%), а серед міст найбільшу кількість заяв надіслали люди про збитки у Маріуполі – 1 150 заяв [27]. На грудень 2024 р. загальна кількість заяв щодо пошкодження та знищення житлового нерухомого майна зросла до 12 822 (surl.li/zorrtx).

Важливим кроком в інформаційній роботі з населенням можна вважати підписання у березні 2025 р. меморандуму про співпрацю Ради Реєстру збитків з Міністерством юстиції України і Координаційним центром правової допомоги. Зокрема Реєстр, згідно з меморандумом, проводитиме тренінги в Центрі для адвокатів, а також забезпечуватиме Центр навчальними матеріалами, необхідними для надання правничої допомоги населенню України. Крім того, з Генеральною прокуратурою України була підписана угода про можливість надання Реєстру доступу до важливих доказів, зібраних правоохоронними органами України, що суттєво поліпшує оціночні спроможності RD4U для реєстрації заяв про збитки [28].

Варто зауважити, що тренінги, вебінари з опанування комунікаційних навичок у взаємодії з населенням та поширення інформації про діяльність RD4U відбувалися з 2024 р. До заходів щодо

поширення інформації про Реєстр та налагодження комунікації з населенням України підключилася Міжнародна організація з міграції (МОМ), яка разом із представниками Офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Міністерства соціальної політики та Офісу Генерального прокурора в листопаді 2024 р. провела триденний тренінг, присвячений репараціям і діяльності Реєстру збитків. Участь у ньому взяли представники ГО «Об'єднання родичів політв'язнів Кремля», вони вивчали методи ведення консультацій для населення з урахуванням чутливості людей до конфлікту, правові механізми репарацій та інші методики роботи з громадянами, які зазнали втрат під час війни (surl.li/kvmara).

У травні 2025 р. відбувся перший вебінар на тему роботи з Реєстром збитків для України на базі платформ «Управління людськими ресурсами», «Адміністративні послуги, електронне врядування» та «Тимчасово окуповані та деокуповані громади» Всеукраїнської Асоціації об'єднаних територіальних громад. Ця ознайомча сесія під назвою «Реєстр збитків для України: мандат, функції, процедури подання заяв і відкриті категорії» була присвячена роз'ясненню ролі Реєстру як першого кроку до механізму компенсації, також учасників заходу інформували про процедуру подання заявок на відшкодування та вже відкриті для подання позовів категорії. На майбутнє плануються нові сесії, під час яких розглядатимуться практичні аспекти звернення до Реєстру збитків (https://hromady.org/loss-awareness-session/). Восени 2025 р. планує проведення серії онлайн-заходів Координаційний центр з надання правничої допомоги PRAVOKATOR спільно з Київським офісом Реєстру збитків, де йтиметься про діяльність Реєстру та правила подання заяв з урахуванням виявлених навчальних потреб працівників системи надання безоплатної правничої допомоги та адвокатів (surl.lu/ofgnuy).

У червні 2025 р. у Львові відбулася зустріч представників Реєстру збитків за участі місцевих органів державної влади, партнерів з Ради Європи, представників громадських організацій та людей, які зазнали збитків від війни. Під час заходу його учасники дізналися більше про мандат та функції RD4U, форми подачі заяв на відшкодування та запуск нової категорії заяв – A3.6 «Втрата доступу або контролю

над нерухомим майном на тимчасово окупованих територіях». Як зазначили учасники зустрічі, після повідомлення громадськими організаціями про відкриття нової категорії у соцмережах та на сайтах громадських організацій одразу ж люди почали звертатися із запитаннями про те, де і коли вони могли б отримати допомогу щодо створення відповідних заяв [29].

Варто відзначити також діяльність волонтерів правової платформи PravoVsim, які допомагають людям створювати заяви до Реєстру збитків України. Важливо, що консультації проводяться онлайн, для цього на сайті PravoVsim у розділі «Знайти юриста» треба обрати фахівця з відповідного напряму, назвати країну перебування та забронювати зручний час для спілкування (surl.li/zrtppg).

У звіті за перший квартал (surl.li/ythfwm) Реєстр збитків інформує, що з 2025 р. за новими категоріями – A2.1 (смерть найближчих родичів) та A3.1 (пошкодження або знищення житлового майна) вже подано 4 461 заяву, де йдеться про зруйновані будинки в різних населених пунктах України, що вже перевірені Реєстром пошкодженого та зруйнованого майна України (RDDP), а також заяви з Маріуполя, Сєвєродонецька та Попасної, що були додатково підтверджені за допомогою супутникових фотознімків. І вперше серед зареєстрованих – 387 заяв про смерть цивільних осіб, військовослужбовців Збройних Сил України та Територіальної оборони.

Станом на червень 2025 р., згідно зі звітом за другий квартал (surl.li/ogiobl), RD4U зареєстровано вже 6 917 нових заяв, з яких майже 4 000 заяв про внутрішнє переміщення та 2 000 заяв про військовослужбовців, які зникли безвісти. Також до Реєстру збитків надійшло 762 заяви про загиблих цивільних осіб та військовослужбовців і 5 273 заяви про пошкодження або руйнування будинків (див. рис. 2).

Під час війни доступною формою спілкування є дистанційна комунікація, що видно на прикладі порталу RD4U. Завдяки сучасним технологіям українці з будь-якого куточка світу мають змогу ознайомитися з діяльністю Реєстру збитків та подати заяву, повідомивши про свої втрати. Важливим фактором в інформаційній роботі та допомозі українському населенню, яке зазнало збитків, є також участь різноманітних міжнародних організацій. Про необхідність інформування людей, які постраждали від війни, про процес

подання заяв, відкриття нових категорій збитків тощо йшлося під час панельної дискусії «Шляхи до репарацій за зниклих безвісти в Україні: правові та інституційні рішення», яка відбулася на початку квітня 2025 р. у Нідерландах за участі представників міжнародних інституцій, правозахисників та експертів у сфері міжнародного права. Її організаторами стали Міжнародна комісія з питань зниклих безвісти (МКЗБ) та Реєстр збитків для України. На заході наголошувалося на потребі тісної комунікації населення, яке постраждало, з місцевими органами влади, та готовності громадського сектору допомогти у цьому питанні [30].

RCMS Data[1]					
Claims Category	Date opened	Claims		Approximate amount of compensation sought, EUR	
		Received	Recorded	In received claims	In recorded claims
A1.1 – Involuntary Internal Displacement	19.03.2025	7,719	3,969	n/a	n/a
A2.1 – death of an immediate family member	16.01.2025	3,233	762	n/a	n/a
A2.2 – missing immediate family member	12.03.2025	3,997	2,191	n/a	n/a
A2.3 – serious personal injury	19.03.2025	358	-	n/a	n/a
A2.4 – sexual violence	19.03.2025	40	-	n/a	n/a
A2.5 – torture, inhuman or degrading treatment or punishment	19.03.2025	175	-	n/a	n/a
A2.6 – deprivation of liberty	19.03.2025	191	-	n/a	n/a
A2.7 – forced labour or service	19.03.2025	69	-	n/a	n/a
A3.1 – damage or destruction of residential immovable property	02.04.2024	19,132	5,273	**962 million[2]**	**184 million[3]**
A3.2 – damage or destruction of non-residential immovable property	15.05.2025	253	-	**51 million[4]**	-
Total		**35,167**	**12,195**	**1.012 billion**	**184 million**

Рис. 2. Усі заяви, подані до RD4U станом на 19 червня 2025 р. (другий квартал). *Джерело: surl.li/gqnvbs*

25 червня 2025 р. завдяки зусиллям Інституту міжнародних відносин Університету Ісландії, Міністерства закордонних справ та відділення ЮНІСЕФ в Ісландії у Рейк'явіку відбулася зустріч «Справедливість та відповідальність: захист дітей в Україні», де було оголошено про наміри створити у майбутньому нові категорії позовів щодо шкоди, заподіяної саме дітям (surl.li/hskdfu).

Висновки. Можна стверджувати, що подібні заходи – вебінари, тренінги, панельні дискусії та безпосередні зустрічі з населенням, яке потерпає від російської агресії, створюють комунікативний місток між заявниками Реєстру збитків та Радою Реєстру, забезпечуючи поширення інформації про діяльність RD4U і заохочуючи постраждале населення до створення позовів для компенсації та викривання звірств РФ на території суверенної держави. Для активної пропаганди платформ, покликаних допомогти населенню, яке страждає від воєнних дій на території України, особливо важливою є дистанційна комунікація, в якій беруть участь громадські організації, державні структури всіх рівнів та різноманітні міжнародні структури і групи.

Проведене дослідження дало змогу визначити певний інструментарій, за допомогою якого відбувається взаємодія Реєстру з постраждалими категоріями населення:

– новинні повідомлення у засобах комунікації;

– інформаційні повідомлення про роботу Реєстру (на сайтах державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій);

– матеріали про проведення спеціальних заходів (вебінари, зустрічі);

– інформація про Реєстр у соціальних мережах;

– створення інформаційних хабів, громадських приймалень.

Результатом використання зазначених інструментів інформаційно-комунікаційної роботи з постраждалим населенням є налагодження більш ефективної співпраці, полегшення громадянам доступу через застосування сучасних електронних технологій до подання заяв до Реєстру збитків України, покращення обізнаності населення щодо діяльності Реєстру. Безумовно, цього не досить, але без таких дистанційних інструментів заяв до Реєстру було б значно менше. Важливою ланкою у процесі поширення інформації про діяльність RD4U можуть бути і бібліотеки всіх категорій – від міських до наукових, адже збитків від війни зазнають українці – від дітей до пенсіонерів – у різних регіонах країни.

Тож інформаційна кампанія щодо таких структур як Реєстр збитків для України має бути належним чином вибудувана, щоб

забезпечити ефективний процес відшкодування збитків, зосереджуючись на моральній підтримці людей, які зазнали різного виду втрат, і заохочувати їх повідомляти про усі злочини, вчинені Російською Федерацією. Адже йдеться не лише про грошове відшкодування, а й про засвідчення агресії РФ, що мусить мати належне продовження в юридичній площині для визначення відповідного покарання за міжнародним правом.

Список бібліографічних посилань

1. Мирний М. Як захистити права потерпілих від війни: правозахисна коаліція оголосила 13 пріоритетних кроків. *Zmina :* вебсайт. 2025. 22.01. URL: https://zmina.info/articles/yak-zahystyty-prava-poterpilyh-vid-vijny-rosiyan-pravozahysna-koalicziya-ogolosyla-13-priorytetnyh-krokiv/ (дата звернення: 28.05.2025).

2. Гончаренко О. Три найголовніші проблеми ВПО в Україні: що потрібно змінити? *Українська правда :* вебсайт. 2024. 6.03. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/goncharenko/ (дата звернення: 28.05.2025).

3. Кириченко А. В Україні з'явиться Система обліку немайнової шкоди: що вона передбачає. *Економічна правда :* вебсайт. 2025. 15.04. URL: https://epravda.com.ua/power/shcho-vhodit-do-sistemi-obliku-nemaynovoji-shkodi-zavdanoji-rosiyeyu-805534/ (дата звернення: 28.05.2025)

4. Абрамович О. Справа за позовом України у Міжнародному суді ООН: чому суд у Гаазі не про вчинення Росією геноциду. *Радіо Свобода :* вебсайт. 2023. 17.09. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/sprava-za-pozovom-ukrayiny-u-mizhnarodnomu-sudi-oon/32594420.html (дата звернення: 28.05.2025).

5. Огренчук А. Наміри Кремля: чому війна Росії проти України є геноцидом українського народу. *Радіо Свобода :* вебсайт. 2022. 04.07. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-henotsyd-proty-ukrayintsiv-dokazy/31928332.html (дата звернення: 28.05.2025).

6. Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу, м. Київ, 14–15 березня 2024 р. *Національний юридичний*

університет ім. Ярослава Мудрого. Київ, Алерта, 2024. 344 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24310/1/Oleynikov_Zbirnyk_tez_240312_out_2.pdf#page=5 (дата звернення: 28.05.2025).

7. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право».* 2024. Вип. 84: ч. 4. С. 371–376. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51

8. Ващук О. У пошуках справедливості: майбутнє компенсацій за військові збитки Україні. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні. Матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 14–15 берез. 2024 р.* Київ : Алерта, 2024. 59–63 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24310/1/Oleynikov_Zbirnyk_tez_240312_out_2.pdf#page=59 (дата звернення: 28.05.2025).

9. Гончаренко Г. Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України в контексті створення міжнародно-правових механізмів відновлення нашої держави. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні. Матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 14–15 берез. 2024 р.* Київ : Алерта, 2024. 64–68 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24310/1/Oleynikov_Zbirnyk_tez_240312_out_2.pdf#page=64 (дата звернення: 28.05.2025).

10. Вимушені переселенці: стан, проблеми, перспективи. *Інформаційно-реферативний бюлетень.* Київ. НЮБ НБУВ. URL: https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-vydannia/vymusheni-pereselentsi-stanproblemy-perspektyvy-proekty (дата звернення: 28.05.2025).

11. Спіріна С., Пестрецова О. Доцільність створення загальної платформи електронних ресурсів на допомогу внутрішньо переміщеним особам. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2024. Вип. 73. С. 216–230. https://doi.org/10.15407/np.73.216

12. Закірова С. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 54–81. https://doi.org/10.15407/np.67.054

13. Желай О. Внутрішньо переміщені особи: місія та візія бібліо-

теки. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2024. Вип. 71. С. 413–430. https://doi.org/10.15407/np.71.413

14. Бондаренко В. Місце мобільних сервісів у забезпеченні доступу до офіційної інформації та адміністративних послуг в умовах війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2024. Вип. 70. С. 67–85. https://doi.org/10.15407/np.70.067

15. Австралія приєдналася до Реєстру збитків для України. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2025. 19.08 URL: surl.lt/pbooph (дата звернення: 19.08.2025).

16. Комітет міністрів Ради Європи прибрав обмеження терміну діяльності реєстру збитків України. *Zmina :* вебсайт. 2025. 05.08. URL: https://zmina.info/news/komitet-ministriv-rady-yevropy-prybrav-obmezhennya-terminu-diyalnosti-reyestru-zbytkiv-ukrayiny/ (дата звернення: 05.08.2025).

17. Українці через Дію зможуть подати заяви до міжнародного Реєстру збитків про пошкодження, завдані російською агресією. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 25.03. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/ukrainians-will-be-able-to-submit-claims-for-damages-caused-by-russian-aggression-to-the-international-register-of-damages-via-diia (дата звернення: 28.05.2025).

18. Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, відкриває офіс у Києві. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 23.03. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-caused-by-the-aggression-of-the-russian-federation-against-ukraine-opens-office-in-kyiv (дата звернення: 28.05.2025).

19. Щоквартальні звіти Ради перед Конференцією Учасників. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. URL: https://rd4u.coe.int/uk/home (дата звернення: 05.08.2025).

20. Реєстр збитків для України відкриється для подання заяв 2 квітня 2024 року. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 27.03. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-for-ukraine-to-open-for-claims-submission-on-2-april-2024 (дата звернення: 28.05.2025).

21. Звіт про діяльність ХІСД. *Харківський інститут соціальних досліджень.* 2024. 13 с. URL: https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2025/02/zvit-2024-2.pdf (дата звернення 28.05.2025).

22. «Постраждалі від війни цього часто не визнають» : результати

соцопитування. *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* 2024. 06.06. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/postrazhdali-vid-viyny-tsoho-chasto-ne-vyznaiut-rezultaty-sotsopytuvannia/ (дата звернення 28.05.2025)

23. Реєстр збитків для України та Конгрес Ради Європи об'єднують зусилля для запуску інформаційної кампанії для українських місцевих та регіональних органів влади. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 25.06. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-for-ukraine-and-the-council-of-europe-s-congress-join-forces-to-launch-an-awareness-campaign-for-ukrainian-local-and-regional-authorities (дата звернення: 28.05.2025).

24. Конференція Учасників Реєстру провела П'яте засідання. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 11.10. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/the-conference-of-participants-of-the-register-held-its-fifth-meeting (дата звернення: 28.05.2025)

25. Перша зустріч Координаційної платформи громадянського суспільства присвячена питанню співпраці. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 18.12. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/cooperation-framework-discussed-at-the-first-working-meeting-of-the-register-s-civil-society-coordination-platform (дата звернення: 28.05.2025).

26. Подача заяви до міжнародного реєстру збитків для України. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ :* вебсайт. 2025. 14.06. URL: https://nbuviap.gov.ua/podacha-zayavy-do-mizhnarodnoho-reyestru-zbytkiv-dlya-ukrayiny (дата звернення: 14.06.2025).

27. Понад 10,000 заяв щодо пошкодженого або знищеного житла подано до Реєстру збитків для України. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2024. 01.10. URL: https://rd4u.coe.int/uk/-/over-10-000-claims-for-damage-or-destruction-to-residential-housing-submitted-to-the-register-of-damage-for-ukraine (дата звернення: 28.05.2025).

28. Реєстр збитків для України уклав угоди, спрямовані на надання заявникам правничої допомоги та доступ до доказів, зібраних українськими правоохоронними органами. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2025. 20.03. URL: surl.li/tbytph (дата звернення: 28.05.2025).

29. Регіональний захід Реєстру збитків для України у Львові: практична допомога заявникам. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2025. 25.06. URL: surl.li/axoopm (дата звернення: 27.06.2025).

30. У Гаазі відбулася дискусія про правові шляхи компенсації для родин зниклих безвісти. *Реєстр збитків для України :* вебсайт. 2025. 3.04. URL: surl.li/ochstn (дата звернення: 28.05.2025).

References

1. Myrnyi, M. (2025, January 22). Yak zakhystyty prava poterpilykh vid viiny: pravozakhysna koalitsiia oholosyla 13 priorytetnykh krokiv [How to protect the rights of war victims: the human rights coalition announced 13 priority steps]. *Zmina* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://zmina.info/articles/yak-zahystyty-prava-poterpilyh-vid-vijny-rosiyan-pravozahysna-koalicziya-ogolosyla-13-priorytetnyh-krokiv/

2. Honcharenko, O. (2024, March 6). Try naiholovnishi problemy VPO v Ukraini: shcho potribno zminyty? [The three most important problems of IDPs in Ukraine: what needs to be changed?]. *Ukrainska Pravda* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://blogs.pravda.com.ua/authors/goncharenko/

3. Kyrychenko, A. (2025, April 15). V Ukraini ziavytsia Systema obliku nemainovoi shkody: shcho vona peredbachaie [A system for accounting for non-property damage will appear in Ukraine: what does it provide]. *Ekonomichna Pravda* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://epravda.com.ua/power/shcho-vhodit-do-sistemi-obliku-nemaynovoji-shkodi-zavdanoji-rosiyeyu-805534/

4. Abramovych, O. (2023, September 17). Sprava za pozovom Ukrainy u Mizhnarodnomu sudi OON: chomu sud u Haazi ne pro vchynennia Rosiieiu henotsydu [Ukraine's lawsuit in the UN International Court of Justice: why the Hague court is not about Russia committing genocide]. *Radio Svoboda – Radio Liberty* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://www.radiosvoboda.org/a/sprava-za-pozovom-ukrayiny-u-mizhnarodnomu-sudi-oon/32594420.html

5. Ohrenchuk, A. (2022, July 4). Namiry Kremlia: chomu viina Rosii proty Ukrainy ye henotsydom ukrainskoho narodu [The Kremlin's intentions: why Russia's war against Ukraine is a genocide of the Ukrainian people]. *Radio Svoboda – Radio Liberty* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-henotsyd-proty-ukrayintsiv-dokazy/31928332.html

6. Zakonodavchi aspekty protydii osoblyvo nebezpechnym zlochynam v Ukraini: materialy mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu, Kyiv, 14-15 bereznia 2024 roku [Legislative aspects of combating especially dangerous crimes in Ukraine: materials of the international scientific and practical round table, Kyiv, March 14-15, 2024]. (2024). *Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho – Yaroslav the Wise National Law University.* Kyiv. 344 p. [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24310/1/Oleynikov_Zbirnyk_tez_240312_out_2.pdf#page=5

7. Shramko, S. S. (2024). Legal mechanisms for compensation for victims of the military conflict in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 84*(4)*,* 371-376 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51

8. Vashchuk, O. (2024). U poshukakh spravedlyvosti: maibutnie kompensatsii za viiskovi zbytky Ukraini [In search of justice: the future of compensation for war damages to Ukraine]. *Legislative aspects of combating especially dangerous crimes in Ukraine. Proceedings from the international scientific and practical round table, 14-15 March 2024* (pp. 59-63). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24310/1/Oleynikov_Zbirnyk_tez_240312_out_2.pdf#page=59

9. Honcharenko, H. (2024). Reiestr zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu RF proty Ukrainy v konteksti stvorennia mizhnarodno-pravovykh mekhanizmiv vidnovlennia nashoi derzhavy [Register of damages caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine in the context of the creation of international legal mechanisms for the restoration of our state]. *Legislative aspects of combating especially dangerous crimes in Ukraine. Proceedings from the international scientific and practical round table, 14-15 March 2024* (pp. 64-68). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24310/1/Oleynikov_Zbirnyk_tez_240312_out_2.pdf#page=64

10. Vymusheni pereselentsi: stan, problemy, perspektyvy. Informatsijno-referatyvnyj biuleten [Forced migrants: status, problems, prospects. Information and abstract bulletin]. Kyiv: NBUV [in

Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://nbuviap.gov.ua/proekty/informatsiino-analitychni-vydannia/vymushenipereselentsi-stan-problemy-perspektyvy-proekty

11. Spirina, S., & Pestretsova, O. (2024). The feasibility of creating a common platform of electronic resources to assist internally displaced persons. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 73*, 216-230. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.73.216

12. Zakirova, S. (2023). Ukrainian refugees from the war: an analysis of information resources of support. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 67*, 54-81. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.67.054

13. Zhelai, O. (2024). Internally Displaced Persons: Library Mission and Vision. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 71,* 413-430. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.71.413

14. Bondarenko, V. (2024). The role of mobile services in providing access to official information and administrative services in times of war. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 70,* 67-85. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.70.067

15. Avstraliia pryiednalasia do Reiestru zbytkiv dlia Ukrainy [Australia joins the Register of Damage for Ukraine]. (2025, August 19). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved August 19, 2025, from surl.lt/pbooph

16. Komitet ministriv Rady Yevropy prybrav obmezhennia terminu diialnosti reiestru zbytkiv Ukrainy [The Committee of Ministers of the Council of Europe has removed the limitation on the duration of the Register of Damage for Ukraine]. (2025, August 5). *Zmina* [in Ukrainian]. Retrieved August 5, 2025, from https://zmina.info/news/komitet-ministriv-rady-yevropy-prybrav-obmezhennya-terminu-diyalnosti-reyestru-zbytkiv-ukrayiny/

17. Ukraintsi cherez Diiu zmozhut podaty zaiavy do mizhnarodnoho Reiestru zbytkiv pro poshkodzhennia, zavdani rosiiskoiu ahresiieiu [Ukrainians will be able to submit through Diya their applications to the international Register of Damage caused by Russian aggression]. (2024, March 25). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/ukrainians-will-be-able-to-submit-claims-

for-damages-caused-by-russian-aggression-to-the-international-register-of-damages-via-diia

18. Reiestr zbytkiv, zavdanykh ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy vidkryvaie ofis u Kyievi [The Register of Damages caused by the Russian Federation's aggression against Ukraine opens an office in Kyiv]. (2024, March 23). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-caused-by-the-aggression-of-the-russian-federation-against-ukraine-opens-office-in-kyiv

19. Shchokvartalni zvity Rady pered Konferentsiieiu Uchasnykiv [Quarterly reports of the Council to the Conference of Participants]. *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English, in French]. Retrieved August 5, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/home

20. Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy vidkryietsia dlia podannia zaiav 2 kvitnia 2024 roku [The damage register for Ukraine will open for submission of applications on April 2, 2024]. (2024, March 27). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-for-ukraine-to-open-for-claims-submission-on-2-april-2024

21. Zvit pro diialnist KhISD [Report on the activities of the KhISR]. (2024). *Kharkivskyi instytut sotsialnykh doslidzhen – Kharkiv Institute for Social Research* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2025/02/zvit-2024-2.pdf

22. "Postrazhdali vid viiny tsoho chasto ne vyznaiut": rezultaty sotsopytuvannia ["Persons affected by war often do not admit it": results of a public opinion poll]. (2024, June 6). *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny – Ukrainian Helsinki Human Rights Union* [in Ukrainian]. Retrieved May 28, 2025, from https://www.helsinki.org.ua/articles/postrazhdali-vid-viyny-tsoho-chasto-ne-vyznaiut-rezultaty-sotsopytuvannia/

23. Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy ta Konhres Rady Yevropy obiednuiut zusyllia dlia zapusku informatsiinoi kampanii dlia ukrainskykh mistsevykh ta rehionalnykh orhaniv vlady [The Register of Damage for Ukraine and the Congress of the Council of Europe are joining forces

to launch an information campaign for Ukrainian local and regional authorities]. (2024, June 25). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/register-of-damage-for-ukraine-and-the-council-of-europe-s-congress-join-forces-to-launch-an-awareness-campaign-for-ukrainian-local-and-regional-authorities

24. Konferentsiia Uchasnykiv Reiestru provela Piate zasidannia [The Conference of Register Participants held its Fifth meeting]. (2024, October 11). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/the-conference-of-participants-of-the-register-held-its-fifth-meeting

25. Persha zustrich Koordynatsiinoi platformy hromadianskoho suspilstva prysviachena pytanniu spivpratsi [The first meeting of the Civil Society Coordination Platform is dedicated to the issue of cooperation]. (2024, December 18). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/cooperation-framework-discussed-at-the-first-working-meeting-of-the-register-s-civil-society-coordination-platform

26. Podacha zaiavy do mizhnarodnoho reiestru zbytkiv dlia Ukrainy [Filing an application to the international register of losses for Ukraine]. (2025, June 14). *Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV:* vebsait – *Center for Social Communication Research of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine:* website [in Ukrainian]. Retrieved June 14, 2025, from https://nbuviap.gov.ua/podacha-zayavy-do-mizhnarodnoho-reyestru-zbytkiv-dlya-ukrayiny

27. Ponad 10,000 zaiav shchodo poshkodzhenoho abo znyshchenoho zhytla podano do Reiestru zbytkiv dlia Ukrainy [Over 10,000 claims for damaged or destroyed housing submitted to the Register of Damage for Ukraine]. (2024, October 1). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from https://rd4u.coe.int/uk/-/over-10-000-claims-for-damage-or-destruction-to-residential-housing-submitted-to-the-register-of-damage-for-ukraine

28. Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy uklav uhody, spriamovani na nadannia zaiavnykam pravnychoi dopomohy, ta dostup do dokaziv, zibranykh ukrainskymy pravookhoronnymy orhanamy [The Registry of Damage for Ukraine signs agreements on provision of legal aid for claimants and access to evidence collected by Ukrainian law enforcement agencies]. (2025, March 20). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from surl.li/tbytph

29. Rehionalnyi zakhid Reiestru zbytkiv dlia Ukrainy u Lvovi: praktychna dopomoha zaiavnykam [Regional event of the Register of Damage for Ukraine in Lviv: practical assistance to applicants]. (2025, June 25). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved June 27, 2025, from surl.li/axoopm

30. U Haazi vidbulasia dyskusiia pro pravovi shliakhy kompensatsii dlia rodyn znyklykh bezvisty [Legal pathways to reparations for families of the missing discussed in The Hague]. (2025, April 3). *Reiestr zbytkiv dlia Ukrainy:* vebsait – *Register of Damage for Ukraine:* website [in Ukrainian, in English]. Retrieved May 28, 2025, from surl.li/ochstn

Стаття надійшла до редакції 20.08.2025.

Svitlana Spirina,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: piligrim1715@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8962-0550
Snizhana Yukhno,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: snijana999@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0009-0002-5464-025X

Communication Tools of the *Register of Damage for Ukraine* for Compensation of Population Damages Caused by the Russian-Ukrainian War

The situation regarding the damage caused by Russian aggression in Ukraine and methods of compensation used by Ukrainian volunteer, state

structures, and international organizations, are considered. Attention is focused on methods of disseminating information about the *Register of Damage for Ukraine* and various activities designed to make population familiar with its work and capabilities. Historiography mentions legal scholars who studied and analyzed the legal feasibility and relevance of creating the *Register of Damage for Ukraine*, its future prospects in compensating for losses for Ukrainians and the state of Ukraine itself in connection with the military actions of the Russian Federation on the territory of Ukraine, and also mentions analytical materials and collections on the losses of the Ukrainian population due to the war, created by researchers of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. The purpose of the article is to study the communication tools of the *Register of Damage for Ukraine* with the affected categories of the Ukrainian population regarding compensation for damages caused as a result of the Russian Federation's military actions on the territory of Ukraine. Based on the source database, which is the website of the *Register of Damage for Ukraine*, the process of receiving claims from the Ukrainian population regarding physical and moral losses due to Russia's military actions in Ukraine is investigated and analyzed. Attention is focused on the quarterly reports of the Council to the Conference of Participants of the Register of Damage for Ukraine, the processes of remote communication of local authorities are analyzed, public organizations to disseminate information about the activities of the *Register of Damage for Ukraine* and assist the population in creating requests for compensation. The conclusion tracks possible communication mechanisms for remotely disseminating information about the *Register of Damage for Ukraine* to the population, and notes the need for more active dissemination of information about the Register among the population of Ukraine.

Keywords: Registry of Damage for Ukraine (RD4U), Russian-Ukrainian war, compensation for damages, categories of damages, communication, webinars, international structures, assistance to potential applicants.

https://doi.org/10.15407/np.75.116
УДК 061.1:005.95/.96]:[002.1:004]

Владислав Курасов,
аспірант,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
вул. Лаврська, 9, Київ, 01015, Україна
e-mail: kurasovlad@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8949-6349

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕКРУТИНГОВИХ АГЕНЦІЙ

У статті досліджується вплив цифрових технологій на систему документаційного забезпечення рекрутингових агенцій на основі аналізу сучасних платформ та інструментів, які використовуються для автоматизації управлінських і кадрових процесів. Зроблено висновки, що у сучасних умовах цифровізації традиційні моделі рекрутингової документаційної комунікації втратили ефективність. Натомість широке впровадження ІКТ, таких як ATS, CRM, чат-боти, хмарні сервіси, відеоплатформи та інструменти ШІ, дає змогу суттєво автоматизувати, стандартизувати та пришвидшити процес відбору персоналу. Ці цифрові інструменти забезпечують централізоване зберігання документів, прозорість усіх етапів рекрутингу, персоналізацію комунікації та юридичну достовірність електронного документообігу. Рекрутингові платформи інтегруються з соціальними мережами та онлайн-ресурсами, що підвищує актуальність даних і зручність роботи. Загалом, цифрова трансформація рекрутингу сприяє ефективнішому управлінню людськими ресурсами, зменшує витрати часу й ресурсів та формує нові стандарти кадрової документації в умовах Індустрії 4.0.

Ключові слова: документаційне забезпечення, кадрові агенції, новітні інформаційні технології, цифрова трансформація, рекрутингові платформи.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому середовищі ринок праці зазнає суттєвих трансформацій, що зумовлено як розвитком інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), так і зростанням вимог до швидкості, точності та гнучкості комуні-

© В. Курасов, 2025

каційних процесів. Рекрутингові агентства, як посередники між роботодавцем і кандидатом, відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного кадрового менеджменту, і саме на їхню діяльність новітні технології впливають особливо інтенсивно.

Попри широке впровадження окремих технологічних рішень у науковій літературі спостерігається дефіцит системного дослідження того, як новітні ІКТ, зокрема цифрові, змінюють логіку, структуру й засоби документної комунікації у сфері відбору персоналу. Тому дослідження цієї проблематики є актуальним як з теоретичного, так і з прикладного погляду.

Вивчення новітніх ІКТ у документній комунікації рекрутингових агентств сприятиме підвищенню ефективності організації кадрового документообігу, оптимізації комунікаційних процесів та формуванню рекомендацій для впровадження інновацій у сферу управління людськими ресурсами.

Аналіз досліджень і публікацій. У статті М. Марі, А. Кмайл та М. Белхатір здійснено критичний аналіз сучасних систем електронного рекрутингу, зокрема їхніх обмежень у відображенні семантичного контексту вакансій та повноті знань про кандидатів. Автори пропонують семантично орієнтовану модель, що дає змогу покращити точність пошуку й відповідність кандидатів за рахунок глибшого розуміння доменної специфіки [8]. Дослідження С. Метью, К. Атік та Н. Освал стосується аналізу сучасних трендів використання ШІ в рекрутингових інформаційно-комунікаційних системах у контексті Індустрії 4.0. Автори розглядають автоматизований аналіз резюме, інтелектуальні платформи для відбору персоналу та роль машинного навчання у прогнозуванні професійної придатності кандидатів [9]. Г. Коман, Д. Томан та ін. розглядають е-рекрутинг як складову частину концепції «розумного уряду» (smart government). Автори підкреслюють роль цифрових кадрових систем у підвищенні прозорості, швидкості та адаптивності державної кадрової політики. Представлено модель інтеграції е-рекрутингу до загальної ІКТ-архітектури публічного управління [6]. У публікації К. Куксенок та Н. Прасс аналізується питання прозорості в обслуговуванні чат-ботів, які використовуються в рекрутингу. Автори розглядають виклики, пов’язані з відсутністю оновлень, складністю інтерпретації

дій систем та недовірою користувачів до автоматизованої взаємодії. Пропонуються підходи до підвищення прозорості через документацію змін та пояснення дій чат-ботів [7].

У статті українських дослідників О. Малєєвої, Р. Артюх, О. Персіянової розглянуто систему інформаційного забезпечення процесів рекрутингу в ІТ-компаніях з позиції організації інформаційних потоків, оптимізації документної комунікації та впровадження цифрових технологій у процеси управління персоналом. Особливу увагу приділено аналізу структурної побудови інформаційної системи, яка підтримує збирання, обробку, зберігання та передачу даних про кандидатів. Досліджено можливості застосування електронних інформаційних ресурсів, автоматизованих систем рекрутингу (ATS), CRM-систем та баз даних як інструментів удосконалення управлінської документації та кадрових рішень. Результати дослідження можуть бути застосовані в практиці інформаційної діяльності рекрутингових підрозділів, а також у розробленні цифрових сервісів для потреб кадрового документообігу [3]. О. Кравчук, І. Варіс та Т. Бідна аналізують тенденції цифровізації рекрутингу персоналу, зокрема вплив пандемії COVID-19 на прискорення впровадження дистанційного відбору. Розглянуто роль платформ ATS, чат-ботів, відеоспівбесід, ШІ, технологій AR/VR у створенні ефективного, автоматизованого HR-процесу. Наведені результати дослідження серед українських рекрутерів щодо частоти використання різних цифрових інструментів, їх ефективності та бар'єрів впровадження [2].

Загалом в українській науці недостатньо праць, присвячених теоретичному осмисленню та практичному аналізу новітніх ІКТ як засобів документної комунікації в рекрутингу, що й зумовлює мету нашої публікації.

Мета статті – дослідити вплив цифрових технологій на систему документаційного забезпечення рекрутингових агентств на основі аналізу сучасних платформ та інструментів, які використовуються для автоматизації управлінських і кадрових процесів.

Виклад основного матеріалу. Традиційні моделі документної комунікації – обмін паперовими резюме, договорами, супровідними листами – більше не відповідають потребам динамічного ринку

праці. Замість них впроваджуються цифрові формати, такі як електронний документообіг, хмарні сервіси, автоматизовані системи управління кандидатами (ATS), чат-боти, а також інструменти ШІ для обробки текстів та документів.

Не залишаються осторонь і рекрутингові агентства, які дедалі активніше впроваджують новітні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), які змінюють не лише способи пошуку та відбору кадрів, а й принципи документної комунікації. Адже «цифрова трансформація рекрутингу акумулювала велику кількість цифрових інструментів, аргументовано положення, згідно з яким використання архаїчних методів (паперові носії, очна співбесіда) стало неможливим в умовах онлайн» [1]. У цифрову епоху відбувається переосмислення класичних форматів обміну інформацією між роботодавцем, агентством і кандидатом, що зумовлює необхідність інтеграції цифрових рішень у всі етапи кадрового документообігу. Тим більше, що доступні IT-рішення вже довели свою ефективність та можуть бути використані для автоматизації рекрутингових процесів [5].

У процесі комунікації між рекрутинговими акторами дедалі більшого значення набуває інтеграція CRM-систем (Customer Relationship Management), які дають змогу відстежувати статус кожного кандидата, автоматизувати надсилання шаблонів листів, формувати звіти та зберігати історію взаємодії з клієнтами. Такі рішення забезпечують послідовну та персоналізовану комунікацію на всіх етапах рекрутингового процесу.

Наприклад, у межах автоматизованої системи рекрутингу (ATS, Applicant Tracking Systems) дослідники пропонують модуль, який формує повну «картку кандидата», що містить історію взаємодій, дані резюме, статус вакансії. Система підтримує пошук та фільтрацію, що значно зменшує час обробки заявок. А розмежування ролей користувачів і доступу до різних модулів (HR-менеджери, рекрутери) підвищує безпеку й структуру роботи системи [3]. До потенціалу ATS дослідники відносять централізоване зберігання резюме, автоматизацію розкладання інтерв'ю, зворотний зв'язок, аналіз процесів відбору та регулярне формування звітів, що робить весь процес більш прозорим і керованим [5].

Електронну систему ATS мають новітні автоматизовані системи, які допомагають рекрутинговим агентствам швидко, ефективно і структуровано: знаходити кандидатів, обробляти резюме, проводити попередню оцінку, комунікувати з претендентами, документувати весь процес відбору персоналу.

Основні їхні переваги – збереження всієї документації історії взаємодії, яка фіксується й архівується. Шаблони листів, SMS, відеоінтерв'ю, єдина база кандидатів значно покращують комунікацію і спрощують роботу, позбавляючи її рутини.

Українські дослідники виокремлюють такі популярні платформи як Bullhorn, Recruitnow, Minggo, Harver, OnRecruit, Workable, Personio [2].

Загалом ці платформи суттєво вдосконалюють документаційне забезпечення управління персоналом, адже уніфікують усю кадрову документацію (анкети, оцінки, офери, листи), забезпечують цифрову фіксацію кожного етапу рекрутингу (коментарі, дії рекрутера, відповіді кандидата), зменшують паперовий документообіг, оскільки більшість рішень ухвалюються й документуються в електронному вигляді, покращують зберігання і доступ до інформації, що важливо для дотримання правових норм (наприклад, GDPR, КЗпП). Тобто зазначені платформи – це цифрове середовище, яке повністю інтегрується в систему управлінської документації кадрових агенцій.

Відеоплатформи (Zoom, Microsoft Teams, Google Meet) виступають новим каналом комунікації не лише для проведення співбесід, а й для укладення угод, демонстрації презентацій, узгодження умов працевлаштування та навіть підписання контрактів у режимі онлайн. У таких умовах однією з ключових тенденцій є автоматизація документообігу завдяки застосуванню систем електронного документообігу (СЕД), які дають змогу здійснювати зберігання, обробку, підписання та передачу кадрових документів (резюме, рекомендацій, договорів, звітів) в електронному вигляді. Це не лише зменшує витрати часу та ресурсів, а й підвищує юридичну достовірність обміну інформацією завдяки використанню електронного цифрового підпису (ЕЦП).

Особливо це важливо у контексті безпеки, стандартизації, легітимності та ефективності цифрових документів у процесі комунікації між сторонами. Адже не лише швидкість, а й правова значущість та якість документації визначають успішність рекрутингової діяльності.

Для структуризації даних і ОО-проєктування дослідники пропонують методи структуризації інформації, інтеграцію даних з інтернет-ресурсів та об'єктно-орієнтоване проєктування із використанням фреймворку для реалізації функціональних модулів системи. Наприклад, українські дослідники сформували узагальнений алгоритм рекрутингу: від аналізу вакансії до завершення відбору та адаптації кандидата. Він включає інтеграцію автоматичних інструментів та моделі комунікації між системою і користувачем через діаграми варіантів використання. Це значно підвищує ефективність роботи рекрутера за рахунок систематизації, централізації даних та прискорення пошуку кандидатів [3].

Дослідники також запропонували фреймворк для e-recruitment, який використовує мультисемантичні ресурси (наприклад WordNet, YAGO3), застосовує методи вилучення властивостей (feature extraction), вимірює пов'язаність навичок (skill relatedness) між резюме та вакансіями. Тобто акцентується на семантичній автоматизації аналізу документів: вилучення і порівняння навичок, виявлення взаємозв'язків, подолання обмежень звичайного парсингу резюме [8].

Для попередньої оцінки кандидатів успішним є використання ШІ, який надає аналіз ключових слів у резюме, ранжування за відповідністю вакансіям, автоматичне створення профілів, а також автоматизоване проведення відеоінтерв'ю з аналізом невербальних сигналів (міміка, тон голосу) для побудови скорингової системи й підтримки прийняття рішень [5]. Алгоритми витягують ключові кваліфікації кандидата та зіставляють їх із вимогами вакансії, що забезпечує більш точне та неупереджене ранжування кандидатів [9].

Використання платформ на базі ШІ зменшує ручну обробку даних, прискорює відбір персоналу та підвищує якість рішень HR-менеджерів, оскільки такі системи обробляють великі обсяги інформації швидше та з меншим ризиком людських помилок [9].

Як і всі інші новітні технології, це прискорює процеси рекрутингу, посилює контроль ефективності за рахунок автоматизації рутинних операцій та звільнення рекрутерів від часозатратних завдань [4].

Отже, новітні підходи до документозабезпечення рекрутингу охоплюють як інфраструктурні інструменти збору та комунікації,

так і просунуті методи аналізу змісту документів задля покращення точності та ефективності.

Важливу роль також відіграє хмарна інфраструктура, яка стає критично важливим компонентом сучасної цифрової трансформації. Вона змінює спосіб створення, зберігання, обміну та обробки документів на всіх етапах рекрутингового процесу – від надходження резюме до укладення трудового договору.

Хмарні сервіси (Google Drive, OneDrive, Dropbox Business) дають змогу зберігати всю документацію в єдиному цифровому середовищі. Відтак немає потреби в паперових архівах, доступ відкритий з будь-якого пристрою, швидко можна знайти документ за ключовими словами чи метаданими.

Завдяки Google Docs, Microsoft Word Online, Zoho Docs тощо HR-фахівці можуть одночасно заповнювати або редагувати шаблони документів (наприклад, типовий лист-підтвердження), а вбудовані функції коментування та трекінгу змін спрощують спільну роботу над формулярами, описами посад або договорами. При цьому автоматична синхронізація дає змогу уникнути дублювання та втрати інформації. А шифрування даних під час зберігання й передавання (SSL, TLS) та автоматичне резервне копіювання знижують ризики втрати даних через технічні збої або людські помилки.

Загалом хмарна інфраструктура виконує не просто технічну, а й організаційно-комунікаційну функцію, підвищує гнучкість, мінімізує помилки, гарантує безпеку та прозорість документообігу. Це вже не додаткова опція, а необхідність для забезпечення швидкості, точності та зручності документоорієнтованих процесів.

Українські дослідники наголошують на можливості інтеграції електронних ресурсів та соціальних мереж. Наприклад, коли інформаційна система підтримки рекрутингу інтегрується з соціальною мережею Facebook для автоматичної актуалізації даних у базі кандидатів. Це дає змогу оновлювати резюме швидко та без втручання рекрутера [3].

Висновки зарубіжних дослідників свідчать, що соціальні медіа мають значущий безпосередній позитивний вплив на інформативність ($\beta = 0.313$, $p < 0.001$) і комунікацію ($\beta = 0.342$, $p < 0.001$) у процесі відбору персоналу: інформативність підсилює рекру-

тинговий процес ($\beta = 0.789$, $p < 0.001$), тоді як роль комунікації як медіатора, хоч і є статистично значущою, проте менш вагома ($\beta = 0.167$, $p < 0.001$) [10].

Українські дослідники також вважають соціальні мережі найпоширенішими інструментами (94,3 %). Далі йдуть job-портали (77,4 %), відеоінтерв'ю (58,5 %), чат-боти (18,9 %), ATS, CRM та AI-інструменти: лише 7,5 % респондентів застосовували штучний інтелект, VR/AR - 5,7 % [2].

Заслуговує на особливу увагу використання чат-ботів та систем на базі ШІ для попереднього відбору кандидатів, аналітики резюме, а також для надання зворотного зв'язку, що підвищує зручність для кандидатів та ефективність роботи HR-спеціалістів [5]. Інтелектуальні системи здатні аналізувати великі масиви даних і автоматично генерувати повідомлення, які адаптуються до індивідуальних характеристик кандидата. Дослідження демонструють, що впровадження рекрутингових чат-ботів на базі машинного навчання (ML) потребує двосторонньої прозорості – технічної і організаційної. Необхідна прозора документація – оновлень системи, моделей ML і результатів її роботи, а також ролі медіатора, здатного пояснити технічні рішення нетехнічним стейкхолдерам. Це знижує ризики помилок і підвищує довіру до автоматизованих HR-рішень [7].

Отже, новітні ІКТ радикально змінюють характер документної комунікації в рекрутингових агентствах, перетворюючи її на комплексний, багатоканальний і цифрово інтегрований процес. Загалом вони трансформують традиційний процес рекрутингу в більш структуровану, ефективну і менш суб'єктивну систему. Завдяки ATS, чат-ботам і штучному інтелекту організації можуть оптимізувати пошук та відбір кандидатів, підвищити якість кадрових рішень і знизити операційні витрати. Це підвищує ефективність роботи, скорочує терміни відбору персоналу та зміцнює довіру між усіма учасниками ринку праці.

Висновки. У сучасних умовах цифровізації традиційні моделі рекрутингової документаційної комунікації втратили ефективність. Натомість широке впровадження ІКТ, таких як ATS, CRM, чат-боти, хмарні сервіси, відеоплатформи та інструменти ШІ, дає змогу

суттєво автоматизувати, стандартизувати та пришвидшити процес відбору персоналу.

Ці цифрові інструменти забезпечують централізоване зберігання документів, прозорість усіх етапів рекрутингу, персоналізацію комунікації та юридичну достовірність електронного документообігу. Рекрутингові платформи інтегруються з соціальними мережами та онлайн-ресурсами, що підвищує актуальність даних і зручність роботи.

Загалом, цифрова трансформація рекрутингу сприяє ефективнішому управлінню людськими ресурсами, зменшує затрати часу й ресурсів та формує нові стандарти кадрової документації в умовах Індустрії 4.0.

Перспективи подальших досліджень: аналіз цифрових рекрутингових кейсів на основі практичних рішень конкретних українських агенцій.

Список бібліографічних посилань

1. Гаврилюк О., Божидарнік Т. Вплив цифрових технологій на трансформацію ринку праці та рекрутингу. *Економічний форум*. 2023. №13 (1). С. 27–30. https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-1-4

2. Кравчук О. І., Варіс І. О., Бідна Т. О. Цифрові технології рекрутингу персоналу. *Маркетинг і цифрові технології*. 2022. № 6(1). С. 92–110. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-73

3. Малєєва О. В., Артюх Р. В., Персіянова О. Ю. Система інформаційного забезпечення процесів рекрутингу в ІТ-компанії. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*. 2018. № 2(4). С. 25–33. https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.4.025 .

4. Нечитайло А. Цифровізація діяльності рекрутингових агенств. *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи:* Матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 21 листоп. 2024 р.). Полтава, 2024. С. 276–279.

5. Baieșu M. Rolul și importanța departamentului de resurse umane în cadrul organizației. *Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii.* Culegere de articole selective. Conferința Științifică Internațională, 28–29 septembrie 2018. Chișinău: ASEM, 2018, Vol. 1. P. 153–158.

6. Koman G., Toman D., Jankal R., Boršoš P. The Importance of e-Recruitment within a Smart Government Framework. *Systems*. 2024. Vol. 12, No. 3. P. 71. https://doi.org/10.3390/systems12030071

7. Kuksenok K., Praß N. Transparency in Maintenance of Recruitment Chatbots. *ACM Digital Library*. https://doi.org/10.48550/arXiv.1905.03640

8. Maree M., Kmail A., Belkhatir M. Analysis & Shortco-mings of E-Recruitment Systems: Towards a Semanticsbased Approach Addressing Knowledge Incompleteness and Limited Domain Coverage. *J. Inf. Sci.* 2019. 45(6). https://doi.org/10.1177/0165551518811449

9. Mathew S., Ateeq K., Oswal N. Trends in Recruitment Information and Communication System using Artificial Intelligence in Industry 4.0. *3rd International Conference on Finance, Economics, Management and IT Business (FEMIB 2021)*. 2021. Pp. 1050-52. https://doi.org/10.5220/0010503201110118

10. Si K., Jalees T., Zaman S. I., Alam S. H., & Khan S. The role communication, informativeness, and social presence play in the social media recruitment context of an emerging economy. *Cogent Business & Management*. 2023. Vol. 10. No. 3. https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2251204

References

1. Havryliuk, O., & Bozhydarnik, T. (2023). The impact of digital technologies on the transformation of the labor market and recruiting. *Economic Forum, 13*(1), 27-30 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-1-4

2. Kravchuk, O. I., Varis, I. O., & Bidna, T. O. (2022). Digital technologies for personnel recruitment. *Marketing and digital technologies, 6*(1*)*, 92-110 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-73

3. Malieieva, O. V., Artiukh, R. V., & Persiianova, O. Y. (2018). Information support system for recruiting processes in IT companies. *Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries, 2*(4), 25-33 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.4.025

4. Nechytailo, A. (2024). Tsyfrovizatsiia diialnosti rekrutynhovykh

ahenstv [Digitalization of the activities of recruiting agencies]. *Documentary information communications in the context of globalization: state, problems and prospects. Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference, Poltava, 21 November, 2024* (pp. 276-279). Poltava [in Ukrainian].

5. Baiesu, M. (2018). Rolul și importanța departamentului de resurse umane în cadrul organizației. *Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii, Culegere de articole selective. Conferința Științifică Internațională, 28-29 septembrie 2018.* (Vol. 1, pp. 153-158). Chișinău [in Romanian].

6. Koman, G., Toman, D., Jankal, R., & Boršoš, P. (2024). The Importance of e-Recruitment within a Smart Government Framework. *Systems, 12*(3*),* 71. https://doi.org/10.3390/systems12030071

7. Kuksenok, K., & Praß, N. (2019). Transparency in Maintenance of Recruitment Chatbots. *ACM Digital Library*. https://doi.org/10.48550/arXiv.1905.03640

8. Maree, M., Kmail, A., & Belkhatir, M. (2019). Analysis & Shortcomings of E-Recruitment Systems: Towards a Semantics-based Approach Addressing Knowledge Incompleteness and Limited Domain Coverage. *J. Inf. Sci., 45*(6). https://doi.org/10.1177/0165551518811449

9. Mathew, S., Ateeq, K., & Oswal, N. (2021). Trends in Recruitment Information and Communication System using Artificial Intelligence in Industry 4.0. *FEMIB 2021. 3rd International Conference on Finance, Economics, Management and IT Business* (pp. 1050-52). https://doi.org/10.5220/0010503201110118

10. Si, K., Jalees, T., Zaman, S. I., Alam, S. H., & Khan, S. (2023). The role communication, informativeness, and social presence play in the social media recruitment context of an emerging economy. *Cogent Business & Management, 10*(3). https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2251204

Стаття надійшла до редакції 10.08.2025.

Vladyslav Kurasov,
Postgraduate Student,
National Academy of Culture and Arts Management
9 Lavrska St., Kyiv 01015, Ukraine
e-mail: kurasovlad@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8949-6349

Digital Transformation of Documentation of Recruitment Agencies' Activities

Recruitment agencies are increasingly actively implementing the latest information and communication technologies (ICT), which change not only the methods of searching and selecting personnel, but also the principles of document communication.

The purpose of the article is to investigate the impact of digital technologies on the system of document support of recruitment agencies, based on the analysis of modern platforms and tools used to automate management and personnel processes.

The article uses a set of general scientific and special methods and approaches: analysis and synthesis - to study scientific sources on digital technologies and their role in recruitment processes, in particular content analysis of scientific publications - to identify trends in the digitalization of management documentation in the HR sector. A systematic approach is used to consider document support as a complex information subsystem within the framework of recruitment activities.

The conclusions are drawn that due to digitalization, traditional models of recruitment document communication have lost their effectiveness. Instead, the widespread implementation of ICT, such as ATS, CRM, chatbots, cloud services, video platforms and AI tools, makes it possible to significantly automate, standardize and accelerate the recruitment process. These digital tools provide centralized document storage, transparency of all stages of recruitment, personalization of communication and legal reliability of electronic document flow. Recruitment platforms are integrated with social networks and online resources, which increases the relevance of data and ease of work. In general, the digital transformation of recruitment contributes to more effective human resources management, reduces time and resource consumption and forms new standards of personnel documentation in the conditions of Industry 4.0.

Keywords: documentation support, recruitment agencies, new information technologies, digital transformation, recruiting platforms.

https://doi.org/10.15407/np.75.128
УДК 316.32:001.18]:001.891]:930

Оксана Каращук,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: karaoksana@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2929-3858

Ольга Пестрецова,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pestretsova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0102-9134

Олександр Гаранін,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ogaranin_undiasd@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3792-0006

ФОРСАЙТ У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

У статті здійснено огляд наукових робіт з основних етапів розвитку форсайт-досліджень у світовій та вітчизняній науковій думці. Розглянуто ключові теоретичні підходи до розуміння форсайту як методу прогнозування майбутнього в умовах невизначеності. Висвітлено актуальність концепції форсайту через призму робіт деяких ключових науковців у цій галузі, розкрито основні напрями досліджень з цієї тематики. Виявлено взаємозв'язок між розвитком форсайт-методів і трансформацією суспільно-політичних та економічних контекстів. Здійснено систематизацію джерел з історії форсайт-досліджень, з урахуванням наукової ваги та впливу їх на формування сучасної дослідницької

© О. Каращук, О. Пестрецова, О. Гаранін, 2025

парадигми. Окреслено основні напрями подальших досліджень в історіографії форсайту, зокрема в контексті сталого розвитку, цифрової трансформації та безпекових викликів. Наголошено на потребі критичного переосмислення ролі форсайту в політиці, науці та освіті.

Ключові слова: форсайт-дослідження, методологія форсайту, інформаційні технології, зарубіжний досвід форсайт-досліджень, інформаційна інфраструктура у сфері форсайту.

Актуальність. Сучасний світ динамічно еволюціонує під впливом інформаційних технологій, які окреслюють вектор розвитку суспільства, економіки, науки та формують глобальне інформаційне майбутнє. Це твердження є абсолютно справедливим і відображає одну з найважливіших характеристик нашого часу. Інформаційні технології (ІТ) проникли практично в усі сфери людської діяльності та є потужним рушієм змін, відіграють визначальну роль у формуванні сучасного суспільства, забезпечуючи стрімкий обіг знань, ідей і технологічних інновацій на глобальному рівні. Їх вплив сприяє інтеграції світових спільнот, стираючи просторові межі та активізуючи міжнародну взаємодію в економічній, культурній, освітній сферах. ІТ трансформують економічні структури, породжуючи нові індустрії, змінюючи традиційні бізнес-моделі та автоматизуючи виробничі процеси, що суттєво впливає на характер і зміст праці. У соціальному контексті інформаційні технології переосмислюють комунікаційні практики, модифікують освітній процес, розширюють можливості дозвілля та активізують політичну участь громадян. Крім того, ІТ стали невід'ємним чинником науково-технічного прогресу, виступаючи фундаментальним інструментом дослідницької діяльності та технологічних інновацій. Отже, сучасна динаміка суспільного розвитку тісно пов'язана з впливом інформаційних технологій, які функціонують не лише як засіб, а й як рушійна сила глибоких трансформацій у різних сферах життєдіяльності.

Інформаційні технології мають прямий та визначальний зв'язок з інформаційним майбутнім. Вони формують фундамент для майбутнього, заснованого на знаннях і цифровій взаємодії, визначають способи збирання, обробки та передачі інформації, що стає критично важливим у всіх сферах життя − від науки до повсякденного спілкування. Саме завдяки ІТ створюються інтелектуальні системи, які

здатні аналізувати великі обсяги даних і генерувати нові знання. Крім того, ІТ забезпечують глобальну доступність інформації, сприяючи демократизації знань і розвитку інклюзивного суспільства. У підсумку, майбутнє інформаційної цивілізації прямо залежить від рівня розвитку та ефективності впровадження інформаційних технологій.

Отже, зазначене про динамічну еволюцію під впливом ІТ є безпосередньою підготовкою та визначальною силою для формування нашого інформаційного майбутнього. Розвиток і впровадження інформаційних технологій сьогодні є ключем до розуміння того, яким буде світ завтра.

Форсайт, що є комплексним дослідницьким підходом, спрямованим на прогнозування довгострокових тенденцій із залученням широкого кола зацікавлених сторін, має безпосередній зв'язок із викладеними вище обставинами. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій його значення зростає, оскільки саме ІТ стають як об'єктом дослідження, так і ефективним інструментом його здійснення. Використання сучасних аналітичних систем та інструментів обробки даних дає змогу дослідникам опрацьовувати великі масиви інформації з відкритих джерел, включно з соціальними мережами та науковими публікаціями. Це сприяє виявленню ключових тенденцій, ризиків і можливостей, що впливають на майбутній розвиток суспільства. Завдяки інформаційним технологіям форсайт забезпечує формування обґрунтованих сценаріїв, які враховують можливі наслідки впровадження інновацій. На основі таких сценаріїв урядові структури, бізнес та освітні інституції можуть ухвалювати стратегічні рішення. Таким чином, ІТ не лише підтримують аналітичні можливості форсайту, а й визначають його роль у формуванні майбутнього інформаційного суспільства.

Розуміючи важливість зазначеного вище, і було обрано тему дослідження. **Мета статті** – дослідити актуальність концепції форсайту через призму робіт деяких ключових науковців у цій галузі, розкрити основні напрями досліджень з цієї тематики. Для досягнення мети використано історіографічний підхід до аналізу, який дає змогу провести всебічне опрацювання наукових публікацій, що з'явилися останніми роками. За допомогою методів бібліографічного пошуку

та системного узагальнення, а також аналітичного опрацювання знайдених джерел, виявлено та проаналізовано широкий спектр матеріалів щодо обраної теми. Це дало змогу визначити коло наукових робіт, автори яких зверталися до проблеми форсайту, зокрема в українському контексті. Водночас формат наукової статті обмежував можливості для повного репрезентаційного аналізу всіх наукових досліджень, що були проведені в Україні. Проте опрацьована емпірична база дозволила висвітлити основні напрями наукового доробку вітчизняних дослідників у цій галузі.

Аналіз досліджень і публікацій є важливим інструментом для оцінки актуальних тенденцій у науці, технологіях та суспільстві загалом. Він дає змогу виявляти нові підходи, методи та інноваційні рішення, що впливають на розвиток різних галузей. Систематичний огляд наукових і професійних джерел допомагає відстежувати зміни, прогнозувати майбутні виклики й адаптуватися до них. У сучасному інформаційному просторі такий аналіз є необхідним для прийняття обґрунтованих рішень і формування стратегій розвитку.

Варто наголосити на тому, що наукові дослідження з розвитку форсайту в Україні мають критичне значення для стратегічного планування та адаптації держави до глобальних викликів. Як було зазначено, форсайт є інструментом довгострокового прогнозування, який дає змогу аналізувати можливі сценарії розвитку й формувати оптимальні стратегії соціально-економічного та технологічного зростання. Саме тому вивчення форсайту в Україні сприяє впровадженню ефективних механізмів державного управління з урахуванням можливих змін у світовій економіці, політиці та технологіях. Завдяки науковим дослідженням можливо ідентифікувати потенційні ризики, розробляти адаптивні рішення та визначати перспективні напрями інноваційного розвитку.

Форсайт-аналіз допомагає прогнозувати розвиток ключових галузей економіки, таких як ІТ-сектор, енергетика, медицина, освіта і промисловість. Це, у свою чергу, сприяє створенню конкурентоспроможної економіки, що здатна інтегруватися у світовий ринок.

Застосування форсайт-досліджень у державному секторі сприяє формуванню ефективної науково-технічної політики, спрямованої на підтримку інновацій, розвиток цифрових технологій та підви-

щення рівня національної безпеки. Форсайт-дослідження важливі для розвитку людського капіталу, оскільки вони сприяють модернізації освітніх програм та підготовці спеціалістів, які відповідатимуть майбутнім вимогам ринку праці.

Для успішного впровадження форсайт-методологій необхідні міждисциплінарна взаємодія науковців, бізнесу та державного сектору, а також створення сучасних аналітичних центрів, здатних проводити якісні дослідження. Розвиток національної системи форсайту потребує доступу до великих даних, використання штучного інтелекту та вдосконалення методів обробки інформації для підвищення точності прогнозів.

Наукові дослідження у сфері форсайту сприяють ефективному використанню природних ресурсів, екологічній безпеці та розробці стратегій стійкого розвитку; можуть відігравати важливу роль у реформуванні системи охорони здоров'я шляхом прогнозування потреб у медичних технологіях та ресурсах. Застосування форсайту в аграрному секторі дасть змогу визначати ефективні моделі господарювання із врахуванням кліматичних змін та глобальних викликів продовольчої безпеки. Використання форсайт-методологій у військовій сфері сприяє посиленню обороноздатності країни шляхом прогнозування можливих загроз та розробки стратегій їх нейтралізації. Інтеграція форсайту у регіональну політику допоможе ефективніше планувати розвиток міст, транспортної інфраструктури та місцевої економіки.

Для успішного розвитку форсайт-досліджень необхідно залучати міжнародний досвід, співпрацювати з провідними науковими центрами та брати участь у глобальних ініціативах прогнозування майбутнього.

В Україні розвиток форсайту є важливим чинником її економічного, наукового та соціального поступу, а наукове вивчення його дає змогу формувати ефективні стратегії розвитку в умовах невизначеності та глобальних трансформацій. Дослідження форсайту в Україні відіграють також важливу роль і у розвитку національної науки, зокрема у взаємодії з міжнародними науковими доробками. Більше того, вони сприяють інтеграції українських вчених у світовий науковий простір, адаптації передових методологій прогнозування та формуванню власних підходів до стратегічного планування.

Виклад матеріалу. Як наголошено вище, для написання цієї статті було проаналізовано низку наукових досліджень. Їх можна систематизувати за такими ключовими інтенціями: теоретичні узагальнення, що стосуються форсайт-досліджень; праці, зосереджені на методологічних аспектах форсайтингу; дослідження щодо специфіки застосування методів у конкретних галузях; оприлюднені матеріали реалізованих форсайт-досліджень.

Отже, цілком логічним є інтерес українських дослідників до узагальнення світового досвіду застосування форсайт-технологій, як загалом, так і за галузями. У багатьох статтях автори зупиняються на історії виникнення та застосування форсайту, починаючи з його використання корпорацією RAND у 1950-х роках, а також його широкого застосування на державному рівні в розвинених країнах із 1990-х років. Згадується досвід України в реалізації національних форсайт-досліджень, таких як «Форсайт економіки України» та розробка «Національної економічної стратегії 2030» [29].

Зокрема, розглянуто іноземний та вітчизняний досвід форсайт-досліджень як важливу передумову ефективного розподілу наявних фінансових ресурсів, шляхів їх залучення та спрямування на інноваційне переоснащення вітчизняних фінансово-економічних систем [14]; проаналізовано європейський та світовий досвід організації форсайт-досліджень, зокрема інституційну підтримку форсайту в країнах ЄС [15]. Цікавим видається також аналіз практик європейських міст щодо застосування форсайту як засобу взаємодії місцевої влади, науковців, бізнесу та громадськості, зокрема і конкретних кейсів застосування форсайту в управлінні розвитком міст та регіонів, із актуалізацією для українських реалій [27].

У 2021 р. зусиллями фахівців Лабораторії інноваційного розвитку вийшов «Огляд форсайт-практик у публічному секторі: досвід Європарламенту, Великої Британії, Естонії та Фінляндії», у якому узагальнено досвід країн, що впровадили системний підхід до роботи з майбутнім. Це підтверджує ефективність такого методу державного управління, він спрямований на підвищення якості політичних рішень. Аналітичний огляд має на меті сприяти розумінню контексту експертних обговорень, міжнародних практик і рекомендацій щодо ефективного форсайтингу. Дослідження також містить витяги зі

звітів, огляд національного досвіду форсайту та рекомендації українських експертів і футурологів [20].

В окремій групі публікацій подано характеристику інструментів форсайтингу та розкривається специфіка їх використання. Зокрема, С. Квітка систематизує методи прогнозування у контексті форсайту і наводить приклади практичного застосування методології форсайту й окремих технологій соціального передбачення. У статті також аналізуються ключові методи форсайту і можливості їх впровадження в українському контексті. Автор прагне класифікувати основні підходи до прогнозування в межах форсайт-методології, доповнюючи теоретичний огляд прикладами практичного застосування інструментів соціального передбачення [11].

О. Галушко аналізує якісні методи форсайту і зупиняється на специфіці їх застосування, зокрема, наголошує на перевагах якісних методів форсайту в сучасному нестабільному та динамічному світі [5]. В. Сотник, О. Расстригін і А. Купчин зробили спробу проаналізувати найбільш поширені методи технологічного форсайту, які використовуються як в Україні, так і за кордоном, із виявленням їх сильних і слабких сторін. Це дало авторам змогу оцінити ефективність підходів до відбору критичних технологій. У роботі сформовано рейтинг найпоширеніших методів науково-технологічного форсайту, із застереженням щодо обмеженості їх використання в оборонному секторі України. Автори пропонують в якості оптимального комбінований підхід як інтеграцію експертних оцінок з результатами статистичного аналізу. Розроблений ними алгоритм форсайт-дослідження охоплює два етапи експертного опитування, бібліометричний і патентний аналіз [28].

Значну частину проаналізованих досліджень становлять результати вивчення як теоретичних засад, так і практичних підходів та їх результатів застосування форсайт-досліджень в окремих галузях: економічній, безпековій, управлінській, освітній.

У роботі Я. Глущенко, О. Корогодової, Т. Моісеєнко та Н. Черненко розглядається роль форсайт-досліджень для розвитку економіки та суспільства на мікро-, мезо-, макро- та глобальному рівнях. Автори висвітлюють ключову роль форсайту у забезпеченні національної економічної стабільності та міжнародної безпеки,

зокрема в контексті зовнішньої торгівлі, транснаціонального руху капіталів та інших форм економічної взаємодії. Також звертається увага на зростаюче значення інструментів форсайту та міжнародного страхування для пом'якшення потенційних ризиків і загроз [6]. Варто відзначити й дослідження потенціалу стратегічного форсайту у протидії сучасним глобальним викликам економічній безпеці й нерівності, а також аналіз специфіки його використання інститутами ЄС для сприяння стійкості та сталості [21].

Окремо треба згадати працю Л. Ємельяненко і М. Таран, у якій аналізуються національні особливості реалізації форсайт-проєктів на різних рівнях в Україні. У статті обговорюється стратегічне планування економічного розвитку країни в умовах глобальної невизначеності, загроз трансформацій у суспільстві та дестабілізації національної економіки. Автори доводять також, що європейський досвід може бути адаптований до умов України для підтримки її відновлення та інтеграції в ЄС, а впровадження форсайту на різних рівнях може сприяти підвищенню економічної стійкості та розвитку країни [8].

А. Савченко вивчає форсайт як один із засобів стимулювання розвитку корпоративного сектору в національній економіці України. У публікації розкрито концепцію форсайту як методології формування бачення майбутнього, що дає змогу моделювати сценарії вирішення стратегічних завдань на середньо- та довгострокову перспективу. Акцент зроблено на застосуванні методів оцінювання, інструментів визначення та коригування соціально-економічних пріоритетів, що сприяють комплексній реалізації ініціатив і досягненню запланованих результатів [26]. Напрацьовано дослідження теоретичних і практичних аспектів прогнозування збалансованого розвитку рекреаційної галузі в контексті управління національною економікою [34].

Форсайт у сфері інвестицій та інвестиційної привабливості економіки України О. Атамас розглядає як метод, що дає змогу прогнозувати майбутні економічні тренди й інвестиційні можливості та виявити нові перспективні ринки, оптимізувати стратегії інвестування і знижувати ризики. Автор наголошує, що такий підхід

допомагає адаптувати інвестиційні стратегії до умов глобальної економіки [2].

Л. Шевченко досліджує технологічний Форсайт як метод передбачення та планування майбутнього, що спрямований на виявлення перспективних напрямів інноваційного розвитку України [35]. Важливої тематики у своїй праці торкнулася А. Маковецька, зупинившись на довгостроковому прогнозуванні щодо альтернативних джерел енергії, зокрема застосування сонячної генерації [18].

Форсайт у галузі безпеки дає змогу передбачати нові загрози та розробляти ефективні стратегії захисту. Очевидно, що в українських реаліях довгострокове прогнозування тенденцій безпекових викликів є максимально затребуваним і актуальним. Потребують наукового осмислення і теоретичні засади запровадження форсайту в систему стратегічного управління публічною безпекою України [4], і аналіз державної політики у сфері національної безпеки крізь призму її аналітичного забезпечення, що базується на поєднанні інформаційно-аналітичного підходу, доказової основи та форсайт-методології [24].

Мають місце у загальному обсязі проаналізованих праць конкретні прогнози у розвитку оборонної та безпекової галузі (принаймні ті досить загальні висновки, що можуть і мають стати предметом публічного осмислення): важливість технологічного озброєння та якісного людського капіталу, зокрема – запит на спеціалістів з радіоелектронної боротьби, кібербезпеки та дронових технологій, підготовку фахівців зі штучного інтелекту для застосування у військовій сфері; акцент на розвитку ОПК України та створення асиметричної зброї; необхідність гнучкого планування підготовки військових кадрів з урахуванням мінливих умов [19].

Форсайт у публічному управлінні допомагає прогнозувати майбутні виклики та можливості для державних інститутів, що сприяє ефективному плануванню політик і стратегій. Використання цього підходу дає змогу адаптувати управлінські процеси до змін у суспільстві, економіці та технологіях, створювати стійкі механізми управління та забезпечувати належну готовність до майбутніх криз та змін. Зважаючи на актуальність теми, можна відзначити окремі спроби історіографічного аналізу напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників, які осмислювали форсайт як інструмент

покращення ефективності публічного управління; виокремлення найбільш поширених методів та наголошення на необхідності систематизації та уніфікованого й автоматизованого підходу до їх застосування. Форсайт орієнтований на підвищення якості управлінських рішень у поточному часі та забезпечення координації спільних дій у майбутньому. У аналізованій роботі Ю. Лях видається цікавою також ідея її авторки про роль форсайту у стимулюванні процесів самоорганізації в суспільстві, що дає змогу громадянам і їх об'єднанням реалізовувати власні ініціативи, підтримуючи конструктивний діалог з органами влади [17].

Серед інших напрацювань за цим напрямом [10, 12, 29] варто відзначити підхід С. Квітки. Автор розглядає теоретичні засади технології форсайту та потенціал її застосування для зміцнення співпраці між органами державної влади, представниками бізнесу й громадськими інституціями з метою формування спільного бачення майбутнього та координації дій для його досягнення. Автор акцентує увагу на необхідності розробки ефективних форматів та інструментів стратегічного прогнозування, що є особливо актуальним для України в умовах глибоких соціально-економічних та політичних трансформацій. Окремо наголошується на важливості інтеграції зусиль різних суспільних секторів на регіональному та місцевому рівнях, що має критичне значення для сталого розвитку територій. Такий підхід розглядається як потенційний каталізатор позитивних змін у сфері економіки, публічної політики та соціально-гуманітарного розвитку. Також у публікації аналізуються практичні інструменти та підходи до впровадження форсайт-ініціатив, які використовуються у провідних країнах світу, та окреслюються перспективи їх адаптації до українського контексту.

Досить активно розглядається застосування форсайт-досліджень у освітній галузі: від аналізу форсайт-технології як інструменту формування й реалізації державної політики в галузі педагогічної освіти [31] до оцінки його як способу прогнозувати майбутні потреби у знаннях та навичках з наступною адаптацією навчальних програм до викликів цифрової епохи, розробкою ефективних освітніх стратегій та інноваційних підходів до навчання [3, 16]. Ще одним перспективним напрямом вивчення специфіки засто-

сування форсайт-досліджень в освітньому та науково-дослідному просторі є узагальнення зарубіжного досвіду: застосування програм форсайт грамотності як підходу до осмислення майбутнього [1]; обґрунтування необхідності проведення технологічного та освітнього форсайту в Україні для стратегічного розвитку освітньої сфери через впровадження досвіду високорозвинених країн світу [36].

Окремим блоком публікацій можемо вважати висновки та матеріали, оприлюднені за результатами проведених в Україні форсайт-досліджень. Зокрема, у 2023 р. було проведено форсайт для відновлення та розвитку українського експорту, що свідчить про прагнення інтегрувати форсайт у процеси стратегічного планування [32]. Перспективними для вивчення вважаємо також матеріали проведеного в 2021 р. дослідження з визначення критичних технологій у сфері озброєння та військової техніки, що підкреслює важливість форсайту для оборонної сфери України [23]. Форсайт-дослідження «Економіка України – 2050», зокрема інституційно-організаційні основи його реалізації, висвітлено у колективній монографії [9].

Поряд із форсайт-аналізом економічної галузі варто відзначити і дослідження, спрямоване на прогнозування високоперспективних наукових розробок, обґрунтування методичних підходів до визначення пріоритетних напрямів досліджень в умовах інтеграції України до світогосподарської системи [13]. На окрему увагу заслуговує праця, що висвітлює результати прогнозно-аналітичного дослідження «Український науково-технічний форсайт» (2024 р., розроблено Інститутом досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України та Інститутом політичної економії ГО «Форсайт»), у якій подано методичні рекомендації для проведення прогнозно-аналітичного дослідження та викладено бачення змін у можливостях вітчизняної науки. Це форсайт-дослідження покликане з'ясувати, чи залишаються актуальними напрями наукового розвитку, визначені експертами як пріоритетні у 2021 р., а також виявити нові проблеми, які не були враховані у попередньому дослідженні, але стали значущими в сучасних умовах і потребують уваги та зусиль для їх розв'язання вітчизняною наукою [25, 30].

У 2021 р. у рамках підготовки до «Кримської платформи» відбулася форсайт-сесія «Крим 2050». Близько 70 експертів з різних

сфер проаналізували ключові чинники, що формують майбутнє півострова: економічні, політичні, воєнні, екологічні та соціальні тренди; розробили кілька сценаріїв розвитку подій до 2050 р. Подібні дослідження допомагають Україні діяти проактивно у питанні деокупації Криму [22].

Аналіз «Форсайт розвитку оборонно-промислового комплексу України на часовому горизонті 2021–2030 роки», виконаний фахівцями Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» і Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку, мав у своїй основі дельфі-дослідження, що дало змогу виявити основні кластери, які формуватимуть майбутній оборонно-промисловий комплекс, а також визначити їх пріоритетність для зміцнення національної безпеки [33].

У дослідженні «Форсайт Україна. Група з розробки сценаріїв Україна 2027. Чотири сценарії розвитку України» окреслено кризу міжнародного діалогу з Росією, яка найбільше проявляється у контексті України. Фахівці пропонують як рамки для міркувань сценарії, що базуються на аналізі ключових змінних: державної спроможності України та згуртованості її суспільства. Учасники проєкту врахували геополітичні та внутрішні фактори, що впливають на Україну, і запропонували можливі позитивні й негативні наслідки кожного сценарію [7].

Тож загалом проаналізовані дослідження демонструють різноманітність застосування форсайт-методів у різних сферах та підкреслюють їх значущість для стратегічного розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях. Тематика форсайту активно досліджується в Україні і за кордоном, проте кожна країна акцентує увагу на різних аспектах залежно від специфіки національного розвитку, економічної ситуації та соціальних потреб. В Україні найбільш досліджені напрям форсайту, зосереджений на стратегічному прогнозуванні розвитку національної економіки, форсайт у сфері публічного управління, а також у сферах безпеки та освіти. Чимало праць стосуються теоретичного підходу з цієї теми.

Висновки. Системне вивчення зарубіжного досвіду у сфері форсайт-досліджень є стратегічно важливим для ефективного

прогнозування та довгострокового планування в Україні. Міжнародний досвід засвідчує, що форсайт як методологія не лише сприяє виявленню можливих сценаріїв розвитку, а й формує інструменти для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у довгостроковій перспективі. Вивчення таких практик допомагає адаптувати глобальні підходи до вітчизняного контексту, з урахуванням особливостей українського соціально-економічного простору, і водночас інтегрувати українські наукові ініціативи у міжнародний науковий дискурс.

Аналіз вітчизняної наукової літератури продемонстрував: хоча в Україні вже здійснено низку досліджень з форсайт-проблематики, їх обсяг та глибина залишаються обмеженими. Через ліміт обсягу дослідження не вдалося здійснити повноцінну інвентаризацію всіх релевантних джерел, проте навіть частковий аналіз дав змогу виявити ключові тенденції у науковому підході до форсайту в Україні. Серед них – зростання зацікавленості темою, спроби методологічного осмислення проблеми, а також намагання адаптувати міжнародні моделі до українських реалій. Однак ці процеси часто залишаються фрагментарними і потребують посилення міждисциплінарного діалогу.

Наявні обмеження у глибині дослідження пояснюються як методологічними труднощами, так і недостатньою міждисциплінарністю наукових підходів. Водночас зазначимо, що навіть часткове опрацювання теми дало змогу визначити основні тенденції розвитку вітчизняного форсайт-дискурсу.

Основні впливи форсайт-досліджень на українські наукові розробки в контексті зарубіжного досвіду включають:

– інтернаціоналізацію науки – завдяки форсайт-дослідженням українські науковці беруть участь у міжнародних проєктах, обміні знаннями та адаптації світових тенденцій прогнозування;

– запозичення та адаптацію методологій – аналіз зарубіжних праць допомагає використовувати передові підходи до прогнозування, такі як дельфійський метод, сценарний аналіз, дорожні карти технологій та big data-аналітику;

– гармонізацію досліджень з європейськими та світовими стандартами – форсайт сприяє адаптації українських наукових стратегій

до вимог Європейського Союзу та міжнародних організацій, таких як OECD та ООН;

− створення конкурентоспроможних досліджень – використання зарубіжного досвіду дає змогу вдосконалювати власні наукові підходи, що підвищує рівень цитованості українських праць у світових наукових журналах;

− розвиток міждисциплінарних досліджень – форсайт допомагає інтегрувати знання з різних сфер (економіки, екології, цифрових технологій, соціології) у єдину систему прогнозування майбутнього;

− вплив на формування державної політики – наукові дослідження форсайту сприяють використанню міжнародного досвіду для розробки стратегій національного розвитку, інноваційної політики та освіти;

− посилення співпраці з міжнародними дослідницькими центрами – завдяки форсайту українські вчені залучаються до глобальних ініціатив у сфері прогнозування, таких як проєкти Європейської комісії або дослідження Всесвітнього економічного форуму;

− розширення можливостей для фінансування науки – участь у міжнародних форсайт-дослідженнях відкриває доступ до грантових програм, що сприяє модернізації наукової інфраструктури в Україні.

Таким чином, розвиток форсайт-досліджень в Україні сприяє синтезу національних і зарубіжних наукових здобутків, посиленню міжнародної співпраці та формуванню конкурентоспроможної наукової екосистеми.

Окремої уваги заслуговує роль національних бібліотек України у процесі вивчення історіографії теми форсайту. Зібрані в цих установах фонди – унікальне джерело для аналізу еволюції наукової думки, вивчення тематичної динаміки публікацій, а також виявлення інформаційних лакун і перспектив для подальших досліджень. Саме систематизація, каталогізація та відкритий доступ до наукових ресурсів у фондах бібліотек, таких як Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та інші провідні бібліотечні установи, створюють методологічну основу для повноцінного аналізу історіографічного контексту теми форсайту.

Ураховуючи динамічні трансформації в технологічній, економічній та соціальній сферах, потреба в актуалізації форсайт-підходів є

очевидною. Це потребує перегляду наявних теоретичних засад, інтеграції сучасних дослідницьких методик та посилення емпіричної бази. Подальші дослідження мають бути орієнтовані на поєднання міждисциплінарного аналізу з широким використанням ресурсів національних бібліотек, що сприятиме не лише збагаченню наукового інструментарію, а й посиленню інформаційної інфраструктури, необхідної для наукових розвідок у сфері форсайту.

Крім того, динаміка глобальних змін – технологічні інновації, нові виклики безпеці, соціально-економічна турбулентність, вимагає від науки швидкого реагування, гнучкості, здатності формувати прогностичні стратегії, спроможні адаптуватися до умов, що змінюються. У цьому контексті особливої актуальності набуває завдання оновлення теоретичних основ форсайту, перегляду наявних моделей і методів, а також впровадження інноваційних дослідницьких практик.

Отже, подальші дослідження у сфері форсайту мають орієнтуватися на міждисциплінарність, системність і прагнення до емпіричної перевірки розроблених моделей. Лише за умов глибокого теоретико-методологічного опрацювання тематики й активного залучення результатів міжнародних досліджень можлива розбудова ефективної національної системи стратегічного бачення майбутнього.

Список бібліографічних посилань

1. Агафонова М. В. Форсайт грамотність як грамотність щодо майбутнього – важлива кометентність XXI ст. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 1 (1). https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1(1)-9-20

2. Атамас О. П. Форсайт інвестиційної привабливості економіки України: основні характеристики та ключові вектори розвитку. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип. 1(10). С. 56–59. https://doi.org/10.32782/dees.10-10

3. Баженков Є. В. Застосування методології форсайту в освітній галузі України. *Економічний простір*. 2021. № 176. С. 150–154. https://doi.org/10.32782/2224-6282/176-27

4. Бал М. Теоретичні засади запровадження форсайту в систему стратегічного управління публічною безпекою країни. *Наук.*

вісн.: Державне управління. 2021. № 3(9). С. 87–101. https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-87-101

5. Галушко О. С. Аналіз методів форсайту. Якісні методи. *Гілея : наук. вісн.* 2018. Вип. 131. С. 245–251.

6. Глущенко Я., Корогодова О., Моісеєнко Т., Черненко Н. Особливості та принципи форсайту міжнародної діяльності. *Підприємництво та інновації*. 2024. № 33. С. 144–150. https://doi.org/10.32782/2415-3583/33.25

7. Група з розробки сценаріїв 2027. Форсайт Україна. Чотири сценарії для розвитку України / ред.: С. Шарап, Р. Крумм, С. Вайс. Відень : Фонд ім. Фрідріха Еберта. 2018. 28 с. URL: https://library.fes.de/pdf-files/bueros/нwien/14542.pdf (дата звернення: 03.05.2025).

8. Ємельяненко Л., Таран М. Реалізація форсайт-проєктів в стратегуванні економічного розвитку на національному та регіональному рівні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 3(75). С. 73–84. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-73-84

9. Інституційно-організаційні основи проведення форсайт-дослідження «Економіка України – 2050» / за наук. ред. М. І. Скрипниченко ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2021. 492 с. : табл., рис.

10. Квітка С. А. Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 4(8). С. 5–15. https://doi.org/10.15421/151635

11. Квітка С. А. Форсайт в публічному управлінні: методи і перспективи реалізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 8. С. 56–70. https://doi.org/10.15421/151847

12. Квітка С. А. Інноваційні механізми в публічному управлінні: форсайт. *Аспекти публічного управління*. 2019. № 7(4). С. 5–16. https://doi.org/10.15421/151918

13. Кизим М. О. Перспективи форсайт-прогнозування пріоритетних напрямів розвитку нанотехнологій і наноматеріалів у країнах світу і Україні. Харків, 2015. 272 с.

14. Кравець Р. А. Іноземний та вітчизняний досвід застосування форсайт-досліджень як засобу інноваційного розвитку фінансово-

економічних систем. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 50–61.

15. Кузнєцова Л. І. Форсайт в Україні: проблеми організації в контексті світової практики. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 1. С. 127–144. https://doi.org/10.15407/eip2021.01.127

16. Луценко Н. Л. Форсайт-прогнозування розвитку вищої освіти: світовий досвід і актуальність для України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 239–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_12_36 (дата звернення: 18.03.2025).

17. Лях Ю. Форсайт як інструмент покращення ефективності публічного управління. *Наук. вісн.: Державне управління*. 2023. № 2(14). С. 41–63. https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-41-63

18. Маковецька А. О. Форсайт сонячної енергетики. Економіки природокористування. Кваліфікаційна робота. Одеса, 2023. URL: http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/12773/1/Маковецька%20АО_ФСЕ_2023.pdf (дата звернення: 15.04.2025).

19. Мельниченко А. А., Наєв С. І. Застосування форсайт-технологій в державному плануванні потреби у військових фахівцях з вищою освітою. *Сучасні проблеми управління. Шлях до сталого миру після війни: держава, бізнес, інновації :* зб. *матеріалів XII Міжнар. наук.-практ. конф*. (*м. Київ, 24 листоп. 2023 р.).* Київ, 2023. С. 47–51.

20. Огляд форсайт-практик у публічному секторі: досвід Європарламенту, Великої Британії, Естонії та Фінляндії. *Лабораторія інноваційного розвитку.* 2021. 02.12. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Foresight_Public_Sector_update.pdf (дата звернення: 25.04.2025).

21. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Стратегічний форсайт як інструмент протидії сучасним глобальним викликам економічній безпеці і нерівності: досвід ЄС для України у сприянні стійкості та сталості. *Вісн. Хмельн. нац. ун-ту. Економічні науки*. 2023. № 4 (320). С. 31–39. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-320-4-5

22. Пекар В. Сценарії для Криму 2050: підсумки форсайт-сесії. *Українська правда.* 2021. 30.08. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2021/08/30/7305397/ (дата звернення: 06.05.2025).

23. Писаренко Т. В., Кваша Т. К. Критичні технології: результати форсайтного дослідження в Україні у 2021 році. *Наука, технології,*

інновації. 2022. № 1. С. 38–46. http://doi.org/10.35668/2520-6524-2022-1-06

24. Попов С., Вошко І., Коваль З., Маміч В., Розмазнін О., Душкін Ю. Інформаційно-аналітична, доказова і форсайт підтримки державної політики у сфері національної безпеки: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми державного управління.* 2021. Т. 3. № 84. С. 167–174. URL: http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/246367 (дата звернення: 27.03.2025).

25. Попович З. О., Попович О. С., Кострица О. П. Методика прогнозно-аналітичного дослідження «Український науково-технічний форсайт». Київ, 2024. URL: https://foresight.in.ua/methodology_final.pdf (дата звернення: 12.03.2025).

26. Савченко А. М. Методи форсайт як інструмент розвитку корпоративного сектора національної економіки України. *Бізнес Інформ.* 2014. № 12. С. 62–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_12_8 (дата звернення: 25.02.2025).

27. Семенов М. В. Європейський досвід форсайт-досліджень розвитку міст і регіонів. *Аспекти публічного управління*. 2014. Т. 2. № 11–12. С. 85–91. https://doi.org/10.15421/151482

28. Сотник В. В., Расстригін О. О., Купчин А. В. Методика відбору критичних технологій. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. Київ, 2020. № 37(1). С. 67–76. https://doi.org/10.33099/2311-7249/2020-37-1-67-76

29. Таран О. М., Пасемко Г. П. Використання форсайт практик в публічному управлінні. *Управління розвитком соціально-економічних систем: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 квіт. 2023 р.)* Харків, 2023. С. 52–55. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/32217/1/VII_konf_URSES_DBTU_2023-53-56.pdf (дата звернення: 20.03.2025).

30. Український науково-технічний форсайт: стратегічні напрями та перспективи розвитку науки і технологій / під ред. О. С. Поповича ; Ін-т дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. Київ, 2024. 84 с. https://doi.org/10.5281/zenodo.14579380

31. Філіппова В. Д. Форсайт-технологія як інструмент формування і реалізації державної політики в галузі педагогічної освіти. *Теорія*

та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2020. Вип. 1. https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.28

32. Форсайт для відновлення та розвитку українського експорту. *Програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні*. Київ, 2023. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/forsayt-dlya-vidnovlennya-ta-rozvytku-ukrayinskoho-eksportu-do-2030-roku (дата звернення: 11.04.2025).

33. Форсайт розвитку оборонно-промислового комплексу України на часовому горизонті 2021–2030 роки / наук. керівник проєкту М. З. Згуровський ; Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку; Ін-т передових оборонних технологій КПІ ім. Ігоря Сікорського ; Інформ.-аналіт. центр КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ, 2021. 148 с.

34. Шевченко Г. М. Прогнозування розвитку рекреації в Україні: соціально-економічний еквілібріум. Суми, 2017. 335 с.

35. Шевченко Л. С. Технологічний Форсайт у контексті інноваційного розвитку України / Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку. 2014. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5889/1/Shevchenko_149-153.pdf (дата звернення: 25.02.2025).

36. Шевченко Л. Форсайт вищої освіти: актуальність для України. *Актуальні проблеми та шляхи забезпечення соціально-економічного розвитку країни та регіонів : тези міжнар. наук-практ. інтернет-конф. (Дніпропетровськ, 28 берез. 2014 р.)*. Дніпропетровськ, 2014. С. 248–250. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5890 (дата звернення: 18.03.2025).

References

1. Ahafonova, M. V. (2021). Foresight literacy as literacy about the future is an important competency of the 21st century. *Prospects and Innovations of Science*, *(1)*1 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-1(1)-9-20

2. Atamas, O. P. (2024). Foresight of the investment attractiveness of the Ukrainian economy: main characteristics and key vectors of

development. *Digital Economy and Economic Security*, *1*(10*)*, 56-59 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/dees.10-10

3. Bazhenkov, Ye. V. (2021Application of foresight methodology in the education sector of Ukraine. *Economic Scope*, *(176),* 150-154 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2224-6282/176-27

4. Bal, M. (2021). Theoretical principles for introducing foresight into the system of strategic management of the country's public security. *Scientific Bulletin: Public Administration*, *(3)9*, 87-101 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-87-101

5. Halushko, O. S. (2018). Analiz metodiv forsaitu. Yakisni metody [Analysis of foresight methods. Qualitative methods]. *Hileia: Naukovyi visnyk – Hileia: scientific bulletin*, *(131),* 245-251 [in Ukrainian].

6. Hlushchenko, Ya., Korohodova, O., Moiseienko, T., & Chernenko, N. (2024). Features and principles of foresight of international activities. *Entrepreneurship and Innovation, (33),* 144-150 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2415-3583/33.25

7. Hrupa z rozrobky stsenariiv 2027. (2018). Foresight Ukraina. Chotyry stsenarii dlia rozvytku Ukrainy [Scenario Development Group 2027. Foresight Ukraine. Four Scenarios for the Development of Ukraine] / S. Sharap, R. Krumm, & S. Weiss (Eds.). Vienna: Fond im. Fridrikha Eberta [in Ukrainian]. Retrieved May 3, 2025, from https://library.fes.de/pdf-files/bueros/нwien/14542.pdf

8. Yemelianenko, L., & Taran, M. (2024). Implementation of foresight projects in economic development planning at the national and regional levels. *Scientific Notes of the University "KROK"*, *(3)75*, 73-84 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-75-73-84

9. Skrypnychenko, M. I. (Ed.). (2021). *Instytutsiino-orhanizatsiini osnovy provedennia forsait-doslidzhennia "Ekonomika Ukrainy-2050"* [Institutional and organizational foundations for conducting the foresight study "Economy of Ukraine-2050"]. National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine" [in Ukrainian].

10. Kvitka, S. A. (2016). Foresight as a technology for designing the future: new mechanisms for interaction between public authorities, business and civil society. *Public Administration Aspects*, *4*(8), 5-15 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15421/151635

11. Kvitka, S. A. (2018). Foresight in public administration: methods and prospects for implementation in Ukraine. *Public Administration Aspects*, *6(8),* 56-70 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15421/151847

12. Kvitka, S. A. (2019). Innovative mechanisms in public administration: foresight. *Public Administration Aspects*, *7(4),* 5-16 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15421/151918

13. Kyzym, M. O. (2015). *Perspektyvy forsait-prohnozuvannia priorytetnykh napriamiv rozvytku nanotekhnolohii i nanomaterialiv u krainakh svitu i Ukraini* [Prospects for foresight-forecasting of priority areas of development of nanotechnologies and nanomaterials in the countries of the world and Ukraine]. Kharkiv [in Ukrainian].

14. Kravets, R. A. (2015). Inozemnyi ta vitchyznianyi dosvid zastosuvannia forsait-doslidzhen yak zasobu innovatsiinoho rozvytku finansovo-ekonomichnykh system [Foreign and domestic experience in the application of foresight research as a means of innovative development of financial and economic systems]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, *(3)*, 50-61 [in Ukrainian].

15. Kuznietsova, L. I. (2021). Foresight in Ukraine: organizational problems in the context of world practice. *Economics and Forecasting, 1,* 127-144 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/eip2021.01.127

16. Lutsenko, N. L. (2017). Forsait-prohnozuvannia rozvytku vyshchoi osvity: svitovyi dosvid i aktualnist dlia Ukrainy [Foresight forecasting of the development of higher education: world experience and relevance for Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform, 12*, 239-243 [in Ukrainian]. Retrieved March 18, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_12_36

17. Liakh, Yu. (2023). Foresight as a tool for improving the efficiency of public administration. *Scientific Bulletin: Public Administration*, *2(14)*, 41-63 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-41-63

18. Makovetska, A. O. (2023). *Forsait soniachnoi enerhetyky* [Solar energy foresight]. Bachelor's qualifying thesis, Odesa State Environmental University [in Ukrainian]. Retrieved April 15, 2025, from http://eprints.library.odeku.edu.ua/id/eprint/12773/1/Маковецька%20АО_ФСЕ_2023.pdf.

19. Melnychenko, A. A., & Naiev, S. I. (2023). Zastosuvannia forsait-tekhnolohii в derzhavnomu planuvanni potreb u viiskovykh fakhivtsiakh

z vyshchoiu osvitoiu [Application of foresight technologies in state planning of the need for military specialists with higher education]. *Modern problems of management. The path to a sustainable peace after the war: state, business, innovations. Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference, 24 November 2023* (pp. 47-51). Kyiv [in Ukrainian].

20. Ohlad forsait-praktyk u publichnomu sektori: dosvid Yevroparlamentu, Velykoi Brytanii, Estonii ta Finliandii. (2021). [Review of foresight practices in the public sector: experience of the European Parliament, the United Kingdom, Estonia and Finland]. *Laboratory of Innovation Development* [in Ukrainian]. Retrieved April 25, 2025, from https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Foresight_Public_Sector_update.pdf

21. Panchenko, V. H., Reznikova, N. V., & Ivashchenko, O. A. (2023). Strategic foresight as a tool for countering modern global challenges to economic security and inequality: EU experience for Ukraine in promoting resilience and sustainability. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, *(4)320*, 31-39 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-320-4-5

22. Pekar, V. (2021, 30 August). Stsenarii dlia Krymu-2050: pidsumky forsait-sesii [Scenarios for Crimea-2050: results of the foresight session]. *Ukrainska Pravda* [in Ukrainian]. Retrieved May 6, 2025, from https://www.pravda.com.ua/articles/2021/08/30/7305397/.

23. Pysarenko, T. V., & Kvasha, T. K. (2022). Critical technologies: results of a foresight study in Ukraine in 2021. *Science, Technologies, Innovations, 1*, 38-46 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.35668/2520-6524-2022-1-06

24. Popov, S., Voshko, I., Koval, Z., Mamich, V., Rozmaznin, O., & Dushkin, Yu. (2021). Informatsiino-analitychna, dokazova i forsait pidtrymky derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky: porivnialnyi analiz [Information-analytical, evidence-based and foresight support for state policy in the field of national security: a comparative analysis]. *Teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia – Actual Problems of Public Adninistrstion*, *3(84)*, 167-174 [in Ukrainian]. Retrieved March 27, 2025, from http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/246367

25. Popovych, Z. O., Popovych, O. S., & Kostrytsia, O. P. (2024).

Metodyka prohnozno-analitychnoho doslidzhennia "Ukrainskyi naukovo-tekhnichnyi forsait" [Methodology of forecasting and analytical research "Ukrainian scientific and technical foresight"]. Foresight. Instytut politychnoi ekonomii [in Ukrainian]. Retrieved March 12, 2025, from https://foresight.in.ua/methodology_final.pdf

26. Savchenko, A. M. (2014). Metody Forsait yak instrument rozvytku korporatyvnoho sektora natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Foresight methods as a tool for developing the corporate sector of the national economy of Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform, (12)*, 62-68 [in Ukrainian]. Retrieved February 25, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_12_8

27. Semenov, M. V. (2014). European experience of foresight studies of urban and regional development. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects*, *2*(*11-12)*, 85-91 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15421/151482

28. Sotnyk, V. V., Rastryhin, O. O., & Kupchyn, A. V. (2020). Critical technology selection methodology. *Modern Information Technologies in the Field of Security and Defense*, *37(1)*, 67-76 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33099/2311-7249/2020-37-1-67-76

29. Taran, O. M., & Pasemko, H. P. (2023). Vykorystannia forsait praktyk в publichnomu upravlinni [Using foresight practices in public administration]. *Management of the development of socio-economic systems. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference, 20-21April 2023* (pp. 52-55). Kharkiv [in Ukrainian]. Retrieved March 20, 2025, from https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/32217/1/VII_konf_URSES_DBTU_2023-53-56.pdf

30. Popovych, O. S. (Ed.). (2024). Ukrainian scientific and technical foresight: strategic directions and prospects for the development of science and technology. *Dobrov Institute for Scientific and Technolgical Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine* [in Ukrainian]. https://doi.org/10.5281/zenodo.14579380

31. Filippova, V. D. (2020). Foresight technology as a tool for forming and implementing state policy in the field of pedagogical education. *Theory and Practice of Public Administration and Local Self-Government*, *(1)* [in Ukrainian]. https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.28

32. Forsait dlia vidnovlennia ta rozvytku ukrainskoho eksportu do 2030 roku. (2023, 24 July). [Foresight for the restoration and development of Ukrainian exports until 2030]. *United Nations Development Programme (UNDP)*. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved April 11, 2025, from https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/forsayt-dlya-vidnovlennya-ta-rozvytku-ukrayinskoho-eksportu-do-2030-roku

33. Zghurovskyi, M. Z. (Ed.). (2021). *Forsait rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy na chasovomu horyzonti 2021-2030 roky* [Foresight of the development of the defense-industrial complex of Ukraine in the time horizon of 2021-2030]. National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", World Data Center for Geoinformatics and Sustainable Development, Institute of Advanced Defense Technologies of NTUU "KPI", & Information and Analytical Center of NTUU "KPI". Kyiv [in Ukrainian].

34. Shevchenko, H. M. (2017). *Prohnozuvannia rozvytku rekreatsii v Ukraini: Sotsialno-ekonomichnyi ekvilibrium* [Forecasting the development of recreation in Ukraine: Socio-economic equilibrium]. Sumy [in Ukrainian].

35. Shevchenko, L. S. (2014). Tekhnolohichnyi Forsait u konteksti innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [Technological Foresight in the Context of Innovative Development of Ukraine]. *Naukovo-doslidnyi instytut pravovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku – Scientific and Research Institute for Providing Legal Framework for the Innovative Development* [in Ukrainian]. Retrieved February 25, 2025, from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5889/1/Shevchenko_149-153.pdf

36. Shevchenko, L. (2014). Forsait vyshchoi osvity: aktualnist dlia Ukrainy [Foresight of higher education: relevance for Ukraine]. *Current Problems and Ways to Ensure the Socio-Economic Development of the Country and Regions. Thesis of the International Scientific and Practical Internet-Conference, 28 March 2014* (pp. 248-250). Dnipropetrovsk [in Ukrainian]. Retrieved March 18, 2025, from https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5890

Стаття надійшла до редакції 04.06.2025.

Oksana Karaschuk,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: karaoksana@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2929-3858

Olga Pestretsova,
PhD (Social Communications), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: pestretsova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0102-9134

Oleksandr Garanin,
PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: ogaranin_undiasd@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3792-0006

Foresight in the Context of the Information Society: A Historiographical Perspective

The article presents a comprehensive analysis of the historiography of foresight studies as an interdisciplinary field that emerged at the intersection of scientific forecasting, strategic planning, and social innovation. It highlights the genesis of the term “foresight” and the development of relevant research practices in the second half of the 20th century, with a focus on British, Japanese, and American experiences. The main stages of the evolution of foresight methodologies are analyzed, from early technological forecasting to modern integrative models that consider social, political, and environmental factors. The contribution of leading theorists and practitioners such as P. Schwartz, M. Godet, H. Lindgren is considered, as well as the influence of international organizations like the OECD, UNDP, and the European Commission. Particular attention is paid to the formation of foresight research in Ukraine, especially in the context of post-2000 transformational processes. It is shown that the national scientific tradition is gradually integrating international experience while maintaining its own priorities in education, regional development, and security. The article analyzes the typology of sources, including scholarly articles, analytical reports, governmental documents, and methodological

manuals. Major approaches to the classification of foresight research are systematized − by application sectors, by methodology, and by levels of governance. The historiography of foresight is presented as a dynamic domain that reflects shifting global challenges and the growing importance of future-oriented thinking. It is found that foresight, as both a scientific and practical discipline, has undergone a substantial evolution from a technological tool to a social institution of strategic thinking. The article demonstrates the connection between the development of foresight and the concept of sustainable development, as well as its potential for shaping public policy. It concludes that a critical reassessment of past experience is essential for the further institutionalization of foresight in science, education, public, and corporate governance. The article offers recommendations for future historiographical research, particularly in the context of digital transformation, climate challenges, and global security.

Keywords: foresight, historiography, foresight methodology, foresight in public administration, foresight in education, foresight in the security sector, international experience, library, scientific discourse, strengthening the information infrastructure in the field of foresight.

БІБЛІОТЕКИ – ЦЕНТРИ НАУКОВОГО, ІНФОРМАЦІЙНОГО ТА КОМУНІКАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

https://doi.org/10.15407/np.75.157
УДК 026:001.32(477)НАНУ]:021/025:004

Галина Солоіденко,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: soloidenko@nbuv.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1326-0034

БІБЛІОТЕКИ НАУКОВИХ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЇ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено стан та основні зміни, що відбулися в діяльності бібліотечної мережі НАН України за понад тридцятилітній період розвитку. Проаналізовано вплив прийнятих нормативно-правових документів і державних програм розвитку на бібліотечну сферу. Особливу увагу зосереджено на питаннях стану кадрового та матеріально-технічного забезпечення, впровадження автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем у практику роботи бібліотек наукових установ. Наголошується на здобутках і специфіці функціонування електронної інфраструктури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, їхній відповідальності щодо збереження культурної спадщини в умовах війни.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, бібліотеки наукових установ, бібліотечне законодавство, державна політика, автоматизація бібліотек, матеріально-технічна база бібліотек, кадрове забезпечення бібліотек, збереження культурної спадщини.

Актуальність. Важливим мотивом обґрунтування актуальності перетворень, розвитку та модернізації бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України стали радикальні соціально-економічні зміни, що відбулися в країні за останні 30 років, і бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас негативний вплив на діяльність бібліотек мали карантинні обмеження, пов’язані

© Г. Солоіденко, 2025

з поширенням COVID-19, та військова агресія Росії проти України, яка триває вже майже чотири роки і проявляється у намаганні знищити бібліотеки, музеї, архіви та нашу культурну спадщину. Ці зміни відбилися на діяльності всієї Національної академії наук України, у тому числі й на роботі її бібліотечно-інформаційного комплексу.

Якщо коротко представити основні зміни в бібліотечній мережі НАН України за останні 30 років, то їх можна проілюструвати такими загальними тенденціями:

• формування базових складників функціонування бібліотеки у новому правовому полі;

• зниження державного інтересу до бібліотечної галузі;

• різке падіння кількості науковців в установах, зниження інформаційних потреб та кількості читачів у бібліотеках;

• зниження показників надходження документів, відсутність коштів на придбання нових видань, на передплату періодики та можливостей книгообміну з зарубіжними партнерами у наукових установах;

• відсутність нової техніки та програмно-технологічного забезпечення у бібліотеках;

• скорочення кадрів та низький рівень заробітної плати бібліотечних працівників;

• намагання окремих бібліотек утримати необхідний рівень роботи, впроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології;

• кількісне зростання різноманітних електронних ресурсів і поступове збільшення використання ресурсів в електронному форматі в локальному і віддаленому режимах;

• діяльність національних бібліотек НАН України (НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника) як найбільших утримувачів інформаційних ресурсів і зберігачів культурної спадщини.

Аналіз досліджень і публікацій. Означені проблеми упродовж останнього тридцятиріччя досліджували науковці й фахівці Інституту бібліотекознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у межах виконання наукових проєктів, зокрема: «Формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки: технологія і організація» (1996–1998); «Інформаційно-

комунікаційна діяльність наукових бібліотек як фактор розвитку суспільства знань» (2014–2016); «Організація бібліотечно-інформаційних ресурсів як складова формування вітчизняного інтегрованого інформаційного простору» (2014–2016); «Бібліотечно-інформаційний комплекс в умовах трансформації наукових комунікацій» (2020–2022); «Теоретичні та прикладні аспекти організації діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в сучасних умовах» (2023–2025).

Працівники НБУВ видали низку монографічних досліджень з питань науково-інформаційної діяльності НАН України та роботи бібліотек наукових установ, зокрема: «Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства» (2011); «Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі» (2015); «Цифрові бібліотечно-інформаційні ресурси у розбудові наукового сегмента національного інформаційного простору» (2021); «Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій» (2022) та ін.

Узагальнення діяльності бібліотечно-інформаційних підрозділів, дослідження сучасного стану бібліотечно-інформаційних ресурсів НАН України знаходять відображення у щорічних випусках інформаційно-аналітичного огляду «Робота бібліотек наукових установ НАН України у році», започаткованого Інформаційно-бібліотечною радою НАН України в 1995 р. (30 випусків). Важливі напрацювання у цьому напрямі діяльності мають члени ІБР і співробітники відділу науково-методичної роботи Інституту бібліотекознавства, поширюючи досвід діяльності академічних бібліотек у наукових статтях, матеріалах конференцій, аналітичних матеріалах та консультаціях.

Мета статті – проаналізувати стан діяльності бібліотек наукових установ НАН України за 30-річний період, висвітлити вплив нормативно-правової бази на роботу бібліотек, наголосити на проблемах матеріально-технічної бази та кадрового складу бібліотек, акцентувати увагу на пріоритетах діяльності щодо забезпечення збере-

ження цінних та рідкісних фондів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України.

Виклад матеріалу. З набуттям Україною незалежності зміни в бібліотечно-інформаційному комплексі характеризуються формуванням базових складників функціонування бібліотеки у правовому полі, активним запровадженням нових інформаційних технологій, використанням ресурсів світового інформаційного простору. За понад 30 років стосовно бібліотек та бібліотечної справи ухвалено такі нормативно-правові акти: закони України «Про інформацію» (1992), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995), «Про обов'язковий примірник документів» (1999), «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007), «Про культуру» (2010), «Про доступ до публічної інформації» (2011), «Про Національну програму інформатизації» (2022); указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» (2000) тощо.

Покращенню стану справ у бібліотечній галузі мали сприяти й державні програми розвитку бібліотек: «Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки» (постанова Кабінету Міністрів України, 1999); «Державна програма розвитку Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 рр.» (постанова Кабінету Міністрів України, 2004), «Про затвердження Державної національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека XXI"» (постанова Кабінету Міністрів України, 2011); «Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України"» (розпорядження Кабінету Міністрів України, 2016), інші документи, що регламентували різні аспекти збереження культурної спадщини та створення інформаційних ресурсів. Проте згадані державні програми розвитку бібліотек, на жаль, не були профінансовані та виконані.

Ці та багато інших подій останніх десятиліть, що пов'язані з урядовими рішеннями, свідчать про зниження державного інтересу до бібліотечної галузі, про нерозуміння та небажання можновладців удосконалювати та фінансувати на належному рівні бібліотечну систему, яка була створена ще за радянських часів та лише частково

примножена не зовсім зрозумілими для фахівців рішеннями української влади.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» бібліотечну систему країни представляють мережі публічних, спеціальних та спеціалізованих бібліотек. Вітчизняні бібліотеки, як і в більшості країн світу, не мають єдиного органу управління, а національні бібліотеки (в Україні їх нараховується вісім) не в змозі забезпечити координацію та взаємодію для виконання багатьох функцій, обов'язкових для розвитку бібліотечної галузі. У результаті кожна бібліотечна мережа керується своїми документами, впроваджує обране на власний розсуд програмно-технологічне забезпечення, створює зведений каталог бібліотек своєї мережі, оцифровує власні видання [11].

На ухвалення оновленого Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» бібліотечне співтовариство чекає давно. Зокрема, ще у вересні 2021 р. Верховна Рада України розглянула його нову редакцію у першому читанні. Науковці та фахівці провідних українських бібліотек, закладів вищої освіти, Української бібліотечної асоціації беруть активну участь у розробці проєктів переважної більшості законодавчих та нормативних документів, у наданні експертних висновків та моніторингу стану їх впровадження у бібліотечну галузь. Проте, крім незначних нововведень, зокрема вміщення нових термінів та понять, у нових редакціях закону особливих змін не спостерігалося. Бібліотекарі вже не одне десятиліття чекають на вирішення важливих питань щодо створення електронної бібліотеки, розроблення власного програмно-технологічного забезпечення, впровадження корпоративної каталогізації, безкоштовної передачі від видавництв і редакцій України електронних видань та електронного примірника друкованих видань, фінансового забезпечення професійного розвитку та перепідготовки працівників бібліотечної галузі відповідно до рівня сучасної інформаційної комунікації.

На часі і внесення змін до закону про обов'язковий примірник документів. Як зазначає М. Сенченко, питання про створення депозитарію обов'язкового електронного примірника для збереження національної цифрової спадщини сьогодні набуває особливої ваги: це є основою для тривалого зберігання документів і забезпечення

їх доступності для майбутніх поколінь [9]. Існують проблеми і з доставлянням обов'язкових примірників. Аналіз надходження видань до НБУВ та до ДНУ «Книжкова палата України імені І. Федорова» свідчить про суттєві лакуни у фондах цих установ.

Треба констатувати, що чинна національна нормативно-правова база, розроблена у період незалежності, відповідає сучасним вимогам діяльності бібліотек та є частково узгодженою з нормами міжнародного права. Проте використання її на практиці утруднене в зв'язку з тим, що положення вищезазначених документів мають декларативний характер, оскільки нема розроблених на державному рівні механізмів їх впровадження, а головне – відсутні фінансове, матеріально-технічне, кадрове забезпечення бібліотек для їх реалізації. І як наголошують науковці, хоч законодавство й створює сприятливі передумови для функціонування бібліотек, саме по собі воно не здатне гарантувати їм тривалої життєстійкості. Крім того, з огляду на прогнозовані в майбутньому цифровізацію та постання широкої мережі електронних бібліотек, роль внутрішнього законодавства, найімовірніше, знижуватиметься на користь міжнародного, а воно не має (принаймні поки що) серед своїх пріоритетів захисту як окремих бібліотек, так і бібліотечних мереж.

Правники стверджують, що закон має бути стабільним, до нього не варто постійно вносити зміни, особливо якщо ці зміни суттєво не впливають на професійну діяльність. Наприклад, у більшості європейських країн закони про бібліотеки і бібліотечну справу, прийняті ще у кінці XX ст., є чинними і сьогодні. Проблема не в законодавчих текстах, а у виконанні законів. Якщо закони не знаходять відгуку серед бібліотечної спільноти, а головне – якщо бракує політичної волі для їх утілення, часто вони так і залишаються суто декларативними (паперовими), не впливаючи істотно на практику роботи всієї бібліотечної сфери.

З історії становлення бібліотек наукових установ НАН України ми знаємо, що бурхливий розвиток академічної бібліотечної мережі припадає на другу половину XX ст. – час інтенсивного піднесення АН УРСР та динамічного розвитку таких галузей науки як ядерна фізика, радіофізика й електроніка, обчислювальна математика, кібернетика, хімія, геологія та ін.

До 1990-х років темпи зростання бібліотечної мережі АН УРСР були незначними – щорічно зі створенням нових наукових установ до неї приєднувались дві–три бібліотеки. Натомість у 1990-х роках мережа академічних бібліотек помітно зростала. Зокрема, у 1992 р. було створено 12 нових інститутів і, відповідно, бібліотек наукових установ у шести містах України (https://ube.nlu.org.ua/article/Бібліотеки%20наукових%20установ%20НАН%20України). Вагомим стимулом тут були потреби науки, адже її розвиток неодмінно супроводжувався розвитком інформаційно-бібліотечного складника. Проте в наступні десятиліття ця активність знову вповільнюється, вона пов'язана з урядовими рішеннями щодо науки, які свідчать про падіння престижу науки в країні. Неминучим наслідком стають зменшення чисельності бібліотек та штатної кількості бібліотечних працівників, зміни у ставленні до бібліотек та їхньої місії (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка кількості бібліотек і бібліотечних працівників у бібліотеках наукових установ

Рік	Кількість бібліотек мережі НАНУ	Кількість бібліотечних працівників
1995	96	290
2000	94	249
2005	94	261
2010	105	282
2015	94	224
2020	95	182
2024	90	153

Якщо раніше основним завданням бібліотек було інформаційне забезпечення наукових досліджень установ та їхніх працівників, то в останні десятиліття суттєве зниження показників комплектування не дає змоги бібліотекарям виконувати цю важливу місію.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, бібліотеки наукових установ Академії вже багато років не одержують коштів за капітальними вкладеннями на закупівлю вітчизняної і зарубіжної наукової літератури та періодики, а з 2012 р. позбавлені прав на здійснення міжнародного книгообміну на пільгових умовах. Бібліотечні працівники наголошують, що комплектування фондів набуло хаотичного і випадкового характеру, воно базується на ентузіазмі бібліотекарів (дари від користувачів), надходженнях від наукових проєктів НАН України та за книгообміном з НБУВ [5].

Таблиця 2

Динаміка надходжень та стан ресурсів бібліотек наукових установ НАН України

Рік	Кількість надходжень до бібліотек (тис.)	Фонд у бібліотеках (тис.)
1995	123,3	8993,3
2000	68,0	8873,5
2005	78,7	8979,6
2010	64,7	9172,0
2015	35,9	8297,0
2020	18,1	8442,4
2024	8,5	8208,4

Початок війни у 2014 р., пов'язаний з анексією Криму та окупацією території м. Донецька, призвів до втрати десяти бібліотек наукових установ, суттєво вплинув на всі показники роботи бібліотечної мережі, виявив низку проблем в організації бібліотечно-інформаційних ресурсів, засвідчив поглиблення кризи у бібліотечній галузі [8]. Упродовж наступних років щорічно спостерігалося зниження основних показників роботи: зменшення надходжень нових документів до фондів бібліотек, скорочення репертуару та

зменшення кількості партнерів з книгообміну, невисока ефективність використання ресурсів світових постачальників наукової інформації (табл. 2). Під впливом вищеописаних процесів почало відбуватися зниження інформаційних потреб та зменшення кількості читачів у бібліотеках наукових установ НАН України (табл. 3).

І лише особисте позитивне ставлення окремих керівників наукових установ та ініціативи завідувачів бібліотек сприяли поповненню фондів новою літературою, надавали змогу створювати електронну інфраструктуру та здійснювати дистанційне обслуговування користувачів. Зокрема, це проявлялося у виділенні коштів на комплектування, оснащенні бібліотек сучасною комп'ютерною технікою, отриманні бібліотекарями надбавок та доплат.

Таблиця 3

Динаміка кількості зареєстрованих у бібліотеках наукових установ читачів, їхня відвідуваність та книговидача

Рік	Кількість зареєстрованих читачів (тис.)	Кількість відвідувань (тис.)	Кількість книговидач (тис.)
1995	40,7	1040,9	3477,7
2000	34,2	869.5	3091,5
2005	34,3	848,7	3209,7
2010	32,9	671,2	2227,1
2015	24,6	390,8	1 237,2
2020	16,4	79,9	256,1
2024	16, 5	50,9	122,4

На допомогу науково-інформаційному забезпеченню в наступні десятиліття прийшли нові інформаційно-комунікаційні технології, а головне – можливість віддаленого доступу. Завдяки інтернету користувачі отримали доступ до електронних каталогів і різноманітних баз даних – як вітчизняних, так і зарубіжних.

З кінця 1990-х років XX ст. у центрі уваги Президії НАН України та її Інформаційно-бібліотечної ради постало питання про створення єдиної автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи, розпочалося формування електронних каталогів бібліотек. Згідно з розпорядженням Президії НАН України № 270 від 25 лютого 1993 р. бібліотеки окремих установ було забезпечено комп'ютерною технікою, а на Центр бібліотечно-інформаційних технологій ЦНБ ім. В. І. Вернадського покладено науково-методичне керівництво організацією автоматизованої бібліотечної мережі в установах Академії наук України. Інституту кібернетики АН України було доручено розробку уніфікованого програмного забезпечення. Однак це завдання не було реалізовано, тому бібліотеки розпочали автоматизацію самостійно, використовуючи різні програмні продукти, зокрема й розроблені фахівцями наукових установ. Нині працюють на власних програмах і надають доступ до електронних каталогів лише у своїх приміщеннях 21 бібліотека.

Інтернет істотно змінив уявлення про світові інформаційні ресурси, які стали доступними користувачам незалежно від місця перебування і часу звернення до них. Саме в цей період послідовно реалізуються наукові засади скоординованого формування фондів бібліотек, впровадження комп'ютерних технологій, забезпечення використання світових інформаційних ресурсів. За результатами вивчення стану забезпечення наукових установ НАН України зарубіжною інформацією ухвалено постанову Президії НАН України «Про організацію передплати на іноземні наукові журнали та доступу до провідних світових баз даних наукової інформації» № 199 від 14.07.2004 р. Науковці отримали доступ до значної кількості наукових журналів та можливість самостійно здійснювати пошук необхідної інформації в зарубіжних базах даних, і роль бібліотек у плані інформаційного забезпечення наукових досліджень значно скоротилася. Не секрет, що бібліотекарі в основній своїй масі не володіють вузько галузевою науковою термінологією іноземними мовами. Тому їхня роль зводилася до інформування користувачів своїх установ про відкриті для користування в інтернеті та передплачені Україною зарубіжні бази даних.

Відновлення робіт з автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів у бібліотеках наукових установ відбулося значно пізніше,

у 2012 р., з появою корпоративного сервера НБУВ, де було започатковано новий інформаційний ресурс «Каталоги бібліотек установ НАН України» [10]. НБУВ продовжувала підтримку та розгортання системи розподіленого формування каталогу мережі бібліотек наукових установ НАН України. Зокрема, на кінець 2024 р. на порталі представлено електронні каталоги 25 бібліотек, загальний обсяг ресурсу становив 438 тис. записів.

З часом питання інтеграції інформаційно-бібліотечних ресурсів НАН України набувало все більшої ваги, проте відсутність сучасної комп'ютерної техніки у бібліотеках наукових установ гальмувала розвиток електронних каталогів, не давала змоги створити зведений каталог мережі академічних бібліотек.

Матеріально-технічна база більшості академічних установ не відповідає назрілим завданням створення на їх основі електронних центрів наукової інформації через відсутність сучасної комп'ютерної техніки, належного програмного забезпечення та ІТ-фахівців, які б могли здійснювати супровід цих процесів. Як відзначив перший віцепрезидент НАН України, академік А. Наумовець під час парламентських слухань *«Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні»* (16 листопада 2016 р.), українська наука нині переживає один з найтяжчих і найкритичніших періодів своєї історії. Три чверті наявного в академічних інститутах обладнання використовують понад 20 років, а централізовану закупівлю нового та модернізацію застарілого зупинено ще 2011 р. (http://w1.c1.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1611116.htm). Варто наголосити, що ситуація з тих пір не покращилася, а через воєнні дії на території України ще більше ускладнилася.

І все ж, попри фінансові проблеми та негаразди матеріально-технічної бази наукових установ, консолідоване представлення української науки на засадах вільного доступу продовжує реалізовуватися в створенні комплексних ресурсів, сервісів та інструментів. Як наголошує С. Гарагуля, за безпосередньої участі бібліотек останнім часом було створено кілька масштабних науково-інформаційних систем, що ґрунтуються на принципах відкритого доступу. Зокрема, це Національний депозитарій академічних текстів, Відкритий український індекс цитувань, портал «Наука України: доступ до знань» та ін. [2].

Серед бібліотечних установ НАН України найбільшими обсягами електронних ресурсів володіють НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника. НБУВ формує та надає у відкритий доступ цілісний комплекс інформаційних ресурсів, що інтегрує електронні каталоги, бази реферативної інформації, та повнотекстові бази даних наукової та історико-культурної спадщини, значну увагу приділяє забезпеченню доступу до ресурсів наукових бібліотек, наукових та науково-дослідних установ України. За оцінкою генерального директора НБУВ Л. Дубровіної, це колосальний ресурс, який розкриває наші досягнення у світовій мережі і має значний обсяг використання [3].

НБУВ позиціонує себе як найбільша національна та наукова бібліотека держави (з огляду на 17-мільйонний документний фонд, зокрема 6,5 млн документів унікальної історико-культурної спадщини, і значний обсяг електронних ресурсів, представлених на порталі), науково-дослідний інститут у галузі бібліотекознавства, книгознавства, архівознавства, біографістики та інформаційних технологій. Діяльність постійно підтримується за всіма перерахованими напрямами, пов'язаними з нарощуванням інформаційних ресурсів; запровадженням широкого спектра інформаційних послуг через портал бібліотеки; проведенням наукових конференцій та виданням наукових журналів, збірника наукових праць, монографій; якісним зростанням наукових кадрів та навчанням бібліотечних фахівців.

Друга національна бібліотека у складі НАН України – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Вона володіє восьмимільйонним фондом документів, кількість одиниць зберігання, що мають виняткове значення для української науки і не можуть бути відтворені у разі їх втрати або руйнування, становить понад 5 млн і, як стверджує генеральний директор ЛННБ України ім. В. Стефаника В. Ферштей, є установою, яка зберігає полікультурну науково-історичну спадщину світового значення [12].

Бібліотека надає онлайн-доступ читачам до 12 проблемно-орієнтованих баз даних і *цифрових* колекцій, серед них: «Книжкова спадщина Наукового товариства імені Шевченка (1874–1913)», «Архів Наукового товариства імені Шевченка з Національної бібліотеки Польщі у Варшаві», «Архів Наукового товариства

імені Шевченка з Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві», «Колекція інкунабул ЛННБ України ім. В. Стефаника», «Стефаникіана», «Реабілітована книга» та ін. Фахівці бібліотеки наголошують: «На сучасному етапі розвитку ЛННБУ ім. В. Стефаника пріоритетними є два основних завдання: розширення застосування новітніх інформаційних технологій та створення цифрового страхового фонду бібліотеки та цифрових колекцій, що надасть можливість відкритого, зручного й ефективного доступу вітчизняних і іноземних читачів, науковців і дослідників до різноманітних ресурсів, які зберігаються в книгозбірні» [6].

У складі установ Академії функціонують потужні науково-дослідні об'єкти зосередження пам'яток нематеріальної культурної спадщини, що мають статус національного надбання. Це передусім інститути: літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, історії України НАН України, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, народознавства НАН України та ін. [7].

Профільні установи НАН України продовжують формувати електронні бази даних, розміщувати їх на сайтах та у соціальних мережах, здійснювати оцифрування джерельно-документного та культурно-мистецького ресурсу. І як зазначено у постанові НАН України № 194 від 17.05.2023 «Національна культурно-мистецька спадщина: проблеми збереження та академічної наукової презентації», «російська військова експансія, яка спричинила непоправні людські втрати та завдала руйнівних наслідків національній природній і культурній спадщині, актуалізувала перед державою завдання гарантування правового захисту і забезпечення на рівні міністерств та спеціальних урядових інституцій невідкладного вирішення прикладних пам'яткоохоронних проблем як пріоритетних у сфері національної культурної політики» (https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/05/230530162607197-3796.pdf) .

У бібліотеках наукових установ зберігається 121 книжкова колекція та особова бібліотека видатних вчених – засновників всесвітньовідомих академічних установ і наукових шкіл (а також цінні та рідкісні видання, унікальні зібрання зарубіжних наукових періодичних видань у багатьох від часу заснування установ), яких немає

в жодній бібліотеці України. Здавалося б, що у наукових бібліотеках користувачі можуть розраховувати на сучасну і рекомендаційно підтриману вебнавігацію. На жаль, цього поки ще не відбувається. Наукові дослідження, проведені Інститутом бібліотекознавства НБУВ, дають змогу однозначно стверджувати, що сайти установ НАН України, на яких відображено інформаційні ресурси, за винятком небагатьох, гостро потребують модернізації цифрового контенту [5]. Збереження, фахове дослідження та популяризація цих унікальних ресурсів і пам'яток нині має відбуватися в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції, що потребує серйозної уваги та підтримки на державному рівні.

Не будучи прибічницею комуністичного режиму, все ж хочу наголосити, що керівництво соціалістичної держави України розуміло вплив бібліотек на свідомість громадян, влада відповідно фінансувала і підтримувала бібліотеки. У соціалістичний період бібліотеки визначалися як ідеологічні установи, зокрема постанова ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» (1974) ставила перед бібліотеками завдання суттєво посилити роль книги в комуністичному вихованні трудящих і реалізації економічних завдань партії. Крім комуністичного виховання трудящих, були визначені й інші завдання щодо удосконалення бібліотечної справи, зокрема, поліпшення бібліотечного обслуговування дітей та юнацтва, збільшення виробництва бібліотечного обладнання, розроблення нових типових проєктів бібліотечних приміщень та ін. І хоча далеко не всі передбачені постановою завдання виконані, все ж у той період були побудовані Державна дитяча бібліотека України (1978), Науково-технічна бібліотека Київського політехнічного інституту (1987), у 1989 р. завершилося будівництво Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

У період незалежності в Україні, навпаки, відбулися скорочення бібліотечних мереж, зокрема профспілкових, технічних, спеціалізованих, та експропріація багатьох приміщень, у яких бібліотеки перебували не одне десятиліття. Із сумом можна констатувати, що бібліотеки випали з порядку денного державних інтересів нашої влади. Підтвердженням цьому були також неодноразові зазіхання урядовців на будівлі Національної бібліотеки України імені

Я. Мудрого по вул. Грушевського, 1, Національної медичної бібліотеки України по вул. Гетьмана Павла Скоропадського, 7, на корпус Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського по вул. Володимирській, 62. У середині 1990-х років нова будівля бібліотеки для юнацтва була майже готова, проте її передали Укрексімбанку. До цього часу залишається нереалізованим давно вже запланований проєкт будівництва «Шевченківського дому» для зберігання унікальних рукописних фондів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України [4].

Крім проблем, пов'язаних з матеріально-технічною базою, не менш важливою на сьогодні є проблема кадрового забезпечення інформаційно-бібліотечної діяльності в установах НАН України. Оскільки наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років наукові спеціалізації в Україні були шанованими і престижними, молодь залюбки обирала їх і стабільно поповнювала мережу академічних установ, у яких успішно розвивалися наука та бібліотечна справа. З 1990-х років ставлення до науки зазнає змін, а головне, її фінансування суттєво скорочується. Це неминуче призвело до відтоку молодих людей, які закінчували виші, від наукових установ, у т. ч. й бібліотек. Якщо до періоду незалежності бібліотекарі наукових установ отримували найвищу заробітну плату, то в наступні періоди спочатку було втрачено рівень фінансування, а згодом і багатьох фахівців, які перейшли до інших установ.

З табл. 1 видно, що зменшення кількості бібліотечних працівників відбувалося впродовж усього періоду незалежності. Якщо раніше у бібліотеках наукових установ середня кількість працівників становила 3–4 спеціалісти з фаховою освітою, то нині спостерігаємо ситуацію, коли в 75 % бібліотек працює по одному, по два бібліотекарі з посадовим окладом від 0,75 до 0,25 %. Закономірно, що з такою оплатою праці більшість співробітників бібліотек – це люди пенсійного або передпенсійного віку, внаслідок чого не вирішено питання щодо формування кадрового резерву з фахівців, які б володіли сучасними пошуковими засобами, вільно орієнтувалися в інформаційних потоках, мали навички опрацювання та впорядкування інформації. Проте винними в нереформуванні бібліотечної сфери (за публікаціями, що ширяться у пресі) є самі бібліотекарі,

оскільки стало модним списувати на них фактично все, чого, на мою думку, не забезпечує сама держава.

Події останніх десятиліть, які пов'язані з урядовими рішеннями стосовно бібліотек, засвідчують падіння престижу бібліотечної професії в країні, що відбилося і на становищі наукових бібліотек та їхній місії. В умовах недофінансування наукових установ, постійної невизначеності щодо подальшого їх існування, питання збереження фондів бібліотек набуває особливої гостроти. На сучасному етапі головною місією бібліотек є збереження вітчизняної культурної спадщини, вони покликані також забезпечити свій внесок у створення та зберігання цифрової інформації, що належить до публічного надбання у сфері науки, освіти і культури.

Серед 90 бібліотек наукових установ 57 мають унікальні фонди – цінні та рідкісні видання, особові бібліотеки та колекції [1]. Ще у 2017 р. Президією НАН України було прийнято розпорядження № 388 «Про впорядкування, збереження та використання книжкових пам'яток, рідкісних та цінних книжкових і рукописних фондів в установах НАН України», у якому йшлося про необхідність створення корпоративної бази даних «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України» та представлення її на порталі НБУВ. Однак у зв'язку з відсутністю в багатьох бібліотеках необхідної техніки та програмного забезпечення, бібліотечних працівників з фаховою освітою така корпоративна база даних не створена і до цього часу. Також призупинено формування Державного реєстру національного культурного надбання, робота над яким розпочалася у 2016 р. згідно з наказом Міністерства культури України «Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання» № 437 від 14.06.2016 (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16/card2). Інформація про цінні та рідкісні видання академічних установ мала б становити найбільший та найцінніший відсоток Реєстру, а цей важливий документ міг би стати доказовою базою про втрати бібліотек України у ході російсько-української війни.

Висновки. Бібліотечно-інформаційний комплекс НАН України у складі НБУВ, ЛННБУ імені В. Стефаника та 90 бібліотек наукових установ володіє одним із найбільших фондів серед бібліотечних

мереж та інших національних бібліотек України. На сучасному етапі особливої уваги потребують фонди цінних та рідкісних документів бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України, які мають становити найвагоміший ресурс майбутнього Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України» як важливого складника Державного реєстру національного культурного надбання. Щорічні дослідження стану інформаційних ресурсів бібліотек наукових установ засвідчують необхідність співпраці бібліотек у створенні корпоративної бази даних «Книжкові пам'ятки мережі академічних бібліотек України», зведеного плану з оцифрування цінних та рідкісних документів, інтегрованих ресурсів повнотекстових баз даних з єдиною точкою доступу. Проте кадровий склад та матеріально-технічна база більшості бібліотек наукових установ не відповідають сучасним вимогам щодо створення корпоративних баз даних, розвитку системи сервісів відкритого доступу до інформації в електронному вигляді.

Основна проблема бібліотек наукових установ у тому, що модель науково-інформаційної діяльності швидко змінюється, а нині діюча бібліотечно-інформаційна система в силу різних обставин залишається налаштованою на традиційну систему наукових комунікацій. Розвиток електронних бібліотек, формування багатофункціональних сайтів наукових установ ще не охоплює всі необхідні ресурси, законодавча база створює суперечність між бажанням користувача отримати все в режимі онлайн та юридичним правом бібліотек це реалізувати.

Сьогодні нашим спільним важливим завданням має стати посилення впливу державної політики на бібліотечну галузь. Необхідно привернути увагу керівників різних рівнів до потреб бібліотек, які попри всі проблеми та негаразди покликані забезпечити збереження культурної спадщини в умовах війни.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотеки наукових установ Національної академії наук України: довідник / О. С. Онищенко та ін. ; НАН України, Інформ.-

бібл. рада НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. 312 с.

2. Гарагуля С. Репозитарій наукових текстів Національної академії наук України: поточний стан та перспективи розвитку. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 3–13. https://doi.org/10.15407/bv2025.01.003

3. Дубровіна Л. Інтеграція українських бібліотек у міжнародний бібліотечний простір та внесок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 23–27.

4. Жулинський М. Г. Рукописні фонди Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – основа академічних науково-критичних та енциклопедичних видань. *Вісн. НАН України*. 2023. № 6. С. 56–61. https://doi.org/10.15407/visn2023.06.056

5. Інформаційно-аналітичний огляд діяльності бібліотек наукових установ НАН України. *Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в 2023 р.* Київ: НБУВ, 2024. Вип. 29. С. 9–49.

6. Мельник-Хоха Г., Мудроха В. Електронна інфраструктура Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. *Бібл. вісн.* 2023. № 2. С. 7–12. https://doi.org/10.15407/bv2023.02.007

7. Онищенко О. С., Солоіденко Г. І. Науково-інформаційне забезпечення НАН України періоду незалежності: напрями, здобутки, перспективи. *Бібл. вісн.* 2024. № 3. С. 22–41. https://doi.org/10.15407/bv2024.03.022

8. Полякова О., Сокур О. Організація бібліотечно-інформаційних ресурсів у наукових установах НАН України. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* Київ, 2017. Вип. 45. С. 118–127.

9. Сенченко М. Формування національного електронного депозитарію: обов'язковий примірник у фокусі цифровізації. *Вісн. Книжк. палати*. 2025. № 2. С. 3–8. https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2(343).3-8

10. Сокур О. Л., Клименко О. З. Інформаційно-комунікаційна діяльність бібліотечної мережі Національної академії наук України в системі наукових комунікацій : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2022. С. 172–189.

11. Солоіденко Г. І. Науково-методична робота бібліотек: становлення та новий вектор розвитку. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім.*

В. І. Вернадського. Київ, 2021. Вип. 62. С. 188–202. https://doi.org/10.15407/np.62.188

12. Ферштей В. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника: проблеми організації діяльності в умовах сучасних викликів. *Бібл. вісн.* 2025. № 1. С. 45–48.

References

1. Biblioteky naukovykh ustanov Natsionalnoyi akademii nauk Ukrainy: dovidnyk [Libraries of scientific institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine: Directory]. (2019). [in Ukrainian].

2. Harahulia, S. (2025). Repository of scientific texts of the National Academy of Sciences of Ukraine: current status and development prospects. *Library Journal, 1*, 3-13 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/bv2025.01.003

3. Dubrovina, L. (2025). Intehratsiia ukrainskykh bibliotek u mizhnarodnyi bibliotechnyi prostir ta vnesok Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Integration of Ukrainian libraries into the international library space and the contribution of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal, 1*, 23-27 [in Ukrainian].

4. Zhulynskyi, M. H. (2023). Manuscript collections of the Shevchenko Institute of literature of the Nas of Ukraine - the basis for academic, scientific-critical and encyclopedic publications. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 6*, 56-61 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/visn2023.06.056

5. Informatsiino-analitychnyi ohliad diialnosti bibliotek naukovykh ustanov NAN Ukrayiny [Information and analytical review of the activities of libraries of scientific institutions of the NAS of Ukraine]. (2024). *Robota bibliotek naukovo-doslidnykh ustanov NAN Ukrainy v 2023 r. – Work of Libraries of Research Institutions of the NAS of Ukraine in 2023, 29*, 9-49 [in Ukrainian].

6. Melnyk-Khokha, G., & Mudrokha, V. (2023). Electronic infrastructure of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. *Library Journal, 2*, 7-17 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/bv2023.02.007

7. Onyshchenko, O., & Soloidenko, H. (2024). Scientific and information provision of the National Academy of Sciences of Ukraine during the period of independence: directions, achievements, perspectives. *Library Journal, 3,* 22-41 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/bv2024.03.022

8. Poliakova, O., & Sokur, O. (2017). Orhanizatsiia bibliotechno-informatsiinykh resursiv u naukovykh ustanovakh NAN Ukrainy. [Organization of library and information resources in scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 45*, 118-127 [in Ukrainian].

9. Senchenko, M. (2025). Formation of the national electronic depository: a mandatory copy in focus of digitization. *Bulletin of the Book Chamber, 2,* 3-8 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2(343).3-8

10. Sokur, O., & Klymenko, O. (2022). *Informatsiino-komunikatsiina diialnist bibliotechnoi merezhi Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii* [Information and communication activities of the library network of the National Academy of Sciences of Ukraine in the system of scientific communications]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Soloidenko, H. (2021). Scientific and methodological work of libraries: establishment and new vector of development. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 62*, 188-202 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.62.188

12. Fershtei, V. (2025) Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka: problemy orhanizatsii diialnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk problems of organizing activities in the conditions of modern challenges]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal, 1,* 45-48 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.05.2025.

Halyna Soloidenko,
PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail:soloidenko@nbuv.gov.ua
ORCID: https.org/0000-0002-1326-0034

Libraries of Scientific Institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine: Transformations and Development Trends in View of Modern Challenges

The radical social and economic changes that have occurred in Ukraine over the past 30 years, the rapid development of information and communication technologies, Russia's military aggression against Ukraine, which led to the destruction of libraries and cultural heritage, have become important motives for substantiating the relevance and necessity of transformations, development and modernization of the library and information complex of the NAS of Ukraine.

These main changes can be briefly illustrated by the following general trends: the formation of the basic components of library functioning in the new legal field; the decline of state interest in the library business; low wages of library staff and the reduction in their number; the absence of new equipment, own software, and technological support; the quantitative growth of various electronic resources and their use. Despite this, the national libraries of the NAS of Ukraine (NBUV and V. Stefanyk NSLU) continued to be the largest owners of information resources and custodians of cultural heritage

The above-mentioned problems have been studied over the past thirty years by scientists and specialists within the framework of the implementation of scientific projects of the Institute of Library Science of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (NBUV), and have been reflected in the annual issues of the information and analytical reviews «Work of Libraries of Scientific Institutions of the NAS of Ukraine in ___» (29 issues have been published).

The library and information complex of the NAS of Ukraine, consisting of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine, and 90 libraries of scientific institutions, has one of the largest collections among library networks and other national libraries of Ukraine. Currently, the collections of valuable and rare documents of the library and information complex of the NAS of Ukraine require special attention, as they will constitute the most significant resource for the future State Register of National Cultural Heritage. Today, our common important task should be to strengthen the influence of state policy on the library business; it is necessary to draw the attention of leaders at various levels to the needs of libraries, which, despite all the problems and hardships, are called upon to ensure the preservation of cultural heritage in times of war.

Keywords: library and information complex of the NAS of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, libraries of scientific institutions, library legislation, state policy, library automation, material and technical equipment of libraries, library staff, preservation of cultural heritage.

https://doi.org/10.15407/np.75.179
УДК 025.5:004.8:17

Вікторія Добровольська,
доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
провідний науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
в. о. завкафедри артменеджменту та інформаційних технологій,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
вул. Лаврська, 9, Київ, 01015, Україна
e-mail: vika_dobrovolska@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0927-1179
Scopus ID: 57209856300

Віталій Ляховченко,
аспірант,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
вул. Лаврська, 9, Київ, 02000, Україна
e-mail: dis5123.vlyakhovchenko@dakkkim.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1260-2613

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У БІБЛІОТЕКАХ: ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Мета статті – проаналізувати основні етичні виклики впровадження штучного інтелекту в бібліотеках з урахуванням історичного розвитку. *Методологія дослідження* ґрунтується на усвідомленні необхідності комплексного підходу до розгляду етичних і соціальних аспектів впровадження штучного інтелекту в бібліотечну сферу. Основну увагу зосереджено на соціальних, психологічних та моральних вимірах цієї технології. Застосовано історичний підхід (періодизація та ретроспективний аналіз) для виокремлення етапів розвитку ШІ в бібліотеках. Системний підхід дав змогу розглядати бібліотеку як цілісну інформаційну екосистему, а метод узагальнення – виявити ключові етичні проблеми та сформулювати загальні висновки з урахуванням принципу неупередженості. *Наукова новизна* полягає у комплексному аналізі етичних викликів, пов'язаних із застосуванням технологій штучного

© В. Добровольська, В. Ляховченко, 2025

інтелекту в бібліотечній сфері. У статті простежено історичну динаміку впливу ШІ на етичні принципи бібліотечної діяльності та окреслено ключові моральні дилеми, що виникають у процесі інформаційного обслуговування, збереження даних і захисту прав користувачів. *Висновки.* Під час дослідження встановлено, що впровадження технологій штучного інтелекту в бібліотечну сферу істотно впливає на трансформацію етичних принципів професійної діяльності бібліотекарів. Історичний аналіз засвідчив, що з розвитком цифрових технологій змінювались уявлення про відповідальність, конфіденційність, нейтральність та доступність інформації, що потребує постійного перегляду традиційних етичних норм. Застосування ШІ породжує низку моральних дилем, зокрема: збереження приватності користувачів, прозорість алгоритмів, уникнення упередженості в автоматизованому обслуговуванні, а також збереження довіри до бібліотек як об'єктивних і некомерційних посередників у сфері знань. Визначено необхідність розробки нових етичних стандартів і професійних рекомендацій для бібліотечної галузі в умовах цифрової трансформації. Бібліотеки мають залишатися гарантом захисту прав користувачів, поєднуючи інноваційність із відповідальністю, гуманістичними цінностями та дотриманням етичних норм.

Ключові слова: етичні аспекти, цифрові технології, бібліотечна діяльність, конфіденційність, автоматизація, інновації.

Актуальність теми дослідження. Наприкінці XX ст. інформаційний потік настільки збільшився, що штучний інтелект (ШІ) став справжнім інноваційним рішенням, яке відкрило нову еру концентрації та управління знаннями, насамперед у бібліотечній сфері. Завдяки здатності оптимізувати бібліотечні процеси ШІ став не лише безцінним бібліотечним ресурсом та інструментом, який революціонізував спосіб доступу та управління інформацією, а й каталізатором, який збагатив та персоналізував читацький досвід, кардинально змінив доступ до знань, пропонуючи ефективні рішення для користувачів, яким дедалі важче орієнтуватися у масиві інформації.

Актуальність теми дослідження зумовлена стрімким впровадженням технологій штучного інтелекту в бібліотечну сферу, що змінює традиційні підходи до обслуговування користувачів, збереження інформації та управління даними. У контексті цифрової трансформації особливої ваги набувають етичні питання: збереження

конфіденційності, забезпечення рівного доступу, відповідальність за алгоритмічні рішення та збереження довіри до бібліотек як суспільно значущих інституцій. Попри активне впровадження ШІ, саме етична складова цього процесу залишається недостатньо вивченою, що створює потребу в осмисленні нових викликів, формуванні етичних орієнтирів та пошуку балансу між технологічними можливостями й гуманістичними цінностями бібліотечної професії.

Аналіз досліджень і публікацій. Незважаючи на безсумнівні переваги ШІ щодо збагачення досвіду навчання, досліджень та покращення бібліотечного сервісу, його використання порушує низку питань щодо прозорості, етичності та відповідального використання. Адже важливо не лише запроваджувати нові технології, а й забезпечувати їх відповідність морально-етичним принципам, законодавчим нормам і нагальним потребам суспільства, тобто враховувати його соціокультурні та практичні наслідки [22].

Історія впровадження ШІ в бібліотеки демонструє, що кожен новий етап його розвитку приносить не лише користь, а й нові етичні виклики. Тому перед теоретиками і практиками постає першочергове завдання: забезпечити баланс між ефективністю технології ШІ та правами користувачів, зберігаючи при цьому ключові цінності бібліотек: доступність, неупередженість, безпеку, захист особистих даних. В. Дігнум (V. Dignum) наголошує, що від того, як суспільство вирішить етичні питання, значною мірою залежатиме рівень довіри, вплив на суспільство та перспективи існування ШІ [7].

М. Кокельберг (M. Coeckelbergh) описує впливові наративи ШІ, починаючи від монстра Франкенштейна і закінчуючи трансгуманізмом і технологічною унікальністю. Автор розглядає такі філософські дискусії: питання про фундаментальні відмінності між людьми та машинами; дебати щодо морального статусу ШІ; огляд важливих етичних питань, зокрема конфіденційності, відповідальності та делегування прийняття рішень, прозорості та упередженості, які виникають на всіх етапах обробки даних; виступає за етичні практики, які перетворюють демократичні цінності на практику та включають бачення хорошого життя і суспільства [6].

Значний масив досліджень присвячено використанню ШІ у бібліотеках. Е. Балнавес, Л. Бултріні, А. Кокс, Р. Узвишин (E. Balnaves,

L. Bultrini, A. Cox, R. Uzwyshyn) вивчають розробку нових парадигм бібліотечного ШІ, включаючи практичну реалізацію поточного сценарію його використання та майбутні можливості, а також актуальні питання етики, потреби в прозорості, сценарне планування, міркування про наслідки упередженості. Усе це розглядається не лише у прагматичному, а й у філософському контексті, оскільки використання штучного інтелекту може мати значний вплив і можливі небажані наслідки не лише для бібліотечних операцій і послуг, а й для всього суспільства [1].

А. Кокс (A. Cox), спираючись як на літературу з бібліотечної та інформаційної науки про компетенції бібліотекарів, так і на поняття юрисдикції та гібридної логіки, взяті з соціологічної теорії професій, аналізує ймовірності прийняття різних підходів до ШІ в академічних бібліотеках. Основна увага автором зосереджена на застосуванні ШІ для виявлення знань. Проаналізовано 11 різних потенційних підходів, які бібліотеки можуть застосувати до таких програм ШІ, оцінено їхню ймовірність. Також розглянуто, як низка внутрішніх і зовнішніх чинників може вплинути на впровадження ШІ [2].

Вартує уваги той факт, що збільшується кількість практичних досліджень. Члени Асоціації дослідницьких бібліотек (ARL) Л. Ло, К. Вітале (L. Lo, C. Vitale) представили результати опитування (січень 2025 р.) щодо проблем та стратегій, пов'язаних із впровадженням генеративного ШІ в бібліотеках. Опитування орієнтоване на визначення того, як бібліотеки – члени ARL справляються з проблемами, можливостями та інституційним тиском ШІ. Отримані дані дають миттєвий знімок того, де ми зараз і куди ми можемо рухатися далі в розвитку відносин між ШІ та дослідженнями [13].

Б. Лунд, І. Омаме, С. Тіджані, Д. Агбаджі (B. Lund, I. Omame, S. Tijani, D. Agbaji) представляють результати опитування практикуючих бібліотекарів щодо ідентифікації користувачів за певними категоріями відповідно до знань та уявлень про технологію ШІ в бібліотечному середовищі та поза ним. Результати цього опитування мають як теоретичні наслідки для моделі дифузії у контексті бібліотечних технологій, так і практичні – для підтримки процесу поширення нових технологій серед співробітників академічних бібліотек [14].

Міжнародний колектив дослідників (N. Corrka, C. Galvro, J. Santos, C. del Pino, E. Pontes Pinto, C. Barbosa, D. Massmann, R. Mambrini, L.Galvro, E. Terem, N. Oliveira) намагається з'ясувати, чи існує глобальний консенсус щодо етичних принципів, якими людство повинно керуватися у застосуванні штучного інтелекту, щоб зробити внесок у формування майбутніх нормативних актів. У публікації проведено метааналіз 200 етичних рекомендацій щодо використання штучного інтелекту, опублікованих державними органами, науковими установами, приватними компаніями та громадськими організаціями по всьому світу. Дослідники визначили 17 резонансних принципів, які переважають у рекомендаціях. Вони представляють сферу консенсусу, а тому їх вони рекомендують включити в майбутні регулятивні зусилля щодо етики ШІ [5].

Дещо обмеженими виявилися дослідження етичних питань ШІ в українській науці. Українські дослідники Р. Бердо, В. Расюн, В. Величко аналізують переваги та недоліки використання штучного інтелекту в системі освіти, зокрема пов'язані з етикою його використання в наукових дослідженнях. Автори зазначають, що «розвиток штучного інтелекту в українських закладах освіти може стати мостом між науковими досягненнями та етичними цінностями, що сприятиме просуванню знань та добробуту суспільства» [20].

Низка статей українських науковців присвячена застосуванню штучного інтелекту в бібліотеках. Н. Маранчак досліджує зарубіжний досвід використання штучного інтелекту в цифровому маркетингу бібліотек, виокремлюючи основні напрями, перспективи, проблеми та рекомендації щодо його застосування в українських бібліотеках. Авторкою визначено такі «напрями застосування штучного інтелекту в цифровому маркетингу зарубіжних бібліотек: чат-боти, рекомендаційні системи, "розумні" бібліотеки, цифрові архіви й аналіз поведінки користувачів» [23].

Т. Ярошенко та О. Ярошенко (T. Yaroshenko, O. Yaroshenko) на основі найвпливовіших наукових публікацій (2017–2023 рр.) аналізували технологію ШІ щодо потенційного впливу на наукові кола, дослідницькі процеси, наукову комунікацію та бібліотеки. Сервіси та програми ШІ були визначені переважно з найвпливовіших і високо-

цитованих книг і статей у сфері інструментів ШІ для досліджень і бібліотечної справи [18].

Г. Шемаєва та Т. Костирко аналізують напрями впровадження технології ШІ в бібліотечні послуги, зокрема в Україні. На основі опитування було визначено, що українські бібліотеки залучають різні інструменти ШІ, серед них найактивніше ChatGPT – для створення медіаконтенту, перекладів та редагування текстів, організації виставок тощо [25].

Мета статті – дослідити, як впровадження технологій штучного інтелекту у бібліотечну сферу впливало та впливає на етичні принципи роботи бібліотек, простежити історичну динаміку цього процесу та окреслити ключові моральні дилеми, які виникають у зв'язку з використанням ШІ в інформаційному обслуговуванні, збереженні даних і захисті прав користувачів.

Виклад основного матеріалу. На кінець 10-х років XX ст. виявилося, що до кінця не зрозуміло: ШІ – це «лампа Аладдіна чи скринька Пандори» [15]. Адже зрозуміло, що найбільшу роль у розробці та використанні ШІ відіграють інформаційні технології, але етичні міркування та організаційне мислення також повинні відігравати не менш важливу роль [1]. Відтак активізувалися пошуки етичних принципів використання ШІ. До них у 2018 р. підключилися експерти Європейського Союзу із різних галузей, включаючи науку, бізнес, право та етику. Їхня мета – допомогти розробити стратегії для забезпечення розвитку ШІ, який відповідав би етичним стандартам та був би сприятливим для суспільства. До основних принципів увійшли: людська діяльність та нагляд, надійність та безпека, конфіденційність та управління даними, прозорість, різноманітність, недискримінація та справедливість, добробут суспільства та навколишнього середовища, підзвітність [21]. «Усі сім принципів, за великим рахунком, можуть бути охоплені одним метапринципом – контроль в ім'я безпеки людини» [24].

Ґрунтуючись на отриманих відгуках, у липні 2020 р. експертна група представила остаточний список оцінювання надійного ШІ – ALTAI. ALTAI – це практичний інструмент, який перетворює Рекомендації з етики на доступний і динамічний контрольний список (для самооцінки). Його можуть використовувати розробники та

користувачі ШІ, які хочуть реалізувати ключові вимоги до етики на практиці [9].

Так експерти ЄС фактично довелили твердження, що ШІ – це технологія, яка створена насамперед для досягнення певних цілей людини. Вона повинна орієнтуватися на інтереси та потреби людини, тому теорії, методи, алгоритми, необхідні для інтеграції суспільних, правових і моральних цінностей у технологію ШІ, як зазначає В. Дігнум (V. Dignum), мають бути враховані на всіх етапах його розробки: аналізі, проєктуванні, конструюванні, розгортанні та оцінці [7].

Штучний інтелект у бібліотеці – це сучасний інструмент, який допомагає виконувати завдання бібліотеки та обслуговувати клієнтів. Це стосується публічних, науково-дослідницьких, академічних і спеціальних бібліотек та включає публічні й довідкові служби, автоматизовану класифікацію, спеціальні й дослідницькі колекції, архіви й обслуговування клієнтів через чат-боти та системи пошуку. Елементи ШІ додають у нові та існуючі бібліотечні продукти, включаючи пошук і відкриття, дослідницькі платформи та системи рекомендацій [1].

У межах дотримання етичних принципів, зокрема визначених ЄС, технології ШІ у бібліотеці мають не лише автоматизувати процеси, покращувати доступ до інформації тощо. Вони мають бути запроваджені так, щоб створити атмосферу довіри, розуміння, зручності для користувача, а також поважати права людини та громадянина.

У процесі залучення ШІ в удосконалення бібліотечних послуг в історичній ретроспективі можна виокремити декілька важливих етапів. В їхньому контексті значно легше зрозуміти, які етичні виклики супроводжували кожний етап його впровадження, як змінювалися пріоритети та які кроки можна зробити для мінімізації негативних етичних наслідків.

Перший етап: Автоматизація бібліотечних процесів (50–80-ті роки XX ст.). На цьому етапі активно впроваджувалися комп'ютерні каталоги замість карткових, використовувалися бази даних для зберігання та пошуку інформації, автоматизувалися процеси обліку, класифікації та каталогізації книг для структурованого запису бібліографічних даних (наприклад, у межах міжнародних бібліотечних

стандартів, таких як MARC (Machine-Readable Cataloging), що забезпечували уніфіковану каталогізацію даних.

Ситуація, коли більшість рутинних справ замінив комп'ютер, викликала зрозумілі побоювання щодо скорочення робочих місць бібліотекарів. Утім, у той час активно розвивалася бібліотекознавча та інформаційна науки, бібліотекарі переорієнтувалися на дослідницьку практичну і теоретичну діяльність: вивчали методи оптимального пошуку інформації, структуризації та формування баз даних, а також займалися розвитком інформаційної інфраструктури тощо.

Крім того, незважаючи на корисність електронних каталогів, не всі верстви населення мали доступ до комп'ютерів. Так етичне питання доступності інформації для всіх водночас обмежувало масову автоматизацію бібліотечних послуг (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості першого етапу впровадження ШІ у бібліотеках: автоматизація бібліотечних процесів у 50–80-х роках XX ст.

Переваги	Недоліки	Вирішення
впровадження комп'ютерних каталогів; використання бази даних для зберігання та пошуку інформації; автоматизація процесів обліку, класифікації та каталогізації книг для структурованого запису та уніфікації бібліографічних даних	скорочення робочих місць бібліотекарів; обмежений доступ до електронних каталогів серед малозабезпеченого населення	переорієнтація бібліотекарів на дослідницьку діяльність та розвиток інформаційної інфраструктури тощо; обмежений доступ; обмежений доступ до ІТ-технологій обмежив масову автоматизацію бібліотечних послуг

Другий етап: Цифровізація та інтернетизація бібліотек, формування цифрових баз даних (1990–2000-ті роки). На цьому етапі активно оцифровуються книги, створюються електронні бібліотеки

та архіви (наприклад, Europeana), поширюються онлайн-каталоги та бази даних (наприклад, JSTOR, Google Books). Відбувається оцифровування національних бібліотек: наприклад, Gallica (1997 р.), Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (1999 р.), щоб зберегти культурну спадщину та забезпечити доступ до неї.

Базові системи ШІ використовуються для перших швидких алгоритмів пошуку інформації та рекомендацій для читачів. Разом із тим виникають етичні та юридичні питання з авторським правом, дискусії щодо справедливого його використання та адаптації до цифрової епохи, зокрема у контексті права на оцифровані книги.

Платні доступи до журналів надмірно комерціалізують інформацію. У відповідь наукова спільнота почала активно підтримувати ініціативи відкритого доступу (Open Access), що призвело до створення таких платформ, як arXiv, DOAJ (Directory of Open Access Journals), PubMed Central. Вони давали змогу безкоштовно публікувати й вивчати наукові роботи. Рухи Sci-Hub та LibGen почали нелегально поширювати наукову літературу, що стало протестом проти платних бар'єрів доступу.

Продовжує зростати нерівність у доступі до інформації як між країнами, так і між різними соціальними групами. ООН та інші організації намагаються подолати інформаційну нерівність через ініціативи з розширення інтернет-доступу в бідних країнах та розвиток цифрових бібліотек у регіонах із низькою комп'ютеризацією.

Наприклад, ЮНЕСКО разом із Міжнародним союзом електрозв'язку (ITU – спеціалізована установа ООН) у 1992 р. запускає Програму із розвитку національних інформаційних і комунікаційних інфраструктур (NICI). У 1998 р. ITU розробляє план дій Валлетта для розширення доступу до телекомунікаційних послуг у країнах, у яких не було навіть телефонного зв'язку (див. табл. 2).

Загалом нове цифрове суспільство, яке вже фактично сформувалося, намагалося балансувати між технологічним прогресом, юридичними обмеженнями та питаннями рівного доступу до знань.

Таблиця 2

Особливості другого етапу впровадження ШІ в бібліотеках: цифровізація та інтернетизація бібліотек, формування цифрових баз даних у 1990–2000-х роках

Переваги	Недоліки	Вирішення
активно оцифровуються книги та ресурси національних бібліотек; створюються електронні бібліотеки та архіви; поширюються онлайн-каталоги та бази даних; базові системи ШІ використовуються для перших швидких алгоритмів пошуку інформації та рекомендацій для читачів	виникають етичні та юридичні дискусії щодо авторського права, зокрема у контексті права на оцифровані книги; надмірно комерціалізується інформація, запроваджуються платні доступи до журналів; рухи Sci-Hub та LibGen нелегально поширюють наукову літературу; зростає нерівність у доступі до інформації	науковці підтримують ініціативи відкритого доступу (Open Access), що призвело до створення платформ arXiv, DOAJ (Directory of Open Access Journals), PubMed Central для безкоштовного публікування наукових доробків; зростають ініціативи з інтернет-доступу в бідних країнах та розвитку цифрових бібліотек у регіонах із низькою комп'ютеризацією

Третій етап: Розвиток інтелектуальних систем та великих баз даних (10–20-ті роки XXI ст.). Ландшафт ШІ у ці роки стрімко розширився. Трансформаційні інструменти на основі ШІ, прикладом яких є передові моделі, такі як ChatGPT, Llama-2, Google Bard, Microsoft Bing і Jasper Chat, знаходять універсальне застосування в широкому спектрі контекстів, розширюючи свій вплив на бібліотечну справу [18].

Наприклад, українські бібліотеки найбільше використовують такі інструменти: для перекладу – Deepl 2; для зображень – Leonardo AI, DALL-E 3; для відео – Runway, Leonardo AI 4; для звуку – Eleven

Labs 5; для аватарів – HeyGen, D-ID; ResearchRabbit – для перекладу текстів та пошуку наукових джерел; для навчання, семінарів, тренінгів, а також для виконання різних завдань, зокрема для створення контенту та графічних матеріалів – ChatGPT, Gemini, Canva, Wepik. ChatGPT використовують для підготовки виставок, рекламної діяльності, редагування текстів та перекладу постів у соціальних мережах [25].

На цьому етапі бібліотеки особливо активно почали використовувати: чат-боти та віртуальні помічники на допомогу користувачам; машинне навчання для аналізу бібліотечних фондів та поведінки читачів; семантичні пошукові системи, які розуміють контекст запиту; алгоритмічні системи рекомендацій книг (наприклад, як у Netflix або Amazon); автоматичний аналіз великих обсягів даних для прогнозування читацьких уподобань тощо.

Здавалося, ще ніколи бібліотека не була такою клієнтоорієнтованою. Утім саме цей період ознаменувався не стільки появою додаткових преференцій у використанні ШІ, скільки найбільшим загостренням, а можливо, лише проявом етичних проблем, масштаби яких зростали із збільшенням кількості інформації та потребами користувачів у ній.

Варто зазначити, що на більшість із цих етичних викликів звертають увагу експерти ЄС [21], тобто вони характерні для використання технології ШІ в будь-якій галузі. Необхідно розглянути їх більш ґрунтовно, тим більше, що саме період 10–20-х років XXI ст., на думку автора, став не лише вирішальним у запровадженні ШІ, а й максимально оголив усі проблеми етичного та морального характеру.

По-перше, це безпечність і конфіденційність. ШІ збирає інформацію про читачів (запити, історія читання, які книги вони шукають, які теми їх цікавлять). Виникає справедливе питання: як безпечно використовувати ці дані? Використання ШІ для рекомендацій або аналізу поведінки має щонайменше гарантувати: безпечне зберігання та анонімність даних; дотримання законів про захист персональних даних (GDPR, локальні акти); відсутність несанкціонованого доступу до інформації.

По-друге, недискримінація, доступність, інклюзивність, неупередженість алгоритмів. Алгоритми приймають дедалі більше рішень за людину, тому не існує гарантії, чи роблять вони те, що

вона насправді хоче, чи роблять вони це правильно, чи роблять вони це максимально безпечно. Якщо на ці питання не реагувати, попереджає Б. Крістіан (B. Christian), то людство чекає майбутнє із нерегульованими алгоритмами, які поширюватимуть упередження аж до порушення найсвятіших цінностей [4].

Алгоритми ШІ можуть мати задані упередження, які призводять до нерівномірного доступу до інформації; некоректних рекомендацій, які можуть обмежувати кругозір користувача; пропозицій лише популярних книг, ігноруючи нішеві чи менш відомі роботи; цензури або маніпуляції контентом. Упередження у навчальних даних можуть відображатися у відповідях моделі ШІ, що може призвести до несправедливих або помилкових результатів [18]. Для подолання цих викликів потрібен регулярний аудит алгоритмів та забезпечення різноманітності джерел.

Також важливо, щоб нові технології відповідали стандартам доступності, тобто самі не ставали бар'єром для людей, які не мають технічних навичок. І, звичайно, ШІ повинен орієнтуватися на сприяння доступності бібліотек для людей з особливими потребами (наприклад, через голосові асистенти або автоматичне створення аудіокниг).

По-третє, питання «що краще – людська діяльність чи ШІ?» максимально очевидно екстраполювалося у формат дилеми: людина чи технологія? Автоматизація процесів (каталогізація, пошук, рекомендації), без сумніву, зменшує навантаження на бібліотекарів, але існують інші ризики: зменшення міжособистісної комунікації із читачами; втрата унікального людського підходу до консультування; питання з рівнем етичності та критичного мислення тощо.

Фактично, чи не найбільша проблема – це втрата людського контакту. Відсутність взаємодії і спілкування може негативно вплинути на розвиток міжособистісних навичок та емоційного інтелекту [22]. Тому ШІ не в змозі замінити бібліотекаря. Потрібно шукати баланс між автоматизацією та роллю бібліотекарів як незмінних кураторів знань.

По-четверте, авторські права. ШІ може генерувати або адаптувати тексти, що порушує питання авторських прав на створений контент; належного цитування; збереження інтелектуальної власності.

По-п'яте, маніпуляція інформацією. Дезінформація та фейкові новини можуть поширюватися алгоритмами ШІ. У результаті дуже складно відрізнити правдиві джерела від підроблених, зростає ризик дезінформації, складнощі у визначенні достовірності інформації та ін. (табл. 3).

Таблиця 3

Особливості третього етапу впровадження ШІ в бібліотеках: розвиток інтелектуальних систем та великих баз даних у 10–20-ті роки XXI ст.

Переваги	Недоліки	Вирішення
активне використання трансформаційних інструментів на основі ШІ: чат-ботів та віртуальних помічників; машинного навчання для аналізу бібліотечних фондів та поведінки читачів; семантичних пошукових систем, які розуміють контекст запиту; алгоритмічних систем рекомендацій книг; автоматичного аналізу великих обсягів даних для прогнозування читацьких уподобань; зменшення навантаження на бібліотекарів; порушення питань недискримінації, доступності, інклюзивності бібліотек	проблеми безпечності й конфіденційності персональних даних, несанкціонованого доступу тощо; недоліки алгоритмів, які можуть робити неправильний і небезпечний вибір, призводять до: нерівномірного доступу до інформації, некоректних рекомендацій, пропозицій лише популярних книг, цензури або маніпуляції контентом, несправедливих або помилкових результатів; порушення авторських прав, інтелектуальної власності, неналежне цитування, маніпуляція інформацією, дезінформація, складність у визначенні достовірності інформації; відсутність взаємодії і спілкування, людського контакту, що негативно впливає на міжособистісні навички та емоційний інтелект	регулярний аудит алгоритмів; забезпечення різноманітності джерел; сприяння доступності бібліотек для людей з особливими потребами; пошук балансу між автоматизацією та роллю бібліотекарів

Четвертий етап: Ера розумних бібліотек (2025 р. – майбутнє). Серед перспектив впровадження ШІ у бібліотеках Н. Маранчак виокремлює: «персоналізація користувацького досвіду за допомогою рекомендацій контенту на основі вподобань та історії пошуку користувачів; покращення функціональності пошуку через надання більш точних та релевантних результатів; підвищення залученості користувачів через взаємодію з чат-ботами в режимі реального часу; аналіз поведінки користувачів для розробки цільових маркетингових кампаній; спрощення аналізу великих обсягів даних та виявлення закономірностей і тенденцій; автоматизація рутинних завдань тощо» [23].

Більшість із цих переваг вже реалізовано, натомість їхній перелік можна доповнити, адже очікується, що ШІ надаватиме ще більш складні та адаптивні послуги: аналіз текстів, рефератів і навіть створення книг; покращення рекомендаційних систем за допомогою нейромереж; автоматичне визначення фейкової інформації у наукових базах даних; впровадження віртуальних помічників, які допомагатимуть читачам у реальному часі; інтеграція у бібліотечні онлайн-послуги, що покращить загальну доступність; розвиток доповненої та віртуальної реальності для інтерактивних бібліотечних сервісів, що істотно змінить користувацький освітній досвід.

Прогнозовано створення повністю автоматизованих бібліотек без людського персоналу, адже існують побоювання, що ШІ замінить людину в багатьох видах діяльності вже у найближчі роки: переклад мов (до 2024 р.), написання есе для школи (до 2026 р.), водій вантажівки (до 2027 р.), роздрібна торгівля (до 2031 р.), створення бестселера (до 2049 р.), хірургія (до 2053 р.). Існує 50 % ймовірності, що ШІ загалом перевершить людей через 45 років, а вся людська діяльність буде повністю автоматизована через 120 років [11].

Українські дослідники наголошують, що швидкі темпи розвитку та впровадження штучного інтелекту і надалі порушуватимуть низку ключових етичних питань: інтелектуальної свободи, справедливості та конфіденційності, автоматизації, розвитку необхідних навичок цифрової грамотності, відповідної політики інтелектуальної власності тощо [18].

Фактично всі етичні проблеми пов’язані із правами і свободами людини (див. рисунок). Тому бібліотеки повинні бути уважними та

використовувати інструменти ШІ максимально відповідально та обережно А також продовжувати працювати над розробкою етичних принципів і стандартів використання ШІ, враховуючи національні та міжнародні норми. Це допоможе не лише забезпечити ефективне використання ШІ, а й мінімізувати потенційні ризики, пов'язані з етичними аспектами [20].

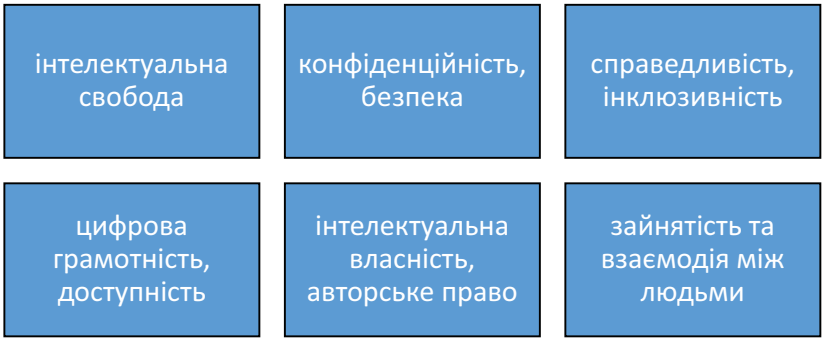

Рис. Етичні проблеми четвертого етапу впровадження ШІ у бібліотеках: ера розумних бібліотек (2025 – майбутнє)

ШІ має безцінний потенціал у доповненні нових підходів до процесу управління знаннями в бібліотеках, до їхньої організації, зберігання та інтеграції, що особливо важливо для освіти та науки. Бібліотеки можуть підтримувати етичні дослідження ШІ, адже низка етичних проблем, пов'язаних із дослідженнями та застосуванням ШІ, виникають через неповні, неправильні або упереджені дані. Бібліотекарі можуть застосовувати власний досвід у зберіганні, ліцензуванні, оцінці якості, безпечному та етичному їхньому зберіганні. Бібліотеки також можуть підтримувати етичні дослідження ШІ шляхом закупівлі технологій, які дотримуються етичних стандартів конфіденційності та інклюзивності [12].

Водночас не потрібно переоцінювати негативні етичні наслідки ШІ. Дослідники справедливо підкреслюють, що значну частину викликів, які створюють машини, оснащені ШІ, можна вирішити за допомогою етичного вибору, який люди робили протягом

тисячоліть. А. Етціоні та О. Етціоні (A. Etzioni, O. Etzioni) [10] зазначають, що немає потреби навчати машини етики, навіть якщо це можна було б зробити із самого початку, тим більше, як констатує М. Кокельберг [6], етичні проблеми, які порушує ШІ, виходять за рамки галасу та кошмарних сценаріїв. Суголосною є позиція М. Вулдрідж [19]: потрібно бути обережними щодо створення машин, які є свідомими, самосвідомими та розумними, здатними до інтелектуальних автономних дій, на які здатні лише люди. Тому не дивно, що ШІ розглядався з різних точок зору протягом тривалого періоду існування – від шаленого оптимізму до списання [17].

Отже, етичні питання відігравали ключову роль у впровадженні штучного інтелекту в бібліотеках на всіх етапах історичного розвитку: від автоматизації каталогів до сучасних інтелектуальних систем. Тому вони повинні й надалі бути враховані на всіх етапах його розробки та впровадження.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що було здійснено комплексний аналіз етичних аспектів застосування технологій штучного інтелекту в бібліотечній сфері в контексті історичного розвитку. У роботі простежено динаміку трансформації етичних принципів бібліотечної діяльності під впливом цифровізації та впровадження ШІ, виокремлено ключові моральні дилеми, пов'язані з інформаційним обслуговуванням, захистом персональних даних користувачів і збереженням довіри до бібліотек як соціальних інституцій. Отримані результати розширюють уявлення про сучасні виклики етики в бібліотечній справі та формують підґрунтя для подальших досліджень у цій галузі.

Висновки. Застосування штучного інтелекту в бібліотеках завжди мало як багато переваг, так і недоліків, зокрема етичних. Нами виділено чотири етапи розвитку бібліотечних установ. Кожен із них супроводжувався новими можливостями, а також етичними викликами, більшість із яких визначені експертами ЄС. Останній етап розпочався у 2025 р., тому його етичні наслідки можна лише спрогнозувати. Так само, як фактично непередбачуваною може виявитися ефективність заходів із протидії негативному впливу ШІ у майбутньому. При цьому можна констатувати, що особливо яскраво і масово етичні проблеми заявили про себе на третьому

етапі, який нами визначено як етап розвитку інтелектуальних систем та великих баз даних (10–20-ті роки XXI ст.).

Крім того, на всіх етапах впровадження ШІ в бібліотеках незмінною залишається низка етичних викликів, серед яких особливо важливі: доступ до інформації; авторське право та інтелектуальна власність; безпека; цифрова грамотність; пошук балансу між штучним інтелектом та діяльністю людини. Більшість із них стосуються прав і свобод людини. При цьому можна спрогнозувати, що якщо питання інтелектуальної власності можна буде врегулювати в правовій площині, а доступності – у технічній тощо, то пошук балансу між роллю ШІ і правами людини залишиться пріоритетним завданням і в майбутньому. Бібліотекарі повинні не просто звикнути до цього, а трансформувати свою роль у бік кураторства знань, аналітики та етичного керування інформацією. Бібліотеки також повинні активно працювати над розробкою етичних стандартів, щоб мінімізувати негативні наслідки технологічного прогресу: продовжувати зберігати етичний контроль і забезпечувати доступність для всіх користувачів, не порушуючи їхні права та свободи.

Отже, потреба в урахуванні етичних аспектів у розробці інтелектуальних інтерактивних систем, зокрема в контексті їх впровадження в бібліотечні послуги, стає однією з достатньо перспективних сфер наукових досліджень в останні кілька років. На жаль, у нашій країні це питання не є дослідженим, а тому уявляється перспективним науковим напрямом.

Список бібліографічних посилань

1. Balnaves, E., Bultrini, L., Cox, A. & Uzwyshyn, R. (2025). New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries. Berlin, Boston: De Gruyter Saur. http://doi.org/10.1515/9783111336435

2. Cox, A. (2023). How artificial intelligence might change academic library work: Applying the competencies literature and the theory of the professions. *Journal of the Association for Information Science and Technology, [e-journal], 74*(3), 367-380. https://doi.org/10.1002/asi.24635

3. Cox, A. M., Pinfield, S., & Rutter, S. (2019). The intelligent library:

Thought leaders' views on the likely impact of artificial intelligence on academic libraries. *Library Hi Tech, 37*(3), 418-435. https://doi.org/10.1108/LHT-08-2018-0105

4. Christian, B. (2023). The Alignment Problem: How Can Artificial Intelligence Learn Human Values? DEBATE, 232 p.

5. Corrĸa, N. K., Galvro, C., Santos, J. W., del Pino, C., Pontes Pinto, E., Barbosa, C., Massmann, D., Mambrini, R., Galvro, L., Terem, E., & Oliveira, N. (2023). Worldwide AI ethics: A review of 200 guidelines and recommendations for AI governance. *Patterns, 4*(10), 100854. https://doi.org/ 10.1016/j.patter.2023.100857

6. Coeckelbergh, M. (2020). AI Ethics (The MIT Press Essential Knowledge series). The MIT Press, 248 p.

7. Dignum, V. (2018). Ethics in artificial intelligence: Introduction to the special issue. *Ethics and Information Technology*, *20*(1), 1-3. https://doi.org/10.1007/s10676-018-9450-z

8. European Commission. Laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts: ANNEXES to the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council (2021). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_2&format=PDF

9. Ethics guidelines for trustworthy AI, 31. 01. 2024. Retrieved from https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai

10. Etzioni, A., & Etzioni, O. (2017). Incorporating ethics into artificial intelligence. *The Journal of Ethics*, *21*(4), 403-418. https://doi.org/10.1007/s10892-017-9252-2

11. Grace, K., Salvatier, J., Dafoe, A., Zhang, B., & Evans, O. (2018). When will AI exceed human performance? Evidence from AI experts. *Journal of Artificial Intelligence Research, 62*, 729-754. http://doi.org/10.1613/jair.1.11222

12. IFLA (2020). IFLA Statement on libraries and artificial intelligence. Retrieved from https://repository.ifla.org/handle/123456789/1646

13. Lo, L. S., & Vitale, C. H. Tracking the AI Evolution in Research Libraries: Findings from ARL's Third AI Quick Poll. *Association of Research Libraries*, 12 de marzo de 2025. Retrieved from https://www.

arl.org/blog/tracking-the-ai-evolution-in-research-libraries-findings-from-arls-third-ai-quick-poll/

14. Lund, B. D., Omame, I., Tijani, S., & Agbaji, D. (2020). Perceptions toward Artificial Intelligence among Academic Library Employees and Alignment with the Diffusion of Innovations' Adopter Categories. *College & Research Libraries, 81*(5), 865-877. https://doi.org/10.5860/crl.81.5.865

15. Sigman, M., & Bilinkis, S. (2023). Artificial: La nueva inteligencia y el contorno de lo humano (Ciencia y Tecnologna). DEBATE, 232 p.

16. UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: key facts, 2023. закладах освіти. Retrieved from https://www.unesco.org/en/articles/unescos-recommendation-ethics-artificial-intelligence-key-facts

17. Upshall, M. (2022). An AI toolkit for libraries. *Insights the UKSG journal*, 35(3). http://doi.org/10.1629/uksg.592

18. Yaroshenko, T., & Iaroshenko, O. (2023). Artificial Intelligence (AI) for research lifecycle: Challenges and opportunities. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings, 8*, 194-201. http://doi.org/10.15802/unilib/2023_294639

19. Wooldridge, M. (2021). A Brief History of Artificial Intelligence: What It Is, Where We Are, and Where We Are Going. Flatiron Books, 272 p.

20. Бердо, Р., Расюн, В., & Величко, В. (2023). Штучний інтелект та його вплив на етичні аспекти наукових досліджень в українських закладах освіти. *Академічні візії,* 22. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8174388

21. ЄС опублікував етичні рекомендації для розробки систем штучного інтелекту: конфіденційність даних, прозорість, підзвітність, 9 квітня 2019. Retrieved from https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/22718/2019-04-09-ies-opublikuvav-etychni-rekomendatsii-dlya-rozrobky-system-shtuchnogo-intelektu-konfidentsiynist-danykh

22. Коломієць, А., Кушнір, О. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2023, 70, 45–57.

23. Маранчак, Н. (2023). Використання штучного інтелекту в цифровому маркетингу бібліотечної галузі України: зарубіжний досвід і перспективи. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері.* 2023, № 6 (1), С. 172–184. http://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283986

24. Рогожа, М. Моральні дилеми у галузі штучного інтелекту: *зб. наук. матеріалів Всеукраїнського круглого столу «Читання пам'яті Івана Бойченка-2019. Людина. Історія. Мораль» (25 жовт. 2019 р.).* Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, Центр гуманітарної освіти НАН України. Київ: Знання України. 2019, С. 45–50.

25. Шемаєва Г., Костирко Т. Імплементація штучного інтелекту в бібліотечну діяльність: тези IX Міжнародної конференції "VERSITY LIBRARY AT A NEW STAGE OF SOCIAL COMMUNICATIONS DEVELOPMENT". Дніпро. 2024. Retrieved from https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/613464d0-8904-4e56-ab17-e2e3a987ae1d/content

References

1. Balnaves, E., Bultrini, L., Cox, A. & Uzwyshyn, R. (2025). New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries. Berlin, Boston: De Gruyter Saur. http://doi.org/10.1515/9783111336435

2. Cox, A. (2023). How artificial intelligence might change academic library work: Applying the competencies literature and the theory of the professions. *Journal of the Association for Information Science and Technology, [e-journal], 74*(3), 367-380. https://doi.org/10.1002/asi.24635

3. Cox, A. M., Pinfield, S., & Rutter, S. (2019). The intelligent library: Thought leaders' views on the likely impact of artificial intelligence on academic libraries. *Library Hi Tech, 37*(3), 418-435. https://doi.org/10.1108/LHT-08-2018-0105

4. Christian, B. (2023). The Alignment Problem: How Can Artificial Intelligence Learn Human Values? DEBATE.

5. Corrka, N. K., Galvro, C., Santos, J. W., del Pino, C., Pontes Pinto, E., Barbosa, C., Massmann, D., Mambrini, R., Galvro, L., Terem, E., &

Oliveira, N. (2023). Worldwide AI ethics: A review of 200 guidelines and recommendations for AI governance. *Patterns, 4*(10), 100854. https://doi.org/ 10.1016/j.patter.2023.100857

6. Coeckelbergh, M. (2020). AI Ethics (The MIT Press Essential Knowledge series). The MIT Press.

7. Dignum, V. (2018). Ethics in artificial intelligence: Introduction to the special issue. *Ethics and Information Technology*, *20*(1), 1-3. https://doi.org/10.1007/s10676-018-9450-z

8. European Commission. Laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain union legislative acts: ANNEXES to the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council (2021). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_2&format=PDF

9. Ethics guidelines for trustworthy AI, 31. 01. 2024. Retrieved from https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai

10. Etzioni, A., & Etzioni, O. (2017). Incorporating ethics into artificial intelligence. *The Journal of Ethics*, *21*(4), 403-418. https://doi.org/10.1007/s10892-017-9252-2

11. Grace, K., Salvatier, J., Dafoe, A., Zhang, B., & Evans, O. (2018). When will AI exceed human performance? Evidence from AI experts. *Journal of Artificial Intelligence Research, 62*, 729-754. http://doi.org/10.1613/jair.1.11222

12. IFLA (2020). IFLA Statement on libraries and artificial intelligence. Retrieved from https://repository.ifla.org/handle/123456789/1646.

13. Lo, L. S., & Vitale, C. H. Tracking the AI Evolution in Research Libraries: Findings from ARL's Third AI Quick Poll. *Association of Research Libraries*, 12 de marzo de 2025. Retrieved from https://www.arl.org/blog/tracking-the-ai-evolution-in-research-libraries-findings-from-arls-third-ai-quick-poll/.

14. Lund, B. D., Omame, I., Tijani, S., & Agbaji, D. (2020). Perceptions toward Artificial Intelligence among Academic Library Employees and Alignment with the Diffusion of Innovations' Adopter Categories. *College & Research Libraries, 81*(5), 865-877. https://doi.org/10.5860/crl.81.5.865.

15. Sigman, M., & Bilinkis, S. (2023). Artificial: La nueva inteligencia y el contorno de lo humano (Ciencia y Tecnologна). DEBATE.

16. UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: key facts, 2023. закладах освіти. Retrieved from https://www.unesco.org/en/articles/unescos-recommendation-ethics-artificial-intelligence-key-facts

17. Upshall, M. (2022). An AI toolkit for libraries. *Insights the UKSG journal*, 35(3). https://doi.org/10.1629/uksg.592

18. Yaroshenko, T., & Iaroshenko, O. (2023). Artificial Intelligence (AI) for research lifecycle: Challenges and opportunities. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings, 8*, 194-201. http://doi.org/10.15802/unilib/2023_294639

19. Wooldridge, M. (2021). A Brief History of Artificial Intelligence: What It Is, Where We Are, and Where We Are Going. Flatiron Books.

20. Berdo, R., Rasun, V., & Velichko, V. (2023). Artificial Intelligence and its Impact on Ethical Aspects of Scientific Research in Ukrainian Educational Institutions. *Academic Visions, 22* [in Ukrainian]. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8174388

21. YeS opublikuvav etychni rekomendatsii dlia rozrobky system shtuchnoho intelektu: konfidentsiinist danykh, prozorist, pidzvitnist, 9 kvitnia 2019. [EU publishes ethical guidelines for developing artificial intelligence systems: data privacy, transparency, accountability, April 9, 2019]. *Detector media – Detector Media* [in Ukrainian]. Retrieved from https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/22718/2019-04-09-ies-opublikuvav-etychni-rekomendatsii-dlya-rozrobky-system-shtuchnogo-intelektu-konfidentsiynist-danykh

22. Kolomiets, A., & Kushnir, O. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnii ta naukovii diialnosti: mozhlyvosti ta vyklyky [Using artificial intelligence in educational and scientific activities: opportunities and challenges]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems, 70*, 45-57 [in Ukrainian].

23. Maranchak, N. (2023). Using artificial intelligence in digital marketing of the library industry of Ukraine: foreign experience and

prospects. *Digital platform: information technologies in the socio-cultural sphere, 6*(1), 172-184 [in Ukrainian]. http://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283986

24. Rohozha, M. (2019). Moralni dylemy u haluzi shtuchnoho intelektu [Moral dilemmas in the field of artificial intelligence]. *Zb. naukovykh materialiv Vseukrainskoho kruhloho stolu "Chytannia pamiati Ivana Boichenka-2019. Liudyna. Istoriia. Moral" (25 zhovtnia 2019 r.) – "Reading in the Memory of Ivan Boychenko-2019. Human being. History. Morality": Collection of scientific materials of the All-Ukrainian round table, 25 October 2019* (pp. 45-50). Taras Shevchenko National University of Kyiv, G. S. Skovoroda Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Center for Humanitarian Education of the NAS of Ukraine. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

25. Shemaieva, H., & Kostyrko, T. (2024). Implementatsiia shtuchnoho intelektu v bibliotechnu diialnist [Implementation of artificial intelligence in library activities]. *Abstracts of the IX International Conference "University Library at a New Stage of Social Communications Development"* [in Ukrainian]. Retrieved from https://crust.ust.edu.ua/server/api/core/bitstreams/613464d0-8904-4e56-ab17-e2e3a987ae1d/content

Стаття надійшла до редакції 06.05.2025.

Viktoriia Dobrovolska,
Dr. Sci. (Social Communications), Professor, Leading Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
Head of the Department of Art Management and Event Technologies
National Academy of Culture and Arts Management
9 Lavrska St., Kyiv 01015, Ukraine
e-mail: vika_dobrovolska@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0927-1179
Scopus ID: 57209856300

Vitalii Liakhovchenko,
Postgraduate Student,
National Academy of Culture and Arts Management
9 Lavrska St., Kyiv 01015, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-1260-2613

Artificial Intelligence in Libraries: Ethical Challenges in the Context of Its Implementation History

The purpose of the article is to analyze the main ethical challenges caused by implementing artificial intelligence in libraries, taking into account historical development. *The research methodology* is based on the awareness of the need for a comprehensive approach to considering the ethical and social aspects of implementing artificial intelligence in the library sphere. The main attention is focused on the social, psychological and moral dimensions of this technology. A historical approach (periodization and retrospective analysis) was used to identify the stages of development of AI in libraries. The systemic approach made it possible to consider the library as a holistic information ecosystem, and the generalization method allowed to identify key ethical problems, and formulate general conclusions taking into account the principle of impartiality. *The scientific novelty* is in the comprehensive analysis of ethical challenges associated with the use of AI technologies in the library sector. The article traces the historical dynamics of the impact of AI on the ethical principles of library activities and outlines key moral dilemmas that arise in the process of information services, data storage, and user rights protection. *Conclusions.* The study found that the introduction of AI technologies into the library sector significantly affects the transformation of the ethical principles of librarians' work. Historical analysis showed that with the development of digital technologies, the very notions of responsibility, confidentiality, neutrality and accessibility of information have changed, requiring a constant revision of traditional ethical norms. The use of AI gives rise to a number of moral dilemmas, in particular: preserving user's privacy, transparency of algorithms, avoiding bias in automated service, as well as maintaining trust in libraries as objective and non-commercial intermediaries in the field of knowledge. The need to develop new ethical standards and professional recommendations for the library business in the context of digital transformation has been identified. Libraries should remain the guarantor of protecting users' rights, combining innovation with responsibility, humanistic values and adherence to ethical norms.

Keywords: ethical aspects, digital technologies, library activities, confidentiality, automation, innovation

https://doi.org/10.15407/np.75.203
УДК 027.021+027.7](477):025.5:001.89:004.7

Сергій Гарагуля,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
директор Інституту інформаційних технологій,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5564-9494
Scopus Author ID: 59960763800

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДТРИМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ У БІБЛІОТЕКАХ: СИСТЕМАТИЧНИЙ ОГЛЯД КЛЮЧОВИХ ПРОЄКТІВ

У статті проаналізовано структуру та контент сервісів підтримки досліджень, представлених на сайтах десятки найкращих університетських бібліотек, за даними QS World University Rankings 2026. Визначено оптимальний набір інформаційних, методичних, консультативних та соціокультурних послуг, яких потребує дослідницька аудиторія. Обґрунтовано, що наукові та університетські бібліотеки України мають орієнтуватися на модель обслуговування, що є інтегрованою частиною дослідницької екосистеми, надає комплексні цифрові й аналітичні сервіси, підтримує всі етапи дослідницького циклу, має кваліфікованих фахівців нових спеціалізацій, активно працює з Відкритою наукою та управлінням даними. Це дасть змогу українським бібліотекам наблизитися до моделей провідних університетів світу, підвищити якість досліджень та інтегруватися у глобальний науковий простір.

Ключові слова: відкрита наука, дослідницькі сервіси, життєвий цикл дослідження, комплексний супровід дослідження, наукові бібліотеки, університетські бібліотеки

Постановка проблеми. Поняття «сервіс підтримки досліджень» (*research support service*) усталилося у світовому бібліотекознавстві протягом останнього десятиліття. Термін сформувався у 2000-х, інституціоналізувався у 2010-х, і сьогодні означає **цілісну систему бібліотечних послуг**, що підтримує всі етапи дослідження – від ідеї

© С. Гарагуля, 2025

до поширення результатів. Це дедалі помітніша складова діяльності сучасних академічних бібліотек і важливий елемент інфраструктури Відкритої науки. Зміст цього терміна наразі охоплює комплекс професійних, інформаційних, цифрових, методичних та консультаційних послуг, які бібліотека надає дослідникам для підвищення якості, ефективності та видимості їхньої наукової діяльності.

У сучасному світі, де наукова інформація накопичується з неймовірною швидкістю, а міждисциплінарні зв'язки стають дедалі щільнішими, особливого значення набувають не лише окремі відкриття чи винаходи, а й складні екосистеми наукових бібліотек та сервісів підтримки досліджень, оскільки саме вони забезпечують безперервність знання, доступ до якісних джерел, перевірку достовірності фактів і формування інтелектуального середовища, у якому дослідник може не лише працювати, а й розвивати власну наукову культуру. Університетські та національні бібліотеки, поповнюючи свої електронні каталоги й репозитарії, створюють багатовимірний простір, у якому поєднуються історичні фонди, сучасні електронні ресурси, препринти, рецензовані статті та унікальні архівні документи, завдяки чому формується інфраструктура безперервного доступу до знання, що особливо важливо для молодих дослідників, які тільки починають свій науковий шлях. Разом із тим цифрові сервіси, такі як менеджери бібліографії, наукометричні бази, платформи для публікацій і сховища дослідницьких даних, виконують роль своєрідних навігаторів у цьому інформаційному масиві, дозволяючи впорядковувати джерела, відстежувати актуальні тенденції, аналізувати цитування, виявляти наукові зв'язки між авторами та навіть прогнозувати перспективні напрями досліджень на основі алгоритмів машинного навчання. Усе це разом створює складну, але надзвичайно ефективну систему, у межах якої бібліотеки перестають бути лише місцем зберігання книг, перетворюючись на центри інтелектуальної взаємодії, а цифрові сервіси підсилюють потенціал наукової спільноти, забезпечуючи швидкість, точність і відкритість процесу знаннєтворення. Саме завдяки синергії традиційних бібліотечних практик і сучасних цифрових технологій дослідник може працювати у середовищі, де інформація доступна, структурована, перевірена й інтегрована в глобальний потік наукової

комунікації, що у підсумку сприяє створенню нових ідей, зміцненню наукової доброчесності та розвитку культури відкритої науки, яка стає однією з ключових передумов прогресу в умовах XXI ст.

Огляд публікацій за темою дослідження. Питанням бібліотечних сервісів підтримки досліджень, залученості бібліотек у комплексний супровід дослідника на всіх етапах його роботи присвячено низку публікацій зарубіжних авторів: J. Atkinson [9], M. Bachalapur et al. [10], S. Cheruvil [11], M. Devi [12], F. Fazal et al. [13], A. Haq et al. [14], K. Priya et al. [15], T. de Sarkar [16], L. Si et al. [17], K. Vaughan et al. [18] та ін. Лейтмотивом цих розвідок є прагнення до синергії між бібліотекарями та науковцями в забезпеченні підтримки повного дослідницького циклу, обґрунтування трансформації бібліотек у партнерські дослідницькі хаби, підсилення ролі бібліотек у дослідницьких інфраструктурах через інтеграцію ними на єдиній платформі мультиформатних даних із різних галузей знань. Авторами дослідження, що вже стало хрестоматійним [18], зокрема, пропонується модель бібліотечного сервісу, яка спирається на життєвий цикл дослідження, тобто враховує такі етапи: формування гіпотези, проєктування (дизайн дослідження), збір даних, аналіз даних, виклад результатів у публікації та впровадження цих результатів. Бібліотека в цій моделі (яка може розгортатися каскадно, тобто лінійно та послідовно, або ітераційно, з фіксацією та масштабуванням проміжних результатів по кожному етапу) забезпечує сталу підтримку на всіх етапах, що виражається в моніторингу наявних публікацій, аналітиці стану розвитку конкретної наукової проблематики, наданні доступу до даних досліджень, підборі дослідницького інструментарію, поширенні публікації через бази даних відкритого доступу та постпублікаційному наукометричному моніторингу.

У публікаціях українських бібліотекознавців О. Бруй, Є. Кулик, О. Сербіна, Я. Сошинської [7], Н. Веретеннікової [1], С. Гарагулі [2, 3], О. Григоревської, О. Політової [6], Н. Кропочевої [4], К. Лобузіної [5], Л. Татарчук [8] та ін. підкреслюється стратегічна роль бібліотек у комплексному супроводі досліджень на етапі цифровізації. Акцент робиться на підтримці бібліотеками ініціативи Відкритої науки, наукометричній аналітиці, експертній функції,

міждисциплінарній колаборації (особливо в такій синкретичній царині, як цифрова гуманітаристика). Важливим для подальшого формування бібліотечних політик підтримки досліджень є рекомендаційний документ [7], у якому представлено модель якісної інформаційної підтримки в університетських бібліотеках й описано ключові її напрями: інформаційно-аналітичні сервіси, керування даними, цифрові компетентності, підтримка публікацій, репозитарії, навчальні послуги.

Метою нашого дослідження є аналіз структури та контенту дослідницьких сервісів ключових університетських бібліотек світу та напрацювання рекомендацій щодо впровадження кращих практик у діяльність наукових бібліотек України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збереження, удоступнення та дисемінація знання – питома функція всіх бібліотек. Разом із тим, виходячи з концептуального розуміння усталеної світової практики «наука в університетах», вважаємо доцільним обрати об'єктом аналізу саме університетські бібліотеки (*academic libraries*). Розглянемо, які сервіси та інструменти підтримки досліджень представлено у бібліотеках кращих 10 університетів світу за даними QS World University Rankings 2026 (https://www.topuniversities.com/world-university-rankings).

Мережа бібліотек ***Масачусетського інституту технологій*** (США) (https://libraries.mit.edu) наводить на своєму сайті такий перелік сервісів підтримки досліджень (розділ "Research support"):

− допомога експертів (онлайн-консультація за майже 120 предметними рубриками, за кожною з яких закріплено окремого бібліотекаря-фахівця);

− навігатор за всіма онлайн- та офлайн-ресурсами бібліотеки;

− покажчики електронних ресурсів за всіма поточними навчальними програмами університету;

− інструкції щодо написання та публікації робіт (пошук ресурсів, правила цитувань, перевірка на плагіат, інструкції щодо самодепонування робіт у репозитарії та реєстрації авторських ідентифікаторів);

– інструкції щодо цифрових інструментів дослідження (бібліографічний менеджер Zotero, менеджер цитувань Mendeley, інструкції щодо керування даними та організації документації дослідження);

– програмне забезпечення з відкритим кодом для навчання (що передбачає його довільну модифікацію та припасування до конкретних програм і цілей).

Окремим розділом на сайті бібліотеки розміщено інституційний репозитарій інституту, побудований на програмній платформі DSpace (https://dspace.mit.edu/). Слід зазначити, що ця платформа, якою для репозитарного розміщення інституційних публікацій користується велика кількість закладів вищої освіти, зокрема в Україні, є власною розробкою Масачусетського інституту технологій.

Можна насамперед помітити, що структура та особливо контент сервісів підтримки досліджень Масачусетського інституту технологій спрямовані на студентську та аспірантську аудиторії. Це є показником прагнення сформувати дослідницькі навички та компетентності вже на етапі здобуття вищої освіти та індикатором того, що викладацька спільнота установи не потребує базових бібліотечних послуг і здатна оперувати цифровими інструментами самостійно.

В ***Імператорському коледжі Лондона*** (Велика Британія) (https://www.imperial.ac.uk/) створено розгалужену систему дослідницьких сервісів, спрямовану як на співробітників та студентів самого закладу освіти, так і на міжнародну партнерську спільноту. У розділі «Підтримка співробітників» (https://www.imperial.ac.uk/research-and-innovation/support-for-staff/) наведено такі опції:

– комітет з освітньої етики;
– дослідницька етика;
– дослідницький офіс;
– офіс управління впливом дослідження;
– команди підтримки досліджень (окремі для кожного факультету);
– навчальні комунікації;
– сервіс обробки статистики.

Розділ «Дослідницький офіс» містить інформацію щодо грантових програм, політик проведення досліджень, організації безпеки даних досліджень, керування проєктами, адміністративних тренінгів, процесу подання документів тощо. Широкий спектр можливостей для дослідників – урядові та комерційні стажування, колаборації поза інституцією, проєкти Єврокомісії тощо – створюють передумови для

інтеграції дослідників до світової спільноти з моменту навчання в університеті.

Окремо варто звернути увагу на наявність глосарію дослідницької термінології (https://www.imperial.ac.uk/research-and-innovation/research-office/glossary/), що витлумачує ключові терміни, якими співробітники університету мають коректно оперувати при оформленні дослідницької документації.

Репозитарій Імператорського коледжу Лондона (https://profiles.imperial.ac.uk/) містить докладні профілі всіх дослідників із низкою інструментів візуалізації мереж співавторства, публікації співробітників установи у вільному доступі, наукометричні показники та альтметрики.

Проте важливо відзначити, що весь перелічений функціонал реалізовано на окремому субдомені. Бібліотечна мережа Імператорського коледжу Лондона натомість надає такий спектр послуг (https://www.imperial.ac.uk/admin-services/library/research-support/): каталоги й пошук у рубрикаторі, доступ до онлайн-ресурсів, референс-менеджмент, навчальна комунікація, самодепонування ресурсів, перевірка на плагіат, керування даними досліджень. Останнє передбачає комплексний супровід бібліотекою повного життєвого циклу даних – організації, опису, зберігання, публікації, поширення та відстеження використання даних дослідження.

Бібліотека Стенфордського університету (США) надає такі послуги з підтримки досліджень (https://library.stanford.edu/research-support):

− бібліографічний менеджмент (інструкції з використання програм і сервісів EndNote, RefWorks, Zenodo, Mendeley; допомога в оформленні цитувань за стилями MLA, APA, Chicago; персоналізована допомога в підготовці бібліографії);

− онлайн-консультації фахівців бібліотеки за конкретними предметними рубриками;

− тренінги й навчальні курси з використання цифрових інструментів досліджень, які здійснює окремий підрозділ бібліотеки – Центр міждисциплінарних цифрових досліджень (https://library.stanford.edu/research/cidr);

− дата-центр для здійснення аналітики досліджень;

− мультимедійна лабораторія з навчання і спільного використання інструментів візуалізації дослідження;

− оцифрування будь-яких матеріалів на вимогу науковця;

− моніторинг нових досліджень у пріоритетних галузях і оповіщення керівників проєктів про нові дані та публікації в мережі;

− репозитарій університету, що станом на 2025 р. налічує понад 5 млн цифрових об'єктів у 2900 колекціях;

− перелік актуальних дослідницьких проєктів університету: синопсиси, умови участі, політика спільного використання даних; архів попередніх проєктів;

− календар вебінарів, що організовуються фахівцями бібліотеки й присвячені керуванню даними, інструментарію цифрової гуманітаристики, засобами візуалізації даних тощо.

Для цього ресурсу характерним є комунікаційний акцент, віртуальне консультування та налагодження горизонтальних зв'язків між дослідниками в установі та поза її межами.

Мережа бібліотек Оксфордського університету (Велика Британія) (https://www.ox.ac.uk/research/libraries), що налічує понад 100 закладів, у царині сервісів підтримки досліджень зосереджена першочергово на формуванні інтегрованого електронного ресурсу та наданні онлайн-доступу до дослідницьких баз даних, а також підтримці Архіву досліджень Оксфордського університету (https://ora.ox.ac.uk/). Натомість привертає увагу, що масив допоміжних документів – інструкцій, оглядів грантових програм та оперативної інформації для дослідників розміщено на основному сайті університету, і опікується цим сегментом підтримки досліджень окремий навчально-адміністративний підрозділ університету, а не бібліотеки мережі. Структура розділу "Support for researchers" вміщує такі послуги: подача заявок на дослідження, пошук фінансування дослідження, зв'язок з іншими дослідниками, використання баз даних і цифрових інструментів дослідження, побудова кар'єри, міжнародні стажування тощо. Відзначимо це характерне розмежування, коли на бібліотеки покладено виключно ресурсне забезпечення дослідження, а інформаційний супровід та промоцію дослідження виконує адміністрація навчального закладу.

Бібліотека Гарвардського університету (США) надає дослідникам такі послуги (https://library.harvard.edu/how-to/get-support-research-publishing):

– електронний каталог Hollis з переліками рекомендованих тематичних баз даних;

– шестимільйонне зібрання оцифрованих колекцій установи, організоване у власному програмному додатку Curiosity (https://curiosity.lib.harvard.edu);

– консультації бібліотечних медіаторів (*liaison librarians*);

– набори цифрових інструментів дослідження, зокрема призначених для візуалізації даних дослідження, мапування, управління бібліографією проєкту тощо;

– колекції наборів даних (варто відзначити, що один із найпоширеніших репозитаріїв даних – Dataverse – є розробкою саме Гарвардського університету);

– ресурси для дисемінації публікацій та керування дослідницькою інформацією (зокрема ORCID).

Весь спектр адміністративних і консультативних послуг для дослідників при цьому надається Службою управління дослідженнями самого університету (https://research.fas.harvard.edu/), бібліотека ж зосереджена виключно на формуванні ресурсної бази для цих досліджень.

Бібліотека Кембріджського університету (Велика Британія) наводить на своєму сайті (https://www.lib.cam.ac.uk/) такий перелік сервісів підтримки досліджень:

− близько 400 тематичних баз даних, доступних зареєстрованим користувачам бібліотеки;

− репозитарій Apollo, що містить всі публікації та дані про дослідницькі проєкти університету з 2002 р.;

− платформу iDiscover, що є єдиним вікном доступу до всіх електронних ресурсів Бібліотеки, містить особисті кабінети користувача з виділеним хмарним сховищем для зберігання персональних дослідницьких ресурсів і даних;

− лабораторію цифрової гуманітаристики, що надає електронні ресурси культурної спадщини та спеціалізоване програмне забезпечення для дослідників;

− інноваційну програму FutureLib, що аналізує використання даних бібліотечного сайту, продуктивність сеансів віртуального обслуговування, збирає відгуки користувачів і моделює нові форми людиноцентричної архітектури бібліотечних е-ресурсів;

− офіс навчальної комунікації – окремий підрозділ бібліотеки, що забезпечує зв'язок між викладачами та студентами, сприяє публікаційній діяльності та роботі малих дослідницьких груп;

− мережа дослідницького зростання (The Research Growth Network), що акумулює всі дані про актуальні проєкти, гранти, інвестиції, колаборації, відрядження, доступні дослідникам університету;

− програма міжбібліотечних обмінів;

− глосарій ключової термінології е-науки та цифрових засобів досліджень.

Така структура сервісів підтримки досліджень є, на наш погляд, максимально сприятливою для дослідників установи, оскільки витримує баланс між суто науковими та адміністративними допоміжними інструментами й чітко кастомізована до потреб дослідницької аудиторії установи (спостерігаємо превалювання засобів цифрової гуманітаристики над рештою дослідницького інструментарію).

У ***Бібліотеці Федерального технічного університету Цюриха*** (https://library.ethz.ch/en/) спектр сервісів для дослідників включає:

– дослідницькі інфраструктури;

– гранти для дослідників (огляд можливостей поза установою);

– міждисциплінарні дослідницькі ініціативи;

– етичний протокол;

– підтримку молодих дослідників;

– університетські стипендії, конкурси та премії для дослідників.

Бібліотекою Федерального технічного університету Цюриха надаються такі сервіси підтримки досліджень:

– перевірка текстів на плагіат та генерацію засобами штучного інтелекту;

– допомога в управлінні даними та візуальним матеріалом досліджень;

– публікація, збереження та реєстрація робіт у базах даних;

– постпублікаційна аналітика (моніторинг цитувань, рецензій, імпакт-факторів).

Бібліотека залучена фактично на всіх етапах дослідження: від планування та пошуку джерельної бази до надання звітів адміністрації університету про фідбек, спричинений публікацією.

У системі підтримки досліджень, яка функціонує в ***Національному університеті Сингапура***, власна бібліотека посідає важливе місце (https://nus.edu.sg/nuslibraries/services-help/research-support). Нею здійснюється такий спектр послуг дослідникам:

– навчання цифровому інструментарію досліджень;

– комплексна публікаційна підтримка (підбір видання, супровід видавничих процесів, у т. ч. оплата публікації (APC), забезпечення відкритого доступу);

– аналітика цитованості та імпакт-фактора публікації із застосуванням низки метрик;

– управління даними дослідження через один із ресурсів бібліотеки – ScholarBank;

– віртуальна лабораторія цифрової гуманітаристики;

– центр колективного користування обладнанням.

В ***Університетському коледжі Лондона*** система бібліотек об'єднана в один підрозділ – Департамент бібліотек, культури, колекцій та відкритого доступу (https://www.ucl.ac.uk/lccos/about-lccos). Цим підрозділом здійснюється комплексна підтримка досліджень, а спектр сервісів можна простежити вже виходячи з організаційної структури цього департаменту, що включає в себе, зокрема, такі відділи: відділ бібліотечних навичок (*library skills*), відділ бібліотечних віртуальних сервісів, відділ комунікацій та сервісів підтримки (*liaison and support services*), експертна група із застосування штучного інтелекту в бібліотеці тощо.

У ***бібліотеці Каліфорнійського інституту технологій*** (https://library.caltech.edu) пропонується така асортиментна матриця сервісів підтримки досліджень:

– репозитарії даних, статей та дисертацій;

– доступ до оцифрованих колекцій;

– публікаційна підтримка;

– керування даними досліджень;

– підтримка авторського права на публікації;

– бібліографічний інструментарій;

– застосунки доповненої реальності, 3D-принтери тощо.

У стратегічних планах бібліотеки – формування віртуального середовища перманентного супроводу досліджень (*research srewardship*).

Інформацію щодо бібліотечних сервісів підтримки досліджень узагальнено в наведеній нижче таблиці.

Висновки. Загальні тенденції функціонування дослідницьких сервісів бібліотек найкращих університетів свідчать про формування такої моделі взаємодії бібліотек із дослідниками:

1. Комплексний підхід до життєвого циклу досліджень. Бібліотеки підтримують дослідників від самого початку – планування проєктів, підготовка даних, їх зберігання, аналіз, публікація й поширення.

2. Експертна допомога. Університетські бібліотеки мають предметних (subject) спеціалістів-бібліотекарів, які добре обізнані у конкретних наукових дисциплінах і можуть консультувати з методології, ресурсів, бібліографії тощо.

3. Публікаційна підтримка та відкритий доступ. Надання консультацій з питань відкритого доступу (Open Access), авторських прав, вибору журналів, ліцензій, репозитаріїв.

4. Керування дослідницькими даними. Сервіс присутній в усіх без винятку бібліотеках 10 найкращих університетів світу. Послуги з керування даними передбачають повноцінну підтримку дослідника: як тому планувати дані, зберігати, описувати, архівувати, ділитися.

5. Навчальні сервіси. Семінари, воркшопи, тренінги з інформаційної грамотності й цифрових інструментів: бібліотеки активно навчають дослідників, як працювати з даними, оформлювати публікації, використовувати спеціалізовані інструменти.

6. Інфраструктура для публікацій. Інституційні репозитарії, сервіси DOI, архівування: бібліотека функціонує як технічний та сервісний хаб для збереження наукових результатів.

7. Глосарії. Помітною залишається потреба до уніфікації термінології бібліотекознавства та інформаційних наук на поточному етапі цифровізації – саме це завдання висуває собі низка бібліотек, що створюють глосарії цифрової наукової комунікації.

ISSN 2224-9516. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2025. Вип. 75

Таблиця

Структура сервісів підтримки досліджень у бібліотеках 10 найкращих університетів світу

Назва навчального закладу, при якому діє бібліотека	Інституційний репозитарій	Ресурс управління дослідницькою інформацією	Цифрові інструменти, дослідницьке ПЗ, віртуальні дослідницькі лабораторії	Віртуальне обслуговування, онлайн-консультація, чат-боти	Адміністративна підтримка (інформація про гранти, промоція досліджень)	Цифрова обізнаність, Інтернет-культура, фактчекінг, аналітика науки
Масачусетський інститут технологій	+	+	+	+	-	-
Імператорський коледж Лондона	+	+	-	-	-	+
Стенфордський університет	+	+	+	+	+	-
Оксфордський університет	+	+	-	-	+	-

Продовження таблиці

Гарвардський університет	+	+	+	+	-	+
Кембріджський університет	+	+	+	+	+	-
Федеральний технічний університет Цюриха	+	+	+	+	+	+
Національний університет Сингапура	-	+	+	-	-	+
Університетський коледж Лондона	-	+	-	-	-	+
Каліфорнійський інститут технологій	+	+	+	-	-	+

Важливо також підкреслити, що жодна з проаналізованих бібліотек не існує у «вакуумі». Ці сервіси інтегровані з іншими дослідницькими структурами університету (центри даних, відкритої науки, ІТ-підтримки тощо).

Наукові бібліотеки України, на нашу думку, мають орієнтуватися на модель бібліотеки, що:

– є інтегрованою частиною дослідницької екосистеми (університет, установа НАН України, дослідницький підрозділ тощо);

– надає комплексні цифрові й аналітичні сервіси;

– підтримує всі етапи дослідницького циклу;

– має кваліфікованих фахівців нових спеціалізацій;

– активно працює з Відкритою наукою та управлінням даними.

Очевидно, що перелічені технологічні та фахові інновації потребують значних матеріальних та часових затрат, проте саме вони дадуть можливість українським бібліотекам наблизитися до моделей провідних університетів світу, підвищити якість досліджень та інтегруватися у глобальний науковий простір.

Список бібліографічних посилань

1. Веретеннікова Н. В. «Інформаційний асистент науковця» як сервісний інструмент інформаційно-бібліотечного супроводу науково-дослідної роботи віртуальних творчих колективів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2016. № 2. С. 38–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_2_8.

2. Гарагуля С. С., Симоненко Т. В. Сервіси підтримки досліджень у цифровій гуманітаристиці: підходи, технології, інструментарій. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 2. С. 189–203. https://doi.org/10.15407/rksu.37.189

3. Гарагуля С. С. Цифрові інструменти розвитку бібліотечних колекцій джерел історико-культурної спадщини. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2025. № 4. С. 194–212. https://doi.org/10.15407/rksu.39.194

4. Кропочева Н. М. Інформаційний супровід наукових досліджень з опорою на бібліометричні методи в умовах цифровізації: досвід

освітянських бібліотек. *Бібліотечний меркурій*. 2024. Вип. 1 (31). С. 135–146. https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305540

5. Лобузіна К. В., Гарагуля С. С., Коновал Л. В., Лобузін І. В. Бібліотека цифрового суспільства в забезпеченні системної підтримки наукових досліджень. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 4. С. 5–12. https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2020.227040

6. Політова О. А., Григоревська О. В. Інформаційні продукти і послуги університетської бібліотеки: іспанський досвід. *Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 72. С. 226–243. https://doi.org/10.15407/np.72.348

7. Процес якісної інформаційної підтримки освіти та досліджень у бібліотеці університету: рекомендації для впровадження моделі / розробники: Бруй О., Кулик Є., Сербін О. ; за заг. ред. Сошинської Я. Київ : УБА, 2020. 25 с. URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/33221

8. Татарчук Л., Криворучко І. Діяльність спеціальних бібліотек як джерело інформаційної підтримки наукових досліджень на прикладі ННСГБ НААН. *Історія науки і біографістика*. 2024. № 4. С. 358–376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2024_4_18

9. Atkinson, J. Academic Libraries and Research Support: An Overview, In: *Quality and the Academic Library*, Chandos Publishing, 2016. Pp. 135-141. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802105-7.00013-0

10. Bachalapur, M., Hugar, J. & Karkun, S. Research Support Services in Libraries to Enhance Research Visibility. *G20 Library Summit Connecting Nations for Knowledge and Cultural Heritage*, Pondicherry University, Pudhucherry, India, 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/395955033_Research_Support_Services_in_Libraries_to_Enhance_Research_Visibility

11. Cheruvil, S. Building a Research-Enabling Library: Theory and Practice of Research Support Services. *Future of Libraries: Innovation, Adaptation and Impact*, Kannur University, India, 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/397705406_Building_a_Research-Enabling_Library_Theory_and_Practice_of_Research_Support_Services

12. Devi, M. Transforming Library Services Innovation, Access and Research Support. *Devyani Publishers and Distributors*, 2025. URL:

https://www.researchgate.net/publication/392361294_Transforming_Library_Services_Innovation_Access_and_Research_Support

13. Fazal, F., & Chakravarty, R. Researcher development models and library research support. *Library Hi Tech News*, 2021. Vol. 38. Issue 4. Pp. 18-22. https://doi.org/10.1108/LHTN-04-2021-0015

14. Haq, A. & Jan, R. Assessing Research Support Services in Academic Libraries: A Systematic Literature Review. *Annals of Library and Information Studies.* 2025. Vol. 72. Pp. 280-297. https://doi.org/10.56042/alis.v72i3.18904

15. Priya, K., Jyothi, P., Sundari, M., Prasad, R., Jagga, M. & Bunkar, A. R. Collaborative Platforms for Research Support in Academic Libraries. *Library Progress International.* 2024. Vol. 44. Issue 3. Pp. 9330-9343. https://doi.org/10.48165/bapas.2024.44.2.1

16. Sarkar, T. de. Integrating research tools with library websites. *Library Hi Tech News.* 2021. Vol. 38, Issue 8. Pp. 16-21. https://doi.org/10.1108/LHTN-09-2021-0059

17. Si, L., Zeng, Y., Guo, S. & Zhuang, X. Investigation and analysis of research support services in academic libraries. *The Electronic Library*. 2019. Vol. 37. Issue 2. Pp. 281-301. https://doi.org/10.1108/EL-06-2018-0125

18. Vaughan K., Hayes B., Lerner R., McElfresh K., Pavlech L., Romito D., Reeves L., & Morris E. Development of the research lifecycle model for library services. *J Med Libr Assoc*. 2013. Vol. 101(4). Pp. 310-314. https://doi.org/10.3163/1536-5050.101.4.013

References

1. Veretennikova, N. V. (2016). “Informatsiinyi asystent naukovtsia” yak servisnyi instrument informatsiino-bibliotechnoho suprovodu naukovo-doslidnoi roboty virtualnykh tvorchykh kolektyviv [“Scientist’s Information Assistant” as a service tool for information and library support of scientific and research work of virtual creative teams]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, *2*, 38-45. Retrieved September 3, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2016_2_8

2. Harahulia, S. S., & Symonenko, T. V. (2025). Research support

services in digital humanities: approaches, technologies, tools. *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, *2*, 189-203. https://doi.org/10.15407/rksu.37.189

3. Harahulia, S. S. (2025). Digital tools for development of library collections of history and culture heritage. *Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, *4*, 194-212. https://doi.org/10.15407/rksu.39.194

4. Kropocheva, N. M. (2024) Information support of scientific research based on bibliometric methods in the conditions of digitalization: the experience of educational libraries. *Library Mercury, 1*(31), 135-146. https://doi.org/10.18524/2707-3335.2024.1(31).305540

5. Lobuzina, K. V., Harahulia, S. S., Konoval, L. V., & Lobuzin, I. V. (2020). Digital society library in providing system support to science research. *Library Science. Record Studies. Informology*, *4*, 5-12. https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2020.227040

6. Politova, O. A., & Hryhorevska, O. V. (2024). Information products and services of the university library: Spanish experience. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *72*, 226-243. https://doi.org/10.15407/np.72.348

7. Protses yakisnoi informatsiinoi pidtrymky osvity ta doslidzhen u bibliotetsi universytetu: rekomendatsii dlia vprovadzhennia modeli (2020) [The process of high-quality information support for education and research in the university library: recommendations for implementing the model]. O. Brui, Ye. Kulyk, O. Serbin, Ya. Soshynska (Eds.). 25 p. Kyiv: Ukrainian Library Association. Retrieved September 3, 2025, from https://ela.kpi.ua/handle/123456789/33221

8. Tatarchuk, L., & Kryvoruchko, I. (2024). Diialnist spetsialnykh bibliotek yak dzherelo informatsiinoi pidtrymky naukovykh doslidzhen na prykladi NNSHB NAAN [The activities of special libraries as a source of information support for scientific research using the example of the National Library of Science and Technology of the National Academy of Agricutural Sciences]. *Istoriia nauky i biohrafistyka – History of Science and Biography Studies, 4*, 358-376. Retrieved September 3, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2024_4_18

9. Atkinson, J. (2016). Academic Libraries and Research Support: An Overview, In: *Quality and the Academic Library*, Chandos Publishing. 135-141. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802105-7.00013-0

10. Bachalapur, M., Hugar, J. & Karkun, S. (2024). Research Support Services in Libraries to Enhance Research Visibility. *G20 Library Summit Connecting Nations for Knowledge and Cultural Heritage*, Pondicherry University, Pudhucherry, India. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/395955033_Research_Support_Services_in_Libraries_to_Enhance_Research_Visibility

11. Cheruvil, S. (2025). Building a Research-Enabling Library: Theory and Practice of Research Support Services. *Future of Libraries: Innovation, Adaptation and Impact*, Kannur University, India. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/397705406_Building_a_Research-Enabling_Library_Theory_and_Practice_of_Research_Support_Services

12. Devi, M. (2025). Transforming Library Services Innovation, Access and Research Support. *Devyani Publishers and Distributors*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/392361294_Transforming_Library_Services_Innovation_Access_and_Research_Support

13. Fazal, F., & Chakravarty, R. (2021). Researcher development models and library research support. *Library Hi Tech News*, *38*(4), 18-22. https://doi.org/10.1108/LHTN-04-2021-0015

14. Haq, A. & Jan, R. (2025). Assessing Research Support Services in Academic Libraries: A Systematic Literature Review. *Annals of Library and Information Studies, 72*, 280-297. https://doi.org/10.56042/alis.v72i3.18904

15. Priya, K., Jyothi, P., Sundari, M., Prasad, R., Jagga, M. & Bunkar, A. R. (2024). Collaborative Platforms for Research Support in Academic Libraries. *Library Progress International, 44*(3), 9330-9343. https://doi.org/10.48165/bapas.2024.44.2.1

16. Sarkar, T. de (2021). Integrating research tools with library websites. *Library Hi Tech News, 38*(8), 16-21. https://doi.org/10.1108/LHTN-09-2021-0059

17. Si, L., Zeng, Y., Guo, S. & Zhuang, X. (2019). Investigation and analysis of research support services in academic libraries. *The Electronic Library*, *37*(2), 281-301. https://doi.org/10.1108/EL-06-2018-0125

18. Vaughan, K., Hayes, B., Lerner R., McElfresh, K., Pavlech, L., Romito, D., Reeves, L., & Morris, E. (2013). Development of the research lifecycle model for library services. *J Med Libr Assoc*., *101*(4), 310-314. https://doi.org/10.3163/1536-5050.101.4.013

Стаття надійшла до редакції 03.05.2025.

Serhii Harahulia,
PhD (Social Communications),
Head of Information Technologies Institute,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: garagulia@nbuv.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5564-9494
Scopus Author ID: 59960763800

Research Support Tools in Libraries: a Systematic Review of Key Projects

The article analyzes the structure and content of research support services presented on the websites of the top 10 academic libraries according to QS World University Rankings 2026. It identifies the optimal set of informational, methodological, advisory, and sociocultural services required by the research audience. The role of digital library services, such as bibliography managers, scientometric databases, publication platforms, and research data repositories, in navigating the information array is substantiated, allowing for organizing sources, tracking current trends, analyzing citations, identifying scientific connections between authors, and even predicting promising research directions based on machine learning algorithms. The author emphasises the presence of institutional repository, research data management, digital tools for scientists, research software, virtual research laboratories, virtual services, online consultations, chatbots, administrative support, etc., in the structure of the library's research services, and all these components are in demand by researchers. The importance of digital awareness, Internet culture, fact-checking, is stressed. An optimal model of interaction between libraries and researchers has been identified, and it involves a comprehensive approach to the research lifecycle, expert assistance, publication support and open access, educational and digital literacy services, infrastructure for publications, glossaries for unification of library and information science terminology. It is argued that scientific and university libraries in Ukraine should focus on a service model that is an integral part of research ecosystem, provides comprehensive digital and analytical services, supports all stages of the research cycle, has qualified specialists in new specializations, and actively works with Open Science and data management. This will allow Ukrainian libraries to move closer to the models of the world's leading universities, improve the quality of research, and integrate into the global scientific space.

Keywords: Open Science, research services, research lifecycle, comprehensive research support, scientific libraries, academic libraries

https://doi.org/10.15407/np.75.222
УДК 027.54(477-25)НБУВСІАЗ:025.5:004]“36”

Леонід Чуприна,
кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: chupryna@nas.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0792-0155

СІАЗ – ІНФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглядається діяльність Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в умовах сучасних інформаційних викликів. Метою є окреслення комплексу цих викликів, що стоять перед інформаційно-аналітичними структурами бібліотек, пошук шляхів їх подолання та узагальнення досвіду СІАЗ. Автор аналізує глобальні впливи на інформаційний простір: експоненціальне зростання обсягів інформації, інформаційне перевантаження, різноманітність та неструктурованість джерел, швидкоплинність даних та складність їх верифікації. Наголошується на специфічних викликах, пов’язаних з повномасштабною війною Росії проти України: інтенсифікації інформаційної війни, необхідності контрпропаганди, зростанні ролі соцмереж як каналу інформації та дезінформації, зміні характеру новин та тематики контенту.

Представлено досвід роботи СІАЗ у кризових умовах, обґрунтовується стратегія СІАЗ, спрямована на подолання викликів через інтенсивний шлях розвитку: впровадження технологічних інновацій, автоматизацію процесів та підвищення фахового рівня співробітників (медіаграмотність, критичне мислення, навички фактчекінгу, робота із ШІ). Підкреслюється важливість адаптації, гнучкості, дистанційних форм роботи та розвитку партнерств. Робиться висновок про зростання ролі інформаційно-аналітичних структур бібліотек у забезпеченні об’єктивною інформацією органів влади та суспільства. Ефективність їхньої роботи залежить від здатності адаптуватися до мінливого інформаційного середовища шляхом поєднання технологічної грамотності, критичного мислення та стратегічного бачення.

Отримані результати можуть бути корисними для науковців, фахівців у сфері інформаційних технологій, а також державних і комерційних структур, що працюють із великими обсягами інформації.

© Л. Чуприна, 2025

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, СІАЗ, НБУВ, зростання обсягів інформації, дезінформація, боти, інформаційні виклики, медіаграмотність.

Вступ. Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ) – структурний підрозділ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, створений 1992 р. для удосконалення інформаційно-аналітичного обслуговування державних та громадських інститутів України, моніторингу й опрацювання інформаційних потоків, введення в суспільний обіг матеріалів фондів НБУВ. Стратегічним напрямом наукової діяльності СІАЗ є дослідження ролі інформаційно-аналітичних структур бібліотек у системі соціальних комунікацій, електронних інформаційних технологій у бібліотечній сфері, функціонування національних бібліотек як важливих елементів інформаційного ресурсу для зміцнення інформаційного суверенітету України. Служба здійснює аналіз інформації з відкритих джерел для підготовки інформаційно-аналітичної та аналітико-прогнозної продукції відповідно до запитів і потреб різних груп користувачів. СІАЗ входить до складу Центру досліджень соціальних комунікацій НБУВ разом з Фондом Президентів України та Національною юридичною бібліотекою. Сайт Центру досліджень соціальних комунікацій: https://nbuviap.gov.ua/.

Дослідження інформаційних викликів останніх років розгортається в межах трьох напрямів: 1) Аналіз цифрового шуму та інформаційного перевантаження: сучасні роботи (наприклад, Zuboff, 2022 [1]) розглядають цифрове середовище як середовище надлишкової комунікації, де інтерпретація сигналу ускладнюється через інформаційний шум, згенерований автоматизованими системами. 2) Дослідження дезінформації, бот-мереж і гібридних загроз: (Henley, 2023 [8]), Internews (2024), звіти Оксфордського інституту інтернету вказують на еволюцію цифрових маніпуляцій, зокрема залучення генеративного ШІ до створення фейкових новин та впливу на громадську думку. 3) Адаптація публічних інституцій до нових умов інформаційного середовища: у публікаціях Gasser & Almeida (2022) [2], European Parliamentary Research Service (2023), а також світових бібліотечних організацій (IFLA, 2024) відображено тенденції цифрової трансформації установ, які змушені оперативно

реагувати на зміни інформаційної поведінки користувачів. В українському контексті тема удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності, і зокрема роботи аналітичних структур бібліотек, широко представлена в науковій літературі. Цю проблематику досліджували науковці В. Бондаренко, В. Варенко, В. Горовий, Г. Гордукалова, Т. Гранчак, І. Давидова, О. Желай, М. Закіров, В. Ільганаєва, О. Кобелєв, І. Кузнєцов, Ю. Курносов, П. Конотопов, В. Пархоменко, Ю. Половинчак, Н. Сляднєва та ін. Водночас швидкі зміни в інформаційному просторі, зумовлені як глобалізаційними інформаційними, технологічними впливами, так і особливостями ситуації в Україні в умовах війни, **актуалізують** необхідність аналізу, узагальнень та уточнень завдань, які постають перед Службою. СІАЗ у нинішніх умовах стикається з низкою викликів (інституційні, організаційні, технологічні, кадрові, професійні, політичні, управлінські, етичні, соціальні), що можуть впливати на її ефективність та потребують постійного вдосконалення діяльності.

Мета статті – окреслити комплекс інформаційних викликів, що постають у сучасних умовах перед інформаційно-аналітичними структурами бібліотек, для пошуку оптимальних шляхів їх подолання, узагальнення досвіду роботи СІАЗ за окремими напрямами, обґрунтування моделі стратегічної адаптації аналітичних структур бібліотек. Стаття пропонує концептуальну рамку інтеграції технологій, когнітивних навичок та організаційної гнучкості. Використовуючи синтетичний підхід: критичний аналіз джерел, кейс-аналіз практик СІАЗ, концептуальне моделювання і такі загальнонаукові методи дослідження, як спостереження, опис, аналіз, синтез, узагальнення, розглянемо найактуальніші з цих проблем. Насамперед ті, що зумовлені глобалізаційними впливами на український інформаційний простір.

Основна частина. ***Зростання обсягів інформації.*** Швидкий розвиток цифрових технологій зумовив експоненціальне зростання обсягів інформації, яку необхідно обробляти та аналізувати. Прогнозується, що загальний обсяг даних, створених, зібраних, скопійованих і спожитих у всьому світі, до 2028 р. зросте до понад 394 зетабайт [3].

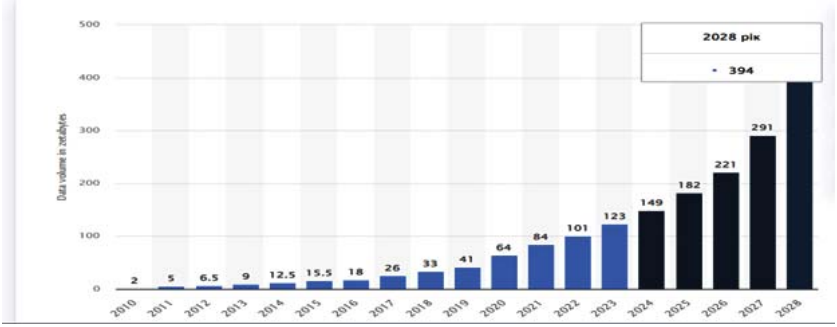

Рис. 1. Прогноз зростання обсягів інформації до 2028 р. [3].

У 2024 р., порівняно з минулим роком, глобальний інтернет-трафік зріс на 17,2 %, трафік в Україні виріс – на 1,8 %, трафік Starlink в Україні збільшився у 2,8 раза [4]

Рис. 2. Трафік Starlink в Україні у 2024 р. [4]

Слід зауважити, що зберігається лише невеликий відсоток цих новостворених даних, наприклад, лише два відсотки даних, створених і спожитих у 2020 р., було збережено до 2021 р. Це

один бік проблеми, інший – який відсоток з цих даних є суспільно значущим, релевантним, корисним і важливим. У цьому зв'язку генеральний директор Seagate Д. Мослі наголошує на важливості для підприємств, установ, корпоративних користувачів даними створення надійної цифрової стратегії, оскільки «технології обробки даних стають центральними для підвищення продуктивності, монетизації даних і створення цінності» [5]. З цим висновком важко не погодитися, адже зростання обсягів інформації значно ускладнює роботу інформаційних аналітиків з кількох основних причин.

Інформаційне перевантаження. Велика кількість даних може ускладнити виділення ключових фактів та тенденцій. Аналітики витрачають більше часу на сортування та фільтрацію даних. Необхідне оперативне ухвалення рішень на основі аналізу великих обсягів даних, що потребує автоматизації процесів обробки інформації.

Різноманітність джерел. Інформація надходить з різних вітчизняних та зарубіжних джерел, у різних форматах (соцмережі, новинні ресурси, звіти, наукові статті), що ускладнює процес її верифікації та узагальнення. Її обробка потребує інтеграції даних у єдину аналітичну базу.

Проблеми структурування даних. Більшість інформації (наприклад, із соцмереж або відео) є неструктурованою. Її обробка потребує спеціальних алгоритмів, що ускладнює аналіз.

Швидкоплинність інформації. Інформація швидко застаріває, особливо в динамічних сферах (економіка, політика, технології). Це змушує аналітиків працювати в умовах постійного оновлення даних.

Складність перевірки достовірності. Зростає ризик поширення фейкових новин та недостовірної інформації. Аналітики повинні витрачати більше часу на верифікацію джерел.

Теорія «мертвого інтернету» припускає, що значна частина контенту в інтернеті створюється не реальними людьми, а автоматизованими системами, ботами або алгоритмами з метою маніпулювання політичними та споживацькими настроями тощо. Якщо розглянути цю проблему без конспірологічного та популістського підтексту, її вплив на роботу інформаційних аналітиків є значним унаслідок низки аспектів.

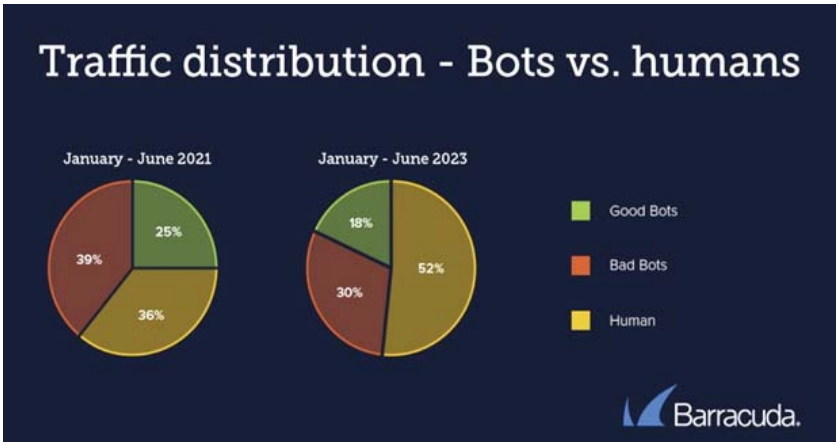

Рис. 3. Розподіл світового трафіку (боти/люди) [6]

За даними досліджень [6], із січня до червня 2023 р. боти становили майже 50 % інтернет-трафіку, а «погані» боти – 30 % трафіку. Більшість шкідливого бот-трафіку надходить із двох великих публічних хмар: AWS та Azure, що зміщує географічні дані в бік Північної Америки. Автоматично згенерований контент (включно з новинами, соціальними постами, коментарями) може становити від 15 % до 25 % від загальної кількості контенту в інтернеті. На великих платформах, таких як Twitter (X), за оцінками, 5–15 % облікових записів – це боти. У країнах із більш розвинутою цифровою інфраструктурою (США, Китай, Індія) частка автоматизованого трафіку зазвичай вища через активне використання ботів для комерції, досліджень і пропаганди. У країнах із жорстким контролем інформації боти часто використовуються для цензури або дезінформації. За даними Оксфордського інституту інтернету, понад 70 країн використовують ботів для маніпуляцій в інформаційному просторі. «Маніпулюючи емоціями та поширюючи цілеспрямовану неправдиву інформацію (...), боти підривають суспільну довіру, ускладнюючи виборцям можливість відрізнити факти від вигадки до, під час і, ймовірно, після виборів» [7]. Згідно з опитуванням ЮНЕСКО, проведеним у 16 країнах, 85 % респондентів висловили

занепокоєння щодо впливу дезінформації, а 87 % вважають, що вона серйозно впливає на національне політичне життя та вибори. Більшість опитаних (68 %) вважають, що фейкові новини найбільш поширені в соціальних мережах [8]. У щорічному дослідженні USAID-Internews «Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 році» зазначено, що 83 % респондентів знають про існування неправдивих матеріалів в інформаційному просторі, а 72 % вважають, що можуть їх розпізнати. При цьому 47 % аудиторії вважають дезінформацію актуальною проблемою, що свідчить про зростання обізнаності порівняно з попередніми роками [9].

Отже, значна частина інформації, що поширюється у світі, може бути маніпулятивною або неправдивою. Це становить проблему для аналітиків, насамперед тому, що велика кількість автоматично згенерованого контенту збільшує обсяги шуму, ускладнює пошук корисної та релевантної інформації. Аналітикам доводиться витрачати більше часу на відсів неважливих даних. Збільшується ризик спотворення аналітики. Фальшивий контент може викривляти результати аналізу, створюючи хибне уявлення про суспільні настрої, ринкові тенденції. Також ускладнюється аналіз громадської думки. Боти часто використовуються для маніпуляції громадською думкою в соціальних мережах або на форумах. ШІ значно посилюють можливості різних агентів (корпорацій, урядів та ін.) формувати інформаційні потоки з метою зміни настроїв населення, політичних уподобань тощо. Нині факти дедалі частіше підмінюються вірусними наративами та маніпуляціями. Якщо аналітики не враховують цього феномена, вони можуть несвідомо працювати в інтересах певних груп, поширюючи вигідні для них інтерпретації подій. Аналітикам складно відокремити реальні реакції від автоматизованих, що може призводити до неправильних висновків. Автоматично створений контент часто поширюється без чіткої прив'язки до авторитетних джерел, що збільшує ризик роботи з ненадійною інформацією. Аналітики змушені використовувати складніші інструменти для виявлення ботів і фейкового контенту. Наприклад, технології розпізнавання шаблонів поведінки ботів або аналіз аномалій у даних.

Також слід звернути увагу на тенденцію в сучасному світі, яка ще потребує додаткових досліджень, але вже нині проявляється в

тому, що значна частина молодого населення черпає знання і ***формує світогляд не стільки з освітньої сфери, скільки з медійної*** (якій властива надмірна комерціалізація, сенсаційність, ажіотажність у подачі матеріалів тощо) [10].

Такий зсув у джерелах отримання знань та формування картини світу має низку ризиків. Насамперед – деформація уявлень про реальність: медіа можуть подавати інформацію спрощено, емоційно забарвлено або викривлено, що формує поверхневе чи хибне розуміння подій і явищ. Фрагментарність знань – медіа часто дають уривчасту інформацію, без системності та логічного зв'язку, що заважає формуванню глибокого й аналітичного мислення. Алгоритми соцмереж підлаштовують контент під уподобання користувача, що створює ефект «інформаційної бульбашки», обмежує доступ до альтернативних точок зору і критичного аналізу інформації. Зміщення акценту з критичного мислення – багато молодих людей більше довіряють емоційним і вірусним меседжам, ніж логічному аналізу та аргументам, що ускладнює формування незалежного світогляду і веде до зниження авторитету традиційної науки та освіти. Популярність блогерів, інфлюенсерів і конспірологів може підривати довіру до наукових знань, експертної думки та перевірених джерел. Це призводить до відсутності системного мислення, значних прогалин у знаннях (і підвищує ризик впливу популізму і конспірології на політичні процеси).

Крім глобальних впливів, з початком воєнної агресії Росії проти України ***інформаційний простір України зазнає кардинальних змін.*** Війна не лише змінила контент, але й методи його поширення, а також роль інформаційно-аналітичних структур. Основні зміни в інформаційному просторі України характеризуються інтенсифікацією інформаційної війни. Росія значно активізувала свої зусилля з дезінформації, пропаганди та поширення фейкових новин. Мета – посіяти паніку, деморалізувати українське суспільство та дискредитувати Україну на міжнародній арені.

Україна у свою чергу активізувала контрпропаганду, зосереджуючись на висвітленні правдивої інформації про події, мобілізації підтримки та боротьбі з російською дезінформацією. Соціальні мережі стали ключовим каналом поширення інформації, як

офіційної, так і неофіційної. Вони використовуються для оперативного інформування про події, координації дій, збору допомоги та поширення важливих повідомлень. Також стали головним майданчиком для інформаційних атак. Змінився характер новин. Вони стали більш оперативними, емоційними та часто містять неперевірену інформацію. З'явилося багато нових джерел інформації, зокрема Telegram-канали, блоги та волонтерські ініціативи. Збільшився обсяг інформації, що надходить від громадян, які стали безпосередніми свідками подій. Безумовно, змінилось тематичне наповнення контенту: в інформаційному просторі превалює інформація про воєнні дії, обстріли, міжнародну підтримку, волонтерську діяльність, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від бойових дій тощо.

Практика роботи СІАЗ у кризових ситуаціях (пандемія, війна) свідчить, що серед пріоритетних мають бути такі напрями роботи, як використання акумульованої бібліотеками інформації в інтересах стратегічних комунікацій, протидія ворожим інформаційно-психологічним спеціальним операціям в інформаційному просторі України, популяризація в українському суспільстві досягнень науки в підвищенні обороноздатності країни, організація дистанційної роботи та дистанційного обслуговування користувачів. Саме в інтересах стратегічних комунікацій започатковано на замовлення РНБО України масштабний інформаційно-аналітичний онлайн-проєкт *«Події. Персони: регіональний зріз»* з використанням хмарних сервісів Google, Microsoft, Mega, відеоконференцій у Google Meet, телефонних чатів у Viber та інших технологій дистанційної роботи, методика якої була адаптована до практичних потреб замовника та виконавців проекту. З метою аналізу тижневого масиву регіональної електронної інформації щодо ризиків і загроз національній безпеці країни щоденно відстежувалася ситуація у 28 суб'єктах інформаційного поля (в областях України та тимчасово окупованих територіях), здійснювалися відбір, аналіз, систематизація і рейтингування за медійним впливом повідомлень з регіональної проблематики. Щотижня складався рейтинг у кожному з суб'єктів медійних персон регіонального і національного рівня. Також у межах цього проєкту здійснювався моніторинг присутності в інформаційному просторі областей 20 політичних партій та їх рейтингування за

кількістю повідомлень у ЗМІ: «Політичні партії. Згадуваність у ЗМІ». Кінцеві аналітичні дані за тиждень візуалізувалися ілюстративними матеріалами (таблиці, діаграми, рейтинги). Замовник отримував доступ до даних у сервісі Google Sheets в режимі онлайн, а також йому надсилався підсумковий щотижневий аналітичний звіт.

Особливі умови воєнного часу змістили акценти в тематиці наукових досліджень співробітників СІАЗ. Одним із напрямів наукових розвідок стало вивчення інформаційних можливостей використання бібліотечними установами електронної інформації під час організації допомоги громадянам України в боротьбі зі стресами, зумовленими війною в Україні. Було започатковано підготовку та випуск інформаційно-аналітичного бюлетеня *«Інформаційні можливості подолання стресу»*, основним критерієм підбору матеріалів якого стала практична цінність для постраждалого населення. У рубриці «Аналітика» представлено публікації науковців СІАЗ. Також створено базу довідкових матеріалів для осіб, що потребують психологічної реабілітації, зокрема за такими темами: 1) Ознаки і причини стресу, класифікація. 2) Законодавча база, органи державної влади, методика, протоколи. 3) Центри психологічної допомоги в Україні. 4) Психологічна допомога українцям за кордоном. Доступ користувачам до бази довідкових матеріалів надано через Google-диск. Матеріали бюлетеня надсилалися, зокрема, у Міжвідомчу координаційну раду між МОЗ та іншими міністерствами щодо створення Програми з надання психологічної допомоги постраждалим від війни в Україні, також випуски розсилалися на електронні адреси обласних військових адміністрацій та інших користувачів.

В аналітичному фокусі інформаційно-аналітичного журналу *«Україна: події, факти, коментарі»* – протидія ворожій дезінформації, найактуальніші події в економічній, політичній та соціальних сферах України в умовах воєнного часу, проблеми розвитку місцевого самоврядування та ефективності державотворчого процесу в Україні. Електронна версія журналу надсилається в обласні, міські, регіональні адміністрації для використання в оперативному інформуванні громадян.

Важливе значення в нинішніх умовах має популяризація наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, спрямо-

ваної на підвищення обороноздатності і безпеки країни. «Зокрема, прикладом ефективної діяльності, спрямованої на утвердження в суспільстві авторитету науки, пропаганду досягнень українських вчених в різних галузях, є досвід з видання випуску інформаційно-аналітичного бюлетеня *«Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс»* [11]. З метою надання суспільству неупередженої, обґрунтованої інформації про перебіг реформування української науки, її внесок у підвищення обороноздатності країни, вітчизняний та зарубіжний досвід наукової діяльності, для інформування Президії НАН України про актуальні проблеми наукової спільноти, теми суспільного обговорення у засобах масової інформації бюлетень представлено широкому колу користувачів (серед яких органи державної влади, громадські організації, користувачі офіційного сайту Верховної Ради, порталу НАН України, порталу НБУВ, сайту Центру досліджень соціальних комунікацій та ін.). Науковцями СІАЗ у рубриках «Аналітичний погляд», «Наука – для обороноздатності країни», «Бібліотека в науковому процесі», «Наукова комунікація» публікуються аналітичні довідки, огляди і наукові статті.

Одним із критеріїв оцінювання ефективності діяльності СІАЗ є постійний зворотний зв'язок із замовниками і користувачами інформаційно-аналітичної продукції та послуг (1198 електронних адрес абонентів). Комунікація (листування, опитування, телефонна розмова) може відбуватися з ініціативи користувачів або у відповідь на запити СІАЗ [Докладніше: 14, с. 126–131].

Реагуючи на сучасні інформаційні виклики, ***СІАЗ зміщує акценти*** не лише в напрямах роботи, а й в організації виробничого процесу. Проблеми, пов'язані із збільшенням кількості інформації, необхідністю розпізнавання фейків, маніпуляцій, створених за допомогою штучного інтелекту, тобто зі зростанням обсягів роботи, мають як мінімум два шляхи вирішення. *Перший,* екстенсивний, – це збільшення кількості працівників, ресурсів для ручного відбору інформації, її обробки. Недоліки: обмеження штатним розписом, фінансуванням, необхідністю підготувати додаткові кадри. Не ставлячи за мету в межах цієї статті досліджувати сучасну підготовку кадрів для інформаційно-аналітичної діяльності, зауважимо, що в Україні

за останнє десятиліття значно збільшилася кількість закладів вищої освіти, які готують фахівців за цією спеціальністю. Утім, з ряду причин (зокрема непривабливість бібліотечних зарплат) ці дипломовані фахівці не поповнюють ряди СІАЗ. Молоді спеціалісти часто мігрують до приватного сектору або за кордон через вищі зарплати та кращі умови.

Другий шлях, яким іде СІАЗ, – використовувати технологічні інновації і підвищувати фаховий рівень працівників з метою автоматизації процесів, підвищувати медіаграмотність і критичне мислення аналітиків. Використання таких доступних і ефективних технологічних рішень, як хмарні сервіси, мобільні застосунки, месенджери, програми штучного інтелекту, різноманітні онлайн-сервіси та інформаційні ресурси відкритого доступу дають змогу підвищити продуктивність аналітиків, організувати в умовах війни дистанційну роботу колективу, розосередивши працівників, та забезпечити дистанційне обслуговування замовників.

Автоматизація відбору інформації – одне з головних завдань аналітичної структури. СІАЗ на початку 2000-х мав досвід роботи з програмами автоматизованого моніторингу інформації, тогочасні програми видавали доволі багато інформаційного шуму. У 2024 р. відділ оперативної інформації СІАЗ розпочав тестування програм на базі штучного інтелекту з метою адаптації їх до своїх потреб. Слід констатувати, що використання ШІ під час роботи з текстами дає значні переваги, підвищує продуктивність та ефективність роботи аналітика. Уже на цьому етапі значно підвищує продуктивність роботи аналітика використання автоматизованих систем аналізу великих даних, зокрема ШІ-інструментів з повноцінною підтримкою української мови, для аналізу, обробки текстів, створення резюме чи пошуку потрібних тез (ChatGPT, Hugging Face, Lang-uk або Voyant Tools). А TurboScribe перетворить відео чи аудіо в текст. Водночас великі мовні моделі на кшталт GPT і Google Gemini на цьому етапі мало пристосовані до автоматизації моніторингу інтернет-видань. За останніми даними, вісім найпопулярніших інструментів ШІ помиляються про джерела новин у шести з 10 випадків [12]. Програми, здатні автоматизувати збір, обробку та аналіз даних, а також ідентифікувати потенційно фейкові матеріали поки що «залишаються

здебільшого повністю, або в розширеному функціоналі доступні лише за корпоративною підпискою або за плату» [13]. Утім, на думку автора, з огляду на темпи розвитку ШІ і розширення його можливостей, така ситуація буде доволі швидко змінюватись. Чи замінить штучний інтелект людину? Певно не скоро. Але людей, які не вміють працювати з ШІ, замінять ті, що вміють. Тому вихід у підвищенні рівня кваліфікації, опанування доступними новими технологіями та знаннями. «Сучасний аналітик повинен володіти як технічними, так і м'якими професійними навичками, постійно працювати над їх удосконаленням» [14, с. 132]. Зокрема, важливо розвивати в аналітика (шляхом індивідуальної та колективної роботи) навички критичного мислення, здатність оцінювати джерела інформації, їхню надійність і мотиви, розрізняти маніпуляції, емоційно забарвлену інформацію та когнітивні упередження. Необхідно вміти перевіряти джерела, використовувати інструменти фактчекінгу та розпізнавати фейкові новини, ідентифікувати інформаційні атаки та ворожі наративи. Тут у нагоді аналітику стануть платформи для відстеження ботів та мереж дезінформації (Botometer, Hoaxy тощо). У відповідь на експансію фейкового контенту СІАЗ розширив фактчекінгові практики, зокрема запровадив інструменти OSINT для перевірки джерел. Розроблено і впроваджено модель верифікації трьох рівнів: джерело – канал поширення – соціальний контекст.

З огляду на зростання впливу мультимедійної складової на формування світоглядної позиції значної частини населення в СІАЗ дедалі більшу увагу приділяють візуалізації аналітичних матеріалів, використанню мультимедійних форматів, нестандартних підходів тощо.

У СІАЗ важливого значення надають постійному навчанню співробітників та їхньої участі у вебінарах, семінарах, конференціях, курсах для підвищення медіаграмотності та фахового рівня. Серед іншого використовуються такі платформи, як Clarivate, Prometheus, EdEra, науково-організаційні заходи українських наукових, освітніх установ тощо.

Дистанційні форми і методи роботи в СІАЗ розглядають як реагування на сучасні виклики, «об'єктивний етап розвитку цифрового суспільства, створення умов для ефективної роботи співробітників,

додаткових важелів удосконалення інформаційно-аналітичної діяльності, переходу до онлайн-сервісів» [Докладніше: 14, с. 121].

Рис. 4. Модель верифікації інформації трьох рівнів
(створено автором)

Вочевидь, осмислення набутого досвіду роботи у кризові періоди та впровадження його у практичну діяльність «посилить адаптивну спроможність бібліотечних аналітичних та дослідницьких структур працювати у кризові періоди та якісно і безперервно забезпечувати представників органів державної влади й широку аудиторію користувачів своєчасною, збалансованою, вичерпною та незалежною інформацією, затребуваність у якій зростає в складні часи» [15].

Узагальнюючи, є підстави констатувати, що в умовах інформаційного перевантаження, збільшення обсягів маніпулятивного контенту, інтенсифікації інформаційної війни роль інформаційно-аналітичних структур, зокрема СІАЗ, зростає та набуває важливого

значення для забезпечення об'єктивної та оперативної інформаційно-аналітичної підтримки органів державної влади та інформування населення. Практика роботи СІАЗ демонструє, що своєчасне виявлення та усвідомлення основних проблем і тенденцій в інформаційному інтернет-середовищі дає змогу так організувати виробничий процес, щоб забезпечувати належний рівень його ефективності. Реагуючи на інформаційні виклики, СІАЗ адаптує до них свою стратегію діяльності, фокусуючись, зокрема, на таких напрямах:

► Упровадження доступних інтелектуальних систем аналізу великих масивів даних. Пошук шляхів подальшої автоматизації процесів відбору, класифікації та зберігання інформації.

► Використання алгоритмів штучного інтелекту для виявлення фейків та пропаганди.

► Розширення систем моніторингу інформаційних загроз. Використання інструментів OSINT (Open Source Intelligence) для аналізу джерел.

► Оптимізація методів та інструментів моніторингу та обробки інформації для зменшення часу на підготовку аналітичних продуктів.

► Гнучкість та адаптація інформаційної поведінки у воєнний та кризовий час. Підвищення медіаграмотності, критичного мислення та фахового рівня аналітиків, співпраця з цих питань з підрозділами НБУВ, інших бібліотечних, наукових, освітніх установ.

► Удосконалення дистанційної роботи та дистанційного обслуговування користувачів.

► Підготовка оперативних аналітичних матеріалів для урядових структур і громадськості. Розвиток партнерських проєктів з державними та науковими установами.

Таким чином, у СІАЗ упроваджується стратегічна трикомпонентна модель адаптації до інформаційних викликів:

1. **Технологічна інтеграція** – автоматизація моніторингу, хмарні сервіси, підтримка ШІ-рішень, використання OSINT.

2. **Когнітивна стійкість** – розвиток критичного мислення, фактчекінгу, робота з інформаційними упередженнями.

3. **Організаційна гнучкість** – децентралізована робота, дистанційне обслуговування, партнерство з іншими аналітичними структурами.

Сучасний аналітик має поєднувати технологічну та медіаграмотність із критичним мисленням і стратегічним баченням, щоб ефективно працювати в умовах зростаючих інформаційних навантажень. Без цих заходів інформаційно-аналітична діяльність ризикує втратити об'єктивність, що може мати серйозні наслідки для ухвалення рішень у політиці, економіці, безпеці та інших сферах.

Список бібліографічних посилань

1. Zuboff S. Surveillance Capitalism or Democracy? The Death Match of Institutional Orders and the Politics of Knowledge in Our Information Civilization. *Organization Theory*. 2022. Vol. 3, No. 3. https://doi.org/10.1177/26317877221129290

2. Gasser U., Almeida V. Futures of Digital Governance. Association for Computing Machinery, 2022. https://doi.org/10.1145/347750

3. Taylor P. Amount of data created, consumed, and stored 2010-2023, with forecasts to 2028. 2024. 21 Nov. URL: https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/ (Last accessed: 07.04.2025).

4. Belson D. Cloudflare 2024 Year in Review. 2024. 12 Sept. URL: https://blog.cloudflare.com/radar-2024-year-in-review/ (Last accessed: 07.04.2025).

5. Data Age 2025: the datasphere and data-readiness from edge to core. URL: https://www.i-scoop.eu/big-data-action-value-context/data-age-2025-datasphere/ (Last accessed: 07.04.2025).

6. Richabadas T. Threat Spotlight: How bad bot traffic is changing. 2023. 18 Oct. URL: https://blog.barracuda.com/2023/10/18/threat-spotlight-bad-bot-traffic-changing (Last accessed: 07.04.2025).

7. Bozkurt B., Diara J. Townes and Linda Li. Election Interference: How tech, race, and disinformation can influence the U.S 2024. 31 Oct. URL: https://www.oii.ox.ac.uk/news-events/election-interference-how-tech-race-and-disinformation-can-influence-the-us-elections/ (Last accessed: 07.04.2025).

8. Henley J. 85 % of people worry about online disinformation, global survey finds. 2023. 7 Nov. URL: https://www.theguardian.com/technology/2023/nov/07/85-of-people-worry-about-online-disinformation-global-survey-finds (Last accessed: 05.04.2025).

9. Поліковська Ю. 47 % громадян вважають дезінформацію актуальною проблемою, – дослідження USAID-Internews. 07. 11. 2024. URL: https://ms.detector.media/onlain-media/post/36650/2024-11-07-47-gromadyan-vvazhayut-dezinformatsiyu-aktualnoyu-problemoyu-doslidzhennya-usaid-internews/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.03.2025).

10. Як змінилося медіаспоживання в Україні у 2024? URL: https://gradus.app/uk/open-reports/changes-media-consumption-ukraine-2024/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 31.03.2025).

11. Натаров О. Популяризація науки в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: роль наукових бібліотек. *Věda a perspektivy*. 2024. Вип. 4 (35). С. 451–463. https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-451-463

12. Зінченко М. Штучний інтелект помиляється про джерела новин у 6 з 10 випадків, – дослідження. *Детектор медіа.* URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/37670/2025-03-17-shtuchnyy-intelekt-pomylyaietsya-pro-dzherela-novyn-u-6-z-10-vypadkiv-doslidzhennya/ (дата звернення: 31.03.2025).

13. Чуприна Л. Практичні аспекти використання програм штучного інтелекту в аналітичній роботі відділу. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 71. С. 304–316. https://doi.org/10.15407/np.71.304

14. Ресурси наукових бібліотек як складова інформаційної основи сучасного національного розвитку : [монографія] / В. Горовий, С. Горова, М. Закіров [та ін.] ; відп. ред. І. Мищак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. 220 с.

15. Желай О. Діяльність аналітичних та дослідницьких структур провідних бібліотек світу в кризові періоди: CIAЗ, CPR, RLRB та інші. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2023. № 69. С. 228–245.

References

1. Zuboff, S. (2022). Surveillance Capitalism or Democracy? The Death Match of Institutional Orders and the Politics of Knowledge in

Our Information Civilization. *Organization Theory*, *3*(3). https://doi.org/10.1177/26317877221129290

2. Gasser, U., & Almeida, V. (2022). Futures of Digital Governance. Association for Computing Machinery. https://doi.org/10.1145/347750

3. Taylor, P. (2024). Amount of data created, consumed, and stored 2010-2023, with forecasts to 2028. Retrieved April 7, 2025, from https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/

4. Belson, D. (2024, September 12). Cloudflare 2024 Year in Review. Retrieved April 7, 2025, from https://blog.cloudflare.com/radar-2024-year-in-review/

5. I-SCOOP. (n.d.). Data Age 2025: the datasphere and data-readiness from edge to core. Retrieved April 7, 2025, from https://www.i-scoop.eu/big-data-action-value-context/data-age-2025-datasphere/

6. Richabadas, T. (2023, October 18). Threat Spotlight: How bad bot traffic is changing. Retrieved April 7, 2025, from https://blog.barracuda.com/2023/10/18/threat-spotlight-bad-bot-traffic-changing

7. Bozkurt, B., Diara, J., Townes, L., & Li, L. (2024, October 31). Election interference: How tech, race, and disinformation can influence the U.S. Oxford Internet Institute. Retrieved April 7, 2025, from https://www.oii.ox.ac.uk/news-events/election-interference-how-tech-race-and-disinformation-can-influence-the-us-elections/

8. Henley, J. (2023, November 7). 85% of people worry about online disinformation, global survey finds. *The Guardian.* Retrieved April 5, 2025, from https://www.theguardian.com/technology/2023/nov/07/85-of-people-worry-about-online-disinformation-global-survey-finds

9. Polikovska, Yu. (2024, November 7). 47% hromadian vvazhaiut dezinformatsiiu aktualnoiu problemoiu, – doslidzhennia USAID-Internews [47% of citizens consider disinformation a pressing problem, USAID-Internews study]. *Detektor media – Detector Media* [in Ukrainian]. Retrieved March 31, 2025, from https://ms.detector.media/onlain-media/post/36650/2024-11-07-47-gromadyan-vvazhayut-dezinformatsiyu-aktualnoyu-problemoyu-doslidzhennya-usaid-internews/?utm_source=chatgpt.com

10. Yak zminylosia mediaspozhyvannia v Ukraini u 2024? [How has media consumption changed in Ukraine in 2024?]. (2024). *Gradus*

Research [in Ukrainian]. Retrieved March 31, 2025, from https://gradus.app/uk/open-reports/changes-media-consumption-ukraine-2024/

11. Natarov, O. (2024). Popularization of science in conditions of martial law and post-war reconstruction: the role of scientific libraries. *Věda a perspektivy* [in Ukrainian], *4*(35), 451-463. https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-451-463

12. Zinchenko, M. (2025, March 17). Shtuchnyi intelekt pomyliaietsia pro dzherela novyn u 6 z 10 vypadkiv, – doslidzhennia [Artificial intelligence gets news sources wrong 6 out of 10 times, study finds]. *Detektor media – Detector Media* [in Ukrainian]. Retrieved March 31, 2025, from https://ms.detector.media/withoutsection/post/37670/2025-03-17-shtuchnyy-intelekt-pomylyaietsya-pro-dzherela-novyn-u-6-z-10-vypadkiv-doslidzhennya/

13. Chupryna, L. (2024). Practical aspects of using artificial intelligence programs in the analytical work of the department. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *71*, 304-316 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.71.304

14. Horovyi, V., Horova, S., Zakirov, M., et al. (2024). Resursy naukovykh bibliotek yak skladova informatsiinoi osnovy suchasnoho natsionalnoho rozvytku [Resources of scientific libraries as part of the information foundation of modern national development] (I. Myshchak, Ed.). Kyiv: Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho.

15. Zhelai, O. (2023). Activities of analytical and research structures of the world's leading libraries in times of crisis: SIAZ, CPR, RLRB and others. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *69*, 228-245 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.64.120

Стаття надійшла до редакції 12.04.2025.

Leonid Chupryna,
PhD (Social Communications), Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: chupryna@nas.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0792-0155

SIAS and Modern Information Challenges

The article examines the activities of the Service for Information and Analytical Support of Public Authorities (SIAS) at V. I. Vernadsky National Library

of Ukraine (NBUV) in the context of contemporary information challenges. The purpose is to identify the complex issues facing library-based information and analytical structures, explore possible strategies for addressing them, and present the practical experience of SIAS.

The author analyzes global transformations affecting the information landscape, including the exponential growth of data, information overload, the diversity and lack of structure in sources, the fleeting nature of digital content, and difficulties related to its verification. Special attention is paid to the "dead internet" phenomenon – where a significant portion of online content is generated by bots – which complicates the search for relevant information and distorts analytics and public perception.

The paper also explores the trend of younger generations' worldviews being formed primarily through digital media rather than educational sources, leading to a distorted understanding of reality and a decline in critical thinking. Particular emphasis is placed on challenges stemming from Russia's full-scale war against Ukraine: the intensification of information warfare, the need for counter-propaganda, the dual role of social media as both information and disinformation channels, and shifts in the nature and topics of public discourse.

The article presents SIAS's experience in operating in wartime and crisis situations, emphasizing its proactive strategy of overcoming challenges through accelerated development: integrating technological innovations, automating workflows, and advancing staff competencies in media literacy, critical thinking, fact-checking, and working with AI tools. Adaptability, flexibility, remote work formats, and strategic partnerships, are highlighted as crucial elements for ensuring resilience.

The conclusion underscores the growing importance of library-based information and analytical institutions in delivering objective information to both authorities and the public. Their effectiveness increasingly depends on the ability to respond to dynamic information environments through a combination of technological proficiency, analytical rigor, and strategic foresight.

Keywords: information and analytical activities, SIAS, NBUV, information overload, disinformation, bots, media literacy, digital information environment.

https://doi.org/10.15407/np.75.242
УДК 027.53(477):021

Оксана Желай,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ksenia0101@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5498-0559

Наталія Аксьонова,
науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: aksyonova_n7@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5041-9086

Ірина Терещенко,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: iryna777ter@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3526-2460

БІБЛІОТЕКА ЯК ЦЕНТР РОЗВИТКУ ТА ПОСИЛЕННЯ СПРОМОЖНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

У статті проаналізовано трансформаційні процеси форм і напрямів роботи бібліотек у територіальних громадах відповідно до змін користувацьких запитів через військові, соціальні, економічні, політичні процеси в Україні.

Досліджено особливості інтеграційних зв'язків бібліотек з представниками владних структур, громадських, благодійних, міжнродних організацій, розбудову цільових просторів бібліотеки на принципах інклюзивності для підвищення рівня якості бібліотечного сервісу. Схарактеризовано ключові умови для ефективного функціонування бібліотеки як центру розвитку місцевої громади.

© О. Желай, Н. Аксьонова, І. Терещенко, 2025

Ключові слова: бібліотеки територіальної громади, користувацький запит, інклюзивність, ефективність бібліотечного сервісу.

Наразі у регіонах України бібліотеки – не лише інформаційні центри у своїх громадах, а й творці відкритих соціокультурних просторів, де забезпечуються різноманітні користувацькі запити: освітні, наукові, культурно-дозвіллєві; підтримуються і реалізуються волонтерські ініціативи, гуманітарні акції тощо.

Це актуалізує розвиток бібліотечного сервісу на основі творчо-інноваційного, інклюзивного підходів у забезпеченні широкого спектру інформаційних потреб мешканців певної територіальної громади (ТГ).

Бібліотекознавці приділяють значну увагу аспектам трансформації та адаптації бібліотечної сфери відповідно до еволюції суспільно-інформаційних потреб. Різні аспекти розвитку соціальної місії та інформаційної функції бібліотеки досліджували В. Горовий, О. Онищенко, О. Воскобойнікова-Гузєва, С. Горова; у працях Т. Вилегжаніної, О. Ауліна, А. Потіхи були висвітлені особливості реалізації бібліотечного обслуговування в умовах військового періоду; О. Бруй, С. Кравченко, Л. Чередник, В. Сидоренко вивчали роль бібліотеки у територіальних громадах; Н. Тюркеджи, О. Мар'їна аналізували реалізацію принципів інклюзивності в бібліотечній сфері. Водночас потребує досліджень рівень ефективності бібліотечного сервісу у громадах України в сучасних умовах, його відповідність інформаційним потребам мешканців ТГ для вирішення їхніх проблем та завдань.

Тож **мета статті** – аналіз та наукове осмислення особливостей забезпечення бібліотеками широкого спектра інформаційних запитів усіх членів громади в умовах складних випробувань України; визначення складових ефективної діяльності бібліотеки як центру розвитку громади.

Методологічна основа. Принципи наукової об'єктивності, дедукції і системності дали змогу проаналізувати контент сайтів публічних бібліотек, дослідити затребуваність спектру бібліотечних продуктів та послуг, залученість бібліотек у питання життєдіяльності громади, особливості взаємодії бібліотек з представниками державних органів влади, громадських, волонтерських організацій.

Також відбувалося узагальнення результатів дослідження, формування висновків.

В Україні суворі реалії стали каталізатором вибудови нових підходів до розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг, урізноманітнення моделі функціонування бібліотеки як фізичного простору з урахуванням змін у суспільно-інформаційних запитах, упровадження інновацій та сучасних технологічних алгоритмів в організацію роботи співробітників бібліотек.

Істотними факторами впливу на трансформацію бібліотечної сфери, безумовно, стали початок російської військової агресії у 2014 р. і, як наслідок, поява нової категорії бібліотечних користувачів – внутрішньо переміщених осіб (ВПО); а широкомасштабне вторгнення РФ у 2022 р. масштабувало проблеми переселенців і біженців. Впровадження з 2014 р. адміністративно-територіальної реформи (децентралізації) для посилення суб'єктності місцевого самоврядування розширило повноваження місцевої громади, а також посилило її відповідальність за добробут спільноти, що, своєю чергою, вплинуло на формування нових завдань та напрямів роботи бібліотек у територіальних громадах [2, 4, 5].

Як показує міжнародна практика, у сучасному світі бібліотекам відводиться поважна роль у системі інституцій, що допомагають у демократизації, просвітництві, збереженні національної пам'яті, побудові суспільства знань. У Резолюції Європейського парламенту A2–0248/1998 про роль бібліотек у сучасному світі[1], зокрема, наголошено на необхідності долучати бібліотеки до стратегій Європейського Союзу з інформування суспільства, до планів і програм з питань культурної, освітньої, інформаційної й фінансової політик, адже бібліотеки – одні з найважливіших інституцій, які надають доступ до знань і культури. У цьому документі також акцентується увага державам – членам ЄС на важливості дієвої системи законодавчих актів і заходів з підтримки належного матеріально-технічного рівня усіх типів бібліотечних закладів, щоб бібліотеки були спроможні відігравати активну роль у забезпеченні доступу до

[1] URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-4-1998-0248_EN.html

інформації та поширенні знань; щоб бібліотеки були здатні відповідати викликам, з якими стикаються громадяни у сучасних реаліях.

Тож очевидно, що на рівень забезпечення ТГ інформаційно-бібліотечними послугами впливають, зокрема, ефективність державної підтримки бібліотечної галузі, інтеграційні зв'язки населення громади з місцевими органами влади, професіоналізм бібліотечних працівників. Дієвість цих факторів впливу можна розглянути на низці прикладів.

Серед успішних практик активної політики підтримки бібліотек місцевою владою – створення єдиної універсальної бібліотечної системи в м. Запоріжжя у 2020 р. Важливою передумовою реалізації реформи стало навчання у 2019 р. за кордоном головних працівників, які й втілювали набутий досвід. Ремонт та реконструкція приміщень публічних бібліотек забезпечили зонування простору і створення місць для читання, навчання, розвитку й відпочинку, а також платформи для реалізації цікавих активностей та ідей. У бібліотеках діє послуга «Є-книга» – система автоматизації бібліотек, яка дає змогу додавати книжки до електронного каталогу, отримувати актуальні дані про наявні та видані книжки та ін. Оновлені бібліотеки перетворюються на інформаційні та культурні центри, які цікавлять і дітей, і дорослих; зали бібліотек також пристосовані для людей з інвалідністю [3, с. 58]. У 2023 р. Українська бібліотечна асоціація (УБА) визнала Запорізьку інклюзивну бібліотеку кращим закладом року за цим напрямом. У дизайні інтер'єру бібліотеки максимально враховано потреби кожної людини з інвалідністю; облаштовано пандус, тактильні смужки та позначення шрифтом Брайля для людей зі слабким зором (URL: https://zp.gov.ua/uk/articles/item/20579/zaporizka-inklyuzivna-biblioteka-stala-kraschim-zakladom-roku-v-svoemu-segmenti).

Системна робота з розвитку бібліотечної мережі Запоріжжя продовжується, зазначили Р. Харченко, в.о. міського голови Запоріжжя та О. Максименко, директор департаменту культури і туризму Запорізької міської ради, які у березні 2025 р. взяли участь у міжнародному круглому столі «Бібліотека для подолання суспільних викликів у громадах», що зібрав понад 700 учасників онлайн на платформі ZOOM для обміну досвідом. Захід відбувся в

межах реалізації міжнародного проєкту «Посилення ролі бібліотек у відбудові України», що фінансується Шведським інститутом [6]. Очільники Запоріжжя повідомили про істотне оновлення книжкового фонду: придбання 40 тис. нових видань; доповіли, що продовжується забезпечення безперешкодного доступу до бібліотек, створюються сховища в бібліотеках; активно залучаються позабюджетні кошти, а також реалізується ефективна кадрова політика.

Перед учасниками заходу також виступили міський голова Пустомитівської міськради Львівської області О. Серняк і начальниця відділу культури, молоді та спорту Пустомитівської міськради О. Биць, які наголосили на значущості бібліотек у задоволенні ключових потреб громади. Вони представили нові бібліотечні сервіси та проєкти, що активно впроваджуються в місцевій мережі бібліотек і формують різнопланові простори для розвитку натхнення та взаємодії. Бібліотеки Пустомитівської громади – це не просто сховища книг, а центри культури, освіти та спілкування, що відіграють важливу роль у формуванні світогляду громадян, особливо молоді, наголосили представники міської влади.

Реорганізована у грудні 2022 р. єдина мережа публічних бібліотек Львівської об'єднаної територіальної громади (включає 49 бібліотек-філій) сьогодні функціонує як відкриті дієві й актуальні майданчики, що задовольняють потреби дітей та дорослих у сфері освіти, культури, дозвілля у форматі навчальних курсів, презентацій, лекторіїв, кінопоказів, майстер-класів, виставок, партисипативних практик (URL: https://lmb.lviv.ua/abou). Наразі публічні бібліотеки Львівської ТГ – це гнучкі небайдужі середовища, що розвиваються відповідно до змін суспільно-інформаційних запитів і активно допомагають різним категоріям користувачів: військовим, ветеранам, вимушено переміщеним особам, сім'ям з дітьми, людям поважного віку та ін. Протягом 2024 р. бібліотеки у Львові сприяли розвитку культури й освіти містян; були осередком волонтерської роботи: кілометри сплетених маскувальних сіток, десятки тисяч виготовлених свічок, дитячі листи й вироби стали важливою підтримкою наших захисників і внеском у перемогу. Львівська муніципальна бібліотека є активним партнером реабілітаційної системи Unbroken – читацькі бібліотечні осередки розгорнуті безпосередньо у примі-

щеннях лікувальних закладів для сприяння реабілітації військових через читання, спілкування; реалізовано низку соціально значущих громадських проєктів, зокрема поліпшення інформаційного забезпечення людей з порушенням зору. Також створено спільний проєкт бібліотеки, міської ради і Центру пробації щодо соціалізації неповнолітніх правопорушників у межах пілотного проєкту із впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Тож бібліотеки стають простором, де корекційні програми сприяють поверненню підлітків до повноцінного життя в громаді, допомагають подолати упередження у спільноті. Адже бібліотека в ТГ – це інклюзивний простір для всіх без винятку, незалежно від віку, статі, гендеру, соціального статусу чи уподобань. Це місце, де кожен може знайти інформацію, підтримку, а головне – відчуття належності до спільноти, джерело підтримки й порозуміння (URL: https://zaxid.net/resotsializatsiya_nepovnolitnih_pravoporushnikiv_u_bibliotetsi_n1594016).

Російська військова агресія проти України – суттєвий чинник збільшення кількості людей із фізичними та когнітивними порушеннями, погіршення морально-психологічного стану українців, зокрема переселенців і біженців, через війну й окупацію. Такі тенденції підкреслюють важливість розширення соціальної інтеграції та впровадження принципів інклюзивності у всіх сферах життя, зокрема у бібліотечно-інформаційній діяльності; актуалізують роль бібліотечних закладів у забезпеченні рівного доступу всіх членів громади до знаннєвих, освітніх, культурних ресурсів. Поняття доступності охоплює не лише фізичний доступ до будівель і приміщень, а й формування сприятливих психосоціальних та технологічних умов, що враховують різноманітні потреби користувачів. За підтримки представників влади, громадськості, благодійних фондів вітчизняні бібліотеки дедалі активніше реалізують принципи інклюзивності, які спрямовані на створення доступності і комфорту [7].

Так, на виконання Плану заходів у 2023–2024 рр. з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні – забезпечення осіб з інвалідністю необхідними засобами доступу до інтернету в установах освіти та культури, зокрема у бібліотечних закладах (URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-

2023-%D1%80#Text), у двох публічних бібліотеках м. Кривий Ріг були оснащені комп'ютерні місця програмним забезпеченням NVDA (сучасні тифлоінформаційні технології) для людей з вадами зору: у Центральній бібліотеці КЗК «Міська бібліотека для дорослих» КМР та Бібліотеці-філії № 24 КЗК «Міська бібліотека для дорослих» КМР (URL: https://www.libr.dp.ua/zir.html).

Команда Львівської муніципальної бібліотеки на базі Сенсотеки запустила курси цифрової грамотності для ветеранів та цивільних з порушенням зору. Курси включають користування програмним забезпеченням на смартфоні, планшеті, ноутбуці та комп'ютері. Індивідуальна допомога в адаптації незрячим та людям з порушенням зору, а саме користування спеціальними додатками навігації, перегляд кіно тощо. Проєкт Сенсотека львівських бібліотекарів став фіналістом програми "The Europe Challenge 2024: Libraries, Communities and Democracy", яка збирає кращі практики бібліотечних послуг для масштабування, обміну та впровадження їх у різних бібліотеках Європи (URL: https://www.lmb.lviv.ua/projects/proyekt-sensoteki-cifrovi-navichki-dlya-lyudej-z-porushennyam-zoru-stav-finalistom-programi-the-europe-challenge-2024-libraries-communities-and-democracy).

Відкрито кімнату для батьків з дітьми у Волинській ОУНБ ім. О. Пчілки за сприяння Літературної платформи «Фронтера» в рамках проєкту «Адаптація та доступність: інклюзивна культура». У кімнаті облаштовані зони для грудного вигодовування малюків, пеленальні столики, а також місця для ігор. Всі охочі зможуть приходити сюди, щоб вчитися, працювати та долучатися до культурних заходів, знаючи, що їхнім малюкам буде комфортно (URL: https://surl.li/lwawmc).

Для налагодження повсякденного життя спільноти, нормальної взаємодії у колективі дуже важливими є емоційна врівноваженість, стабільність ментального здоров'я людей, адже війна провокує стреси, погіршує моральний стан.

Бібліотеки консолідують зусилля з психологічної підтримки: для широкого інформування про стрес та шляхи його подолання бібліотечні фахівці формують відповідні цифрові ресурси, тематичні підбірки літератури, організовують різноманітні заходи для поліп-

шення психоемоційного стану мешканців громади. Роль бібліотеки у цих процесах досить вагома, оскільки вона є безпосереднім організатором, провідником, учасником у забезпеченні процесу обслуговування та реабілітації.

Слід підкреслити, що впровадження різних технік із бібліотерапії, книготерапії, проведення заходів заохочення та популяризації читання допомагає не тільки у вирішенні життєвих, психологічних проблем, а є одним із факторів розвитку інтелектуальних здібностей, впливу на освітні, соціально-комунікаційні процеси між людьми, їхній добробут, здатність до емпатії, розуміння чужих точок зору. Недарма вебслоганом благодійної організації The Reading Agency (Великобританія), яка впроваджує багато програм щодо популяризації читання, є вислів: «Вирішення великих життєвих проблем за допомогою доведеної сили читання» (“Tackling life’s big challenges through the proven power of reading”).

Бібліотерапевтичні методики, що спираються на ґрунтовні науково-практичні дослідження [1], успішно застосовуються вітчизняними бібліотекарями у військових реаліях сьогодення у різноманітних формах: у Житомирській обласній бібліотеці для дітей та юнацтва – Інтерактивна виставка до Всесвітнього дня ментального здоров’я з добірки книжок, які варто прочитати для збереження душевної рівноваги та зміцнення емоційної стійкості (URL: https://www.libertyspace.org.ua/2023/10/10/interaktyvna-vystavka-do-dnia-mentalnoho-zdorov-ia/); вулична акція бібліотекарів Городнянської ЦБС на Чернігівщині «Ментальне здоров’я: як подбати про себе?», під час якої містяни отримували цінні матеріали з порадами та вправами для контролю емоційного стану, поліпшення навичок психологічної стійкості (URL: https://surl.li/bybblw); у Тернопільській ОУНБ – просвітницькі заходи «Стрес. Війна. Здоров’я» для користувачів щодо оволодіння методиками релаксації, усвідомлення значення читання як стратегії зниження стресу (URL: https://library.te.ua/2024/07/01/informaczijna-godyna-stres-vijna-zdorovya/); у Сумській ОУНБ й Полтавській ОУНБ ім. І. П. Котляревського: за участі медичних фахівців проведення лекцій, тренінгів, зустрічей з навчання методикам зниження стресу та тривожності, поліпшення самопочуття (URL: https://surl.li/lrkyff; URL: https://surl.li/spkapk).

Наприкінці 2024 р. в Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського відкрився «Центр перформативної практики» – новий культурний простір, у створенні якого допомагали представники Полтавської ОВА, Суспільної служби України, Театру сучасного діалогу та ін. Мета Центру – функціонування соціально-адаптивного простору для військових, ВПО, постраждалих через воєнні дії громадян і активна залученість їх до постановок власних театральних п'єс, історій в ролі актора для висловлення пережитих емоцій і подій, сприяння розумінню й вирішенню проблем для подальшої реабілітації та соціальної адаптації (URL: https://surl.li/qnysna).

Вартий уваги приклад консолідації зусиль представників державної влади, бібліотечної сфери, громадськості, благодійних фондів на Івано-Франківщині у розбудові системної підтримки й поліпшення психологічного здоров'я мешканців ТГ. Наприкінці 2024 р. в Івано-Франківській обласній державній адміністрації підбили підсумки реалізації Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», зазначивши, що в області запрацювало 14 центрів життєстійкості завдяки роботі БФ «Карітас»; для ветеранів: створено п'ять просторів, а також працює 19 реабілітаційних центрів, законтрактованих НСЗУ. Відчутний внесок закладів культури й освіти, які сприяють просвіті й розвитку культури, турботи про свій психологічний стан. Івано-Франківська ОУНБ ім. І. Франка – організатор проведення заходів бібліотеками регіону щодо затвердження системи просвітницької діяльності з формування цінності ментального здоров'я всіх членів громади, сприяння згуртованості мешканців ТГ та ВПО. Презентації бібліотечно-інформаційних ресурсів, проведення бібліотекарями днів інформації, бесід-рекомендацій, зустрічей і консультацій з медпрацівниками, священниками, спрямованих на підтримку соціокультурної реабілітації постраждалих від війни, забезпечення доступу до знаннєвих ресурсів, розширення кола спілкування, поліпшення психологічного благополуччя населення, сталий розвиток ТГ (URL: https://surl.li/xpqrjy; URL: https://lib.if.ua/prof/?p=3085; URL: https://lib.if.ua/prof/?p=3121; URL: https://lib.if.ua/news/1745841965.html).

У жовтні 2024 р. розпочалася реалізація Програми «Бібліотеки як простір психосоціальної підтримки», яку спільно підготували ЮНЕСКО, Міністерство культури та стратегічних комунікацій

України (МКСК), Координаційний центр з психічного здоров'я Кабінету Міністрів України (КМУ). Програма є складовою пріоритетного проєкту «Мистецтво допомагати» МКСК у межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» за ініціативою О. Зеленської. Втілення програми розпочалося у шести областях України: Київській, Житомирській, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Одеській. Серед завдань програми: посилення ролі публічних бібліотек у психосоціальній підтримці людей в громадах, поширення інструментів самодопомоги, використання артметодик у своїй роботі, за потреби переспрямування людей до існуючих психологічних служб. У січні 2025 р. перші підсумки показали, що заходи з психосоціальної підтримки в бібліотеках відвідали близько 3000 осіб. Наразі бібліотекарі інтегрують заходи Програми з психосоціальної підтримки в плани роботи своїх бібліотек (URL: https://mcsc.gov.ua/news/biblioteky-yak-prostir-psyhosoczialnoyi-pidtrymky-u-lvovi-vidbulasya-prezentacziya-pershyh-rezultativ-proyektu/).

Вимушено переміщені особи – категорія бібліотечних користувачів, які, крім психосоціальної підтримки, потребують систематичного інформування для вирішення різноманітних питань. Тому в регіонах України бібліотеки приділяють значну увагу допомозі внутрішньо переміщеним особам, яких понад 4,6 млн осіб, за даними Мінсоцполітики станом на січень 2025 р. (https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo).

Від початку російсько-української війни у 2014 р. бібліотечне обслуговування активно розвивається у напрямі підтримки й інтеграції переміщених громадян [2], адже за умов ефективної адаптації ВПО на новому місці приймаюча громада отримує цінні ресурси – людський капітал, який потенційно може підвищувати соціокультурну, економічну спроможність спільноти.

Вітчизняні бібліотеки розбудовують та вдосконалюють сервісні послуги для ВПО: акумулюють електронний ресурс з широкого кола питань; організовують інформаційно-консультативні заходи із залученням фахівців юридичного, соціального, медичного профілів; розширюють співпрацю з волонтерами, благодійниками тощо.

Так, на Дніпропетровщині для новоприбулих мешканців на вебсайті Дніпропетровської ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських

Кирила і Мефодія (URL: https://www.libr.dp.ua/) у рубриці: «Корисно. Переселенцям» представлено оновлюваний тематичний дайджест новин загальноукраїнських та регіональних медіа з актуальних питань: субсидія на оренду житла для ВПО, законодавчі новації щодо виплат для ВПО, дані про ГО «Повертайся додому» (URL: https://comebackhome.com.ua/) щодо алгоритму дій для українців, які планують повернутися додому.

Вінницька ОУНБ ім. В. Отамановського, Волинська ДОУНБ ім. О. Пчілки і Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського організували на своїх вебсайтах інтерактивний перехід на цифровий ресурс порталу [Безоплатна правнича допомога] (URL: https://legalaid.gov.ua/), що функціонує в Системі державного безкоштовного правового забезпечення; юридичні послуги надаються онлайн через канали телекомунікації, а також офлайн через державну мережу точок доступу до правничої допомоги в кожній області України. За вказаними на порталі контактами ВПО в регіоні їхнього перебування можуть отримати правову допомогу у відновленні документів, оформленні соціальних, пенсійних чи пільгових виплат, в отриманні фінансової допомоги від міжнародних організацій тощо.

Отримати юридичну підтримку від фахівців Системи безоплатної правової допомоги можуть переселенці на Сумщині в Охтирській публічній бібліотеці, де функціонує культурний креативний простір «Фабрика добра та відпочинку», створений за ініціативи Охтирської міської організації Товариства Червоного Хреста України, завдяки програмі BRAVO. Для згуртованості мешканців і новоприбулих українців у межах проєкту організовують заходи за гуманітарним, освітнім, культурно-розважальним напрямами: мініконцерти, вечори відпочинку, заходи в рамках клубів з бібліотерапії, арттерапії, заняття з йоги та шахів; для дітей: творчі заходи, інтелектуально-розважальні вікторини, квести (URL: https://surl.li/wlwijp).

У Дрогобицькій центральній міській бібліотеці ім. В. Чорновола на Львівщині для ВПО відкрито сучасний мультимедійний коворкінг-центр, де розміщено столи з комп'ютерами, навушниками, вайтборди з набором маркерів тощо. У центрі організовано навчальні курси для переселенців, які мешкають у Дрогобичі та планують відкрити свій бізнес. Також у центрі відбуваються ділові зустрічі,

онлайн-навчання, майстер-класи (URL: https://www.facebook.com/drogobuch/?locale=ru_RU).

Тернопільською обласною бібліотекою для дітей проводиться грунтовна робота з підтримки переміщених сімей з дітьми, організовуються заходи для згуртування й зміцнення комунікації між ВПО та місцевим населенням. Ще на початку війни у бібліотеці облаштовано комфортний простір з ігровими зонами для переселенців з дітьми; з вересня 2023 р. у бібліотеці запрацював соціально значущий проєкт «Коло добра» – сучасний інтерактивний соціокультурний простір, де діти з числа ВПО разом з місцевими дітьми стають учасниками різноманітних заходів: родинних свят, терапевтичних читань, майстер-класів, студій з вивчення англійської мови та комп'ютерної грамотності, перегляду фільмів у кінозалі. Спільні заходи у дружній атмосфері сприяють інтелектуальному і творчому розвитку, психоемоційному розвантаженню, змістовному дозвіллю для всієї родини (URL: https://odb.te.ua/project/proyekt-kolo-dobra/).

Ще одним з важливих питань, що актуальні для кожної територіальної громади, є питання працевлаштування, зменшення кількості безробітних серед місцевих мешканців та новоприбулих громадян, адже від досягнень і добробуту кожної людини залежить рівень соціально-економічного зростання мешканців усієї громади. Тому бібліотеки активно долучаються до питань зайнятості у ТГ.

Бібліотечні установи, що приєдналися до участі у проєкті «ВільноХаб: працевлаштування» за фінансової підтримки USAID Ukraine та IREX in Ukraine, стали дієвим майданчиком з підтримки та допомоги для громади, переважно молодих людей, у питаннях працевлаштування, написання резюме та розуміння сучасних тенденцій на ринку праці: у Центральній публічній бібліотеці Хмельницької громади, а також в Івано-Франківській ОУНБ ім. І. Франка за участі працівників центрів зайнятості проводилися профорієнтаційні інтерактивні зустрічі, тренінги для студентів, ліцеїстів та всіх бажаючих працевлаштуватися (URL: https://is.gd/3iQgh9, URL: https://lib.if.ua/projects/1704877017.html). У Центральній бібліотеці Олександрійської міської ЦБС та Кіровоградській обласній бібліотеці для юнацтва ім. Є. Маланюка організовуються консультації щодо вступних кампаній, ситуації на ринку праці, послуг та сервісів

Служби зайнятості; на Полтавщині працівники Дитячої бібліотеки на Соборній у м. Кременчук розміщують на вітринах профорієнтаційні виставки, що дають змогу молоді зацікавитись новими спеціальностями і обрати професію; Житомирська обласна бібліотека для дітей та юнацтва організовує для своїх користувачів онлайн-зустрічі «Професія за покликом серця» у різних закладах для висвітлення особливостей певних професій (URL: https://oth.nlu.org.ua/?p=7592).

Для підвищення рівня обізнаності і конкурентоспроможності на ринку праці у бібліотеках також можна пройти курси комп'ютерної та медіаграмотності, отримати навички з кібербезпеки, поліпшити знання іноземних мов – такі послуги вже стали усталеними для багатьох бібліотек. У бібліотечних установах мешканці громади можуть здобути цифрові навички й уміння користуватися сучасними гаджетами, отримати доступ до електронних ресурсів і державних сервісів. На масштабування цього напряму бібліотечної діяльності були спрямовані проєкти «Дія. Цифрова освіта» у 2020 р. та «Розвиток спроможності бібліотек – Хабів цифрової освіти» у 2022–2023 рр., організовані УБА, Міністерством цифрової трансформації України і Програмою розвитку ООН. У рамках реалізації цих проєктів бібліотечні працівники змогли підвищити свою компетенцію та навчати користувачів. Як результат, значно зменшилася кількість користувачів з навичками нижче середнього рівня після навчання: із 43,3 % до 9,7 %; п'ять бібліотек отримали у подарунок планшети Lenovo. УБА продовжує й надалі співпрацю з ключовими партнерами цих проєктів і координацію діяльності всеукраїнської мережі Хабів цифрової освіти, оскільки підсумки, крім позитивних результатів, також показали й спільні проблеми бібліотек: недостатня матеріально-технічна база, брак кадрового персоналу, труднощі із залученням відвідувачів (URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5142-pidsumkova-zustrich-za-proiektom-rozvytok-spromozhnosti-bibliotek-khabiv-tsyfrovoi-osvity-26-27-zhovtnia-2023-roku).

Як демонструє соціологічне дослідження обслуговування публічними бібліотеками Кіровоградщини переселенців, майже всі опитані вказали на потребу в інформаційних продуктах і послугах, що підкреслює значення бібліотеки як інформаційного центру,

особливо у сільській місцевості. Показово, що майже всі респонденти (98 %) відзначили можливості бібліотек задовольняти їх інформаційні потреби; водночас очевидною є обмеженість послуг тих бібліотек, де відсутній інтернет (URL:https://library.kr.ua/wp-content/uploads/2024/04/byaktspvpo.pdf).

На недостатній рівень інформатизації та безконтрольність закриття публічних бібліотек в Україні вказується у ґрунтовному дослідженні бібліотечної галузі, реалізованому в рамках проєкту RES-POL[2], що здійснює Центр «Регіональний розвиток» Агенції економічного розвитку РР за фінансової підтримки Європейського Союзу [3, с. 3]. У документі містяться пропозиції змін до вітчизняних нормативно-правових актів для підвищення ролі держави у розвитку бібліотечної сфери.

Скорочення публічних бібліотек – це загальноєвропейська тенденція через економічні та демографічні проблеми. Водночас в Україні через повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. відбулося різке зменшення кількості публічних бібліотек: на 2755 закладів. У 2023 р. вдалося відновити роботу частини бібліотек, переважно на деокупованих територіях: більшість мешканців звільнених та прифронтових громад висловилися проти закриття бібліотек навіть у малонаселених місцевостях [3, с. 51].

Сьогодні для мешканців територіальних громад бібліотеки – це інформаційно-комунікаційні центри, що забезпечують наукові, просвітницькі, соціокультурні та інші користувацькі запити. Бібліотеки в ТГ продумано, мобільно й інклюзивно формують спектр послуг, тому спроможні забезпечити інформаційні потреби громадян з актуальної, затребуваної, важливої проблематики, що, своєю чергою, надає можливості саморозвитку кожному мешканцю, сприяє посиленню спроможності ТГ.

Як показує проведене дослідження, ефективно реалізовувати свою роль і завдання публічні бібліотеки можуть за таких вагомих умов, як:

– дієва політика державної підтримки бібліотечної сфери;

– активна позиція мешканців і місцевої влади щодо включення

[2] https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RES-POL_Libraries_2024.pdf

бібліотек у стратегічний план розвитку ТГ як соціокультурної, інклюзивної, освітньої, просвітницької компонентів для сталого матеріально-технічного, фінансового забезпечення бібліотек місцевої громади;

– розроблення бібліотечними фахівцями концепції розвитку актуальних просторів бібліотеки на основі вивчення користувацького попиту й тенденцій суспільно-інформаційних запитів, залучення допомоги державних інституцій, неурядових організацій та ін.;

– розвиток бібліотеками грантової діяльності, спонсорських зв'язків;

– системна й докладна промоція усього спектру бібліотечного сервісу під власним логотипом на вебсайті бібліотеки, у місцевих ЗМІ й соцмережах; встановлення банерів та поширення буклетів/об'яв/афіш в установах, скверах, під час вуличних акцій, на Дні міста/району/села тощо;

– визначення пріоритетних напрямів у подальшому плануванні бібліотечно-інформаційної діяльності на підставі результатів соцдосліджень користувацького попиту, аналізу соціально-економічних показниів ТГ, ситуації в країні та інших чинників.

Очевидно, що затребуваність бібліотек, їхня залученість у всі процеси життєдіяльності ТГ сприяє консолідації зусиль громади, влади, міжнародної спільноти щодо вирішення проблем і завдань територіальної громади та подолання складних викликів перед нашою країною.

Список бібліографічних посилань

1. Аксьонова Н. Бібліотерапія як напрям діяльності бібліотек в умовах російсько-української війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 64. С. 107–119. https://doi.org/10.15407/np.64.107

2. Желай О. Нові напрями бібліотечної роботи з допомоги внутрішньо переміщеним особам: теоретичні, методичні та прикладні аспекти. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 46. С. 292–312. https://doi.org/10.15407/np.46.292

3. Істотні питання політик: бібліотеки. Ааналітична записка /

Центр «Регіональний розвиток» Агенції економічного розвитку PPV. 2024. 71 с. URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RES-POL_Libraries_2024.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

4. Чередник Л. А., Сидоренко В. О. Сучасна бібліотека як вільний простір: історія трансформації. Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми та перспективи : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (25 листоп. 2021 р.). Полтава: Нац. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2021. С. 237–241.

5. Чотири простори бібліотеки: модель діяльності : практичний посібник / автори-укладачі: О. Бояринова, О. Бруй, Л. Лугова, Я. Сошинська, І. Шевченко ; Українська бібліотечна асоціація. Київ : ВГО Українська бібліотечна асоціація, 2020. 104 с.

6. Підсумки міжнародного круглого столу «Бібліотека для подолання суспільних викликів у громадах», 25 берез. 2025 р. / Українська бібліотечна асоціація. URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5365-pidsumky-mizhnarodnoho-kruhloho-stolu-biblioteka-dlia-podolannia-suspilnykh-vyklykiv-u-hromadakh-25-bereznia-2025-r. (дата звернення: 16.04.2025).

7. Тюркеджи Н., Мар'їна О. Інклюзивна бібліотека як агент змін у суспільстві. Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. акад. культури. Харків : ХДАК, 2023. Вип. 64. С. 84. https://doi.org/10.31516/2410-5333.064.06

References

1. Aksonova, N. (2022). Bibliotherapy as a field of activity of libraries in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *64*, 107-119 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.64.107

2. Zhelai, O. (2017). New directions of library work to help internally displaced persons: theoretical, methodical and applied aspects. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 46*, 292-312 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.46.292

3. Istotni pytannia polityk: biblioteky [Key policy issues: libraries]. (2024). Analitychna zapyska (71 s.). *Tsentr "Rehionalnyi rozvytok"*

Ahentsii ekonomichnoho rozvytku PPV – Center "Regional Development" of the Agency for Economic Development PPV [in Ukrainian]. Retrieved February 10, 2025, from https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/RES-POL_Libraries_2024.pdf

4. Cherednyk, L. A., & Sydorenko, V. O. (2021). Suchasna biblioteka yak vilnyi prostir: istoriia transformatsii [Modern library as a free space: history of transformation]. *Document and information communications during globalization: conditions, problems, prospects. Proceedings of the VI International Science and Practical Conference, 25 November 2021* (pp. 237-241). Poltava [in Ukrainian].

5. Boiarynova, O., Brui, O., Luhova, L., Soshynska, Ya., & Shevchenko, I. (Comps.). (2020). *Chotyry prostory biblioteky: model diialnosti: praktychnyi posibnyk* [Four spaces of the library: activity model: a practical guide]. VHO Ukrainska bibliotechna asotsiatsiia [in Ukrainian].

6. Pidsumky mizhnarodnoho kruhloho stolu «Biblioteka dlia podolannia suspilnykh vyklykiv u hromadakh», 25 bereznia 2025 r. [Results of the International round table "Library for overcoming social challenges in communities", March 25, 2025]. (2025). *Ukrainska bibliotechna asotsiatsiia – Ukrainian Library Association* [in Ukrainian]. Retrieved April 16, 2025, from https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5365-pidsumky-mizhnarodnoho-kruhloho-stolu-biblioteka-dlia-podolannia-suspilnykh-vyklykiv-u-hromadakh-25-bereznia-2025-r

7. Tiurkedzhi, N., & Marina, O. (2023). Inclusive library as an agent of change in society. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*, *64*, 84 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31516/2410-5333.064.06

Стаття надійшла до редакції 06.05.2025.

Oxana Zhelai,
PhD (Social Communications), Senior Research,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: ksenia0101@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5498-0559

Natalia Aksjonova,
Research Associate,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: aksyonova_n7@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5041-9086

Iryna Tereshchenko,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: iryna777ter@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3526-2460

Library as a Center for Development and Strengthening of the Potential of Territorial Community

The article analyzes the transformation processes of the forms and directions of library work in territorial communities in accordance with changes in users' requests due to military, social, economic, and political processes in Ukraine.

Numerous examples show and summarize the development of integration relations between libraries and representatives of government agencies, public, charitable, and international organizations to improve the quality of library services.

The specifics of implementing the principles of innovation and inclusiveness in the library sector, in particular, designing targeted service areas to accommodate various user categories, including students, children, retired persons, people with disability, IDPs, and war veterans; integrated furnishing of spaces with appropriate interior design, collections of thematic books, technical equipment (computers, various gadgets), arranging of courses, lectures, and consultations with specialists in social, medical, legal, educational, and other fields in such locations; creation digital library resources based on the particular needs of users within a specific TC (territorial community), are highlighted.

It is emphasized that intensive diversification of the range of public libraries services helps the local population in solving a wide range of issues and tasks, in particular: integration of displaced persons into the community, ensuring psycho-emotional well-being, implementation of volunteer projects to assist the Armed Forces of Ukraine, reducing unemployment, increasing level of socialization of low-mobility persons, community cohesion in the processes of TC's development.

The conducted research showed a high demand for library services among local residents in the regions of Ukraine; confirmed the establishment of libraries as modern information and communication centers that provide community residents with knowledge resources in relevant areas; provide expert support as a versatile assistance to the local population, and contribute to the unity of citizens in overcoming the challenges of wartime. The key conditions for the functioning of the library as a center for local community development, have been outlined.

Keywords: territorial community libraries, user request, inclusivity, library service efficiency.

https://doi.org/10.15407/np.75.261
УДК 027(477):025.5:316.77]:355.48((470+571):477)“2014/…”

Олена Ауліна,
кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: elena_aulina@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7988-4974

РОЛЬ ВІТЧИЗНЯНИХ БІБЛІОТЕК ЯК ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується специфіка бібліотечно-інформаційної діяльності під час російсько-української війни. Визначено, що роль бібліотечних установ у соціальних комунікаціях в умовах російсько-української війни є надзвичайно важливою. Показано, що бібліотеки в кризові моменти виконують не лише традиційні функції, але й адаптуються до нових реалій, ставши активними учасниками в підтримці морального духу нації, в боротьбі з дезінформацією, а також у збереженні культурної спадщини. Післявоєнне відновлення бібліотечної інфраструктури та розширення її функцій, зокрема через цифровізацію та співпрацю з міжнародними партнерами, забезпечить не лише відновлення національної стійкості, а й інтеграцію України в європейський інформаційний простір. Запропоновано заходи з відновлення бібліотечної інфраструктури у післявоєнний період. Виходячи із завдань дослідження, використовувались системно-функціональний аналіз і системно-цільовий підхід. Згідно із завданнями дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Метод аналізу і синтезу, контент-аналіз, порівняльно-історичний метод, кейс-метод і метод системного аналізу.

Ключові слова: бібліотечні центри, соціальні комунікації, бібліотечна інфраструктура, кейс-стаді.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі соціальні комунікації набувають особливого значення в умовах кризових ситуацій, зокрема збройних конфліктів, гуманітарних катастроф та інформаційних війн. Вони є ключовим чинником збереження суспільної стабільності, мобілізації громадянського

© О. Ауліна, 2025

суспільства, підтримки соціальної згуртованості та забезпечення доступу до достовірної інформації. У цьому контексті особливу роль відіграють бібліотеки як багатофункціональні інституції, що поєднують функції збереження культурної спадщини, комунікаційного майданчика та інформаційного провайдера. Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р. і набула повномасштабного характеру з лютого 2022 р., кардинально змінила інформаційний ландшафт України. У нових умовах бібліотеки змушені були трансформувати свою діяльність, адаптуючись до викликів воєнного часу. З одного боку, вони стали безпечними просторами для громади, з іншого – осередками спротиву інформаційній агресії, платформами для волонтерських ініціатив і центрів психоемоційної підтримки населення. Отже, бібліотеки не лише зберегли свою функціональність, але й значно розширили спектр соціальних комунікацій у відповідь на потреби суспільства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення нових соціальних функцій бібліотек в умовах війни, аналізу їх ролі у підтримці інформаційної безпеки, громадянської активності та соціальної згуртованості. З огляду на зростання значення недержавних комунікаційних структур у забезпеченні стійкості суспільства, дослідження діяльності українських бібліотек є важливим внеском у розвиток наукового дискурсу про соціальні комунікації в умовах кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному бібліотекознавстві дослідженням соціальних комунікацій у бібліотечній сфері та ролі бібліотечних установ у кризові періоди присвятили свої роботи такі вітчизняні науковці як, В. Горовий, А. Потіха [2], Л. Лагута [9], Т. Биркович [10], Л. Шум [4], Н. Капустянська [13], М. Бабич [6], Л. Кухар [8], В. Журжій [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність окремих досліджень, комплексне осмислення ролі українських бібліотек як активних агентів соціальних комунікацій у період війни залишається недостатнім. Особливо актуальними є аспекти цифрових трансформацій, формування національних наративів, а також ролі бібліотек як комунікативних центрів в умовах російсько-української війни.

Мета статті: дослідити специфіку функціонування вітчизняних бібліотек як центрів соціальної комунікації під час російсько-української війни. Завдання дослідження: виявити основні напрями діяльності бібліотек в умовах війни; визначити роль бібліотек у підтримці громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб; проаналізувати нові форми комунікації, що виникли у бібліотечному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Ранок 24 лютого 2022 р. став поворотним моментом в історії України, зокрема це торкнулося й бібліотечної сфери. Війна не лише змінила соціальну ситуацію в країні, а й радикально змістила пріоритети в роботі бібліотек. Бібліотечні установи були змушені переосмислити свої функції та адаптуватися до нових реалій. Однією з основних змін стало збільшення гуманітарного навантаження бібліотек, оскільки вони стали центрами допомоги для громадян, що потерпають від війни, а також місцями безпеки для внутрішньо переміщених осіб. Сьогодні бібліотеки не лише надають доступ до книжкових та інших інформаційних ресурсів, але й стають важливими осередками для психологічної підтримки та реабілітації. Наприклад, у багатьох містах, таких як Київ та Львів, бібліотеки стали «пунктами незламності», де пропонували укриття, безкоштовний доступ до інтернету та електричної енергії, а також інформаційні та послуги консультування для осіб, що постраждали від війни [1].

Українські бібліотеки адаптували свої функції до нових умов воєнного часу. Наприклад, вони стали центрами збереження культурної спадщини, вилучаючи антиукраїнську літературу та зберігаючи національні фонди. Крім того, в них проводиться активна робота з інформування громадськості про актуальні події, надається психологічна підтримка та організовуються волонтерські ініціативи, такі як плетіння маскувальних сіток та збір коштів для ЗСУ [2, с. 63]. У відповідь на виклики війни бібліотеки активно впроваджують цифрові технології та дистанційні послуги. Вони створюють онлайн-сервіси, такі як «Віртуальна довідка», що дає змогу користувачам отримувати необхідну інформацію дистанційно. Одним із найбільших викликів для бібліотек стала необхідність цифрової трансформації. У зв’язку з обмеженням фізичного доступу до бібліотек через військові дії або небезпеку в прифронтових зонах

багато бібліотек впровадили дистанційне обслуговування своїх користувачів. Це включало створення онлайн-платформ, віртуальних бібліотек, а також цифрових архівів та баз даних, доступних через інтернет. Бібліотеки активно почали пропонувати дистанційні консультації та онлайн-заняття. Бібліотекарі проводили онлайн-лекції, навчання з медіаграмотності, а також інформаційні вебінари, спрямовані на підвищення обізнаності громадян щодо прав людини, юридичних аспектів війни, а також допомоги у надзвичайних ситуаціях. Цифровізація не лише забезпечила продовження діяльності бібліотек, але й дала змогу розширити аудиторію користувачів, які через переселення або мобільність могли дистанційно отримати доступ до культурних та інформаційних ресурсів [3].

На прифронтових і тимчасово окупованих територіях (ТОТ) бібліотеки зазнали значних труднощів, але залишалися важливими осередками боротьби за інформаційний простір. В умовах обмеженого доступу до інформації українські бібліотеки стали місцями опору інформаційній агресії з боку Росії. Вони активно підтримували моральний дух місцевих жителів, надаючи їм правдиву інформацію про події в Україні та світі. Бібліотеки, що залишалися під контролем української влади, зберігали свою незалежність від російської пропаганди та поширювали правдиву інформацію про наслідки російського вторгнення. На ТОТ, де бібліотеки зазнавали обмежень і навіть знищення, залишалась певна частина інформаційної роботи – через можливості соцмереж та обмежену доступність цифрових ресурсів такі бібліотеки намагалися бути каналами збереження та передачі національної ідентичності та правди про події, що відбуваються [4].

Тобто бібліотечна сфера України в умовах війни зазнала значних трансформацій. У результаті бібліотечні установи не лише адаптувались до нових викликів, але й змогли взяти на себе нові важливі функції: збереження культурної спадщини, інформування громадськості, надання психологічної підтримки та дистанційних послуг. Навіть у складних умовах війни вони не втратили своєї ролі як центри культури, освіти та інформації, зберігаючи зв'язок із суспільством і підтримуючи його в складні часи.

У часи війни бібліотеки стають не лише інформаційними та культурними центрами, але й важливими осередками психоемо-

ційної підтримки населення. Війна приносить численні психологічні травми, стрес, депресію, і тому багато бібліотек почали активно впроваджувати бібліотерапію – метод, що передбачає використання книг для лікування психічних розладів. Бібліотерапія стала важливим інструментом для допомоги людям, що пережили травми війни, або тим, хто потребує емоційної підтримки в умовах стресу. Бібліотеки організовують психологічні тренінги та зустрічі, спрямовані на полегшення стресу і подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Вони працюють у партнерстві з психологами та психотерапевтами для проведення групових та індивідуальних консультацій. Програмами бібліотерапії активно користуються як внутрішньо переміщені особи (ВПО), так і місцеві жителі, що пережили стрес через бойові дії або втрату рідних. Наприклад, бібліотеки Київщини проводять спеціалізовані зустрічі з психотерапевтами, що надають емоційну підтримку дітям та дорослим [2, с. 64]. Також бібліотеки використовують літературні заходи, такі як читання книг, які допомагають знизити рівень тривожності. Читання спеціально підібраних творів дає змогу людям на деякий час відірватися від реальності війни, зануритися у фантастичні світи або віднайти підтримку в історіях інших людей, що пережили аналогічні труднощі. Водночас деякі бібліотеки організовують психоосвітні заходи, що допомагають усвідомити емоційний стан, зрозуміти стратегії подолання стресу і підвищити психологічну стійкість у складних умовах [2, с. 66].

З початком повномасштабного вторгнення бібліотеки стали активними учасниками волонтерського руху. Вони перетворилися на платформи для збору допомоги і громадської мобілізації. Багато бібліотек у різних регіонах України організували пункти збору гуманітарної допомоги, де мешканці могли приносити необхідні товари, такі як ліки, одяг, продукти харчування для бійців ЗСУ, а також для тих, хто постраждав від бойових дій. Бібліотеки стали місцями, де формуються волонтерські групи, які займаються поширенням інформації про гуманітарні потреби. Через соціальні мережі бібліотеки активно комунікують із громадами, мобілізуючи ресурси для підтримки армії та цивільного населення. Наприклад,

бібліотеки Одеси організували збір коштів для ЗСУ, а також проводили акції на підтримку родин військових [5].

Варто зазначити, що бібліотеки, використовуючи свої ресурси, допомагають не лише фізично, а й інтелектуально – вони надають платформи для збору коштів через онлайн-ресурси, сприяють громадським ініціативам та підтримують соціальні проекти. Наприклад, через бібліотечні сайти можна знайти інформацію про гуманітарні потреби, а також поділитися власними ініціативами або пропозиціями для допомоги.

В умовах війни однією з основних загроз є дезінформація. Російська агресія супроводжується масованими інформаційними атаками, покликаними дестабілізувати ситуацію в Україні. Бібліотеки, у свою чергу, стали важливими платформами для поширення достовірної інформації та протидії маніпуляціям. Однією з основних функцій бібліотек у цей період є інформування громадян про ситуацію на фронті, міжнародну підтримку, правові аспекти, а також допомога в поширенні правдивої інформації про військові злочини. Бібліотеки організовують інформаційні сесії, виставки книг та матеріалів, що стосуються історії війни, військових злочинів, міжнародного права, зокрема, військових конвенцій. Важливим аспектом стало створення бібліотечних онлайн-платформ для поширення перевіреної інформації про ситуацію на фронті, результати розслідувань міжнародних організацій та правозахисних груп. Це дає змогу запобігати маніпуляціям і сприяє формуванню критичного мислення серед населення, що є особливо важливим в умовах інформаційного хаосу. Використовуючи ресурси інтернету, бібліотеки поширюють офіційні повідомлення, відеоматеріали з перевірених джерел та новини від урядових та міжнародних організацій. Це допомагає викрити неправдиву інформацію та пропаганду ворога. Наприклад, бібліотеки Львова активно поширюють правдиву інформацію через свої соціальні мережі, запобігаючи поширенню фейків і дезінформації серед населення [4].

Один з важливих напрямів соціальної комунікації в бібліотеках у воєнний час – це освітні та культурні ініціативи. Враховуючи загрозу фізичній безпеці та обмеження в пересуванні, бібліотеки оперативно перейшли до онлайн-занять, вебінарів, курсів для дітей

та дорослих, що сприяли продовженню освіти та культурного розвитку. Наприклад, бібліотеки Львова запустили серію онлайн-занять для дітей на базі бібліотечних платформ, що включали навчальні програми, лекції з історії України та культури, а також творчі майстер-класи, що допомагали підтримувати моральний стан під час війни [6].

Крім того, підтримка освіти стала пріоритетним завданням для бібліотек, зокрема для внутрішньо переміщених осіб. Вони стали майданчиками для навчальних курсів та тренінгів для людей, які втратили можливість продовжити навчання у звичайних умовах. Бібліотеки в містах, що прийняли біженців, також активно підтримують навчальні програми для дорослих, зокрема курси з української мови, правових аспектів, комп'ютерних наук.

Взаємодія з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та громадами, що постраждали від війни, є ключовою функцією бібліотек у період кризових ситуацій. Бібліотеки активно працюють з переселенцями, надаючи їм інформацію про права, доступ до ресурсів і послуг. ВПО часто стикаються з труднощами в доступі до інформації, тому бібліотеки стають важливими інформаційними хабами, де люди можуть отримати актуальні відомості про правові та соціальні послуги, можливості для працевлаштування, медичну допомогу та підтримку. Зокрема, бібліотеки підтримують громади не лише на рівні інформаційної допомоги, але й через організацію культурних та освітніх заходів. Це включає і підтримку військових, які перебувають на фронті або в тилу. Бібліотеки організовують культурні акції, такі як виставки, патріотичні концерти, а також збирання коштів для потреб армії та допомогу родинам військових. Зокрема, бібліотеки міста Чернівці стали важливим місцем для збору інформації, надання гуманітарної допомоги та ресурсів для військових, а також для організації психологічної підтримки військових та їхніх родин [5].

В умовах війни, коли фізичні переміщення обмежені, бібліотеки змушені були активно розвивати цифрові платформи для комунікації. Вони стали важливими інструментами для обміну інформацією та комунікації з громадою. Бібліотеки Києва, Харкова, Львова та інших міст швидко освоїли онлайн-формати, що дало змогу підтримувати

зв'язок з користувачами через соціальні мережі, відеоконференції, електронну пошту та спеціалізовані вебсайти. Зокрема, бібліотеки стали важливими інформаційними центрами, де можна було знайти правову допомогу, інформацію про гуманітарні коридори, місця для евакуації, а також новини про ситуацію в різних регіонах України. Використання цифрових платформ для інформування стало необхідністю, що забезпечило доступ до критично важливої інформації в реальному часі. Крім того, розвиток цифрових бібліотек та е-книг дав змогу продовжити освітній процес і культурну діяльність навіть в умовах бойових дій. Вебплатформи, що надають доступ до електронних книг, дають змогу забезпечити безперервний доступ до освітніх матеріалів та культурних ресурсів для людей, що перебувають в умовах евакуації або тимчасового проживання.

Під час війни бібліотеки України стали центрами не лише для надання традиційних послуг, але й для нових інноваційних практик, спрямованих на підтримку громади, військових та внутрішньо переміщених осіб. Приклади успішних кейс-стаді з різних регіонів України демонструють здатність бібліотек адаптуватися до швидко змінюваних умов війни, створюючи нові формати роботи. Одним із таких прикладів є діяльність Центральної бібліотеки для дорослих ім. І. Франка у Львові, яка організувала пункт незламності для підтримки громадян, що переселилися з інших регіонів України. У бібліотеці працювали психологи, надавались гуманітарні послуги, а також організовували культурні заходи для дітей. Бібліотека стала важливим майданчиком для збору гуманітарної допомоги та відновлення комунікацій між переселенцями і місцевими жителями [7].

Водночас у Харкові функціонує унікальна ініціатива «Бібліотека на колесах», яка надає можливість жителям прифронтових зон отримувати інформацію про ситуацію в Україні, а також доступ до книг, освітніх матеріалів, відео- та аудіоуроків. Це також дало змогу створити нові форми дистанційного навчання для дітей, чиї навчальні заклади були зруйновані чи закриті. Важливою частиною цієї ініціативи стало використання мобільних платформ для навчання та організації волонтерських заходів [8].

У воєнний час важливим напрямом роботи бібліотечних установ стало партнерство з різними організаціями, що дало змогу значно

розширити спектр послуг і ресурсів для громадян, які постраждали від війни. Бібліотеки активно взаємодіють з громадськими організаціями, міжнародними фондами, медіа та військовими, що дає їм змогу не тільки надавати інформаційні послуги, а й забезпечувати гуманітарну допомогу, юридичну консультацію та психологічну підтримку. Наприклад, Національна бібліотека України для дітей співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ЮНІСЕФ та Червоний Хрест, для забезпечення внутрішньо переміщених осіб інформацією про дитяче правове забезпечення, а також проводять різноманітні програми для підтримки дітей, які пережили бойові дії [9].

Також важливим напрямом стало співробітництво бібліотек з військовими частинами для надання культурної та психологічної підтримки військовим. Наприклад, бібліотеки Харкова та Києва організували мобільні пункти для військових, де вони могли отримати книги, навчальні посібники, а також брати участь у психологічних тренінгах, що сприяють збереженню морального духу на фронті [9].

У світі, що глобалізується, соціальні мережі стали одним із основних інструментів для підтримки комунікації між бібліотеками та їхніми користувачами. В умовах війни, коли обмежений доступ до фізичних бібліотечних фондів, а багато бібліотек зазнали руйнувань, соціальні мережі стали життєво важливим інструментом для надання інформації, організації заходів та підтримки зв'язку з громадянами.

Фейсбук, інстаграм та телеграм стали основними платформами для бібліотек, що дають змогу оперативно реагувати на потреби громади та забезпечувати її актуальною інформацією. Зокрема, багато бібліотек використали соціальні мережі для організації віртуальних виставок, обговорень та лекцій. Відтак Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського активно працює через свої сторінки в соцмережах, інформуючи про всі ініціативи, що стосуються гуманітарної допомоги, правового забезпечення та заходів для підтримки морального духу серед громадян та військових користувачами [10, с. 45].

Іншим важливим аспектом стало використання соціальних мереж для популяризації читання та підтримки освіти під час війни.

Бібліотеки активно проводять онлайн-конкурси, майстер-класи та книжкові клуби, що дає змогу залучати навіть тих користувачів, які перебувають у віддалених або небезпечних районах. Наприклад, бібліотеки Львова та Києва організували серію онлайн-зустрічей для обговорення літературних творів, що мають терапевтичний ефект, а також проводять вебінари з питань збереження психічного здоров'я в умовах війни, використовуючи соціальні мережі для прямого зв'язку з користувачами [11, с. 28].

Після завершення активних бойових дій одним із ключових завдань для бібліотек стане відновлення інфраструктури. Руйнування бібліотечних приміщень, знищення бібліотечних фондів та інформаційних ресурсів під час війни поставили серйозний виклик перед культурною сферою України. У післявоєнний період важливо буде провести не лише відновлення фізичної інфраструктури бібліотек, але й створення нових умов для роботи у постконфліктному середовищі.

Програма відновлення бібліотек має охоплювати кілька важливих аспектів. По-перше, необхідно створити нові робочі простори, які відповідають сучасним вимогам, включаючи доступність для людей з інвалідністю, інтеграцію новітніх технологій, облаштування креативних просторів для освіти, культурних заходів та волонтерської діяльності. По-друге, необхідно відновити доступ до електронних баз даних та цифрових ресурсів, які були втрачені в умовах війни. Важливим аспектом стане також гарантування безпеки бібліотек і фондів, що включає їхню охорону від можливих руйнувань або крадіжок у майбутньому. У цьому контексті важливими є ініціативи з боку державних та міжнародних організацій, спрямовані на фінансування відновлення бібліотечної інфраструктури, у т. ч. через гранти та спільні проекти з європейськими та міжнародними партнерами [12, с. 31].

Після завершення війни бібліотеки можуть значно розширити свої функції, щоб задовольнити нові потреби суспільства. Одним із головних завдань буде не тільки відновлення традиційних бібліотечних послуг, а й розвиток нових форм роботи, спрямованих на підтримку соціальної стабільності та відновлення психоемоційного стану громадян. Це може включати:

– психологічну підтримку та соціальну адаптацію: організація тренінгів, груп підтримки, психологічних консультацій для людей, які пережили наслідки війни. Бібліотеки можуть стати центрами для реабілітації та інтеграції осіб, що постраждали від бойових дій або втратили близьких;

– освітні програми для відновлення та розвитку суспільства: включаючи курси з правової освіти, соціальних питань, бізнес-освіти, підтримки малого та середнього бізнесу, а також програми для дітей та молоді, що втратили доступ до традиційної освіти через руйнування навчальних закладів;

– гуманітарна допомога та волонтерські ініціативи: бібліотеки здатні стати місцями для організації волонтерських заходів, збору допомоги, організації харчування, медичних консультацій, а також для координації діяльності благодійних організацій.

Ці нові функції сприятимуть не лише відновленню соціальної структури, а й розвитку демократичних цінностей, зміцненню громадянського суспільства після війни [13, с. 99].

Ще одним важливим завданням для бібліотек після війни стане формування колективної пам'яті, оскільки вони можуть стати основними осередками для збереження пам'яті про події війни, боротьбу за незалежність та культурний спротив. В умовах післявоєнного відновлення бібліотеки повинні активно працювати над документуванням та збереженням історії цього періоду для майбутніх поколінь. Це включатиме створення та підтримку колекцій усних історій та документів, що висвітлюють досвід переселенців, військових, волонтерів та мирного населення, яке стало свідком або учасником бойових дій. Бібліотеки можуть організувати виставки пам'яті, бібліографічні та документальні проекти, а також проводити дослідження в галузі історії війни. Особливо важливим є збереження культурної спадщини, яка може бути знищена або втрачена в результаті бойових дій. Слід наголосити на створенні національної бази даних про культурні пам'ятки, що постраждали внаслідок війни, а також на відновленні книг, творів мистецтва та інших культурних об'єктів, що мають історичну та культурну цінність. Бібліотеки також можуть стати осередками культурного спротиву, підтримуючи та популяризуючи українську культуру, літературу, мистецтво

через організацію виставок, презентацій, лекцій, та публікацій, що сприятимуть відновленню культурної ідентичності нацією після пережитих випробувань війною [14].

Не менш важливим напрямом для бібліотек стане їхня інтеграція у європейський простір інформаційних послуг. Оскільки Україна прагне отримати членство у Європейському Союзі, бібліотеки мають можливість стати важливими складовими частинами європейського культурного та інформаційного простору. Це може включати:

– співпрацю з європейськими бібліотеками: обмін бібліографічними та архівними даними, участь у спільних міжнародних бібліотечних проектах;

– створення спільних платформ для обміну досвідом (бібліотеки можуть співпрацювати з європейськими партнерами в галузі наукових досліджень, освіти та культурного розвитку, створюючи міжнаціональні онлайн-платформи для навчання, культурних заходів та освітніх ініціатив);

– доступ до європейських грантів та ресурсів (бібліотеки можуть брати участь у фінансованих Європейським Союзом програмах для розвитку інфраструктури та впровадження інноваційних технологій у свою діяльність).

Це також може включати підвищення кваліфікації бібліотекарів через програми стажувань у Європі, доступ до новітніх досліджень у галузі інформаційних технологій та інноваційних бібліотечних практик, що дасть змогу бібліотекам модернізувати свої послуги і стати частиною європейського інформаційного середовища [14].

Висновки. Бібліотеки України відіграють важливу роль у підтримці та розвитку соціальних комунікацій у кризові часи. Вони стали не лише центрами інформації, а й платформами для підтримки суспільства в умовах війни. У цей період бібліотеки виконують функції збереження, інформування та підтримки, що включає надання достовірної інформації, психологічної допомоги, організацію культурних та освітніх ініціатив.

Зокрема, бібліотеки стали важливими осередками для психоемоційної підтримки населення, здійснюючи консультації та організовуючи групи підтримки для постраждалих від війни. Вони також активно співпрацюють з громадськими організаціями та міжна-

родними фондами для забезпечення гуманітарної допомоги та волонтерських ініціатив. Це підтверджує їх роль не лише в освітніх, а й у соціальних комунікаціях, де бібліотеки є каталізаторами позитивних змін у кризовій ситуації.

Бібліотеки також активно підтримують протидію дезінформації, надаючи громадянам доступ до перевіреної інформації, а також сприяючи розвитку критичного мислення через освітні програми. Зокрема, важливим аспектом їхньої роботи є розвиток цифрових платформ для комунікації, що дає змогу забезпечити доступ до послуг навіть у віддалених або небезпечних регіонах.

Отже, українські бібліотеки стали не просто місцями для пошуку інформації, а активними учасниками соціальних процесів, що сприяють підтримці морального духу нації та формуванню стійкості в умовах війни.

Під час війни бібліотеки відіграють критично важливу роль у збереженні національної культурної спадщини, підтримці освітнього процесу та забезпеченні інформаційних потреб громадян. Вони стали важливими інститутами для збереження національної ідентичності та культурного спротиву, створюючи та зберігаючи матеріали, що відображають реалії війни, історію та досвід українського народу.

Збереження та підтримка бібліотечної системи в умовах війни є надзвичайно важливими для національної стійкості України. Це не лише забезпечує доступ до знань, а й допомагає зберегти колективну пам’ять про події війни, що стане основою для майбутнього суспільного розвитку. Відновлення зруйнованих бібліотек та відновлення їхніх функцій після завершення війни сприятиме не лише культурному відродженню країни, а й посиленню соціальних зв’язків між різними регіонами та громадами.

Підтримка бібліотечної системи також має стратегічне значення для європейської інтеграції України, оскільки бібліотеки можуть стати важливими центрами для інтеграції до європейського інформаційного простору. Співпраця з міжнародними партнерами, участь у європейських проектах сприятиме модернізації бібліотечної інфраструктури, розвитку інноваційних технологій у бібліотечній справі та обміну досвідом.

Таким чином, бібліотеки є важливим чинником національної стійкості, і їхня підтримка в умовах війни та післявоєнного відновлення стане необхідною умовою для збереження та розвитку національної культури, освіти та громадянського суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Рибальська А. Коворкінг та «пункт незламності»: оновлені функції бібліотек Київщини під час війни. *Суспільне Новини*. 2023. 6 жовт. URL: https://suspilne.media/kyiv/588523-kovorking-ta-punkt-nezlamnosti-onovleni-funkcii-bibliotek-kiivsini-pid-cas-vijni/ (дата звернення: 24.04.2025).

2. Потіха А. Діяльність бібліотек України в умовах російської воєнної агресії. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2022. Вип. 64. С. 55–73. https://doi.org/10.15407/np.64.055

3. Дистанційні бібліотечні послуги в умовах воєнного стану – важлива складова сучасного обслуговування користувачів. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.* 2022. 19 серп. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/5953 (дата звернення: 25.04.2025).

4. Бібліотеки як центри боротьби на інформаційному фронті, -Люсьєна Шум. *OP.ua*. 2022. 30 верес. URL: https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/biblioteki-yak-centri-borotbi-na-informaciynomu-fronti---lyusna-shum (дата звернення: 25.04.2025).

5. Тітова Н. Робота бібліотекарів Дніпропетровщини в умовах російсько-української війни. *Українська бібліотечна асоціація*. 2022. 9 трав. URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5017-robota-bibliotekariv-dnipropetrovshchyny-v-umovakh-rosiisko-ukrainskoi-viiny (дата звернення: 24.04.2025).

6. Бабич М. Бібліотеки як платформи для розвитку освіти під час війни. *Літературна Україна*. 2023. № 3. С. 12–15.

7. Робота публічних бібліотек під час війни. Дайджест. *Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих.* 2023. URL: https://lukl.kyiv.ua/wp-content/uploads/2015/08/Дайджест-Робота-пуб.-бібл.-під-час-війни.pdf (дата звернення: 23.04.2025).

8. Кухар Л. Бібліотеки як платформи для розвитку волонтерства

в умовах війни. *Бібліотечні інформаційні технології*. 2023. Вип. 2. С. 23–35.

9. Лагута Л. Бібліотеки для ЗСУ. *Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого*. 2023. URL: https://oth.nlu.org.ua/?p=8709 (дата звернення: 24.04.2025).

10. Биркович Т. Інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек України в умовах війни. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2023. № 4. С. 42–48. https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293970

11. Беззуб І. Бібліотеки України як осередки підтримки громадського здоров'я в реаліях війни. *Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р., Київ / М-во культури та інформ. політики України, редкол.: А. Скорохватова та інші. 2023. С. 24–33.

12. Сергієнко О. Відновлення бібліотечної інфраструктури в Україні після війни. *Бібліотечний вісник*. 2023. № 1. С. 25–37.

13. Капустянська Н. Інформаційно-бібліотечна робота у період війни і повоєнного відновлення: виклики і відповіді. Бібліотечний вісник. 2023. № 3. С. 97–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2023_3_11 (дата звернення: 29.04.2025).

14. Бруй О., Сербін О. Бачення майбутнього українських бібліотек для післявоєнного відновлення, розвитку людського капіталу та економічно сильної і демократичної України. *Українська бібліотечна асоціація*. *Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого.* 2024. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/ULA%20Statement%2030%2009%202024.pdf (дата звернення: 30.04.2025).

References

1. Rybalska, A. (2023, October 6). Kovorkinh ta "punkt nezlamnosti": onovleni funktsii bibliotek Kyivshchyny pid chas viiny. *Suspilne Novyny* [in Ukrainian]. Retrieved April 24, 2025, from https://suspilne.media/kyiv/588523-kovorking-ta-punkt-nezlamnosti-onovleni-funkcii-bibliotek-kiivsini-pid-cas-vijni/.

2. Potikha, A. (2022). Activities of Ukrainian Libraries in the Conditions of Russian Military Aggression. *Transactions of V. I.*

Vernadsky National Library of Ukraine, *64*, 55-73 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.64.055

3. Dystantsiini bibliotechni posluhy v umovakh voiennoho stanu – vazhlyva skladova suchasnoho obsluhovuvannia korystuvachiv. (2022, August 19). *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved April 25, 2025, from https://www.nbuv.gov.ua/node/5953

4. Biblioteky yak tsentry borotby na informatsiinomu fronti, - Liusiena Shum. (2022, September 22). *OP.ua*. [in Ukrainian]. Retrieved April 25, 2025, from https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/biblioteki-yak-centri-borotbi-na-informaciynomu-fronti---lyus-na-shum.

5. Titova, N. (2022, May 9). Robota bibliotekariv Dnipropetrovshchyny v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ukrainska bibliotechna asotsiatsiia* [in Ukrainian]. Retrieved April 24, 2025, from https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5017-robota-bibliotekariv-dnipropetrovshchyny-v-umovakh-rosiisko-ukrainskoi-viiny.

6. Babych, M. (2023).Biblioteky yak platformy dlia rozvytku osvity pid chas viiny. *Literaturna Ukraina – Literature Ukraine*, *3*,12-15 [in Ukrainian].

7. Robota publichnykh bibliotek pid chas viiny. Daidzhest. (2023). *Publichna biblioteka imeni Lesi Ukrainky dlia doroslykh – Lesya Ukrainka Public Library for Adults in Kyiv* [in Ukrainian]. Retrieved April 23, 2025, from https://lukl.kyiv.ua/wp-content/uploads/2015/08/Дайджест-Робота-пуб.-бібл.-під-час-війни.pdf.

8. Kukhar, L. (2023). Biblioteky yak platformy dlia rozvytku volonterstva v umovakh viiny. *Bibliotechni informatsiini tekhnolohii – Library Information Technlogies*, *2*, 23-35 [in Ukrainian].

9. Lahuta, L. (2024, January 16). Biblioteky dlia ZSU. *Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Yaroslava Mudroho – Yaroslav the Wise National library of Ukraine.* [in Ukrainian]. Retrieved April 24, 2025, from https://oth.nlu.org.ua/?p=8709.

10. Byrkovych, T., Vilchynska I. (2023). Information and communication activities of libraries of Ukraine during the war. *Library Science. Record Studies. Informology, 4*, 42-48 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.293970

11. Bezzub, I. (2023). Biblioteky Ukrainy yak oseredky pidtrymky

hromadskoho zdorovia v realiiakh viiny. *Library. People. War. Losses and achievements. Proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 8 November 2023* (pp. 24-33). Kyiv [in Ukrainian].

12. Serhiienko, O. (2023). Vidnovlennia bibliotechnoi infrastruktury v Ukraini pislia viiny. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, *1*, 25-37 [in Ukrainian].

13. Kapustianska, N. (2023). Informatsiino-bibliotechna robota u period viiny i povoiennoho vidnovlennia: vyklyky i vidpovidi. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal*, *3*, 97-100 [in Ukrainian]. Retrieved April 29, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2023_3_11

14. Brui O., & Serbin O. (2024, September 30). Bachennia maibutnoho ukrainskykh bibliotek dlia pisliavoiennoho vidnovlennia, rozvytku liudskoho kapitalu ta ekonomichno sylnoi i demokratychnoi Ukrainy [Vision of the future of Ukrainian libraries for post-war reconstruction, human capital development, and for economically strong and democratic Ukraine. *Ukrainska bibliotechna asotsiatsiia. Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Yaroslava Mudroho – Ukrainian Library Association. Yaroslav the Wise National Library of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved April 30, 2025, from file:///C:/Users/Admin/Downloads/ULA%20Statement%2030%2009%202024.pdf

Стаття надійшла до редакції 06.05.2025.

Olena Aulina,
PhD (Political Sciences), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: elena_aulina@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7988-4974

The Role of National Libraries as Centres of Social Communication in the Context of the Russian-Ukrainian War

The article examines the specifics of library and information activities during the Russian-Ukrainian war. The author argues that the role of libraries in social communications in the context of the Russian-Ukrainian war is extremely important, and proves that libraries in times of crisis perform not only traditional functions, but also adapt to new realities, becoming active participants in maintaining the morale of the nation, in the fight against disinformation, and in the preservation of cultural heritage. The post-war restoration of

the library infrastructure and expansion of its functions, in particular through digitalisation and cooperation with international partners, will ensure not only the restoration of national resilience, but also Ukraine's integration into the European information space. Ukrainian libraries have become not just places to search for information, but active participants in social processes that contribute to maintaining the moral of the nation and building resilience in wartime. The article proposes measures to restore the library infrastructure in the post-war period. The preservation and support of the library system during wartime is extremely important for Ukraine's national resilience. This not only provides access to knowledge, but also helps preserve the collective memory of the war, which will form the basis for future social development. Rebuilding destroyed libraries and restoring their functions after the war will not only contribute to the cultural revival of the country, but also will strengthen social ties between different regions and communities. Based on the research objectives, the system-functional analysis and system-targeted approach were used. In accordance with the objectives of the study, a set of general scientific and special research methods was used. The method of analysis and synthesis, content analysis, comparative and historical method, case method and method of system analysis were applied as well.

Keywords: library centres, social communications, library infrastructure, case study.

https://doi.org/10.15407/np.75.279
УДК 027.54(450-21):025.5:004.65:[050:001](100)

Тетяна Дубас,
кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: t.dubas60@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1690-8297
Web of Science Researcher ID: AIC-6378-2022

Галина Булахова,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ , 03039, Україна
e-mail: galabulahova@ukr. net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4223-1646

ЖУРНАЛИ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ: МІЖНАРОДНИЙ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ЖУРНАЛ *EMERGING SCIENCE JOURNAL* У КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ФЛОРЕНЦІЇ

У статті описано та проаналізовано характерні особливості журналу відкритого доступу, що зберігається у фондах Національної центральної бібліотеки Флоренції, на прикладі міжнародного міждисциплінарного журналу *Emerging Science Journal* (Журнал нових наук).

Наголошено на важливості надання відкритого доступу до своїх досліджень авторам. Висвітлено особливості редакційної політики відкритого доступу журналів. Підкреслено, що для забезпечення ширшого поширення й видимості досліджень журнал *Emerging Science Journal* (Журнал нових наук) індексується в Довіднику журналів відкритого доступу (Directory of Open Access Journals), міжнародно визнаному індексі, який сприяє публікації високоякісних, рецензованих матеріалів відкритого доступу.

Ключові слова: національна бібліотека, журнал відкритого доступу, редакційна політика, рецензування, політика відкритого доступу, штучний інтелект.

© Т. Дубас, Г. Булахова, 2025

Актуальність проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена її значущістю та своєчасністю на етапі розвитку інформаційного суспільства. Тема дослідження є важливою, затребуваною і відповідає вимогам часу, що робить її цінною для наукового співтовариства.

Сучасний етап розвитку суспільства, що характеризується інтенсивним розвитком інформаційних технологій і науки, робить проблему відкритого доступу до наукових досліджень надзвичайно актуальною. У світі цифрових технологій та інтернету інформація поширюється миттєво, а відкритий доступ до наукових матеріалів дає можливість дослідникам швидко знайомитися з результатами наукових досліджень, сприяє міжнародній співпраці та обміну знаннями. «Відкритий доступ забезпечує безперебійний, безплатний онлайн-доступ до наукової інформації, що є основою для відкритої науки. ВД слугує інструментом для прискорення обміну знаннями, розвитку науки, сприяє усуненню нерівності та допомагає вирішити низку глобальних проблем» [1, с. 155]. Забезпечення відкритого доступу до своїх наукових публікацій має кілька ключових переваг для авторів. «По-перше, це сприяє ширшому розповсюдженню їхніх висновків та допомагає зробити наукову інформацію доступною глобальній аудиторії. Відкритий доступ також підвищує цитованість публікацій, оскільки більше людей може легко звертатися до них. По-друге, це сприяє розвитку співпраці між науковцями та різними дослідницькими групами, сприяючи обміну ідеями та взаємному збагаченню знань. Крім того, відкритий доступ сприяє більшій прозорості в науковому процесі та допомагає підвищити рівень довіри до наукового співтовариства» [2].

Отже, публікація результатів наукових досліджень у журналах відкритого доступу є надзвичайно важливою, оскільки забезпечує необмежений доступ до наукових статей для широкої міжнародної аудиторії, дає можливість підтримувати співпрацю між науковцями, сприяючи більшій прозорості, обміну ідеями, досвідом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ухвалена в грудні 2001 р., підписана багатьма науковими організаціями з усього світу, а також дослідниками, видавцями, науковими товариствами та оприлюднена для громадськості в лютому 2002 р. Будапештська

ініціатива відкритого доступу (Budapest Open Access Initiative's definition of Open Access) активізувала рух із забезпечення відкритого доступу до дослідницьких статей у всіх наукових галузях за допомогою ресурсів мережі «Інтернет». Отже, редакційна політика відкритого доступу журналів має бути розроблена на основі рекомендацій та стандартів Будапештської ініціативи відкритого доступу. У цьому документі зазначено, що «нові журнали більше не будуть використовувати авторське право для обмеження доступу та використання матеріалів, які вони публікують. Натомість вони використовуватимуть авторське право та інші інструменти для забезпечення постійного відкритого доступу до всіх статей, які вони публікують» [3].

Становлення та двадцятирічний розвиток Будапештської ініціативи відкритого доступу докладно розглянуто в доповіді З. Пономаренко на Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг» (2022) [4].

Історію та сучасний стан журналів відкритого доступу з бібліотечно-інформаційної тематики висвітлювала І. Шульга, значну увагу приділено найбільшому в цій сфері електронному репозитарію E-LIS (E-prints in Library and Information Science), що добровільно підтримується міжнародною групою редакторів, журнальній службі – Electronic Journals Library, що була розроблена Університетською бібліотекою Регенсбурга та бібліотекою Технічного університету Мюнхена, порталу електронних журналів відкритого доступу – J-Gate, створеного компанією Informatics (Індія), а також DOAJ (Directory of Open Access Jounals – Директорії часописів відкритого доступу). У своєму дослідженні вчена охарактеризувала українські журнали, які надають відкритий доступ до наукових матеріалів [5].

Е. Куайя, К. Занон, А. Вієйра (Emilio Quaia, Chiara Zanon, Alberto Vieira) зауважують про переваги й певні недоліки відкритого доступу, підкреслюючи, що журнали з відкритим доступом повинні дотримуватися тих самих правил якості, що й будь-який науковий журнал. Учені акцентують увагу у своєму дослідженні, що не всі журнали відкритого доступу серйозно гарантують якість та цілісність досліджень через зростання кількості журналів-хижаків, які

прагнуть лише фінансової вигоди, також відзначають деякі критерії для ідентифікації журналів-хижаків [6].

Ф. Момені, Ф. Майр, Н. Фрейзер (Fakhri Momeni & Philipp Mayr, Nicholas Fraser) аналізують, як перехід журналу на модель відкритого доступу впливає на майбутні обсяги публікацій журналу та цитування. Учені проаналізували два незалежні набори журналів, які перейшли на модель відкритого доступу: один – з Довідника журналів відкритого доступу (DOAJ), другий – з Довідника відкритого доступу (OAD), і порівняли їхній розвиток із двома відповідними контрольними групами аналогічних журналів. Результати їхніх досліджень показують, що загалом журнали, які перейшли на модель відкритого доступу, збільшили обсяг публікацій порівняно з журналами, які залишилися закритими [7].

Питанням відкритого доступу до наукових досліджень, які фінансуються державою, присвятила свою статтю Л. Литвинова. Авторкою детально розглянуто ініціативу Plan S щодо публікацій у відкритому доступі, яка підтримується міжнародним консорціумом спонсорів cOAlition S, приділено увагу новій версії Керівництва з імплементації Plan S [8].

Оскільки особливості журналів відкритого доступу (Open Access), нового покоління видань, на сьогодні ще недостатньо досліджено, **мета статті** – висвітлити характерні особливості таких журналів, проаналізувати їх специфіку на прикладі журналу *Emerging Science Journal* (Журнал нових наук).

Методологічною основою статті є наукові методи: загальний аналіз (огляд наявної джерельної бази відповідно до тематики змісту), синтез (аналітико-синтетична переробка та створення в результаті синтезу інформації, отриманої на основі нашого дослідження потрібного контенту). Застосування цих наукових методів дало можливість ґрунтовно дослідити також особливості впливу відкритого доступу на якість наукових публікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає Т. Ярошенко, «відкритий доступ упевнено стає дедалі популярнішим як засіб демократизації знань і максимізації впливу досліджень» [9, с. 41].

Специфіка журналів відкритого доступу полягає у вільному, безкоштовному, швидкому, постійному доступі до використання, передачі опублікованих праць для всіх користувачів, на відміну від традиційних видань за передплатою. Подаючи статтю в журнал відкритого доступу, автор сплачує публікаційний збір: витрати на подання рукопису, на рецензування, редакційний збір, за обробку рукопису, за публікацію матеріалів у кольорі, загалом авторський збір має включати всі збори, які можуть стягуватися з автора, від подання рукопису до публікації, а потім користувач уже має безкоштовний доступ до рецензованих наукових журналів із правом читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати та посилатися на повнотекстові видання. Статті зазвичай публікуються з використанням ліцензій *Creative Commons***,** які дають можливість користувачам вільно читати, використовувати та поширювати дослідження. Підвищується цитованість публікацій; статті, опубліковані в журналах відкритого доступу, частіше цитуються порівняно з традиційними журналами. Публікація результатів своїх досліджень у журналах відкритого доступу дає змогу авторам максимально використовувати їхній потенціал, прискорює обмін знаннями, це можливість ознайомити більшу аудиторію зі своїми працями.

Всі журнали мають дотримуватися базових принципів, викладених у *Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing* (Принципи прозорості та передова практика наукових публікацій), що значно збільшить довіру до журналу, його вплив [10].

Журнали відкритого доступу мають чимало переваг перед традиційними журналами (із закритим доступом): гарантується збереження авторських прав та можливість розпоряджатися власними розробками на особистий розсуд; з'являється можливість безкоштовно вивчити новітні результати досліджень у різних царинах науки на постійній основі, що робить наукові знання доступними для кожного дослідника і просто зацікавленого, хто інакше не мав би доступу до цієї інформації, наприклад, тому що не міг дозволити собі передплату на дорогий журнал. Відкритість важливої інформації сприяє прискоренню наукового прогресу, швидкому обміну відомостями між науковцями світу, можливістю знайти однодумців для проведення досліджень та написання наукової праці у співав-

торстві; підвищенню індексу цитування, упізнаваності вченого [11, с. 24].

Особливості редакційної політики журналів відкритого доступу включають безкоштовний доступ до контенту, дозвіл на вільне використання матеріалів (читання, копіювання, поширення, друк, пошук, посилання), прозорість процесу рецензування, обов'язкове рецензування статей перед публікацією та використання ліцензій *Creative Commons*, які дають можливість вільного використання матеріалів із зазначенням авторства.

Якщо журнали з відкритим доступом пропонують весь свій контент безкоштовно доступним для всіх, традиційні журнали мають обмежений доступ для передплатників. У традиційних журналах автори публікують свої статті безкоштовно, але доступ до них мають лише ті, хто оформив підписку на журнал, а це обмежує загалом доступ до наукових знань для дослідників, зменшує видимість їхніх досліджень та використання. Процес рецензування в журналах із закритим доступом значно довший і суворіший, що затримує публікацію статті і відповідно впливає на швидкість цитування, але він гарантує високу якість опублікованих досліджень.

Проте слід зауважити також і про недоліки журналів з відкритим доступом: можливий менш суворий процес рецензування, що призводить до неякісних публікацій, на відміну від традиційних журналів, які гарантують високу якість. Також до недоліків віднесемо і стягнення з авторів великої плати за публікацію.

Для нашого дослідження обрано журнали відкритого доступу з колекції національної бібліотеки Італії, країни, яка є прикладом солідарності її народу з українським народом у боротьбі з російським агресором, країни, яка надавала потужну підтримку Україні з перших днів війни. Італія підтримує на офіційному рівні територіальну цілісність України, а Київ та Флоренція – міста-побратими (Угоду про дальший розвиток дружніх зв'язків було укладено ще 1967 р.). Парламент Італії підтримав продовження військової допомоги Україні у 2025 р. та офіційно може підтримувати Україну й передавати озброєння до 31 грудня 2025 р. Як зауважує Р. Приходько, військова підтримка України з боку Італії не піддається широкому

розголосу, а більшість пакетів військової допомоги надходять без публічних виступів та пресрелізів [12].

Національна центральна бібліотека Флоренції зберігає та документує всю книжкову спадщину країни, отримує копії всіх видань, які опубліковано в Італії, за правом друку, відіграє центральну роль у каталогізації та документуванні знань як на національному, так і на міжнародному рівнях, пропонує публічний доступ для читання й навчання, надаючи відкритий доступ до інформації, «збирає, з метою створення Національного архіву італійської редакційної продукції, документи культурного інтересу, призначені для громадського використання, створені на будь-якому носії, включаючи комп'ютерні мережі, та отримані шляхом дарування, купівлі та обов'язкового депонування відповідно до положень закону від 15 квітня 2004 р.» [13]. Серед основних завдань Національної центральної бібліотеки Флоренції – «співпраця у зміцненні бібліотечної системи Італії», а також «розвиток міжнародного співробітництва, у тому числі шляхом участі в організаціях, проєктах та конференціях» [13].

Як зазначив співголова міжпарламентської групи дружби Україна – Італія С. Алєксєєв, «у рамках євроінтеграційних процесів важливе місце посідає саме співпраця та взаємодія між громадами України та країн ЄС. Це суттєво посилює культурні та економічні зв'язки, що позитивно впливає і на міждержавні відносини. Особливо це притаманно Італії, де є велика українська громада» [14]. У свою чергу Надзвичайний та Повноважний Посол Італії в Україні Давіде Ла Чечіліа (2016–2021) наголошує: «Наші країни не є тільки географічно близькими, вони близькі й культурно, і ментально. Історія розвитку Італійської Республіки певним чином перегукується з певними історичними моментами історії України» [15].

Отже, публічна національна бібліотека у Флоренції, одна з двох центральних бібліотек Італії, разом з Національною центральною бібліотекою Риму (Biblioteca Nazionale Centrale of Rome) виконує функції центральної національної бібліотеки, є центром охорони й дослідження рукописів і рідкісних книг, надає відкритий доступ до інформації, становить значний інтерес для нашого дослідження. Це можливість вивчати європейський досвід і використовувати

його позитивні особливості в подальшому для покращання роботи українських бібліотек. І з цього погляду журнали відкритого доступу, зібрані в Національній центральній бібліотеці Флоренції, становлять інтерес для наших наукових розвідок.

Emerging Science Journal – науковий дослідницький журнал відкритого доступу, він рецензується на міжнародному рівні подвійним сліпим способом, який не обмежується конкретними аспектами науки й техніки, а присвячений широкому колу природничих наук та інженерії. Головним завданням журналу є огляд та хроніка основних досягнень у науці, метою є просування наукових, технологічних, правових, соціально-економічних та політичних перспектив науки й техніки, поширення дослідницьких статей для подальших досліджень, довідкових та навчальних цілей дослідниками, науковцями.

Журнал представляє велика професійна редакційна команда, до складу якої входить міжнародна редакційна колегія та редакційний персонал (виконавчий менеджер журналу, редактор англійських текстів, менеджер вебсайту). Очолюють видання головні редактори в особі професора з Італії К. Сантуллі та доктора Омід А. Яміні з Ірану. Це одна з вимог, редакційний процес, для включення журналу до авторитетної бази наукових журналів відкритого доступу – журнал повинен мати редактора та склад редакційної колегії, редколегія та імена й афіліації (місця роботи) всіх членів редколегії мають бути відображені на сайті журналу.

Журнал почав публікуватися у відкритому доступі у 2017 р., його видавці – видавництво *Ital Publication* та Європейська асоціація високих технологій та нових досліджень (EUHERA). Автори зберігають за собою необмежені авторські права та права на публікацію. Усі статті перевіряються на плагіат за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення, щоб запобігти порушенню авторського права. Дуже серйозний процес експертної оцінки, журнал використовує подвійне сліпе рецензування. Підготовка журналу триває у середньому 10 тижнів від подання до публікації.

Журнал використовує програмне забезпечення з відкритим кодом для керування та публікації. Для кращого відображення тем, з яких публікуються статті в журналі, редколегією було вирішено з грудня

2017 р. (Т. 1, № 4) змінити назву видання з «Італійський журнал науки та техніки» (ISSN: 2532-8603) на «Журнал нових наук» (ISSN: 2610-9182). Щоб забезпечити якомога ширше поширення та видимість досліджень, журнал *Emerging Science Journal* індексується в Довіднику журналів відкритого доступу (DOAJ) – міжнародно визнаному індексі, який сприяє публікації високоякісного, рецензованого контенту відкритого доступу [16]. Характерні риси журналу проявляються у рухливому розміщенні інформації щодо найбільш цитованих статей у випусках журналу в рубриці «Найбільш цитовані статті», яке супроводжується зміною положення, це динамічний контент, що оновлюється в режимі реального часу, роблячи журнал привабливішим та зручнішим для користувача [17].

Журнал *Emerging Science Journal* відповідає концепції відкритого доступу, дотримується міжнародних стандартів, таких як критерії DOAJ (Directory of Open Access Journals), що підкреслює їхню відповідальність за якість і доступність наукової інформації. Журнал стягує авторські гонорари, але плата за подання статті до журналу не стягується. Якщо рукопис уже прийнято до видання, автору буде запропоновано сплатити за публікацію статті, щоб покрити витрати. Існує політика відмови від сплати: автори з низькими доходами можуть бути звільнені від плати або надаватимуться знижки в кожному окремому випадку.

Характерні риси цього журналу проявляються і у вимогах до форматування статті, в інструкціях до авторів зазначено, що немає суворих вимог до форматування, але всі рукописи повинні містити основні елементи, необхідні для передачі рукопису, наприклад анотацію, ключові слова, вступ, матеріали та методи, результати та обговорення, висновок, фінансування та подяку, а також конфлікт інтересів. Потрібно додати дублікати оригіналів ілюстрацій та таблиці з підписами.

Розкриваючи особливості цього журналу, треба відзначити процес експертної оцінки. Журнал використовує подвійне сліпе рецензування, яке здійснюється незалежними експертами. Цей процес, а також будь-які правила, пов’язані з процедурами рецензування журналу, чітко описано та опубліковано на вебсайті журналу (https://ijournalse.org/index.php/ESJ/peer-review-process) [18]. Розміщено

також схему детального процесу експертної оцінки. Журнал використовує високі стандарти рецензування, під час рецензування наукових публікацій рецензенти повинні дотримуватися основних принципів і стандартів, які містяться в Етичних рекомендаціях для рецензентів [19].

Додамо, що етична політика журналу *Emerging Science Journal* базується на рекомендаціях Комітету з етики публікацій (COPE) [20] та відповідає кодексам поведінки редакційної ради Міжнародного комітету ESJ. У рубриці «Обов'язки та відповідальність редакторів» опубліковано «Кодекс поведінки та рекомендації щодо найкращої практики для редакторів журналів» (Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors), документ, яким керуються редактори журналів [21].

У документі зазначено, що «редактори можуть бути не в змозі впровадити всі рекомендації щодо найкращої практики (які, отже, є добровільними), але ми сподіваємося, що наші пропозиції визначать аспекти політики та практики журналів, які слід переглянути та обговорити» [21].

Підкреслимо важливе в цьому документі – найкраща практика для редакторів охоплюватиме: прагнення визнати внесок рецензентів у журнал; заохочення академічних установ визнавати діяльність із рецензування як частину наукового процесу; моніторинг роботи рецензентів та вжиття заходів для забезпечення її високого рівня; розробку та ведення бази даних відповідних рецензентів та її оновлення на основі роботи рецензентів [21].

На вебсайті журналу в зручній формі розміщено інформацію щодо вихідних даних видання [22].

Вихідні дані журналу містять у собі необхідну інформацію для обліку, бібліографічного опису та використання видання: повна назва видання; попередня назва; скорочена назва ISO 4 (міжнародний стандарт, який визначає єдину систему скорочень [абревіатур] назв журналів); ISSN [електронний]; дані про видавця; про афілійовані товариства; поштова адреса; редакційна команда; частота публікацій; носій публікації; вебсайт публікації; перший рік публікації; індексування баз даних.

Full Journal Title	Emerging Science Journal
Previous Title	Italian Journal of Science & Engineering
ISO4 Abbreviated Title	Emerg. Sci. J.
ISSN (electronic)	2610-9182
Publisher	Ital Publication
Affiliated Societies	European High-tech and Emerging Research Association (EUHERA)
Publisher Location	Italy
Postal Address	Via Reggio Campi, 23, 89126 Reggio Calabria RC, Italy
Editors	see: Editorial Team
Publication Frequency	bi-monthly
Publication Medium	Electronic only
Publication Website	https://www.ijournalse.org
First Year Published	2017
Indexing Databases	see: Abstracting, Indexing and Membership

Джерело: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/imprint

На цій самій сторінці вебсайту розміщено також метрики журналу, інформацію про швидкість огляду видання; періодичність; кількість томів; кількість випусків; кількість статей; кількість рецензентів; кількість учасників; країни-учасники; кількість цитувань WoS; кількість цитувань Scopus; кількість посилань Google; H-індекс Google; Google i10-індекс (кількість публікацій автора, які були процитовані щонайменше 10 разів); анотації. Ці показники допомагають ученим, видавцям оцінити цитування й вплив журналів у науковій сфері, звернути особливу увагу на якість результатів наукових досліджень. Додамо, що станом на травень 2023 р. кількість

авторів, статті яких опубліковано в цьому журналі, становила 1394 із 83 країн.

Журнал дотримується всіх критеріїв, щоб відповідати визначенню відкритого доступу, вони доступні на сайті з будь-якого місця в мережі «Інтернет»: фокус та сфера діяльності; політика розділу; політика відкритого доступу; архівування; реферування, індексування та членство; звинувачення у неправомірних діях; штучний інтелект; заява про етику публікацій та неналежну практику; етичні принципи; виправлення та відкликання після публікації; процес експертної оцінки; політика цитування; політика інформованої згоди; політика щодо скарг та апеляцій; рекламна політика [23].

Відкритий доступ є джерелом для розвитку штучного інтелекту. Що стосується досвіду використання штучного інтелекту в журналі *Emerging Science Journal*, зазначимо, що використання інструментів генеративного штучного інтелекту, таких як ChatGPT та інших, потребує дотримання етичних стандартів для підтримки прозорості академічних текстів. Журнал дотримується рекомендацій Комітету з етики публікацій (COPE) щодо штучного інтелекту та авторства, «щоб забезпечити відповідальну та етичну інтеграцію штучного інтелекту в академічні публікації» [24].

Автори, використовуючи інструменти GenAI для планування досліджень, створення контенту, аналізу даних, мають розкрити це у своїх публікаціях, зокрема у розділі «Методи» детально описати, як інструмент GenAI використовувався в дослідницькому процесі, у розділі подяк зазначити інформацію про використаний інструмент GenAI, обов'язково його назву й версію. Слід зауважити, що використання інструментів GenAI виключно для редагування мови (граматики, орфографії, форматування) не потребує розкриття інформації.

Отже, *Emerging Science Journal* – журнал відкритого доступу, це означає, що весь контент вільно доступний для користувачів безкоштовно в момент отримання допуску. Серед характерних рис, що відрізняють його від решти журналів, можна виділити вимоги до авторів у рамках процесу подання роботи, які містять контрольний список підготовки до подання; інструкції до авторів; вимоги до форматування, про що вище вже було зазначено; інструкції щодо

звітності – авторам наполегливо рекомендується використовувати відповідні інструкції зі звітності під час підготовки та подання рукописів, щоб максимізувати прозорість та відтворюваність, редакторам і рецензентам також рекомендується використовувати їх у процесі рецензування. Заповнені контрольні списки треба надавати у додаткових файлах після подання.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток відкритого доступу до наукової інформації дав би можливість дослідникам максимально використовувати потенціал своїх досліджень, сприяючи більшій прозорості в науковій сфері. Можна констатувати, що журнали відкритого доступу стають дедалі популярнішими серед науковців і дослідницьких установ, демонструючи важливість у сучасному науковому середовищі. Журнали відповідають концепції відкритого доступу, спрямованої на те, щоб зробити наукові знання доступними для всіх без обмежень. Політика відкритого доступу не становить загрози інтелектуальній власності, журнали відкритого доступу дають змогу авторам зберігати авторські права і права на публікації без обмежень. Дедалі більше дослідників обирають публікацію в журналах відкритого доступу, одночасно збільшується і їхня читацька аудиторія.

На нашу думку, саме бібліотеки відіграють ключову роль у підтримці та просуванні відкритого доступу, допомагаючи дослідникам у пошуку та розміщенні їхніх публікацій. Національна центральна бібліотека Флоренції активно розвиває цифрові колекції, створює умови для вільного доступу до наукових публікацій. За результатами аналізу особливостей журналу відкритого доступу *Emerging Science Journal* (Журнал нових наук) визначено, що журнал підтримує принцип, згідно з яким вільний доступ до досліджень для громадськості сприяє більшому глобальному обміну знаннями, видання відповідає критеріям бази наукових журналів відкритого доступу DOAJ (Directory of Open Access Journals), дотримується принципів прозорості та кращої практики наукових публікацій.

Список бібліографічних посилань

1. Калюжна Н. Упровадження принципів відкритого доступу в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023, *6*(1), С. 149–159. https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283984

2. Відкритий доступ до знань: революція в науковій спільноті. *АкадемПростір.* 27.01.2024. https://www.akademprostir.com/l/vidkritij-dostup-do-znan-revolyutsiya-v-naukovij-spilnoti/(дата звернення: 15.08.2025).

3. Read the Declaration (2002, Fabruary 14). *BOAI. Budapest Open Access Initiative.* URL: https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/ (дата звернення: 11.08.2025).

4. Пономаренко З. О. Будапештська ініціатива відкритого доступу: 20 років розвитку та досягнень. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* : матеріали Міжнар. наук. конф. (4–6 жовт. 2022 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, відп. ред. О. М. Василенко. Київ, 2022. С. 79–81. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004349.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

5. Шульга І. О. Архіви та журнали відкритого доступу в галузі бібліотечної справи та інформаційних дисциплін. *Бібл. вісн.* 2006. № 5. С. 23–31. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001768 (дата звернення: 13.08.2025).

6. Quaia, E., Zanon, C., Vieira, A., Loewe C., & Marti-Bonmati L. Publishing in open access journals. *Insights Imaging, 15*, 212. 2024. https://doi.org/10.1186/s13244-024-01794-6

7. Momeni, F., Mayr, P., Fraser, N., & Peters, I. What happens when a journal converts to open access? A bibliometric analysis. *Scientometrics.* 2021. *126.* 9811-9827. https://doi.org/10.1007/s11192-021-03972-5

8. Литвинова Л. Розширення відкритого доступу до результатів наукових досліджень, які фінансуються державою. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2019. Вип. 56. С. 173–189. https://doi.org/10.15407/np.56.173

9. Ярошенко Т., Ярошенко Я. Чи є майбутнє в наукових журналів?

Зміни, виклики й тенденції в академічному видавництві. *Відкрита наука та інновації.* 2024. Т. 1, № 2. С. 36–50. https://doi.org/10.62405/osi.2024.02.04

10. Прозорість та найкращі практики. *DOAJ.* URL: https://doaj.org/apply/transparency/ (дата звернення: 13.08.2025).

11. Відкриті наукові практики: навч. посіб. Львів, 2023. 559 с. URL: optima-wp3-handbook-redfull12012023v102.pdf (дата звернення: 13.08.2025).

12. Приходько Р. Італія продовжить військову допомогу Україні у 2025 році. 29 січ. 2025. URL: https://militarnyi.com/uk/news/italiya-prodovzhyt-vijskovu-dopomogu-ukrayini-u-2025-rotsi/(дата звернення: 13.08.2025).

13. Національна центральна бібліотека Флоренції. URL: https://bncf.cultura.gov.it/biblioteca/chi-siamo/ (дата звернення: 25.07.2025).

14. Сергій Алєксєєв: Київ та Флоренція зацікавлені у посиленні співпраці в різних сферах. 22 квіт. 2016. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/129054.html (дата звернення: 27.07.2025).

15. Григор'єва О. О., Нескромнюк Л. Ю. Міжпарламентська група дружби Україна – Італія. URL: https://gerega.org.ua/vybortsiam/diialnist-u-verkhovnii-radi/mizhparlamentska-hrupa-druzhby-ukraina-italiia-2 (дата звернення: 27.07.2025).

16. Open Access Policy. *Emerging Science Journal.* URL: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/open-access-policy (дата звернення: 11.08.2025).

17. About Emerging Science Journal (ESJ). *Emerging Science Journal.* URL: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/index (дата звернення: 11.08.2025).

18. Publication Ethics and Malpractice Statement. *Emerging Science Journal.* URL: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/publication-ethics-and-malpractice-state (дата звернення: 15.08.2025).

19. Етичні рекомендації COPE для рецензентів. Версія 2, вересень 2017 р. https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.9

20. Що таке COPE та як ця організація допомагає вирішувати питання публікаційної етики? *Technology Center.* 14 черв. 2024. URL: https://www.entc.com.ua/uk/2221-shcho-take-cope-ta-iak-tsia-

orhanizatsiia-dopomahaie-vyrishuvaty-pytannia-publikatsiinoi-etyky (дата звернення: 11.08.2025).

21. Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/code_of_conduct_for_journal_editors_mar11-1_0.pdf (дата звернення: 11.08.2025).

22. Journal Imprint. *Emerging Science Journal.* URL: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/imprint (дата звернення: 11.08.2025).

23. Policies. *Emerging Science Journal.* URL: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/policies (дата звернення: 11.08.2025).

24. Artificial Intelligence. *Emerging Science Journal.* URL: https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/artificial_intelligence (дата звернення: 11.08.2025).

References

1. Kaliuzhna, N. (2023). Open Access Principles Implementation in Ukraine: Current State and Future Perspectives. *Digital Platform: Information Technologies in Sociocultural Sphere*, *6*(1), 149-159. https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283984

2. Vidkrytyi dostup do znan: revoliutsiia v naukovii spilnoti [Open Access to Knowledge: revolution in academc community]. (2024, January 27). *AkademProstir – AcademSpace* [in Ukrainian]. Retrieved August 15, 2025, from https://www.akademprostir.com/l/vidkritij-dostup-do-znan-revolyutsiya-v-naukovij-spilnoti/

3. Read the Declaration (2002, Fabruary 14). *BOAI. Budapest Open Access Initiative*. Retrieved August 11, 2025, from https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/

4. Ponomarenko, Z. O. (2022). Budapeshtska initsiatyva vidkrytoho dostupu: 20 rokiv rozvytku ta dosiahnen [Budapest Open Access Initiative: 20 years of development and achievements]. *Library. Science. Communication. Innovative transformations of resources and services. Proceedings of the International Scientific Conference, 4-6 October 2022* (pp. 79-81). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved August 11, from https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004349.pdf

5. Shulha, I. O. (2006). Arkhivy ta zhurnaly vidkrytoho dostupu v haluzi bibliotechnoi spravy ta informatsiinykh dystsyplin [Archives

and open access journals in the field of library science and information disciplines]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Journal, 5*, 23-31 [in Ukrainian]. Retrieved August 13, 2025, from http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001768

6. Quaia, E., Zanon, C., Vieira, A., Loewe, C., & Marti-Bonmati, L. (2024). Publishing in open access journals. *Insights Imaging, 15,* 212. https://doi.org/10.1186/s13244-024-01794-6

7. Momeni, F., Mayr, P., Fraser, N., & Peters, I. (2021). What happens when a journal converts to open access? A bibliometric analysis. *Scientometrics, 126,* 9811-9827. https://doi.org/10.1007/s11192-021-03972-5

8. Lytvynova, L. (2019). Expanding open access to publicly funded research. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 56,* 173-189 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.56.173

9. Yaroshenko, T., & Yaroshenko, Ya. (2024). Is there a Future for Scientific Journals? Changes, Challenges, and Trends in Academic Publishing. *Open Science and Innovation, 1*(2), 36-50 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.62405/osi.2024.02.04

10. Prozorist ta naikrashchi praktyky. *DOAJ.* Retrieved August 13, 2025, from https://doaj.org/apply/transparency/

11. Vidkryti naukovi praktyky: navch. posib. [Open scientific practices: study guide]. (2023). Lviv. 559 p. [in Ukrainian]. Retrieved August 13, 2025, from optima-wp3-handbook-redfull12012023v102.pdf

12. Prykhodko, R. (2025, January 29). Italiia prodovzhyt viiskovu dopomohu Ukraini u 2025 rotsi [Italy will continue military assistance to Ukraine in 2025]. [in Ukrainian]. Retrieved August 13, 2025, from https://militarnyi.com/uk/news/italiya-prodovzhyt-vijskovu-dopomogu-ukrayini-u-2025-rotsi/

13. Who we are? *Natsionalna tsentralna biblioteka Florentsii – National Central Library of Florence*. Retrieved July 25, 2025, from https://bncf.cultura.gov.it/biblioteca/chi-siamo/

14. Serhii Alieksieiev: Kyiv ta Florentsiia zatsikavleni u posylenni spivpratsi v riznykh sferakh. 22 kvit. 2016 [Serhiy Alekseev: Kyiv and Florence are interested in strengthening cooperation in various spheres. Apr. 22, 2016]. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*

[in Ukrainian]. Retrieved July 27, 2025, from https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/129054.html

15. Hryhorieva, O. O., & Neskromniuk, L. Yu. Mizhparlamentska hrupa druzhby Ukraina – Italiia [Interparliamentary Friendship Group Ukraine – Italy]. *Oleksandr Hereha:* ofitsiinyi sait – *Oleksandr Hereha:* official site [in Ukrainian]. Retrieved July 27, 2025, from https://gerega.org.ua/vybortsiam/diialnist-u-verkhovnii-radi/mizhparlamentska-hrupa-druzhby-ukraina-italiia-2

16. Open Access Policy. *Emerging Science Journal.* Retrieved August 11, 2025, from https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/open-access-policy

17. About Emerging Science Journal (ESJ). *Emerging Science Journal.* Retrieved August 11, 2025, from https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/index

18. Publication Ethics and Malpractice Statement. *Emerging Science Journal.* Retrieved August 15, 2025, from https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/publication-ethics-and-malpractice-state

19. COPE Ethical Guidelines for Reviewers. Version 2, September 2017. https://doi.org/10.24318/cope.2019.1.9

20. Shcho take COPE ta yak tsia orhanizatsiia dopomahaie vyrishuvaty pytannia publikatsiinoi etyky? [What is COPE and how does this organization help address publication ethics issues?]. (2024, June 14). *Teshnology Senter* [in Ukrainian]. Retrieved August 11, 2025, from https://www.entc.com.ua/uk/2221-shcho-take-cope-ta-iak-tsia-orhanizatsiia-dopomahaie-vyrishuvaty-pytannia-publikatsiinoi-etyky

21. Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors. Retrieved August 11, 2025, from file:///C:/Users/user/Downloads/code_of_conduct_for_journal_editors_mar11-1_0.pdf

22. Journal Imprint. *Emerging Science Journal*. Retrieved August 11, 2025, from https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/imprint

23. Policies. *Emerging Science Journal.* Retrieved August 11, 2025, from https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/policies

24. Artificial Intelligence. *Emerging Science Journal.* Retrieved August 11, 2025, from https://www.ijournalse.org/index.php/ESJ/artificial_intelligence

Стаття надійшла до редакції 25.08.2025.

Tetiana Dubas,
PhD (Social Communications), Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: t.dubas60@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1690-8297
Web of Science Researcher ID: AIC-6378-2022

Galyna Bulakhova,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: galabulahova@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4223-1646

Open Access Journals: International Interdisciplinary Journal *Emerging Science Journal* in the Collection of the National Central Library of Florence

The article examines and analyzes the features of an open access journal using the example of an international interdisciplinary journal stored in the collections of the National Central Library of Florence (Italy). The object of the research is the National Central Library of Florence, the subject is the multidisciplinary journal *Emerging Science Journal* with open access, which is reviewed at the international level in a double-blind manner.

The purpose of the article is to highlight the characteristic features of open access journals and analyze their specifics.

The methodological basis of the article is scientific methods: general analysis (review of the available source base according to the topic of the content), synthesis (analytical and synthetic processing and creation of the desired content as a result of the synthesis of information obtained as a result of the research). The application of these scientific methods made it possible to investigate thoroughly the specifics of the impact of open access on the quality of scientific publications.

The features of the editorial policy of open access journals are highlighted. It is emphasized that to ensure wider dissemination and visibility of research, the *Emerging Science Journal* is indexed in the Directory of Open Access Journals, an internationally recognized index that promotes the publication of high-quality, peer-reviewed open access materials. The importance of providing open access to authors' research, is emphasized.

Conclusions. Thanks to open access, researchers have the opportunity to

have constant, fast, and free of charge access to scientific materials and new research findings. Publication in an open access journal is more visible and accessible, which undoubtedly increases readership and citations. And it is libraries that are open access advocates, playing a key role in supporting and promoting open access by helping researchers find and host their publications.

Keywords: national library, open access journal, editorial policy, peer review, open access policy, artificial intelligence.

https://doi.org/10.15407/np.75.299
УДК 001-051(477):001.89-027.233.2]:314.15:316.444

Анастасія Кубко,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: anastasiya.kubko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6421-5105

НАУКОВА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР АКАДЕМІЧНОЇ УСПІШНОСТІ ВЧЕНОГО – ДОСЛІДЖЕННЯ АФІЛІАЦІЙНИХ ЗМІН ПРАЦІВНИКІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Хоча міграція науковців в Україні від початку розглядалася як суто негативний фактор, на Заході зміна афіліації вважається одним із факторів, що обумовлюють успішність кар'єри, а питання «відпливу мізків» наразі піддається переосмисленню. Попереднє дослідження міграції науковців в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення виявило, що внутрішня міграція, ймовірно, постійно присутня серед вчених; за умови впливу стресового фактору збройної військової агресії її структура характеризується переважним переміщенням осіб із наявністю наукового ступеня і зростанням схильності до зміни афіліації пропорційно підвищенню наукового ступеня; незважаючи на загальний спад публікаційної активності у 2022–2023 рр., низка інститутів демонструють зворотню тенденцію.

Метою поточного дослідження є виявлення та оцінка зв'язків між академічною успішністю науковця і його науковою мобільністю і закладання, таким чином, підвалин для подальшої переоцінки ролі феномену «відпливу мізків» в умовах сучасного глобалізованого світу, а також вивчення і оцінка спроможностей бібліометричних платформ щодо його моніторингу і репрезентації. *Методологія* базується на системному та структурному підходах, на методах порівняльного, логічного та структурно-функціонального аналізу. *Наукова новітність* полягає в розкритті позитивних аспектів впливу наукової мобільності в цілому та внутрішньої міграції зокрема на успішність наукової кар'єри вченого. *Результати* свідчать: наукова мобільність притаманна особам з наявністю наукового

© А. Кубко, 2025

ступеня і пов'язана з більшими кар'єрними досягненнями й академічною успішністю; внутрішня міграція відіграє значну роль у формуванні академічної успішності і кар'єрного зростання; лідерами з наукової мобільності є доктори наук, також вони найбільш схильні до внутрішньої міграції; особи без наукового ступеня загалом не схильні до наукової мобільності, а їхня наукова мобільність пов'язана із внутрішньою міграцією; наукова мобільність, ймовірно, зростає з часом; схильність до наукової міграції є постійно присутнім феноменом академічної діяльності українських вчених; попередньо слід вважати наукову мобільність і внутрішню міграцію факторами, що сприяють розвитку індивідуальної кар'єри та академічної успішності науковця і потребують подальшого вивчення і оцінки, у т. ч. – як складова процесу глобалізації науки; платформа «Науковці України» є перспективною джерельною базою для моніторингу наукової мобільності вітчизняних вчених. *Надано пропозиції* щодо усунення обмежень дослідження і корекції репрезентації профілю науковця в «Науковці України». Для остаточної оцінки зв'язків наукової мобільності й академічної успішності та переоцінки феномену «відпливу мізків» у сучасному глобалізованому світі *констатовано* необхідність подальших розвідок.

Ключові слова: внутрішня інтелектуальна міграція, бібліо- та наукометричні дослідження, наукова мобільність, афіліаційні зміни, «Науковці України».

Постановка проблеми. Проблема «відпливу мізків», що є сталою назвою для інтелектуальної міграції, або міграції науковців, не є новітньою і специфічною виключно для України – так, уже у 1963 р. звіт Королівського товариства фіксував сам феномен і негативні наслідки для наукового потенціалу Сполученого Королівства трудових переміщень англійських вчених [1]. Переважна більшість робіт (особливо вітчизняних), що досі висвітлювала цю проблематику, традиційно оперує лише кількісними, демографічними показниками інтелектуальної міграції і концентрує свою увагу на потенційній шкоді цього процесу для держави, не оцінюючи динаміку бібліо- та наукометричних показників успішності вченого-мігранта та його минулої й поточної наукових установ [1, 2, 3, 4, 5]. Водночас сучасний західний підхід до прогнозування кар'єри працівника розглядає факт зміни місця роботи як один із факторів, що обумовлює успішність [6, 7], а перші пробні дослідження науко- і

бібліометричних аспектів зовнішніх і внутрішніх міграційних хвиль науковців в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення продемонстрували, що, хоча публікаційна активність українських вчених НАН України зазнала спаду і цей спад торкнувся як гуманітарних, так і технічних напрямів науки, і спостерігається як серед академічної діяльності наукових установ, що на момент дослідження перебувають/перебували на окупованій території України і в зоні ведення активних бойових дій, так і наукових установ у інших частинах країни, низка інститутів демонструють підвищення публікаційної активності [8]. Також дослідження демонструють, що серед науковців України внутрішня міграція значно виражена від початку відновлення країною незалежності, а її структура характеризується переміщенням в основному осіб із наявністю наукового ступеня і, за умови впливу стресового фактора збройної агресії, зростанням схильності до зміни афіліації пропорційно підвищенню наукового ступеня [8]. Зважаючи на глобалізаційні процеси, що відбуваються наразі в усьому світі і, попри воєнні дії, в Україні, зокрема розмивання вагомості факту приналежності вченого до одного чи іншого наукового колективу через поширення сумісництва і полегшення процесу афіліаційних змін [9, 10, 11], а також специфічність оцінки діяльності наукових установ, що багато в чому спирається на їхню публікаційну активність і індекс Хірша [12], питання вивчення феномену зв'язку афіліаційних змін та інших проявів наукової мобільності вченого і бібліо- та наукометричних ознак його успішності, закономірностей і особливостей впливу цих змін на наукову установу-донора і наукову установу-реципієнта є одним із актуальних питань сучасного вітчизняного наукознавства.

Метою поточного дослідження є продовження вивчення закономірностей афіліаційних змін науковців Київського університету імені Бориса Грінченка за доступний вітчизняним бібліометричним базам даних період спостереження для виявлення та оцінки зв'язків між академічною успішністю науковця (науковий ступінь, положення у рейтингу за h-індексом у вітчизняних бібліометричних базах даних) і його науковою мобільністю (захистом дисертації на базі іншої наукової установи та/чи зміною наукової установи та/чи населеного пункту ведення академічної діяльності) і закладення, таким чином,

підвалин для подальшої переоцінки ролі феномену «відпливу мізків» у індивідуальній кар'єрі вченого і розвитку науки загалом в умовах сучасного глобалізованого світу. Також метою є вивчення і оцінка спроможностей західних та вітчизняних бібліо- та наукометричних платформ щодо моніторингу і репрезентації цього феномену для розробки первинних рекомендацій щодо його подальших дослідження і фіксації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтелектуальної міграції від початку було політизованим і зазнавало певного впливу зацікавлених осіб, які переважно таким чином намагалися привернути увагу до недостатнього фінансового забезпечення науковців і наукових установ [1, 2]. Так, вже перша робота за тематикою тлумачила поняття міграції науковців як безперервний процес переміщення людей, що відбувається крок за кроком у напрямі або дисперсії, або абсорбції та є спровокованим переважно економічними чинниками [13]. У 1963 р. Королівське товариство, що ввело у обіг термін "brain drain" («відплив мізків»), характеризуючи виїзд англійських вчених за кордон і розглядаючи феномен інтелектуальної міграції як втрату наукового потенціалу Сполученого Королівства, чим заклало тренд негативного відношення до нього, певним чином маніпулювало із вибіркою з метою привернути увагу держави до проблем науки і покращити фінансове становище науковців і інститутів [1]. Вітчизняні дослідження також здебільшого дотримуються цього патерну, спираючись у своїх висновках на кількісні, демографічні показники міграції науковців та акцентуючи увагу на негативних соціальних, політичних та економічних факторах, що призводять до залишення вченим свого місця роботи, та потенційній соціально-економічній шкоді цього процесу для держави. Так, О. Демиденко, що розглядає інтелектуальну міграцію як «безпекову загрозу національного характеру», виділяє етапи міграції українських учених, оцінює наявні та прогнозує майбутні втрати інтелектуального потенціалу країни, виходячи з кількісних показників міграції науковців за часи відновлення незалежності України [5]; С. Полковниченко та В. Курочка досліджують теоретичні засади «відпливу мізків» з погляду загроз національній безпеці [4]; а праці Е. Лібанової, що виявляють чинники

повернення вимушених мігрантів до України, оцінюють наслідки трудової міграції та пропонують рекомендації щодо їх врегулювання, піднімають питання валідації, отриманої в дослідженнях інформації шляхом проведення перепису населення [14]. Так само підходять до питання міграції і спеціалісти Міжнародної організації з міграції, що за демографічними показниками виділяють історичні міграційні хвилі і характеризують кожну з них [15], а також президент НАН України академік А. Загородній та ексзаступник міністра освіти і науки України М. Стріха, які оцінюють, відповідно, інтелектуальну міграцію періоду до повномасштабного вторгнення Росії та періоду після 22 лютого 2022 р. як втрату дослідників і спеціалізованих наукових кадрів, що негативно відіб'ється в майбутньому на загальному науковому потенціалі країни [16, 17].

Водночас у сучасному світі відбуваються глобалізаційні процеси, що поглиблюють взаємодію між країнами та націями, сприяючи, зокрема, уніфікації документообігу, спрощенню міграційних та трудових процесів та посиленню ролі успішності вченого не тільки як сталої частини окремого наукового колективу, але і як індивідуального високомобільного учасника єдиного світового наукового товариства, тобто індивідуальних здобутків вченого, через поширення сумісництва і полегшення процесу афіліаційних змін [8, 9, 10, 11, 18]. Ці процеси повною мірою притаманні й українському науковому товариству. Так, дослідження бібліо- та наукометричних особливостей стресової реакції вітчизняних науковців, залучених до проблеми COVID-19, відзначало наявність феномену зростання загальної кількості афіліацій з іноземними установами і їх місця у рейтингу у 2022–2023 рр., а також активізації процесу розривання зв'язків між вітчизняними науковцями й установами, який не перекривається встановленням зв'язків із новою вітчизняною установою і не супроводжується передачею інформації про смерть науковця, що дало змогу висловити припущення про зміну науковцем вітчизняної наукової установи на зарубіжну чи взагалі зміну профілю діяльності внаслідок міграції [9], а пілотне вивчення афіліаційних змін учених Київського університету ім. Бориса Грінченка довело, що серед науковців України значно виражена внутрішня міграція, і її структура характеризується переміщенням в основному осіб

із наявністю наукового ступеня і, за умови впливу стресового фактора збройної військової агресії, зростанням схильності до зміни афіліації і населеного пункту проведення наукової діяльності пропорційно підвищенню наукового ступеня [8]. При цьому в структурі внутрішньої міграції за період спостереження переважала тенденція змін наукової установи разом зі змінами населеного пункту проведення наукової діяльності на неокупованій території України, що, поза деякими обмеженнями дослідження, може свідчити й про наявність афіляційних змін як постійно присутнього феномену академічної діяльності українських вчених [8]. Водночас, незважаючи на загальний спад публікаційної активності, дослідження фіксують і її зростання для окремих наукових установ та індивідуальних дослідників [8, 19]. Ці дані дають змогу стверджувати, що наукова мобільність може бути одним із важливих чинників формування академічної успішності вітчизняного вченого, потребує ретельних фіксації і вивчення, а також розробки інструментарію моніторингу задля оцінки її наслідків як для індивіда, так і для держави, з огляду на глобалізаційні процеси, що відбуваються.

Саме тому з метою подальших розвідок феномену було проведено поглиблене дослідження афіліаційних змін серед науковців Київського університету імені Бориса Грінченка, **метою** якого є виявлення і оцінка зв'язків між науковою мобільністю та академічною успішністю, а також оцінка репрезентаційних можливостей щодо цього феномену зарубіжних та вітчизняних науко- та бібліометричних платформ із подальшим наданням первинних рекомендацій щодо його фіксації і обліку.

Методологія дослідження базується на системному та структурному підходах, на методах порівняльного, логічного та структурно-функціонального аналізу.

Для вивчення зв'язків між науковою мобільністю й академічною успішністю вченого були використані дані, отримані під час попереднього оновлення профілів науковців Київського університету ім. Бориса Грінченка (загалом 600 записів) у системі «Бібліометрика української науки» (далі також БУН). Облік і аналіз змін належності вченого до певної наукової установи протягом усього часу академічної діяльності в межах України було здійснено згідно з

інформацією, заявленою в профілі науковця в базі даних «Науковці України», що в окремих випадках по змозі була доповнена інформацією з інших баз даних (БУН, Scopus, Google Scholar, ORCID, Web of Science (далі – WoS)).

На першому етапі дослідження вчених, що лишилися у вибірці після відсіювання профілів із помилками і браком даних (527 осіб) [8], розподілили на групи за місцями в рейтингу БУН (1–100 – 95 осіб, 101–200 – 95 осіб, 201–300 – 95 осіб, 301–400 – 92 особи, 401–500 – 79 осіб, 501–600 – 71 особа), з яких були виділені доктори наук, кандидати наук та особи без наукового ступеня, що були далі розподілені за згадкою про зміну наукової установи та/чи захисту дисертації на базі іншої наукової установи. Після чого осіб із науковим ступенем і захистом дисертації на базі іншої наукової установи, щодо яких був підтверджений факт зміни населеного пункту академічної діяльності (відповідність одному чи більше критеріям: наявність у профілі даних про роботу в іншій науковій установі, зміна населеного пункту проведення академічної діяльності), додатково розподілили за теперішньою/минулою локалізацією цієї установи на момент збору даних: на тимчасово окупованих територіях України чи в зонах ведення активних бойових дій (ТОТ/ЗБД) та на іншій частині території України. Після обрахунку осіб у кожній групі окремо було проведено порівняльний аналіз між групами, за результатами якого виявлені і оцінені: структура наукової мобільності науковців обраного закладу загалом і внутрішньої міграції зокрема; схильність до наукової мобільності та внутрішньої міграції в заявлених групах; вплив наукової мобільності загалом і внутрішньої міграції зокрема на академічну успішність різних категорій науковців згідно з наявністю і видом наукового ступеня; належність обраного інституту до установ-донорів чи установ-реципієнтів.

На другому етапі особи з наявністю наукового ступеня, в яких було вказано рік його отримання, були розподілені за хронологічними групами згідно з даними про роки отримання ступеня (2018–2023, 2017–2012, 2011 і раніше) та місця отримання наукового ступеня (на базі актуальної чи іншої наукової установи) окремо для докторів і кандидатів наук, після чого було проведено їх підрахунок та

здійснено порівняльний аналіз між групами, за результатами якого з хронологічної точки зору були оцінені схильність до внутрішньої міграції серед докторів і кандидатів наук разом з їхньою академічною та кар'єрною успішністю та зв'язок між цими параметрами.

На третьому етапі були проведені вивчення особливостей, порівняння та оцінка репрезентації даних про зміну афіліації та отримання наукового ступеня на платформах «Науковці України», БУН, Scopus, Google Scholar, ORCID, WoS та розроблені попередні рекомендації щодо моніторингу і обліку наукової мобільності українських вчених.

Результати дослідження. За підсумками першого етапу дослідження, з 527 осіб, що лишилися у вибірці, сформовані групи, представлені в табл. 1, де «н/м+» – наявність ознак наукової мобільності у вигляді даних про захист дисертації на базі іншої установи та/чи згадки про зміну наукової установи в процесі академічної діяльності науковця; «н/м-» – відсутність даних про захист дисертації на базі іншої установи та/чи згадки про зміну наукової установи в процесі академічної діяльності науковця.

Науковці обраної наукової установи представлені: докторами наук – 15 %, кандидатами наук – 57,3 %, особами без наукового ступеня – 27,7 %. Враховуючи дані попереднього дослідження науковців обраного колективу [8], 344 особи (60,1 %) науковців з вибірки демонструють ознаки наукової мобільності загалом, причому 142 особи (41,2 %) з них високомобільні, тобто мають ознаки не тільки захисту дисертації та/чи афіліації, але й зміни населеного пункту, де ведеться академічна діяльність.

Серед науковомобільних осіб докторів наук – 23 %, кандидатів наук – 76,1 %, осіб без наукового ступеня – 0,9 %. Усі доктори наук демонструють ознаки наукової мобільності загалом, при цьому 41,7 % із них високомобільні; серед кандидатів наук демонструють ознаки наукової мобільності загалом 86,7 %, причому 35,1 % з науковомобільних – високомобільні; серед осіб без наукового ступеня 2 % демонструють ознаки наукової мобільності загалом, причому 100 % з науковомобільних – високомобільні.

Таблиця 1

Розподіл науковців за наявністю ознак наукової мобільності згідно з їхнім місцем у рейтингу БУН та розташування наукової установи, де велась академічна діяльність науковця

Місце в рейтингу	**Доктори наук**				**Кандидати наук**				**Особи без наукового ступеня**			
	Н/м+			Н/м-	Н/м+			Н/м-	Н/м+			Н/м-
	Загалом	Поза ТОТ/ ЗБД	На ТОТ/ ЗБД		Загалом	Поза ТОТ/ ЗБД	На ТОТ/ ЗБД		Загалом	Поза ТОТ/ ЗБД	На ТОТ/ ЗБД	
0–100	39	9	8	0	47	10	8	2	1	1	0	6
101–200	26	6	6	0	43	8	5	7	0	0	0	19
201–300	7	1	0	0	58	10	13	10	0	0	0	20
301–400	5	0	2	0	55	17	12	9	1	1	0	22
401–500	1	0	0	0	32	8	3	8	1	1	0	37
501–600	1	1	0	0	27	9	3	4	0	0	0	39

Серед докторів наук більша частина осіб з ознаками наукової мобільності посідає перші 200 місць у загальноінститутському рейтингу (82,3 %); серед кандидатів наук – на 201–400 місці (37,4 %) і на 1–200 місці (29,8 %); серед осіб без наукового рейтингу – на 1–100 (33,3 %), 301–400 (33,3 %) і 401–500 місці (33,3 %). Водночас науковців без ознак наукової мобільності серед докторів наук немає, серед кандидатів наук – 13,2 % (із максимальною концентрацією на 201–400 місцях рейтингу – 47,5 %), а серед осіб без наукового ступеня – 97,9 %. При цьому спостерігається тенденція збільшення кількості осіб без ознак наукової мобільності у зворотньому рейтингові порядку (4,1 %, 13 %, 13,7 %, 15 %, 25,3 %, 26,7 % відповідно).

На другому етапі під час дослідження розподілу отримання наукових ступенів за роками серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни і дату отримання наукового ступеня, виявлено таке (див. табл. 2–7).

Таблиця 2

Хронологічний розподіл отримання наукових ступенів серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни, у рейтинговій групі 1–100 за «Бібліометрикою української науки»

Роки отримання ступеня	Доктори наук		Кандидати наук	
	Інша установа	Поточна установа	Інша установа	Поточна установа
2018–2023	3	0	1	0
2017–2012	8	0	5	2
2011 і раніше	6	0	12	0

Хронологічно переважна кількість докторів наук (10,1 %) представлена особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2017–2012 рр. та за період 2011 р. і раніше (7,6 %);

кандидатів наук – особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше (21,8 %).

Таблиця 3

Хронологічний розподіл отримання наукових ступенів серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни, у рейтинговій групі 101-200 за «Бібліометрикою української науки»

Роки отримання ступеня	Доктори наук		Кандидати наук	
	Інша установа	Поточна установа	Інша установа	Поточна установа
2018–2023	1	0	0	0
2017–2012	3	0	6	7
2011 і раніше	8	0	7	0

Таблиця 4

Хронологічний розподіл отримання наукових ступенів серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни, у рейтинговій групі 201–300 за «Бібліометрикою української науки»

Роки отримання ступеня	Доктори наук		Кандидати наук	
	Інша установа	Поточна установа	Інша установа	Поточна установа
2018–2023	0	0	3	2
2017–2012	0	0	5	7
2011 і раніше	1	0	15	1

Хронологічно переважна кількість докторів наук представлені особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи

за період 2011 р. і раніше (30,8 %); кандидатів наук – особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше (7 %) та за період 2017–2012 рр. (6 %), а також що отримали науковий ступінь на базі поточної установи за період 2017–2012 рр. (7 %).

Хронологічно переважна кількість докторів наук (14,3 %) представлені особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше; кандидатів наук – особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше (22 %), а також що отримали науковий ступінь на базі поточної установи за період 2017–2012 рр. (10,3 %).

Таблиця 5

Хронологічний розподіл отримання наукових ступенів серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни, у рейтинговій групі 301–400 за «Бібліометрикою української науки»

Роки отримання ступеня	Доктори наук		Кандидати наук	
	Інша установа	Поточна установа	Інша установа	Поточна установа
2018–2023	0	0	5	1
2017–2012	2	0	8	7
2011 і раніше	0	0	16	1

Хронологічно переважна кількість докторів наук (40 %) представлені особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2017–2012 рр.; кандидатів наук – особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше (25 %), а також що отримали науковий ступінь на базі поточної установи за період 2017–2012 рр. (10,9 %).

Хронологічно не вдається встановити місце захисту дисертації в докторів наук, кандидати ж наук переважно представлені особами,

що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2017–2012 рр. (20 %), а також що отримали науковий ступінь на базі поточної установи за період 2017–2012 рр. (10 %).

Таблиця 6

Хронологічний розподіл отримання наукових ступенів серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни, у рейтинговій групі 401–500 за «Бібліометрикою української науки»

Роки отримання ступеня	Доктори наук		Кандидати наук	
	Інша установа	Поточна установа	Інша установа	Поточна установа
2018–2023	0	0	1	3
2017–2012	0	0	8	4
2011 і раніше	0	0	2	1

Таблиця 7

Хронологічний розподіл отримання наукових ступенів серед науковців, щодо наукової установи яких з високою ймовірністю можна встановити факт її зміни, у рейтинговій групі 501–600 за «Бібліометрикою української науки»

Роки отримання ступеня	Доктори наук		Кандидати наук	
	Інша установа	Поточна установа	Інша установа	Поточна установа
2018–2023	0	0	4	3
2017–2012	0	0	3	1
2011 і раніше	1	0	5	0

Хронологічно переважна кількість докторів наук (100 %) представлені особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше; кандидатів наук – особами, що отримали науковий ступінь на базі іншої установи за період 2011 р. і раніше (16,1 %), при цьому відсоток наукової мобільності майже рівномірно розподіляється за хронологічними групами. У групі кандидатів наук, що захищала дисертацію на основі поточної установи, найбільша кількість науковців припадає на період 2018–2023 рр. (9,7 %).

На третьому етапі виявлено, що хронологічну репрезентацію академічного шляху вченого зі згадкою афіліаційних змін мають: «Науковці України», ORCID, WoS та Scopus. При цьому WoS та Scopus відображають лише зміни афіліації (Scopus надає їх у зручному вигляді із вказанням років роботи в установі, а WoS – простим списком) – і не в кожному випадку; ORCID надає в цілому повноцінну хронологічну і зручну для опрацювання репрезентацію відомостей про афіліаційні зміни і може містити також дані про отримання наукового ступеня – але за умови дбайливого ведення профілю автором із вчасним внесенням всіх необхідних даних; «Науковці України» в більшості випадків відображає отримання наукового ступеня (із вказанням років отримання) і афіліаційні зміни (без вказання років роботи в установі) та пов'язана з БУН, яка дає змогу складати рейтинги науковців за h-індексом та містить у собі посилання на всі заявлені вище зарубіжні бібліо- та наукометричні платформи.

Висновки. Результати дослідження наукової мобільності науковців Київського університету імені Бориса Грінченка дають можливість **констатувати** таке.

Зважаючи на дані попереднього дослідження тієї самої вибірки, Київський університет імені Бориса Грінченка належить до наукових установ-реципієнтів (65,3 % науковців із остаточної вибірки науково мобільні), що обумовлює загальну картину наукової мобільності його працівників, які у більшості є кандидатами наук (57,3 %). Високомобільними (тобто особами, щодо яких було доведено факт внутрішньої міграції) є 26,9 % учасників загальної вибірки чи 41,2 % осіб, схильних до наукової мобільності.

Наукова мобільність працівників Київського університету імені Бориса Грінченка притаманна особам із наявністю наукового ступеня (89,5 % серед осіб із наявністю наукового ступеня загалом мають згадку у науковому профілі про захист дисертації на базі іншої наукової установи та/чи зміну афіліації проти 2 % таких осіб серед працівників, що наукового ступеня не мають). Лідерами з наукової мобільності є доктори наук, серед яких наукова мобільність загалом становить 100 %, а внутрішня міграція – 41,7 %. Дещо менший відсоток (відповідно 86,7 % і 35,1 %) демонструють кандидати наук. Особи без наукового ступеня не схильні до наукової мобільності, але ті з них, що її виявляють – 100 % високомобільні. Структура розподілу науковців за наявністю і видом наукового ступеня також демонструє певні розбіжності. Так, серед університету в цілому докторів наук – 15 %, кандидатів наук – 57,3 %, осіб без наукового ступеня – 27,7 %, тоді як серед науковомобільних осіб докторів наук – 23 %, кандидатів наук – 76,1 %, осіб без наукового ступеня – 0,9 %; це доводить, що наукова мобільність у цілому притаманна особам з більшими кар'єрними досягненнями. Високомобільність у досліджуваній установі також притаманна більше докторам, ніж кандидатам наук, а 100 % високомобільність у групі осіб без наукового ступеня, зважаючи на особливості розподілу її носіїв у рейтингу (неокупована територія України, переважно помірні місця в рейтингу за h-індексом), ймовірно, характеризує прошарок вчених, що тільки розпочали кар'єру.

Наукова мобільність в усіх групах (82,3 % докторів наук з ознаками наукової мобільності посідає перші 200 місць у загальноінститутському рейтингу, також у першій половині рейтингу перебувають 56,5 % науковомобільних кандидатів наук; 33,3 % науковомобільних осіб без наукового рейтингу входять до перших 100 місць рейтингу, а серед представників цієї групи без ознак наукової мобільності спостерігається тенденція збільшення чисельності у зворотньому рейтингові порядку) загалом пов'язана з більш високим h-індексом, що свідчить про більшу академічну успішність і серед науковомобільних осіб. Також високі відсотки високомобільних осіб серед докторів і кандидатів наук (41,7 % та 40,4 % відповідно) окремо демонструють зв'язок внутрішньої міграції

як такої з академічною успішністю, що підтверджується й даними другого етапу дослідження, які показують майже 100 % домінування чисельності осіб, що змінили установу разом із населеним пунктом ведення академічної діяльності, над чисельністю осіб, що продовжують вести діяльність на базі поточної установи, в усіх хронологічних і рейтингових групах.

Також на другому етапі дослідження спостерігається в цілому картина збільшення кількості осіб із наявністю наукового ступеня прямо пропорційно кількості років академічної діяльності для високомобільних осіб і обернено пропорційно – для осіб, що не змінювали афіліацію, що може свідчити про зростання з плином часу схильності до наукової мобільності серед вчених з науковим ступенем. Це підтверджує і певне вирівняння кількості осіб у високомобільних і немобільних середньорейтингових (рейтинг 201–400 за БУН) групах вчених у хронологічному періоді 2012–2017 рр. (тобто початку дії фактора збройної російської агресії). Відхилення від очікуваної картини розподілу (прямо пропорційна кількості років академічної діяльності кількість осіб з наявністю наукового ступеня в усіх рейтингових групах і мобільних групах), особливо виражене в групі з максимальною академічною успішністю (доктори наук з рейтингом 1–100), свідчить про важливість впливу факторів внутрішньої міграції та афіліаційних змін на академічну успішність вченого.

Водночас самі феномени наукової мобільності чи внутрішньої міграції (високомобільності) не можна пояснити виключно дією фактора російської збройної агресії через те, що внутрішня міграція в групах високомобільних науковців майже порівну розділяється на міграцію із зон ТОТ/ЗБД та міграцію в межах неокупованої території країни, а в групі осіб без наукового ступеня остання взагалі є переважаючою. Таке переважання в структурі внутрішньої міграції за весь період спостереження зміни афіліації разом зі зміною населеного пункту академічної діяльності в межах неокупованої території України та поза зоною ведення активних бойових дій свідчить про наявність афіліаційних змін як постійно присутнього феномену академічної діяльності українських вчених загалом.

Зважаючи на отримані результати, слід попередньо вважати феномени наукової мобільності і внутрішньої міграції як такі, що

сприяють розвитку індивідуальної кар'єри та академічної успішності науковця.

За результатами аналізу спроможностей бібліометричних платформ у плані фіксації феномену внутрішньої міграції і академічної успішності найбільш перспективними для використання вважаються ORCID, БУН та «Науковці України». При цьому за умови реорганізації останньої таким чином, щоб у цій базі даних містилася хронологічна інформація про зміну науковцем афіліації (на кшталт того, як подає ці дані Scopus), і кінцевою репрезентацію даних в інтраоперабельній науково-аналітичній системі «Бібліометрика української науки», вона може стати головним інформаційним джерелом для досліджень такого типу, яке, на відміну від ORCID, не буде лімітоване дбайливістю вченого у веденні власного наукового профілю.

Обмеженнями дослідження є: належність обраної наукової установи до установ-реципієнтів; вищевказані проблеми з достовірністю фіксації феноменів внутрішньої міграції та хронологічних афіляційних змін наявними науко- та бібліометричними платформами. Для конкретизації масштабів і закономірностей наукової мобільності необхідно провести дослідження (у т. ч. порівняльні) установ, що належать до інших категорій (технічного профілю, установи-донора, установ із різними джерелами фінансування тощо), а також обрахунок результатів з урахуванням інтелектуальної міграції на території ТОТ/ЗБД. Вплив феноменів наукової мобільності і внутрішньої міграції на інтелектуальний потенціал держави і української науки в умовах подальшої глобалізації світу загалом і наукового простору зокрема потребує подальшого вивчення.

Список бібліографічних посилань

1. Balmer B., Godwin M., Gregory J. The Royal Society and the 'brain drain': natural scientists meet social science. *Notes and Records of The Royal Society*. 2009. No. 63(4). Pp. 339-353. URL: https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsnr.2008.0053

2. Manning P. Migration in World History. London, New York : Routledge, 2013. IX, 220 p. https://doi.org/10.4324/9780203100707

3. Нікітенко Л. «Відтік мізків» та його наслідки для України. *Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2019 р. Хмельницький, 2019. С. 34–36. URL: https://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6822 (дата звернення: 01.03.2024).

4. Полковниченко С., Курочка В. «Відплив умів» з України як загроза національній безпеці. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 4(8). С. 16–22. URL: http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/97533/92844 (дата звернення: 25.02.2024).

5. Демиденко О. Інтелектуальна міграція українців на рубежі XX–XXI століть: масштаби та основні характеристики явища. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2019. Т. 39. С. 174–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2019_39_24 (дата звернення: 20.02.2024).

6. Topel, R. H., & Ward, M. P. Job Mobility and the Careers of Young Men. *The Quarterly Journal of Economics.* 1992. No. 107(2). Pp. 439-479. https://doi.org/10.2307/2118478

7. Burdett, K., Coles, M. Tenure and Experience Effects on Wages: A Theory. *CESifo Working Paper Series*. 2010. No. 3203. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1691495

8. Кубко А. Внутрішня міграція як стресовий наукометричний чинник – дослідження динаміки змін афіліацій науковців Київського університету імені Бориса Грінченка. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2024. Вип. 70. С. 215–232. https://doi.org/10.15407/np.70.215

9. Кубко А. Модернізація «Бібліометрики української науки» в умовах кризових викликів. *Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс*. 2023. № 3 (185). С. 56–66. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/shliahi_rozv_nauki/nauka03.2023.pdf (дата звернення: 02.03.2024).

10. Хмелюк В. Навчально-наукове партнерство з міжнародними організаціями в умовах міграційної політики України. *Вісник Херсон-*

ського національного технічного університету. 2023. № 2(85). https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.2.38

11. Лемеш Ю. «Відтік мізків» чи «притік свіжих сил»? The Ukrainians. 2023. № Трав. (13). URL: https://theukrainians.org/prytik-syl/ (дата звернення: 13.02.2024).

12. Методика оцінювання ефективності діяльності наукових установ Національної академії наук України. НАН України. URL: https://files.nas.gov.ua/text/Documents/Metodika_ocinuvanya_2023.pdf (дата звернення: 18.02.2024).

13. Ravenstein E.G. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London.* 1885. Vol. 48. No. 2. Pp. 167-235. https://doi.org/10.2307/2979181

14. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал, О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка.* 2022. № 2(48), С. 37–57. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037

15. Міграція в Україні: Факти і цифри : звіт міжнародної організації з міграції, матеріали Представництва МОМ в Україні, URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/ff_ukr_21_10_press.pdf (дата звернення: 05.02.2024).

16. Загородній А. Якщо не припинити відтік мізків, наука в Україні помре ще до середини XXI століття. *Українська правда.* 2020. № 12(16). URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/16/7276754 (дата звернення: 26.12.2023).

17. Стріха М. Українська наука: виклики війни потребують відповідей. Світ КПІ. 2022. № 11–15. URL: https://svit.kpi.ua/2022/11/15/ (дата звернення: 26.12.2023).

18. Бортник Н., Єсімов С., Мороз Н. Міграційні процеси: поняття, сутність, сучасний стан. *Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка».* 2017. № 884. С. 64–71. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/314112 (дата звернення: 21.02.2024).

19. Clarivate Analytics українською. Відкрита наука і Суспільство 2023 : вебінар. URL: https://www.youtube.com/watch?v=veDyV3umeDE&t=1892s (дата звернення 21.12.2023).

References

1. Balmer, B., Godwin, M., & Gregory, J. (2009). The Royal Society and the 'brain drain': natural scientists meet social science. *Notes and Records of The Royal Society*, *63*(4), 339-353. Retrieved from https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsnr.2008.0053

2. Manning, P. (2013). Migration in World History (2nd ed.). London, New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203100707

3. Nikitenko, L. (2019). "Vidtik mizkiv" ta jogo naslidky` dlya Ukrayiny` ["Brain drain" and its consequences for Ukraine]. *Legal provision of Ukraine's integration into the European political, economic, security, and intellectual space. Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 23 April 2019* (pp. 34-36). Khmelnytskyi [in Ukrainian]. Retrieved from https://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6822 [in Ukrainian].

4. Polkovnychenko, S., & Kurochka, V. (2016). "Vidplyv umiv" z Ukrainy yak zahroza natsionalnii bezpetsi [The "brain drain" from Ukraine as a threat to national security]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and managemen,*, *4*(8), 16-22 [in Ukrainian]. Retrieved from http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/97533/92844

5. Demydenko, O. (2019). Intellectual migration of Ukrainians at the turn of the XX-XXI centuries: the magnitude and main characteristics of the phenomenon. *Modern Historical and Political Issues*, *39*, 174-181 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31861/mhpi2019.39.174-181

6. Topel, R. H., & Ward, M. P. (1992). Job Mobility and the Careers of Young Men. The Quarterly Journal of Economics, *107*(2), 439-479. https://doi.org/10.2307/2118478

7. Burdett, K., & Coles, M. (2010).Tenure and Experience Effects on Wages: A Theory. CESifo Working Paper Series, 3203. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1691495

8. Kubko, A. (2024). Internal migration as a scientometric stress factor – a study of the dynamics of changes in affiliations of scientists of Borys Grinchenko Kyiv University. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *70*, 215-232 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/np.70.215

9. Kubko, A. (2023). Modernizatsiia "Bibliometryky ukrainskoi nauky" v umovakh kryzovykh vyklykiv [Modernization of "Bibliometrics of Ukrainian science" in the conditions of crisis challenges]. *Shliakhy rozvytku ukrainskoi nauky: suspilnyi dyskurs – Ways of development of Ukrainian science: public discourse*, *3*(185), 56-66. [in Ukrainian]. Retrieved from https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/shliahi_rozv_nauki/nauka03.2023.pdf

10. Khmeliuk, V. (2023). Educational And Scientific Partnership With International Organizations In The Conditions Of Migration Policy Of Ukraine. *Visnyk of Kherson National Technical University*, *2*(85) [in Ukrainian]. https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.2.38

11. Lemesh, Yu. (2023). "Vidtik mizkiv" chy "prytik svizhykh syl"? ["Brain drain" or "inflow of fresh forces"?]. The Ukrainians, *5*(13). [in Ukrainian]. Retrieved from https://theukrainians.org/prytik-syl/

12. Metodyka otsiniuvannia efektyvnosti diialnosti naukovykh ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy` [Methodology for evaluating the effectiveness of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved from https://files.nas.gov.ua/text/Documents/Metodika_ocinuvanya_2023.pdf

13. Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, *48*(2), 167-235. https://doi.org/10.2307/2979181

14. Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scales and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, *2*(48), 37-57. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037

15. Migration in Ukraine: Facts and Figures 2016. *International Organization for Migration* [in Ukrainian]. Retrieved from https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1861/files/documents/ff_ukr_21_10_press.pdf

16. Zagorodnii, A. (2020). Yakshcho ne prypynyty vidtik mizkiv, nauka v Ukraini pomre shche do seredyny XXI stolittia [If the brain drain is not stopped, science in Ukraine will die before the middle of the 21st century]. *Ukrayinska Pravda – Ukrainian Truth*, *12*(16) [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/articles/2020/12/16/7276754

17. Strikha, M. (2022). Ukrainska nauka: vyklyky viiny potrebuiut vidpovidei [Ukrainian science: the challenges of war need answers]. *Svit*

KPI – World of KPI [in Ukrainian], 11-15. Retrieved from https://svit.kpi.ua/2022/11/15/

18. Bortnyk, N., Yesimov, S., & Moroz, N. (2017). Mihratsiini protsesy: poniattia, sutnist, suchasnyi stan. [Migration processes: concept, essence, current state]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia "Yurydychni nauky" – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, *884*, 64-71 [in Ukrainian]. Retrieved from https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/314112.

19. Clarivate Analytics ukrainskoiu [Clarivate Analytics in Ukrainian]. *Open science and Society 2023: webinar* [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=veDyV3umeDE&t=1892s

Стаття надійшла до редакції 06.05.2025.

Anastasiia Kubko,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: anastasiya.kubko@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6421-5105

Scientific Mobility as a Scientometric Stress Factor - a Study of the Dynamics of Changes in Affiliations of Scientists from Borys Grinchenko Kyiv University

Although the migration of scientists in Ukraine was seen from the beginning as a purely negative factor, in the West, a change of affiliation is considered one of the factors determining the success of a career, and the issue of "brain drain" is currently being reconsidered. Previous study of the migration of scientists in Ukraine after the beginning of the full-scale Russian invasion found that: internal migration is likely to be constantly present among scientists; under the influence of the stress factor of armed military aggression, its structure is characterized by the predominant movement of persons with a scientific degree and an increase in the tendency to change affiliation in proportion to the increase in scientific degree; despite the general decline in publication activity in 2022-2023, a number of institutes show a reverse trend.

The purpose of the current study is to identify and evaluate the relationship between the academic success of a scientist and his/her scientific mobility and, thus, to lay the foundations for further reassessment of the role of the "brain

drain" phenomenon in the modern globalized world, as well as studying and evaluating the capabilities of bibliometric platforms regarding its monitoring and representation. *The research methodology* is based on systemic and structural approaches, on methods of comparative, logical and structural and functional analysis. *Scientific novelty* is in revealing the positive aspects of the influence of scientific mobility in general and internal migration in particular on the success of a scientist's career. *The results* are the author's justification of the ideas that: scientific mobility is characteristic of persons with a scientific degree and is associated with greater career achievements and academic success; internal migration plays a significant role in shaping academic success and career growth; the leaders in scientific mobility are doctors of science, they are also the most prone to internal migration; persons without a scientific degree are generally not inclined to scientific mobility, and their scientific mobility is connected with internal migration; scientific mobility is likely to increase over time; tendency to scientific migration is a constantly present phenomenon of the academic activity of Ukrainian scientists; the phenomena of scientific mobility and internal migration should be considered as those that contribute to the development of the individual career and academic success of a scientist and require further study and evaluation, in particular as a component of the process of globalization of science. Also, "Scientists of Ukraine" is a promising source base for monitoring the scientific mobility of local scientists. *Proposals* are suggestions provided to eliminate research limitations and correct the representation of the scientist's profile in "Scientist of Ukraine". For a final assessment of the relationship between scientific mobility and academic success and a reassessment of the "brain drain" phenomenon in the modern globalized world, the need for further studies has been stated.

Keywords: internal intellectual migration, bibliomertic and scientometric research, scientific mobility, affiliation changes, "Scientists of Ukraine".

https://doi.org/10.15407/np.75.322
УДК 027(100):025.5:004.8

Ігор Гах,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ipgakh@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7283-1239

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ І ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В БІБЛІОТЕЦІ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

Метою статті є дослідження впровадження штучного інтелекту в бібліотечну справу та виявлення його можливостей, переваг, викликів і успішних прикладів використання. Стаття також має на меті розглянути, як ШІ може трансформувати бібліотечні послуги в умовах цифрової епохи та забезпечити ефективність обслуговування користувачів. *Наукова новизна* полягає в дослідженні зарубіжного досвіду використання штучного інтелекту в бібліотеках. Для цього зроблена вибірка і систематизація літератури щодо перспектив використання штучного інтелекту в бібліотеках світу. Описано роль, яку ШІ відіграє в обслуговуванні читачів та клієнтів бібліотек та інших освітніх закладів, зокрема висвітлено проблеми та питання щодо його використання. З'ясовано, що впровадження штучного інтелекту в бібліотечну справу має широкі перспективи на майбутнє, але не обходиться без викликів. Наголошено, що етичні питання, пов'язані з конфіденційністю даних, можливістю упередженості алгоритмів і залежністю від технологій, потребують ретельного розгляду. Бібліотекарі та керівники бібліотек мають забезпечити, щоб впровадження ШІ відповідало етичним нормам і вимогам користувачів.

Ключові слова: штучний інтелект, інформаційне суспільство, бібліотеки, автоматизація, комунікація, комп'ютерні технології, конфіденційність, інтернет, інноваційні рішення.

Актуальність теми дослідження. На сьогодні технології штучного інтелекту (ШІ) набирають дедалі більшої популярності та значення. Від автономних автомобілів до голосових асистентів,

© І. Гах, 2025

ШІ проникає в усі сфери нашого життя, змінюючи спосіб, яким ми працюємо, спілкуємося та взаємодіємо з інформацією. ШІ є основою технологій, які дають змогу комп'ютерам виконувати завдання, що раніше потребували людського втручання, це є досить актуальним питанням сьогодні, у т. ч. і у бібліотеках світу.

У сучасному суспільстві бібліотеки відіграють важливу роль як центри знань, інформації та культури. Вони забезпечують доступ до різноманітних ресурсів, надають підтримку в навчанні та дослідженнях, а також сприяють розвитку громади. Проте з розвитком технологій і змінами в способах отримання інформації бібліотеки стикаються з новими викликами, такими як зменшення кількості відвідувачів і конкуренція з онлайн-ресурсами. Інтеграція цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), стає важливим кроком у еволюції бібліотечної справи.

Метою цієї статті є дослідження впровадження штучного інтелекту в бібліотечну справу та виявлення його можливостей, переваг, викликів і успішних прикладів використання. Стаття також має на меті розглянути, як ШІ може трансформувати бібліотечні послуги в умовах цифрової епохи та забезпечити ефективність обслуговування користувачів. Досягненню мети слугували історіографічні методи – стаття презентує результати аналізу і систематизації праць зарубіжних дослідників [2, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 13], що з'ясовували підходи до створення та використання інтелектуальних моделей культурними та освітніми установами із акцентом на бібліотечній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект, як галузь, що активно розвивається, пропонує нові можливості для автоматизації процесів, покращення обслуговування користувачів та оптимізації управління бібліотечними ресурсами [2]. Застосування ШІ може істотно поліпшити ефективність бібліотек, дозволяючи їм швидше адаптуватися до потреб сучасних користувачів. Наприклад, автоматизація каталогізації, впровадження рекомендаційних систем та вдосконалення пошукових механізмів можуть значно покращити доступ до інформації та зробити її більш персоналізованою [5].

Штучний інтелект (ШІ) – це галузь комп'ютерних наук, що займається створенням систем, здатних виконувати завдання, які

зазвичай потребують людського інтелекту. Це охоплює такі функції, як навчання (machine learning), розпізнавання мовлення, прийняття рішень, проблемне вирішення та ін. ШІ може бути розділений на дві основні категорії: вузький (або слабкий) ШІ, який спеціалізується на конкретних завданнях, і загальний (або сильний) ШІ, який прагне досягти рівня інтелекту, аналогічного людському [12].

Історія штучного інтелекту почалася в середині XX ст., коли вчені почали експериментувати з алгоритмами, здатними імітувати людське мислення. Перші значні досягнення були зроблені в 1950-х роках, коли А. Тюрінг запропонував тест, відомий як «тест Тюрінга», для оцінки здатності машин демонструвати інтелектуальну поведінку [4 с. 23, 93, 121, 143, 177]. Протягом наступних десятиліть розвивалися різні методи та технології, такі як нейронні мережі, генетичні алгоритми та експертні системи.

У XXI ст., завдяки потужності обчислювальних систем і великим обсягам даних, ШІ отримав новий імпульс у розвитку. Системи на основі глибокого навчання (deep learning) стали популярними завдяки своїй здатності аналізувати та інтерпретувати складні дані, що допомогло у багатьох сферах, включаючи медицину, фінанси та, звісно, бібліотечну справу [2].

Проаналізовані праці [1, 3, 4, 5, 8, 10, 12] дали змогу визначити ключові компоненти ШІ. До них віднесемо:

1. Машинне навчання

Це підрозділ ШІ, що зосереджується на розробці алгоритмів, які дають змогу комп'ютерам вчитися на основі даних. Вони можуть виявляти патерни та робити прогнози без явного програмування [4, с. 1–22; 12, с. 695–767].

2. Нейронні мережі

Це моделі, натхненні структурою людського мозку, які використовуються для розпізнавання образів, обробки мовлення та інших складних завдань [4, с. 32–33; 12, с. 727–736, 748–779].

3. Обробка природної мови (NLP)

Це напрям, який займається взаємодією між комп'ютерами та людьми за допомогою природних мов. NLP використовується для створення чат-ботів, автоматизованих систем підтримки користувачів та інших інструментів [3, 5, 12 с. 899–938].

4. Робототехніка

Хоча це окрема галузь, багато технологій ШІ інтегруються в робототехніку, дозволяючи створювати автономні системи, які можуть виконувати фізичні завдання [10; 12, с. 939–978].

Таким чином, штучний інтелект являє собою потужний інструмент, здатний значно змінити спосіб, яким бібліотеки надають свої послуги та взаємодіють з користувачами [11, 13].

Досвід застування ШІ у бібліотечній справі, описаний у проаналізованих працях, засвідчує, що ці інструменти значно підвищують якість обслуговування користувачів і оптимізацію внутрішніх процесів.

Основні напрями використання ШІ в бібліотеках.

Автоматизація каталогізації

ШІ може автоматизувати процеси каталогізації, зокрема за допомогою алгоритмів машинного навчання, які здатні розпізнавати та класифікувати матеріали відповідно до заданих критеріїв. Завдяки цьому бібліотекарі можуть зосередитися на більш складних завданнях, знижуючи навантаження на персонал [2, 3, 11, 13]. Наприклад, системи можуть аналізувати текстові дані та автоматично присвоювати відповідні метадані. Це зменшує можливість помилок, які можуть виникнути під час ручного введення даних.

Пошукові системи на основі ШІ

Системи, що використовують ШІ, можуть покращити результати пошуку, пропонуючи користувачам більш релевантні результати на основі їхніх запитів та попереднього досвіду. Алгоритми можуть враховувати контекст запиту, виявляючи наміри користувача і пропонуючи найбільш відповідні ресурси [7]. Це підвищує ефективність пошуку та задоволеність користувачів. Системи можуть також використовувати історію запитів, щоб адаптувати результати під індивідуальні потреби [7].

Рекомендаційні системи

ШІ використовується для створення персоналізованих рекомендацій, які допомагають користувачам знаходити нові книги або ресурси на основі їхніх попередніх виборів і уподобань. Системи аналізують поведінку користувачів, щоб пропонувати матеріали, які можуть їх зацікавити [2]. Це особливо корисно для залучення

користувачів до нових жанрів або тем, які вони раніше не розглядали. Наприклад, якщо користувач часто читає історичні романи, система може рекомендувати нові видання в цьому жанрі.

Чат-боти та віртуальні асистенти

Бібліотеки дедалі частіше впроваджують чат-боти для автоматизації відповіді на запитання користувачів. Це зменшить навантаження на бібліотечний персонал і забезпечить швидкий доступ до інформації. Чат-боти можуть працювати 24/7, надаючи користувачам можливість отримати відповіді на запитання навіть у неробочий час. Вони можуть також проводити опитування, щоб зібрати зворотний зв'язок про якість обслуговування [3].

Аналіз даних

Бібліотеки можуть використовувати ШІ для аналізу великих обсягів даних, це дає змогу виявляти патерни в поведінці користувачів. Це може включати аналіз переваг читання, тенденцій запитів та інших факторів, що впливають на обслуговування [4]. Наприклад, аналіз даних може допомогти бібліотеці виявити, які жанри книг користуються найбільшою популярністю, що дасть їй змогу краще формувати свої колекції.

Переваги впровадження ШІ в бібліотечну справу. Впровадження штучного інтелекту в бібліотеках має ряд переваг, які можуть істотно змінити спосіб функціонування цих установ.

Покращення обслуговування користувачів

Завдяки автоматизації рутинних завдань бібліотекарі можуть зосередитися на наданні якісних послуг користувачам, що підвищує загальну задоволеність від обслуговування [13]. Це надає персоналу більше часу приділяти індивідуальним запитам і консультаціям, а також проводити освітні заходи для користувачів.

Зниження витрат

Автоматизація процесів за допомогою ШІ може істотно знизити витрати на обслуговування бібліотек, зменшуючи потребу у великій кількості персоналу для виконання рутинних завдань [6]. Це також може звільнити ресурси для інвестицій у нові технології та послуги. Наприклад, бібліотеки можуть зекономити на витратах на друк, оскільки багато послуг можуть бути переведені в цифровий формат.

Збільшення доступності інформації

ШІ допомагає створити більш інтуїтивно зрозумілі системи пошуку, що робить інформацію більш доступною для всіх користувачів, незалежно від їхнього рівня підготовки [1]. Ці системи можуть включати голосове введення, що ще більше полегшує доступ до інформації. Крім того, системи можуть бути адаптовані для людей з обмеженими можливостями, що сприяє інклюзивності.

Покращення якісного контролю

Завдяки алгоритмам машинного навчання бібліотеки можуть постійно аналізувати дані про використання ресурсів і вдосконалювати свої колекції, видаляючи застарілі або непопулярні матеріали та додаючи нові, які відповідають інтересам користувачів [8]. Вони надають можливість бібліотекам залишатися актуальними і відповідати потребам своїх спільнот.

Підвищення ефективності управління

ШІ може допомогти у вдосконаленні управлінських процесів, таких як планування, моніторинг та оцінка діяльності бібліотек. Завдяки цьому керівники швидше реагуватимуть на зміни в потребах користувачів і адаптуватимуть свої стратегії [3]. Наприклад, аналіз даних про відвідуваність та запити користувачів може допомогти в плануванні більш ефективних програм та заходів.

Залучення нових користувачів

Впровадження нових технологій може залучити молодшу аудиторію, яка активно користується цифровими ресурсами та технологіями. Бібліотеки, які впроваджують інноваційні рішення, можуть стати більш привабливими для молоді [11]. Це включає в себе розробку мобільних додатків, які дають змогу користувачам отримувати доступ до ресурсів бібліотеки з будь-якого місця.

Інші інноваційні рішення. Використання ШІ в бібліотеках не обмежується лише традиційними функціями обслуговування користувачів. Бібліотеки можуть впроваджувати інші інноваційні рішення:

– аналіз великих даних: бібліотеки можуть використовувати алгоритми ШІ для аналізу великих обсягів даних, щоб виявляти тенденції, закономірності та потреби користувачів. Це дає можливість їм більш ефективно планувати свої колекції та послуги [6];

– віртуальні екскурсії: використання віртуальної та доповненої

реальності у поєднанні з ШІ може створити віртуальні екскурсії бібліотекою, що робить можливим користувачам знайомитися з ресурсами та послугами в інтерактивному форматі [3];

– автоматичні резюме: ШІ може бути використано для створення автоматичних резюме наукових статей або книг, тому користувачі можуть швидко оцінити, чи буде матеріал корисним для них [13];

– візуалізація даних: бібліотеки можуть використовувати ШІ для візуалізації даних, що допомагає виявляти патерни та тренди, а також представляти інформацію в зручному для сприйняття форматі [8].

Незважаючи на численні переваги, впровадження штучного інтелекту в бібліотечну справу супроводжується певними викликами.

Етичні питання. Виникають питання щодо етики використання даних, зокрема, як забезпечити справедливість і уникнути упередженості в алгоритмах [10]. Бібліотеки повинні розробити політики, які регулюють використання даних, щоб запобігти можливим зловживанням. Це може включати проведення етичних аудитів та забезпечення прозорості у використанні алгоритмів.

Захист даних та конфіденційність. Бібліотеки повинні бути обережними у використанні особистих даних користувачів, щоб не порушувати їхню конфіденційність і безпеку [13]. Це потребує впровадження систем захисту даних та навчання персоналу щодо етичних норм. Бібліотеки також повинні бути готові до реагування на потенційні витоки даних і мати плани дій у випадку інцидентів.

Залежність від технологій. Зростаюча залежність від технологій може викликати занепокоєння щодо доступності ресурсів у разі технічних збоїв або змін у технологіях. Бібліотеки повинні мати резервні плани та альтернативні способи надання послуг, щоб зберегти доступність ресурсів [3]. Це може включати в себе створення локальних копій важливих даних і ресурсів.

Необхідність підготовки персоналу. Для впровадження нових технологій необхідне навчання бібліотечного персоналу, що може потребувати додаткових ресурсів і часу [5]. Бібліотеки повинні забезпечити навчання та підтримку для своїх працівників, щоб вони могли ефективно використовувати нові системи. Це може включати в себе проведення регулярних тренінгів та семінарів.

Фінансові виклики. Впровадження ШІ може потребувати значних інвестицій, що може бути проблемою для деяких бібліотек, особливо у випадку обмежених бюджетів [6]. Бібліотеки повинні шукати фінансування з різних джерел, включаючи гранти та партнерства. Це може охоплювати співпрацю з університетами, державними організаціями та приватними компаніями.

Страх перед змінами. Деякі бібліотекарі можуть бути скептично налаштовані до впровадження нових технологій, побоюючись, що це може загрожувати їхній роботі [8]. Це потребує активної комунікації та навчання, щоб показати переваги ШІ. Бібліотеки повинні активно залучати персонал до процесу змін, пояснюючи їм, як нові технології можуть підвищити їхню продуктивність. Багато бібліотек уже почали впроваджувати ШІ у своїй практиці, демонструючи успішні кейси. Нижче кілька прикладів.

Бібліотека університету штату Огайо впровадила систему на основі ШІ для автоматизації обробки запитів на інформацію [3, 13], тому з'явилась можливість швидко відповідати на запити користувачів. Це покращує обслуговування і дає змогу бібліотекарям зосередитися на більш складних питаннях. Система аналізує запити користувачів та надає рекомендації щодо ресурсів.

Бібліотека Конгресу США використовує алгоритми машинного навчення для аналізу великих обсягів даних, що дає можливість удосконалити процеси каталогізації та пошуку [4, 5]. Це також надає можливість бібліотеці краще зберігати та організовувати свої колекції. Завдяки цьому користувачі можуть швидше знаходити необхідні матеріали.

Національна бібліотека Франції реалізувала проект, що використовує ШІ для створення персоналізованих рекомендацій для користувачів на основі їхніх уподобань [6, 7]. Це сприяє залученню нових користувачів та підвищенню їхньої участі в діяльності бібліотеки. Бібліотека також проводить освітні програми, щоб навчити користувачів, як ефективно використовувати ці рекомендації.

Бібліотека університету Техасу впровадила чат-бот, який відповідає на запитання користувачів у реальному часі, що значно зменшує час очікування на відповіді. Чат-бот забезпечує 24/7 підтримку, що покращує доступ користувачів до інформації. Бібліотека також

проводить регулярні аналізи, щоб покращувати роботу чат-бота на основі зворотного зв'язку [2, 3].

Бібліотека університету Каліфорнії впровадила систему на основі ШІ для автоматичного аналізу зворотного зв'язку від користувачів, завдяки цьому бібліотека швидко реагує на їхні потреби та покращує свої послуги [9, 10]. Це включає в себе проведення опитувань серед користувачів для збору інформації про їхні вподобання та потреби.

Майбутнє бібліотек у контексті впровадження штучного інтелекту обіцяє бути динамічним.

Прогнози та тенденції. Очікується, що бібліотеки продовжать інтегрувати нові технології, зокрема ШІ, для покращення обслуговування користувачів і підвищення ефективності внутрішніх процесів. Це може охоплювати використання віртуальної реальності для навчання користувачів та проведення заходів. Бібліотеки можуть також почати використовувати біометричні технології для покращення доступу до ресурсів [5, 6].

Роль бібліотек у цифрову епоху. Бібліотеки можуть стати важливими центрами для навчання та підтримки користувачів у світі, що швидко змінюється, забезпечуючи доступ до нових технологій та ресурсів [1]. Вони можуть слугувати платформами для проведення семінарів та тренінгів, що допомагають користувачам освоювати нові технології [8]. Наприклад, бібліотеки можуть організовувати курси з цифрової грамотності.

Співпраця з технологічними компаніями. Бібліотеки можуть розвивати партнерські відносини з технологічними компаніями для впровадження нових рішень і отримання доступу до передових технологій. Це може охоплювати спільні проекти з розробки нових інструментів, які відповідають потребам бібліотек [5]. Такі партнерства можуть призвести до створення інноваційних сервісів, які покращать обслуговування користувачів.

Адаптація до змін. Бібліотеки повинні бути готові адаптувати свої стратегії та послуги відповідно до нових технологій і змін у поведінці користувачів [13]. Це може охоплювати проведення регулярних оцінок ефективності впроваджених технологій і коригування стратегії на основі отриманих даних [6]. Бібліотеки можуть

також використовувати аналітичні інструменти для моніторингу своїх послуг та ресурсів.

Висновки. У цій статті ми розглянули основні аспекти впровадження штучного інтелекту в бібліотеках, включаючи його можливості, виклики та приклади успішного використання. Ми також обговорили майбутнє бібліотек у цифрову епоху та роль, яку ШІ може відігравати в цьому контексті. Зробили висновки, що штучний інтелект відкриває нові горизонти для бібліотечної справи, пропонуючи безліч можливостей для вдосконалення обслуговування користувачів і оптимізації внутрішніх процесів. Однак впровадження цих технологій супроводжується певними викликами, які потребують ретельного розгляду.

Щодо пропозицій автора стосовно впровадження ШІ в бібліотеках України, то ця справа потребує глибокого опрацювання і додаткових досліджень, але, користуючись зарубіжним досвідом, можна визначити і поставити основний наголос на:

– автоматизації процесів. ШІ може значно зменшити адміністративне навантаження на бібліотечний персонал, автоматизуючи рутинні завдання, такі як каталогізація, обробка запитів на інформацію та управління колекціями. Це дасть змогу бібліотекарям зосередитися на більш важливих аспектах обслуговування користувачів;

– впровадженні персоналізованих рекомендацій. Використання алгоритмів машинного навчання для створення систем рекомендацій може допомогти користувачам знаходити релевантні матеріали на основі їхніх уподобань і попередніх запитів. Це підвищить рівень задоволеності користувачів і зацікавленість у бібліотечних ресурсах;

– розширенні доступу до інформації шляхом розробки штучним інтелектом інтерфейсів, що забезпечують швидкий і зручний доступ до бібліотечних ресурсів, включаючи цифрові архіви, електронні книги та бази даних. Це може містити автоматичний переклад і адаптацію контенту для різних мовних груп, що важливо в багатокультурних суспільствах;

– проведенні аналітики даних за допомогою ШІ. Бібліотеки зможуть аналізувати великі обсяги даних, зібраних про користувачів, їхні запити та поведінку. Це дасть змогу не лише оптимізувати

ресурси, а й адаптувати послуги відповідно до змінюваних потреб читачів.

Проте для успішного впровадження ШІ у бібліотечній справі необхідно враховувати певні умови:

– технічна інфраструктура бібліотеки повинна мати сучасну технічну базу для впровадження та підтримки ШІ. Це охоплює доступ до потужних комп'ютерних систем, програмного забезпечення та належного інтернет-з'єднання;

– бібліотечний персонал повинен бути підготовлений до роботи з новими технологіями. Це передбачає проведення навчальних програм, семінарів та курсових занять, спрямованих на розвиток навичок роботи із ШІ;

– у світлі етичних і правових аспектів використання ШІ потребує дотримання етичних норм і захисту персональних даних користувачів. Бібліотеки повинні розробити політику щодо конфіденційності та безпеки даних, щоб забезпечити довіру користувачів;

– для ефективної інтеграції ШІ у бібліотечні системи бібліотеки мають співпрацювати з технологічними компаніями, які спеціалізуються на розробці рішень для бібліотек. Це дасть змогу отримати доступ до передових технологій і програмних рішень.

Бібліотеки повинні бути готові адаптуватися до змін, забезпечуючи етичне використання технологій та захист даних своїх користувачів. Успішні приклади впровадження ШІ свідчать про те, що майбутнє бібліотек у цифрову епоху залежить від їхньої спроможності інтегрувати нові технології, зберігаючи при цьому свою роль як центрів знань і інформації.

References

1. Bawden, D., & Robinson, L. (2022). Introduction to Information Science. Neal-Schuman Publishers. Retrieved from https://www.routledge.com/Introduction-to-Information-Science/Bawden-Robinson/p/book/9781783304950

2. Omame, I., Chinedu, J. (2020). *Managing And Adapting Library*

Information Services For Future Users. Artificial Intelligence in Libraries, IGI Global, 120-144. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1116-9.ch008

3. Panda, S., & Chakravarty, R. (2022). Adapting intelligent information services in libraries: A case of smart AI chatbots. Library Hi Tech News, 39 (1), 12-15. https://doi.org/10.1108/LHTN-11-2021-0081

4. Domingos, P. (2015). The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World. Basic Books. Retrieved from https://royallib.com/read/domingos_pedro/the_master_algorithm_how_the_quest_for_the_ultimate_learning_machine_will_remake_our_world.html#0

5. Li, J., & Wang, H. (2021). *3rd International Conference on Artificial Intelligence and Advanced Manufacture (AIAM)*. Application of Artificial Intelligence in Libraries. 323-329. https://doi.org/10.1109/AIAM54119.2021.00072

6. Lokur, P. (2025). The Role of Artificial Intelligence in Libraries. International Journal of Advance and Applied Research. *6*, 22, 1103-1105. https://doi.org/10.5281/zenodo.15542523

7. Neli, T. (2024). 10 Impact of Artificial Intelligence on Library Services: Reflections on a Practical Project. New Horizons in Artificial Intelligence in Libraries, 141-155. https://doi.org/10.1515/9783111336435-011

8. Lankes, R. D. (2016). The New Librarianship Field Guide. MIT Press. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=JqkGDAAAQBAJ&printsec=copyright

9. Samuel, A., Prince, V., & Benjamin, A. (2024). The Role of Artificial Intelligence in Enhancing Library Services in Universities: A Bibliometric Analysis. Ghana Library Journal, *29*(2), 54-65. https://doi.org/10.4314/glj.v29i2.5

10. Rajkumar, N., Mohanraj, A., Senthilkumar, K., Jagajeevan, R., & Judeson, K. (2024). Ethical Considerations of AI Implementation in the Library Era. *Improving Library Systems with AI: Applications, Approaches, and Bibliometric Insights*, 85-106. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-5593-0.ch007

11. Pence, H. E. (2022). Future of Artificial Intelligence in Libraries. *The Reference Librarian, 63*(4), 133-143. https://doi.org/10.1080/02763877.2022.2140741

12. Russell, S., & Norvig, P. (2016). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson Education. 1132 p. Retrieved from https://people.engr.tamu.edu/guni/csce625/slides/AI.pdf

13. Akinyemi, O. E. (2023). Enhancing Academic Library Service Delivery Using Artificial Intelligence. University of Nebraska - Lincoln. Library Philosophy and Practice (e-journal), 8042. 11 p. Retrieved from https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/8042/

Стаття надійшла до редакції 01.03.2025.

Ihor Gah,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: ipgakh@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7283-1239

Prospects for the Development and Use of Artificial Intelligence in the Library (Foreign Experience)

The purpose of the article is to study the implementation of artificial intelligence in librarianship and identify its opportunities, advantages, challenges and successful use cases. The article also aims to consider how AI can transform library services in the digital age and ensure its effectiveness.

The scientific novelty is in the study of foreign experience in the use of artificial intelligence (AI) in libraries. For this purpose, a selection and systematization of research literature on the prospects for the use of AI in libraries around the world, were made. The role that AI plays in serving users and clients of libraries and other educational institutions, is described, in particular, problems and issues regarding its use, are highlighted.

With development of technology and changes in the ways of obtaining information, libraries have faced new challenges, such as reducing the number of visitors and competition with digital resources. Integration of digital technologies, including AI, becomes an important step in the evolution of library business. AI, as an actively developing industry, offers new opportunities for automation of processes, improving user maintenance and optimizing library management. The use of AI can significantly improve the efficiency of libraries, allowing them to adapt faster to the modern users' needs. For example, the automation of cataloging, the introduction of recommendation systems and the improvement of search mechanisms can significantly improve access to information and make it more personalized.

It is found that the implementation of AI in librarianship has broad prospects for the future, but there are some challenges. Ethical issues related to data confidentiality, the possibility of algorithm bias and dependence on technology require careful consideration. Librarians and library managers must ensure that the implementation of AI meets ethical standards and user requirements.

Keywords: artificial intelligence, information society, libraries, automation, communication, computer technologies, confidentiality, Internet, innovative solutions.

https://doi.org/10.15407/np.75.336
УДК 027.54(669)OOPL:025.17]:94(6):001.8

Наталія Моршна,
молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: 0445157755@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2501-4180

РОЛЬ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ОЛУСЕГУНА ОБАСАНДЖО У ВІДРОДЖЕННІ АФРИКИ

Розкрито актуальні проблеми діяльності президентської бібліотеки Олусегуна Обасанджо (OOPL), яка аналізується в контексті його ролі у створенні та формуванні документального фонду з історії Нігерії. З'ясовано, що історія заснування першої в Західній Африці бібліотеки, створеної за зразком президентських бібліотек США, тісно пов'язана з історією Нігерії та її соціокультурними пріоритетами щодо стимулювання ідей демократії, відродження належного управління та лідерства в Африці. Аналіз складу і змісту фонду OOPL показав його важливу роль для проведення досліджень з питань демократичних цінностей та державотворення в Нігерії.

Ключові слова: президентська бібліотека, президент Нігерії, Олусегун Обасанджо, музей, архів, інформаційні ресурси, історична спадщина.

Постановка проблеми. Агресія Росії проти України викликає величезне занепокоєння країн Африки. Впливовий на континенті політик експрезидент Нігерії О. Обасанджо, який поклав край кровопролитному конфлікту у своїй країні, активно виступає за припинення воєнних дій в Україні та вважає, що Африка є жертвою саме російської війни, а Росія, знищуючи українські запаси пшениці, провокує голод на континенті. За період свого президентства О. Обасанджо відіграв важливу роль у поверненні демократії до країни, а як колишній президент – допоміг досягти мирної угоди між урядом і бунтівним регіоном Тиграй в Ефіопії й наразі виступає за припинення російсько-української війни. Позиція О. Обасанджо щодо збереження і просування демократичних цінностей в Африці,

© Н. Моршна, 2025

активно інтегрована в суспільне життя в період перебування на посаді президента Нігерії, зумовила потребу в збереженні та популяризації документальної історичної спадщини видатного африканського політика. Як перший у Західний Африці прототип президентських бібліотек США, бібліотека глави Нігерії О. Обасанджо (далі – OOPL) стала фундаментом відродження Африки, акумулювавши документи та матеріали, які свідчать про початок позитивних змін у країні, і продемонструвала значну увагу світу до соціокультурних та історичних надбань нігерійської держави. Дослідження актуальних проблем діяльності OOPL через призму документальної спадщини О. Обасанджо дасть змогу розкрити пріоритети щодо стимулювання ідей демократії, належного управління та лідерства в Африці.

Актуальність теми. Вивчення окремих аспектів функціонування OOPL має велике значення для розуміння та осмислення ролі й значення конкретних особистостей в історії на основі дослідження їхньої документальної спадщини. Запозичення досвіду щодо ставлення як американців, так і їхніх послідовників до своєї історії та її творців має сприяти розвитку аналогічних інституцій, зокрема в Україні, з метою збереження для прийдешніх поколінь історії країни в контексті діяльності її лідерів. Крім того, досвід нігерійського лідера О. Обасанджо щодо припинення кровопролитної війни в країні та його лідерські якості в досягненні мирної угоди між урядом і бунтівним регіоном Тиграй в Ефіопії заслуговують на актуалізацію дослідження щодо OOPL в контексті російсько-української війни.

Мета роботи. Визначити роль президента Нігерії О. Обасанджо у процесі відродження Африки на основі аналізу історичних аспектів формування і сучасного стану OOPL та висвітлити склад і зміст фонду документальної спадщини О. Обасанджо, як унікального інформаційного ресурсу з питань державотворення та відродження демократії в країні Західної Африки.

Ступінь наукової розробки проблеми. Найбільш важливі теоретичні дослідження з означеної проблеми належать зарубіжним вченим, серед яких К.-А. Дімеджі [3], Дж. Ібрагім [4], Ч. Лох [4], К. Сенгупта [4], М. Мбамалу [5], П. А. Тіемо [9], О. Обінная [6] та ін. Серед вітчизняних дослідників, які вивчали окремі аспекти означеної проблеми, слід виокремити В. Удовика [1]. Наразі відсутні ґрунтовні

комплексні дослідження як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених, які концентруються на аналізі OOPL та її інформаційно-документальних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. О. Обасанджо (1937 р. н.) вперше обіймав посаду президента в 1976–1979 рр. після того, як у Нігерії вбили чинного президента М. Мухаммеда, і був першим главою держави та уряду на африканському континенті, який передав владу демократично обраному уряду мирним та добровільним шляхом. У 1998 р., через дев'ять років після того, як він відмовився від влади на користь демократично обраного уряду, О. Обасанджо задумався про збереження документальної спадщини, яка б мала відображати його діяльність на посаді президента Нігерії. Але необґрунтоване ув'язнення за звинуваченням у державній зраді в 1995 р. не дало йому реалізувати цю ідею. Лише після звільнення О. Обасанджо з в'язниці у 1998 р. та обрання президентом Нігерії на період з 1999 до 2007 р. ця ідея почала виформовуватися за зразком американських президентських бібліотек [5]. У цілому, зауважує В. Удовик, «в багатьох країнах світу функціонують президентські бібліотеки, музеї, фонди, які займаються як збереженням документальної спадщини глави держави, так і сприянням її дослідженню та популяризації» [1, 336]. Однак кожен фондоутворювач прагне зробити акцент на ідентичності й самобутності національних надбань, сприяти тим самим майбутньому розвитку країни, як це було в Нігерії.

О. Обасанджо задумав будівництво масштабного проєкту у своєму рідному місті Абеокуті, на південному заході Нігерії, де б зберігалися документи та пам'ятні речі, пов'язані з роками його президентства, а також як бази для проведення дослідницької роботи щодо питань історії нігерійської держави. За словами П. А. Тіемо, О. Обасанджо вважав, що звільнення Африки від тиранії апартеїду і колоніалізму було не метою, а першим кроком на шляху до відродження, і його прагнення повернути Африку назад у світ величі залишалося незмінним протягом довгого часу, тому створення OOPL мало поєднати минуле, сьогодення та майбутнє Африки [9, с. 32].

Для реалізації свого проєкту О. Обасанджо заснував «Управління президентських бібліотек (бібліотека, дослідження і документація)», діяльність якого сприяла реєстрації 12 листопада 2002 р. OOPL як

некомерційної організації для консультацій, заохочення створення, розвитку, координації діяльності та забезпечення підтримки її програм. Спеціально створеній опікунській раді було доручено мобілізувати фінансування приватного сектора для будівництва, оснащення, обслуговування будівлі OOPL та її фонду [7].

Головним завданням OOPL було насамперед визнання внеску О. Обасанджо в розвиток державотворчих процесів Нігерії. Загальновизнано, що існують прогалини в розумінні складних умов, які впливають на високопосадовців, які приймають важливі для країни рішення, і саме збереження документальної спадщини та надання її дослідникам є важливим ресурсом, що дає змогу робити висновки на основі більш точного та об'єктивного аналізу інформаційної бази. Вивчення документів діяльності президента країни та його адміністрації покликане сприяти як прагматичному розумінню та осмисленню історичних подій періоду президентства О. Обасанджо, так і його особистості зокрема. Дослідження документальної спадщини О. Обасанджо мало сприяти підвищенню цінності демократії, оскільки буде продемонстровано прозорість і підзвітність, що сприятиме кращому розумінню політичних реалій 1976–1979 і 1999–2007 рр.

Президент Нігерії О. Обасанджо вважав, що для успіху цього проєкту в африканському середовищі, такому яким є Нігерія, необхідні три елементи:

«По-перше, ми повинні створити підрозділ, що генеруватиме дохід для забезпечення залучення значних коштів для підтримки проєкту.

По-друге, має бути достатньо приміщень, щоб обслуговувати потреби громади і приносити користь суспільству.

По-третє, проєкт повинен бути активним і динамічним, а також повчальним і надихаючим. Він також має стати центром знань, інформації і цінностей в значній мірі» [3].

Згідно з планом О. Обасанджо, OOPL, вартість якої становила 150 млн дол., була спроєктована і побудована в рідному місті президента Абеокута (штат Огун) в стилі президентської бібліотеки Р. Рейгана в Сімі-Веллі (Каліфорнія). Офіційне відкриття OOPL відбулося 4 березня 2017 р. за участі, вже на той час колишнього президента Нігерії, О. Обасанджо і було приурочене до його 80-річчя. Крім багатьох видатних нігерійців, на урочистому відкритті

була присутня колишня Генеральна секретарка ООН президентка Ліберії Е. Джонсон-Серліф та близько 14 чинних та колишніх президентів африканських країн. За словами О. Обасанджо, виголошеними на урочистому відкритті, OOPL є «спробою створити і розвинути спадщину, здатну витримати випробування часом, зберегти минуле для нащадків, зобразити сьогодення та дозволити йому стати відомим сьогодні та завтра, надихнути найкращих на творчість, зробити майбутнє великим, проєктувати нашу культуру та інші культури, цінувати красу різноманітності культур та просувати місцевий, внутрішній та міжнародний туризм» [6].

В офіційній заяві OOPL зазначено, що OOPL прагне «зберегти минуле, зафіксувати сьогодення і надихнути майбутнє», а також просувати культуру безперервного навчання відповідно до девізу О. Обасанджо: «День, коли ви перестанете вчитися, – це день, коли ви перестанете жити, тому що навчання – це процес довжиною в життя» [8].

Розташована на 32 га землі (близько 40 футбольних полів) на величному пагорбі із захоплюючим краєвидом на штат Огун, OOPL є національним історичним і туристичним центром, створеним як бібліотека, архів, музей та дослідницький центр для зберігання документів та матеріалів щодо діяльності О. Обасанджо під час його перебування на посаді президента Нігерії. В офіційній брошурі OOPL йдеться про її цінність для суспільства: «На більш місцевому рівні бібліотека навчатиме дітей та молодих людей основним концепціям лідерства та громадянськості на прикладі колишнього президента, а підтримуючи найважливішу цінність належного управління, виставки мають надихнути майбутніх лідерів Нігерії» [4, с. 132].

OOPL складається з ряду будівель і споруд, включаючи головну будівлю, в якій розташована бібліотека, архів і музей, а також амфітеатр під відкритим небом, зал для глядачів на 1000 місць, книжковий магазин, парк розваг, парк дикої природи, оглядовий майданчик, готель на 153 номери, численні ресторани, бари і гостьовий будинок [8].

Документи і матеріали, які висвітлюють життєвий шлях та діяльність О. Обасанджо, становлять книжковий, архівний та музейний

фонди. Зокрема, до книжкової колекції OOPL, яка налічує 2 млн книг, входять видання, що належали особисто екпрезиденту, висвітлюють його діяльність як глави держави та історичний період часів його президентства.

Архів OOPL слугує багатою архівної базою для збору та зберігання архівних матеріалів і складається з кількох колекцій, серед яких слід виокремити такі:

– «Людина» – унікальне й оригінальне зібрання архівних матеріалів, які належать до ранніх років життя, генеалогії, освіти та сім'ї колишнього президента;

– «Солдат» – зібрання документів щодо воєнної кар'єри О. Обасанджо від солдата до глави воєнного федерального уряду Нігерії;

– «Політик» – матеріали щодо діяльності О. Обасанджо на посаді президента Нігерії, створені в канцелярії глави держави, Національних зборах, федеральних міністерствах та ін., а також зібрання виступів, промов, звернень президента та інформація про його нагороди;

– «Цифрова електронна бібліотека» – електронний архів колекцій за такими категоріями: друковані та рукописні документи, кіно-, фото-, фономатеріали [8].

Музей є основним центром OOPL, де зберігаються пам'ятні та раритетні музейні колекції, пов'язані з життям і діяльністю О. Обасанджо. Музей налічує 15 млн експонатів і 4000 артефактів [2]. Наразі музей складається з трьох тематичних колекцій, зокрема:

1. «Від фермера до ув'язненого», яка містить особисті речі О. Обасанджо, відтворює його президентський кабінет, а також точну копію його камери у в'язниці. О. Обасанджо провів у камері три роки, три місяці та три дні, тому її назвали «Камера 333», і вона відтворена з найменшими деталями.

2. «Подарунки з усього світу», що відображає історію перебування О. Обасанджо на посаді президента країни, починаючи з меморіальної дошки державної компанії «Дельта», яка свідчить про зусилля його адміністрації щодо індустріалізації, до масивного панцира морської черепахи, яку президент привіз із однієї з багаточисельних подорожей щодо зміцнення Африканського союзу.

3. «Сучасні архітектори Африки» – це фотогалерея та представлення думок і найпоширеніших висловів впливових сучасних африканців, таких як Н. Мандела, А. Лутулі та ін. [8].

Документи, фотографії, артефакти та інтерактивні медіа відкривають відвідувачам світ вирішальної епохи нігерійської демократії, до поглиблення якої активно залучаються громадяни Нігерії, особливо молодь. Безперервне навчання в OOPL забезпечується діяльністю низки центрів передового досвіду, у т. ч. Центром безпеки людини, Демонстраційною ініціативою із зеленої енергетики, Центром розвитку молоді, покликаним формувати свідомість майбутніх лідерів, а також Інститутом африканської культури та міжнародного порозуміння – першою установою ЮНЕСКО [8]. По суті, OOPL – це універсальний центр людського розвитку, а для досягнення і підтримки таких високих цілей бібліотека перебуває у веденні опікунської ради видатних нігерійців з міжнародним досвідом. Відвідувачі OOPL повинні повірити в себе і свою здатність підтримати Нігерію в період її вступу до другої половини свого першого століття незалежності.

Як показав аналіз, пріоритетне бачення мети, яку ставить перед собою OOPL полягає в тому, щоб:

– бути основним ресурсом для стимулювання ідей демократії, належного управління та лідерства в Африці;

– забезпечити більш чітке розуміння особливостей розвитку Африки в цілому і Нігерії, зокрема;

– сприяти більш глибокому вивченню життя і діяльності президента країни О. Обасанджо;

– просувати Нігерію на світовій арені і надихати інші африканські країни на просування демократії і збереження минулого для майбутнього.

OOPL, як бібліотека, архів, музей та дослідницький центр документальної спадщини президента Нігерії О. Обасанджо, служить джерелом натхнення для громадян і молоді, демонструючи становлення лідера країни від важкого дитинства до успішної воєнної кар'єри, від тюремного ув'язнення до обрання на найвищу посаду в країні. У своїй постпрезидентській діяльності О. Обасанджо продовжує реалізовувати ініціативи, спрямовані на інновації і

соціальний розвиток Нігерії з метою поліпшення життя громадян і заохочення світової спільноти до вирішення проблем Африки. Значна місія у реалізації мети, яку ставить перед собою О. Обасанджо і у своїй постпрезидентській діяльності, покладена на OOPL як першу на континенті інституцію щодо стимулювання демократичних ідеалів і лідерства як у Нігерії, так і в усьому світі. OOPL відіграє ключову суспільну роль у підвищенні прозорості та підзвітності, забезпечуючи краще розуміння політичного вибору та є ресурсом для стимулювання ідей демократії, належного управління та лідерства в Африці з місією сприяти більш глибокому розумінню життя і діяльності президента країни О. Обасанджо.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що перша у своєму роді в Нігерії та Африці президентська бібліотека була створена президентом країни О. Обасанджо в рамках традиції американських лідерів зберігати та надавати доступ нащадкам до історичної спадщини щодо своєї діяльності, тісно пов'язаної з історією держави, її ідеологічними та соціокультурними пріоритетами. Серед причин, які спонукали О. Обасанджо консолідуватися над створенням OOPL, слід назвати той факт, що Нігерія після звільнення від колоніального режиму, взявши курс на демократію, мала продовжувати просувати і поглиблювати демократичні цінності на африканському континенті. З'ясовано, що OOPL має за мету насамперед відзначити внесок О. Обасанджо у відродження Африки та її демократичних здобутків, а також дати уявлення про тонкощі й проблеми діяльності президента, його канцелярії та структур, які допомагають очільнику держави у виконанні посадових обов'язків. Аналіз складу і змісту унікальних історичних джерел щодо життя та діяльності О. Обасанджо показав, що книги, архівні матеріали і музейні експонати, які становлять документальний фонд OOPL, є основним ресурсом для стимулювання ідей демократії, належного управління та лідерства в Африці, сприяють більш ґрунтовному вивченню життя і діяльності президента країни О. Обасанджо та забезпечують просування Нігерії на світовій арені. Встановлено, що серед основних напрямів використання документальної спадщини президента Нігерії О. Обасанджо слід назвати наукові, культурні та освітні проєкти, спрямовані насамперед на молодь, яка має потенціал

для формування культури демократизації. У контексті російсько-української війни, попри те, що Нігерія дотримується нейтралітету і ставить на перше місце свої інтереси, проведений нами аналіз OOPL, що акумулює документи та матеріали діяльності О. Обасанджо як лідера демократичних перетворень у країні, свідчить про нагальність вивчення досвіду світових лідерів, авторитет яких може вплинути на врегулювання ситуації згідно з мирним планом України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших аспектів діяльності OOPL, зокрема у виявленні пріоритетних напрямів науково-дослідної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Удовик В. Просвітницька діяльність президентських бібліотек: міжнародний досвід. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського.* 2020. Вип. 58. С. 336–347. https://doi.org/10.15407/np.58.336

2. Daud Olatunji OOPL: Africa's first Presidential Library. Vanguard. 2017. 10 mar. URL: https://www.vanguardngr.com/2017/03/oopl-africas-first-presidential-library// (дата звернення: 20.09.2024).

3. Dimeji K.-A. Osinbajo, others launch Obasanjo presidential library. Premium Times. 2017. 04 mar. URL: https://www.premiumtimesng.com/news/top-news/225210-%E2%80%8Eosinbajo-others-launch-obasanjo-presidential-library.html (дата звернення: 29.09.2024).

4. Ibrahim J., Loch C., & Sengupta K. Two Library Projects. How Megaprojects Are Damaging Nigeria and How to Fix It. 2022. Ch. 6. Pp. 129-136. https://doi.org/ 10.1007/978-3-030-96474-0_6

5. Mbamalu M. Inside Olusegun Obasanjo Presidential Library. The Guardian. 2017. 03 mar. URL: https://guardian.ng/features/inside-olusegun-obasanjo-presidential-library (дата звернення: 03.10.2024).

6. Obinnaya O. First Presidential Library in Africa: Olusegun Obasanjo Presidential Library. Minitex. 2022. May.URL: https://minitex.umn.edu/news/resource-sharing-delivery/2022-05/first-presidential-library-africa-olusegun-obasanjo (дата звернення: 03.06.2022).

7. Tiemo P. A. Obasanjo Presidential Library: to be or not to be? The Bottom Line. 2006. Vol. 19, No. 1. Pp. 31-34. https://doi.org/10.1108/08880450610643043

References

1. Udovyk, V. (2020). Educational activities of presidential libraries: international experience. *Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, *58*, 336-347. https://doi.org/10.15407/np.58.336

2. Olatunji, Daud. OOPL: Africa's first Presidential Library (2017, mar. 10). *Vanguard.* Retrieved September 20, 2024, from https://www.vanguardngr.com/2017/03/oopl-africas-first-presidential-library/

3. Dimeji, K.-A. (2017, March 4). Osinbajo, others launch Obasanjo presidential library. *Premium Times.* Retrieved September 29, 2024, from https://www.premiumtimesng.com/news/top-news/225210-%E2%80%8Eosinbajo-others-launch-obasanjo-presidential-library.html

4. Ibrahim, J., Loch, C., & Sengupta, K. (2022). Two Library Projects. *How Megaprojects Are Damaging Nigeria and How to Fix It*, *6*, 129-136. https://doi.org/ 10.1007/978-3-030-96474-0_6

5. Mbamalu, M. (2017, March 3). Inside Olusegun Obasanjo Presidential Library. *The Guardian.* Retrieved October 3, 2024 from https://guardian.ng/features/inside-olusegun-obasanjo-presidential-library

6. Obinnaya, O. First Presidential Library in Africa: Olusegun Obasanjo Presidential Library (2017). *Minitex.* Retrieved June 3, 2022, from https://minitex.umn.edu/news/resource-sharing-delivery/2022-05/first-presidential-library-africa-olusegun-obasanjo

7. Tiemo, P. A. (2006). Obasanjo Presidential Library: to be or not to be? *The Bottom Line*, *19*, 1, 31-34. https://doi.org/10.1108/08880450610643043

Стаття надійшла до редакції 01.06.2025.

Nataliia Morshna,
Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: 0445157755@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2501-4180

The Role of the Obasanjo Presidential Library in the Renaissance of Africa

Purpose of the article. The main purpose of the article is to study the role of the library of the President of Nigeria Olusegun Obasanjo as a platform for

studying Africa in the context of promoting democratic values. *Methodology.* The research methodology is based on the use of a number of general scientific methods: historical (explains the factors of the formation and development of Olusegun Obasanjo's presidential library in historical retrospect), systemic (makes it possible to create a holistic idea of the documentary collection, as an information resource on the life and work of Olusegun Obasanjo); axiological (to identify the value essence of the library to stimulate the ideas of democracy, good governance and leadership in Africa and promoting Nigeria on the world stage). *The scientific novelty.* The results obtained allow us to form a holistic, systemic understanding of Nigeria's experience in promoting the state on the world stage, inspiring other African countries to promote democracy and preserving the past for the future by synthesizing documentary and information resources from the history of the creation of the state in the Olusegun Obasanjo presidential library. *Conclusions.* It has been established that the first presidential library of its kind in Nigeria and Africa was created by the country's President Olusegun Obasanjo as part of the tradition of American leaders to preserve their document heritage in order to provide descendants with access to the historical legacy of their activities, which is closely linked to the history of the state, its ideological and socio-cultural background. An analysis of the composition and content of unique historical sources on the life and work of Olusegun Obasanjo showed that the books, archival materials and museum exhibits that make up the documentary collection of the Olusegun Obasanjo Library, are the main resource for stimulating the ideas of democracy, good governance and leadership in Africa, contributing to a more thorough study the life and work of the country's President Olusegun Obasanjo and ensure the advancement of Nigeria on the world stage. It has been established that scientific, cultural and educational projects aimed primarily at youth were among the main directions for using the documentary heritage of Nigerian President Olusegun Obasanjo.

Keywords: presidential library, President of Nigeria, Olusegun Obasanjo, museum, archive, information resources, historical heritage.

АРХІВНІ, МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ТА ЖУРНАЛЬНІ ЗІБРАННЯ У ФОКУСІ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

https://doi.org/10.15407/np.75.349
УДК 027.54(477-25)НБУВІР:025.171:[[930.253:82.0-051Маслов]:821.161.2.09Шевченко Т.Г.

Андрій Шаповал,
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, 01033, Київ, Україна
e-mail: shai196@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1188-5142
Scopus Author ID: 57224568766

Оксана Вербіцька,
кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Інститут архівознавства
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 010033, Україна
e-mail: xenaver@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1459-954X

Оксана Ємчук,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут архівознавства
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 010033, Україна
e-mail: vio@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5096-7231

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ СЕРГІЯ МАСЛОВА КРІЗЬ ПРИЗМУ АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ ВЧЕНОГО

У статті на основі аналізу архівних документів, значну частину яких уперше введено до наукового обігу, висвітлено шевченкознавчі зацікавлення видатного українського літературознавця та книгознавця С. Маслова. В особовому фонді С. Маслова, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, відклалися

© А. Шаповал, О. Вербіцька, О. Ємчук, 2025

архівні документи, що відображають інтерес ученого до Т. Шевченка та його творчості. Згідно з документами, постать Т. Шевченка та його літературно-мистецька творчість належали до кола наукових зацікавлень С. Маслова. Протягом життя вчений вивчав наукову біографію Т. Шевченка та його творчий набуток, брав дієву участь у підготовці до друку літературних творів поета, популяризації творчості митця, а також вшанування пам'яті про нього. Значних зусиль С. Маслов приклав для збирання документів і предметів, які стосувалися діяльності українських науково-культурних установ, організацій, науковців, літераторів, митців, громадсько-культурних діячів з дослідження життя та творчості Т. Шевченка і вшанування його пам'яті.

Ключові слова: С. Маслов, Т. Шевченко, архівні документи, шевченкознавство.

Актуальність дослідження. У листопаді 2025 р. відзначаємо 145 років від дня народження літературознавця, книгознавця, бібліографа, бібліотекознавця, доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР С. Маслова (1880–1957), наукова біографія якого, незважаючи на сталий інтерес дослідників до життя та діяльності вченого, ще й на сьогодні містить малодосліджені та не розкриті сторінки. Ювілей ученого є гарною нагодою звернути увагу на білі плями життєвого і творчого шляху науковця. Звернення до архівних документів, у тому числі їх великого комплексу, що відклався в особовому фонді С. Маслова в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), дають змогу частково заповнити лакуни в науковій біографії С. Маслова. Одним з недостатньо досліджених є питання щодо уваги науковця до постаті Т. Шевченка та його творчості, участі вченого у вивченні й популяризації набутку митця і вшануванні пам'яті Кобзаря, що й обумовило вибір теми цієї праці.

Аналіз досліджень і публікацій. Великий особовий архів С. Маслова в ІР НБУВ активно використовується дослідниками життя та діяльності вченого, істориками науки й культури. Загальному огляду документного складу особового фонду С. Маслова присвячено декілька статей [1, 2], зміст архіву проаналізовано і як джерело до окремих досліджень, зокрема з історії філологічних студій [3]. Однак дослідники не звернули уваги на документи, які

розкривають шевченкознавчі зацікавлення С. Маслова. Лише в розвідці О. Ємчук про листування вченого з Ю. Меженком ідеться й про співпрацю науковців щодо колекціонування Шевченкіани [4, с. 75–78].

У статті **ставимо за мету** на основі аналізу архівних документів висвітлити шевченкознавчі зацікавлення С. Маслова.

Виклад основного матеріалу. В особовому фонді С. Маслова, що зберігається в ІР НБУВ, відклався масив архівних документів, який висвітлює ставлення вченого до постаті Т. Шевченка та його літературно-мистецької творчості, розкриває участь ученого у вивченні й популяризації набутку митця, а також вшануванні його пам'яті. Серед них: книга обліку бібліотеки Маслових; рукописи поезій Т. Шевченка; зошит С. Маслова з реферативними записами творів і наукових праць українських літераторів, у тому числі Т. Шевченка та про нього; бібліографічні замітки і витяги з праць про біблійні мотиви в творчості Т. Шевченка, зібрані літературознавцем; плани, проспекти, методичні розробки, доповіді, повідомлення, запрошення та порядок денний науково-організаційних засідань щодо підготовки академічних видань творів Т. Шевченка, збірників наукових праць про митця, до яких долучився С. Маслов; ділове й приватне листування вченого, у якому йдеться про спадщину Т. Шевченка і вшанування його пам'яті; запрошення на науково-організаційні засідання з підготовки Шевченківських днів та ювілеїв, наукові й культурні меморіальні заходи, присвячені Т. Шевченку, афіши та програми урочистостей; репродукції портретів, автопортретів Т. Шевченка, поштові листівки із зображенням поета, світлини пам'ятників Кобзарю, зібрані С. Масловим, тощо.

Творчість Т. Шевченка захопила С. Маслова з дитячих років. «Кобзар» був однією з улюблених книг майбутнього літературознавця. Твори Т. Шевченка він читав уголос на сімейних вечорах і рекомендував для прочитання своїм молодшим братам та сестрам. Згідно з архівними документами, «Кобзар» із сімейної бібліотеки Маслових було зачитано настільки, що потребував ремонту [5, арк. 14 зв.].

Зберігся зошит, у який юний С. Маслов записував перекази прочитаних ним літературних творів і наукових праць, свої враження від

прочитаного протягом 1897–1898 рр. [6]. Перші записи присвячено «Кобзарю» та російськомовній поемі Т. Шевченка «Тризна». На думку С. Маслова, російськомовні твори поета поступалися за якістю його українським віршам [6, арк. 1 зв.].

Цікавився С. Маслов і літературою про біографію Т. Шевченка та його творчість. Так, зошит містить розлогий конспект праці М. Чалого «Життя та твори Тараса Шевченка (зведення матеріалів для його біографії)» та критичну оцінку 17-річним С. Масловим цього дослідження: «Написана біографія дуже одноманітно та сухувато. Маса зовсім незначних випадків наводиться тут, але багато важливого не сказано, напр[иклад], нічого не сказано про те, як Шевченко не любив росіян та ін. Наводяться листи до Шевченка та Шевченка ні до села іноді ні до міста. Часто зустрічаються різкі стрибки. У малоросійських віршах, що наводяться, мова викривлена… Розбір та переказ творів гірше за біографію. Особливо переказ – надто бліда передача» [6, арк. 11 зв.–12]. Наведені рядки засвідчують, що С. Маслов уважно вивчав життєвий шлях, уподобання та поетичну творчість Т. Шевченка і вже замолоду був досить добре з ними обізнаний.

Упорядковуючи власну бібліотеку, С. Маслов склав тематичний покажчик творів Т. Шевченка та присвячених йому публікацій у науково-літературному щомісячнику «Основа» за 1861–1862 рр., а також літературно-художньому альманасі «Хата» (1860) [7]. За нагоди він збирав видання поета та документи, які стосувалися митця. У його бібліотеці містилися твори Т. Шевченка та про нього [5, арк. 5 зв.–6], а в особовому архіві відклалися: рукописи уривків з балади «Причинна» та поезії «Мати галка, мати чорна…», зроблені невідомим 20 лютого 1877 р. [8]; студентська листівка із закликом страйку й протесту проти національних утисків відзначити 100-річчя від дня народження Т. Шевченка в 1914 р. [9]; репродукції портретів, автопортретів Кобзаря, поштові листівки із зображенням поета [10, 11].

Мав С. Маслов інтерес і до художньої творчості Т. Шевченка. Деякий час він був власником портрета полтавського поміщика Р. Лукомського, якого Т. Шевченко намалював олівцем у 1843 р. [12]. Уперше твір згадано, а його репродукцію опубліковано в третьому номері журналу «Искусство: Живопись. Графика. Художественная

печать» за 1911 р., де було вміщено також примітку С. Маслова про цей портрет [13, с. 41]. У тому ж році портрет експонувався на виставці художніх творів Т. Шевченка у Києві, а нині він зберігається в Національному музеї Т. Шевченка [12].

С. Маслов долучився до збору коштів для встановлення пам'ятника Т. Шевченку в Полтаві, де поет бував неодноразово. На Полтавщині митець створив ряд поетичних і художніх творів. За пожертву на монумент Т. Шевченку вчений отримав лист від Полтавської губернської земської управи від 21 квітня 1909 р., у якому зазначалося: «Приносячи Вам глибоку подяку за допомогу у справі збору пожертв на пам'ятник Т. Г. Шевченка, Губернська Управа повідомляє, що надіслані Вами 17 руб. 75 коп. отримані та зараховані до фонду для цієї мети» [14]. Пам'ятник Кобзарю в Полтаві було встановлено лише в 1926 р. При нагоді зазначимо, що у фонді С. Маслова відклалися фотографії пам'ятників Т. Шевченку в Києві та Каневі [15, 16].

Протягом 1920–1950-х років С. Маслов, як член редколегій академічних видань, автор передмов і приміток до них, відповідальний редактор або рецензент наукових праць, узяв участь у підготовці до друку ряду видань творів Т. Шевченка й досліджень про нього.

У 1920-ті роки, готуючи коментарі до написаної на засланні поеми Т. Шевченка «Іржавець», С. Маслов здійснив поїздку до с. Іржавець на Чернігівщині, де сфотографував Троїцьку церкву та оспівану Кобзарем у його поемі Іржавецьку ікону Матері Божої, яка вважалася покровителькою-захисницею запорізьких козаків. В 1936 р. образ Пречистої разом з іншими іконами спалили представники «безбожної» влади, згодом було зруйновано й Троїцьку церкву. І, як зазначила мистецтвознавець В. Кузик, яка дослідила історію ікони, саме «видатному філологу» С. Маслову «ми завдячуємо тим, що можемо хоча б з відбитків побачити, якими святинями володіли» [17, с. 29–30].

Науковець відіграв дієву роль у підготовці до друку ювілейного видання «Кобзаря» (1939), входячи до складу його редакційної колегії. Він розробив науково-методичні засади й принципи для укладання якомога повної та автентичної збірки поезій Т. Шевченка, про які доповів 21 листопада 1938 р. на засіданні Урядового

ювілейного комітету вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, що за завданням РНК УРСР координував роботи з відзначення 125-річчя від дня народження поета [18]. У своїй доповіді вчений, зокрема, зазначив: «Масове видання "Кобзаря" ставить завданням дати читачу повний, критично перевірений текст поезій Шевченка, звільнений від різних "мудрованій" попередніх видавців, обумовлений політичними, націоналістичними, псевдо-науковими та різними іншими мотивами. Джерелами, що ними користувалася в процесі роботи Редакційна колегія, складаються з автографів Шевченка, авторизованих копій та друкованих текстів, особливо коли в них Шевченко з метою нових, наступних видань вносив ті чи інші зміни або додатки. Використовуючи ці джерела, давалось перевагу текстам, хронологічно пізнішим, вважаючи, що вони більше виявляють останню волю автора, ніж тексти попередні. З інших принципів, що їх додержувалась в своїй роботі Ред[акційна] колегія, слід зазначити такі: 1) в масовому виданні текст поезій подається без будь-яких варіантів, 2) загальне планування "Кобзаря" видається за принципом хронологічним, починаючи з поезій року 1838 й закінчуючи поезіями 1861-го р., 3) мова, правопис і пунктуація автографів Шевченка, за деякими винятками, зберігаються, 4) заголовки окремим творам подаються тоді, коли заголовки ці вміщено в найавторитетніших рукописах; проте, в де-яких окремих випадках збережено заголовки, додані попередніми видавцями» [19, арк. 13–14].

С. Маслова разом з О. Білецьким, М. Геппенером і П. Поповим, як кваліфікованих наукових співробітників, 3 січня 1939 р. було введено до складу головної редколегії академічного ювілейного видання творів Т. Шевченка у 10 томах [20, с. 22]. Він узяв участь у звірянні та редагуванні основних текстів і їхніх варіантів, укладанні коментарів до видання [20, с. 23]. Збереглося запрошення С. Маслову на засідання зі складання наукових коментарів до першого тому повного академічного видання творів Т. Шевченка та засідання редколегії, які відбулися відповідно 27 січня та 26 березня 1939 р. в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР [21; 22]. Перші два томи видання вийшли друком у 1939 р., інші вісім томів побачили світ протягом 1949–1964 рр. І в післявоєнний час

С. Маслов активно працював в Урядовій редакційній колегії повного академічного видання творів Т. Шевченка [23].

Шостий том повного зібрання творів Т. Шевченка, що був надрукований у 1957 р., виявився останнім, над яким судилося попрацювати С. Маслову [24, 25]. В особовому архіві вченого зберігається його лист до редколегії видання творів Т. Шевченка, написаний за три місяці до смерті – 10 жовтня 1956 р. У листі він наполягав на публікації всіх документів Т. Шевченка, попередньо відібраних до шостого тому видання, у тому числі й тих, що не відповідали уявленню про митця як революційного діяча, надавши до них наукові коментарі. Зокрема, він зазначив: «Розглянувши надісланий мені макет VI тома Повного зібрання творів Т. Г. Шевченка, вважаю, що весь поданий в макеті матеріал – листи, ділові папери, буквар, записи народної творчості та інш[е], – без будь яких скорочень повинен увійти в остаточний текст тому. Окремі листи Шевченка, як лист до Л. В. Дубельта від 10 січня 1850 р. або лист до В. А. Долгорукова від 27 жовтня 1858 р., які не відповідають нашому уявленню про революційність соціально-політичних поглядів Шевченка і в яких сучасний дослідник не мусить вбачати нічого іншого, крім великої трагедії в житті поета, мають бути обговорені й з'ясовані в редакційних примітках до VI тому» [26]. Як і рекомендував С. Маслов, листи Т. Шевченка до Л. Дубельта і В. Долгорукова, у яких митець просив владних чиновників дозволити йому малювати та друкувати вірші, було опубліковано в шостому томі академічного видання творів Т. Шевченка.

Працюючи над виданнями Т. Шевченка та готуючи до них примітки, С. Маслов цікавився біблійними мотивами у творчості митця. В особовому фонді вченого відклалися бібліографічні джерела із цієї проблематики, зібрані науковцем з його коментарями до документів [27].

У роки Другої світової війни науковець виступив відповідальним редактором монографії літературознавця, літературного критика, старшого наукового співробітника відділу історії української літератури Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР Д. Тамарченка [28] та підготував рецензію на його докторську дисертацію [29, арк. 20 зв.–21, 23 зв.]. Учений був автором і

попередньої рецензії на дисертацію літературознавиці та поетеси М. Грудницької «Студії з історії життя і творчості Т. Г. Шевченка» [29, арк. 24 зв.], яку було представлено на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук уже під назвою «Нариси про рукописну спадщину Шевченка» [30].

У листі до бібліографа та шевченкознавця Ю. Меженка від 6 вересня 1942 р., написаного в Уфі (Башкирія), куди було евакуйовано співробітників АН УРСР, С. Маслов наголосив, що Академія наук в складних «уфимських умовах працює доволі енергійно». З найбільш цікавих заходів АН УРСР учений виділив наукову сесію (березень 1942 р.), присвячену Т. Шевченку [31, арк. 7–8 зв.].

Варто додати, що відзначення Шевченківських днів під час Другої світової війни стало важливою подією не тільки для наукового та культурного життя АН УРСР, а і взагалі Башкирії. Організаторами Шевченківської сесії, яка відбулася 9–10 березня 1942 р., стали АН УРСР, Спілка радянських письменників України, Київський академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Протягом Шевченківських днів (9–20 березня 1942 р.) відбувалися наукові засідання, читалися лекції, відбувалися концерти, а всі урочисті заходи, присвячені Кобзарю, висвітлювалися в пресі Башкирії [32]. Планувалося видати збірник наукових праць Шевченківської сесії, при підготовці якого С. Маслов мав виступити редактором праць старших наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР М. Ткаченка «Київ у творчості Т. Г. Шевченка» та М. Грудницької «До історії двох текстів автобіографії Т. Г. Шевченка» [33], проте це видання надрукувати не вдалося. Лише працю М. Грудницької було згодом опубліковано в органі АН УРСР [34]. Не менш цікавою була й Шевченківська сесія АН УРСР, що відбулася в Уфі 9–10 березня 1943 р. [35]. З її програмою С. Маслов намагався ознайомити якомога більше вчених, про що свідчить зошит реєстрації відправленої кореспонденції, який вів науковець протягом 1942–1944 рр. [36, арк. 20 зв.–25].

Збереглася чернетка листа С. Маслова до М. Гудзія (літературознавця, дослідника творчості Т. Шевченка, редактора видань творів поета) від 9 січня 1943 р., де йдеться про ставлення українських шевченкознавців до монографії М. Шагінян «Тарас Шевченко»

(1941), яку вірменська письменниця підготувала як докторську дисертацію. В епістолі С. Маслов повідомляв: «Про книгу Марієтти Шагінян, за Вашим бажанням, розмовляв із тутешніми шевченкознавцями – Д. О. Тамарченком та М. С. Грудницькою. Вони вважають, що книга написана дуже поверхово. Шагінян не знає та не розуміє Шевченка; не знайома із шевченківською літературою; ставлення до джерел у неї не критичне; у книзі багато фактичних помилок та плутанини. Присутній при цій розмові І. Г. Ямпольський зауважив, що це "дамське рукоділля" є зовсім не придатним для здобуття докторського ступеня. Іншу позицію у питанні цінності книги Шагінян займає М. Т. Рильський. У книзі, – каже він, – справді багато фактичних помилок; Шевченка та роботи про Шевченка Шагінян мабуть і знає, але їй взагалі не відома історія укр[аїнської] літ[ератури] XIX ст. і ця обставина дуже відчувається у книзі. Тим не менш, книга написана так тепло, так яскраво, що захоплює читача і не хочеться ставити у провину автору фактичні неточності, які до того ж легко можуть бути усунуті при наступних виданнях. Та й у самому факті звернення до укр[аїнської] тематики представниці іншої національності, вірменки, до того ж "літньої людини", – несе в собі щось зворушливе, заслуговує на всіляку підтримку» [37].

Отже, постать Т. Шевченка, його творчість та праці про митця привертали увагу українських науковців, у тому числі С. Маслова і у воєнний період, а шевченкознавчі дослідження не припинялися за тяжких воєнних умов [38, 39–44].

С. Маслов звертався до творчості Т. Шевченка й під час підготовки академічного видання «"Слово о полку Ігоревім" в українських художніх перекладах і переспівах XIX–XX ст.» (1953). Учений написав передмову та вступну статтю до збірки, у якій було представлено переклади трьох фрагментів зі «Слова», зроблені Т. Шевченком: «Плач Ярославни», «В Путівлі граді вранці-рано» й «З передсвята до вечора». У вступній статті С. Маслов звернув увагу читачів на те, що Т. Шевченко тривалий час розмірковував над ідеєю перекладу «Слова» українською мовою, а в період перебування в Новопетровському укріпленні розпочав цю роботу. І вже значно пізніше, у 1860 р. у Петербурзі, поет частково здійснив свій намір, переклавши лише два фрагменти пам'ятки – «Плач Ярославни»

у двох редакціях та опис битви на річці Каялі. На переконання С. Маслова, ці переклади Т. Шевченка значно вплинули на подальшу роботу українських авторів над «Словом» [45, с. 11–12]. Так, щодо перекладу літературної пам'ятки Кобзарем ідеться в листуванні вченого з М. Рильським [46], який під час своєї праці над «Словом» у рамках консультації надсилав С. Маслову власний переклад твору. Оцінюючи ж переклади із «Слова», зроблені Кобзарем, учений зазначав, що Т. Шевченко не прагнув точно перекласти текст, а «йшов шляхом творчої переробки і образи пам'ятки доповнював новими образами, почасти підказаними власною творчістю, почасти запозиченими з української народної поезії» [45, с. 12].

В особовому фонді С. Маслова в ІР НБУВ [47, 48] та особовому архіві літературознавця й колекціонера Ю. Меженка [31], що міститься в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, відклалося листування науковців. Один з основних сюжетів епістолярного дискурсу вчених стосується їх співпраці щодо збирання документів і предметів, присвячених життю та літературно-мистецькій діяльності Т. Шевченка, а також вшануванню пам'яті митця для приватної колекції Шевченкіани Ю. Меженка. Як видно з листів, протягом 1939–1956 рр. С. Маслов активно збирав і регулярно надсилав Ю. Меженку матеріали для його Шевченківської збірки, а саме: запрошення з програмами на Шевченківські сесії, з'їзди, засідання вчених рад, лекції, вечори, мітинги, афіші концертів, театральних вистав, які проводилися під егідою академічних установ, закладів освіти й культури, окремих науковців, артистів; публікації з періодичних видань, присвячені Т. Шевченку та його творчості; проспекти видань Кобзаря; репродукції художніх творів Т. Шевченка з його зображенням; фотографії пам'ятників митцю; платівки з музичними творами на слова Т. Шевченка тощо [31, 47, 48].

Примірники запрошень з програмами на наукові й культурні меморіальні заходи та урочистості, присвячені Т. Шевченку, містяться і в особовому фонді С. Маслова в ІР НБУВ. Серед документів запрошення: правління Прилуцького музикально-драматичного гуртка на концерт, присвячений пам'яті Т. Шевченка, який мав відбутися 30 березня 1913 р. у Земському домі м. Прилуки

за участі київських співаків й акторів М. Машир і М. Карташова та хору під керівництвом О. Соколова [49, арк. 3]; Українського бібліологічного товариства в Києві на Шевченківське засідання 27 квітня 1929 р. [50]; Президії АН УРСР на наукову сесію, присвячену 125-річчю від дня народження Т. Шевченка, що відбулася 19–20 травня 1939 р. [11, арк. 13]; Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР на наукові шевченківські сесії, конференції і вечори за 1946–1955 рр. [51, 52]; Державного літературно-художнього музею Т. Г. Шевченка (нині – Національний музей Т. Шевченка) та Меморіального будинку-музею Т. Г. Шевченка (нині – Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Шевченка) на наукову сесію, присвячену 85-річчю від дня смерті Т. Шевченка, заплановану на 9–10 березня 1946 р. [53]; Меморіального будинку-музею Т. Г. Шевченка на наукову сесію, присвячену сторіччю перебування Т. Шевченка в будинку на Хрещатицькому провулку (нині – провулок Т. Шевченка); Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київського національного університету ім. Т. Шевченка) на публічне засідання вченої ради 10 березня 1951 р., присвячене 90-річчю з дня смерті Т. Шевченка [54, арк. 97], та ін. Відклався буклет Харківського державного музею образотворчого мистецтва (нині – Харківський художній музей) з інформацією про його експозицію, у якому представлено мистецькі твори, присвячені Т. Шевченку [55], тощо.

Висновки. В особовому фонді С. Маслова, який зберігається в ІР НБУВ, відклався масив архівних документів, що відображають шевченкознавчі зацікавлення вченого. Листування С. Маслова і Ю. Меженка, що відклалося в ІР НБУВ і ЦДАМЛМ України, розкриває дієву співпрацю вчених з комплектування збірки Шевченкіани. Згідно з документами, постать Т. Шевченка та його літературно-мистецька творчість належали до кола наукових інтересів С. Маслова. Протягом життя вчений вивчав наукову біографію Т. Шевченка та його творчий набуток, брав дієву участь у підготовці до друку літературних творів поета, популяризації творчості митця, а також вшанування пам'яті про нього. Значних зусиль С. Маслов приклав для збирання документів і предметів, які стосувалися діяльності українських науково-культурних установ, організацій, науковців, літераторів, митців, громадсько-культурних діячів з

дослідження життя та творчості Т. Шевченка і вшанування його пам'яті. С. Маслов долучився до формування приватної колекції Ю. Меженка, присвяченої Т. Шевченку та його творчості, яка стала видатною національною історико-культурною пам'яткою.

Список бібліографічних посилань

1. Степченко О., Воронкова Т. Особовий архівний фонд С. Маслова в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Перші книгознавчі читання* : зб. наук. пр. Київ, 1997. С. 13–18.

2. Ємчук О. Особовий архівний фонд та бібліотечна колекція С. І. Маслова як складова вітчизняної культурної спадщини. *Архіви України*. 2009. № 1–2 (263). С. 105–116. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/AU_1_2_2009.pdf (дата звернення: 10.02.2025).

3. Ковальчук Г. І. Архів професора С. І. Маслова як джерело з історії філологічних студій та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2009. Вип. 13. С. 36–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2009_13_3 (дата звернення: 10.02.2025).

4. Ємчук О. Епістолярна спадщина Юрія Меженка в архіві Сергія Маслова. *«І тільки незмінна книга!»* : зб. ст. до 120-річчя від дня народж. Ю. О. Меженка (1892–1969) / упоряд.: Н. В. Стрішенець ; НАН України, НБУ України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. С. 71–80.

5. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 7733. 37 арк.

6. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 3829. 66 арк.

7. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 7757. 313 арк.

8. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 3810. 2 арк.

9. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 7379. 1 арк.

10. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 7060. 2 арк.

11. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 7129. 15 арк.

12. Черненко О. Лукомського Родіона Івановича портрет. *Шевченківська енцикл.* Т. 3 : І–Л / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2013. С. 854–855.

13. Сергій Маслов. 1902–1927 / М. Іванченко, В. Перетц, Я. Стешенко ; Укр. наук. ін-т книгознавства. Київ, 1927. 49 с.

14. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4557. 1 арк.

15. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 7172. 1 арк.

16. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4229. 2 арк.

17. Кузик В. Перекази про Іржавецьку чудотворну ікону Богоматері в поезії Т. Г. Шевченка. *Народна творчість та етнографія*. 1994. № 2–3. С. 28–30.

18. Вербіцька О. І. Відзначення в Академії наук УРСР 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка: історико-джерелознавчий аспект. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 3. С. 178–196. https://doi.org/10.15407/rksu.34.178

19. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2645. 16 арк.

20. Вербіцька О. Створення фундаментального академічного видання «Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка у десяти томах» у період 1919–1941 рр.: історико-джерелознавче дослідження. *Архіви України*. 2025. № 1. С. 7–26. https://doi.org/10.47315/archives2025.342.007

21. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4368. 1 арк.

22. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4369. 1 арк.

23. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4363. 1 арк.

24. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2532. 21 арк.

25. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4384. 1 арк.

26. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4286. 1 арк.

27. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 675. 48 арк.

28. Тамарченко Д. Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література / відп. ред. С. І. Маслов. Київ – Уфа, 1940–1942. 328 с.

29. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6713. 43 арк.

30. ІР НБУВ. Ф. 368. Од. зб. 19. 4 арк.

31. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 365. Оп. 1. Спр. 546. 23 арк.

32. Вербіцька О. І. Шевченківська сесія АН УРСР у 1942 р. *Гуманітарний корпус*. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. Вип. 38. С. 39–42.

33. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2526. 1 арк.

34. Грудницька М. До історії тексту автобіографії Т. Г. Шевченка.

Вісті Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1944. № 1–2. С. 10–19.

35. Славін Л. М. Шевченківські дні 1943 року. *Вісті Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки*. 1944. № 1–2. С. 5–9.

36. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6713. 43 арк.

37. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4738. 1 арк.

38. Вербіцька О. Академічне шевченкознавство у 1941–1945 роках (за архівними джерелами). *Доля Тараса Шевченка на засланні* : зб. наук. пр. Четвертих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 165-річчю від часу переведення Т. Г. Шевченка в Новопетровське укріплення. Черкаси : Видавець Олександр Третяков, 2015. С. 178–189.

39. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2549. 3 арк.

40. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2551. 2 арк.

41. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2552. 2 арк.

42. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2554. 2 арк.

43. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2556. 6 арк.

44. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 2557. 7 арк.

45. Маслов С. І. «Слово о полку Ігоревім» і його художні переклади XIX–XX ст. *«Слово о полку Ігоревім» в українських художніх перекладах і переспівах XIX–XX ст.* / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Вид-во АН УРСР, 1953. С. 5–13.

46. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6312. 1 арк.

47. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4893–4895. 5 арк.

48. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 5961–5968. 19 арк.

49. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6771. 4 арк.

50. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 3330. 2 арк.

51. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 4383. 2 арк.

52. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6737.

53. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6754.

54. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6744. 124 арк.

55. ІР НБУВ. Ф. XXXIII. Од. зб. 6757.

References

1. Stepchenko, O., & Voronkova, T. (1997). Osobovyi arkhivnyi fond S. Maslova v Instytuti rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Personal archival collection of S. Maslov at the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Pershi knyhoznavchi chytannia: zb. nauk. prats – First Bibliographic Readings: Collection of Scientific Works*, 13-18 [in Ukrainian].

2. Yemchuk, O. (2009). Osobovyi arkhivnyi fond ta bibliotechna kolektsiia S. I. Maslova yak skladova vitchyznianoi kulturnoi spadshchyny [Personal archival fund and library collection of S. I. Maslov as a component of the national cultural heritage]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine, 1-2* (263), 105-116 [in Ukrainian]. Retrieved February 10, 2025, from https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/AU_1_2_2009.pdf

3. Kovalchuk, G. I. (2009). Arkhiv profesora S. I. Maslova yak dzherelo z istorii filolohichnykh studii ta Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Archive of Professor S. I. Maslov as a source for the history of philological studies and the Taras Shevchenko National University of Kyiv]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine, 13*, 36-38 [in Ukrainian]. Retrieved February 10, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2009_13_3

4. Yemchuk, O. (2013). Epistoliarna spadshchyna Yuriia Mezhenka v arkhivi Serhiia Maslova [Epistolary Heritage of Yuri Mezhenko in the archive of Sergey Maslov]. *"I tilky nezminna knyha!"*: zbirnyk statei do 120-richchia vid dnia narodzhennia Yu. O. Mezhenka (1892-1969) – *"And only the book is irreplaceable!": a collection of scientific articles to the 120-th anniversary of the birth of Yu. Mezhenko (1892-1969)*, *71-80* [in Ukrainian].

5. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 7733. 37 sheets [in Ukrainian].

6. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 3829. 66 sheets [in Ukrainian].

7. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 7757. 313 sheets [in Ukrainian].

8. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 3810. 2 sheets [in Ukrainian].

9. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 7379. 1 sheet [in Ukrainian].

10. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 7060. 2 sheets [in Ukrainian].

11. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 7129. 15 sheets [in Ukrainian].

12. Chernenko, O. (2013). Lukomskoho Rodiona Ivanovycha portret [Portrait of Lukomsky Rodion Ivanovich]. *Shevchenkivska entsyklopediia – Shevchenko Encyclopedia, 3*: I-L, 854-855 [in Ukrainian].

13. Ivanchenko, M., Peretts, V., Steshenko, Ya. (1927). Serhii Maslov. 1902-1927. *Ukrainskyi naukovyi instytut knyhoznavstva – Ukrainian Scientific Institute for Book Studies* [in Ukrainian].

14. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4557. 1 sheet [in Ukrainian].

15. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 7172. 1 sheet [in Ukrainian].

16. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4229. 2 sheet [in Ukrainian].

17. Kuzyk, V. (1994). Perekazy pro Irzhavetsku chudotvornu ikonu Bohomateri v poezii T. H. Shevchenka [Traditions about the miraculous icon of Mother of God in the Irzhavets of T.G. Shevchenko's poetry]. *Narodna tvorchist ta etnohrafiia – Folk art and ethnography*, *2-3*, 28-30 [in Ukrainian].

18. Verbitska, O. (2024). Vidznachennia v Akademii nauk URSR

125-richchia vid dnia narodzhennia T. H. Shevchenka: istoryko-dzhereloznavchyi aspekt [Celebration of 125-th anniversary of Taras Shevchenko by Academy of Sciences of Ukrainian Soviet Socialist Republic]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, *3*, 178-196 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/rksu.34.178

19. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2645. 16 sheets [in Ukrainian].

20. Verbitska, O. (2025). Stvorennia fundamentalnoho akademichnoho vydannia "Povne zibrannia tvoriv T. H. Shevchenka u desiaty tomakh" u period 1919–1941 rr.: istoryko-dzhereloznavche doslidzhennia [Creation of the fundamental academic edition "The Complete Collection of T. Shevchenko's Works in Ten Volumes" during 1919–1941: historical and source study]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine, 1*, 7-26 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.47315/archives2025.342.007

21. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4368. 1 sheet [in Ukrainian].

22. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4369. 1 sheet [in Ukrainian].

23. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4363. 1 sheet [in Ukrainian].

24. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2532. 21 sheets [in Ukrainian].

25. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4384. 1 sheet [in Ukrainian].

26. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4286. 1 sheet [in Ukrainian].

27. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Ver-

nadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 675. 48 sheets [in Ukrainian].

28. Tamarchenko, D. (1940-1942). Tvorchist Tarasa Shevchenka i rosiiska revoliutsiino-demokratychna literatura [Creative work of Taras Shevchenko and Russian revolutionary-democratic literature]. S. I. Maslov (Ed.). [in Ukrainian].

29. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6713. 43 sheets [in Ukrainian].

30. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 368. Unit 19. 4 sheets [in Ukrainian].

31. Fund 365. Inventory 1. Unit 546. 23 sheets. Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian, in Russian].

32. Verbitska, O. (2021). Shevchenkivska sesiia AN URSR u 1942 r. [Shevchenko session of the USSR Academy of Sciences in 1942]. *Humanitarnyi korpus – Humanitarian Corpus, 38*, 39-42 [in Ukrainian].

33. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2526. 1 sheet [in Ukrainian].

34. Hrudnytska, M. (1944). Do istorii tekstu avtobiohrafii T. H. Shevchenka [To the history of the text of the autobiography of T. Shevchenko]. *Visti Akademii nauk Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky – News of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, 1-2*, 10-19 [in Ukrainian].

35. Slavin, L. M. (1944). Shevchenkivski dni 1943 roku [Shevchenko's Days of 1943]. *Visti Akademii nauk Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky – News of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, 1-2*, 5-9 [in Ukrainian].

36. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6713. 43 sheets [in Ukrainian].

37. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Ver-

nadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4738. 1 sheet [in Russian].

38. Verbitska, O. (2015). Akademichne shevchenkoznavstvo u 1941-1945 rokakh (za arkhivnymy dzherelamy) [Academic Shevchenko Studies in 1941-1945 (according to archival sources)]. *Dolia Tarasa Shevchenka na zaslanni*: zbirnyk naukovykh prats Chetvertykh Mizhnarodnykh Shevchenkivskykh chytan – *The fate of Taras Shevchenko on exile*: a collection of scientific works of Fourth International Shevchenko readings, 178-189. Cherkasy [in Ukrainian].

39. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2549. 3 sheets [in Ukrainian].

40. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2551. 2 sheets [in Ukrainian].

41. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2552. 2 sheets [in Ukrainian].

42. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2554. 2 sheets [in Ukrainian].

43. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2556. 6 sheets [in Ukrainian].

44. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 2557. 7 sheets [in Ukrainian].

45. Maslov, S. I. (1953). "Slovo o polku Ihorevim" i yoho khudozhni pereklady XIX-XX st. ["The Song of Igor's Campaign" and its artistic translations of the XIX–XX centuries]. *"Slovo o polku Ihorevim" v ukrainskykh khudozhnikh perekladakh i perespivakh XIX-XX st. – "*The Song of Igor's Campaign" in Ukrainian artistic translations and covers of the XIX–XX centuries, 5-13 [in Ukrainian].

46. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6312. 1 sheet [in Ukrainian].

47. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Units 4893-4895. 5 sheets [in Ukrainian].

48. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Units 5961-5968. 19 sheets [in Ukrainian, in Russian].

49. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6771. 4 sheets [in Russian].

50. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 3330. 2 sheets [in Ukrainian].

51. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 4383. 1 sheet [in Ukrainian].

52. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6737 [in Ukrainian].

53. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6754 [in Ukrainian].

54. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6744. 124 sheets [in Ukrainian].

55. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Institute of the Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund XXXIII. Unit 6757 [in Ukrainian, in Russian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025.

Andrii Shapoval,
Dr. Sci. (History), Senior Researcher, Head of the Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine
e-mail: shai196@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1188-5142
Scopus Author ID: 57224568766

Oksana Verbitska,
PhD (Philosophy), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: xenaver@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1459-954X

Oksana Yemchuk,
PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01033, Ukraine
e-mail: vio@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5096-7231

Serhii Maslov's Research Interests in Shevchenko through the Prism of the Scholar's Archive Legacy

The purpose of the study. The article in based on the analysis of archival documents highlights the prominent Ukrainian literary scholar and bibliologist Serhii Maslov in Taras Shevchenko's life and creative work. A significant part of the archival documents has been introduced into scientific circulation for the first time.

The methodology. The methodology of the work is based on the application of the principles of historicism, comprehensiveness and complexity, and source, archival, chronological, comparative, biographical and prosopographic research methods.

Scientific novelty. The scientific novelty is in the fact that for the first time, based on a wide range of archival sources, the activities of S. Maslov in the field of Shevchenko studies have been investigated. Documents related to the topic which were transferred to the scholar's personal collection at the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, have been introduced into scientific circulation.

Conclusions. In the personal collection of S. Maslov, which is stored at the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, there is an array of archival documents that reflect the scholar's interests in Shevchenko. The correspondence between S. Maslov and Yu. Mezhenko, which was transferred to the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine and the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine, reveals the effective cooperation of scholars in completing the Shevchenkiana collection. According to documents, the figure of T. Shevchenko and his literary and artistic work belonged to the circle of

scientific interests of S. Maslov. Throughout his life, the scholar studied the biography of T. Shevchenko and his creative achievements, took an active part in preparing the poet's literary works for publication, popularizing the artist's work, and honoring his memory. S. Maslov made significant efforts to collect documents and objects related to the activities of Ukrainian scientific and cultural institutions, organizations, scholars, writers, artists, public and cultural figures in the study of T. Shevchenko's life and work, and in honoring his memory. S. Maslov participated in the formation of the private collection of Yu. Mezhenko, dedicated to T. Shevchenko and his work, which became an outstanding national historical and cultural monument.

Keywords: S. Maslov, T. Shevchenko, archival documents, Shevchenko studies.

https://doi.org/10.15407/np.75.371
УДК 026:271.222](477-25):025.171:930.253Щербацький

Олена Заєць,
кандидат історичних наук, завідувач відділу,
Інститут книгознавства
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01001, Україна
e-mail: viknbuv@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6423-2589

БІБЛІОТЕКА ТИМОФІЯ (ЩЕРБАЦЬКОГО) У СКЛАДІ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ СОФІЙСЬКОГО КАФЕДРАЛЬНОГО СОБОРУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті зроблено спробу проаналізувати особову бібліотеку митрополита Тимофія (Щербацького) у складі книжкового зібрання Київського Софійського кафедрального собору, що зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського; насамперед виявити книги, що передавалися митрополитом при переведенні на митрополію в Москву в 1757 р., які можуть бути додатковим джерелом знань про діяльність митрополита. *Наукова новизна* полягає в залученні приватної бібліотеки як допоміжного джерела в дослідженні. Митрополит Тимофій мав багато перекладених бенедиктинцями Конгрегації св. Мавра видань отців церкви, що може свідчити про те, що він захоплювався їхньою роботою, прагнув облаштувати такий осередок у Києві, ініціював створення гуртка з могилянців, які готували до передруку найпопулярніші лаврські видання (Четьї-Мінеї та Печерський патерик). Бібліотека митрополита Тимофія, яка збереглася до наших днів, свідчить про інтерес до видань бенедиктинців королівської друкарні в Парижі та класичної літератури європейських видавництв.

Ключові слова: бібліотека Тимофія (Щербацького), історична бібліотека Софійського кафедрального собору, аналіз приватної бібліотеки.

Актуальність теми дослідження. Наразі державні фондовласники, такі як бібліотеки й архіви, є відповідальними не тільки за збереження, а й за презентацію складу своїх фондів. В Україні бібліотеки монастирів та навчальних закладів, які діяли до 1917 р., були передані Всенародній бібліотеці України (на сьогодні – Націо-

© О. Заєць, 2025

нальна бібліотека України ім. В. І. Вернадського) і тепер перебувають у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. У процесі внесення описів книг до електронного каталогу виявляється, що вони містять книгозбірні відомих діячів. Так, у складі бібліотеки Софійського кафедрального собору виявлено книги з бібліотеки митрополита Тимофія (Щербацького). Про митрополита Тимофія є поширене твердження, що він «ослабив Київську митрополію і цим сприяв подальшому включенню її в орбіту Російської православної церкви». Загалом в електронних ресурсах багато раз повторюються праці, написані істориками XIX – початку XX ст., рідко виявляються нові джерела, на основі яких можна змінити усталену думку. Саме тому бібліотека митрополита є вартою представлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Народився Тихон Щербацький у 1698 р. у м. Трипілля, яке належало до вотчин Києво-Софійського кафедрального монастиря, потім, будучи півчим академічного хору, звернув на себе увагу царя Петра I й отримав місце півчого в придворній капелі. Коли в підлітковому віці голос почав ламатися, повернувся назад до Києва й продовжив навчання в Київській академії. Ще до закінчення навчання постригся в ченці з іменем Тимофія та отримав місце кафедрального писаря при Софійському монастирі за архієпископа Варлаама (Ванатовича). Останнього засудили за невчасну службу на честь вшестя на престол Анни Іоанівни 28 квітня 1730 р. (на додаток до невдоволення тим, що не виконував розпорядження про збори з монастирських кріпаків на армію); втратив посаду й Тимофій [2, с. 112]. Після зняття опали Тимофій до 1737 р. був писарем митрополита Рафаїла (Заборовського), архімандритом Видубицького монастиря (1737–1740), архімандритом Києво-Печерської лаври (1740–1747), митрополитом київським (1747–1757).

Будучи архімандритом, їздив у Москву на коронацію імператриці Єлизавети Петрівни в 1742 р., зустрічав потім її в Києво-Печерській лаврі в 1744 р. До візиту імператриці Тимофій закінчив зведення дзвіниці в Києво-Печерській лаврі. Під час візиту Єлизаветою Петрівною була закладена церква Андрія Первозваного. Митрополит Тимофій у 1750-х роках намагався реформувати Києво-Могилянську академію за зразком світської європейської освіти: за

порадою Георгія (Конисього) ввів викладання логіки за підручником Ф. Баумейстера [1, с. 176], запровадив проведення диспутів серед вихованців Київської духовної академії. У перервах між диспутами півчі співали концерти й канти, які для цієї події складалися [7, с. 198–199]. У 1757 р. подав клопотання про залишення посади. Однак його призначили митрополитом московським.

Російський історик церкви М. Розанов, працюючи в архіві Московської духовної консисторії, докладно описав митрополита Тимофія як адміністратора: він привчав членів московської консисторії самим розбиратися в суті прохань, пропонувати свої попередні рішення, говорив малоросійською мовою, сам жив за містом у резиденції московських митрополитів у с. Черкізове. Усе своє майно митрополит заповів передати в розпорядження намісника Чудового монастиря Паїсія [10, с. 19–20].

Білоруський дослідник А. Миронович зазначає, що з часу, коли в 1748 р. Тимофія було висвячено на митрополита київського, а тим паче коли з 1754 р. став постійним членом Святійшого Синоду, він заборонив православним монастирям у Підляському воєводстві вступати в будь-які конфлікти з католицьким духовенством [8, с. 19–22]. Митрополит Євгеній (Болховітінов) зауважував, що грамотою Святійшого Синоду від 13 жовтня 1753 р. митрополиту було дозволено запровадити друкарню в Києво-Печерській лаврі [7, с. 197–207], але він не встиг цього зробити.

І. Граєвський висвітлив діяльність митрополита Тимофія в керуванні справами Київської консисторії, монастирями, школами, Київською духовною академією, описав заходи з покращення дисципліни священників. Стосовно друкарні зазначав, що митрополит Тимофій неодноразово звертався до Києво-Печерської лаври за богослужбовими книгами, але йому відмовляли, так само як і його попереднику митрополиту Рафаїлу, а видана грамота на запровадження друкарні була в нього відібрана [3, с. 470].

І. Огієнко негативно оцінив намагання митрополита відкрити в Києві ще одну друкарню з «гражданским» шрифтом для Київської академії. Протистояння з Лаврою та постійні конфлікти з ректором Київської академії Сильвестром (Ляскоронським), архімандритами Пустинно-Микільського монастиря Назарієм (Солониною), Михай-

лівського Золотоверхого Модестом (Стефановичем) призвели до переведення його до Москви. Таким чином митрополит Тимофій своєю конфліктною політикою послабив Київську митрополію, чим сприяв подальшому включенню її в орбіту російської православної церкви [9, с. 309–315]. Це твердження повторюється багато разів в електронних ресурсах [13].

Сучасний український релігієзнавець О. Саган звертає увагу, що митрополит в 1750 р. був присутнім на виборах гетьмана Кирила Розумовського в Глухові, а вже в 1751 р., сподіваючись на відновлення царських і патріарших грамот київським митрополитам, подав клопотання в Святійший Синод [11]. Загалом діяльність будь-якої історичної особи має суперечності. Можливо, новим джерелом знань про мотиви поведінки митрополита стане його приватна бібліотека.

Мета дослідження. Під час роботи над бібліотекою Софійського кафедрального собору для внесення бібліографічних описів книг до електронного каталогу було виявлено книги із власницькими записами митрополита Тимофія (Щербацького), тому було поставлено за мету виділити, систематизувати, проаналізувати цю особисту бібліотеку, виявити уподобання, з'ясувати, чи відображає бібліотека інтереси власника.

Виклад основного матеріалу. Ще 11 лютого 1753 р., коли Тимофій був митрополитом у Києві, надійшов указ Святійшого Синоду, що у випадку смерті вищих духовних чинів треба було присилати реєстри їхнього майна в Синод, а ікони, книги, одяг та інші речі зберігати до особливого указу Синоду [4, с. 238]. Це суперечило монастирським правилам. Тимофій подавав клопотання про відміну цих постанов для київської кафедри, але без результату. Митрополит Тимофій у 1754 р. подарував до Києво-Могилянської академії 144 книги. І. Граєвський припускав, що це були книги Георгія (Щербацького), племінника митрополита, префекта Київської [1752–1753; потім – Московської (1753–1754)] академії, після смерті якого митрополит розпорядився передати його книги до Київської академії (Указн. Кн. Кіев. Дух. Консисторіи за 1754 г. № 89) [5, с. 226]. Але І. Граєвський на початку XX ст. не перевіряв, чи збереглися книги. Наразі лише три книги з бібліотеки митрополита віднайдено в складі історичної бібліотеки Київської

духовної академії: “Schmidt Sebastian. Commentarius in epistolam Pauli ad Hebraeos. Lipsiae: Apud Jacobum Schuster, 1722”. 4°. Шифр AIII 4/72; “Constantini Lascaris Byzantini. Grammaticae compendium Graecae linguae studiosis aptissimum. Basileae: Ex officina Ioannis Oporini, 1547”. 8°. Шифр B XXXIV 9/491; «Поетичний метод» у 8 ч. Антонія Катифора венеціанського, видання 1734 р. грецькою мовою. 8°. Шифр B XXIV 10/280 [16, p. 204].

Власну ж бібліотеку митрополит Тимофій залишив бібліотеці Софійського кафедрального собору. Наразі у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій у складі Історичної бібліотеки Софійського кафедрального собору є 33 назви в 57 одиницях книг з екслібрисами Тимофія (Щербацького). Невідомо, скільки книг митрополит передав бібліотеці собору в 1757 р., але навіть ті, що збереглися, мають спільні риси, і, дивлячись на них, можна говорити про те, що вони відображають інтерес до перекладацької, видавничої справи.

Серед них є «Єлизаветинська Біблія» (2-ге вид., Москва, 1756) з написом: «Митрополіт Кіевский смиренный Тімофей» (Шифр Соф. 15). Однак кириличних видань у його бібліотеці мало, переважали латинські друки. Це, зокрема, двотомник повного зібрання творів Амвросія Медіоланського (340–397) “Opera, ad manuscriptos codices Vaticanos, Gallianos, Belgicos, & c. nec-non ad editiones veteres emendata, studio et Labore monachorum ordinis S. Benedicti, e Congregatione S. Mauri. Parisiis: Typis & Sumtibus Johannis Baptistæ Coignard, Regis Typographi, ac Bibliopolæ ordinarii, vib S. Jacobi, sub Bibliis aureis, 1686–1690. 2°. Шифр Соф. 60”.

Також митрополит володів найкращим латинським перекладом праць Іоанна Златоуста (347–407), одного з найпопулярніших богословів. Це паризьке 13-томне видання перекладу бенедиктинця Бернара Монфокона “S. Joannis Chrysostomi, archiepiscopi Constantinopolitani, Opera omnia quae exstant vel quae ejus nomine circumferuntur, ad mss. codices Gallicos, Vaticanos, Anglicos, Germanicosque castigata, etc. Opera et studio Montfaucon, monachi ordinis S. Benedicti e congregatione S. Mauri, opem ferentibus aliis ex codem sodalitio monachis: 13 vol. (Parisiis: Sumtibus Ludovici Guerin, 1718–1738). 2°. Шифр Соф. 62”.

Ієронім Стридонський (342–420) – один з перекладачів Старого Заповіту із Септуагінти (старогрецька мова), був уперше виданий у Базелі в 1516–1520 рр., але митрополит Тимофій володів паризьким дев'ятитомником "Divi Hieronymi Stridoniensis Opera omnia quae reperiti potuerunt: 9 vol. Parisiis: Apud Sebastianum Niuellium, sub Ciconiis, via Iacobae, 1579–1602. 2°. Шифр Соф. 88" з написом: «Post obitum directi Sororides Hieromonachi Georgii Mosquensis academia Pratecti Hic liber pretio venit in Bibliothecam Hamilis Timothei Szczerbacki Metropolitae Kijoviensis ac Halicensis Anno Dni 1755 Mense Februrii dna die M.».

Повне зібрання творів Іоанна Дамаскіна (676–749) було видано в Парижі М. Лек'єном. Саме це видання є в складі бібліотеки митрополита Тимофія – "Joannis Damasceni Opera omnia quae exstant, et eiusnomine circumferuntur. Opera et studio p. Michaelis Lequin: 2 vol. Parisiis: Apud Ioannem-Baptistam Delespine, 1712. 2°. Шифр Соф. 104".

Праці Феофілакта Болгарського (1050–1107) уперше було видано в 1635 р. в Парижі. Саме ці оригінальні тлумачення Святого Письма зберігаються в бібліотеці митрополита "Theophylacti, archiepiscopi Bulgariae ind Pauli Commentarii in quatuor Evangelia: opus nunc primum graece et latine editum (Lutetiae Parisiorum: Apud Carolum Morellum, 1635. 2°. Шифр Соф. 106"; "Theophylacti Archiepiscopi Bulgariae in D. Pauli Epistolas commentarii: studio & cura Reverendissimi Patris, domini Augustini Lindselli, episcopi Herefordensis, ex antiquis Manuscriptis codicibus descripti, caltigati, & nunc primum Graece editi. Londini: E Typographeo Regio, 1636. 2°. Шифр. Соф. 107".

Документи постанов вселенських соборів старогрецькою та латинською мовами, а також послання імператорів I ст. в семи томах було видано в Парижі протягом 1678–1716 рр. за перекладом і критикою Е. Балюза. Примірник видання "Nova collectio conciliorum, sev supplementum ad collectionem Phil Labbei... (Parisiis: E Typographia Franc. Muguet, Prostat apud Societatem Bibliopolarum Parisiensium, 1707. 2°. Шифр Соф. 123" має такі власницькі написи: «Iste Liber+pretio+Venitin Numerum Librorum Humilis Timothei Szczerbacki metropolitani Kijoviensis ac Halicensis, Post obitum dilecti nostril Sokoridis Hieromonachi Giorgii Prafecti Academiae Mosquensis Anno

Dni 1755 Mense Februarij 9 die Manupropria Subscriptus». Повне видання, що складається з 31 тому документів помісних і вселенських соборів, під назвою "Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Moguntiae: Sumptibus Joannis Baptistae Schönwetteri, 1670–1674. 2°. Шифр Соф. 544" зробив Д. Д. Мансі (1692–1769) у Майнці. У бібліотеці Тимофія (Щербацького) є тільки перші чотири томи.

Як бачимо, митрополит Тимофій зібрав доволі гарну підбірку видань отців церкви французької королівської друкарні в Парижі (Imprimerie royale 1640–1792), для якої робили переклади бенедиктинці французької вченої Конгрегації св. Мавра. Високою якістю друкарської роботи славилися в другій половині XVII – XVIII ст. також і німецькі друкарні.

Корнелій Лапід (1597–1637) написав безліч коментарів до всіх книг Священного Писання, за винятком Книги Іова і Псалмів, Діянь Пророків, Діянь Апостолів, канонічного послання до Апокаліпсису, Еклезіаста та Книги Притч. Повна серія, у яку було додано Книги Іова та Книги Псалмів з коментарями інших авторів, з'явилася в Антверпені в 1681–1714 рр. У бібліотеці митрополита Тимофія було 14 праць у 10 томах цього видання (Шифр Соф. 270).

Ієремія Дрексель (1581–1638) є автором близько 20 праць, у свій час дуже популярних. Недивно, що і в митрополита Тимофія була його праця "Drexelius Jeremias. Opera omnia in duos tomos nunc distributa opusculis, nec non singulorum opus opusculorum, præsationibus, antehacnon editis, adaucta, illustrata, indicibus & moralibus locorum S. Scripturæ, Capitalium Mysterior Fidei Rerum, et Concionum quouis anni tempor habendarum, Congestis et Compositis Methodoprorsus, alys Auctoribus inusitat sed theologis Parochis, catechistis, Concionatoribus Pietati fouendæ, Impietati amouendæ, firmandæ Fidei extirpandæ Hæresimagis accommoda: 2 t. Moguntiae: Impensis Io. Godfr: Scionuetteri apud Nicolaum Heisllium, 1651. 4°. Шифр Соф. 728".

Праця "Euchologion" французького ченця францисканського ордену Ж. Гоара (1601–1653) є класичною працею з літургії грецької православної церкви. Вона цінна цитатами з оригінальних рукописів, яких уже немає. Уперше працю було надруковано в 1647 р. в Парижі;

у 1730 р. було повторно видано у Венеції з виправленням помилок. Саме це видання є в бібліотеці Тимофія – “Euchologion sive Rituale graecorum: complectens ritus et ordines divinae liturgiae officiorum, Sacramentorum, Consecrationum, Benedictionum, Funerum, Orationum, & Guilibet Personae, Statui, vel tempori congruos, iuxta usum orientalis Ecclesiae, Cum selectis Bibliothecae Regiae, Barberinae, Cryptae-Ferratae, Sancti Marci Florentini, Tillianae, Allatianae, Coresianae, & aliis probatis MM. SS. & editis Exemplaribus collatum. Interpretatione Latina, nec non mixobarbararum vocum brevi Glossario, aeneis figuris, et observationibus ex antiquis PP. & maxime Graecorum Theologorum expositionibus illustratum. Opera R. P. Jacobi Goar, Parisini, Ordinis FF. Prædicatorum, S. Theologiæ lectoris. Venetiis: Ex Typographia Bartholomaei Javarina, 1730. 2°. Шифр Соф. 260”.

Був у приватній бібліотеці митрополита Тимофія Катехізис П. Могили, надрукований у Бреславлі в 1751 р., у якому поєднано грецький, латинський, німецький переклади “Orthodoxa confessio Catholicae atqve Apostolicae Ecclesiae Orientalis: cvm interpretatione latina et versione germanica: praemissa est historia hvivs homologias sev catechismi a d. Carolo Gottlob Hofmanno. Wratislaviae: Apud Io. Iacob Korn, 1751. 8°. Шифр Соф. 424”. Примірник має густо описані форзаци рукою митрополита.

Збереглася в складі бібліотеки митрополита Тимофія (Щербацького) і книга грецького історика I ст. до н. е., сучасника Юлія Цезаря Діонісія Галікарнаського, який написав працю «Римські старожитності». У ній проаналізовано римські політичні установи та релігію. З грецької його праці переклав Ф. Зілбург (Friedrich Silburg) (1536–1596). Відомий лейпцизький видавець М. Г. Вайдман (1686–1743) видав “Dionysii Halicarnassei Scripta, quae extant, omnia, et historica, et rhetorica. E veterum librorum auctoritate, doctorumque hominum animadversionibus, quamplurimis in locio emendata & interpolata cum Latina versione ad Græci exemplaris sidem denuo siccollata & conformata, ut plerisque in locis fit plane nova (Lipsiae: impensis Mauritii Georgii Weidmanni, 1691. 4°. Шифр Соф. 794” з написом: «Hunc librum numero obtulit illustrissimus ac Reverendissimus Episcopus Wiatcensis et magno Permcensis D: Antonius Heliaszewicz illustrissimo summa eq Reverendi Metropolita Kijoviensi et Paroh Russia

Archiepiscopo Timotheo 1753. Anno decembri 14 Die. Moscovia». Видання є витвором перекладного та друкарського мистецтва.

Подібного змісту книга Іоанна Зонари (1074–1130), який написав всесвітню історію від створення світу до 1118 р., уперше видану І. Вольфом "Ioannis Zonarae Monachi, qui olim Byzantii Magnus Drungarius excubiaru seu Biglae, & protosecretarius fuit, compendium Historiarum, in tres Tomos distinctum. Basileae: Ex Officina Ioannis Oporini, 1557. 2°. Шифр Соф. 1011". У часи владики Тимофія освіта ще не була розділена на світську й духовну. Класична література була основою викладання латини.

Випадково потрапив чи був подарованим «Трактат между ея Императорского величества Всероссійскаго и шахова величества Персидскаго, заключенной в провинціи Гилянской в месте Ряще чрез полномочных от обох сторон министров 21 генваря 1732 году. St. Petersburg: Gedruckt beh der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1732. 2°. Шифр Соф. 893». Хоча, можливо, митрополита цікавило, які Російська імперія має відносини із сусідніми державами.

Книгу законів та прав Речі Посполитої, які діяли з 1550 р., "Constitucie Statuta y Przywileie na Walnych seymiech Koronnych od Roku Panskie 1550 az do Roku 1637 uchwalone. Cum Gratia & Priuilegio S. R. M. W Krakowie: W Drukarniey Andrzeia Piotrkowczyka, Krola I. M. Typographa, 1637. 4°. Шифр Соф. 890" подарували митрополиту в московському монастирі, а він у свою чергу віддав її до Київської консисторії, що видно з маргінальних записів, тому що у своїх призначеннях Консисторія завжди посилалася на Литовський статут, височайші укази, навіть на книгу «Мир с Богом Человеку» І. Ґізеля [6, с. 89].

Однією з перших книг, яка з'явилася в бібліотеці Тимофія, про що довідуємося з напису, є праця відомого історика і картографа XVII ст. Ф. Бріє (Philippe Briet) (1601–1668) "Annales Mundi sive Chronicon universale secundum optimas chronologorum epohas ab orbe condito ad annum Christi millesimum sexcentesimum perductum. Vienna Austriae: Apud Petr. Conr. Monath., 1727. 2°. Шифр Соф. 1080" з написом: «Ex libris Timothei Szczerbacki Katedra Kijoviensis Notarii: 1732 Anno dni 7bris 33 Factus Possesser libri hujus super nominalus». Її він придбав

тоді, коли був кафедральним писарем при Софійському соборі. Із часу, коли митрополит Тимофій був архімандритом Києво-Печерської лаври, судячи з екслібрисів, залишилися твори М. Лютера і святого Юстіна. Книга М. Лютера – це твір про гармонію і вічну згоду лідерів та богословів, норми й правила істини "Concordia pia etunaniumi consensus u repetita confessio fidei et doctrinae. Electorum, principum et ordinum imperii, atoque eorundem theologorum, qui Augustanam Confessionem amplectuntur. Cui e sacra Scriptura, unica illa veritatis norma et regula, quorundam Articulorum, qui post D. Martini Lutheri. Lipsiae: Sumtibus Bartholomaei Voigtii, 1654 4°. Шифр Соф. 448". Праця Святого Юстіна "Sancti Patris nostri Justini, philosophi et martyris, Opera. Coloniaж: Jeremiam Schrey, & Heinricum Joh. Meyerum, 1686. 2°. Шифр Соф. 48" – оригінальна праця, оскільки святий Юстін (100–165) виклав християнське вчення, звертаючись до грецької філософії, доводячи, що християнство завершує пошук пізнання істини.

Проглянувши написи-екслібриси на книгах з бібліотеки митрополита Тимофія та розташувавши їх у хронологічному порядку, можна побачити еволюцію читання Тимофія – від історичних праць, творів М. Лютера, роздумів про закономірність приходу етичних правил християнства в людському мисленні до необхідності освіти та просвітительства. Колекцію видань французької королівської друкарні в Парижі та німецьких друкарень владика зібрав будучи вже митрополитом Київським, мріючи відкрити друкарню.

Відомо, що 28 червня 1753 р. митрополит Тимофій звернувся до Святійшого Синоду з міркуваннями про те, що, коли його посвятили в 1748 р. на митрополита київського, він розглядав в архіві грамоти та привілеї попередніх митрополитів київських і знайшов, що в митрополії раніше друкарня була, свідченням чого є книга «Лимонарь або Цветник», яка в 1628 р. за Іова Борецького (справжнє ім'я – Іван) надрукована у дворі митрополита друкарем С. Соболем. Преосвященний Тимофій звертав увагу, що в грамоті, яку надав патріарх Московський і всієї Росії Іоаким митрополиту Гедеону (Святополку-Четвертинському), говорилося: «Идеже в Кіевской митрополіи типографія будет, да печатаются церковные книги по чину, преданію же и мудрованію Восточной церкви за его

митрополичим благословеніем и досмотром». У 1690 р. митрополиту Варлааму (Ясинському) у настільній грамоті патріарха московського Адріана цей пункт повторювався. Таку ж грамоту надали в 1708 р. митрополиту Іоасафу Кроковському. У 1741 р. 12 грудня при вшесті на престол імператриці Єлизавети Петрівни були підтверджені всі укази й регламенти імператора Петра І та грамоти патріарші. Митрополит Тимофій зазначав, що багато церков Київської єпархії книг не мають, а тим паче зарубіжні в Польщі. Монастирі та церкви, які належать до Київської митрополії, мають мало книг, про що свідчать часті листи до нього, а Києво-Печерська друкарня не може забезпечити всі монастирі й благочестивих людей. Його попередник на митрополичій кафедрі Рафаїл Заборовський (справжнє ім'я – Михайло) (1731–1747), щоб виконати високомонарші укази, стародруковані книги з церков забрав, а на нові гроші з церков прийшли в Києво-Печерську друкарню, але там книг не було. Гроші послали в Московську друкарню, але і в Москві не було, гроші назад повернулися та зберігаються нині в кафедральній казні. Тимофій, коли став митрополитом, також переконався у відсутності священницьких, дияконських, ієромонаських та ієродияконських грамот і хіротоній, які дають під час рукоположення священникам у настанову. Митрополит Тимофій неодноразово замовляв у Києво-Печерській друкарні, але йому відмовляли, пояснюючи, що зайняті іншою роботою. Крім того, багато світських людей, які подорожують і приходять у Київ на прощу, скаржаться на бідність у Києві стосовно православних церковних книг. У Київській духовній академії викладаються мови єврейська, грецька, німецька, латинська – дуже потрібні книги юнакам, які навчаються. Значна кількість грошей за кордон іде на придбання книг. Однак якби друкарня в митрополії Київській існувала, як дозволено та затверджено високомонаршими й патріаршими грамотами, то ці гроші залишилися б усередині держави, а в зарубіжні та бідні церкви й монастирі надавалися б безкоштовно. Оскільки в грамоті митрополита Рафаїла повеління про друкарню вже не було, то і в Тимофія такої згадки не було. Тому Тимофій просить дозвіл на відкриття друкарні, так само як було в митрополитів Гедеона, Варлаама та Іоасафа. На запит Святійшого Синоду чи немає заборони мати київському митрополиту друкарню, Колегія

іноземних справ відповідала, що такої заборони немає, і додала думку радника Обрезкова, що друкування грецьких книг для кращого єднання націй може бути корисним. Так, Святійший Синод, як і в попередніх грамотах київським митрополитам у 1686, 1690, 1700, 1708, 1741 р., у Київській митрополії дозволив відкрити друкарню та благословив друкування книг у ній. До того ж дозволив з такими самими обмеженнями, як і друкарням Києво-Печерської лаври та Чернігівській за указами імператора Петра I від 5 жовтня 1720 р., митрополиту призначати типографом людину чесну й досить вчену, щоб не було протиріч із книгами, які друкуються в московській друкарні, а грецькі треба друкувати в два стовпчики з перекладом, одну книгу від кожної назви треба надсилати в Святійший Синод. Якщо наступники Іоасафа (Кроковського) не мали у своїх грамотах такого пункту про друкування книг, то не тому, що Святійший Синод не хотів, а тому, що митрополити таких прохань не висловлювали. Підписано дозвіл на відкриття друкарні митрополиту Тимофію 13 жовтня 1753 р. [7, с. 197–207].

Митрополит Тимофій недаремно збирав видання Королівської друкарні в Парижі (Imprimerie royale, 1640–1792). Справа в тому, що у Франції в 1618–1790 рр. діяла Конгрегація святого Мавра (фр. Congrégation de St. Maur), яка об'єднала близько 120 бенедиктинських монастирів. Головним серед них був паризький монастир Сен-Жермен-де-Пре. Перший генерал Г. Таррісс у 1632 р. дав вказівки начальникам монастирів навчати молодих ченців дослідженнь. На перших порах конгрегація займалася історією ордену, його монастирів і діячів, потім почали збирати, перекладати і видавати давні рукописи, особливо християнські. Бібліографія мавристів містить загалом близько 220 авторів та понад 700 творів. Те, що було опубліковано, є лише частиною того, що підготовлено. Історична та критична школа бенедиктинців розробила методику перевірки датування. Якості, які зробили роботу мавристів унікальною, – це їхній критичний підхід до перекладів та суворі вимоги до точності перекладу. Було перекладено твори Афанасія Олександрійського, Григорія Богослова, Кирила Єрусалимського, Іоанна Золотоустого, блаженного Августина, Лева Великого, Григорія Двоєслова та ін. Чимало також перекладено ними пам'яток і творів з історії старо-

давньої Греції та Риму, середньовічної Візантії й Західної Європи. Незважаючи на те що їхні наукові дослідження були часто колективною роботою та анонімною, деякі представники конгрегації стали відомими, такі як Ж. Мобільон, Б. Монфокон.

Оскільки митрополит Тимофій мав багато видань бенедиктинців, очевидно, він захоплювався їхньою роботою та прагнув облаштувати такий осередок у Києві. І це йому спочатку вдавалося. Будучи архімандритом Києво-Печерської лаври, він ініціював створення гуртка з могилянців, які готували до передруку найпопулярніші лаврські видання (Четьї-Мінеї та Печерський патерик). Саме за настоятельства Тимофія в лаврі чернечий постриг прийняла найбільша на той час кількість випускників Могилянської академії. Вони істотно підняли інтелектуальний і духовний рівень братії. Як результат Київська лавра стала місцем паломництва ченців: болгар, сербів, македонців, хорватів, які приїздили вчитися архітектурі, друку книг, писанню ікон [12, с. 601–639]. Однак часта примусова міграція наукових сил з Києва в Москву та інші єпархії не сприяла зміцненню цих традицій. Крім того, друкарня в лаврі мала застаріле обладнання й лише кириличні шрифти. За якістю друкарської роботи таких видавництв, як паризьке королівське чи німецькі друкарні, у Російській державі не було зовсім. Бажання митрополита організувати в Києві перекладацький науковий осередок та мати хорошу друкарню закономірне.

Уважний розгляд книг з бібліотеки митрополита Тимофія підвів до висновку про широту поглядів і розважливість характеру господаря. Власне, думку про неконфліктність Тимофія підтверджує і протоієрей Федір Титов в описі біографії ченця Києво-Печерської лаври, повіреного в справах лаврської друкарні Софронія (Тернавіота) на основі його листів у лавру. Рід Тернавіотів у Ніжині починається від Стерія Івановича, який був ніжинським війтом в 1711–1718 рр., ктитором Благовіщенського монастиря. Старший син Стерія Петро – ніжинський війт в 1727–1760 рр. Син молодшого брата Петра Стерійовича – Івана – Степан Іванович (у чернецтві Софроній, 1725–1771) – випускник Києво-Могилянської академії, чернець Києво-Печерської лаври, уповноважений від Києво-Печерської лаври при дворі імператриці Єлизавети Петрівни. Софроній показав

заповзятість у цьому питанні, тому що місяцями просив в імператриці Єлизавети Петрівни (навіть подарував трьох хлопчиків півчих до імператорського хору, інші подарунки) і таки виклопотав заборони на відкриття митрополитом другої друкарні в Києві [14, с. 138–141]. Пристрасний тон архімандрита Луки (Білоусовича): «Хотя до десяти тисяч терять буду, только не допущу преосвященному митрополиту иметь типографію» [14, с. 69] і перебільшення небезпеки від запровадження другої друкарні в Києві (яка переманить до себе кращих майстрів) підштовхнули відправити цього елітарногоченця до столиці. Безпосередньо Софроній (Тернавіот) так захопився перебуванням при дворі імператриці й тим, що має можливість бувати в колі державних діячів, що, навіть виконавши це доручення, з багатим обозом, прислугою, угорським вином для синодальних членів і світських осіб знову поїхав до Петербурга [14, с. 152], щоб стати близьким для наближених до імператриці осіб. Ф. Титов, читаючи його переписку, зробив висновок, що Софроній трудився наче для обителі, але більше для себе [14, с. 157]. У 1756 р. фаворитом при дворі став граф І. Шувалов, до якого Софроній не привіз листа з лаври. Ставлення до Софронія змінилося, йому вже так не благоволили в столицях. У листах у лавру він почав жалітися на бідність, просив знову хлопчиків, вина. Але те, що він був на очах вищих духовних осіб, його освіченість, завбачливість привели до призначення його архімандритом у Богоявленський монастир (Кострома). У Києві соборні старці постановили, щоб Софроній повернувся, дав звіт про витрати та пояснення на скаргу видубицькихченців, після чого лавра благословить його на нове місце служіння [14, с. 171]. Він писав листи з похвалами в лавру, але не фінансові звіти, і не їхав у Київ. Лист з короткою відповіддю він отримав лише через два роки: «Отца Софронія за его погрешности перед святою лаврою простить и благословение на всю жизнь его препослать». Однак він не їхав до Києва, а лише писав про бажання відвідати лавру, у листи вкладав листи до рідних в Україні, просив прислати указ про запрошення перебувати в лаврі, щоб його відрядили. Архімандрит лаври Зосима (Валкевич) довго не відповідав на листи Софронія, лише в 1770 р. написав, що келія і їжа для нього в лаврі знайдеться, про місце соборного старця не йшлося. Однак у 1771 р. Софроній помер у Костромі. Крім того,

останні роки життя Софроній був ректором Костромської семінарії, але, за свідченнями сучасників, «перший ректор, настоятель Богоявленського монастиря Софроній, був ректором тільки за назвою, все робив префект» [17, с. 17]. На таку людину чи не в той час нарвався митрополит Тимофій зі своїм проханням про запровадження другої «гражданської» друкарні в Києві.

Наступний митрополит Арсеній (Могилянський) також подавав клопотання до Святійшого Синоду про відкриття митрополичої друкарні в Києві, однак призначені для розгляду питання уповноважені депутати так і не подали ніякого рішення [15, с. 194]. Тоді митрополит Арсеній просив дозволу надрукувати в лаврі "Grammatica latina, a regulis, quae captum discentium remorantur, repurgata usibusque juventutis Parvae Russiae in Academia Kijoviensi excolendae... accomodata". [Київ]: Друкарня лаври, 1765. 8°. 426 с.". Автором цієї граматики був тодішній ректор Києво-Могилянської академії Самуїл (Мислављский). Дозвіл на видання такого підручника від Святійшого Синоду було отримано. Також Самуїл у 1770–1780-х роках переглянув, доповнив і видав (у Кенігсберзі, Лейпцизі) шість томів філософських творів Феофана Прокоповича, виправив і видав твір А. Зернікова «Про походження Святого Духа від Святого Отця» (Кенігсберг, 1774, 1776). Власне, визнаючи необхідність таких видань, за митрополита Самуїла (Мислављского) у 1787 р. для потреб Київської академії Святійшим Синодом було дозволено відкрити при Києво-Печерській друкарні «гражданську» друкарню. У ній друкувалися гражданським шрифтом граматики, проповіді протоієрея Іоанна Леванди, «Краткое историческое описание Киево-Печерской Лавры» Самуїла (Мислављского) [Київ, 1791, 1795, 1798, 1801, 1805, 1817] та ін. На початку XIX ст. розвиткові гражданського книгодрукування сприяв митрополит Євгеній (Болховітінов).

Наукова новизна полягає в тому, що вперше розглянуто та проаналізовано особову бібліотеку митрополита Тимофія (Щербацького) у складі Історичної бібліотеки Київського Софійського кафедрального собору, що передавалася в 1757 р. у зв'язку з переїздом до Москви на митрополиче служіння.

Висновки. Виявлено, що митрополит мав ретельно підібрану бібліотеку отців церкви Королівської друкарні в Парижі за

перекладами бенедиктинців Конгрегації св. Мавра. Це були також перші видання постанов вселенських соборів, затребувані в той час видання законів і прав Речі Посполитої та ін. Бібліотека митрополита Тимофія відповідає його бажанню відкрити другу друкарню в Києві, про що подавав прохання у Святійший Синод у 1753 р. Хоча він отримав від Святійшого Синоду грамоту від 13 жовтня 1753 р. на відкриття друкарні, однак змушений був її віддати через підлабузництво до Єлизавети Петрівни ченця Софронія (Тернавіота). Імператриця заборонила відкривати другу друкарню в Києві, яка б, на її думку, стала конкурувати з Києво-Печерською. Отримавши призначення на посаду митрополита в Москву в 1757 р., Тимофій залишив свою бібліотеку в Києві в Софійському кафедральному соборі, бо сподівався, що його ідею запровадити «гражданскую» друкарню в Києві реалізує інший митрополит.

Список бібліографічних посилань

1. Аскоченский В. Киев с его древнейшим его училищем Академиею : в 2 ч. Киев : в Университетской типографии, 1856. Ч. 2. 566 с.

2. Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. *Труды Киевской духовной академии*. 1910. № 1. С. 97–126.

3. Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. *Труды Киевской духовной академии*. 1910. № 7. С. 432–474.

4. Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. *Труды Киевской духовной академии*. 1910. № 2. С. 215–253.

5. Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. *Труды Киевской духовной академии*. 1912. № 2. С. 210–227.

6. Граевский И. С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. *Труды Киевской духовной академии*. 1910. № 5. С. 64–106.

7. Евгеній (Болховитинов). Описаніе Кіево-Софийскаго собора и Кіевской іерархіи. Кіев : Типографія Кіево-Печерской лавры, 1825.

8. Миронович А. Монастырь Успения Пресвятой Богородицы в Заблудове. *Белорусские исторические тетради : Беларусский гістарычный сборник*. 2007. Вип. 28. С. 19–22.

9. Огієнко І. Київська митрополитанська друкарня. *Літературно-науковий вісн*. 1924. Кн. VII–IX. С. 305–319.

10. Розанов Н. П. Исторія Московского епархіального управленія со времени учрежденія Святого Синода : 3 ч. М. : Типографія Русских Ведомостей, 1870–1871. Ч. 2. Кн. 2. С. 3–58.

11. Саган А. Тимофей Щербацкий. Возвращение. *День.* 2021. № 103–104.

12. Саган О., Преловська І. Роль особистості в історії православ'я в Україні: Митрополит Київський і Галицький Тимофій (Тихон Іванович Щербацький (Щербак), 1698–1767). *RISU – релігійно-інформаційна служба України* : вебсайт. URL: https://risu.ua/rol-osobistosti-v-istoriyi-pravoslavya-v-ukrayini_n119779 (дата звернення: 13.03.2025).

13. Тимофій (Щербацький). *Вікіпедія* : вільна енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B9_(%D0%A9%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 13.03.2025).

14. Титов Ф. І. К истории Киевской духовной академіи в XVII – XVIII вв. (III. Воспитанники Академіи на службе в Кіево-печерской лавре в связи с біографіей Софронія Тернавіота). Кіев : Акц. Об-во «Петр Барскій в Кіеве, 1913. 181 с.

15. Шпачинский Н. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1754–1770). Киев : Типография Т-ва Н. А. Гирич, 1907. 16 с.

16. Charipova Ludmila. Latin books and the Eastern Orthodox clerical elite in Kiev, 1632-1780. Manchester and New York : Manchester University Press, 2006. 259 p.

17. 150-летие Костромской духовной семинарии (1747–1897 гг.). Кострома : Губернская типография, 1897. 91 с.

References

1. Askochenskii, V. (1856). Kiev s ego drevneishym ego uchilishchem akademieiu [Kyiv with his ancient school academy]. Part 2. Kiev [in Russian].

2. Hraevskyi, Y. S. (1910). Kievskii mitropolit Timofei Shcherbatskii [Kyiv Metropolitan Timofei Shcherbatsky]. *Trudy Kievskoi duchovnoi*

akademii – Works of the Kyiv Theological Academy, 1, 97-126 [in Russian].

3. Hraevskyi, Y. S. (1910). Kievskii mitropolit Timofei Shcherbatskii [Kyiv Metropolitan Timofei Shcherbatsky]. *Trudy Kievskoi duchovnoi akademii – Works of the Kyiv Theological Academy, 7*, 432-474 [in Russian].

4. Hraevskyi, Y. S. (1910). Kievskii mitropolit Timofei Shcherbatskii [Kyiv Metropolitan Timofei Shcherbatsky]. *Trudy Kievskoi duchovnoi akademii – Works of the Kyiv Theological Academy, 2,* 215-253 [in Russian].

5. Hraevskyi, Y. S. (1912). Kievskii mitropolit Timofei Shcherbatskii [Kyiv Metropolitan Timofei Shcherbatsky]. *Trudy Kievskoi duchovnoi akademii – Works of the Kyiv Theological Academy, 2*, 210-227 [in Russian].

6. Hraevskyi, Y. S. (1910). Kievskii mitropolit Timofei Shcherbatskii [Kyiv Metropolitan Timofei Shcherbatsky]. *Trudy Kievskoi duchovnoi akademii – Works of the Kyiv Theological Academy, 7,* 64-106 [in Russian].

7. Yevgenii (Bolkhovitinov). (1825). Opisanie Kiievo-Sofiiskogo sobora i Kiievskoi iierarkhii [Description of the Kiev Cathedral and Kyiv Hierarchy]. Kiev: Tipohrafia Kievo-Pecherskoy lavry [in Russian].

8. Mironovich, A. (2007). Monastyr Uspeniia Presviatoi Bohoroditsy v Zabludove [Monastery the Dying of the Blessed Virgin Mary in Zabludov]. *Belaruskii gistarichnyi sbornik – Belarusian Historical Collection*, *28*, 19-22 [in Russian].

9. Ohiienko, I. (1924). Kyivska mytropolytanska drukarnia [Kyiv Metropolitan Printing House]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary Scientific Bulletin*, *VII-IX*, 305-319 [in Ukrainian].

10. Rozanov, N. P. (1870-1871). Istoriia Moskovskogo eparkhialnogo upravleniia co vremeni uchrezhdeniia Sviatogo Sinoda [The history of the Moscow diocesan administration of the time of the institution of the Holy Synod]. (Vol. 2. Book 2, pp. 3-58) [in Russian].

11. Sagan, A. (2021). Timofei Tshcerbatsii. Vozvrashcheniie [Timothy Shcherbatsky. Return]. *Den – Day, 103-104* [in Russian].

12. Sagan, O., & Prelovska, I. (2021). Rol osobystosti v istorii pravoslavia v Ukraini: Mytropolyt Kyivskyi i Halytskyi Tymofii (Tykhon Ivanovych Shcherbatskyi (Shcherbak), (1698-1767) [The role

of personality in the history of Orthodoxy in Ukraine: Metropolitan of Kiev and Galician Timothy (Tikhon Ivanovich Shcherbatsky (Shcherbak), (1698-1767)]. *RISU: relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy – RISU: The Religious Information Service of Ukraine* [in Ukrainian]. Retrieved March 13, 2025, from https://risu.ua/rol-osobistosti-v-istoriyi-pravoslavya-v-ukrayini_n119779

13. Tymofii (Tscherbatskii). *Vikipediia*: vilna entsyklopediia – *Wikipedia*: the free encyclopedia [in Ukrainian]. Retrieved March 13, 2025, from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%B9_(%D0%A9%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9

14. Titov, F. I. (1913). K istorii Kievskoi dukhovnoi akademii v XVII-XVIII vv. (III. Vospitaniki Akademii na sluzhbe v Kievo-Pecherskoi lavre v sviazi s biografiei Sofroniia Ternaviota) [To the history of the Kyiv Theological Academy in the XVII-XVIII centuries (III. Pupils of the Academy of Academy in the service in the Kiyevo-Pechersk Lavra in connection with the Bioographer of Sofrony Ternaviot)]. Kiev [in Russian].

15. Shpachinskii, N. (1907). Kievskii mitropolit Arsenii Mohilianskii i sostoianie Kievskoi mitropolii v eho pravlenie (1754-1770) [Kyiv Metropolitan Arseny Mogilyansky and the state of the Kyiv Metropolis in his rule (1754-1770)]. Kiev [in Russian].

16. Charipova, L. (2006). Latin books and the Eastern Orthodox clerical elite in Kiev, 1632-1780. Manchester and New York: Manchester University Press.

17. 150-letie Kostromskoi dukhovnoi seminarii (1747-1897 гг.) [The 150th anniversary of the Kostroma Theological Seminary (1747-1897)]. (1897). Kostroma: Hubernskaia tipohrafiia.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025.

Olena Zaiets,
PhD (History), Head of the Department,
Institute of Book Studies
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01001, Ukraine
e-mail: viknbuv@ukr.net

ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6423-2589

The Library of Timofey (Shcherbatsky) as Part of the Historical Library of St. Sophia Cathedral as a Historical Source

The purpose of the article is to analyze the personal library of Metropolitan Timofey (Shcherbatsky) as part of the book collection of the St. Sophia Cathedral in Kyiv. The collection now is stored in V.I. Vernadsky National Library of Ukraine. The main task was to identify the books that were donated by the Metropolitan in 1757 when he was transferred to the metropolitanate in Moscow, and it can be an additional source of knowledge about his activities. *The research methodology* is based on the application of the generalization method, according to which the common features of the Metropolitan's books were initially recorded, the methods of induction and deduction, which made it possible to draw a conclusion about the motives for purchasing books based on the analysis of individual editions, and, conversely, the known facts of the Metropolitan's activities were confirmed by specific copies from his library. *The scientific novelty* is in the involvement of a private library as an auxiliary source in the study. A careful examination of the books led to the conclusion about the breadth of views and the prudence of their owner's character. Metropolitan Timofey owned many editions of the Church Fathers' works, translated by the Benedictines of the Congregation of St. Maur, and it allows us to testify to his enthusiasm about their works, sought to establish such a center in Kyiv, initiated the creation of a circle of Mohylev residents who prepared for reprinting the most popular Lavra publications (*Chetya-Minea* and the *Pechersk Pateryk*). However, the frequent forced migration of scholars from Kyiv to Moscow and other dioceses, did not allow this center to strengthen. In 1753, the Metropolitan submitted a request to the Holy Synod to open a second printing house in Kyiv, but the persistent requests of the envoy of the Kyiv-Pechersk Lavra, Sophrony (Ternaviot), led to a ban on the opening of a second printing house in Kyiv. *The conclusion* is that the library of Metropolitan Timothy, which has survived to this day, testifies to his interest in the publications of the Benedictines of the royal printing house in Paris and the classical literature of European publishing houses. This can be explained by the desire of the Metropolitan to set in Kyiv a scientific translation center such as the Congregation of Saint Maurus, with the help of graduates of the Kyiv-Mohyla Academy, in order to have a printing house like the Royal Printing House in Paris.

Keywords: library of Timofey (Shcherbatsky), historical library of the St. Sophia Cathedral, analysis of a private library.

https://doi.org/10.15407/np.75.391
УДК 069(477):930.253:[001+008](092)(477.83/.86)“1921/1937”Колцуняк + 94:323.281](477)”19”

Костянтин Ткачук,
керівник наукових програм,
Громадська організація «Культура заради майбутнього»
Київ, Україна
e-mail: cff.kyiv@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7244-475X

Тамара Куцаєва,
кандидат історичних наук, учений секретар,
Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»
вул. Госпітальна, 24-а, Київ, 01133, Україна
e-mail: tamara_kusaeva@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6092-768X

ГНАТ КОЛЦУНЯК (1888–1937?): БІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МУЗЕЙНИХ ЗІБРАНЬ

У статті зроблено спробу узагальнити інформаційний потенціал музейних зібрань як джерел біографічних студій про репресованого діяча української науки та культури Галичини першої третини ХХ ст. Г. Колцуняка (1888–1937?). Пропонується продовження конструювання просопографічного портрету персоналії на основі нововиявлених документальних і речових джерел з восьми колекцій Києва, Коломиї та Львова.

Проаналізовано 30 пам’яток, які зберігають і персоналізують пам’ять про репресованого, окремо від архівних документальних джерел радянських карально-репресивних органів. Опрацьовано фактичний матеріал, що введено в науковий обіг уперше, що є істотним внеском у продовження написання наукової біографії Г. Колцуняка на основі відкриття нових обставин «галицького» та «київського» періодів його життя. Також доповнено картину про політичні репресії проти учасників Української революції 1917–1921 рр. і музейників.

Ключові слова: Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, Г. Колцуняк, Перший державний музей, Українська Галицька армія, репресії.

© К. Ткачук, Т. Куцаєва, 2025

Актуальність дослідження. Біографічні, історичні, краєзнавчі та українознавчі студії про персоналії репресованих у совєтський період діячів української культури, науки й мистецтв не втрачають своєї актуальності. Це визначено потребою продовження відновлення колосального пласту майже знищеного минулого та формування культури пам'яті. Нововиявлені, зокрема в музейних колекціях, джерела дають змогу формувати або доповнювати просопографічні портрети як відомих на широкий загал персоналій, так і ще досі малопомітних у культурологічному та історичному дискурсах осіб. Принагідно зазначимо те, що, за нашими спостереженнями, зовсім невідомих біографій репресованих дієвців української культури вже, фактично, немає. Вони, так би мовити, уже повернуті в історію та знову отримали свої голоси насамперед завдяки історико-біографічним нарисам різного обсягу в науково-документальній серії «Реабілітовані історією». Серія була ініційована в 1992 р. Утім, це не варто вважати вичерпаним для біографічних студії щодо репресованих.

Постановка проблеми. Політичні репресії в Україні кінця 1920-х – першої половини 1930-х років, крім переслідування та фізичного винищення безпідставно звинувачених, супроводжувалися стиранням пам'яті про них. Із здобуттям незалежності України відновлення цієї маргіналізованої впродовж десятиріч пам'яті стало важливою справою архівістів, істориків, краєзнавців та українознавців. Опрацювання матеріалів архівів НКВС-КДБ дало колосальні результати. Водночас проявилася нестача письмових, речових і візуальних джерел особового походження про репресованих. Лише ці джерела, на відміну від офіційних документів карально-репресивних органів, дають можливість у реалістичний спосіб повернути власні голоси репресованим. Неймовірну кількість документів, речей або творів мистецтва – проявів індивідуальності митців – було знищено. Так сталося з паперами мистецтвознавиці та співробітниці Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (далі – ВІМ) А. Іванової-Артюхової (1903 – бл. 1942). Під час її арешту в 1936 р., на переконання оперуповноважених, це було 13 екземплярів контрреволюційної націоналістичної літератури [26, арк. 4–6].

Нині архіви закладів культури, де працювали репресовані, а також деякі пов'язані з ними інші інституції мають інформаційний потенціал для пошуків наукової та творчої спадщини, що створили засуджені. **Мета статті** – підбити підсумки пошуку музейних пам'яток, які є творчою спадщиною репресованого Г. Колцуняка, як джерел до біографічних студій. Г. Колцуняк – галицький графік, етнограф, член Наукового товариства Шевченка, офіцер Української Галицької армії (далі – УГА), засновник і диригент одного з військових оркестрів, організатор культурного життя та учасник літописання армії. Крім того, авторитетний київський музейник, колега й товариш корифея музейництва Д. Щербаківського. У січні 1933 р. Г. Колцуняка, який обіймав посаду завідувача музейними фондами ВІМ, заарештували за звинуваченням у приналежності до Української військової організації. Поневіряння засудженого в Києві, Харкові та в ГУЛАГ тривали до 1937 р. Потім зникла остання про нього інформація. Лише в 1989 р. Нацкомісія з реабілітації повторно, після негативного рішення в 1955 р., розглянула справу засудженого та реабілітувала його посмертно [26, арк. 158–158 зв.].

Аналіз досліджень і публікацій. П. Арсенич, один з перших дослідників репресій на Прикарпатті, повернув знання про Г. Колцуняка як непересічну персоналію, яка потрапила в лещата репресій, у культуру пам'яті про добу Української революції 1917–1921 рр. і культурні процеси Галичини першої третини XX ст. У 1991 р. він підготував перший ґрунтовний історико-біографічний нарис про Г. Колцуняка до чергової книги «Реабілітовані історією. Івано-Франківська обл.» [1, с. 88–92]. Нарис було засновано на біографії юного Г. Колцуняка та матеріалах архівно-слідчої справи. Наступна публікація П. Арсенича в співавторстві з професором Ю. Бірюльовим у 2014 р. для «Енциклопедії сучасної України» фіналізувала та певним чином призупинила повернення біографії Г. Колцуняка в гранд-наратив незалежної України. І. Максимлюк [15, 16] у своїх дослідженнях для дисертації про мистецтво графіки Івано-Франківщини (2019) також приділила увагу Г. Колцуняку як помітному у свій час графіку. Усі інші публікації [13] згадують Г. Колцуняка побіжно та містять лише деякі, тим не менше, цінні факти, зокрема, у контексті мілітарної культури УГА. Усі опублі-

ковані матеріали вказали на багатогранність світогляду та драматичні події життя Г. Колцуняка на тлі зміни епох в історії України. Це посилює актуальність реконструкції просопографічного портрету персоналії, яку ми розпочали в 2020 р. [13, 14] на основі детального опрацювання архівно-слідчої справи репресовано [26]. Після каталогізації документів було виявлено неопубліковані факти життя, військової та професійної музейної діяльності Г. Колцуняка в Києві. Надалі впродовж 2018–2023 рр. було визначено вісім інституцій (сім музеїв та архів-музей), де збереглося 30 музейних предметів, пов'язаних з репресованим.

Отже, значний корпус нововиявлених і змістовних джерел до біографічних студій про Г. Колцуняка та опрацювання музейних колекцій – як джерельної бази для студіювання репресій – визначає новизну цієї публікації. Серед специфічних підходів, які застосовано під час цього дослідження, варто назвати такі, як архівна евристика, науково-фондова робота та атрибуція музейних предметів, книгознавчі пошуки, атрибуція інскриптів.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те що основі енциклопедичні факти біографії Г. Колцуняка викладені у вступній частині до статті, доречно зробити додатки на основі генеалогії та філателії. Батько та мати Г. Колцуняка – Микола Колцуняк і Клементина Цурковська – мали чотирьох дітей: Марію, Юліана, Гната, Софію. М. Колцуняк завершив Станіславівську народну семінарію за фахом «народний учитель», був громадським діячем, етнографом, журналістом, фольклористом. Він був ув'язнений упродовж трьох місяців судового процесу над «групою Франка» в червні 1880 р., після другого арешту Каменяра [7; 19, с. 373]. «Від підозріння о соціалізм увільнений і на волю пущений, однако титул і посада учителя на завісі аж до скінчення дисциплінарного слідства» [7]. Спадковість думок і вибору професії можна побачити в життєвому виборі принаймні двох його дітей – Гната та Марії, письменниці й перекладачки. Пошана Колцуняків до Франка проявилася в тому, що Г. Колцуняк створив першу непоштову марку (не призначена для оплати поштового відправлення) із зображенням Каменяра з нагоди 40-літнього ювілею його літературної та громадської діяльності. Марку видало Львівське студентське товариство «Акаде-

мічна громада» в 1913 р. у 36 тис. примірниках у Празі, як з'ясував краєзнавець В. Морозюк [1, с. 89]. Про марку львівська щоденна газета «Діло» розмістила статтю «Ювілейні марки з портретом Івана Франка». Там, на жаль, без вказівки про молодого художника писали: «Марки представляються дуже гарно. Серед артистично виконаної обвідки в двох красках одним з наших молодих артистів видніє портрет Ювілянта. З огляду на те, що наклад невеликий, а ціна марок також мала, повинні поспішитися з замовленнями сих марок. … Чистий дохід з розпродажі марок призначений на ювілейний дар Івана Франка» [18]. Оригінал цієї унікальної пам'ятки наразі не знайдено. Першу серію поштових марок до 50-річчя смерті І. Франка було випущено в 1966 р. в Чикаго.

У бібліотеці Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається два примірники публікації Г. Колцуняка «Народні хрести в Коломийщині» (Матеріали до української етнології. Етнографічна комісія НТШ у Львові. 1919. № XIX–XX) з авторськими інскриптами. Перший інскрипт був для Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка при ВУАН: «Книгозбірні музею ім. Хв. Вовка від автора, 22 вересня 1922 р.». Другий інскрипт було присвячено «Високоповажному Д[анилі] Щербаківському від автора, Київ, 21 вересня 1922 р.». Д. Щербаківський був керівником Г. Колцуняка в етнографічному відділі (народного мистецтва) у Першому державному музеї, потім у ВІМ. У музеї Колцуняк працював з 1920 р. на посаді, яку в 1921 р. називали «співробітник, фахівець», у 1924 р. – помічником у відділі [8, арк. 5; 9, арк. 38]. Вибір місця роботи в етнографічному відділі музею в Києві не був випадковим для Г. Колцуняка, офіцера, який стикнувся з багатьма поневіряннями в більшовицькому Києві після розпуску червоної УГА. Він прагнув повернутися до свого призвання. «Серед видатних прикарпатських митців поч. XX ст., чия творчість ґрунтується на традиційних засадах, вирізняється талановитий художник-орнаменталіст Колцуняк, відомий і як мистецтвознавець, дослідник етнографії Гуцульщини» [15, с. 271].

Названі публікації є не лише бібліографічної рідкості, а унікальні через інскрипти. Приватна історична книгозбірня Д. Щербаківського була розпорошена після його відчайдушного самогубства в 1927 р.

та досі не віднайдена. Історична книгозбірня Кабінету ім. Хв. Вовка була так само розпорошена внаслідок ліквідації під час репресій і віднайдена лише частково. Крім того, упорядниці наукового архіву НМІУ виявили 13 актів і протоколів огляду приміщень ВІМ, видачі та повернення музейних предметів, а також протокол Засідання бригади з перевірки стану експонатів за участі завідувача фондами Колцуняка (лютий – серпень 1932 р.) [21, 22]. Ще у фондозбірні музею зберігається примірник посмертного видання твору Леся Мартовича «Народна ноша». Обкладинка книги оформлена Г. Колцуняком [11]. Цю бібліографічну рідкість передала в НМІУ в 2000 р. Державна податкова інспекція Києва, як конфісковане майно.

Національний художній музей України (далі – НХМУ) веде історію від Київського художньо-промислового і наукового музею, що був заснований у 1899 р. У 1919 р. його перейменували в Перший державний музей (далі – ПДМ), у 1924 р. – у ВІМ. Отже, Г. Колцуняк працював у ПДМ, потім у ВІМ, в історичній будівлі на вул. Грушевського (у 1919–1934 рр. – вул. Революції). Нині тут НХМУ. В архівно-слідчій справі репресованого є конверти та поштівки з адресою «вул. Революції, 29. ВІМ. Колцуняк» для отримання книжок від іноземного видавництва. У фонді 90 Наукового архіву НХМУ є Акт про вилучення культурних цінностей (27–28.06.1930) про огляд срібного золоченого сервізу з гербом магнатської родини Браницьких, оскільки речі «не пред'являлися попереднім комісіям по вилученню експортового значення майна» [4; 27, с. 73; 28, с. 157–158]. Серед присутніх при складанні акта був «лаборант відділу народного мистецтва т[оварищ] Колцуняк». Для уникнення різночитання ролі колег у злочині влади проти культури наведемо тезу професора О. Школьної. «На жаль, такий поважний музейник, як Яків Струхманчук [художник, побратим Колцуняка по УГА та колега у ВІМ, репресований одночасно із ним. – Прим. К. Т.], що за цими документами в 1930-ті рр. опікувався долею художньо-промислового відділу ВІМ, а також низка посадовців, серед яких фігурує, навіть, [видатний мистецтвознавець, репресований Федір. – Прим. К. Т.] Ернст, нічого не могли вдіяти та мусили погоджуватися з таким станом речей під страхом репресій» [28, с. 152]. Утім повну згоду з діями влади аж ніяк не можна приписувати Г. Колцуняку та музей-

никам того періоду. Вони мусили обирати різні стратегії виживання. Менше ніж за шість років Г. Колцуняк та згадані А. Артюхова і Я. Струхманчук увійшли до когорти репресованих співробітників головного історичного музею країни.

Пам'ятки з інших музейних колекцій стосуються «галицького» періоду життя Г. Колцуняка. Це його творча спадщина, на відміну від документів «київського» періоду. У Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтв у фонді новеліста Г. Косинки М. Крячок виявив у 1999 р. дві поштівки із циклу «Гуцульські мотиви: писанкові орнаменти» авторства Г. Колцуняка [12, с. 139; 25, арк. 5–5 зв., 8–8 зв.]. В основі сюжету вивчені етнографом писанкові орнаменти. Із циклу листівок відомі дві у двох варіантах: геометричний орнамент та орнамент «Риба», видані Учительською спілкою в Коломиї [20]. Листівки зберігаються в Коломийському музеї писанки. Ці ж сюжети польською мовою вийшли у видавництві «Русалка» (Львів) в 1914 р. [2].

М. Двилюк з Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського в Коломиї люб'язно надала нам зображення та атрибуцію графічного портрета Кобзаря авторства Г. Колцуняка [13, с. 204]. Також у музеї Й. Кобринського відбулася презентація перевидання книги «Весілля в Ковалівці. В повіті Коломийськім, етнографічний опис» (1889) авторства батька Г. Колцуняка. Подія стала унікальною в контексті популяризації доробку етнографів XIX ст. і формування символічного простору пам'яті родини Колцуняків через твір. Адже пам'ять також кристалізується та знаходить притулок у тексті, за теорією історика П. Нора. Уперше 21 розділ цього дослідження М. Колцуняка оприлюднили у львівському тижневику «Правда» в 1890–1892 рр. [23, с. 25].

У Національному музеї ім. А. Шептицького у Львові М. Цимбаліста виявила проєкт обкладинки до серії «Новітня бібліотека» авторства Г. Колцуняка. У нижньому правому куті рамки малюнка стилізованим шрифтом вписано «Рис. Гнат Колцуняк». Остаточний варіант дизайну малюнка з центральною композицією у вигляді дзеркально відбитих павичів на тлі багатого оздоблення було виконано з «модерністичними прийомами застосування орнаменту в графіці Станиславщини» [16, с. 46]. Певний час орнамент служив

фірмовим зображенням видавництва «Нові шляхи». Цю ілюстрацію обрали для твору Кнута Гамсуна «Вікторія» (1918), згаданого твору Леся Мартовича та поеми «Мойсей» І. Франка в серії «Новітня бібліотека» (1929). Л. Собуцька виявила у фондах музею шість писанок, що надійшли від Г. Колцуняка в 1913 р. після його етнографічних експедицій. П'ять одиниць походять з Ворохти, а одна, можливо, з Коломиї. Імовірно, що писанок було більше, але не всі предмети отримали інвентарні номери через невідповідний стан збереження. Факт передавання писанок до музею вказує на прагнення етнографа зберегти культурну спадщину для суспільства.

У Музеї етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАНУ у Львові в 2019 р. на виставці «Керамічний код Івана Левинського» «доповнили загальну картину унікальні архівні матеріали зі світлинами проектів Всесвітньої виставки в Парижі, творців українського модерну в Галичині кола Левинського: … художника Колцуняка» [5]. Співробітники музею люб'язно розповіли про те, що «на виставці вперше представлено два предмети друкованої продукції авторства Колцуняка: щоденник і запрошення на бал техніків 5 лютого 1912 р., з приватної колекції». На те, що власниками колекції є родина Туркевичів з Підмихайлівців, можливо композитора Л. Туркевича, вказує каталог виставки [10]. «Обкладинка "Памитника [польською – щоденник] Марійки Туркевичівни 1910–11 р." оформлена у стилі, що сформувався під впливом школи Левинського» [24]. Після навчання на архітектурному факультеті Цісарсько-королівської технічної академії [нині – Львівська політехніка] у 1913 р. Г. Колцуняк працював в Архітектурному бюро Левинського рисівником [26, арк. 23 зв.].

Фонди Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові не зберігають пам'яток, створених Г. Колцуняком, але дають змогу реконструювати надзвичайно важливі фрагменти біографії. У 2006 р. музейний колектив завершив у фондовій колекції розшифрування рукопису спогадів видатного оперного та камерного співака М. Голинського та перевидав їх (перше видання в 1993 р.) [3]. «Український Карузо» згадував про зустрічі з Г. Колцуняком під час свого короткого перебування в Києві в 1927 р. «Попрощалися зі мною мої друзі – покутські краяни на вечері в готелі, а Колцуняк

передав і прочитав на прощання гуцульським говором прощальний листок, на якому були всі краяни підписані… я копію цього листа залучую тут [у редакції 2006 р. зображення відсутнє. – Прим. К. Т.]. Читаючи, Колцуняк спинявся і обтирав сльози, а за ним я таки голосно хлипав, а за мною – решта краянів. Оригінал листа (в двох кольорах) я заховав в себе і держу його на стіні за склом, як побожна, релігійна людина держить у себе Святий образ. Я такий радий, що ця дорога для мене пам'ятка десь не затратилася на тих предовгих життєвих дорогах, якими я досі світами ходив» [6, с. 312, 314, 317]. Напередодні Голинський «отримав після виступу в Київській опері 18 лютого 1927 р. разом із квітами ще одну артистично виписану (старослов'янським шрифтом) мистцем Колцуняком (гуцульським говором) карту від приятелів – покутських краянів» [6, с. 312, 314, 317]. Серед восьми підписантів був Г. Колцуняк і його військовий побратим, колега у ВІМ, репресований А. Онищук (1883–1937). Етнографічна колекція А. Онищука лягла в основу створення Музею народознавства при відділі етнографії Кабінету (музею) ім. Хф. Вовка. «Київську пам'ятку» тенор переглядав під час еміграції. На часі пошук цього мистецького твору, який, на відміну від листівок, книжкових обкладинок та ін., призначався не для суспільного, а приватного обігу, як і згаданий «Памитник» та запрошення на бал техніків.

Висновки. Інтерпретація умов створення, призначення та змісту віднайдених мистецьких творів, документів, інскриптів і книжкових пам'яток з музейних колекцій дає змогу зробити істотний внесок у реконструкцію просопографічного портрету Г. Колцуняка. Факти, незгадані в архівно-слідчій справі та краєзнавчих дослідженнях, стають елементами мозаїки не тільки життєвого шляху, а й особистої філософії персоналії. Виявлена інформація відображає нові грані індивідуальності, що несе в собі відбиток духу Української революції 1917–1921 рр., української культури першої третини ХХ ст. та контрастує з образом підслідного в документах карально-репресивних органів. Крім того, можливо розширити знання про політичні репресії щодо музейників. Дослідники ще не звертали увагу на той факт, що в головному історичному музеї України в 1920–1930-х роках створився

«цілий клуб» колишніх офіцерів УГА. Г. Колцуняк, Я. Струхманчук, А. Онищук та ін. отримали колосальний досвід на ниві українознавства й мистецтва, виборювали незалежність України із зброєю в руках, стали тими пасіонарними особистостями, які сподівалися продовжувати творити українську культуру. До 1936 р. у «лабети репресивної машини потрапило близько третини працівників центральних музеїв… масові репресії знищили цілий прошарок професійних музейників» [17, с. 85, 89].

Реконструйована нами та іншими дослідниками біографія Г. Колцуняка представляє на сьогодні його вже як графіка, етнографа, музейника, жертву політичних репресій. Наступні кроки реконструкції його просопографічного портрету пов'язані з пошуком візуальних і текстових джерел про мілітарну культуру й діяльність Г. Колцуняка як офіцера австро-угорської армії, потім УГА, диригента військового оркестру та учасника літописання армії. Завершення складання наукової біографії персоналії потребує подолання виклику щодо нестачі архівних джерел про Г. Колцуняка як члена Наукового товариства ім. Т. Шевченка і в'язня ГУЛАГ, останні чотири роки життя якого в ув'язненні та місце останнього спочинку досі не встановлено.

Подяки. Д. Білавич, Музично-меморіальний музей С. Крушельницької у Львові; колективам Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАНУ у Львові, Косівської центральної районної бібліотеки, відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділу міжбібліотечного абонементу й електронного доставляння документів і відділу газетних фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; Л. Собуцькій та М. Цимбалісті, Національний музей ім. А. Шептицького у Львові; М. Двилюк, Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського; Т. Радієвській, О. Завальній, С. Сорокіній, Н. Кравченко, НМУ; Л. Дідорі, нашій багаторічній співавторці і кураторці бібліотеки НМІУ; академіку НАН України, професору Є. Нахліку, директору Інституту І. Франка НАН України; доктору історичних наук А. Бойко-Гагаріну, Музей грошей НБУ.

Список бібліографічних посилань

1. Арсенич П. Жертва віри в українізацію: [про Колцуняка]. *Реабілітовані історією. Івано-Франківська область* / упоряд. Л. Вардзарук. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. Т. 1. 654 с.

2. Гуцульські мотиви. Писанковий орнамент. *Архів ОУН* : вебсайт. URL: http://ounuis.info/collections/leaflets/greeting-cards/1127/hutsulski-motyvy-pysankovyi-ornament.html (l) (дата звернення: 01.06.2025).

3. Білавич Д. Матеріали фондової збірки Музею С. Крушельницької як джерело дослідження історії вокальної школи Галичини. *Фотографії старого Львова* : вебсайт. URL: https://photo-lviv.in.ua/materialy-fondovoji-zbirky-muzeyu-solomiji-krushelnytskoji-yak-dzherelo-doslidzhennya-istoriji-vokalnoji-shkoly-halychyny-video (дата звернення: 01.06.2025).

4. Білокінь С. Грабування музеїв. Діяльність Госторгу. *Забута спадщина* : вебсайт. URL: http://lostart.org.ua/ua/research/62.html (дата звернення: 01.06.2025).

5. Виставка «Керамічний код І. Левинського». *Нац. акад. наук України* : вебсайт. URL: http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5785 (дата звернення: 01.06.2025).

6. Голинський М. Спогади / упор. Г. Тихобаєва, І. Криворучка, Д. Білавич. Львів : Апріорі, 2006. 616 с.

7. Іван Франко і Коломия. *Lingvostudija :* вебсайт. URL: http://lingvoportal.blogspot.com/2014/02/blog-post_8.html (дата звернення: 01.06.2025).

8. Державний архів м. Києва. Ф. Р-51. Оп. 2. Спр. 23. 275 арк.

9. Державний архів м. Києва. Ф. Р-4156. Оп. 1. Спр. 18. 170 арк.

10. Керамічний код І. Левинського в естетичному вимірі українця кінця XIX – поч. XX ст. / за ред. А. Клімашевського. Львів : Ін-т народознавства, 2020. 256 с.

11. Кравченко Н. 150 років від народження Л. Мартовича. *НМІУ :* вебсайт. URL: https://old.nmiu.org/tsoho-dnia/2232-150-rokiv-vid-narodzhennia-lesia-martovycha (дата звернення: 01.06.2025).

12. Крячок М. Пам’ятки Гр. Косинки і Т. Мороз-Стрілець у ЦДАМЛМ. *Студії з архівної справи та документознавства.* 1999. № 4. С. 137–141.

13. Куцаєва Т. Причинки до біографії Колцуняка (1888–1937): історія двох інскриптів. *Українознавство.* 2020. № 1 (74). С. 196–208. https://doi.org/10.30840/2413%2D7065.1(74).2020.197716

14. Куцаєва Т., Дідора Л. Книгозбірня НМІУ – джерело візуалізації творчого шляху репресованих діячів культури (на прикладі життєпису Колцуняка). *Садиба Франка* : наук. зб. заповідника «Нагуєвичі». Дрогобич : Посвіт, 2020. № 1. С. 283–299.

15. Максимлюк І. Проблема традиції у творчості художників-графіків Івано-Франківщини. *Вісн. Львів. нац. акад. мистецтв.* 2018. № 36. С. 268–282.

16. Максимлюк І. Мистецтво графіки Івано-Франківщини XX – поч. XXI ст.: культурологічний аспект : дис. … канд. мистецтвозн. Івано-Франківськ, 2019. 179 с.

17. Маньковська Р. Архівно-слідчі справи як джерело дослідження репресій серед музейників 30-х рр. *Архівно-слідчі справи репресованих: наук.-метод. аспекти використання* : зб. наук. пр. Київ, 1998. С. 85–89.

18. Нахлік Є. Шептицький і Франко: штрихи до теми. *Збруч.* 2017. 19.06. URL: https://zbruc.eu/node/67445 (дата звернення: 01.06.2025).

19. Центральний державний історичний архів України у Львові. Путівник / ред. Г. Сварник. Львів : [б.в.], 2001.

20. Писанки. *Артколо* : вебсайт. URL: https://artkolo.org/2012/11/16/%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8 (дата звернення: 01.06.2025).

21. Радієвська Т., Сорокіна С., Завальна О. Мандри археологічних колекцій НМІУ у 1930-ті рр. *Праці Центру пам'яткознавства.* 2016. № 29. С. 183–200.

22. Радієвська Т., Сорокіна С., Завальна О. Музей до- і ранньої історії Києва (1942–1943): структура та персональний склад. *Наук. вісн. НМІУ.* 2016. № 1 (4). С. 210–230.

23. Триняк Л. Весільна обрядовість на Покутті в українській етнографічній спадщині 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. *Гілея : наук. вісн.* 2016. № 114. С. 21–28.

24. У Львові показали кераміку І. Левинського. *Твоє місто.* 2019. 22.11. URL: https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_pokazaly_keramiku_ivana_levynskogo_foto_104660.html (дата звернення: 01.06.2025).

25. Центральний державний архів-музеї літератури та мистецтв України. Ф. 798. Оп. 2. Спр. 15. 240 арк.

26. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 66576. 157 арк.

27. Школьна О. Біле золото Межигір'я. *Антиквар.* 2019. № 1. С. 48–77.

28. Школьна О. Колекція Межигірського художнього фаянсу із Всеукраїнського музею імені Т. Шевченка за матеріалами виставки 1925 р. *Наук. вісн. НМІУ.* 2017. № 2. С. 153–166.

References

1. Arsenych, P. (2000). Zhertva viry v ukrainizatsiiu: (pro H. Koltsuniaka) [The victim of faith in Ukrainization (about H. Koltsuniak)]. In *Reabilitovani istoriieiu. Ivano-Frankivska obl. – The rehabilitated by history. Ivano-Frankivsk region, 1*, 88-92 [in Ukrainian].

2. Hutsulski motyvy. Pysankovyi ornament [Hutsul motifs. Easter egg ornament]. *Arkhiv OUN:* vebsait – *Archive of the OUN*: website. (2020) [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from http://ounuis.info/collections/leaflets/greeting-cards/1127/hutsulski-motyvy-pysankovyi-ornam

3. Bilavych, D. (2016). Materialy fondovoi zbirky Muzeiu S. Krushelnytskoi yak dzherelo doslidzhennia istorii vokalnoi shkoly Halychyny [Materials of the collection of Solomiya Krushelnytska Museum as the source for study the history of Galicia vocal school]. *Fotohrafii staroho Lvova:* vebsait – *Photos of old Lviv:* website [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from https://photo-lviv.in.ua/materialy-fondovoji-zbirky-muzeyu-solomiji-krushelnytskoji-yak-dzherelo-doslidzhennya-istoriji-vokalnoji-shkoly-halychyny-video

4. Bilokin, S. (2015). Hrabuvannia muzeiv. Diialnist Hostorhu [Robbery of museums. Activity of the State export-import office]. *Zabuta spadshchyna:* vebsait – *Forgotten Heritage:* website [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from http://lostart.org.ua/ua/research/546.html

5. Vystavka "Keramichnyi kod I. Levynskoho" [Exhibition "Ivan Levinskiy's ceramic code"]. (2019). *Natsionalna akademiia nauk Ukrainy:* vebsait – *National Academy of Science of Ukraine:* website

[in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5785

6. Holynskyi, M., Tykhobaieva, H., Kryvoruchka, I., Bilavych, D. (Comps.). (2006). *Spohady* [Memoirs] [in Ukrainian].

7. Ivan Franko i Kolomyia [Ivan Franko and Kolomyia]. (2014). *Linhvostudiia: vebsait – Lingvostudija:* website [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from http://lingvoportal.blogspot.com/2014/02/blog-post_8.html

8. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva [The State Archives of the city of Kyiv]. Fond. P-51. Unit 2. Fols 23 [in Ukrainian].

9. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva [The State Archives of the city of Kyiv] Fond. P-4156. Unit. 2. Fols 18 [in Ukrainian].

10. Klimashevskyi, A. (Ed.). (2020). Keramichnyi kod I. Levynskoho v estetychnomu vymiri ukraintsia kintsia XIX – poch. XX st. [Ivan Levinskiy's ceramic code in the aesthetic dimension of the Ukrainians in the late XIX – early XX centuries] [in Ukrainian].

11. Kravchenko, N. (2021). 150 rokiv vid narodzhennia Lesia Martovycha [150 years from the birthday of Les Martovich] [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from https://old.nmiu.org/tsoho-dnia/2232-150-rokiv-vid-narodzhennia-lesia-martovycha

12. Kriachok, M. (1999). Pamiatky Hr. Kosynky i T. Moroz-Strilets u TsDAMLM [Hryhorii Kosynka's and Tamara Moroz-Strilets' documents in the Central State Archives and Museum of Literature and Arts]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva – Archival and Documentary Studies, 4*, 137-141 [in Ukrainian].

13. Kutsaieva, T. (2020). Some aspects of Hnat Koltsuniak's biography (1888–1937): the history of two inscriptions. *Ukrainian Studies. Scientific Journal, 1*(74), 196-208 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.30840/2413%2D7065.1(74).2020.197716

14. Kutsaieva, T., & Didora, L. (2020). Knyhozbirnia NMIU – dzherelo vizualizatsii tvorchoho shliakhu represovanykh diiachiv kultury (na prykladi zhyttiepysu Koltsuniaka) [The library of the National Museum History of Ukraine – the source of visualization of repressed cultural workers` life (the case study of Hnat Koltsuniak)]. *Sadyba Franka: naukovyi zbirnyk zapovidnyka "Nahuievychi" – Sadiba*

Franka – Scientific Bulletin of Nahuyevychi State Historical and Cultural Preserve, 1, 283-299 [in Ukrainian].

15. Maksymliuk, I. (2018). Problema tradytsii u tvorchosti khudozhnykiv-hrafikiv Ivano-Frankivshchyny [The problem of tradition in the creativity of graphic artists of Ivano-Frankivsk region]. *Visnyk Lvivskoi Natsionalnoi akademii mystetstv – Bulletin of Lviv National Academy of Arts, 36*, 268-282 [in Ukrainian].

16. Maksymliuk, I. (2019). *Mystetstvo hrafiky Ivano-Frankivshchiny XX – poch. XXI st.: kulturolohichnyi aspect* [Graphic arts of the Ivano-Frankivsk region of the 20th – the beginning of the 21st century: the culturological aspect]. (Candidate`s thesis). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

17. Mankovska, R. (1998). Arkhivno-slidchi spravy yak dzherelo doslidzhennia represii sered muzeinykiv 30-kh rr. [Archival criminal cases as a source for studying of repressions against museum professionals in the 30th]. *Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: naukovo-metodychni aspekty vykorystannia*: zbirnyk naukovykh prats – *Archival Criminal Cases: Scientific and Methodical Aspects of Using, Collected Scientific Works*, 85-89 [in Ukrainian].

18. Nakhlik, Ye. (2017, June 19). Sheptytskyi i Franko: shtrykhy do temy [Sheptytsky and Franko: details on the topic]. *Zbruch* [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from https://zbruc.eu/node/67445

19. Svarnik, G. (Ed.). (2001). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi.* Putivnyk [The Central State Historical Archives in Lviv. Directory] [in Ukrainian].

20. Pysanky [Easter Eggs]. (2012). *Artkolo:* vebsait – *Artkolo:* website [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from https://artkolo.org/2012/11/16/%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8

21. Radiievska, T., Sorokina, S., & Zavalna, O. (2016). Mandry arkheolohichnykh kolektsii NMIU u 1930-ti rr. [Wanderings of the archaeology collections of the National Museum of History of Ukraine in 1930th]. *Pratsi Tsentru Pamiatkoznavstva – Proceedings of the Centre of Monuments Research, 29*, 183-200 [in Ukrainian].

22. Radiievska, T., Sorokina, S., & Zavalna, O. (2016). Muzei do- i rannoi istorii Kyieva (1942-1943): struktura ta personalnyi sklad [The Museum of Pre- and Early History of Kyiv (1942-1943): structure

and staff]. *Naukovyi visnyk NMIU – Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine, 1*(4), 210-230 [in Ukrainian].

23. Tryniak, L. (2016). Vesilna obriadovist na Pokutti v ukrainskii etnohrafichnii spadshchyni 2-yi pol. XIX – poch. XX st. [The wedding rites of the Pokuttia region in the Ukrainian ethnographic heritage of the second half of XIX – early XX centuries]. *Hilea: naukovyi visnyk – Hilea: Scientific Bulletin, 114*, 21-28 [in Ukrainian].

24. U Lvovi pokazaly keramiku I. Levynskoho [Ivan Levinskiy's ceramic presented in Lviv]. (2019, November 22). *Tvoie misto – Your City* [in Ukrainian]. Retrieved June 1, 2025, from https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_pokazaly_keramiku_ivana_levynskogo_foto_104660.html

25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstv Ukrainy [The Central State Archives of Literature and Arts of Ukraine]. Fond 798. Unit 2. Fols 15 [in Ukrainian].

26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. Fond 263. Unit 1. Fols 66576 [in Russian].

27. Shkolna, O. (2019). Bile zoloto Mezhyhiria [The white gold of *Mezhyhiria]*. *Antikvar – The Magazine on Antiques, 1*, 48-77 [in Ukrainian].

28.Shkolna, O. (2017). Kolektsiia Mezhyhirskoho khudozhnoho faiansu iz Vseukrainskoho muzeiu imeni T. Shevchenka za materialamy vystavky 1925 r. [Collection of Mezhyhiria art faience from Taras Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum on materials of the exhibition of 1925]. *Naukovyi visnyk NMIU – Scientific Bulletin of the National Museum of the History of Ukraine, 2*, 153-166 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025.

Kostiantyn Tkachuk,
Curator of Research Programs of NGO "Culture for the Future"
Kyiv, Ukraine
e-mail: cff.kyiv@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7244-475X

Tamara Kutsaieva,
PhD (History), Scientific Secretary,
National Historical and Architectural Museum "Kyiv Fortress"

24-A Hospitalna St., Kyiv 01133, Ukraine
e-mail: tamara_kusaeva@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6092-768X

Hnat Koltsuniak (1888–1937?): Biography Studies through the Prism of Museum Collections

The purpose of the work is to present the study of information potential of museum and library collections in Ukraine as sources for biographical studies of Hnat Koltsuniak (1888–1937?), who was the repressed figure of Ukrainian science and culture of Galicia in the first third of the 20th century. For this study, 30 newly discovered documentary and material sources from eight museums and one archive-museum in Kyiv, Kolomyia, and Lviv were processed.

During the proposed research, authors relied on some main *methods* of history studies, namely: historicism, objectivity and social approach. Determining the structure of the study, authors used the historical method, the method of analysis and synthesis, systematization, classification and comparative analysis among the general scientific methods; methods of historiographical and problem-chronological analysis were chosen among the specific-historical methods; the method of museum source studies was used as the interdisciplinary method.

Scientific novelty of the work. For the first, authors have reconstructed certain pages of Koltsuniak's scientific biography on the base on previously unknown sources that weren't in scientific circulation. The article contains completely independent scientific results as well as contributes to the larger historical and biographical research about Koltsuniak. 30 museum and archive objects that are significant carriers of a memory of repressed persons, separately from documentary sources created by the soviet punitive and repressive bodies. Using specific examples, authors have illustrated that museum sources contrast significantly with documents of Koltsuniak's archival criminal case, more clearly and often for the first time, reproduced some aspects of his life, research, professional activities, and the personal worldview.

Conclusions: the article made the significant contribution to the study and attribution of new museum sources (artworks, documents, books and provenance marks) as well as some archival documents. It is the multifaceted reconstruction of Koltsuniak's biography via discovering new facts about the person, as well as contribution to the study of political repressions in Ukraine against the participants of the Ukrainian Revolution of 1917-21 and museum professionals through personification of events and statistics.

Keywords: Hnat Koltsuniak, Taras Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum, repressions, the First State Museum, Ukrainian Galician Army.

https://doi.org/10.15407/np.75.408
УДК 002.1+09]:[94(477):321]:328.1]”1917/1918”

Лариса Дояр,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач Державного архіву друку
Книжкова палата України
просп. Л. Каденюка, 27, Київ, 02094, Україна
e-mail: lardoyar@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0789-2462

ДРУКОВАНА СПАДЩИНА ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: РАРИТЕТНА ПУБЛІЦИСТИКА З ФОНДІВ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

Запропонована стаття порушує проблему джерелознавчої бази з теми національного державотворення. У розвідці розглянуто збережений у фондах Книжкової палати України друкований масив, що належить членам Української Центральної Ради. Статтю присвячено вивченню публіцистичних праць авторів, серед яких чимало маловідомих широкому загалу постатей (В. Садовський, В. Кедровський, Ф. Крижановський, Ф. Матушевський, С. Вікул та ін.). Головним завданням цієї розвідки став аналіз рідкісних друкованих видань доби українського національного державотворення, представлених у «Каталозі книг спецзберігання» Книжкової палати України. Результатом проведеного дослідження стало узагальнення публіцистичної спадщини депутатів першого українського парламенту, її ретрансляція в контексті тогочасних державотворчих потреб, зокрема пошуку форм державного устрою та державного управління, організації соціально-економічного й культурного життя, презентації України на зовнішній арені тощо. Представлена студія позначена введенням у науковий обіг недосліджених попередниками книгодруків, бібліографічний опис до яких міститься у карткових каталогах вищезазначеної наукової установи.

Ключові слова: спецфонд, картковий каталог, друкована спадщина Української Центральної Ради, публіцистичні праці членів УЦР, видання українських політичних партій, державні та приватні видавництва й друкарні.

Постановка проблеми. У першому парламенті України працювало чимало цікавих особистостей, які залишили по собі різно-

© Л. Дояр, 2025

жанрову друковану спадщину. Але якщо праці М. Грушевського, С. Єфремова, В. Винниченка, С. Петлюри натепер є опублікованими і відзначаються доволі переконливими накладами, то друки інших членів Української Центральної Ради (далі – УЦР) здебільшого залишаються маловідомими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема друкованої спадщини провідних діячів УЦР набула актуальності від часів радянської «перебудови». Уже в 1994 р. у Києві вийшла книга з працями й документами С. Петлюри, підготовлена Товариством «Просвіта», петлюрівською бібліотекою в Парижі та фундацією його імені в Канаді [19]. У 2002 р. львівське видавництво «Світ» випустило друком перший (публіцистика) том 50-томного зібрання творів М. Грушевського [5]. Того ж року Інститутом літератури ім. Т. Шевченка НАН України було видано фоліант з публіцистичними працями В. Винниченка [2]. У 2014 р. академічні вчені з Інституту історії України НАН України видали революційну (1917–1920) публіцистику С. Єфремова [6]. Стосовно друкованої спадщини інших членів УЦР, то в сучасному втіленні вона з'являється епізодично, як, наприклад, у фаховій розвідці О. Житкова, присвяченій аграрному питанню в пропагандистській літературі 1917–1918 рр. [7]. Отже, порушена нами проблема є вочевидь нагальною.

Постановка завдання. За нашими підрахунками, «Каталог книг спецзберігання» Книжкової палати України вміщує 41 публіцистичну працю від 24-х авторів, які були членами Української Центральної Ради, так би мовити, «другого ешелону». Якщо ж брати до уваги публіцистику керівної ланки УЦР (М. Грушевський, С. Єфремов) та найбільш харизматичних осіб в уряді УЦР (В. Винниченко, С. Петлюра), то кількість праць у названому каталозі зросте щонайменше на 50 %. Метою представленої статті є дослідження друків від авторів зі списку «24-х», що видавалися в момент існування УЦР [4 (17) березня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.].

Виклад основних матеріалів дослідження. Одним з основних питань, що порушувалося в публіцистичних працях членів Української Центральної Ради, було питання державного устрою та управління. З огляду на руйнацію багатовікової монархічної влади в Російській імперії новостворена держава Україна почала впевнено

виборювати республіканську форму правління. Про це свідчить праця «Цар чи республіка», написана членом УЦР Ф. Матушевським (1869–1919) [15], яку було видано Товариством «Просвіта», що діяло в м. Суми. Трохи більша за кишеньковий формат 7-сторінкова книжечка не мала вказаного накладу й коштувала 5 коп. У праці йшлося про те, що революція, «немов той вихор, в одну мить змела царя з його троном», «люде скрізь гукають, щоб була республіка», водночас є й такі, що замислюються над обранням нового царя [15, с. 1]. Автор, як прибічник республіканської форми правління, переконує свого потенційного читача, що монархія є історично неприйнятною для українців, адже «наш народ споконвіку не знав і не мав над собою царів» [15, с. 2], іноземні монархи (польський король, російський цар) чинили наругу над українцями, останні ж, борючись за свою волю, обирали собі власну владу як у світському (гетьмана й уряд), так і церковному (митрополита) житті [15, с. 3].

Порушуючи проблему республіканської форми правління, члени УЦР одночасно замислювалися над питанням, якої республіки треба бідним людям? Саме під такою назвою – «Якої республіки треба бідним людям?» – у київському видавництві «Криниця» вийшла брошура українського соціаліста-революціонера, історика Н. Григоріїва (1883–1953) (псевдонім автора – Григорьєв-Наш) [4]. Міркуючи над поставленим питанням, відомий науковець дійшов висновку, що для бідної людини найліпшим варіантом стане демократично-федеративна республіка, якою править всенародно обраний президент, а законодавча установа, на кшталт Держдуми, не зосереджує владу лише в центрі, але й делегує її кожному особливому краєві [4, с. 4–5]. Як і більшість членів УЦР, Н. Григоріїв був автономістом, тобто виступав за Україну в складі Російської Республіки, але обов'язково федеративної, адже за таких умов існуватиме «не менше 12 Законодавчих Установ по 500–600 законодавців у кожній», а «краї та народи матимуть верховне право складати собі краєві (місцеві) закони по своїй волі» [4, с. 8–9].

На тлі популярно викладеної праці Н. Григоріїва більш фундаментально виглядає праця С. Русової (1856–1940) «Що то є автономно-федеративний лад» [21]. Книгу обсягом у 40 с. і за ціною 60 коп. було видано товариством «Стара громада» в Києві. На тлі історичного

екскурсу автор навела детальний відсотковий склад тогочасної Росії, де вказала, що великороси, як найбільший народ, становлять 43,3 % від усього населення, а українці в цій палітрі посідають друге місце – 17,4 % від загалу й кількісно істотно відриваються від інших народностей: поляки – 6,1 %, білоруси – 4,5 %, євреї – 3,9 %, татари – 2,9 %, німці – 1,4 %, литовці – 1,2 %, латиші – 1,1 %, башкири – 1,0 %, грузини – 1 %, решта народів – менше 1 % [21, с. 5]. Солідаризуючись з ідеєю національно-територіальної автономії від Голови УЦР М. Грушевського [21, с. 12], С. Русова актуалізувала напрацьований Кирило-Мефодіївським братством «Всеслов'янський собор», на чолі якого стояв «виборний Голова» [21, с. 27–28], а також Статут автономного ладу, укладений Союзом автономістів-федералістів у першій Державній думі імператорської Росії [21, с. 32–37].

Треба зазначити, що ідея національно-територіальної автономії розглядалася як «перше і головне домагання українського народу» ще до проголошення Першого Універсалу УЦР. Про це свідчить доповідь члена УЦР Ф. Крижановського (1878–1938), яка пролунала на Всеукраїнському національному конгресі в Києві, який відбувся 6–8 квітня 1917 р. [9]. Позиції останнього наближалися до зразків конфедеративного устрою, адже до загальнодержавних питань він відносив лише міжнародні зносини [9, с. 1]. Вельми оригінальними виглядають міркування Ф. Крижановського стосовно місця проведення Установчих зборів. На його думку, перевагу треба віддати Петрограду (оригінальний текст подано без виправлень. – Прим. Л. Д.): «Москва не тільки город промислової і торговельної буржуазії, досить поміркованої і шовіністичної, город купців і усяких грошових тузів, але й осередок Великоросійського Централізму, це город Централістичної ідеології. Що ж до Петрограду, то це город по своєму обличчю інтернаціональний (міжнародний). По соціальному ж своєму складові Петроград – город пролетаріату і осередок революції. Поклик на те, що установчим зборам, коли їх скличуть у Петрограді, прийдеться працювати "під погрозою солдатських штиків" нас не лякає, бо такі ж самі штики є і у Москві, а вдруге, Петроградські військові часті на дві третини своєї кількості складаються із українців; своїх же людей нам нема чого боятися...» [9, с. 9]. Про небезпеку централістичних законів для України засте-

рігав і член УЦР від партії соціалістів-революціонерів В. Кедровський (1890–1970) [8]. Останні, за його висловом, «однімали у нашого народу його розум, вбивали його душу» [8, с. 11].

Важливим кроком на шляху встановлення автономного республіканського ладу в Україні, на думку автономістської більшості УЦР, було проведення Всеросійських установчих зборів. Їх, як остаточне прощання з монархічною формою правління, з надією очікував згадуваний Ф. Матушевський [14].

Автором найґрунтовнішої праці, присвяченої питанню автономної України, став український соціал-демократ М. Порш (1879–1944). Його 80-сторінкова книга «Автономія України і соціал-демократія» вийшла в друкарні акціонерного товариства «Петро Барський у Києві», коштувала 1 крб і вочевидь мала успіх у читачів, адже перевидавалася вдруге [20]. Складена з трьох розділів і додатків (документів УСДРП 1897 р., 1905 р., 1917 р.) книга порушувала питання національної неволі [20, с. 1–13], трактувала автономію як спосіб визволення з неї [20, с. 14–37] та подавала багатоаспектний аналіз майбутньої «автономної України» [20, с. 38–74]. Варто підкреслити, що наявність комуністичного гасла «Пролетарі всіх країн єднайтеся» на титулці праці українського соціал-демократа не позбавила книгу гострих патріотичних висловлювань з його боку. Так, спираючись на статистику розселення українського етносу, М. Порш відносив до території України: Хотинський повіт Бесарабської губернії; Брестський та Кобринський повіти Гродненської губернії; Грубешівський і Томашівський повіти Люблінської губернії; Влодавський повіт Сідлецької губернії; Бирючський, Богучарський, Валуйський та Острогозький повіти Воронізької губернії; Грайворонський, Новооскольський і Путівльський повіти Курської губернії; Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський повіти Таврійської губернії; Новогеоргієвський повіт Ставропольської губернії; Таганрозький округ Донської області; Катеринодарський, Єйський і Темрюцький округи Кубанської області [20, с. 60–62]. Крім того, визнаючи таку фундаментальну характеристику української нації, як її домінувальна селянськість, М. Порш підкреслював, що завдяки тому, що українці в переважній більшості живуть у селах, вони переважають у різних частинах країни: «В Донщині, в

Ростовській окрузі українців на селах живе більше, ніж всіх інших народів разом. В Холмському повіті Люблінської губернії мешкає 38 % українців, в Більському повіті Сідлецької губернії – 48 %, в Більському повіті Гродненської губернії – 42 %, в Суджанському повіті Курської губернії – 43,5 %, в Корочанському повіті Курщини – 34,7 %, в Рильському повіті Курщини – 33 %» [20, с. 63].

У розбудові «автономної України» М. Порш говорив про необхідність створення сейму на основі рівного й прямого виборчого права та наявності лише вікового цензу (участь у голосуванні з 18 років). Для проведення виборів політик пропонував поділити країну на округи по 100 тис. осіб у кожному, намагаючись при цьому забезпечити, щоб у кожному виборчому окрузі «жила одна нація» [20, с. 64]. Депутати сейму (посли, як їх називає М. Порш) мали обиратися на два роки. Їхніми зусиллями, на виборній основі й також на два роки, мусила обиратися Рада міністрів [20, с. 65]. Задля забезпечення народу відчуттям хазяїна власної долі сейм мав дослухатися до законодавчої ініціативи низів, народних референдумів та реалізувати ідею «вільного самопорядкування сел, міст, волостів, повітів і країв» [20, с. 65].

Цитована книга М. Порша не була позбавлена й переможного пафосу. Автор із захопленням писав, що «Велика Революція в Росії» [ідеться про Лютневу (1917 р.) революцію. – Прим. Л. Д.] розбила «кайдани самодержавного ладу» і виявила «величне пробудження» українського народу до «вільного, творчого національного життя», «непереможну силу народного змагання до автономії України» [20, с. 73]. Піднесений настрій національної розбудови, але в контексті міжнаціональних відносин, поділяв і Ф. Матушевський. У своїй книзі «Права національних меншостей» він писав, що Україна вийшла з «брудної тюрми народів на свіже й ясне прозоре повітря вільної України» та не допустить заплямувати цей чистий прапор «брудом шовінізму і зненависті до національних меншостей на Вкраїні» [13, с. 16]. Переможним духом національного будівництва сповнена й громадська лірика члена УЦР М. Левитського (1859–1936) [10].

Актуальній проблемі постреволюційного періоду 1917 р. в Україні, коли патріотична громадськість шукала відповідь на питання власного державного устрою, присвячена книга «Автономія України»

[3], написана делегованим від українських соціал-демократів члена УЦР С. Вікула (1890–1937). Як і попередні автори, він відстоював позиції автономії України в складі демократичної республіканської федеративної Росії, а як редактор «Робітничої газети» (органу друку УСДРП) – поширював цю ідею серед широких мас.

Загалом для автономістів УЦР здобуття автономного статусу України було діалектичним продовженням антисамодержавної та антиімперської революції, тож у жодному разі не виглядало зрадницьким. Між тим, на думку самостійницької групи УЦР на чолі з М. Міхновським (1873–1924), автономістська УЦР рухалася саме в бік національної зради (після проголошення її Другого Універсалу міхновці навіть повстали проти УЦР). У книзі «Відносини до війни», що була автентичною промові, виголошеній підпоручиком М. Міхновським на Першому Всеукраїнському військовому з'їзді 6 травня 1917 р., пропонувалося скористатися Першою світовою війною для здобуття української самостійності: «...у сю війну увійшли українці рабами, але повинні вийти з неї вільними... нації-раби мусять скористатися війною, щоб вирішити свої національні проблеми» [16, с. 7].

До ідеї самостійної України в січні 1918 р. прийшло й автономістське крило УЦР, що знайшло відображення у її Четвертому Універсалі. Мотивації цього тактичного дрейфу в книзі «Через що Україна мусіла відрізниться від Росії» пояснив уже згадуваний нами Н. Григоріїв (працю було надруковано під його псевдонімом – Григорій Наш) [18]. Треба зазначити, що, звинувачуючи Москву в традиційній нещирості, економічній експлуатації та культурних утисках, науковець, тим не менше, допускав тимчасовість розриву з Росією. Із цього приводу він писав: «...Розуміється, що це не означає, що ми хочемо завше буть самостійниками. Коли втихне світова війна, коли настане лад в сусідніх землях бувшої Російської імперії, тоді ми ще побачимо, як буде для нас вигідно, то може ми ще й пристанемо на спілку з деякими з тих земель, бо наше завдання йде до того, аби всі народи всього світу об'єднались в одну велику вільну спілку» [18, с. 12]. Із цитати стає зрозумілим, що принаймні деяка частина автономістів УЦР навіть після проголошення самостійної УНР насамперед шанувала імперський простір, розглядаючи останній

як основу для створення всесвітнього союзу народів і їхніх держав. Зазначена позиція українського есера Н. Григоріїва найбільш виразно віддзеркалилася в марксистсько-ленінсько-сталінській ідеї всесвітньої пролетарської революції та встановлення єдиного комуністичного співжиття на Землі.

До авторів, які одночасно працювали в царині суспільно-політичної та соціально-економічної тематик, належав член УЦР від української соціал-демократичної партії, перший в Україні Генеральний секретар із судових справ В. Садовський (1886–1947). У порічних фондах 1917–1918 рр. зберігаються дві його публіцистичні праці: книга «Капіталізм і соціалізм» [22] та «Професіональні союзи» (назву наведено в авторській редакції. – Прим. Л. Д.) [23]. Обидві вийшли у видавництві «Дзвін». У першій автор вивчав характеристики капіталістичного та соціалістичного устроїв, у другій порушував проблему створення професійних спілок – міцних громадських об'єднань галузевих робітників, які б скеровували процеси новонародженої національної економіки на засадах справедливого ставлення до людини праці. Названу 16-сторінкову брошуру було надруковано вже згадуваним товариством «Петро Барський у Києві», коштувала прийнятні для освіченого робітника 25 коп. Праця вміщувала зразок статуту, що складався з 8 розділів та охоплював як організаційні, так і функціональні аспекти діяльності цих організацій [23, с. 14–16]. За висловом В. Садовського, «після падіння старого режиму робітники повинні мати дужі і міцні організації, які б твердо стояли на сторожі всіх здобутків революції» [23, с. 3]. Автор зазначає, що «професійні союзи мають бути тими робітничими організаціями, які об'єднують усіх робітників кожної даної професії для боротьби за поліпшення економічного становища» [23, с. 4]. В. Садовський пропонував власну програму діяльності профспілок: домагатися скасування додаткових понадурочних робіт; замінити поштучну оплату поденною; скласти колективний договір; забезпечити порядок, щоб на роботу брали тільки членів профспілок; погоджувати непорозуміння в камерах для примирення; встановлювати умови праці, безпечні для здоров'я та життя; проводити боротьбу з безробіттям і надавати допомогу безробітним; проводити широку культурно-просвітницьку роботу; влаштовувати

лекції, забезпечувати роботу бібліотек, читалень, професійних шкіл, курсів, робітничих клубів; домагатися зміцнення матеріального становища; забезпечити право робітників на страйк, бойкот, участь у політичному житті країни [23, с. 5].

Визначальним для української селянської нації завжди залишалося питання справедливого розподілу землі та облаштування її користуванням. Тому не дивно, що члени УЦР ретельно вивчали саме земельну справу. Серед авторів стосовно цієї тематики соціал-демократи Д. Антонович (1877–1945) [1], Б. Мартос (1879–1977) [12], М. Левитський (1859–1936), якого називають «артільним батьком України» [11]. Останній у 1918 р. відзначав 40-літній ювілей своєї кооперативної кар'єри, тож його книга «Про хліборобські спілки-артілі» вийшла більш чітким, ніж зазвичай, друком і з великим фотографічним портретом автора. Примірник видання коштував 90 коп. Називаючи кооперацію «дочкою нужди» [11, с. 1], М. Левитський проводить історичний екскурс від її зародження в 1844 р. в колі голодних ткачів Англії до поширення на теренах України. За його твердженням, спільна (артільна) праця стане запорукою самостійної Української держави: «При добрій нашій згоді, при спільній, братерській роботі, нам не страшні ніякі гадюки, що полізли на Україну, щоб за хліб-сіль її кусати та труїти і руйнувати її вільне державне життя» [11, с. 19].

Однодумець М. Левитського Б. Мартос був першим Генеральним секретарем у земельних справах, тож його праця «Хліборобські спілки. (Що робити з землею)» є урядовим (міністерським) виданням [12]. Форматно наближена до кишенькової книжечка коштувала 35 коп. і складалася із чотирьох розділів. Розділ 1 «Революція і земельне питання» [12, с. 1–5], у якому йшлося про історичний шанс у вирішенні земельного питання, «як того вимагають інтереси трудового люду» [12, с. 1]. Розділ ІІ «Хліборобські товариства» [12, с. 5–14], де обстоювалася ідея великих колективних (кооперативних) господарств на селі, а не дрібних одноосібників, що, по суті, була зреалізована сталінським планом колективізації. Товариська гуртова робота, писав Б. Мартос, зближує людей, робить їх «привітними і веселими» [12, с. 14], у гуртових господарствах можна застосувати машини [12, с. 6], ефективніше використовувати тяглову силу

(коней) [12, с. 6], отримувати більші врожаї [12, с. 8–9], працювати на засадах взаємодопомоги (і калікам, і нездібним до сільгосппраці знайдеться робота), наставництва (десяток розуміючих навчатимуть інших 100 осіб) [12, с. 11–12] та здорового суперництва (соромно працювати гірше і відставати від товариша) [12, с. 7]. Найстрашнішим прогнозом від Б. Мартоса був «недобір зерна», спричинений неможливістю вчасно обробити й засіяти землю через нестачу реманенту, коштів, сил (робочих рук) у дрібного землевласника та помножений на втрати через невивезення зерна за кордон і руйнацію зовнішньої торгівлі держави [12, с. 10–11]. Цікаво, що це пророцтво під час Голодомору 1932–1933 рр. збулося з точністю до навпаки: оспіване Б. Мартосом колективне господарство на селі стало реальністю, а вивіз зерна за кордон безмежним. У розділі III «Хліборобські спілки в Італії» [12, с. 14–17] та розділі IV «Хліборобські спілки на Україні» [12, с. 17–34] (розділи мають історичний зміст), написаних О. Синявським, ішлося про досвід гуртової роботи на селі. Автор розповідав про роботу спілок у селах Зазирки, Воргол, про діяльність Воздвиженського трудового братства, які діяли в Глухівському повіті на Чернігівщині, та хліборобської спілки в с. Морозівка Переяславського повіту на Полтавщині.

Щодо вищезгадуваного колеги Б. Мартоса по партії, то видана в Ромнах 16-сторінкова 15-копійчана книжечка Д. Антоновича «Земельна справа на Україні» [1] порушувала питання самоврядності української землі та міграції світового селянства. Автор писав, що «треба, щоб інші країни не визискували української землі, треба, щоб Україна сама у себе, на своїх власних установчих зборах завела свій лад, сама вирішила і свою земельну справу, і всі інші справи» [1, с. 9]. Масштаб мислення Д. Антоновича впритул наблизився до принципів сучасного Європейського Союзу, адже передбачав, що «загальнодержавні закони повинні дбати, щоб було вільним право переселення, і щоб в тих країнах, де багато вільної необробленої землі [до таких, порівнюючи щільність населення з Німеччиною, автор відносив і Україну. – Прим. Л. Д.], щоб не могли забороняти на ці землі переселюватися з країн, де людей тісно, а землі мало. Так само загальнодержавні закони повинні дбати, щоб переселенці мали однакове право з місцевими мешканцями в виборах до краєвих

комітетів і інших і щоб, взагалі, мешканці не відгорожувались від переселенців ніякими правами. Навпаки, коли переселенці, люде іншої нації і їх збирається чимало, то за ними мусять бути признані права національних меншостей» [1, с. 16].

На тлі далекоглядних соціально-економічних проєктів міркування членів УЦР у культурній царині були гостро дискусійними та містили персональні оціночні судження. Так, перший (до М. Грушевського) голова УЦР В. Науменко (1852–1919) міркував над питанням, як не треба викладати історію української культури [17]. Він нещадно розкритикував тогочасного приват-доцента Київського університету І. Огієнка за читаний ним курс «в Українському народнім університеті» та виданий на його підставі підручник вартістю у 5 крб. На думку В. Науменка, у викладанні української культури є неприпустимим застосований І. Огієнком «рекламно-панегиристичний тон» [17, с. 2]. Автора обурює той факт, що дипломований історик говорить про писані «нашою українською мовою» Литовські статути, адже останні, вочевидь, «характеризують так звану западну руську мову» [17, с. 3]. За висловом В. Науменка, І. Огієнко мало турбується про наведення дійсно наукових фактів, його головна мета є пропагандистською (довести переваги української культури, поширеність останньої в Москві) [17, с. 5]. Не втішає автора й обкладинка підручника, на якій зображено козака Мамая з підписом «Козак – душа правдивая, сорочки не має, коли не п'є, так нужу [воші. – Прим. Л. Д.] б'є, а все не гуляє» [17, с. 16]. Глузуючи з ілюстрації, автор зазначає: «Малюнки на обкладинці звичайно символізують ґрунтовну думку, що проводиться в книжці. Добра ж тут вийшла символізація» [17, с. 16]. Загалом В. Науменко, не озираючись на авторитети, відверто звинуватив університетського викладача в низькому фаховому рівні. Між тим І. Огієнко (він же митрополит Іларіон), співпрацюючи з урядом УЦР, був одним з будівничих української освітянської галузі, а за часів Директорії УНР став міністром освіти.

Висновки. Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що в друкованій спадщині членів УЦР чимало публіцистики, тексти якої: віддзеркалюють найбільш актуальні проблеми, оголюють «нерв» тогочасної громадянської свідомості й розкривають пануючі

суспільні настрої; показують рефлексії політиків столітньої давнини на важливі для України та для них особисто події; містять маловідомі чи з різних причин забуті історичні факти; репрезентують багатопартійність як провідну і визначальну характеристику внутрішньополітичного життя України в один з найгостріших моментів національного державотворення; підтверджують факт існування різних підходів у справі реалізації ідей державного будівництва в Україні. Провідними темами публіцистичних праць членів Української Центральної Ради були питання пошуку форм державного устрою та управління в новозбудованій Україні, проведення земельної реформи, організації соціально-економічного й культурного життя. Щодо біографій авторів опрацьованої нами публіцистики, то останні мають спільну рису – їхня політична кар'єра розпочиналася в одній з українських партій, досягла апогею за часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., а завершилася у вимушеній еміграції [Д. Антонович, Н. Григоріїв, В. Кедровський, Б. Мартос, М. Порш, С. Русова, В. Садовський (останній був депортований із Чехословаччини в УРСР у травні 1945 р.)]. Лише двоє фігурантів нашого дослідження померли своєю смертю в Україні (Ф. Матушевський, М. Левитський). Тих небагатьох, кого оминуло розставання з батьківщиною, спіткала доля жертв радянської тиранії: В. Науменка було розстріляно ВУЧК у 1919 р., М. Міхновського було доведено ОГПУ до самогубства в 1924 р., С. Вікула розстріляно в Сандармосі в 1937 р., Ф. Крижановського – у Києві в 1938 р. Вивезеного з Праги після капітуляції Третього Рейху професора Українського Вільного університету В. Садовського замордували в Лук'янівській тюрмі Києва в 1947 р. З огляду на сумні констатації наукова вага та суспільна затребуваність публіцистичної спадщини членів УЦР є вкрай високою.

Список бібліографічних посилань

1. Антонович Д. Земельна справа на Україні (УСДРП). Ромни : Робітн. газ., 1917. 16 с.

2. Винниченко В. Публіцистика. Нью-Йорк – Київ : Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2002. 387 с.

3. Вікул С. Автономія України. Київ : Криниця, 1917. 15 с.

4. Григорьєв-Наш. Якої республіки треба бідним людям. Київ : Криниця, 1917. 14 с.

5. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2002. Т. 1. С. 47–62.

6. Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) : у 2 т. Київ : Дух і літера, 2014. 544 с.

7. Житков О. А. Аграрне питання доби Української революції в пропагандистській літературі 1917–1918 рр. Вісн. Черкаського ун-ту. 2014. № 29 (322). С. 24–28.

8. Кедровський В. Чого хоче Українська партія соціалістів-революціонерів (популярний виклад для війська). Київ : Видання ЦК УПСР. № 7, 1917. 15 с.

9. Крижановський Ф. Автономія України і Всеросійські Установчі збори (щодо нашої тактики) : доклад, прочитаний на першому Всеукраїнському національному конгресі у Києві, 6–9 квітня 1917. Київ : б. в., 1917. 10 с.

10. Левитський М. Вільна Україна. Єлисаветград : Спілка, 1918. 16 с.

11. Левитський М. В. Про хліборобські спілки-артілі. Київ : Видання Центр. Укр. с.-г. кооперат. союзу № 1 ; Друкарня «Культура і знання», 1918. 19 с.

12. Мартос Б., Синявський О. Хліборобські спілки (Що робити з землею). Київ : Генеральне секретарство по земельним справам ; Друкарня «Последних Новостей», 1918. 34 с.

13. Матушевський Ф. Права національних меншостей. Київ : Видання Союзу Укр. автономістів-федералістів. № 2. 1917. 16 с.

14. Матушевський Ф. Установче зібрання. Київ : Видання автономістів-федералістів, 1917. 8 с.

15. Матушевський Ф. Царь чи республіка? Суми : Видання Товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка. № 1. 1917. 7 с.

16. Міхновський М. Відносини до війни. Київ : Військ. т-во ім. П. Полуботка ; Вид-во «Час», 1917. 8 с.

17. Науменко В. Як не треба викладати історію української культури. Київ : Друкарня АТ «Петро Барський», 1918. 16 с.

18. Наш Гр. Через що Україна мусіла відрізниться від Росії. Київ : Видання ЦК Укр. Селян. Спілки. Серія політична № 1. 1918. 12 с.

19. Петлюра С. В. Вибрані твори і документи. Київ : Довіра, 1994. 269 с.

20. Порш М. Україна і соціал-демократія. Київ : Знаття – то сила, 1917. 80 с.

21. Русова С. Що то є автономно-федеративний лад. Київ : Т-во «Стара Громада», 1917. 40 с.

22. Садовський В. Капіталізм і Соціалізм. Київ – Харків : Дзвін, 1918. 28 с.

23. Садовський В. Професіональні союзи. Київ – Харків : Дзвін, 1917. 16 с.

References

1. Antonovych, D. (1917). Zemelna sprava na Ukraini (USDRP) [The land issue on Ukraine]. Romny: Robitnycha hazeta [in Ukrainian].

2. Vynnychenko, V. (2002). Publitsystyka [Publicism]. Niu-York-Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny [in Ukrainian].

3. Vikul, S. (1917). Avtonomiia Ukrainy [Autonomy of Ukraine]. Kyiv: Krynytsia [in Ukrainian].

4. Hryhoriev-Nash. (1917). Yakoi respubliky treba bidnym liudiam [What kind of republic do poor people need]. Kyiv: Krynytsia [in Ukrainian].

5. Hrushevsky, M. S. (2002). Tvory: u 50 t. [Oeuvres: in 50 v.]. Vol. 1. Pp. 47-62. Lviv: Svit. T. 1. Pp. 47-62 [in Ukrainian].

6. Yefremov, S. (2014). Publitsystyka revoliutsiinoi doby (1917-1920 rr.) u 2 t. [Publicism of the war time (1917-1920) in 2 v.]. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

7. Zhytkov, O. A. (2014). Ahrarne pytannia doby Ukrainskoi revoliutsii v propahandystskii literaturi 1917-1918 rr. [The agrarian question during the Ukrainian Revolution in propaganda literature of 1917-1918]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu – Bulletin of Cherkasy University, 29*(322), 24-28 [in Ukrainian].

8. Kedrovskyi, V. (1917). Choho khoche Ukrainska partiia sotsialistiv-revoliutsioneriv (populiarnyi vyklad dlia viiska) [What the Ukrainian

Party of Socialist Revolutionaries wants (popular presentation for the Army)]. No. 7. Kyiv: Vydannia TsK UPSR [in Ukrainian].

9. Kryzhanovskyi, F. (1917). Avtonomiia Ukrainy i Vserosiiski Ustanovchi zbory (shchodo nashoi taktyky) [Ukrainian Autonomy and the All-Russian Constituent Assembly (regarding our tactics): a report at the first All-Ukrainian National Congress in Kyiv, April 6-9, 1917]. Kyiv [in Ukrainian].

10. Levytskyi, M. (1918). Vilna Ukraina [Free Ukraine]. Yelisavetgrad: Spilka [in Ukrainian].

11. Levytskyi, M.V. (1918) Pro khliborobski spilky-artili [On agricultural unions-artels]. Kyiv: Vydannia Tsentralnoho Ukrainskoho silskohospodarskoho kooperatyvnoho soiuzu № 1; Drukarnia "Kultura i znannia" [in Ukrainian].

12. Martos, B., Syniavskyi, O. (1918). Khliborobski spilky (Shcho robyty z zemleiu) [Agricultural unions (what to do with the land)]. Kyiv: Heneralne sekretarstvo po zemelnym spravam, Drukarnia "Poslednikh Novostei" [in Ukrainian].

13. Matushevskyi, F. (2017). Prava natsionalnykh menshostei [National minorities' rights]. Kyiv: Vydannia Soiuzu Ukrainskykh avtonomistiv-federalistiv № 2 [in Ukrainian].

14. Matushevskyi, F. (1917). Ustanovche zibrannia [Constituent Assembly]. Kyiv: Vydannia avtonomistiv-federalistiv [in Ukrainian].

15. Matushevskyi, F. (1917). Tsar chy respublika? [Tsar or republic?]. Sumy: Vydannia Tovarystva "Prosvita" imeni T. H. Shevchenka № 1 [in Ukrainian].

16. Mikhnovskyi, M. (1917). Vidnosyny do viiny [Attitude towards the war]. Kyiv: Viiskove tovarystvo imeni P. Polubotka; Vydavnytstvo "Chas" [in Ukrainian].

17. Naumenko, V. (1918). Yak ne treba vykladaty istoriiu ukrainskoi kultury [How we should not teach the history of Ukrainian culture]. Kyiv: Drukarnia Aktsionernoho Tovarystva "Petro Barskyi" [in Ukrainian].

18. Nash, Hr. (1918). Cherez shcho Ukraina musila vidriznytsia vid Rosii [Why did Ukraine have to differentiate itself from Russia?]. Kyiv: Vydannia TsK Ukrainskoi Selianskoi Spilky, Seriia politychna № 1 [in Ukrainian].

19. Petliura, S. V. (1994). Vybrani tvory i dokumenty [Selected works and documents]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

20. Porsh, M. (1917). Ukraina i sotsial-demokratiia [Ukraine and social-democracy]. Kyiv: Znattia – to syla [in Ukrainian].

21. Rusova, S. (1917). Shcho to ye avtonomno-federatyvnyi lad [What is a federal system]. Kyiv: Tovarystvo "Stara Hromada" [in Ukrainian].

22. Sadovskyi, V. (1918). Kapitalizm i Sotsializm [Capitalism and socialism]. Kyiv – Kharkiv: Dzvin [in Ukrainian].

23. Sadovskyi, V. (1917). Profesionalni soiuzy [Trade-unions]. Kyiv-Kharkiv: Dzvin [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.08.2025.

Larysa Doiar,
PhD (History), Associate Professor,
Head of the State Archive of Printing
Book Chamber of Ukraine
27 Leonid Kadenyuk Ave., Kyiv 02094, Ukraine
e-mail: lardoyar@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0789-2462

Published Legacy of the Members of the Ukrainian Central Rada: Rare Publications from the Collection of the Book Chamber of Ukraine

The proposed article raises the problem of the source base on the issue of national statehood. The research examines the legacy of the members of the Ukrainian Central Rada – printed works kept in the collection of the Book Chamber of Ukraine. The article presents a study of the journalistic works by authors, and there are many figures which are little-known to the general public, among them (Valentyn Sadovskyi, Volodymyr Kedrovskyi, Fedir Kryzhanovskyi, Fedir Matushevskyi, Serhiy Vikul, etc.). The researcher pursued the goal of updating and deepening the study of printed books kept in the Book Chamber of Ukraine. The main task of this research was the analysis of rare printed publications from the era of Ukrainian national statehood, presented in the Catalog of Books in Special Storage of the Book Chamber of Ukraine. The presented article meets the requirements of scientific methodology, is based on its fundamental principles (historicism, comprehensiveness, objectivity) and applies general and special methods of scientific research, the most widely used of which are description and classification (general), content analysis and historical-comparative (special). The scientific novelty of this investigation is in the use of previously unexplored book publications, their absence in the

coverage of that time socio-political processes. The result of the research is the generalization of the journalistic heritage of the deputies of the first Ukrainian parliament, its relay in the context of state-building needs, in particular, the search for forms of state structure and public administration, the organization of socio-economic and cultural life, the presentation of Ukraine in the external arena, etc. The presented study is marked by the introduction into scientific circulation of book publications that have not been studied before, the bibliographical description of which is contained in the card catalogs of the aforementioned scientific institution. The author proved that these printed sources are able to enrich the ideas accumulated by domestic science regarding the era of national liberation struggles of the first quarter of the last century. In her further research, the author plans to consider other literary legacy of UCR members, namely: their scientific works, educational and methodological publications, artworks, etc. The practical significance of the research is in the possibility of its further use as a section of a one-man monograph.

Keywords: special fund, card catalog, printed heritage of the Ukrainian Central Council, journalistic works of UCR members, publications of Ukrainian political parties, state and private publishing and printing houses.

https://doi.org/10.15407/np.75.425
УДК 069:94](477)НМІУ:[930.253:069(477)ВУАН

Леся Іващук,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-2186-1059

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ МУЗЕЇВ ВУАН У СКЛАДІ АРХІВУ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У праці проаналізовано архівну спадщину музейних установ Всеукраїнської академії наук у складі Архіву Національного музею історії України. За допомогою фонду Р-1260 висвітлено процес передачі майна Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка (Кабінет-музей) і Музею українських діячів науки та мистецтва до складу Національного музею історії України після реорганізації Всеукраїнської академії наук, а також дореволюційну діяльність Музею мистецтв, зокрема офіційне листування засновника музею Б. Ханенка. У процесі наукового дослідження висвітлено епістолярну спадщину, списки експонатів, плани, звіти. Проведено аналіз і класифікацію архівних комплексів. Висвітлено значний внесок у створення, розвиток та поповнення архівних фондів академічних музейних установ О. Новицького, Л. Заглади, В. Козловської і Є. Дзбановського.

Ключові слова: Музей українських діячів науки та мистецтва, Кабінет-музей антропології та етнології ім. Ф. Вовка, Музей мистецтв, Архів Національного музею історії України.

Актуальність дослідження. Задля продовження дослідження подальшої долі музейних колекцій наукових установ Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) у статті розглянуто документальну спадщину академічних музеїв у складі фонду Р-1260 Архіву Національного музею історії України (далі – НМІУ). Важливість цього дослідження полягає в розкритті подальшої долі музейних колекцій академічних наукових установ після реорганізації ВУАН у 1934 р., а саме Музею українських діячів науки та мистецтва (далі – МУДНМ)

© Л. Іващук, 2025

і Кабінету-музею. Винятком служать два важливі архівні документи щодо заснування, а також дореволюційної життєдіяльності Музею мистецтв при ВУАН за історичний період 1901–1907 рр., які розкривають значення внеску української інтелігенції в розвиток культурної спадщини. Найбільшу дослідницьку базу залишив нам Кабінет-музей, серед документів якого й досі значну цінність становлять польові матеріали та творчі рукописи.

Особливе значення мають документи МУДНМ – як такого, що припинив своє існування, його фонди є важливою базою біографічних досліджень в Україні. Важливими є колекційні документи та ті, що відображають збір й упорядкування біографічних матеріалів щодо провідних діячів науки та мистецтва; опис документів, особистих речей; фотодокументи, епістолярна спадщина українських учених.

У процесі висвітлення архівної спадщини музейних установ показано значний внесок у створення, розвиток і поповнення архівних фондів академічних музейних установ О. Новицького, Л. Заглади, В. Козловської та Є. Дзбановського.

Метою наукового дослідження є висвітлення долі музейних колекцій академічних наукових установ після реорганізації ВУАН у першій половині 1930-х років, а також Музею мистецтв до його включення в склад академії шляхом вивчення архівного фонду Р-1260 НМІУ.

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж десятиліть незалежності України багато видатних і знаних науковців досліджували історію виникнення, поповнення та комплектації архівних фондів музеїв ВУАН у процесі висвітлення існування й діяльності академічних установ. Наприклад, В. Тиндик у своєму доробку щодо історії формування етнографічної колекції Національного музею історії України вказує, що частина музейних експонатів потрапила до Історичного музею [6, с. 117]. Частина архівної спадщини МУДНМ надійшла до Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України, детальний опис архівного зібрання міститься в монографії Л. Іващук [2, с. 214–217]. Проте автором статті не було помічено опублікованих праць стосовно опису архівних документів щодо передачі музейних колекцій МУДНМ і Кабінету-музею.

Щодо дореволюційної діяльності Музею мистецтв привертає увагу стаття О. Рославець про Б. Ханенка, засновника Київського музею західного та східного мистецтва, присвячена до 150-річчя з дня його народження [4, с. 5–13].

Виклад основного матеріалу. Група архівних документів, які стосуються раннього, дореволюційного періоду існування сучасного Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків неможливо оминути увагою. Серед епістолярної спадщини історичного періоду 1901–1907 рр. засновників музею, подружжя українських підприємців і меценатів Ханенків, міститься офіційне листування з міністром Імператорського двору та членом Державної ради генерал-ад'ютантом бароном В. Фредериксом.

У друкованій доповідній записці голови правління Київського товариства старожитностей та мистецтв Б. Ханенка йдеться про Київський художньо-промисловий і науковий музей імператора Миколи II, побудований на надані імператором кошти, а також на пожертвування приватних осіб.

У зв'язку з користю, яку приносив музей, у 1901 р. було призначено матеріальну допомогу в розмірі 1 тис. 500 руб. на рік терміном на п'ять років, видачу цієї допомоги продовжено ще на один рік. Крім допомоги, від казни музей отримував субсидію від м. Київ у розмірі 1 тис. руб., а також прибуток від платних виставок – ще до 1 тис. руб. на рік. Витрати на утримання музею та зарплати працівникам становили від 6 тис. до 7 тис. руб. на рік; дефіцит покривався частиною коштів від приватних осіб.

Будівлю музею було розташовано на схилі гори, під час його будівництва було облаштовано колодязі вздовж стін. Проте колодязів виявилося недостатньо, на нижній поверх просочувалися ґрунтові води. Тож необхідно було здійснити дренаж та ізоляцію стін вартістю 13 тис. 083 руб. 27 к. [9, арк. 4–7].

Серед кошторисів виконаних будівельних і ремонтних робіт зберігається офіційна відповідь-відмова Міністерства фінансів, Державної скарбниці від 13 листопада 1906 р. Б. Ханенку з огляду на скрутне матеріальне становище державної скарбниці [9, арк. 9]. Урешті-решт заможні родини Києва зібрали та надали кошти на існування музею. До списку жертводавців рукою Б. Ханенка

записано прізвища відомих українських меценатів Терещенків, Ханенків, Харитоненків, Симиренків, Тарновських. Сума у 243 тис. 801 руб., що вистачило б не лише на ремонт приміщення [8, арк. 32].

Постановою Президії ВУАН від 13 лютого 1934 р. Музей мистецтв, Музей етнології, Театральний музей і МУДНМ передано у відання НКО УСРР, а Музей антропології перейменовано в Музей докапіталістичних форм (пізніше – у Музей археології), який увійшов до складу Інституту історії матеріальної культури (з 1936 р. – Інститут археології АН УРСР). Майже всі музейні колекції за виключенням Музею мистецтв зберігалися на території Печерської лаври, так званого Музейного містечка.

Що стосується архівних згадок про МУДНМ, у фонді Р-1260 зберігаються акти, протоколи, списки експонатів Всеукраїнського історичного музею за 1931 р., а також листи, довідки про музейні надходження в період 1936–1937 рр. [10, 11].

Після ліквідації МУДНМ частина зібрання потрапила до Історичного музею, частина – до Державної бібліотеки Всеукраїнської академії наук. Як вказано в «Короткому топографічному описі матеріалів колишнього Музею діячів України за 04.07.1942 р.», який зберігається в ІР НБУВ, рукописні матеріали в кількості понад 100 папок з музею надійшли у Відділ рукописів (тоді – Інститут рукопису) [7, арк. 34–41, 45–48].

Безпосередньо Історичний музей був розташований на той час у Всеукраїнському музейному містечку, поряд з колишніми МУДНМ і Кабінетом-музеєм, які розміщувалися в корпусі № 24. Тож науковці описували, складали акти вилучення та прийому, а також часто вручну переміщали експонати з приміщення в приміщення. Цінні експонати були звалені докупи на підлозі, про реєстрові списки не йшлося. Як свідчать п’ять актів про передачу майна до Всеукраїнського музею ім. Т. Г. Шевченка впродовж періоду з травня по жовтень 1934 р., речі були складені на першому поверсі в канцелярії, на другому поверсі у двох прохідних кімнатах і в прибудованих сараях Кабінету-музею. Стан і спосіб зберігання колекцій експонатів неприємно вражав. Колекції МУДНМ валялися вперемішку із зібранням музею П. Потоцького. До речі, у роки перебування установи в складі ВУАН музейні фонди нараховували близько 20 тис.

експонатів, організовувалися виставки. Друковані видання музею, які засвідчують це: «Каталог виставки пам'яті Івана Левицького-Нечуя 1838–1918–1928» [3], Є. Рудинська «Листи В. Горленка до Панаса Мирного (1883–1905)» [5], «Збірник Музею діячів науки та мистецтва України» (1930 р.) [1].

Для того щоб прийняти експонати за інвентарними записами, потрібно було ретельно провести роботу з їх упорядкування та систематизації. Тому приймали їх у кількісному обрахунку за розподілом на категорії матеріалів – книги, фото, папери тощо. Тільки з детального огляду ставало зрозумілим приналежність речей тому чи іншому українському діячу. Меблі, вітрини, особисті речі, книги, музичні інструменти, картини, посуд, світлини тощо. Колекції М. Лисенка, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки та ін. Особисті речі українського композитора М. Лисенка забрав П. Рулін, перший директор Українського театрального музею [10, арк. 264–265, 283].

Бригада з упорядкування приступила до роботи над матеріалами, що перебували в надзвичайно хаотичному вигляді без жодних заходів для збереження, тому й спостерігалося значне пошкодження речей, тільки частково відмічене нотатками на картках при попередньому впорядкуванні. Наприклад, на альбомах, адресах, диригентській паличці було помітно відсутність срібних накладок та арматури; бюсти діячів – з відсутністю частин і механічними пошкодженнями, частина книжок розпорошена. У такому ж стані перебували картини й музичні інструменти. Попередню систему розташування матеріалів було цілковито зруйновано, не була можлива навіть вибіркова перевірка за документами. Судячи з актів опису та прийому, матеріали було прийнято розташованими за технічними ознаками речей (книжки, порцеляна, скло тощо) без розподілу на персональну належність і походження. Інвентарні номери на речах часто зовсім були відсутні, плутані, не відповідали записам.

Якщо коротко підсумувати прийомні списки, експонати можна було поділити на п'ять груп:

1. Книга експонатів МУДНМ з № 1–16804 включно.

2. Дві інвентарні книги МУДНМ прошнуровані, з печаткою ВУАН із записами; перша з № 1–1850 включно; друга з № 1851–2668.

3. Інвентар господарчого майна музею, прошитий і пропечатаний печаткою ВУАН, із записками від № 1 до 386 включно (частина записів олівцем).

4. Справи музею (переписка, плани, звіти, документи до речового матеріалу в актах тощо) нерозібрані, переплутані без опису й номенклатури в шафі № 23 (запечатано печаткою фонду).

5. Облікові робочі картки в кількості 3 тис. 883 з окресленого нумерацією за категоріями матеріалу, складені науковцями Історичного музею (скульптура – 57, картини та портрети – 330, текстиль – 246, адреси, листи – 44, афіші, схеми, діаграми – 56, фотознімки та негативи – 662, кераміка, скло – 274, папок – 632, книжок – 1464, різні речі – 121).

Речі за межами шаф, вітрин і шухлядок:

1. Бюсти діячів, проєкти пам'ятників, скульптури з гіпсу й пластиліну – усього 57 од.

2. Картини, портрети, фото, репродукції – усього 330 експонатів.

3. Крісло Лесі Українки.

4. Господарчі речі, меблі – 87 од. Зазначено про зіпсований стан м'яких меблів, які знаходилися в коридорі та вестибюлі приміщення. Окремо вказано величезну скриню з нотами. Ще було 24 шафи, забиті музейними експонатами як мотлохом, які без інвентаризації передали до складу фондів Історичного музею.

Крім згаданих матеріалів, прийнято мастичну печатку МУДНМ ВУАН. Співробітник ВУАН В. Базилевич здав, співробітники Всеукраїнського музею ім. Т. Шевченка Ф. Демидчук, Д. Галян, В. Мазур і Ф. Кундеревич складали описи музейного майна [10, арк. 266, 269–270, 278, 402, 410, 417]. Зрештою це був фінал існування МУДНМ.

Не оминула сумна доля «реорганізації» й Кабінет-музей. У списках етнографічних експонатів в Історичному музеї міститься план робіт з перевезення етнографічних колекцій та організації музейного фонду, датований 20 листопада 1934 р., написаний від руки науковим співробітником і бібліотекарем кабінету Є. Дзбановським:

А. Перевезення та концентрація музейних речей у новому приміщенні (на Подолі – тодішнє розташування Історичного музею)

1. Упакування експонатів.

2. Перевезення експонатів і музейних меблів до нового приміщення.

3. Перевезення переданих до Історичного музею речей у нове приміщення.

4. Повернення взятих для виставки експонатів Сільськогосподарському музею.

5. Розпакування перевезеного майна.

Б. Охоронна робота

1. Дезінфекція дерев'яних експонатів.

2. Дезінфекція різних печей.

3. Консервація залізних речей.

4. Консервація тканин (додатковий перегляд).

5. Реставрація експонатів.

6. Ремонт експонатів і меблів, зіпсованих під час перевезень та перенесень.

В. Організація фонду

1. Розташування експонатів.

2. Організація картотеки.

3. Складання списків (за матеріалом та місцем переховування).

Г. Перевірка та складання списків наявного майна [10, арк. 3].

На наступному аркуші план роботи над етнографічним фондом за 1935 р., надрукований колишнім науковим співробітником Кабінету-музею, а із січня 1934 р. – молодшим науковим співробітником Інституту матеріальної культури ВУАН Л. Загладою. Цей план засвідчує передачу музейного фонду Історичному музею. Облік та повторна інвентаризація музейних речей Кабінету-музею згідно з розпорядженням НКО [10, арк. 4].

Л. Заглада у своїй заяві до директора Інституту історії матеріальної культури від 17 березня 1935 р. просить звільнити її від виконання тематичного плану інституту на 1935 р., залишивши за нею виконання плану з етнографічного фонду. Додаючи план роботи над фондом Кабінету-музею, просить обмежитися збиранням матеріалів з літературних та архівних джерел, таким чином відтермінувати польову роботу й закінчення теми на 1936 р. [10, арк. 5–7]. Було складено детальний кошторис на утримання колишнього музею

ВУАН на 1935 р. на суму 20 тис. 250 крб, а також пояснювальна записка [10, арк. 8–13].

Складено опис приблизно 2 тис. од. експонатів колишнього Кабінету-музею ВУАН.

Групи експонатів Музейного фонду:

1. Колекція етнографічних речей із с. Старосілля.

2. Знаряддя праці та побутові речі з різних місцевостей УССР (хліборобські знаряддя, рибальство, бджільництво, скотарство, полювання, гончарство, ткацтво, посуд, транспорт, культові та обрядові речі).

3. Колекція одягу та тканин: українців, болгар, нацменшин і східних народів.

4. Знаряддя праці, побутові речі, зброя різних народів світу.

5. Амулети.

6. Фото, негативи, малюнки [11, арк. 14–41].

Серед списків, актів, листів, довідок про музейні надходження Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка за 1936–1937 рр., складених науковим співробітником В. Козловською, містяться короткі відомості про основні комплекси експонатів колишнього Кабінету-музею ВУАН з документальним матеріалом (датовано 8 липня 1936 р.). Серед них:

1. Колекція Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка.

2. Колекція Археологічного музею Київського університету (старого).

3. Колекція Археологічного кабінету Київського інституту народної освіти (КІНО), який існував у 1920–1930 рр. як Вищий інститут народної освіти ім. М. Драгоманова (ВІНО) на базі зачиненого Університету святого Володимира.

4. Колекція Археологічного музею Вищих жіночих курсів у Києві.

5. Колекція Археологічного музею ВУАН, до якого увійшли збірки зазначених музеїв (№ 1–4).

Отже, за твердженням В. Козловської, при виявленні наявності та характеристиці основних комплексів експонатів Центрального історичного музею потрібно було користуватися інвентарями зазначених музеїв і їхніми архівними матеріалами. Для студіювання археологічних комплексів, що увійшли до складу Центрального

історичного музею, важливим матеріалом були щоденники, польові замітки, кресленники, плани тощо, які стосувалися зазначених розкопів, а також друкований матеріал, пов'язаний з ними [11, арк. 1–27].

Якщо спрацювати на контрасті, то лише на кілька років раніше, під час активної діяльності ВУАН, як показують акти, протоколи, списки експонатів Всеукраїнського історичного музею УРСР за 1931 р., зі складу безпосередньо музею вилучали величезні збірки експонатів до ВУАН у процесі ліквідації археологічного відділу Історичного музею. Хто як не В. Козловська найбільше розуміла склад музейних експозицій, здійснюючи інвентаризацію фондів.

Безпосередньо в актах від 17 листопада 1930 р. до 29 жовтня 1931 р. за дорученням комісії з приймання майна археологічного відділу Історичного музею для передачі його до Кабінету-музею ВУАН представники ВУАН академік О. Новицький, С. Магура та представники Історичного музею, завідувач археологічного відділу В. Козловська, Д. Мовчан засвідчили перелік кількості експонатів: ящики № 34, 52, 53, 59, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87; бочки – № 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50; шухляди – № 36, 37, 51, 54, 55, 35, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 71; вітрини стоячі – № 47, 48, 49; металеві підставки до посуду – 23 великі і 63 малі. Зміст ящиків, бочок, шухляд додавався [11, арк. 96–157, 161–213, 214, 215, 216–222].

Якщо вести перелік експонатів в узагальненому вигляді, то впродовж 1930–1931 рр. за ухвалою спільної комісії зі складу і визначення речей для передачі від Історичного музею до ВУАН було: 575 ящиків, близько 200 прим. книг, 80 шухляд, 63 бочки, стоячих вітрин близько 10 одиниць [11, арк. 223–233, 238]. В. Козловська власноруч здійснила опис складу та кількості експонатів, нею здійснено трудомістку працю з опису величезної кількості наукових експонатів і матеріалів з розкопок [11, арк. 252–294, 295–340, 349–390].

Висновки. Отже, з приводу кількості експонатів, їхнього стану та процесу передачі музейних колекцій академічних наукових установ після реорганізації ВУАН зберігає відповіді фонд Р-1260 Архіву НМІУ. Знайдено акти, листи, довідки, протоколи, списки експонатів Всеукраїнського історичного музею УРСР про музейні надхо-

дження в період до 1941 р. Офіційне листування голови Київського товариства охорони старожитностей і мистецтв Б. Ханенка щодо будівництва Музею мистецтв висвітлює величезний вклад українського мецената в музейну справу.

Академічні музейні структури відіграли вирішальну роль у створенні бази для розвитку документальних фондів, наукові співробітники доклали зусиль для створення музейних комплексів, сформували документальні фонди. Хоча документальну базу з відомих причин, пов'язаних з політичними та ідеологічними умовами 1920–1930 рр., подальшими соціальними катаклізмами, репрезентовано лише частково, база потребує архівознавчої реконструкції, вона розкриває значну цінність документів за складом і змістом для історії формування комплексу музейних архівних фондів.

Список бібліографічних посилань

1. Збірник Музею діячів науки та мистецтва України. Т. 1 : Присвячений Миколі Лисенкові : зб. іст.-філол. від. № 94 / Всеукр. акад. наук. Київ : [б. в.], 1930. 178 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005041 (дата звернення: 16.04.2025).

2. Іващук Л. А. Архівні фонди музейних установ гуманітарного циклу Всеукраїнської академії наук (1918–1934 рр.) : монографія / Нац. акад. наук України ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. 348 с.

3. Каталог виставки пам'яті Івана Левицького-Нечуя, 1838–1918–1928 / Всеукр. акад. наук. Київ, 1928. 68 с.

4. Рославець О. М. Богдан Іванович Ханенко – засновник Київського музею західного та східного мистецтва. *До 150-річчя з дня народження Богдана Івановича Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею* : матеріали наук.-практ. конф. Київський музей західного та східного мистецтва. Київ : Кий, 1999. С. 5–13.

URL: https://khanenko.museum/assets/media/do-150-richchya-bkhanenka-1999r-compressed.pdf (дата звернення: 16.04.2025).

5. Рудинська Є. Я. Листи В. Горленка до Панаса Мирного (1883–1905) / Українська академія наук, Музей українських діячів науки та мистецтва. Київ, 1928. 106 с. : портр. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017777 (дата звернення: 16.04.2025).

6. Тиндик В. М. До історії формування етнографічної колекції НМІУ : матеріали Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка у збірці музею. *Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи* : матеріали ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, лютий 1999 р.). Київ. С. 117–119.

7. Короткий топографічний опис матеріалів колишнього Музею діячів України. 4.07.1942 р. *Ін-т рукописів НБУВ*. Арх. ІР. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 50.

8. Листи міністра імператорського двору та інших осіб до голови Київського товариства охорони старожитностей і мистецтв Б. І. Ханенка з питань будівництва історичного музею. 1901–1907 рр. *Архів НМІУ*. Ф. Р-1260. Оп. № 1 Д. Спр. № 1. 8 арк.

9. Листи голови Київського товариства старожитностей та мистецтв Б. І. Ханенка до Київської казенної палати з питань фінансування будівництва музею. 1925 р. *Архів НМІУ*. Ф. Р-1260. Оп. № 1 Д. Спр. № 2. 11 арк.

10. Копії актів, протоколів, списки експонатів Всеукраїнського історичного музею УРСР. 1931 р. *Архів НМІУ*. Ф. Р-1260. Оп. № 1 Д. Спр. № 18. 453 арк.

11. Списки, акти, листи, довідки про музейні надходження в період до 1941 року. 1936–1937 рр. *Архів НМІУ*. Ф. Р-1260. Оп. № 1 Д. Спр. № 28. 136 арк.

References

1. Zbirnyk Muzeiu diiachiv nauky ta mystetstva Ukrainy [Collection of the Museum of Scientists and Artists of Ukraine]. (Vol. 1: Dedicated to Mykola Lysenko). (1930). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved April 16, 2025, from https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S2

1FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0005041

2. Ivashchuk, L. (2012). Arkhivni fondy muzeinykh ustanov humanitarnoho tsyklu Vseukrainskoi akademii nauk (1918-1934 rr.) [Archival collections of museum institutions of the humanitarian cycle of the Ukrainian Academy of Sciences (1918-1934)] [in Ukrainian].

3. Kataloh vystavky pamiati Ivana Levytskoho-Nechuia, 1838-1918-1928 [Catalogue of the exhibition in memory of Ivan Levytsky-Nechuy, 1838-1918-1928]. (1928). Kyiv [in Ukrainian].

4. Roslavets, O. (1999). Bohdan Ivanovych Khanenko – zasnovnyk Kyivskoho muzeiu zakhidnoho ta skhidnoho mystetstva [Bohdan Ivanovich Khanenko – founder of the Kyiv Museum of Western and Eastern Art]. *To 150th anniversary of Bohdan Ivanovych Khanenko, patron of arts, collector, founder of the museum. Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (pp. 5-13). Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved April 16, 2025, from https://khanenko.museum/assets/media/do-150-richchya-bkhanenka-1999r-compressed.pdf

5. Rudynska, Ye. (1928). Lysty V. Horlenka do Panasa Myrnoho (1883-1905) [Letters from V. Gorlenko to Panas Myrnyi (1883-1905)]. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved April 16, 2025, from http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000017777

6. Tyndyk, V. (1999). Do istorii formuvannia etnohrafichnoi kolektsii NMIU: materialy Muzeiu antropolohii ta etnolohii im. Khv. Vovka u zbirtsi muzeiu [To the history of the formation of the ethnographic collection of NHMU]. *The museum at the turn of the ages: past, present, and future. Proceedings of the Anniversary International Scientific and Practical Conference (February 1999)* (pp. 117-119). Kyiv [in Ukrainian].

7. Korotkyi topohrafichnyi opys materialiv kolyshnoho Muzeiu diiachiv Ukrainy. 4.07.1942 r. [Brief topographical description of the materials of the former Museum of Ukrainian Figures. July 4, 1942]. *Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Archive of the Institute of Manuscripts*. Inventory 1. Unit 47. 50 Fols [in Ukrainian].

8. Lysty ministra imperatorskoho dvoru ta inshykh osib do holovy Kyivskoho tovarystva okhorony starozhytnostei i mystetstv B. I. Khanenka z pytan budivnytstva istorychnoho muzeiu. 1901-1907 rr.

[Letters from the Minister of the Imperial Court and other individuals to the head of the Kyiv Society for the Preservation of Antiquities and Arts, B. I. Khanenko, regarding the construction of a historical museum. 1901-1907]. *Arkhiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy – Archive of the National Museum of Ukrainian History*. Fond R-1260. Inventory 1 D. Unit 1. 8 Fols [in Ukrainian].

9. Lysty holovy Kyivskoho tovarystva starozhytnostei ta mystetstv B. I. Khanenka do Kyivskoi kazennoi palaty z pytan finansuvannia budivnytstva muzeiu. 1925 r. [Letters from B. I. Khanenko, head of the Kyiv Society of Antiquities and Arts, to the Kyiv State Chamber regarding the financing of the museum's construction. 1925]. *Arkhiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy – Archive of the National Museum of Ukrainian History*. Fond R-1260. Inventory 1 D. Unit 2. 11 Fols [in Ukrainian].

10. Kopii aktiv, protokoliv, spysky eksponativ Vseukrainskoho istorychnoho muzeiu URSR. 1931 r. [Copies of acts, protocols, lists of exhibits of the All-Ukrainian Historical Museum of the Ukrainian SSR. 1931]. *Arkhiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy – Archive of the National Museum of Ukrainian History*. Fond R-1260. Inventory 1 D. Unit 18. 453 Fols [in Ukrainian]

11. Spysky, akty, lysty, dovidky pro muzeini nadkhodzhennia v period do 1941 roku. 1936-1937 rr. [Lists, acts, letters, and references regarding museum acquisitions prior to 1941. 1936-1937]. *Arkhiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy – Archive of the National Museum of Ukrainian History*. Fond R-1260. Inventory 1 D. Unit 28. 136 Fols [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.05.2025.

Lesya Ivashchuk,
PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivsky Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: lesya13ivashchuk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-2186-1059

Archival Documents of the Museums of the National Academy of Sciences of Ukraine as Part of the Archive of the National Museum of the History of Ukraine

The work analyzes the archival heritage of museum institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine as part of the Archives of the

National Museum of the History of Ukraine. Using the case of the R-1260 collection, the process of transferring the property of the F. Vovk Cabinet-Museum of Anthropology and Ethnology and the Museum of Ukrainian Scientists and Artists to the National Museum of History of Ukraine after the reorganization of the NAS of Ukraine, is examined, as well as the pre-revolutionary activities of the Museum of Arts, in particular the official correspondence of B. I. Khanenko, who was the founder of the museum.

In the process of research, the epistolary heritage, lists of exhibits, plans and reports were highlighted. The analysis and classification of archival complexes were carried out. The significant contribution made by O. P. Novytsky, L. B. Zaglada, V. E. Kozlovska and E. O. Dzbanovsky to the creation, development and replenishment of archival collections of academic museum institutions, was highlighted. Acts, letters, certificates, protocols, and lists of exhibits of the National Museum of History of Ukraine on museum receipts in the period before 1941, were found. Official correspondence of the head of the Kyiv Society for the Protection of Antiquities and Arts, B. I. Khanenko, regarding the construction of the Museum of Arts, highlights the enormous contribution of the Ukrainian patron to museum work. Academic museum structures played a decisive role in creating a base for the development of documentary collections, researchers made efforts to create museum complexes and form documentary collections. Although the documentary base, for known reasons related to the political and ideological conditions of the 1920s and 1930s and subsequent social cataclysms, is only partially represented and requires archival reconstruction, it reveals the significant value of the documents in terms of composition and content, for the history of the formation of the complex of museum archival collections.

Keywords: Museum of Ukrainian Scientists and Artists, the F. Vovk Cabinet-Museum of Anthropology and Ethnology, Museum of Arts, Archives of the National Museum of History of Ukraine.

https://doi.org/10.15407/np.75.439
УДК 050:001]-027.27(477):336

Анна Радченко,
кандидат геологічних наук, старший дослідник, директор,
Видавничий дім «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, Київ, 01024, Україна
e-mail: radchenko@nas.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0276-6398

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ: ФІНАНСОВІ МОДЕЛІ НАУКОВИХ ЖУРНАЛІВ

У статті зроблено спробу проаналізувати види та особливості фінансових моделей наукових журналів. Обґрунтовано необхідність визначити й чітко окреслити фінансові моделі на вебсайтах усіх академічних журналів відповідно до вимог наукометричних баз, МОН України та НАН України. Показано, що серед періодичних видань НАН України найліпше відповідає вимогам світових агрегаторів група «журнали НАН України» – третина від усіх періодичних видань Академії. Однак навіть серед них лише 8 % мають чітко визначену й описану на вебсайті фінансову модель, яка передбачає оплату публікації. Такий стан справ засвідчує необхідність приділення уваги цьому питанню як частині сучасної видавничої культури в умовах відкритого доступу і вказує на можливі шляхи нарощення ресурсного забезпечення видань для впровадження принципів відкритої науки у європейському розумінні.

Ключові слова: наукове періодичне фахове видання, вебсайт наукового журналу, фінансова модель наукового журналу, відкритий доступ, APC, публікаційна етика.

Актуальність дослідження. Спеціалізовані періодичні видання є надзвичайно важливою ланкою наукової діяльності та комунікації. Вони необхідні науковцеві для представлення власних ідей і результатів, ознайомлення із загальним перебігом наукового процесу в певній царині, пошуку можливої співпраці з колегами, а також здобуття необхідних атестаційних показників. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3] визначає наукове видання

[3] Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2025

© А. Радченко, 2025

(ст. 1, п. 18) як «твір… наукового характеру, що пройшов процедуру наукового рецензування та затвердження до друку вченою (науковою, науково-технічною, технічною) радою наукової установи або вищого навчального закладу, редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або в інший спосіб, містить інформацію про результати наукової, науково-технічної, науково-педагогічної, науково-організаційної діяльності, теоретичних чи експериментальних досліджень.., призначені для поширення».

Додаткові вимоги саме до періодичних видань, наукові публікації у яких можуть бути офіційно визнані, тобто враховані під час оцінювання результатів наукової діяльності установ та працівників, висуває Міністерство освіти і науки України в документах, що стосуються порядку формування переліку наукових фахових видань. Відповідно до чинного наказу МОН України «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» [4] всі наукові періодичні видання розділено на дві категорії. Перша категорія (А) надається виданням, індексацію яких здійснюють провідні наукометричні Web of Science Core Collection та/або Scopus; друга (Б) – виданням, які відповідають чітко окресленим вимогам. Серед вимог (п. 6, пп. 4): «наявність вебсайта видання з українським та англійським інтерфейсами… з такою інформацією: …політика (мета та завдання) наукового видання, вимоги до оформлення та порядок подання публікації для оприлюднення, процедура ідентифікації та розгляду інформації або звернень про порушення вимог цього Порядку, усунення таких порушень; процедура рецензування та дотримання редакційної етики відповідно до принципів, декларованих Комітетом з публікаційної етики (Committee on Publication Ethics / COPE); …у разі відкритого доступу – повні тексти, а за умови розповсюдження за передплатою – інформація про умови доступу».

Тобто нині визначення наукового видання, зокрема періодичного

№ 848-VIII. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text (дата звернення: 01.06.2025).

[4] Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ МОН України від 15.01.2018 № 32. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18#Text (дата звернення: 01.06.2025).

фахового, і вимоги до нього є наближеними до вимог багатьох наукометричних баз, інших агрегаторів наукової інформації, які здебільшого не потребують повного відкритого доступу до публікацій, тобто не виключають можливостей повної або часткової передплати всіх чи частини опублікованих статей. Умови, на яких користувач може отримати доступ до повного тексту публікації всього видання чи конкретної статті, а автор – оприлюднити свій текст, називають фінансовою моделлю журналу, і в сучасному світі вони не обмежені двома варіантами – відкритий доступ або передплата. Це надзвичайно гнучкий механізм, який дає видавцям змогу балансувати між власними інтересами та потребами науковців. Єдиною надзвичайно важливою умовою застосування будь-якої з моделей є прозорість – чіткий і послідовний виклад усіх умов, винятків і застережень, які стосуються оплати публікацій авторами та/або читачами.

Водночас навіть побіжний огляд вебсайтів українських наукових журналів засвідчує, що вони використовують ці можливості дуже обмежено та не завжди коректно описують власну політику з питань оплати, передплати, надання доступу тощо. Загалом видання, започатковані закладами вищої освіти, використовують різні фінансові моделі активніше за видання Національної академії наук України. Тому дослідження особливостей фінансових моделей і застосування їх науковими виданнями НАН України є актуальним та може допомогти науковим періодичним виданням академії і її установ упровадити нові практики, оскільки їхній рівень адаптивності на тлі суспільно-географічних обмежень та скорочення ресурсів (у широкому сенсі цього поняття – від кількості авторів і рецензентів до браку реальних нових досліджень через скорочення матеріальної бази) є низьким.

Новизна дослідження. Дослідження фінансових моделей і відповідних політик наукових журналів НАН України виконано вперше та може стати початковою точкою для подальшого моніторингу й надання конкретних практичних рекомендацій щодо впровадження нових видавничих практик.

Метою дослідження є визначення рівня впровадження різних фінансових моделей у політиках наукових журналів НАН України

та напрацювання пропозицій щодо заходів з розширення їх застосування на засадах прозорості відповідно до світових вимог.

Аналіз досліджень і публікацій. Увага до фінансових моделей наукових періодичних видань, як і розуміння їхньої варіативності, нерозривно пов'язано з ініціативами відкритого доступу та відкритої науки. До початку 1990-х років, тобто до запровадження цифрових технологій і створення перших вебсторінок і вебсайтів журналів, у світі панувала одна фінансова модель – передплата друкованих версій видань або видавничих колекцій. Тобто традиційно роботу видавців та існування наукових журналів оплачував читач. Ініціативи відкритого доступу, спрямовані на удоступнення наукового контенту, передбачають, що читач отримує потрібну інформацію безкоштовно. Усі вони походять з Будапештської ініціативи відкритого доступу [5] (2001), дістали подальшого розвитку в документах cOAlition S і Плану S [6], матеріалах Європейського наукового фонду (European Science Foundation, ESF) [7], проєкту Європейського Союзу DIAMAS (Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication) [8] та інших організацій й установ. До того ж ці ініціативи вже як рух за відкриту науку були підтримані ЮНЕСКО [9]. Ці документи, спричинені ними тенденції у світі та пов'язані з ними виклики для України – особливо в умовах російсько-української війни й обмеженого фінансування наукових досліджень і видавничої діяльності – розглянуто в публікаціях Ю. Діденко [1, 2], Г. Морозовської [3], О. Вакаренко [4], Я. Яцківа, Ю. Діденко [5], А. Радченко, Ю. Діденко [6], Я. Яцківа, О. Вакаренко, Ю. Діденко [7].

---

[5] Budapest Open Access Initiative. *BOAI*. URL: https://www.budapestopenaccessinitiative.org (дата звернення: 01.06.2025).

[6] Plan S. *cOAlition S*. URL: https://www.coalition-s.org (дата звернення: 01.06.2025).

[7] European Science Foundation. *ESF*. URL: https://www.esf.org/about-esf-science-connect/about-esf (дата звернення: 01.06.2025).

[8] Developing Institutional Open Access Publishing Models to Advance Scholarly Communication. *DIAMAS*. URL: https://diamasproject.eu/about (дата звернення: 01.06.2025).

[9] UNESCO Science Commission adopts Open Science Recommendation. *International Science Council*. 15.11.2021. URL: https://council.science/news/unesco-science-commission-adopts-open-science-recommendation (дата звернення: 01.06.2025).

Усі названі дослідники наголошують на певному дисбалансі перспектив, що відкриває для наукових журналів і науковців в Україні впровадження ініціатив відкритого доступу та відкритої науки в умовах недостатнього нормативно-правового забезпечення; на неготовності журналів до швидкого оновлення, зокрема й за браком ресурсів. Адже існування та забезпечення роботи журналу потребує фінансування навіть у разі повної відмови від виготовлення паперової версії. Особливо за падіння передплат і катастрофічного здорожчання матеріалів та послуг в умовах війни.

Однак і за кордоном План S буквально від першого дня проголошення потребував коментування і роз'яснень [8]. Тож навіть після згаданих вище рекомендацій ЮНЕСКО щодо запровадження засад відкритої науки з керівним принципом «відкрити все, що можливо, закрити все, що необхідно», ініціатива повсюдного і всеохопного відкритого доступу, декларована колись cOAlition S, дещо пригальмувала.

Зарубіжні журнали – це комерційні проєкти, про успішність функціонування яких дбали видавці, отримуючи кошти за передплату. Тому ініціатива відкритого доступу до наукових публікацій для читачів наштовхнулася на спротив видавців. Адже перехід з передплатної моделі до відкритого доступу потребував переспрямування фінансових потоків [1]. Шлях успішної комерціалізації демонструє Springer, один із провідних світових видавців наукової літератури [9, 10], який, надаючи відкритий доступ до менше ніж 40 % опублікованих у його журналах статей, упевнено позиціонує себе як компанію відкритого доступу. Саме спротив великих закордонних видавців викликав до життя різноманітні трансформаційні угоди зі споживачами, різні форми співробітництва видавців та університетів, а також спричинив «дроблення» відкритого доступу на різні види (зелений, золотий, платиновий / діамантовий) та урізноманітнення фінансових систем існування наукових журналів з палітрою від повністю відкритого доступу, забезпеченого авторами коштом грантів, до традиційного закритого передплатного, тобто оплачуваного читачами.

Трансформаційні угоди (угоди Publish & Read) є ніби перехідним етапом від традиційної передплатної моделі доступу до журналів

і відкритим доступом до них. Зміст угод полягає в тому, що користувач (бібліотека наукової установи чи закладу вищої освіти) оплачує видавцеві не доступ до статей для читання, а можливість оприлюднення в його журналах текстів працівників відповідних установ з одночасним наданням доступу до певного видавничого контенту. Фактично ці угоди є ще дорожчими за передплату, але багато установ розвинутих європейських країн пристають на ці умови, аби не втратити доступу до сучасного контенту та можливості публікування результатів в авторитетних журналах відомих видавців. Однак намагаються адаптувати угоди до власних потреб (Німеччина, Швеція, Нідерланди, Велика Британія та ін. [11, 12]).

Одним із цікавих прикладів трансформаційних угод є практика журналу Astronomy & Astrophysics, який нещодавно увів політику Subscribe to Open (S2O). Він спирається на внески бібліотек і щороку переглядає власну політику відкритого доступу та його забезпечення. До того ж журнал активно залучає внески установ, де працюють потенційні автори публікацій, – за певний щорічний внесок установа получає доступ до колекцій і може друкувати статті своїх співробітників у відкритому доступі на пільгових умовах (у цінах 2025 р. внесок за надання повного постійного відкритого доступу до статті становить 1 тис. 650 євро [10]).

Про види відкритого доступу до публікацій написано дуже багато, усі вони є безкоштовними для читачів. За діамантового / платинового доступу автор, як і читач, не платить за відкритий доступ до готової рецензованої статті, а потреби видавця оплачують грантодавці, спеціальні фонди або держава. Золотий доступ передбачає розміщення рецензованого й підготовленого контенту у відкритому доступі негайно після виходу та без оплати користувачів, видавничі витрати компенсує автор чи його установа. Зелений доступ передбачає самостійне розміщення автором статті на власній сторінці чи у відкритому репозитарії, найчастіше без рецензування і видавничого опрацювання, для читачів доступ безкоштовний. Гібридний доступ, коли журнал (видавець) надає відкритий доступ до частини контенту, за що бере плату з авторів, і залишає закритими решту текстів. Ці

[10] Open Access. *Astronomy & Astrophysics (A&A)*. URL: https://www.aanda.org/for-authors/author-information/open-access (дата звернення: 01.06.2025).

варіанти стосуються всіх наукових видань, книг, журналів, збірників праць [13, 14].

Тут постає питання: як впливає обрана журналом фінансова модель та/або версія відкритого доступу на його ефективність? У дуже детальному огляді [15] проаналізовано вплив цифровізації на існування наукових журналів від початку 1990-х років до 2020 р. Розглянувши кілька гіпотез із залученням багатьох джерел і математичних методів, дослідники доходять висновку, що: журнали з нижчими наукометричними показниками активніше впроваджували нові технології; краще працюють журнали, які мають друковану та онлайнову форми представлення контенту, а також журнали, які продукують некомерційні видавці (наукові установи й заклади вищої освіти); найгірше працюють журнали, що беруть оплату за факт публікації, а журнали, у яких платним є відкритий доступ, більш ефективні. Важливо, що цей аналіз не виявив прямої кореляції між наявністю відкритого доступу до статей журналу (у будь-якій версії) і показниками його ефективності, заснованими на цитуванні. Адже найважливішими параметрами для читачів та авторів загалом залишаються якість видання й прозорість його політики.

Однак М. Курно та С. Обен (M. Curno & S. Oeben) [16] на основі розгляду середньої кількості цитувань за трирічний період (2015–2017) серед 20 найбільших видавництв зробили висновок, що показники видавців з повністю відкритим доступом отримують у середньому на 7 % більше цитувань, ніж журнали традиційної передплатної моделі.

Нині поширеним є варіант, коли автор сплачує журналу внесок за видавниче опрацювання статті та/або розміщення її у відкритому доступі невідкладно після затвердження до друку – APC (Article Processing Charge). Цей внесок можуть брати журнали як золотого відкритого доступу, так і ті, які обрали гібридну модель. За рахунок APC видавці компенсують витрати на редагування, рецензування, макетування, розміщення на вебресурсі тощо. Оплачувати APC можуть спеціальні фонди, автори, установи, де вони працюють, держава. До того ж розмір APC видавець встановлює на власний розсуд і може зробити його диференційованим, надаючи знижки певним групам авторів. В аналізі діяльності BMC (видавець BioMed

Central, заснований у 1999 р. і нещодавно придбаний компанією Springer Nature) [17] зазначено, зокрема, що BMC встановлює нижчі APC для нових, менш відомих журналів або тих, які належать до нижчих квартилів. Відповідно, найвищі APC є у тих журналів, які краще цитують. Оскільки дохідність журналів у разі запровадження APC залежить від кількості оприлюднених статей, тільки добре цитовані журнали можуть дозволити собі невеликий обсяг. І тільки у 20 з 290 журналів BMC не передбачено жодних авторських внесків.

Досліджуючи вплив скасування (зменшення) внесків APC на кількість публікацій українських науковців у закордонних журналах золотого доступу, С. Назаровець стверджує, що попри очевидне зростання кількості таких публікацій під час російсько-української війни, коли багато видавців скасували APC для науковців з України або запровадили для них пільгові умови, цей зв'язок не є прямим. Він є складнішим, оскільки значний вплив має також зростання кількості міжнародних проєктів, до яких нині залучені українські науковці, і їхня вимушена міграція та працевлаштування в закордонних установах, і намагання друкуватися в помітніших і цитованіших виданнях [18]. До того ж, на його слушну думку, «зростання кількості публікацій у відкритому доступі, незважаючи на значні фінансові бар'єри, підкреслює готовність дослідників у країнах, що розвиваються, надавати пріоритет видимості та впливу, кидаючи виклик традиційним припущенням про обмеження практики відкритої науки в цих регіонах» [19].

З викладеного вище видно, що різноманітні фінансові моделі журналів увійшли в повсякденну практику видавців наукової літератури у світі, мають певні засади й традиції, забезпечують науковцям досить широкий вибір умов оприлюднення власних наукових результатів, водночас не надто впливаючи на показники цитування. Найпоширенішим варіантом оплати роботи журналу нині є APC, а серед фінансових моделей домінує золотий доступ у повній чи гібридній формі. Водночас в Україні впровадження різних фінансових моделей не привертало увагу дослідників щодо журналів НАН України та її установ.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Разом з поширенням відкритого доступу та формуванням нових фінансових

моделей розпочалась формалізація вимог до цих аспектів діяльності наукового журналу та уніфікація відповідних положень у політиках. Нині розділ «Фінансова модель журналу» є необхідною складовою політики журналу разом з політиками щодо рецензування статей, користувацьких ліцензій, дотримання авторського права, публікаційної етики та академічної доброчесності, дій у разі встановлення їх порушення тощо (наприклад, рекомендації вже згадуваного проєкту DIAMAS).

В Україні, яка успадкувала радянські підходи до організації наукового книговидання і випуску наукових журналів, про фінансові моделі тривалий час не йшлося. Це можна пояснити тільки надзвичайно складними економічними умовами першого десятиліття незалежності. Адже за радянських часів видання мусило забезпечити мінімальну рентабельність, тобто мати певне коло передплатників. Щоправда, спеціалізовані бібліотеки, бібліотеки наукових установ і закладів освіти тоді мали певні ресурси для поповнення власних фондів та могли оформлювати цю передплату. Останні 30 років у наукових журналів НАН України фінансова модель по-суті була одна: усі витрати брав на себе засновник / співзасновник видання. Він же виконував і функції видавця, через що «видавець наукових журналів» як повноцінний суб'єкт видавничої діяльності почав набувати ваги лише нещодавно. Наявність передплати далеко не завжди давала можливість компенсувати бодай поліграфічні витрати.

Нині переважна більшість наукових періодичних видань в Україні є виданнями відкритого доступу, однак цей доступ тривалий час був «напівлегальним», адже базувався на наказі «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України» [11] (нині втратив чинність) стосовно наукових фахових видань, який не містив належних вимог щодо укладання ліцензійних угод авторів з виданнями, установами-засновниками цих видань, агрегаторами наукової інформації, а також без можливості застосування відкритих користувацьких ліцензій на кшталт Creative Commons [1]. Наприкінці

[11] Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1850-12#Text (дата звернення: 01.06.2025).

2022 р. ситуація змінилася завдяки ухваленню нового Закону України «Про авторське право і суміжні права» [12], і тепер можна ширше упроваджувати світовий досвід задля досягнення кращих результатів і поліпшення ресурсного забезпечення наукових журналів. Нині журнали не тільки можуть використовувати ліцензії Creative Commons і вказувати їх у відповідних договорах з авторами та на сторінках видань, а й повноцінно реагувати на зміни вимог стосовно представлення в інтернеті наукової періодики, додаючи на своїх вебсайтах вкладки з новою інформацією щодо політик журналу. Без чіткого й прозорого подання всієї інформації неможливо увійти до наукометричних баз.

Це зафіксовано і в новому Положенні про журнал відкритого доступу НАН України, затвердженому постановою Президії НАН України [13], де зазначено, що журнал має обрати одну фінансову модель і повідомити про неї в інформації для авторів, вказавши характер та розмір платежу, час оплати (на етапі подання рукопису чи після схвалення до друку), пільгові категорії платників, із застереженням, що оплата не гарантує прийняття рукопису до публікації і не впливає на процес та результат рецензування. Тобто журнал має зазначити розмір і спрямування APC: видавниче опрацювання, рецензування, забезпечення постійного відкритого доступу, реєстрацію цифрових ідентифікаторів тощо. Або вказати, що жодних платежів видання з авторів не стягує (і це також є фінансовою моделлю). Ще одним варіантом є надання авторові змоги здійснити благодійний внесок на розвиток видання. Жодних інших платежів, крім зазначених на вебсайті, зокрема й примусової передплати, існувати не може. Це свідчитиме про непрозорість політики видання і може стати причиною відмови від індексування у базах даних. У НАН України, за підрахунками Науково-видавничої ради (далі –

[12] Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 01.06.2025).

[13] Про затвердження Положення про журнал відкритого доступу Національної академії наук : постанова Президії НАН України від 20.03.2024 № 127. *OpenScience. Academy*. URL: https://openscience.nas.gov.ua/storage/editor/files/20032024-pro-zatverdzennya-polozennya-pro-zurnal-vd-nan-ukrayini-2.pdf (дата звернення: 01.06.2025).

НВР) НАН України, станом на кінець 2024 р. було відомо про 283 наукові періодичні видання [20]. Серед них 10 електронних. Решта – традиційні «паперові», які нині вже майже всі стали дзеркальними, тобто разом з паперовою версією створюють віртуального двійника – постійно наповнюваний вебсайт із усіма випусками.

Наукові періодичні видання НАН України розділені на чотири великі групи: журнали НАН України і збірники НАН України (до складу співзасновників видань цих двох груп Академія входить як юридична особа), журнали установ НАН України та збірники установ НАН України (започатковані власне науковими установами НАН України – інститутами, музеями, бібліотеками).

Найбільш осучасненою загалом з точки зору представлення матеріалу у відкритому доступі є група «журнали НАН України», до якої входить нині 88 наукових видань. До цієї групи привернута найбільша увага НВР НАН України, тільки вони мають право брати участь у Програмі підтримки журналів НАН України, започаткованій Академією ще у 2004 р. [21]. Водночас у цій групі маємо найбільше представників категорії А переліку наукових фахових видань України. Відповідно і більшість з них входять до наукометричних баз Web of Science Core Collection та/або Scopus. Багато з них входить до DOAJ (табл. 1) або перебуває на сьогодні на етапі розгляду цією базою, а також до численних тематичних баз відповідно до галузі науки, у якій працює установа – співзасновник журналу.

Тому в подальшому дослідженні проаналізовано тільки цю групу, принаймні як перший етап вивчення впровадження окреслених вище видавничих практик. Із сукупності журналів НАН України (88) не враховано у дослідженні єдиний науково-популярний журнал «Світогляд» і чотири тематичні реферативні журнали «Джерело». Отже, далі розглянуто 83 наукові журнали, засновником або співзасновником яких є НАН України.

Наведені в табл. 1 показники побічно свідчать, що основним вимогам названих агрегаторів ці журнали здебільшого відповідають і у частині доступності та прозорості редакційної політики, тобто умов отримання, опрацювання, відхилення рукописів, захисту авторського права і ставлення до плагіату, можливостей та засад рецензування, термінів проходження рукописів, імовірності відкликання

рукописів і вже оприлюднених статей, санкцій, застосовуваних до авторів у разі встановлення порушень.

Таблиця 1

Деякі характеристики наукової періодики НАН України, 2024 р.

Категорія фахових видань / база даних	Періодичні видання НАН України у категорії / БД		Журнали НАН України у категорії / БД	
	Загальна кількість	Частка від українських видань, %	Кіль-кість	Частка від сукупності журналів НАН України, %
Категорія А	62	35	41	49
Категорія Б	135	10	38	46
Web of Science Core Collection	39	48	26	31
Scopus	61	36	42	51
DOAJ	55	12	19	23

Примітка: суми часток не дорівнюють 100 %, адже журнал може входити одночасно до двох чи навіть трьох вказаних БД.

Відповідно, на їхніх вебресурсах мусить бути і розділ, присвячений фінансовій моделі журналу, бо входження до БД неможливо без наявності вебсайту з належним описом перелічених характеристик. Однак вимоги всіх БД постійно оновлюються, з'являються нові питання, прикладом чого є порівняно недавня вимога вказувати на відсутність будь-якої дискримінації авторів, рецензентів і читачів за мовними, гендерними, расовими, віковими ознаками. Тобто журнал, який увійшов до БД раніше, не обов'язково має на вебсайті всю потрібну оновлену інформацію. На сьогодні робота з вебсайтом перетворюється на постійний процес у частині актуалізації політик,

стратегій і практики видавничої діяльності. І це також потребує від журналу нарощування певних ресурсів.

Проте ознайомлення з вебсайтами 83 журналів показало, що тільки шість із них (7 %) мають окрему вкладку (сторінку), присвячену описові фінансової моделі (табл. 2). У решти інформацію про те, що для автора публікація є безкоштовною, переважно зазначено у правилах для авторів.

Водночас більшість (69 %) у описі політики чи на головній сторінці видання вказують, що «редакційна колегія підтримує політику відкритого доступу». Відповідно, на головній сторінці, а часто і на всіх сторінках вебсайтів, вказано вид ліцензії CC та її обсяг, тобто чітко окреслені права користувача (57 %). І тільки сім журналів (8 %) описують певну фінансову модель, яка передбачає отримання авторських внесків. Гідним прикладом серед таких видань є загальноакадемічний мультидисциплінарний журнал Science and Innovation: у спадному меню на його головній сторінці є вкладка «Зобов'язання» (Obligations) [14], де, зокрема, вказано, що автори здійснюють оплату за публікацію диференційовано, і названо три групи авторів (працівники установ НАН України, працівники українських наукових установ іншого підпорядкування, закордонні науковці), до яких застосовується різний APC.

Таблиця 2

Відомості про фінансові моделі журналів НАН України

Наявна інформація	Кількість журналів	Частка, %
Вказують про відкритий доступ на головній сторінці чи в правилах для авторів	57	69
Вказують вид і обсяг ліцензії CC для віртуальних користувачів	47	57
Вказують, що публікація для авторів безкоштовна	38	46

[14] Obligations. *Science and Innovation*. URL: https://scinn-eng.org.ua/ojs/index.php/ni/about/obligations (дата звернення: 01.06.2025).

Продовження табл. 2

Вказують, що можлива передплата паперової версії	50	60
Мають окрему вкладку «Фінансова модель» *	6	7
Мають фінансову модель, яка передбачає офіційну оплату	7	8

* Враховано усі варіанти назв: оплата, APC, внески за публікацію тощо. За допомогу в збиранні цієї інформації та ретельний перегляд вебресурсів журналів я вдячна ст. наук. співроб. ВД «Академперіодика» НАН України, доц., канд. техн. наук А. Гавришу. – А. Р.

Наведена в табл. 2 інформація переконливо свідчить, що журнали НАН України недостатньо використовують можливості застосування різних фінансових моделей (імовірність і наявність прихованих платежів не є метою цього дослідження) або не описують їх належно у відповідній частині політики.

Така ситуація є, на жаль, глибоко вкоріненою у роботу журналів: останні 30 років, у незалежній Україні традиційно всі наукові періодичні видання виходили переважно за кошти державного бюджету, тобто були профінансовані з коштів основного або спеціального фонду. Однак кошти держбюджету призначені для виконання статутної діяльності наукової установи, серед якої і видавнича, спрямована на представлення науковій спільноті та широкому загалу результатів наукової діяльності установи – співзасновника журналу. Тому наявність в установі журналу є окремою позицією звітності, невід'ємним атрибутом зрілого наукового колективу. Однак часи і вимоги змінились. Одиницею звітності впевнено стає стаття, тож обліковування журналу у звітності як окремої позиції невдовзі стане анахронізмом. Чинні вимоги до наукових фахових видань, затверджені вже згадуваним наказом МОН України від 15.01.2018 № 32, як вказано вище, загалом ураховують вимоги наукометричних баз. Через це кожний журнал має публікувати статті науковців з інших установ і країн, залучати до роботи представників інших установ та країн як членів редакційних колегій і рецензентів. Ба більше, часте

оприлюднення статей членів редколегій на сторінках видання може призвести і реально призводить до виключення журналів із БД. Оскільки, на думку зарубіжних експертів, високий рівень монополізованості (ендогенності) видання свідчить про брак у ньому статей з інших наукових колективів, отже, і про його низький науковий рівень та/або непрозору політику [15].

І тут постає питання: чи повинна вітчизняна установа оприлюднювати статті науковців з інших установ і країн за кошти, виділені їй із державного бюджету на власну наукову діяльність? Чи є власною науковою діяльністю установи підтримка наукового фахового видання відповідно до вимог МОН України шляхом оприлюднення чужих наукових результатів? Як поєднати брак матеріальних ресурсів із вимогами щодо географічної широти видання? Саме тут на допомогу може прийти застосування різних фінансових моделей, насамперед запровадження APC, що наукові періодичні фахові видання, зокрема підпорядковані НАН України, використовують недостатньо.

Висновки. 1. Нині у світі успішно працюють різні фінансові моделі наукових журналів: від традиційної передплатної до абсолютно відкритої у віртуальному середовищі.

2. Незалежно від фінансової моделі науковий журнал може входити до різноманітних агрегаторів наукової інформації: харвестерів, реферативних і наукометричних баз тощо. Основним застереженням може стати тільки непрозорість опису фінансової моделі, якої дотримується видання.

3. Найпоширенішим варіантом отримання внесків для забезпечення функціонування і розвитку наукового журналу є APC – плата за опрацювання статті, яку офіційно сплачує автор (за власний рахунок, або за рахунок гранто- чи роботодавця, інших легітимно залучених коштів) і яка може охоплювати широкий спектр послуг з видавничого опрацювання – від виготовлення ілюстрацій та редагування тексту до рецензування і розміщення у відкритому доступі.

4. В Україні загалом і у НАН України зокрема ці гнучкі механізми

[15] Оновлені критерії для сайтів наукового журналу: рекомендації DOAJ. *МОН України*. URL: https://nauka.gov.ua/information/onovleni-kryterii-dlia-saitiv-naukovoho-zhurnalu-rekomendatsii-doaj (дата звернення: 01.06.2025).

та різні фінансові моделі застосовані недостатньо, прикладом прозорої політики з цього питання можуть служити лише поодинокі видання (наприклад, з 83 журналів НАН України лише сім видань, тобто на рівні 8 %, а якщо проаналізувати докладно всі 283 академічні наукові періодичні видання, ця частка буде ще меншою).

5. За результатами дослідження можна рекомендувати журналам НАН України, а також іншим науковим періодичним виданням додати до власних редакційних політик необхідну інформацію щодо обраної фінансової моделі й запровадити прийняття диференційованих внесків залежно від афіліацій авторів. Це може дати науковим журналам ресурси, необхідні для подальшого упровадження засад відкритої науки, розвитку власних вебсайтів із залученням пов'язаного контенту (відкритих даних, препринтів, аудіо-, відео, 3D-матеріалів), підвищення рівня рецензування, покращення якості редагування та друкованих версій тощо.

В умовах тривалої російсько-української війни вітчизняним науковим періодичним виданням необхідно бути більш гнучкими і адаптивними, щоб гідно представляти здобутки науки у відкритому доступі.

Статтю підготовлено в рамках виконання теми НДР ВД «Академперіодика» НАН України: «Науково-видавнича діяльність НАН України у воєнний час: виклики та адаптація».

Список бібліографічних посилань

1. Діденко Ю. В. Ініціатива Євросоюзу щодо відкритого доступу до наукових публікацій і доцільність її підтримки в НАН України. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 16. 2019. С. 20–25. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.020

2. Діденко Ю. В. Наукова періодика НАН України: кров, піт і сльози. *Вісник НАН України*. 2024. № 8. С. 76–85. https://doi.org/10.15407/visn2024.08.076

3. Про ініціативу Євросоюзу щодо відкритого доступу до наукових публікацій. [Інформація для засідання ВФА НАН України 24.04.2019. Підготувала Морозовська Г. М.]. URL: https://old.nas.gov.ua/text//

pdfNews/Morozovska-Information-VFA-24-04-19.pdf (дата звернення: 04.05.2025).

4. Вакаренко О. Г. Сучасний науковий журнал: українські реалії. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Вип. 16. 2019. С. 9–19. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.009

5. Яцків Я. С., Діденко Ю. В. Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України на 2021–2025 роки. *Вісник НАН України.* 2021. № 11. С. 55–60. https://doi.org/10.15407/visn2021.11.055

6. Радченко А. І., Діденко Ю. В. Нова щирість: полімодельність наукової комунікації. *Вісник НАН України*. 2022. № 2. С. 85–103. https://doi.org/10.15407/visn2022.02.085

7. Яцків Я. С., Вакаренко О. Г., Діденко Ю. В. Науково-видавнича діяльність НАН України в умовах російсько-української війни. *Вісник НАН України.* 2023. № 6. С. 100–105. https://doi.org/10.15407/visn2023.06.100

8. Eve M., Kingsley D., Rooryck J., Suber P., Vries S. FOAA Board recommendations for the implementation of Plan S. October 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/328402495_FOAA_Board_recommendations_for_the_implementation_of_Plan_S (дата звернення: 04.05.2025).

9. Springer – Driving academic publishing since 1842. URL: https://www.springer.com/gp/about-springer/history (дата звернення: 04.05.2025).

10. Радченко А. І., Гавриш А. В. Чому ми не Springer: досвід видавничого дому «Академперіодика» Національної академії наук України (за матеріалами доповіді). *Наука та наукознавство.* 2024. № 1 (123). С. 76–91. https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.076

11. Finnish Research: Springer Nature Announces a Fourth Transformative Agreement. Anderson P. 01.09.2022. URL: https://publishingperspectives.com/2022/09/finnish-research-springer-nature-announces-a-fourth-transformative-agreement (дата звернення: 04.05.2025).

12. Widmark W. How can we get beyond Transformative agreements: A Swedish perspective. Knowledge first – seminar (14 March

2024). *National Library of Finland*. URL: https://www.doria.fi/handle/10024/188789 (дата звернення: 04.05.2025).

13. Green, gold, diamond – different models for open access books. *OA Books Toolkit*. Revised 26.11.2024. URL: https://oabooks-toolkit.org/article/13868103-green-gold-diamond-different-models-for-open-access-books?utm_source (дата звернення: 04.05.2025).

14. Open access publication routes. *Open Access Oxford*. URL: https://openaccess.ox.ac.uk/oa-publication?utm_source (дата звернення: 04.05.2025).

15. Klus M. F., Dilger A. Success factors of academic journals in the digital age. *Bus Res*. 2020. No. 13. Pp. 1115-1143. https://doi.org/10.1007/s40685-020-00131-z

16. Curno M., Oeben S. Scientific Excellence at Scale: Open Access journals have a clear citation advantage over subscription journals. *Frontiers*. 2018. 11.07. URL: https://www.frontiersin.org/news/2018/07/11/scientific-excellence-at-scale-open-access-journals-have-a-clear-citation-advantage-over-subscription-journals (дата звернення: 04.05.2025).

17. Asai S. Changes in revenue structure of a leading open access journal publisher: the case of BMC. *Scientometrics.* 2019. No. 121. Pp. 53-63. https://doi.org/10.1007/s11192-019-03200-1

18. Nazarovets S. The effect of APC discounts on Ukraine's participation in gold open access journals. [Submitted on 17 May 2025]. *Cornell University. arXiv.* https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.12134

19. Nazarovets S. Paradoxical growth of publications by authors from developing countries in gold open access journals: a commentary on Dr. Cernat's, 2024 article. *Scientometrics*. 2024. No. 129. Pp. 7981-7984. https://doi.org/10.1007/s11192-024-05186-x

20. Науково-видавнича діяльність. Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2024 році / [Яцків Я. С., Діденко Ю. В.] ; НАН України. Київ : Академперіодика, 2025. С. 466–478. URL: https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/zvit-nanu-2024-ostatocn-redag.pdf (дата звернення: 04.05.2025).

21. Вакаренко О. Г. Програма підтримки журналів Національної академії наук України як фактор еволюції наукової періодики. *Наука*

України у світовому інформаційному просторі. Вип. 13. 2016. С. 9–14. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.009

References

1. Didenko, Y. V. (2019). The EU Open Access initiative for to scientific publications and the feasibility of supporting it in the NAS of Ukraine. *Science of Ukraine in the Global Information Space, 16*, 20-25. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.020

2. Didenko, Y. V. (2024). Scientific periodicals of the NAS of Ukraine: Blood, sweat, and tears. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 8*, 76-85. https://doi.org/10.15407/visn2024.08.076

3. Morozovska, H. M. (2019, April 24). On the European Union initiative for open access to scientific publications [Information for the NAS of Ukraine VFA meeting] [in Ukrainian]. Retrieved May 4, 2025, from https://old.nas.gov.ua/text//pdfNews/Morozovska-Information-VFA-24-04-19.pdf

4. Vakarenko, O. H. (2019). Modern scientific journal: Ukrainian realities. *Science of Ukraine in the Global Information Space, 16*, 9-19. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.391.009

5. Yatskiv, Y. S., & Didenko, Y. V. (2021). Scientific basics of functioning and provision of conditions for the development of the scientific and publishing complex of the NAS of Ukraine for 2021-2025. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 11*, 55-60. https://doi.org/10.15407/visn2021.11.055

6. Radchenko, A. I., & Didenko, Y. V. (2022). New sincerity: Polymodalicity of scientific communication. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2*, 85-103. https://doi.org/10.15407/visn2022.02.085

7. Yatskiv, Y. S., Vakarenko, O. H., & Didenko, Y. V. (2023). Scientific and publishing activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, 6*, 100-105. https://doi.org/10.15407/visn2023.06.100

8. Eve, M., Kingsley, D., Rooryck, J., Suber, P., de Vries, S. (2018, October). *FOAA Board recommendations for the implementation of Plan S*

[in Ukrainian]. Retrieved May 4, 2025, from https://www.researchgate.net/publication/328402495_FOAA_Board_recommendations_for_the_implementation_of_Plan_S

9. Springer. (n.d.). *Driving academic publishing since 1842.* Retrieved May 4, 2025, from https://www.springer.com/gp/about-springer/history

10. Radchenko, A. I., & Havrysh, A. V. (2024). Why we are not Springer: The experience of Publishing House "Akademperiodyka" of the National Academy of Sciences of Ukraine (based on the report). *Science and Science of Science, 1*(123), 76-91. https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.076

11. Anderson, P. (2022, September 1). Finnish Research: Springer Nature announces a fourth transformative agreement. *Publishing Perspectives*. Retrieved May 4, 2025, from https://publishingperspectives.com/2022/09/finnish-research-springer-nature-announces-a-fourth-transformative-agreement

12. Widmark, W. (2024, March 14). How can we get beyond transformative agreements: A Swedish perspective. *Seminar at the National Library of Finland.* Retrieved May 4, 2025, from https://www.doria.fi/handle/10024/188789

13. OA Books Toolkit. (2024, November 26). Green, gold, diamond – different models for open access books. Retrieved May 4, 2025, from https://oabooks-toolkit.org/article/13868103-green-gold-diamond-different-models-for-open-access-books?utm_source

14. Open Access Oxford. (n.d.). Open access publication routes. Retrieved May 4, 2025, from https://openaccess.ox.ac.uk/oa-publication?utm_source

15. Klus, M. F., & Dilger, A. (2020). Success factors of academic journals in the digital age. *Business Research, 13*, 1115-1143. https://doi.org/10.1007/s40685-020-00131-z

16. Curno, M., & Oeben, S. (2018, July 11). Scientific excellence at scale: Open Access journals have a clear citation advantage over subscription journals. *Frontiers*. Retrieved May 4, 2025, from https://www.frontiersin.org/news/2018/07/11/scientific-excellence-at-scale-open-access-journals-have-a-clear-citation-advantage-over-subscription-journals

17. Asai, S. (2019). Changes in revenue structure of a leading open

access journal publisher: The case of BMC. *Scientometrics, 121*, 53-63. https://doi.org/10.1007/s11192-019-03200-1

18. Nazarovets, S. (2025, May 17). The effect of APC discounts on Ukraine's participation in gold open access journals. *Cornell University. arXiv.* https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.12134

19. Nazarovets, S. (2024). Paradoxical growth of publications by authors from developing countries in gold open access journals: A commentary on Dr. Cernat's 2024 article. *Scientometrics, 129*, 7981-7984. https://doi.org/10.1007/s11192-024-05186-x

20. Yatskiv, Y. S., & Didenko, Y. V. (2025). Scientific-publishing activities. In Report on the Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2024 (pp. 466-478). NAS of Ukraine [in Ukrainian]. Retrieved May 4, 2025, from https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/zvit-nanu-2024-ostatocn-redag.pdf

21. Vakarenko, O. H. (2016). Support program for journals of the NAS of Ukraine as a factor in the evolution of academic periodicals. *Science of Ukraine in the Global Information Space, 13*, 9-14 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.321.009

Стаття надійшла до редакції 09.06.2025.

Anna Radchenko,
PhD (Geology), Senior Researcher, Director,
"Akademperiodyka" Publishing House of the NAS of Ukraine
4 Tereshchenkivska St., Kyiv 01024, Ukraine
e-mail: radchenko@nas.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0276-6398

Survival Strategies: Financial Models of Scientific Journals

The article attempts to analyse the well-established practice of a scientific journal to choose a particular financial model, as well as the types and features of these models. The author substantiates the need to define and clearly outline financial models on all journals websites following the requirements of global aggregators of scientific information, scientometric databases, the List of Scientific Professional Publications of Ukraine approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine, and the Regulations on the Open Access Journal of the National Academy of Sciences of Ukraine approved by the relevant resolution. It is shown that among the periodicals of the NAS of Ukraine, the most modern is the group of "journals of the NAS of Ukraine," and they are the

most represented in the Web of Science Core Collection and Scopus databases, as well as in the Directory of Open Access Journals (DOAJ). These are the journals founded with the participation of the NAS of Ukraine as a legal entity, which is one-third of all periodicals of the Academy. However, even among them, only about 8 % have a clearly defined and described financial model on the website, which includes fees for preparing and/or publishing an article in open access (APC – Article Processing Charge). This situation demonstrates the necessity of paying attention to this issue as part of the modern publishing culture in the context of open access. Based on the results of the study, we can recommend the journals of the NAS of Ukraine, as well as other scientific periodicals, to add the necessary information about the chosen financial model to their editorial policies and introduce differentiated fees depending on the authors' affiliations. It can provide scientific journals with the resources necessary for further implementation of the open science principles in the European sense, develop their own websites with related content (open data, preprints, audio, video, 3D materials), increase the level of peer review, improve the quality of editing and print versions, etc. In the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, domestic scientific periodicals need to be more flexible and adaptive to present the achievements of science in open access adequately.

Keywords: scientific professional periodical, website of a scientific journal, financial model of a scientific journal, open access, APC, publication ethics.

https://doi.org/10.15407/np.75.461
УДК 070(477-25)“1909/1911”:[94:338.436](477)“19”

Ігор Ткаченко,
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
сектор суспільних наук, Науково-організаційний відділ
Президія НАН України
вул. Володимирська, 54, Київ, 01601, Україна
e-mail: tkachenko@nas.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8276-3778

РОЗВИТОК СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКА «СЕЛО» (1909–1911)

Дослідження стосується розгляду проблем становлення і розвитку української селянської та робітничої кооперації на основі матеріалів, розміщених на сторінках популярного тижневика «Село», який виходив у Києві в 1909–1911 рр. під проводом М. Грушевського. *Наукова новизна* дослідження полягає в розкритті місця та значення «Села» в пропаганді й поширенні кооперативних ідей у середовищі українських селян і робітників. Аналіз публікацій, які стосуються кооперації, дає змогу визначити ключові завдання, які стояли перед українським кооперативним рухом після революції 1905 р. в Російській імперії, шляхи та способи розв’язання життєво важливих для селян і робітників проблем.

Встановлено, що тема селянсько-робітничої кооперації була одним із ключових напрямів, який висвітлювався на сторінках тижневика «Село». Поширення ідей кооперації на сторінках газети, значна кількість публікацій, які прямо чи опосередковано стосувалися кооперації та робітничо-селянського руху, засвідчують, що розміщені на її сторінках статті й матеріали спрямовані на поширення ідей українства. Відтак пропаганда кооперації була для редакції та співробітників газети «Село» одним із способів впливу на формування української національної свідомості в робітничо-селянському середовищі.

Ключові слова: газета «Село», робітнича й селянська кооперація, робітничий рух, М. Гехтер, М. Грушевський.

Актуальність дослідження. Газета «Село», до якої інтерес дослідників історії української преси та джерелознавців неодмінно

© І. Ткаченко, 2025

зростає, стала свого часу помітним явищем в українському національному житті. Будучи першим наддніпрянським україномовним часописом, спрямованим на задоволення потреби селянсько-робітничої аудиторії у власній газеті рідною мовою, «Село» ставило перед собою передусім просвітницьку мету, що на той час цілком відповідало потребам та інтересам найбільших чисельно й найменш освічених верств українців у підросійській Україні.

Це завдання стає очевидним з першої ж програмної статті М. Грушевського, який у зверненні до читачів газети писав: «Оце зачинаємо нашу народну газету, для наших селян і робітників українських. Будемо подавати відомості, новини і всяку науку в справах, потрібних нашому селянинові або робітникові, і про всякі важніші справи з життя українського, російського і заграничного, цікаві для всіх, про які всякому треба знати… До сього служить школа, книжка, газета» [1, с. 233].

Питання просвіти стосувалися як духовного та культурного, так й економічного життя українського селянства та робітників. Зі змісту газети, яка виходила в 1909–1911 рр., можемо пересвідчитися, що теми кооперації, селянських заробітків і підвищення ефективності господарювання, розвиток робітничого життя посідали вагоме місце в змістовному наповненні часопису. Уже з першого номеру газети в ній помітні акценти редакції на висвітлення актуальних питань повсякденного життя українських селян і робітників. У № 1 газети «Село» від 3 вересня 1909 р. опубліковано матеріали про врожай по світу, хліборобську виставку в Стрию, дві статті авторства Максима Григоровича (псевдонім М. Гехтера. – Прим. авт.): «Як вигідніше селянам продавати свій хліб» [2] та «Сільська кооперація в Росії та на Україні» [3]. Не меншу увагу окремим аспектам розвитку робітничо-селянської кооперації редакція «Села» на чолі з М. Грушевським приділяла і в подальших випусках газети аж до припинення її виходу в березні 1911 р.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми розвитку робітничо-селянської кооперації досить широко представлені в працях вітчизняних дослідників. Свідченням глибокого інтересу істориків до цієї проблеми є не лише численні публікації, а й декілька кандидатських і докторських дисертацій, зокрема В. Марочка, В. Половця,

О. Двойнінової [4–6] та ін. Також слід відзначити монографію Г. Цибуленка, присвячену становленню кредитної кооперації на Півдні України в кінці XIX – на початку XX ст. [7], та ряд публікацій, у яких представлено різноманітні аспекти практичного втілення ідей кооперації на українських землях у період до Першої світової війни.

Разом з тим у наведених, а також багатьох інших працях практично не простежується зв'язок між кооперативним рухом і газетою «Село», матеріали якої свідчать про серйозну увагу, яку редакція часопису приділяла кооперації в робітничому й селянському середовищі. В основному дослідники зосереджувалися на практичному аспекті кооперації, її формах, економічній ефективності. Так, говорячи про вихідні чинники формування сільськогосподарської кооперації в Україні на початку XX ст., Л. Дідківська відзначає насамперед важливу роль інтелігенції в поширенні кооперативної ідеї в Україні. Згадуючи в контексті теорії кредитної кооперації імена таких популяризаторів, як П. Чубинський, В. Доманицький, О. Юркевич, М. Левицький, В. Козлов, роль яких у пропаганді ідей кооперації важко переоцінити, дослідниця не торкається питань висвітлення та пропаганди ідей кооперації на сторінках друкованих видань [8].

Так само незначний акцент на ролі преси в становленні робітничо-селянської кооперації, попри широке використання газетних матеріалів, бачимо у статті І. Фаренія, присвяченій кооперативному життю українського селянства на початку XX ст. [9], та в інших працях вітчизняних дослідників. Що ж стосується газети «Село», слід відмітити, що за останні роки з'явилося декілька студій, присвячених різноманітним аспектам цього популярного селянсько-робітничого часопису. Це насамперед стаття Р. Загорулька, присвячена боротьбі за українізацію початкової освіти за матеріалами «Села» [10], статті В. Тельвака щодо культурної політики М. Грушевського як редактора селянських часописів [11], Д. Ніколайчука стосовно видання тижневика «Село» та участі М. Грушевського в ньому [12]. У цілому треба відмітити, що попри солідну кількість праць, присвячених власне становленню кооперації в Україні, попри зростання кількості досліджень, у яких фігурує тема тижневика «Село», в українській історичній науці лишається практично не розкритою

тема пропаганди і висвітлення кооперативних ідей на сторінках цієї популярної газети.

Виклад основного матеріалу. Уже з перших днів виходу газети «Село» стає очевидним просвітницький характер публіцистики тижневика, направленої на роз'яснювальну роботу в середовищі українських селян та робітників. Із самого початку редакція на чолі з М. Грушевським звертає увагу на ключові проблеми, з якими мали справу селяни й робітники в Україні. Це насамперед питання освіти і єдності у відстоюванні власних інтересів. У вступній статті «До наших читачів» М. Грушевський робить акцент на необхідності зростання рівня народної освіти в цілому та кожного українця індивідуально. На його думку, головним чином справі народної просвіти служить школа, книжка й газета. Звертаючись до читачів, він писав: «Сьому помогти хочемо і нашою газетою: щоб люди наші, котрі не мають ані часу, ані змоги читати великих, щоденних газет, могли з сеї малої газети короткими і простими словами на своїй мові довідатися про все важніше, до всього доходити, просвічуватися» [1, с. 233].

Намагаючись за допомогою друкованого слова сприяти поширенню національної свідомості серед найменш освічених і найбільш роз'єднаних верств українського суспільства, для забезпечення максимального ефекту газета розміщувала на своїх сторінках матеріали, які мали сприяти розвитку кооперації та співробітництва в селянсько-робітничому середовищі, показували шляхи підвищення ефективності господарювання, особливо колективного.

Пропагуючи ідеї української кооперації у своїх публікаціях, М. Гехтер – один із ключових співробітників газети «Село» – звертав увагу та стрімкий розвиток кооперації в Російській імперії. Розглядаючи український кооперативний рух як окрему складову загальноімперського, він зазначив, що «на Вкраїні тепер є коло 1100 потребительських, коло 200 сільсько-господарських і коло 1000 кредитових та позичково-зберігательних, а всього – коло 2300 кооперативних товариств. Таким чином, на Вкраїну припадає більше 1/3 російських кооперативних товариств, хоча Вкраїна займає менше 1/10 російської держави» [3, с. 4].

Необхідність подальшого розвитку селянської та робітничої кооперації обумовлювалася не лише необхідністю її розвитку як загальної

складової українського національного руху, а й суто практичними й матеріальними міркуваннями. У статті вже згадуваного М. Гехтера «Як вигідніше селянам продавати свій хліб» порушується дуже актуальна на той час проблема, з якою постійно стикалися українські селяни. Будучи недостатньо грамотними й згуртованими, досить часто вони ставали жертвами спекулянтів і перекупщиків зерна, виробленого їхніми господарствами.

На думку дописувача газети «Село», проблема полягала в тому, що селяни не знали справжньої ціни на збіжжя, у чому їм мала допомогти селянська газета оповістками про актуальні ціни на зерно. Однак М. Гехтер стверджував, що найкращим виходом для українського хлібороба буде не знання ціни хліба: «Ні, не в самих цінах діло, а в тому, щоб селянин міг видержати свій хліб до того часу, доки йому не дадуть настоящої ціни. А для того, щоб він міг перечекати осінь і передержати свій хліб до вищих цін, йому треба дати змогу де-небудь позичити потрібних грошей за дешевий процент. От тут-то й можуть стати в пригоді селянські товариства, спілки, союзи чи елеватори, як їх називають по ріжних місцях» [2, с. 14].

Тема селянської кооперації є також однією з ключових у передових статтях авторства М. Грушевського в початковий період ведення газети. Редактор і видавець часопису присвятив цим питанням декілька публікацій [13–19]. Він постійно наголошував на необхідності згуртування українських селян для розв'язання їхніх спільних проблем. У статті «В єднанні сила» він писав, що «навіть найпростіші товариства, як крамничні та позичкові, дуже багато можуть помогти селянинові. Вони дають йому змогу добувати добрий крам дешево, діставати по дешевим цінам, а то і на борг всякий господарський припас, машини, насіння. Через них селяни можуть корисно вести продаж збіжжя (зерна) – добувати позичку під збіжжя, виждати добру ціну й продати в перші руки, минаючи дрібних скупщиків, що наживаються на селянах та не раз гірко обдурюють їх та собі в кишеню кладуть весь заробіток, що мав би припасти хліборобові» [1, с. 235].

Матеріальна складова та користь від різних форм селянської взаємодії не була, на думку М. Грушевського, єдиним здобутком, який могли отримати українські селяни. Не менш важливим було

те, що «селяни, ведучи таке товариство – хоч се діло й не бозна-яке мудре, набираються багато розуму, привчаються до діловодства, рахування і дітей своїх привчають. Так би сказати – самі очі їх підіймаються од ріллі і одкриваються на широкий світ. Привчаються до гуртової роботи, до єднання, до спільного орудування справами. А се незвичайно важна річ. Все, що люди зробили доброго, корисного, все здобули отсим умінням єднатися, працювати в спілці, вести справу гуртом» [1, с. 236].

Слід зазначити, що М. Грушевський приділяв питанням селянської кооперації серйозну увагу. Для нього цілком очевидною була потреба покращення життя українського селянства завдяки широкому поширенню спільних форм праці й розвитку громадського життя, єднанню. Причину злиденного життя селян і робітників він вбачав насамперед у їх роз'єднаності та неможливості самотужки протистояти зовнішнім загрозам: «І через те так у нас живеться злиденно, що люди йдуть одинцем, б'ються кождий як риба об лід, а гуртом узятися не вміють» [1, с. 236].

Відкриваючи своїми публікаціями практично кожне число газети, він був одним з тих, хто задавав тон, надзвичайно гострий для тодішньої преси, усьому часопису, що мав об'єднувати селян і робітників, показувати шляхи покращення їхнього життя й добробуту, сприяти формуванню національної свідомості в робітничо-селянському середовищі.

Розмірковуючи на теми врожаю, робочих спілок і робітничих товариств, перешкод, які стояли на шляху вільного розвитку кооперації, він, зокрема, звертав увагу на недостатнє поширення робітничих товариств, на відміну від аналогічних селянських. Разом з тим він постійно відмічав велику користь, яку могли приносити робітникам гуртові форми взаємодії: «Окрім того, такі товариства, подібно як у селян – товариства хліборобські, багато можуть помагати робітникам до згуртування, щоб вести свою роботу самим, а не в хазяйських наймах. З тих причин дуже варто було б, щоб робітничі, професійні товариства у нас поширювали якомога» [1, с. 239].

Говорячи про робочі спілки, М. Грушевський виступав як пропагандист і мотиватор їх створення. Зауважуючи епізодичний, поодинокий характер появи нових робочих спілок, він зазначав: «Од часу

до часу, то тут то там появиться у нас звістка про робочу спілку (артіль), що веде гуртом якесь ремество, гуртом провадить товариську майстерню. Небагато таких звісток, і видко, що не дуже сі спілки поширюються. А тимчасом се дуже корисна річ, і вже здавна тямущі люди заходилися коло поширення таких спілок (артілів)… Ремісники і робітники, зв'язуючися в спілки, а спілки єднаючи в ширші союзи, можуть повести діло широко, не гірше капіталістів» [1, с. 241].

Кооперацію М. Грушевський розглядав на сторінках газети «Село» не лише як форму економічної чи фінансової діяльності. Не менш важливим для нього було пропагувати ідеї кооперації і у сфері духовній та просвітницькій, для максимально широкого залучення селян і робітників у сферу громадського й культурного життя, спільного представлення ними власних інтересів і потреб. Він писав: «Треба закладати самим собі просвітнє товариство, чи то в виді общеської бібліотеки, чи в виді любительського театрального гуртка, для представлень, чи в виді просвітнього товариства. Робити се треба на підставі закону 4 марта 1906 р. про товариства і союзи» [1, с. 244]. Закладати основи спільної справи він радив, незважаючи на ті численні утиски зі сторони влади та інші фактори, які перешкоджали вільному поширенню кооперативного руху. Усе це мало відбуватися виключно в законний спосіб, опираючись на законодавство Російської імперії: «…доки єсть закон 4 марта 1906 р. про товариства і союзи, доти треба користати з нього – яка б не була тіснота товариствам. Одне не пропустять, друге дозволять. Одне закриють, два других відкриються. І чи закриють, чи ні – поки закриють, таке кожде товариство зробить свою користь – привчить людей до гуртової роботи» [1, с. 254].

Покладатися на власні сили й об'єднуватися в товариства, спілки, артілі, кооперативи, зростати освітньо та духовно – такі ідеї були головними в публіцистиці М. Грушевського в газеті «Село» в перший рік її існування. Про помітний ефект популяризаторських і пропагандистських статей М. Грушевського на розвиток селянсько-робітничої кооперації свідчить те, що в 1909 р. «найбільш робили для селян в сій справі сільськогосподарські та кредитні товариства селянські. У нас на Україні в губерніях Полтавській, Херсонській і Харківській селянські кооперативи почали об'єднуватися й робити перші проби

вести гуртом продажу збіжжя, позичати гроші під збіжжя та видержувати ціну, щоб не продавати за безцінь. Нема сумніву, що се діло найбільш надійне: самим селянам через свої товариства селянські запомогати собі та рятувати своє хазяйство, не чекаючи допомоги з сторони» [1, с. 265].

Публіцистика М. Грушевського була лише частиною матеріалів кооперативної тематики на сторінках газети «Село». Не менш значущими в плані їх поширення були статті інших постійних авторів і дописувачів часопису. Відомості про селянську кооперацію, розвиток її форм, практичне впровадження та проблеми, з якими стикалися селяни й робітники при створенні спілок і союзів, є основною темою публіцистики ключового співробітника газети «Село» М. Гехтера, який також опублікував на сторінках газети ряд статей на тему селянських заробітків. Інформація про діяльність українських кооперативів зустрічається також у рубриках, які він вів, «За тиждень» та «З українського життя».

Про особливості робітничого та селянського життя, їхні намагання покращити громадське, культурне й товариське життя свідчать також дописи читачів газети «Село», які друкувалися в переважній більшості чисел. Усе це давало читачам газети ґрунтовну інформацію про можливості єднання та кооперації в будь-якому, навіть найвіддаленішому куточку України. Крім власне теоретичних аспектів створення кооперативів, об'єднань і союзів, вагоме місце в матеріалах газети належало практичним порадам щодо ведення господарства, шляхам та легальним способам розвитку взаємодії селян і робітників – усього того, що дописувачі газети називали найцікавішою справою, гуртовою роботою.

Що це не була легка справа, наголошувалося в багатьох публікаціях і дописах у газеті. Далеко не завжди справа кооперації та спільного розв'язання нагальних проблем була близькою для окремого селянина чи робітника. Так, говорячи про життя Кузьминецького сільськогосподарського гуртка на Поділлі, автор статті «З життя селянських товариств» зазначав, що «виник цей гурток у 1906 році заходами пана Бонецького. Спочатку (декабрь 1906 р.) гурток мав 69 членів. Селяне тоді просто не йняли віри, що діяльність гуртка поліпшить їх становище, й ставились до нього вороже. На

перших порах були випадки, що селяне били тих, хто приставав до гуртка. Потроху діяльність гуртка стала одначе приносити користь, і гурток почав рости» [20, с. 7].

Схожі мотиви часто зустрічаються і в інших публікаціях, присвячених розвитку кооперативного руху. Дописувачі й публіцисти звертали увагу на те, що не завжди тема єднання в праці була близькою жителям села. На слабкість кооперативного руху звертав увагу кореспондент А. Силенко, який, попри існування в його селі сільськогосподарського й позичкового товариств, відмічав основну причину інертності селян. Справа випливала «з нашої слабості людської, або вірніше – з млявості. У сільськогосподарському товаристві більше як 100 членів, позичкове має великий капітал, а придивись, хто там працює і порядкує, то й побачиш, що члени-селяне задніх пасуть» [21, с. 8].

Безпосередньо селяни з огляду на свою малоосвіченість і відтак вузький кругозір не могли одразу зрозуміти всіх переваг спільної праці. Рубрика «З життя селянських товариств» містить приклади того, як важко йшло становлення селянської кооперації: «Як тяжко іноді буває закласти серед селян кооперативне товариство, це видно з прикладу села Лучина. До справи там узявся волосний писар, але сам він нічого не міг зробити, бо йому треба було дванадцять підписів селян. І от всякий, кому не скажеш, щоб підписався, то руками й ногами відмахувався від цього, та ще як почує, що треба бути дать по карбованцю, а потім вносить по пів-карбованця, то вже зовсім біда. А тут ще хтось і поголоску погану пустив, що той, хто вступить у це товариство, муситиме платити по три карбованці налогу за свого воза. Не дивлячись на таку нісенітницю, темні селяни вірили цьому і не хотіли дати підписку. На превелику силу пощастило зібрати потрібне число підписів і послати статут до губернатора на затвердження» [22, с. 7–8].

Подібного роду історії, у яких проявлялася інертність і невігластво через неосвіченість багатьох українських селян і робітників, досить часто згадуються на сторінках газети «Село». Однак при цьому вони не служили засобом демонстрації виключної безпробудності й темноти селянського життя. Скоріше, навпаки, подібні сюжети були маркером, який показував вади селянської повсякденної діяльності

й поведінки. На противагу їм знаходимо ряд популяризаторських і практичних статей, які в доступній формі вказували, як саме треба створювати кооперативи, основні етапи їх заснування й діяльності, переваги, економічні та нематеріальні, від спільної кооперативної праці. Це й поради з практичної кооперації В. Галевича, і ряд статей аналітичного характеру, наприклад «Наша селянська кооперація в 1910 р.», «Наші селянські товариства в минулім році», розвідки Ю. Тищенка (Сірого), А. Силенка тощо.

Ведучи просвітницьку роботу в селянсько-робітничому середовищі, публіцисти газети «Село» завжди наголошували на тому, що виключно дієва участь у кооперативному житті кожного члена товариств має принципове значення. Капітал, необхідний для заснування товариств, виступав далеко не головною умовою. Як писав В. Галевич, «діло в тому, що сила і міць товариства не в капіталі, бо він може скоро розвіятися, а в єдності і в тій взаємній допомозі, виявляється в принципі "один за всіх і всі за одного". Коли товариші всі близько до серця приймають товариську справу, піклуються нею, дбають про її розвиток – товариство не пропаде: всі члени будуть брати в своїй крамниці крам, всі ходитимуть на зібрання, дбатимуть про притягнення нових членів, про добру славу свого товариства. Таке товариство і з невеликим капіталом не пропаде» [23, с. 13–14]. Крім власне селянської єдності, публіцисти газети звертали увагу на те, що «треба, щоб сільські освічені люде, як от сільський учитель, батюшка, волосний писар, та інші, не цуралися товариства. Ці люде живуть селянським коштом, з селянських грошей їм платиться жалування й селянський хліб вони їдять, отже вони повинні дбати про селянський добробут і про розвиток селянського господарства. Тому селяне повинні вимагати од цих людей помочі й поради в таких справах, де вони самі не можуть дати собі поради» [24, с. 5].

Успішність українських кооперативних товариств засвідчували не лише автори газети «Село», а й дописувачі редакції з міст і сіл по всій підросійській Україні. Ділячись із читачами газети своїми міркуваннями про розвиток українського життя, вони не оминали й теми успішних прикладів гуртової праці. Так, дописувач з м. Миколаїв повідомляв, що «25 ноября минув вже рік, як у нас почало існувати кооперативне потребительске т-во "Трудовая

Копейка". За цей невеликий час воно дуже поширило свою діяльність і дало багато користі і своїм членам, і стороннім покупцям… Велика заслуга цього кооператива ще й та, що він продає крам по дешевій ціні не тільки городським покупцям, але й сільським кооперативним крамницям, так що їм нічого слухатись конкуренції сільських крамарів. Керують цим товариством виключно робочі: інтелігенції дуже мало. Крім своєї прямої мети, т-во "Трудовая Копейка" не мало зробило і в духовному розвитку свої членів, улаштовуючи лекції, вистави та інше… Взагалі "Трудовая Копейка" робить для біднішого робочого класу стільки користі, що тільки й можна побажати йому ще більшого розвитку» [25, с. 8].

Так само на користь створення сільськогосподарських товариств свідчила інформація, яку розміщувала газета, щодо торгівлі хлібом, яка давала можливість селянину отримувати більше прибутку від власної праці. Крім постійної інформації про актуальні ціни на хліб у Російській імперії, яка давала змогу селянину краще орієнтуватися в поточних цінах на збіжжя, користь від скупки хліба сільськогосподарськими товариствами подавалася як ще одна перевага від розвитку кооперативної праці. Газета писала, зокрема, що «наші читачі вже добре знають, що в багатьох селянських товариствах на Вкраїні скуповується селянський хліб і потім перепродається по добрій ціні. Карлівське сільськогосподарське товариство, також на Полтавщині, за 4 роки скупило у селян 234.910 пудів хліба, заробивши на цьому 984 карбованці. А скільки заробили самі селяни, продаючи свій хліб через товариства, це видно з такого прикладу. Полтавське сільськогосподарське товариство ввесь час платить за пуд селянського хліба на 4–5 копійок дорогше проти Миколаївських цін. А це значить, що селяне заробляють на своїм хлібові на 6–8 копійок більше проти того, що їм дали б дрібні скупщики» [26, с. 7]. Таким чином, газета «Село» показувала значення друкованого слова для покращення життя селян і робітників в Україні. Розуміючи, у свою чергу, важливість матеріальної складової життя людини, зв'язок між спільним господарюванням і прибутком від нього показував дієвість та ефективність селянської й робітничої кооперації на практиці.

Аналіз змісту газети «Село» також засвідчує, що його автори надавали великого значення видавничій справі взагалі. Апелюючи

до найменш освічених верств українського суспільства, вони завжди підкреслювали значення просвіти для покращення їхнього життя. Так, у статті про діяльність «Просвіти» на Галичині зазначено, що «одним із способів до ширення просвіти являється видання гарних і зрозуміло написаних книжок про різні справи і газет… найважнішою справою в видавничій діяльності “Просвіти” являється видавання приступно і зрозуміло написаних книжок для народу» [27, с. 3].

Таким чином, підтверджуючи цю думку, на сторінках газети постійно містилася інформація про корисні для селян книжки. Говорячи на теми кооперації, М. Грушевський писав про книжки, у яких розкривається тема кооперації (наприклад, «Про те, як засновувати товариства хазяйствені, є добрі книжечки: М. Гехтер “Сільська кооперація”, ціна 20 коп.; В. Доманицький “Товариські крамниці (потребительські товариства)”, ціна 6 коп.» [1, с. 236]. Подібного роду оповістки містилися в замітках Юрія Сірого «Корисні книжки для селян», у рекламних повідомленнях, тижневій хроніці та оповістках.

Успішність діяльності кооперативних форм діяльності засвідчували не лише дописи з різних куточків української землі, а й статистичні дані, що наводяться на сторінках газети «Село». Ще на початку його виходу восени 1909 р. М. Гехтер писав про успіхи української кооперативної справи, говорячи про її широке розповсюдження [3, с. 4]. Так само успішність кооперативного руху він засвідчив у статті «Наші селянські товариства у минулім році»: «Минулий рік був дуже добрий для наших селянських товариств. Нових товариств заснувалось багато – коло 400, – старі працювали добре, закрилось товариств дуже мало» [27, с. 7]. Заснування 400 нових товариств за 1909 р. свідчило не лише про серйозний інтерес до кооперації, а й про те, що «наш селянин навчається дивитися на світ божий своїми власними очима, а не очима дідів і прадідів, які все, бувало, казали, що “гуртове – то чортове”. Ні, тепер наш селянин зрозумів, що один він не поборе своїх злиднів, що тільки в гурті його порятунок. І він, як голодний на їжу, кинувся заводити всякі товариства. І вже четвертий рік ведеться це діло, і щось не чути, щоб товариська справа піддурила селян. Навпаки, по всьому видно, що товариства приносять селянам велику користь». Автор статті як

висновок про розвиток селянської кооперації в 1909 р. вказує на те, що «чим більше буде на Вкраїні селянських товариств і чим краще вони розвиватимуться, тим дужчі, заможніші і свідоміші будуть українські селяни-хлібороби» [28, с. 7].

Подібні міркування висловлював також М. Грушевський, який ратував за поширення хліборобських товариств. Говорячи про користь від кооперації, він зазначав, що «ще більше можуть зробити хліборобські товариства, як добре їх повести. У нас, приміром, селяни звичайно виснажуються на саме лиш збіжжя, і, тяжко працюючи, ледве проживають. Тим часом далеко більшу користь могли б мати, годуючи на своїм господарстві худобу, птицю і продаючи її, а також масло, сир, яйця й інші такі речі. Хліборобські товариства, а особливо спілки (союзи), зв'язані з сих товариств, помагають продавати се все в перші руки, з великою користю, за добру ціну, не по базарах або скупщикам, а відразу на вивіз в великі міста або за границю» [1, с. 235].

Як результат популяризації кооперативного руху М. Гехтер у статті «Українська сільська кооперація в 1910 р.» вказував на те, що в Україні протягом року відкрилося понад 250 нових кооперативних товариств, унаслідок чого «по числу кооперативних товариств Україна стоїть на першім місці серед усіх інших країв Росії, а по напруженості й інтенсивності кооперативного руху Україна займає перше місце серед усіх країн світу. Ні в однім краю Росії нема так багато кооперативних товариств і ні в одній країні на світі число кооперативних товариств не зростало так швидко, як на Україні» [29, с. 7].

І це було цілком об'єктивним явищем для тодішніх реалій. Нове законодавство після революції 1905 р., ослаблення адміністративного тиску й певні свободи дали змогу поширювати нові форми господарювання, чим досить активно користалися українські селяни та робітники. Як зазначав Ю. Тищенко (Сірий), практична вага кооперації полягала в тому, що «зрозуміло всім тепер стає, що старими способами не можна вже обробляти землю, так щоб вона давала хороший дохід. Про се вже багато писалося і в нашій газеті, та се бачать і самі хлібороби. Бачать вони, що без добрих машин, без доброї обробки поля мала надія на урожай. Але ж машини ті дорого

коштують і не під силу купувати їх дрібному хазяїнові». Вирішення цього питання для Юрія Сірого, як і для інших публіцистів газети «Село», було очевидним: «правда, одному тяжко се зробити, але сьому лихові не так то тяжко взагалі замогти, коли селяни дійдуть до того, що машини та різні знаряддя до обробки землі можна купувати й гуртом» [30, с. 7].

Спільно продавати хліб, спільно працювати над поширенням кооперативних ідей, поширенням селянських і робітничих спілок, виробленням спільної позиції щодо складових повсякденного життя українців було завданням газети весь час її півторарічного існування. Також причинами припинення виходу газети були адміністративний тиск, штрафи, заборони виписувати газету селянам і робітникам. Як зазначав один з дописувачів газети «Село» в справі спільного продажу хліба кооперативними товариствами, «вигоди у цьому ділі ясні і видні навіть й сліпому» [31, с. 14].

Таким чином, кооперація з позиції редакції газети «Село» була способом як підвищення добробуту селян та робітників, так і засобом духовного зростання, пробудження національної свідомості та єдності. Праця й зростання освіченості та грамотності в селянсько-робітничому середовищі мали стати основою нового способу життя й діяльності українців. Зважаючи на нові умови життя після революції 1905 р. в Росії та можливості, що відкривалися завдяки послабленню цензури щодо національної преси, М. Грушевський і його однодумці бачили очевидну практичну користь у тому, щоб завдяки поширенню ідей кооперації сприяти формуванню національної свідомості українських селян та робітників. Матеріали газети «Село» та її наступника «Засіву» свідчили як про широку популярність у селянсько-робітничому середовищу українських газет, написаних доступною народною мовою, так і про ефективність пропаганди ідей української кооперації в народному середовищі.

Апелюючи до читачів газети, М. Грушевський та інші автори показували кооперативний рух, хліборобські й робітничі товариства як спосіб відстоювання власних інтересів, а також як джерело підвищення рівня освіти, згуртованості, добробуту селян і робітників.

Висновки. У широкому сенсі газета «Село» була знаряддям залучення народних мас до національного руху та мала яскраво

виражений просвітницький характер. Безпосередньо М. Грушевський «заради того, щоб пробудити селянство, часто відкладав працю над фундаментальною "Історією України-Руси", готуючи статті до "Села" та впорядковуючи його числа» [1, с. V–VI]. Так само плідно працювали М. Гехтер, Ю. Тищенко (Сірий), В. Галевич, М. Шаповал, А. Терниченко та інші публіцисти, пропагандисти кооперації та українського національного руху в підросійській Україні, ідучи назустріч потребам простого читача в національно забарвленому освітленні явищ і подій суспільного життя. Адже читач української газети, «принаймні в російській Україні, вимагав од своєї преси в першій мірі освітлення тих ефектів і подій, перед які його ставили життя й чужа преса. Це освітлення закладало основи національної свідомості, давало матеріал до створення національної ідеології, було тим цементом, що зв'язував поодинокі клітини народного тіла в один організм» [32, с. 43].

Список бібліографічних посилань

1. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». 2005. XVI, 774 с.

2. Гехтер М. Як вигідніше селянам продавати свій хліб». *Село*. 1909. № 1. С. 14.

3. Гехтер М. Сільська кооперація в Росії й на Вкраїні. *Село*. 1909. № 1. С. 4.

4. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929) : автореф. дис. … д-ра іст. наук : 07.00.01 / Марочко В. І. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 1995. 43 с.

5. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861–1917 рр.) : автореф. дис. … д-ра іст. наук : 07.00.01 / Половець В. М. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ, 1997. 44 с.

6. Кооперація в сільському господарстві Правобережної України (1906 – лютий 1917 рр.) : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / Двойнінова О. В. ; Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.

7. Цибуленко Г. Кредитна кооперація – шлях селянства у ринок (На матеріалах Півдня України кінця XIX – початку XX століття). Херсон, 2008. 180 с.

8. Дідківська Л. Вихідні чинники формування сільськогосподарської кооперації в Україні на початку XX століття. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України*. 2008. Вип. 41. С. 293–301.

9. Фареній І. Кооперативне життя українського селянства. *Укр. селянин*. 2006. Вип. 10. С. 302–305.

10. Загорулько Р. О. Відображення боротьби українського народу за українізацію початкової освіти на сторінках київської газети «Село» (1909–1911 рр.). *Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту*. Вип. XXXIV. Запоріжжя, 2012. С. 296–300.

11. Тельвак В. Культурна політика Михайла Грушевського як редактора селянських газет. *Укр. селянин*. Черкаси, 2018. Вип. 19. С. 127–134.

12. Ніколайчук Д. Київські імперські чиновники: видавнича діяльність М. Грушевського. *Вісник Черкас. ун-ту. Серія «Історичні науки»*. Черкаси, 2016. № 3–4. С. 67–76.

13. Грушевський М. В єднанні сила. *Село*. 1909. № 2. С. 1–2.

14. Грушевський М. Робітничі товариства. *Село*. 1909. № 3. С. 1–2.

15. Грушевський М. Про врожай. *Село*. 1909. № 5. С. 3.

16. Грушевський М. Про робочі спілки. *Село*. 1909. № 6. С. 1–2.

17. Грушевський М. Ще про врожай. *Село*. 1909. № 9. С. 1–2.

18. Грушевський М. Про робітничі товариства. *Село*. 1909. № 11. С. 1–2.

19. Грушевський М. Тіснота товариствам. *Село*. 1909. № 15. С. 1–2.

20. З життя селянських товариств. *Село*. 1909. № 12. С. 7.

21. Силенко А. Годі на людей покладатись! *Село*. 1909. № 14. С. 8.

22. З життя селянських товариств. *Село*. 1910. № 2. С. 7–8.

23. Галевич В. Практичні поради по кооперації. *Село*. 1911. № 9. С. 13–14.

24. Гехтер М. Сільськогосподарські товариства. *Село*. 1909. № 15. С. 4–5.

25. Дописи. *Село*. 1909. № 15. С. 8.

26. З життя селянських товариств. *Село*. 1910. № 11. С. 7.

27. Залізняк М. Товариство «Просвіта» в Галичині. *Село*. 1910. № 4. С. 3.

28. Гехтер М. Наші селянські товариства в минулім році. *Село*. 1910. № 3. С. 7.

29. Гехтер М. Українська сільська кооперація в 1910 р. *Село*. 1911. № 3. С. 6–7.

30. Сірий Юрій. Найпростіші кооперативні союзи. *Село*. 1911. № 5. С. 7.

31. Юркевич О. Ще про продаж селянського хліба через кооперативні товариства. *Село*. 1910. № 1. С. 13–14.

32. Гехтер М. Спогади. Листи до М. Грушевського / упоряд., вступ та прим. І. В. Ткаченка. Київ, 2005. 64 с.

References

1. Hrushevsky, M. S. (2002). Tvory: U 50 t. [Works: In 50 V.]. Eds.: P. Sokhan, Ya. Dashkevych, I. Hyrych et al.; Heads. Ed. P. Sokhan. Lviv: Svit. V. 3: Seriia "Suspilno-politychni tvory (1907-1914)" [Series "Socio-political works (1907-1914)"]. 2005. XVI [in Ukrainian].

2. Hekhter, M. (1909). Yak vyhidnishe selianam prodavaty svii khlib [How to make it more profitable for peasants to sell their grain]. *Selo – Village, 1*, 14 [in Ukrainian].

3. Hekhter, M. (1909). Silska kooperatsiia v Rosii i na Vkraini [Rural cooperation in Russia and in Ukraine]. *Selo – Village, 1*, 4 [in Ukrainian].

4. Marochko, V. I. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861-1929)* [Ukrainian peasants cooperation. Historical and theoretical aspects (1861-1929)]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

5. Polovets, V. M. (1997). *Kooperatyvnyi rukh v Livoberezhnii Ukraini (1861-1917 rr.)* [Cooperative movement in Left-bank Ukraine (1861-1917)]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Dvoininova, O. V. (2004). *Kooperatsiia v silskomu hospodarstvi Pravoberezhnoi Ukrainy (1906 – liutyi 1917 rr.)* [Cooperation in agriculture of Right-bank Ukraine (1906 – February 1917)]. Extended abstract of candidate's thesis. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

7. Tsybulenko, H. (2008). Kredytna kooperatsiia – shliakh selianstva

u rynok (Na materialakh Pivdnia Ukrainy kintsia XIX – pochatku XX stolittia) [Credit cooperation – way of peasantry to the market (On the materials of the South of Ukraine at the end of 19th-beginning of 20th century)]. Kherson [in Ukrainian].

8. Didkivska, L. (2008). Vykhidni chynnyky formuvannia silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini na pochatku XX stolittia [Initial factors of the formation of agricultural cooperation in Ukraine in the beginning of 20th century]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy – History of Econmics and Economic Thought of Ukraine, 41*, 293-301 [in Ukrainian].

9. Farenii, I. (2006). Kooperatyvne zhyttia ukrainskoho selianstva [Cooperative life of Ukrainian peasantry]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant, 10*, 302-305 [in Ukrainian].

10. Zahorulko, R. O. (2012). Vidobrazhennia borotby ukrainskoho narodu za ukrainizatsiiu pochatkovoi osvity na storinkakh kyivskoi hazety "Selo" (1909-1911 rr.) [Reflection of the struggle of Ukrainian people for the Ukrainization of primary education int pages of Kyiv' newspaper "Village"]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhya National University, XXXIV*, 296-300. Zaporizhia [in Ukrainian].

11. Telvak, V. (2018). Kulturna polityka Mykhaila Hrushevskoho yak redaktora selianskykh hazet [Cultural policy of Mykhailo Hrushevskyi as an editor of peasant's newspapers]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant, 19*, 127-134. Cherkasy [in Ukrainian].

12. Nikolaichuk, D. (2016). Kyivski imperski chynovnyky: vydavnycha diialnist M. Hrushevskoho [Kyiv imperial officials: publishing activity of M. Hrushevskyi]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia "Istorychni nauky" – Bulletin of Cherkasy university. Series "Historical sciences", 3-4*, 67-76. Cherkasy [in Ukrainian].

13. Hrushevskyi, M. (1909). V yednanni syla [Strength in the union]. *Selo – Village, 2*, 1-2 [in Ukrainian].

14. Hrushevskyi, M. (1909). Robitnychi tovarystva [Workers' associations]. *Selo – Village, 3*, 1-2 [in Ukrainian].

15. Hrushevskyi, M. (1909). Pro vrozhai [On the crop]. *Selo – Village, 5*, 3 [in Ukrainian].

16. Hrushevskyi, M. (1909). Pro robochi spilky [On workers' unions]. *Selo – Village, 6*, 1-2 [in Ukrainian].

17. Hrushevskyi, M. (1909). Shche pro vrozhai [More on the crop]. *Selo – Village, 9*, 1-2 [in Ukrainian].

18. Hrushevskyi, M. (1909). Pro robitnychi tovarystva [On workers' associations]. *Selo – Village, 11*, 1-2 [in Ukrainian].

19. Hrushevskyi, M. (1909). Tisnota tovarystvam [Closeness to societies]. *Selo – Village, 15*, 1-2 [in Ukrainian].

20. Z zhyttia selianskykh tovarystv [From the life of peasants' societies]. (1909). *Selo – Village, 12*, 7 [in Ukrainian].

21. Sylenko, A. (1909). Hodi na liudei pokladatys! [Enough to rely on people!]. *Selo – Village, 14*, 8 [in Ukrainian].

22. Z zhyttia selianskykh tovarystv [From the life of peasants' societies]. (1910). *Selo – Village, 2*, 7-8 [in Ukrainian].

23. Halevych, V. (1911). Praktychni porady po kooperatsii [Practical advices on cooperation]. *Selo – Village, 9*, 13-14 [in Ukrainian].

24. Hekhter, M. (1909). Silskohospodarski tovarystva [Agricultural societies]. *Selo – Village, 15*, 4-5 [in Ukrainian].

25. Dopysy [Posts]. (1909). *Selo – Village, 15*, 8 [in Ukrainian].

26. Z zhyttia selianskykh tovarystv [From the life of peasants' societies]. (1910). *Selo – Village, 11*, 7 [in Ukrainian].

27. Zalizniak, M. (1910). Tovarystvo "Prosvita" v Halychyni [Society "Education" in Galicia]. *Selo – Village, 4,* 3 [in Ukrainian].

28. Hekhter. M. (1910). Nashi selianski tovarystva v mynulim rotsi [Our peasants' societies in the last year]. *Selo – Village, 3*, 7 [in Ukrainian].

29. Hekhter, M. (1911). Ukrainska silska kooperatsiia v 1910 r. [Ukrainian rural cooperation in 1910]. *Selo – Village, 3*, 6-7 [in Ukrainian].

30. Siryi, Yu. (1911). Naiprostishi kooperatyvni soiuzy [The simplest cooperation unions]. *Selo – Village, 5*, 7 [in Ukrainian].

31. Yurkevych, O. (1910). Shche pro prodazh selianskoho khliba cherez kooperatyvni tovarystva [More about the sale of peasants' bread through cooperatives]. *Selo – Village, 1*, 13-14 [in Ukrainian].

32. Hekhter, M. (2005). Spohady. Lysty do M. Hrushevskoho [Memoirs. Letters to M. Hrushevskyi] / ordering, introduction and notes of Ihor Tkachenko. Kyiv: M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2025.

Ihor Tkachenko,
PhD (History), Leading Researcher,
Social Sciences Sector, Scientific and Organizational Department
Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine
54 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: tkachenko@nas.gov.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8276-3778

Coverage of the Development of Peasant and Worker Cooperation in Ukraine, in the Weekly *Village* (1909-1911)

Aim of the work. The research highlights the problems of formation and development of Ukrainian peasant and worker cooperation, on the basis of materials of a popular weekly *Village*, published in Kyiv under the leadership of M. Hrushevsky. *The methodology of the work* is in the use of heuristic and problem-solving research methods which, combined with a critical analysis of materials posted by authors and contributors on the pages of *Village,* allows for a deeper look at the main problems facing the Ukrainian cooperative movement at the beginning of the 20th century. *The scientific novelty* of the study is in revealing the place and importance of the *Village* in the promotion and dissemination of cooperative ideas among Ukrainian peasants and workers. An analysis of publications related to cooperation allows to identify the keys tasks facing Ukrainian cooperative movement after the 1905 Revolution in Russian Empire, ways and means of solving peasants and workers' vital problems. *Conclusions.* It was established that the issue of peasant and worker cooperation was one of the main areas, which were covered on the pages of *Village*, with an emphasis on educational work in the area of starting the new cooperatives and agricultural societies in all Ukrainian regions which were the parts of both Austro-Hungarian and Russian empires. The spread of ideas of cooperation in the pages of the newspaper, a large number of publications that directly or indirectly were related to cooperation and the worker and peasant movement, prove that the trend of this newspaper as well as articles and materials published on its pages, was aimed at spreading Ukrainian ideas. Therefore, editorial staff and employees of the newspaper *Village* considered the propaganda of cooperation as one of the ways to influence the formation of the Ukrainian national consciousness in the working-class surrounding.

Keywords: newspaper *Village*, worker and peasant cooperation, workers movement, M. Hechter, M. Hrushevsky.

https://doi.org/10.15407/np.75.481
УДК 050:82](477)“192”-043.83-043.86

Наталія Лощинська,
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, доцент,
т. в. о. завідувача відділу наукового формування
національних реферативних ресурсів
Інститут інформаційних технологій
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: loschynska@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6535-5863

КНИГОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК ПАВЛА БАЛИЦЬКОГО В ЖУРНАЛІ «ЖИТТЯ Й РЕВОЛЮЦІЯ»: ДО 100-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ ЧАСОПИСУ

Мета статті полягає у висвітленні історії створення, кількісних та якісних показників літературно-художнього періодичного видання «Життя й революція»; поглибленому аналізі серії статей бібліографа, книгознавця і видавця П. Балицького з історії українського книговидавництва на його сторінках. *Наукова новизна.* Незважаючи на велику популярність журналу «Життя й революція» у 20-ті роки XX ст. в джерельній базі про нього залишилося мало згадок. Завдяки ретельному науковому пошуку вдалося з’ясувати історичні обставини його створення, первісне призначення, еволюційні зміни, редакторський колектив, змістове наповнення, автуру. Найважливіше, що в статті вперше здійснено аналіз серії книгознавчих публікацій П. Балицького, відомого українського фахівця видавничої справи, книгознавця, редактора видавництва «Друкарь». *Висновки.* П. Балицький здійснив ретельний аналіз українського книгодрукування в першій половині XIX ст. з точки зору технічного й мистецького оформлення книги. Він є видатний український бібліограф, бібліотекознавець, книгознавець, видавець, педагог. Саме з його ім’ям пов’язане створення потужного видавництва «Друкарь», діяльність якого на сьогодні перебуває в процесі вивчення. Проведений аналіз журнальних публікацій П. Балицького «Етюди з історії української книги» на сторінках журналу «Життя й революція» дає підстави стверджувати: статті демонструють високий рівень володіння матеріалом, інформаційну насиченість, володіння термінологічним апа-

© Н. Лощинська, 2025

ратом, продумане використання різних методів пошуку джерел. Не тільки для свого часу, а й до наших днів «Етюди з історії української книги» зберегли значну науково-популярну цінність та зацікавлять як фахівця-бібліотекознавця, так і пересічного читача, якого хвилює історія вітчизняного книговидавництва.

Ключові слова: «Життя й революція», «Друкарь», літературно-мистецька періодика, журнальна публіцистика, книговидавнича справа, українська книга, бібліографія.

Постановка проблеми. Після Жовтневої революції 1917 р. та громадянської війни 1919–1921 рр. у культурному житті України відбувся справжній переворот. Стали з'являтися численні періодичні видання літературно-мистецького характеру та письменницькі угруповання, переважно одноденки. Кількісні і якісні показники літературно-художніх видань відображають стан літературного процесу на певному етапі та служать одним із джерел вивчення історії літератури й літературної критики. «Рівень функціонування у суспільстві літературно-художньої періодики – один з об'єктивних критеріїв, який віддзеркалює стан літературного процесу на певному етапі, а також одне із джерел вивчення літератури та літературної критики в майбутньому. Широкий асортимент літературної періодики свідчить про активний органічний розвиток літературного процесу в країні, про його життєвість та потенційні можливості» [1].

Важливу роль у становленні та розвитку української періодики громадського життя, художньої літератури, науки, політики відіграв журнал «Життя й революція». У 2025 р. виповнюється століття від його заснування. Тут публікувалися матеріали з різних гуманітарних наук, політичні огляди, замітки зі щоденного життя, огляди літератури, бібліографічні списки, рецензії. На першому місці перебували твори української літератури, що відображали особливості літературного процесу 20–30-х років XX ст. В Інституті рукопису НБУВ зберігся фонд 245, повністю присвячений діяльності журналу «Життя й революція» [2]. Усі 405 од. зберігання можна поділити на три групи:

1. Художні твори, статті для редакційного портфеля.
2. Протоколи засідань редколегії.

3. Листи від авторів.

Цікаво ознайомитися з протоколами засідань редколегії. У першому протоколі коротко подано зміст виступу Б. Ліфшиця, директора видавничого комбінату «Радянське село», та першого редактора О. Дорошкевича щодо загального характеру діяльності періодичного органу [3].

Журнал відіграв важливу роль у розвитку української літератури перших десятиліть радянського часу. «У літературно-художніх журналах традиційно представлено рубрики «Поезія», «Проза», «Драматургія», «Публіцистика», «Критика» тощо. Розвиток української наукової й літературно-публіцистичної періодики припав на першу половину ХХ ст., коли, незважаючи на соціальні й національні гноблення, зростала та ідейно міцніла національна культура українського народу. У так званих товстих журналах доби українізації значне місце посідали статті з питань теорії, історії та критики літературного процесу, етнографічні, археологічні матеріали, твори й критика зарубіжної літератури, рецензії, огляди [4].

Журнал був позагруповим, тому на його сторінках друкувалися автори з різних літературних об'єднань, спілок, груп: неокласики (М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара та ін.), «ланківці» (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, Т. Осьмачка та ін.), «вусппівці» (С. Щупак, І. Лакиза та ін.), «гартівці» (В. Еллан) та ін. Журнал надавав слово досвідченим, старшим за віком письменникам (С. Васильченку, М. Вороному та ін.) і початківцям (Марку Вороному, І. Багряному, М. Бажану, В. Мисику, І. Муратову та ін.). Досить часто друкувалися поезії В. Сосюри, Д. Фальківського, Є. Плужника, Гео Шкурупія, Г. Косяченка, О. Близька, В. Поліщука та ін. Постійними авторами були: Б. Антоненко-Давидович (роман «Смерть», оповідання «Де когут співає на три держави»), В. Підмогильний («Невеличка драма» та ін.), Г. Косинка («Циркуль»), О. Слісаренко, Ю. Яновський, М. Івченко та ін. Вагомими й цікавими були історико-публіцистичні публікації, як, скажімо, матеріали до 60-річчя М. Грушевського (№ 10, 1926). Номер 5 за 1926 р. майже цілком присвячено пам'яті І. Франка, де вміщено до десятка статей та розвідок про його творчість, серед них статті А. Музички «Життєва путь Івана Франка», П. Филиповича «Франко-поет», К. Довганя «Літературно-критичні погляди І. Франка

в 1890–1900 роках», А. Ніковського «Франко в Одесі в 1909 р.», М. Драй-Хмари «І. Франко й Леся Українка» та ін. Літературознавчі розвідки, статті з теорії літератури, рецензії друкували М. Зеров («Квітка й пізніша українська проза»), Б. Якубський («Поетична творчість Миколи Вороного», «Юрій Яновський та його "Майстер корабля"»), В. Гадзінський («Гнат Михайличенко»), а також І. Айзеншток, Ю. Меженко, Г. Майфет, А. Лейтес, Ф. Якубовський, О. Дорошкевич, Б. Коваленко, С. Родзевич, А. Ніковський та ін. Найбільше значення для українського книгознавства та історії видавничої справи становить серія статей у журналі П. Балицького «Етюди з історії української книги».

Аналіз досліджень і публікацій. Про журнал «Життя й революція» існує вкрай мало інформації. Деякі важливі відомості подає Т. Роспопа в статті «Студії про Лесю Українку на сторінках журналу "Життя й революція"» [5] та О. Левицька в публікації «Літературно-художні часописи в сучасному літературному дискурсі» [1]. Першою дослідницею журнальних матеріалів була Н. Рева. У 1970 р. вона видала систематичний покажчик змісту часопису з ґрунтовною передмовою. Важко переоцінити значення цього джерела для сучасних дослідників [6]. С. Білокінь висвітлює основні напрями діяльності «Життя й революції», історичні обставини появи журналу, авторський і редакторський склад. Особливо важливо те, що вчений зазначає роль видання в розвитку української літератури та причини його закриття [7, с. 159].

Мета статті полягає у висвітленні історії створення та основних напрямів діяльності журналу «Життя й революція» та поглибленому аналізі серії статей П. Балицького з історії українського книговидавництва на його сторінках.

Методологія. У процесі дослідження діяльності періодичного органу «Життя й революція» було використано основні й другорядні наукові методи: історичний, описовий, компаративістичний, аналізу та синтезу. В основу дослідження покладено культурологічний метод.

Наукова новизна. Незважаючи на велику популярність журналу «Життя й революція» у 20-ті роки XX ст. в джерельній базі про нього залишилося мало згадок. Завдяки ретельному науковому

пошуку вдалося з'ясувати обставини його створення, первісне призначення, редакторський колектив, змістове наповнення, автуру; уперше вдалося здійснити аналіз серії книгознавчих публікацій П. Балицького, відомого українського книгознавця, редактора видавництва «Друкарь».

Виклад основного матеріалу. «"Життя й революція" – літературно-науковий місячник, спершу – науково-популярний, інформаційно-реферативний, згодом – літературно-художній. Виходив упродовж 1925–1934 рр. у Києві за редагуванням О. Дорошкевича, М. Терещенка, Є. Черняка, І. Лакизи та ін. Вийшло 112 чисел у 92 книгах. За задумом ідеологів радянської влади призначення журналу мало полягати в консолідації "пролетарських" письменників, однак в умовах нової економічної політики стала можливою поява на його сторінках творів, ідеологічно далеких від настанов КП(б)У» [7, с. 159]. Важливе значення для формування «обличчя» періодичного органу має склад його редакційної колегії. Що стосується «Життя й революції», то редактори довго не затримувалися на своїх посадах. Однак це не завадило виробленню стійкої лінії видання. Першим редактором був О. Дорошкевич, український літературознавець, літературний критик, викладач; автор підручників з історії української літератури. Він очолював відділ департаменту вищої та середньої освіти при Міністерстві народної освіти Української Держави П. Скоропадського, був співробітником ВУАН. Редактор журналу в 1925–1927 рр. Йому належить заслуга формування генеральної лінії «Життя й революції». «Помітну роль у становленні й розвитку українського ренесансу 20–30 років XX століття зіграв суспільний літературно-науковий щомісячний прогресивний журнал "Життя і революція" (1925–1934 рр.), який, безумовно, був одним із найпопулярніших видань свого часу в Україні. Історії цього журналу, його ролі у становленні і розвитку української літератури 20-х років досі приділялося зовсім мало уваги. Останнім часом у зв'язку з поглибленим вивченням історії української літератури зазначеного періоду, доріг її розквіту на різних етапах закономірно визначився інтерес до періодичних видань, зокрема і до вказаного журналу» [5, с. 69].

Для сучасного історика й літературознавця цінним джерелом інформації буде систематичний покажчик змісту журналу «Життя

й революція», укладений Н. Ревою [6]. У передмові вона зазначає: «На початку журнал мав популярний, інформаційно-реферативний характер. В ньому були відділи: 1. Політика, економіка, марксизм. 2. Наука, техніка, сільське господарство. 3. Культура, побут. 4. Що читати. З № 6–7 1925 р. у ньому з'являються відділи красного письменства, літературної критики, рецензій, які надавали йому літературно-художній характер» [6, с. 4]. У протоколі засідання редколегії № 13 від 29.05.2025 р. зафіксовано виступ І. Лакизи з пропозицією створити журнал по типу «невеличкого "Червоного шляху" з основним відділом красного письменства». Член редколегії Іванушкін заперечує необхідність такого відділу, «бо він може мати за браком місця випадковий характер». Оскільки більшість підтримали цю ідею, то було прийнято рішення: відділ художньої літератури не створювати. Але вже в протоколі № 23 було вирішено його створити, «щоб завоювати ширші кола читачів і дати можливість виявити письменницькі сили в першу чергу Києва» [3].

Відповідно до вимог постреволюційної епохи журнал створювався з метою задоволення культурних потреб селянства та пролетаріату. Якщо точніше, як зазначається в програмовій статті, «для активу українського села, для культурного робітника головне і призначається наш журнал. Ми ставимо собі завдання культурно озброїти сільського працівника, часто закинутого в глухі закутки України без газет, книжок, без певної культурної орієнтації» [8, с. 119]. Усі публікації редактори вирішують поділити на три основні групи: 1. Класова боротьба на селі і культурні інтереси незаможника й середняка. 2. Роль культурного робітника на селі. 3. Вплив нових політичних і економічних умов на сільський побут, на матеріальну і духовну культуру села.

Революційна ситуація в різних країнах світу, ставлення до СРСР, мемуари про Жовтневу революцію та громадянську війну, проблеми побудови розвиненого соціалізму, викриття підступності імперіалістів і капіталістів, розвиток оборонної галузі країни, обговорення новинок вітчизняної та зарубіжної художньої літератури, події театрального життя – це перелік основних тем, порушених у журналі. Ідеологічні рамки, встановлені на початку діяльності журналу, часто порушувалися. Приємне враження справляє плюралізм у підборі

авторів: поруч із досвідченими авторами (Марко Черемшина, С. Васильченко) публікуються початківці (О. Влизько, Г. Косяченко, І. Багряний, В. Сосюра, М. Бажан, В. Мисик, І. Муратов); «вусппівці» (С. Щупак, І. Лакиза), «ланківці» (Б. Антоненко-Давидович, Є. Плужник, Т. Осьмачка), неокласики (М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара), які мають рівний доступ до сторінок часопису. Матеріали з бібліотекознавства, бібліографії, книгознавства посідають чільне місце в «Житті й революції». Над ними працювали М. Яшек, Ю. Меженко, Д. Балика, Ф. Максименко, П. Балицький. З номера в номер друкуються рекомендовані списки літератури, покажчики, відгуки на нові книги. За свідченням Н. Реви, за період існування журналу в ньому розміщено 56 бібліографічних списків і покажчиків: «Нові українські письменники 1920–1926 рр.», «Нові українські письменники 1927 р.», «Українське красне письменство 1928 року», «Матеріали до шевченкіани 1917–1927 рр.», «Бібліографія творів В. І. Леніна за 1924 рік», «Жовтень на Київщині», «Жовтень в красному письменстві», «Література до 7 жовтневих роковин» та ін.

Без сумніву, провідне місце в доробку з книгознавства займає цикл статей П. Балицького «Етюди з історії української книги», який відомий як український видавець, бібліотеко- й книгознавець. Він, будучи ще студентом Санкт-Петербурзького університету, цікавився українознавством і входив до гуртка вивчення української культури. У 1911 р., після закінчення навчального закладу, він разом з однодумцями організував на Васильєвському острові «Українську книгарню і базар». Перебував на посаді директора видавництва «Друкарь», яке було створено під його керівництвом. Учений багато років працював у видавничій справі, тому в «Етюдах з історії української книги» відчувається фаховий підхід та багаторічний досвід. У «Другому додатковому свідченні» 5 січня 1930 р. П. Балицький розповів: «Найбільшого розквіту видавництво “Друкарь” досягає у 1918 році. Його робота в той час набирає широкого розмаху, а разом з тим остаточно викристалізовується його фах, напрям, задокументовуючись у випрацьованих програмах та видавничих планах. Центр ваги їх полягав у видаванні: художньої літератури, мистецьких

публікацій, робіт історико-літературних, з журналом “Наше минуле” на чолі, та шкільних підручників» [9].

Історію українського книговидавництва П. Балицький розпочинає із часів Катерини ІІ. Через сувору цензуру, яка була запроваджена нею, видавнича діяльність скорочується до того, що майже зовсім зупиняється. Напередодні своєї смерті вона взагалі видає наказ про скасування вільних друкарень і встановлює цензуру в столицях. Книга опинилася в скрутному становищі особливо в провінційних містечках. Україна була віддалена від великих російських міст, тому зазнала неабияких труднощів у розповсюдженні книги. Особливо гостро відчувався брак друкарень і відповідної техніки. Як пише П. Балицький, «зовсім не дивним стає скорочення книжкової продукції, що спостерігаємо на початку XVIII ст.: в 1788 р. вийшло 439 книжок, в 1896 вже 256, а в 1797 – тільки 165 видань. На Україні видавництво звелося цілком до друкування богослужбових книг» [10, с. 143].

У такий складний період несподівано з’являється в 1798 р. перша книжка нової української літератури «Енеїда» І. Котляревського. П. Балицький називає її прабабунею українських видань XIX ст., із захопленням описує ознаки зовнішнього оформлення книги, що створювало враження «якоїсь лагідності, приємності, простої скромної краси. Вміле розташування стрічок на титулі, гармонійний підбір шрифтів і майстерне досягнення суцільності в ньому свідчать про значну вмілість укладача і неабиякий смак видавця» [10, с. 144]. Велику роль у статті автор приділяє опису всіх обставин перших чотирьох видань «Енеїди» та ролі в цьому процесі М. Парпури. Як з’ясувалося, І. Котляревський добрих 10 років після першого видання «Енеїди» М. Парпурою, що було здійснено без його дозволу, узагалі мовчав і не висував тому жодних звинувачень. Навпаки, між літераторами були доброзичливі відносини. Цілком по-новому оцінює П. Балицький роль М. Парпури у виданні відомої поеми. Дещо прикрий тон і закиди І. Котляревського щодо якогось мацапури, що «чужеє отдавав у печать», зовсім не мали на меті болюче зачепити М. Парпуру – навпаки, були застосовані з його згоди й під диктовку. Висококультурним ідейним видавцем вважає

М. Парпуру П. Балицький і підкреслює його позитивну роль в оприлюдненні талановитого твору.

Після видання «Енеїди» друк українських книг стає на паузу на добрих 20 років. Продовжувачем видавничої справи став Є. Гребінка. У 1836 р. він оприлюднив «Малороссийские приказки Е. Гребенки», брошуру на 37 с., на яких уміщено 26 приказок з передмовою, посвятою й титулом на окремих листках. На відміну від «Енеїди», «Приказки» вже мають обкладинку та ксилографічний політипаж закордонного походження, прекрасно виконаний технічно. Є. Гребінці судилося стати першим видавцем творів Т. Шевченка. Перший «Кобзар» вийшов у 1840 р. і вміщував вісім поезій. Перед видавцем стояло завдання зробити невеличке за обсягом видання солідніше. Це досягається різними засобами: збільшеним форматом, значною кількістю шмуцтитулів, незвичними початками віршів тощо. У результаті маленька брошура перетворилася в солідну книжку на 114 с. У своїй статті П. Балицький подає зразки титульних листів «Енеїди», творів Є. Гребінки та «Кобзаря».

До списку перших в Україні видавців П. Балицький зараховує і Т. Шевченка. У 1840 р. поет видає окремою книжкою «Катерину», у 1841 р. – «Гайдамаки», у 1844 р. виходять «Чигиринський кобзар і Гайдамаки», «Гамалія», «Тризна». Т. Шевченко робить першу спробу використання цілком забутих слов'янських шрифтів. Автор статті вважає її цікавою тим, що натякає на джерела симпатії до слов'янської культури в найширшому її потрактуванні. Однак Шевченкові видання містять значну кількість недоречностей, які критикує П. Балицький: без смаку й знання справи на титулі «Чигиринського кобзаря» зображено старий офорт із зображенням середньовічного європейського книголюба. Титул вражає своєю перевантаженістю, добір шрифтів випадковий, ще гірше скомпоновано обкладинку, усього чотири слова на ній набрано шрифтами різного рисунку й стилю. «Загальне враження від видання, що видавець шукає чогось нового, хоче порвати зі старим, але ще не вміє і не в силі цього зробити» [10, с. 160].

На початку XIX ст. з'являється можливість більш плідно займатися видавничою справою. У Москві, величезному освітньому центрі зі значною кількістю наукових і літературних сил, були до того ж дуже

сприятливі поліграфічні умови. Але українське книговидавництво було доволі кволим і незначним. Це зрозуміло, адже для українців Москва ніколи не надавала умов для розвитку нарівні з росіянами. Так склалося, що українське громадське життя в Москві завжди було біднішим, ніж у Петербурзі. Разом з тим при мізерності українського видавництва в Москві досить багато друкується україніки російською мовою. Започаткував українське видавництво в столиці Російської імперії росіянин А. Глазунов, який був у сучасному розумінні бізнесменом, мав чуття до ринку, враховував тогочасну моду на український контент. Він видав твори Г. Квітки-Основ'яненка під назвою «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком» у двох книгах. На думку автора, це було найвидатніше явище серед українських видань у Москві першої половини XIX ст. Меншу цінність мали «Наські українські казки запорожця Іська Матиринки», маленька кишенькового формату книжечка з двома політипажами на обкладинці, автором і видавцем якої був О. Бодянський. За часів свого редагування «Чтений в обществе истории и древностей российских» він випустив рівно 100 книжок, у яких вміщено багато джерел з історії України. За твердженням П. Балицького, «стає дивним як одна людина могла з цим всім упоратись. Без матеріалів, що їх видав Бодянський, не міг і зараз не може працювати ні один дослідник історії України» [11, с. 308]. Заслугу П. Бодянського стосовно видання українських матеріалів важко переоцінити. Завдяки йому українці отримали можливість ознайомлюватися з рідкісними історичними джерелами, з різноманітними матеріалами художнього та публіцистичного характеру, фольклорними творами.

Стаття в другому номері за 1928 р. містить розлогий опис заселення слобожанських степів переселенцями з Наддніпрянщини, аналіз стану науки, освіти, літератури і видавничої справи на Харківщині на початку XIX ст. Справедливо основним чинником зародження тут книгодрукування став розвиток вищої освіти та заснування Харківського університету. «Зовсім логічним фактом було те, що нова українська література зароджується саме серед свіжого, обчищеного від старизни степового оточення, а не на загруженій вщерть чудернацьким запозиченим книжковим баластом

Наддніпрянщині» [12, с. 131]. З молодечим ентузіазмом захоплюється П. Балицький перевагами нового степового життя, нового українського побуту, нової народної культури, навіть – нової України. Безпосередньо Харків він вважає центром української книги протягом першої половини XIX ст. На підтвердження наведено перелік журналів, що тут виходили, подано розповідь про видавничу діяльність І. Срезневського, М. Костомарова, І. Бецького.

Діяльність І. Срезневського здобула високу оцінку української інтелігенції завдяки створенню серії видань під загальною назвою «Украинский сборник». У першій книжці вийшов багаторічний фаворит українських театральних сцен водевіль «Наталка Полтавка» І. Котляревського. У передмові видавець зазначив: «Я начал "Украинский сборник" Наталкой Полтавкой и кажется не мог выбрать лучшего начала. Она может считаться вступлением ко всему, что за ней будет помещено и останется одним из лучших украшений сборника» [14, с. 6]. Значний слід в історії залишили його збірники із серії «Запорожская старина». Вони містили фольклорні й історико-літературні твори, упорядковані та видані в Харкові в 1833–1838 рр. у шести випусках. Основну частину змісту складали історичні пісні та думи XVI–XVII ст., а також народні перекази, легенди, уривки з козацьких літописів, з «Історії русів» тощо. Для багатьох письменників вони стали джерелом тем і сюжетів, справили помітний вплив на розвиток романтичної літератури, історичної проблематики.

М. Костомаров теж був студентом Харківського університету. Він написав та опублікував драми «Сава Чалий», поетичні збірки «Украинскии баллады», «Ветка». Незважаючи на основну зайнятість науковими студіями, М. Костомаров брав активну участь у різноманітних видавничих підприємствах, що діяли в Харкові.

З іменем І. Бецького пов'язують видання в Харкові українського альманаху «Молодик». Він виходив у 1843–1844 рр. за підтримки Г. Квітки-Основ'яненка, В. Каразіна, М. Костомарова та ін. [15]. Усього вийшло чотири книжки. У них друкувалися художні твори багатьох українських та російських письменників, історичні й історико-літературні матеріали, також переклади Жана-Поля, А.-О. Барб'є, В. Гюго. Але основною своєю метою видавець

бачив матеріали, присвячені Україні. П. Балицький звертає увагу на видавничо-технічну нерівноцінність чотирьох книг альманаху. «Незважаючи на поєднаність у зовнішньому вигляді, однаковість технічних прийомів, спільну назву, мимоволі закрадається вагання чи всі книжки належать до одного видавця» [12, с. 144]. Славу І. Бецькому принесли друга й третя книги, на відміну від яких перша та четверта виглядають «кволо, блідо і нецікаво». І. Бецький сам визнав, що прекрасною другою книжкою «Молодика» завдячує М. Костомарову, а третю оформлено технічно й змістовно стараннями І. Каразіна. Підсумовано статтю вагомим висновком: «Наведеними виданнями вичерпується цікаве видавниче життя в Харкові. Особливості Слобідської обстановки були могутнім чинником, який не тільки надавав певного обличчя харківській видавничій роботі, а й вів до створення справжнього українського видавництва» [12, с. 153].

Наступна стаття присвячена київському книговидавництву. На думку дослідника, Київ значно відставав у своєму культурному розвитку від Москви, Петербурга, Харкова. Процес нівеляції відбувався з різною швидкістю, але постійно й неухильно з початку XVIII та до 20-х років XIX ст. Під тиском російського імперіалізму і великодержавницького шовінізму київська інтелігенція розгублює неповторну своєрідність та наближається до губернського рівня середніх міст. До другої половини XVIII ст. книжкова ситуація в Києві вичерпувалася книгами старослов'янською, латинською, польською мовами, російськомовна книга заповнила видавничий простір десь з 80-х років XVIII ст., як і великороська культура загалом. На початку київські видавці копіюють московські видання без будь-якого критичного підходу. Тільки через десяток років ми спостерігаємо серед друкарів струмок місцевого колориту. Типовими виданнями цього часу є «Радостныя чувствования муз», «Краткое историческое описание Киевопечерския Лавры», «Синопсис», «Описание Киевософийского собора». Це все характерні зразки ампірної книги в Україні.

Перший ректор Київського університету М. Максимович відомий як видавець славнозвісного «Сборника украинских песен», альманаху «Киевлянин». «Сборник» становить типовий зразок друку

романтичної доби, що має цікаву обкладинку і «важкі» літери тексту, набраного жирним шрифтом. Видання відіграло доволі велику роль у процесі ідейного розвитку української інтелігенції першої половини XIX ст. «Киевлянин» – це літературно-історичний альманах у трьох книгах. Він публікував історичні документи, статті; художні твори; літературознавчі статті. У збірниках містилися численні публікації з історії Києва, Київської та Галицької Русі, автором яких був в основному М. Максимович. Серед авторів художніх творів були такі українські письменники: Є. Гребінка, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш. Обидві книги прикрашені художнім титулом з літографічними малюнками. На жаль, в альманасі цілком відсутні україномовні твори. Як зазначає П. Балицький, «"Киевлянин" є досить показне видання з чистим акуратним друком, за характером типово слов'янофільське з сильним колоритом місцевості» [13, с. 163].

У стародавньому центрі східнослов'янської культури Києві українське видавництво з'являється значно пізніше, ніж в інших великих містах Російської імперії. Лише в другій половині XIX ст. Київ займе належне йому місце українського видавничого центру.

Окрема журнальна публікація присвячена вивченню питання перших українських видань у Галичині. Коли в 1772 р. Галичина відійшла до Австрії, з'явилася надія на відродження гнобленого в Польщі українського народного життя. Однак ці надії не справдилися. Австрійська влада сприймала галичан чи то росіянами, чи то поляками. Велика загроза нависла над українською мовою, оскільки державною були німецька та латинська, лише подекуди дозволялася польська. Русин Й. Лозинський, автор граматики української мови, у своїй статті подає голос за польську книгу для галицьких українців, умотивовує ідею переходу українців до більш культурно розвиненого польського табору. Однак ця стаття не знайшла підтримки в широкої громади, більше того, викликала чимале обурення.

Тільки в 30–40-х роках XIX ст., у зв'язку з національним відродженням Галичини, зароджується тут українське книжкове життя. Свідома частина галичан доклала титанічних зусиль, щоб не дати загинути українській мові й книзі. Одним з найвагоміших досягнень галицького видавництва стала публікація альманаху «Русалка Дністровая». Історія альманаху непроста, зрештою як і доля тих

молодих хлопців, які відважилися розбудити душу, дух українства в тодішньому суспільстві. Ось що писав І. Франко про «Русалку Дністровую»: «Головне враження, яке вона робить на нас, се якесь неясне, а сильне чуття, ніжне і інстинктове, як чуття дитини, котра рветься на волю силою вродженого потягу, не аргументуючи, не роздумуючи навіть докладно, як виглядає та воля. Се ніжне чуття, мов запах лугів напровесні обхвачує кожного читателя “Русалки”, в нім лежить її найбільша вартість. Ціла “Русалка” – се немов один неясний прорив чуття людського серед загального затупіння та здичіння. Се її найбільша, найреволюційніша ціха» [16, с. 293]. Альманах складається з п’ятьох частин: 1. «Передслів’є». 2. «Пісні народні». 3. «Складаня». 4. «Переводи». 5. «Старина». За словами В. Дорошенка, «мова її була чисто народна, з домішкою слів із близької авторам місцевої говірки, а не те страхітливе “язичіє”, яким друкувалися тодішні українські публікації. На той час була це не абияка новість, бо ж проста українська мова вважалася не тільки нездатною для книжного вжитку, але й просто неприличною в устах освіченої людини. Так само незвичний був і правопис. Друковано її не прийнятою церковною кирилицею, а гражданкою і то майже фонетичним правописом» [17, с. 7]. П. Балицький вважає, що з технічного боку «Русалка» стоїть значно вище тогочасних українських видань у Росії, що свідчить про високу друкарську майстерність видавців у Будапешті.

У № 6 за 1930 р. вміщено статтю «Українська книга першої половини XIX віку». Назва статті П. Балицького не точно передає її зміст. Тут ідеться тільки про один аспект української книги – її мистецьке оформлення. Книжкові ілюстрації є допоміжним елементом, який допомагає зрозуміти текст через образотворчі засоби або доповнює текстове повідомлення. Книжкова графіка – це вид графічного мистецтва, який займається оформленням друкованих видань. На думку М. Корніх, художник, який займається оформленням книги, втілює засобами образотворчого мистецтва ідейно-художній задум твору і створює художньо-декоративний вигляд самої книги. «Книжкова ілюстрація до художнього твору – результат надзвичайно складної по комплексу творчої праці художника. Вона поєднує в собі дуже різні джерела і початки. Художник-ілюстратор

засобами зовсім іншої природи, ніж слово, засобами, з одного боку, обмежують, а з іншого – розширюють художньо-естетичні можливості, перекладає зміст твору з однієї мови мистецтва на іншу, відображає створене словом в зорових образах, в графічних зображеннях» [19, с. 36].

П. Балицький досліджує мистецьке оформлення української книги, починаючи від часу царювання Петра І. На той час західноєвропейська культура мала значний вплив на російську. Запозичення мали місце в різних галузях науки, техніки. Цим пояснюється захоплення французькими зразками мистецького оформлення друкованих видань. Особливо популярністю користувалися ініціали, віньєтки, форзаци, заставки, кінцівки, вкладні гравюрні картки, гравійований текст. «Чепурніші видання тих часів найрадше прикрашаються лише гравірованими на міді титулами, самою природою своєю анонімними. Відтиснуті на окремій вкладній картці вони повторюють складаний титул рукописними шрифтами» [18, с. 193]. В ідеалі для ілюстрацій використовують ті частини тексту, що найповніше розкривають його змістове наповнення. Однак у виданнях XIX ст. ця вимога не завжди працювала. Поширені були книжкові прикраси, що зовсім не стосувалися змісту або досить спотворено його передавали. Зокрема, ілюстрації гравера Скотнікова і ілюстратора Ф. Джунковського «неприємно вражають своєю вульгарною малоросійщиною, поганою обізнаністю з українським життям» [18, с. 193]. Роботи, які було створено російськими графіками, відзначаються своєю карикатурністю, бажанням насмішити читача, виставивши героїв-українців у комічному світлі. Як приклад П. Балицький наводить видання «Малороссийские повести, рассказанные Грицьком Основьяненком».

Намагання передати український колорит спостерігається в альманасі «Утренняя звезда». Особливо заслуговує на увагу гравюра портретного типу «Наталка Полтавка» роботи І. Чеського. В основному книжкові прикраси не створювалися до якогось конкретного видання. Їх запозичували з попередніх видань і застосовували до аналогічних тем та сюжетів. Це спрощувало завдання видавця й економило його кошти.

Ілюстрації покликані розв'язати проблему образного розкриття літературного твору за допомогою малюнків. Їхня первинна функція –

за допомогою зображень розкрити зміст. Але не обов'язково прямо прив'язувати зображення до тексту. Воно повинно також спонукати творчу уяву читача, сприяти бути співтворцем книги. «Українські видання тридцятих і особливо сорокових років густо пересипані політипажами, що стають незмінним їх супутником, іноді досить далеким від змісту». [18, с. 195]. Переважну більшість технічних прийомів з оформлення книги українці запозичали в більш розвинених європейських майстрів. «Зокрема, торцева гравюра була винайдена 1771 р. англійським гравером-ілюстратором Томасом Б'юїком, що почав гравірувати штихелем на торці самшита і легко домігся багатої тональності у відтворенні світлотіні, витонченості лінії. В українському книгодрукуванні торцева гравюра почала вживатися з початку XIX ст. Літографія була винайдена у кінці XVIII ст. пражанином Алоїзом Зенефельдером. На Україні вона стала відомою у 20-х рр. XIX ст. і відразу набула широкого розвитку» [20, с. 113].

Висновки. П. Балицький здійснив ретельний аналіз українського книгодрукування в першій половині XIX ст. з точки зору технічного й мистецького оформлення книги. Він є видатний український бібліограф, бібліотекознавець, книгознавець, видавець, педагог. Саме з його ім'ям пов'язано створення потужного видавництва «Друкарь», діяльність якого на сьогодні перебуває в процесі вивчення. Проведений аналіз журнальних публікацій П. Балицького на сторінках журналу «Життя й революція» дає підстави стверджувати: статті демонструють високий рівень володіння матеріалом, інформаційну насиченість, володіння термінологічним апаратом, продумане використання різних методів пошуку джерел, синтетичний та історико-аналітичний методи викладу інформації. Не тільки для свого часу, а й до наших днів «Етюди з історії української книги» зберегли значну науково-популярну цінність і зацікавлять як фахівця-бібліотекознавця, так і пересічного читача, якого хвилює історія вітчизняного книговидавництва.

Літературно-наукова та громадсько-політична періодика стала від початку 1920-х років тим майданчиком, на якому шліфувала свою методологію літературна критика й суспільно-політична аналітика, де друкувалися нова українська література, переклади, рецензії, мистецькі, політичні новини, бібліографічні списки, дослідження з

книгознавства. Тут обговорювалися та дискутувалися найактуальніші питання з різних гуманітарних наук. Періодика 1920–1930-х років – особливо харківський журнал «Червоний шлях» (1923–1936) і київський «Життя й революція» (1925–1934) – позиціонувала себе як літературно-науковий та громадсько-політичний майданчик для поширення плюралістичної візії світу науки в багатьох гуманітарних й інших галузях знань. Крім аналітичних або оглядових статей, на шпальтах цих журналів щомісяця друкувалися переклади нової літератури, найчастіше пролетарсько-революційного змісту, проте так само щомісяця з'являлися рецензії на переклади класиків світової літератури. Завдяки діяльності, зокрема, цих журналів дописувачі могли ділитися останніми дослідженнями в різних галузях науки, літератури, культури. Незважаючи на цензурні обмеження та ідеологічний тиск, поруч із примітивними агітками, прокомуністичними статтями-одноденками в журналі «Життя й революція» періодично з'являлися варті уваги матеріали найрізноманітнішого спрямування. «Життя і революція» – щомісячний журнал, який виходив у Києві спочатку як журнал громадського життя, літератури й науки. У перших п'яти номерах за 1925 р. переважали статті економічного та політичного характеру. Далі журнал стає літературно-мистецьким, громадсько-політичним, науково-популярним місячником. Центральне місце в ньому посідають відділи літератури, культури, мистецтва тощо. Редакційна колегія часто змінювалася. У її складі працювали Б. Червоний, О. Дорошкевич, Є. Черняк, М. Баран, М. Терещенко, І. Лакиза, М. Бажан, Гео Шкурупій, Ф. Якубовський [5, с. 70]. Часопис порушував широке коло питань, пов'язаних із суспільно-політичним і культурним життям, з боротьбою за підвищення культурного рівня українського народу, з розвитком української літератури в умовах будівництва соціалістичного суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Левицька О. С. Літературно-художні часописи в сучасному літературному дискурсі. *Поліграфія і видавнича справа.* 2011. № 1. С. 34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2011_1_6 (дата звернення: 12.10.2024).

2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 245.

3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 245. Од. зб. 399.

4. Рева Л. Г., Левицька О. С. Літературна періодика. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2016. (оновл. 2025). URL: https://esu.com.ua/article-55780) (дата звернення: 13.02.2025).

5. Роспопа Т. Студії про Лесю Українку на сторінках журналу «Життя і революція». *Філологічні науки*. 2014. Вип. 16. С. 68–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_13 (дата звернення 22.02.2025).

6. «Життя й революція» (1925–1934). Систематичний покажчик змісту / уклад. Н. М. Рева. Львів, 1970. 161 с.

7. Білокінь С. І. «Життя й революція». *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е–Й. 672 с.

8. Переднє слово. *Життя й революція*. 1925. № 1. С. 119.

9. Білокінь С. І. Видавнича діяльність товариства «Друкарь». *Сергій Білокінь (Київ). Персональний сайт історика України.* URL: https://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar/2.html (дата звернення: 12.01.2025).

10. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція*. 1927. № 7/8. С. 142–145.

11. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція*. 1927. № 9. С. 304–309.

12. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція.* 1928. № 2. С. 130–153.

13. Балицький П. Етюди з історії української книги. *Життя й революція.* 1928. № 12. С. 155–167.

14. Украинский сборник И. И. Срезневского. Книжка первая. Харьков : Унив. типография, 1838. 88 с.

15. Молодык на 1843 год: украинский литературный сборник, издаваемый И. Бецким. Харьков : Унив. типография, 1843. 348 с.

16. Франко І. Я. Критичні письма о галицькій інтелігенції.

«Русалка Дністрова»: док. і матеріали / АН УРСР, Ін-т сусп. наук, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові ; [упоряд.: О. А. Купчинський та ін. ; редкол.: Ф. І. Стеблій та ін.]. Київ : Наук. думка, 1989. 542 с. : іл.

17. Дорошенко В. Маніфест «Руської трійці» (думки і кличі «Русалки Дністрової»). Філадельфія : Америка, 1959. 48 с.

18. Балицький П. Українська книга першої половини XIX віку. *Життя й революція*. 1930. № 6. С. 192–202.

19. Корніх М. С. Українська книжкова ілюстрація в контексті розвитку європейської графіки : магістерська робота. Кривий Ріг, 2021. 131 с.

20. Чирва О. Ч., Оленіна О. Ю. Історія та теорія графічного мистецтва. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 127 с.

References

1. Levytska, O. S. (2011). Literaturno-khudozhni chasopysy v suchasnomu literaturnomu dyskursi. Polihrafiia i vydavnycha sprava – Printing and Publishing, 1, 34 [in Ukrainian]. Retrieved October 12, 2024, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pivs_2011_1_6

2. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 245. Kyiv [in Ukrainian].

3. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 245. Unid 399. Kyiv [in Ukrainian].

4. Reva, L. H., & Levytska, O. S. (2016). Literaturna periodyka [Literary periodicals]. *Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved February 13, 2025, from https://esu.com.ua/article-55780

5. Rospopa, T. (2014). Studiyi pro Lesyu Ukrayinku na storinkakh zhurnalu “Zhyttya i revolyutsiya” [Studies about Lesya Ukrainka on the pages of the magazine “Zhyttya y revolyutsiya”]. *Filolohichni nauky. Naukovyi zhurnal Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka – Philological Studies. The collection of scientific works of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical*

University, 16, 68-74. Kyiv [in Ukrainian]. Retrieved February 22, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fil_Nauk_2014_16_13

6. Reva, N. M. (Comp.). (1970). "Zhyttya y revolyutsiya" (1925-1934). Systematychnyy pokazhchyk zmistu ["Zhyttya y revolyutsiya" (1925-1934). Systematic index of contents]. Lviv [in Ukrainian].

7. Bilokin, S. I. (2005). "Zhyttya y revolyutsiya" ["Zhyttya y revolyutsiya"]. V. A. Smoliy (Ed.). *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny – Encyclopedia of Ukrainian History*, *3*, 159. Kyiv [in Ukrainian].

8. Perednye slovo [Foreword]. (1925). *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, *1*, 119. Kyiv [in Ukrainian].

9. Bilokin, S. I. (2025). Vydavnycha diyalnist tovarystva "Drukar" [Publishing activities of the "Drukar" society]. *Serhii Bilokin (Kyiv). Personalnyi sait istoryka Ukrainy – Serhiy Bilokin (Kyiv). Personal website of a Ukrainian historian* [in Ukrainian]. Retrieved January 12, 2025, from https://www.s-bilokin.name/Culture/Drukar/2.html

10. Balytskyi, P. (1927). Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, *7/8*, 142-145. Kyiv [in Ukrainian].

11. Balytskyi, P. (1927). Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, *9*, 304-309. Kyiv [in Ukrainian].

12. Balytskyi, P. (1928). Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, *2*, 130-153. Kyiv [in Ukrainian].

13. Balytskyi, P. (1928). Etyudy z istoriyi ukrayinskoyi knyhy [Studies in the history of the Ukrainian book]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, *12*, 155-167. Kyiv [in Ukrainian].

14. Ukrainskiy sbornik I. I. Sreznevskogo. Knizhka pervaia [Ukrainian collection by I. I. Sreznevsky. Book One]. (1838). Kharkiv: University Press [in Ukrainian].

15. Betsky, I. (Publ.). (1843). Molodyk na 1843 god: ukrainskiy literaturnyy sbornik [Molodyk in 1843: Ukrainian literary collection]. Kharkiv: University Press [in Ukrainian].

16. Franko, I. Ya. (1989). Krytychni pysma o halytskiy intelihentsiyi [Critical writings about the Galician intelligentsia]. "*Rusalka Dnistrova":*

dokumenty i materialy – "Mermaid of the Dniester": documents and materials. F. I. Stebliy (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

17. Doroshenko, V. (1959). Manifest "Ruskoji triytsi" (dumky i klychi "Rusalky Dnistrovoi") [Manifesto of the "Ruthenian Triad" (thoughts and cries of the "Mermaid of the Dniester")]. Philadelphia [in Ukrainian].

18. Balytskyi, P. (1930). Ukrayinska knyha pershoyi polovyny XIX viku [Ukrainian book of the first half of the 19th century]. *Zhyttya y revolyutsiya – Life and Revolution*, *6*, 192-202. Kyiv [in Ukrainian].

19. Kornikh, M. S. (2021). Ukrayinska knyzhkova ilyustratsiya v konteksti rozvytku yevropeyskoyi hrafiky [Ukrainian book illustration in the context of the development of European graphics]. Kryvyi Rih [in Ukrainian].

20. Chyrva O. Ch., & Olenina O. Yu. (2021). Istoriya ta teoriya hrafichnoho mystetstva [History and theory of graphic art]. Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2025.

Nataliia Loshchynska,
PhD (Philology), Senior Researcher, Associate Professor,
Instytute of Information Technologies
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: loschynska@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6535-5863

Pavlo Balytsky's Book Studies in the Magazine *Life and Revolution*: to the Centenary of the Magazine's Founding

The purpose of the article is to highlight the history of the creation, quantitative and qualitative indicators of the literary and artistic periodical *Zhyttya y revolyutsiya* (*Life and Revolution*); an in-depth analysis of a series of articles by the bibliographer, book critic and publisher P.O. Balytsky on the history of Ukrainian book, which were published on its pages. *Methodology*. In the process of studying the activities of the periodical *Zhyttya y revolyutsiya*, the main and secondary scientific methods were used: historical, descriptive, comparative, analysis and synthesis. The research is based on the analytical-culturological method. *Scientific novelty*. Despite the great popularity of the magazine *Zhyttya y revolyutsiya* in the 1920s, there are few references to it in the source database. Thanks to a thorough scientific search, it was possible to find out the historical circumstances of its creation, its original purpose, evolutionary

changes, editorial team, content, authorship. Most importantly, the article is the first to analyze a series of bibliographic publications by Pavlo Balytsky, a well-known Ukrainian specialist in publishing, bibliographer, and editor of the *Drukar* publishing house. *Conclusions*. P. Balytsky conducted a thorough analysis of Ukrainian book printing in the first half of the 19th century from the point of view of the technical and artistic design of the book. He is an outstanding Ukrainian bibliographer, librarian, book scholar, publisher, and teacher. It is with his name that the creation of the powerful publishing house *Drukar* is associated, the activities of which are currently being studied. The analysis of Balytsky's journal publications *Studies in the History of the Ukrainian Book* on the pages of the journal *Zhyttya y revolyutsiya* gives grounds to assert: the articles demonstrate a high level of mastery of the material, information richness, mastery of the terminological apparatus, thoughtful use of various methods of searching for sources, synthetic and historical-analytical methods of presenting information. Not only for its time, but also to this day, *Studies of the History of the Ukrainian Book* have retained significant scientific and popular value and will interest both a specialist librarian and an ordinary reader who is interested in the history of Ukrainian book publishing.

Keywords: Zhyttya y revolyutsiya, *Drukar*, literary and artistic periodicals, magazine journalism, book publishing, Ukrainian book, bibliography.

https://doi.org/10.15407/np.75.503
УДК 821.161.2-92Леся Українка:323.28]-047.37

Юрій Беззуб,
старший викладач,
Київський столичний університет імені Б. Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, 04053, Україна
e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8259-4978
Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022
Scopus Author ID: 57218449833

Ірина Беззуб,
науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: irabezzub@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3561-5991
Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

«НЕВОЛЯ ЩЕ МЕРЗОТНІША, КОЛИ ВОНА ДОБРОВІЛЬНА». ПАМФЛЕТ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ГОЛОС ОДНІЄЇ РОСІЙСЬКОЇ УВ'ЯЗНЕНОЇ»

Досліджено публіцистичний твір Лесі Українки «Голос однієї російської ув'язненої», написаний у 1896 р. Простежено історико-політичний контекст його появи, зокрема візит Миколи II до Франції та захоплення ним французькою культурною елітою, що викликало обурення поетеси. Розкрито ключові ідейні акценти твору: засудження добровільного рабства митців, викриття імперської пропаганди, утвердження моральної переваги свободи над деспотією.

Доведено, що памфлет є важливим документом про становлення громадянської позиції Лесі Українки та її європейського світогляду, актуальним і в сучасних суспільно-політичних реаліях.

Ключові слова: Леся Українка, памфлет, «Голос однієї російської ув'язненої», французько-російські відносини, культурна еліта, європейський контекст, свобода й деспотія, громадянська позиція.

© Ю. Беззуб, І. Беззуб, 2025

Листи Лесі Українки мають виняткове значення не тільки для віддзеркалення автобіографічного образу чи розуміння творчості поетеси, а й для осмислення її світосприйняття, «особистої ідеології», тобто системи переконань, цінностей, життєвого, наукового, громадсько-політичного світогляду. Поштовхом до написання цієї розвідки став лист Лесі Українки 6 (18) листопада 1896 р. до Л. Драгоманової, дружини її рідного дядька М. Драгоманова. З першого погляду, це коротке звернення до дядини містить чимало неясної сучасному непосвяченому читачеві інформації. Леся Українка писала: «Дорога моя дядино! Користуюсь оказією і посилаю сеє “не любо, не слушай” через границю, просячи далі відправити почтою до Вас. А Вас прошу довідатись адреси “La Réforme” або якої иншої французької газети чі журнала радікального чі соціалістичного напрямку (такої, щоб була не franco-russe) і послати туди, не гаючись, оцю штуку. Попросіть від мене Ліду (старша донька Драгоманових. – Прим. Ю. Б., І. Б.) переглянути се, чі нема там чого надто варварського. Але відправити я вже попрошу Вас самих, а то Ліда за різними справами може забути про сю дрібницю. Спізнилась я трохи з посилкою сею, та коли ж часи у нас тепер nec plus ultra [надзвичайно (лат.). – Прим. Ю. Б., І. Б.] подлі, приходиться вертатись до Спартакувського способу листування! “Да, были хуже времена, но не было подлей”! А все-таки мені хочеться, щоб з Росії дійшов хоч один протест проти такої профанації поезії і хисту, якої допустилися французи сей рік у Версалі… “Молчание – знак согласия”, – так думали, певне, ті студенти росс[ійські], що послали протест проти поздравлення їх з коронацією від бельгійських студентів. Не знаю, чі Ви читали сей протест. Він був надрукований в “La Réforme” і передрукований в “Житі і Слові”. Простіть, що тут скінчу, дуже багато треба сьогодні писати, ще не знаю, чі вспію переписать до виїзду закордонного добродія. …Передайте, будьте ласкаві, Ліді мою записку…» [1, с. 439; 2, с. 418–419]. Звичайно, справу прояснюють супровідні коментарі до листа. Однак виявляється, що цей епістолярний епізод може бути початком для відтворення цікавої історії появи одного з найяскравіших публіцистичних творів 25-річної Лесі Українки.

За відомостями О. Косач-Кривинюк, рідної сестри й укладачки літопису-хронології життя і творчості Лесі Українки, до цього листа

поетеса додала допис (у листі – «оця штука» та «…протест проти такої профанації поезії і хисту, якої допустилися французи сей рік у Версалі…» [1, с. 439; 2, с. 418]. «Штукою» був відкритий лист Лесі Українки до французької громадськості під заголовком “La voix d’une prisonniére russe. Petite poéme en prose, dédiée aux poètes et artistes qui ont eu l’honeur de saluer le couple Impérial Russe á Versailles” («Голос однієї російської ув’язненої. Маленька поема в прозі, присвячена поетам і артистам, що мали честь привітати імператорське російське подружжя у Версалі») [3, с. 367; 4, с. 397–403].

Як видно з листа, матеріал призначався для публікації в газеті “La Réforme” або одному з французьких періодичних видань радикального чи соціалістичного напряму без «проросійської» позиції [1, с. 439; 2, с. 418].

Згадані лист та додана до нього стаття Лесі Українки добре відомі дослідникам. Але, оскільки час неминуче приховав багато обставин їх написання, спробуємо відтворити принаймні основні історичні події, з якими пов’язане походження цих текстів. Отже, **мета** цієї статті, крім аналізу змісту безпосередньо документів, полягає в дослідженні історичного середовища, що їх спричинило. Реконструкція власне історичного й поточного для Лесі Українки європейського, російського, українського контекстів походження цих текстів видається важливою, оскільки увиразнює процес формування світогляду, моральних цінностей молодої письменниці.

За інформацією О. Косач-Кривинюк та інших дослідників, достеменних відомостей про своєчасну публікацію “La voix d’une prisonniére russe” у Франції немає [3, с. 372; 5; 6]. Редактори «Хронології…» О. Косач-Кривинюк додають, що французькою мовою його «вперше надруковано у 8 числі газети “Слово” за 1946 р. (м. Регенсбург), а потім 1947 р. у Львові» [3, с. 372]. У свій час радянські видавці «не помітили» регенсбурзького видання [5], тому в т. 8 12-томного зібрання творів Лесі Українки (1977), де відкритий лист надруковано обома мовами [7, с. 15–18], стверджується, що твір «подається вперше за машинописною копією, зробленою сестрою Лесі Українки О. Косач-Кривинюк ([Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАНУ] ф. 2, № 934) [7, с. 292]. Першу публікацію

тексту українською мовою здійснено в книжці «Леся Українка. Неопубліковані твори. Львів: Вільна Україна, 1947. С. 121–123» [5].

«Маленька поема в прозі» під назвою «Голос однієї російської ув'язненої» є відкритим листом Лесі Українки до французької громадськості, по суті, політичним памфлетом, спрямованим проти гостинності тих діячів французької культури, які брали участь в офіційних торжествах на честь російського царя Миколи II під час його відвідин Франції 23 вересня (5 жовтня) – 27 вересня (9 жовтня) 1896 р. в рамках великої подорожі Західною Європою.

Перед тим, як висвітлити атмосферу вояжу російського імператорського подружжя до республіканської Франції та реакцію на нього Лесі Українки, ескізно означимо кілька важливих моментів, пов'язаних із перебуванням на престолі нового царя на момент візиту [зійшов на престол 21 жовтня (2 листопада) 1894 р., після раптової смерті його батька Олександра III]. Вони важливі для розуміння обставин появи памфлету Лесі Українки.

Події, про які йтиметься далі, були добре відомими Лесі Українці, оскільки вона уважно слідкувала за російською та закордонною пресою. Зміна персонажів на російському престолі загострила в політичних колах сподівання на реформи державного й суспільного життя. За трансформацію державного ладу традиційно виступали земства, хоча жодне з них не висунуло чіткої вимоги про зміну форми правління, запровадження повного народного представництва, установчих зборів тощо. Проте вже на початку 1895 р. стала помітною впевненість Миколи II в тому, що на його владу «готується замах», тому на зустрічі з депутаціями від дворянства, земств і міст він, між іншим, заявив: «Мені відомо, що останнім часом звучали в деяких земських зборах голоси людей, які захоплювалися безглуздими мріями про участь представників земства у справах внутрішнього управління. Нехай всі знають, що я, присвячуючи всі сили свої благу народному, охоронятиму основи самодержавства так само твердо і неухильно, як охороняв їх мій незабутній покійний батько» [8, с. 47–48]. Це стало початком не тільки загального охолодження до Миколи II, а й заклало підґрунтя майбутнього посилення визвольного руху.

14 (26) травня 1896 р. в Москві за участі численних делегацій від європейських держав та «представників всіх станів і народів»

відбулася коронація («вінчання на царство») імператора Миколи II та імператриці Олександри Федорівни (Аліси Гессенської). На 18 (30) травня 1896 р. на Ходинському полі на честь коронації було заплановано «народні гуляння» та вручення «царських подарунків» усім охочим. Загалом було підготовлено 400 тис. «царських гостинців» [пам'ятний емальований кухоль, однофунтова (400 г) булка, пів фунта ковбаси; вяземський пряник; мішечок із 3/4 фунта солодощів; барвиста ситцева хустка тощо], проте кількість охочих виявилася значно більшою. Серед населення поширилися чутки про те, що роздаватимуть чашки, наповнені сріблом і золотом; селяни вірили, що їм подарують коня та корову. До ранку на Ходинському полі зібралося вже близько 500 тис. осіб. Царське «обдаровування» мало пройти впорядковано з 10 до 14 год, коли «до народу» мало прибути царське подружжя. Проте вже на світанку натовп почав штурмувати «пункти роздачі», спричинивши дику тисняву та, як наслідок, масову загибель людей. За офіційними даними, близько 1,5 тис. осіб загинуло і 1,3 тис. зазнали фізичних ушкоджень; за неофіційними – кількість жертв становила від 4 до 6 тис. [9; 10; 11].

Присутній на коронаційних урочистостях на Ходинському полі журналіст паризької газети "Temps" П. д'Альгейм залишив такі спогади: «Підступаю до бараків. …Трупи, цілі гори трупів усюди вздовж стін бараків. Почорнілі, набряклі, з розкинутими руками і ногами, з розпухлими головами, з голими животами, що роздулися, мов кулі. Величезні, важкі руки вп'ялися в горлянки. Тіла сплелися між собою; всюди слоноподібні, страшні рештки задушених і роздавлених мучеників. Робітники своїми мозолястими руками безпристрасно піднімають небіжчиків і складають їх на фури; потім абияк накривають їх, перекидають і затягують мотузки; розбирають віжки – і фури рушають до Москви. …Простолюд, мовчки, юрмиться навколо трупів. У заціпенінні дивиться на околóдочного, який розштовхує ногою купу: допоможіть робітникам! Здалеку долинають звуки музики, що перериваються тріском барабанів і литавр. Ах, так! Адже нині свято!» [12, с. 112–113].

П. д'Альгейм свідчить, що, незважаючи на катастрофу й побоювання «народного невдоволення», святкувань не скасували, хоча Микола II уже о 10:30 знав про жахливу трагедію. До прибуття

царського подружжя натовп розігнали й заходи тривали за планом: «Гарматний салют. Імператор та імператриця з'являються на трибуні. Хор виконує "Слався" з опери "Життя за царя". І, як учорашня публіка в театрі, натовп тричі вигукує "Ура!" під управлінням капельмейстера. Цар поїхав – і страх одразу зник. Більше жодного слова про трагедію» [12, с. 110–111]. Зрозуміло, що Ходинська катастрофа стала черговим ударом по репутації царя. Утім через кілька місяців, напередодні 1897 р., Микола II записав у своєму щоденнику: «Дай, Боже, щоб наступний 1897 рік пройшов так само благополучно, як цей». Згодом, у зв'язку з подіями на Ходинці та кривавою неділею 9 січня 1905 р., радикальна опозиція охрестить царя прізвиськом «Микола Кривавий», з яким він досі фігурує в популярній літературі [11].

Усього через чотири місяці після «Ходинки», 23 вересня (5 жовтня) 1896 р., Микола II прибув з візитом до Франції. Як і в інших європейських країнах, там добре знали про трагічні реалії його коронації. Однак візит мав стати знаковою подією, що засвідчила б міцність франко-російського військово-політичного союзу, оформленого угодами 1891–1893 рр. за попереднього царя Олександра III. В основі франко-російського альянсу лежали зацікавлення Франції в прориві дипломатичної ізоляції після її поразки в 1871 р. у війні з Пруссією і втрати провінцій Ельзас та Лотарингія. Французи прагнули реваншу, і політика Росії на зближення з Францією породжувала великі надії у французів. Раптова смерть Олександра III в листопаді 1894 р. диктувала Парижу необхідність здобуття гарантій, що новий російський цар Микола II буде вірним політиці батька. «Аби продемонструвати, наскільки Франція є вірною Росії, Єлисейський палац готовий був звезти до Парижа хоч всю країну, аби вона привітала Миколу II. До того ж, підкуповуючи французьку пресу, Російська імперія спромоглася успішно розмістити у Франції багатомільярдні позики, більшу частину яких ніхто нікому не повернув» [13].

Упродовж візиту російської делегації Франція переживала шалений «російський тиждень». «Демонстрація велелюдної шани до російської імператорської пари на паризьких вулицях, якими проїжджав її кортеж, з боку французів, які позбулися свого короля, але палко вітали чужого царя, мала слугувати зміцненню союзу

Франції з Росією, такого потрібного для реалізації реваншистських намірів» [14].

Автор ґрунтовного апологетичного дослідження про царювання Миколи ІІ С. Ольденбург зазначає: «У Шербу́рі, куди прибув Микола ІІ з дружиною і 10-місячною донькою Ольгою, їх зустрічав президент Французької Третьої республіки Фелікс Фор. …Париж переповнився людьми: до 2 млн його населення додалося 930 тис. приїжджих. …Усе стало російським чи псевдо-російським: мило “le tsar”, цукерки з російським гербом чи прапором, посуд із царськими портретами, іграшки у вигляді російського ведмедя, царя, цариці і, навіть, “великої княжни Ольги”. …Відома іграшка “мужик і ведмідь” перетворилася на “царя і Фелікса Фора”. …З’явився і “франко-російський” голландський сир... У всьому цьому було чимало несмаку, але захоплення було безперечно щирим» [15, с. 68–69]. «Французька преса особливо наголошувала на візитах царя до голів обох палат Національних зборів – Лубе та Бріссона. Після прийому дипломатичного корпусу у президента Фора був банкет, в якому цар, згадавши про “цінні узи”, особливо підкреслював значення Парижа, як “джерела смаку, таланту, світла”» [15, с. 69].

Після офіційних заходів розпочалася «культурна програма» й стало зрозумілим, що ентузіазм, який так болюче вразить Лесю Українку, передався і французькій культурній еліті. Під час відвідин визначних місць Парижа царське подружжя разом із президентом Фором відвідали Велику паризьку оперу (Opéra Garnier), Собор Паризької Богоматері (Notre Dame de Paris), де їх зустрів Архієпископ Парижа кардинал Рішар де ла Вернь; старовинну Святу капелу (Sainte Chapelle), де росіянам показували Євангеліє Анни Ярославни (Реймське євангеліє. – Прим. Ю. Б., І. Б.); Пантеон (усипальницю видатних особистостей Франції в Латинському кварталі), могилу Наполеона в церкві Дому інвалідів [15, с. 69–70].

Удень під звуки «Боже, царя храни!» відбулося закладення мосту Олександра ІІІ для увічнення франко-російського союзу. При цьому видатний французький актор Ж. Муне-Сюллі декламував спеціально написаний вірш відомого поета Ж.-М. де Ередіа «Вітання імператору» (“Salut a l’Empereur”), присвячений візиту Миколи ІІ. «Нехай майбутнє назавжди зміцнить за тобою – славне ім’я твого

предка Петра», – ішлося в ньому. Далі царське подружжя було присутнє на засіданні Французької академії (Académie française). Вітаючи гостей, головуючий французький прозаїк і драматург, академік Е. Легуве нагадав про приїзд до Парижа Петра Великого 5 травня 1717 р. «Дозвольте, – зазначив Е. Легуве, – заздалегідь відсвяткувати сьогодні 200-ліття сердечної дружби між Францією та Росією». Було прочитано також вірш члена Французької академії Ф. Коппе, звернений до «славного сина великодушного царя Олександра Справедливого» [15, с. 69–70].

Із Французької академії «високі гості» попрямували до Паризької міської думи, площа перед якою була всуціль заповнена народом. «Другий день закінчився спектаклем-попурі в театрі "Comédie-Française", де особливе захоплення викликали вірші члена Французької академії Ж. Клареті... На третій день з ранку царське подружжя оглядало музеї Лувру. …День закінчився виставою в Салоні Геркулеса (один з інтер'єрів Великого Версальського палацу. – Прим. Ю. Б., І. Б.). Сара Бернар декламувала вірші Рене Сюллі-Прюдома – бесіду версальської німфи з тінню Людовіка XIV, який на закінчення говорив про царя: "Мені нема чого його вчити – щоб чинити правильно, він тільки повинен наслідувати приклад свого батька"» [15, с. 70–71].

Са́ме помпезність і непідробний ентузіазм, з якими «ліберальні» французи, особливо відомі тоді митці, зустрічали російського абсолютного самодержця, здивували не лише вільну Європу, а й прогресивні сили безпосередньо в Російської імперії. Неприємно вражена гостинністю «затятих республіканців» до ключової персони однієї з найпослідовніших світових тираній Леся Українка й пише відрите послання до французьких діячів культури [6].

Поема в прозі «Голос однієї російської ув'язненої» є зразком політичної публіцистики, поєднаної з творчим осмисленням і мистецькою інтерпретацією важливих для Лесі Українки суспільних проблем. У ній молода поетеса розкриває ряд ключових проблем – деградацію митця, який служить деспотії, фальшивість імперської «величі», протистояння свободи й рабства, а також утвердження моральної вищості пригноблених.

На самому початку письменниця чітко протиставляє свій «голос невільниці» та «голоси слави» відомих культурних авторитетів через

висловлення антитези між «великими іменами», які вшановували російського імператора, та «слабеньким співом однієї поневоленої»: «Великі імена і гучні голоси! Їхня слава лунає цілим світом!.. Зрозуміло, слабенький спів однієї невільниці не матиме змоги привернути увагу цих величних півбогів, увінчаних лавровими та трояндовими вінками. Але ми не такі, бідні ув'язнені поети, ми призвичаїлися до пісень без відгуку, до нездійснених прохань, до даремних проклять, до безутішних сліз, до приглушених стогонів» [4, с. 401].

При цьому Леся Українка наголошує на непоборності внутрішньої свободи: «Можна все згнітити, за винятком голосу душі, – він дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед натовпу, і навіть перед царями. І чоло, що ніколи не зазнало лаврів, не менш горде, не менш чисте, воно не потребує лаврів, щоб приховати якесь безчестя. І голос, що ніколи не збуджував луни в золоті, не менш вільний, не менш щирий, він не потребує славетних тлумачів, щоб бути добре зрозумілим. Дозвольте ж нам співати! Пісні – це єдине наше добро, бо все можна згнітити, за винятком голосу душі» [4, с. 401]. У такий спосіб Леся Українка виводить головну ідею твору – голос справжнього митця завжди протистоятиме тиранії.

Центральне місце в «маленькій поемі» посідає засудження моральної капітуляції діячів культури через критику поетів і артистів, які добровільно підпорядковують талант служінню монархові: «Ганьба лицемірній лірі, улесливі струни якої наповняли акордами зали Версаля. Ганьба чаклуванню зрадливої німфи, яка з хаосу віків викликала морок. Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна» [4, с. 401]. Так поетеса висловила ключове морально-етичне переконання: примусове поневолення є трагічним, однак значно ганебнішою є добровільна зрада митця власному покликанню.

Важливою думкою в памфлеті є дилема історичної пам'яті та парадоксів свободи – Париж постає символом боротьби з тиранією: «Ганьба вам, актори, коли ви блюзнірськими вустами вимовляєте велике ім'я Мольєра, який колись своїм уїдливим глумом підточував жахливого велетня, що його створив для Франції небіжчик король-

сонце. Привид цього короля, такий блідий напередодні, почервонів від радощів, наслухавшись ваших пісень у місті Парижі, цьому місті-царевбивці, кожний камінь якого кричить: “Геть тиранію!” Горе старовинним містам, яких заплісняві каміння, іржаві ліхтарі та тісні площі є великими промовцями і не вміють мовчати… Добрі французи, заведіть нашого царя подалі від цього міста привидів до Шалону, до Тріанону, все однаково куди, але подалі, бо тут, у кімнатах Антуанетти і Людовіка, кошмари можуть порушити його відпочинок після такого тріумфу, після таких жертв, що устилали дорогу його колісниці цезаря, яка проїздила по мертвих. Чи даремно після вашої сполошної “Марсельєзи” співано найсумніший приспів: “Боже, царя храни!”» [4, с. 401–402]. У цих словах Леся Українка протиставляє свободу як здобуток революційної демократичної республіканської Франції сучасному лицемірному догоджанню правителеві Російської імперії.

У символічному образі мосту, закладеного під час візиту Миколи ІІ та названого на честь його батька, абсолютного самодержця Олександра ІІІ, який «мусить з’єднувати народи», Леся Українка висуває ідею про крихкість будь-яких союзів, побудованих на деспотизмі, висловлює пророцтво неминучих революцій: «Добре ж будуйте міст, що мусить з’єднувати народи, хай буде він не менш міцний, ніж старовинні царські мости в Парижі і Москві. Вони ж добре витримали невгамовний танець позбавленого кайданів натовпу, підбурюваного ненавистю, освітленого пожежами. Подбайте ж, щоб ваш міст не завалився незабаром під час спалаху одного з цих великих народних балів, воєн чи революцій, цих блискучих маскарадів» [4, с. 402]. З погляду Лесі Українки, імперські союзи постають як тимчасові та приречені перед силою народних рухів.

Одним із найяскравіших місць памфлету є вбивча іронія поетеси щодо сфабрикованої облудної російської імперської «величі» та саркастичне розвінчання фальшивого, але так добре розтиражованого, «величного» статусу Росії. Леся Українка подає презирливу, нищівну оцінку російській монархії, за грандіозністю якої приховується справжнє убожество: «Чи ви знаєте, славетні побратими, що таке убожество? Убожество країни, яку ви називаєте такою великою? Це ж ваше улюблене слово, це бідне слово “велич”, смак до величного

природжений французам. Так, Росія величезна, росіянина можна заслати аж на край світу, не викидаючи поза державні межі. Так, Росія величезна, голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство, тиранія без кінця, і всі ці великі нещастя величезні, колосальні, грандіозні. Наші царі перевищили царів єгипетських своєю схильністю до масивного, їхні піраміди високі й дуже міцні. Ваша Бастілія була ніщо в порівнянні з ними» [4, с. 402–403]. Отже, для Лесі Українки російська «велич» визначається лише масштабом злиднів і репресій.

Важливою ідеєю «маленької поеми» є образ Росії як тотальної в'язниці: «Приходьте ж, великі поети, великі артисти, подивитися на велич наших бастільських фортець, зійдіть з естрад, здійміть ваші котурни й огляньте нашу прекрасну в'язницю. Не бійтесь, побратими, в'язниця поетів, що люблять волю, батьківщину і народ, не така тісна, як інші місця ув'язнення, вона простора й її славне ім'я – Росія. Поет може там мешкати, і навіть у безпеці, позбавившись тільки імені або позбавившись усього» [4, с. 403]. Цей мотив узагальнює образ імперії як простору несвободи, що поглинає не лише окремих осіб, а й цілі народи.

Фінал памфлету підкреслює моральну вищість «невільниці» над «вільними» поетами, що піддалися офіціозу: «Живіть собі спокійно, побратими, прославлені вашими великими іменами. А ти, французька музо, вибач співачці-невільниці, позбавленій імені. Все-таки я менше тебе зневажила своєю убогою прозою, ніж твої вільні друзі в своїх прекрасних, улесливих віршах» [4, с. 403]. Таким чином, твір є суцільним утвердженням віри авторки в неминучість моральної перемоги правди і свободи над улесливим раболіпством.

У «Голосі однієї російської ув'язненої» Леся Українка постала мислителькою європейського масштабу, яка гостро реагує на політичні та культурні виклики епохи. Твір викриває добровільне рабство митців, сатирично розвінчує імперську ідеологію Росії, утверджує ідеали свободи та передвіщає неминучі революційні потрясіння. Центральним є мотив нездоланного «голосу душі», що символізує духовну незнищенність людської гідності навіть у найбільш репресивних умовах.

Поступові кола у європейських країнах, у тому числі в Росії та Австро-Угорщині, до складу яких входили українські землі, були

обурені грандіозним прийомом, який «вільна країна» Франція влаштувала «деспоту». У 1896 р. відбувалися масові робітничі економічні страйки, зокрема на петербурзьких текстильних підприємствах, викликані закриттям фабрик на три дні (14–16 травня 1896 р.) коронаційних урочистостей, тоді як адміністрація погоджувалася оплатити лише один день.

Особливо небезпечним для самодержавства було наростання студентського руху. В урядовому повідомленні від 5 грудня 1896 р. зазначалося, що в студентському товаристві Москви існує «союзна рада», що об'єднує 45 «земляцтв», яка під час «французького турне» Миколи II висловлювала французьким студентам «своє обурення з приводу підлабузництва вільної нації перед представниками самодержавного режиму». «Рада» звернулася до студентів із закликом влаштувати під час панахиди 18 листопада 1896 р., у день півріччя трагедії на Ходинці, демонстрацію на Ваганьківському цвинтарі. Протидія поліції цій акції та викликані нею студентські заворушення закінчилися затриманням 711 осіб [15, с. 77–78]. Проурядова преса намагалася створити картинку поблажливого, ледь не «батьківського» ставлення влади до студентських акцій. Поширювалися думки про те, що уряд віднісся до студентів гуманно – «як до молоді, що вчиться, а не як до змовників, що бунтують». Однак згаданий С. Ольденбург відверто наголошував, що «головна сила студентських заворушень полягала в пасивному співчутті до них значної більшості російського освіченого суспільства» [15, с. 78].

Зовсім по-іншому тодішнє протистояння між владою та студентством постає в листах Лесі Українки. У листі від 7 (19) грудня 1896 р. до Л. Драгоманової поетеса повідомляла, що «…у Київі було багато обисків та арестів, поліція забралась навіть в самий університет і там обшукала лабораторію і навіть кабінет одного професора (М. Бунге. – Прим. Ю. Б., І. Б.). Після сього почали хапати студентів, між иншими ухопили одного нашого доброго знайомого (М. Кривинюка, тоді студента Імператорського ніверситету Святого Володимира, з яким на початку 1896 р. познайомилися Лариса та Ольга Косач. М. Кривинюка 24 листопада 1896 р. заарештовано за причетність до соціал-революційних гуртків і розповсюдження нелегальної літератури; ув'язнено протягом 15 місяців у Лук'янівській тюрмі;

виключено з університету із забороною вступу до всіх вишів імперії. – Прим. Ю. Б., І. Б.), і се навело на нас великий смуток, та не минув він і тепер, бо товариш і досі ще сидить, а по городі і досі ганяють "летучие отряды" (загони жандармерії та поліції, які здійснювали в основному нічні арешти. – Прим. Ю. Б., І. Б.). Се вже третій погром за сей рік!.. Докладніше прочитаєте про се в "Житі і Слові"» [1, с. 441; 2, с. 420–421].

Справа з публікацією «маленької поеми» була дуже важливою для Лесі Українки. Після відправлення статті Л. Драгомановій виникла місячна перерви у її листуванні з дядиною. Сталося це через серйозне загострення хвороби («нога за остатній час … зовсім не хотіла мені служить») і складний курс лікування в Києві («положили мене в "абсолютний покой" і роблять вприскування йодоформу. Се процедура довга і непріятна, та нічого робить»). Однак у листі до Л. Драгоманової від 7 (19) грудня 1896 р., попри недугу й «громадські біди», Леся Українка опікується долею свого листа: «Чі отримали Ви petit poème en prose? [маленьку поему в прозі (франц.). – Прим. Ю. Б., І. Б.]. І що з того вийшло? Як бачите, я не складаю своєї остатньої зброї. Взагалі я тепер дуже лиха і недобра, і гірш усього, що не хочу подобрішати, бо не варт!...» [1, с. 440–442; 2, с. 420–421].

Як уже знаємо з листа Лесі Українки до Л. Драгоманової від 6 (18) листопада 1896 р., одним із стимулів до написання «Голосу ув'язненої» стала відома їй історія з відповіддю російських студентів на привітання бельгійських ровесників у зв'язку з коронацією Миколи II, опублікованою у віденській соціал-демократичній газеті "Arbeiter Zeitung" (у листі до Л. Драгоманової Леся Українка додає, що протест був також «надрукований у французькій "La Réforme" і передрукований у львівському "Житіє і слові"» [1, с. 439; 2, с. 418]. Справді, той протест із поясненнями та коментарями опубліковано в часописі в розділі «Вісти з Росії» [16, с. 56–61]. Автор матеріалу на псевдонім Spektator (спостерігач, глядач, очевидець. – Прим. Ю. Б., І. Б.) дає негативну відповідь на своє ж засадниче запитання (далі в цитатах збережено особливості правопису в часописі): «Справді, чи істнує ще "нравственна", свідома гідности людської, ідейна і свобідна Европа, …судячи з того, як приняла Европа

царську коронацію?» [16, с. 56]. Виявляється, у російських підцензурних виданнях 29 травня 1896 р. надруковано повідомлення про одержання студентами петербурзького Лісового інституту телеграми від студентів Вищої лісової школи в Нансі (Франція) з висловлюванням «почуття найщирішої симпатії і вірної дружби при нагоді коронації його величества царя». Надрукована телеграма у відповідь нібито від російських студентів французькою мовою («Прийміть, любі товариші, нашу найщирійшу подяку за сей новий доказ вашого братерства») виявилася «безвстидним фальсіфікатом, сфабрикованим сервілістичним начальством». Тому безпосередньо студенти вдалися до надрукування протесту без підписів у соціал-демократичній віденській "Arbeiter Zeitung" [16, с. 56]. Російські студенти зауважували, що подібну телеграму отримували й після смерті Олександра III, але наголошували, що не мають підстав «ані тішити ся коронацією нового самодержця, ані сумувати по смерти старого». Тому просять опублікувати свого листа, «щоб розкрити помилку, що лежить у самім факті присиланя нам таких чулих депеш»: «Найліпша часть россійськоі молодіжі не бере участи в подіях, що доторкають ся россійського абсолютізму. Коли се торжества, то торжества царя, а що до маси, то вона святкує, бо позбавлена світла просвіти, бо не знає, що чинить. При тім голодна юрба тисла ся до маніфестацій, щоби захопити окрушки, які їй кинено в формі добродійного угощеня. Катастрофа на Ходинському полі, при котрій, навіть по урядовим даним, згибло около 2000 народа, се доказ на те, яку притягаючу силу мають ті окрушки. І просвічена часть россійськоі молодіжі, для котроі коронація – сімвол абсолютного самодержавства і зостанок варварських обичайів, і котра бачить, як заховує ся народ супроти сего акту, може із за сего тілько почувати глубокий біль». Петербурзькі студенти заявляють, що в Росії відсутні будь-які громадянські права, отже, немає можливостей для опозиційної діяльності, оскільки вона закінчується адміністративним засланням або Петропавлівською фортецею. Тому «тілько дякуючи таким неприродним порядкам, могла вийти відповідь, де висказано подяку за телеграми надіслані з нагоди царського домашнього празника. Ту подяку вложено в уста студентам россійським, котрих царська коронація стілько ж обходить, як от смерть шаха» [16, с. 57]. Студенти Лісового

інституту рішуче заявляють, що не сприймають ідеї французьких колег «слати нам чутливі телеграми з нагоди різних свят пануючої династії» та відрікаються від солідарності з французькою «буржуазійною молодіжю, бо єі ідеалі зовсім супротилежні нашим», адже «найліпша часть россійськоі молодіжі з великим зацікавленєм займає ся суспільними питанями і просто чи посередно бере участь в революційній боротьбі з абсолютизмом та капіталізмом у купі, коли многі з між неі віддають усю свою працю для робітницької верстви, що починає розвивати ся і пізнавати свою силу». Вони вважають «сердечні гратуляційні телеграми з нагоди празника абсолютізму …кровавою наругою» [16, с. 57]. Наостанок наголошують, що від «далекої Франції і французького пролетаріату» ждуть «привіта не з окликом: “Нехай жиє неволя!”, а закликом: “Нехай жиє свобода, рівність, братерство!”» [16, с. 58]. Такі публічні протестації російських студентів у закордонній пресі були тоді поширеним явищем. Леся Українка була знайома з ними не лише як читачка «Життя і слова», а й активна його дописувачка. Природно, що вона хотіла публічно виявити солідарність зі студентською молоддю.

Ще один такий відкритий лист передруковано за підписом “Homo” в тому ж таки т. V часопису за 1896 р. Це відповідь студентської асоціації Московського університету на запрошення 17 березня 1896 р. студентів Університету Глазго (Велика Британія) прислати делегацію для участі в ювілейному святі на честь професора лорда Кельвіна (Томсона), запланованому на 15–16 червня 1896 р. [16, с. 469]. Лист цікавий тим, що в ньому детально висвітлено обставини життя студентства в Російській імперії, які, у принципі, роблять неможливим будь-яку участь студентських корпорацій у таких спільних святкуваннях. «Студенти не можуть брати участи ні в якій діяльности, що має коллектівний характер, се б то нам заборонено посилати від себе делегатів куди б там не було і для чого б там не було, заборонено збиратись на сходини для розвязання якого будь питання, заборонено закладати товариства для якоі будь ділі. Сим пунктом визначуєть ся характер відносин між студентами і йіх урядом; студенти не можуть зректись свідомости своєі солідарности, а йіх уряд всіма силами стараєть ся викоренити з них сю свідомість, уживаючи часом що найдикійших, що найжор-

стокійших способів. …Загальна ж адміністрація, то б то орган міністерства справ внутрішніх у своїм пориванню задавити всяку ознаку суспільної самодіяльности, найбільшу увагу звертає на студентів яко людей "неблагонадійних" par excellence (насамперед. – Прим. Ю. Б., І. Б.). Вона підбурює проти нас менше культурні верстви людности, як проти зломисленників бунтівників, обставляє нас шпігами, що ховають ся нерідко під нашою академічною одежею, часом навіть висилає між нас провокаторів. У нас постійно роблять ревізії, найбільш діяльних з нас карають адміністраційно, відбирають йім волю а іноді на цілі роки висилають з університетів, що для багатьох являєть ся неможливістю закінчити освіту і працювати на обібранім полі. Чимало вже інтелігентних і енергічних людей згубив сей поліцейський режім з усією його самоволею» [16, с. 470].

Окремим цікавим місцем цієї відповіді є детальний опис існуючої в Московському університеті «потайної організації» – «Союзу земляцтв» на чолі із Союзною радою, що складається з 45 представників колективних одиниць союзу. Метою організації було піднесення інтелектуального й морального рівня студентства, матеріальна взаємодопомога та боротьба з ворожими студентам силами [16, с. 471]. Небезінтересними в цьому матеріалі є чимало подробиць із життя студентської організації в Російській імперії: склад, принципи організації, засади діяльності студентських земляцтв, таємної діяльності «Центральної каси взаємної запомоги студентів» тощо. Повідомлялося, що «в Москві земляцьких організацій далеко більше, як у Петербурзі, – там в склад їх входить 80 % з загального числа всіх студентів, тоді як в Петербурзі тілько 20 %» [16, с. 471]. Стверджувалося, що такі земляцтва працювали і в інших університетських містах – Харкові, Києві, Дерпті та ін.

Показовою ілюстрацією безправного становища студентства в Російській імперії є описана далі в «Житі і слові» «історія з професором Шіллєром» навесні – восени 1896 р. в Київському університеті, очевидно також відома Лесі Українці [16, с. 472–473]. Очевидно, Леся Українка відчувала моральний обов'язок підтримати боротьбу щирого у своїх пориваннях студентства проти безправного становища в самодержавній Росії, а солідарність із студентською

молоддю була одним з важливих стимулів до створення «маленької поеми в прозі».

Проведене дослідження дає можливість зробити кілька принципових **висновків**. Аналіз контексту появи відкритого листа Лесі Українки до французької культурної еліти «Голос однієї російської ув'язненої» демонструє її глибоку обізнаність із міжнародними суспільно-політичними процесами середини – другої половини 1890-х років, її чутливість до суперечливих ситуацій, коли Франція захоплено вітала очільників російського самодержавного режиму. Саме на цьому тлі її текст набуває значення морально-політичного протесту, спрямованого не лише проти конкретного історичного епізоду, а й проти загальноєвропейської тенденції толерувати деспотизм задля власних прагматичних інтересів.

Памфлет постає не лише як художній твір у формі «маленької поеми в прозі», а і як важливий документ, що виражає зрілі антимонархічні й антидеспотичні переконання авторки. У центрі твору – безкомпромісне викриття тиранії, добровільного рабства та лицемірства європейської культурної еліти, яка, відмовившись від власних ідеалів свободи, стала співучасницею імперської пропаганди.

«Голос однієї російської ув'язненої» є свідченням формування в Лесі Українки цінностей і переконань, у центрі яких перебуває свобода особистості та нації, неприйняття будь-яких форм добровільної покори, віра в моральну силу слова. Таким чином, памфлет можна розглядати як програмний текст її громадянської позиції, що поєднує національний вимір боротьби з універсальними європейськими ідеалами свободи й гідності.

Таким чином, з одного боку, памфлет увиразнює творчу еволюцію поетеси, розширюючи рамки традиційної літературної діяльності в бік активної політичної публіцистики. З іншого – він є свідченням духовного опору імперській ідеології, актуальність якого не втрачається і в сучасному контексті боротьби за свободу, права людини та національну незалежність.

Список бібліографічних посилань

1. Леся Українка. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. Т. 11 : Листи (1876–1896). 600 с.

2. Леся Українка. Листи: 1876–1897 / упоряд. В. А. Прокіп (Савчук). Київ : Комора, 2016. 512 с.

3. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка: хронологія життя і творчости. Нью-Йорк : Вид. Спілка «Гомін України», 1970. 923 с.

4. Леся Українка. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. Т. 7 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. 680 с.

5. Леся Українка. La voix d'une prisonnière russe. *Леся Українка: Енциклопедія життя і творчості.* URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Publicistics/LaVoix.html (дата звернення: 17.06.2025).

6. Романов С. Голос однієї російської ув'язненої. *Леся Українка: Енциклопедія життя і творчості.* URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/PrisonersLetter.html (дата звернення: 10.07.2025).

7. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 8 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. 318 с.

8. [Обнинский В. П.] Последний самодержец: Очерк жизни и царствования императора России Николая II. Berlin : [Eberhard Frowein Verlag], 1912. 561 с. URL: https://www.flickr.com/photos/alexander_volok/54162580520/in/album-72177720322147121 (дата звернення: 03.07.2025).

9. Ходынская трагедия: почему во время празднования коронации Николая II погибло больше тысячи человек. *Культурология.* 2016. 16.02. URL: https://kulturologia.ru/blogs/160216/28462 (дата звернення: 30.06.2025).

10. Ходинська трагедія. *Вікіпедія. Вільна енцикл.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ходинська_трагедія (дата звернення: 28.06.2025).

11. Гудзик К. Царські гостинці – Ходинка. *День.* № 58. 2006. 7.04. URL: https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/tsarski-hostyntsi-khodynka (дата звернення: 24.06.2025).

12. Николай II. Материалы для характеристики личности и

царствования. М. : Издание журн. «Голос минувшего», 1917. 256 с. URL: https://www.phantastike.com/history/kolavt_golos_minuvshego_t49/djvu/view (дата звернення: 27.06.2025).

13. Шама О. Нагріти по-російськи. Як сторіччя тому Росія зачаровувала Францію золотими обіцянками, а зараз ситуація повторюється знову. *NV.UA*. 2020. 1.01. URL: https://nv.ua/ukr/world/countries/rosiya-franciya-istoriya-100-rokiv-tomu-i-zaraz-emmanuel-makron-50061802.html (дата звернення: 25.06.2025).

14. Нахлік Є. Франків переклад «Анни Русинки». *Zbruč*. 2020. 12.05. URL: https://zbruc.eu/node/97594 (дата звернення: 25.06.2025).

15. Ольденбург С. С. Царствование императора Николая II : в 2 т. Белград, 1939. Т. 1. Кн. 1 : Самодержавное правление (1894–1904). 224 с. URL: https://surl.li/gmczdc (дата звернення: 05.07.2025).

16. Вісти з Росії. *Житє і слово : вістник літератури, політики і науки*. Львів : З друкарні інститута Ставропігійського, 1896. Т. 5. 504 с. URL: https://surl.li/ckidzq (дата звернення: 24.07.2025).

References

1. Lesia Ukrainka. (2021). Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 t. [Complete academic collection of works]. (Vols. 1-14; Vol. 11). Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

2. Prokip (Savchuk), V. A. (Compiler). (2016). Lesia Ukrainka. Lysty: 1876-1897 [Lesya Ukrainka. Letters: 1876-1897]. Kyiv: Komora [in Ukrainian].

3. Kosach-Kryvyniuk, O. P. (1970). Lesia Ukrainka: khronolohiia zhyttia i tvorchosty [Lesya Ukrainka: chronology of life and creativity]. New York: Vydavnycha Spilka “Homin Ukrainy” [in Ukrainian].

4. Lesia Ukrainka. (2021). Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 t. [Complete academic collection of works]. (Vols. 1-14; Vol. 7). Lutsk: Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

5. Lesia Ukrainka. La voix d’une prisonniire russe [Lesya Ukrainka. The voice of a Russian prisoner]. *Lesia Ukrainka: Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti – Lesya Ukrainka: Encyclopedia of life and creativity* [in Ukrainian]. Retrieved June 17, 2025, from https://www.l-ukrainka.name/uk/Publicistics/LaVoix.html

6. Romanov, S. Holos odniiei rosiiskoi uv'iaznenoi [The Voice of a Russian Prisoner]. *Lesia Ukrainka: Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti – Lesya Ukrainka: Encyclopedia of life and creativity* [in Ukrainian]. Retrieved July 10, 2025, from https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/PrisonersLetter.html

7. Lesia Ukrainka. (1977). Zibrannia tvoriv: u 12 t. [Collected Works]. (Vols. 1-12; Vol. 8). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. [Obninskii, V. P.]. (1912). Poslednii samoderzhets: Ocherk zhizni i tsarstvovaniia imperatora Rossii Nikolaia II [The last autocrat: An essay on the life and reign of the Russian emperor Nicholas II]. Berlin: [Eberhard Frowein Verlag] [in Russian]. Retrieved July 3, 2025, from https://www.flickr.com/photos/alexander_volok/54162580520/in/album-72177720322147121

9. Khodynskaia trahediia: pochemu vo vremia prazdnovaniia koronatsii Nikolaia II pohiblo bolshe tysiachi chelovek [Khodynka tragedy: why more than a thousand people died during the celebration of the coronation of Nicholas II]. (2016). *Kulturolohiia – Cultural studies* [in Russian]. Retrieved June 30, 2025, from https://kulturologia.ru/blogs/160216/28462

10. Khodynska trahediia [Khodynka tragedy]. *Vikipediia. Vilna entsyklopediia – Wikipedia. The free encyclopedia* [in Ukrainian]. Retrieved June 28, 2025, from https://uk.wikipedia.org/wiki/Ходинська_трагедія

11. Hudzyk, K. (7.04.2006). Tsarski hostyntsi – Khodynka [Royal gifts – Khodynka]. *Den – Day, 58* [in Ukrainian]. Retrieved June 24, 2025, from https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/tsarski-hostyntsi-khodynka

12. Nikolai II. Materialy dlia kharakteristiki lichnosti i tsarstvovaniia [Nicholas II. Materials for characterizing personality and reign]. (1917). Moscow: Izdanie zhurnala "Holos minuvsheho" [in Russian]. Retrieved June 27, 2025, from https://www.phantastike.com/history/kolavt_golos_minuvshego_t49/djvu/view

13. Shama, O. (2020). Nahrity po-rosiisky. Yak storichchia tomu Rosiia zacharovuvala Frantsiiu zolotymy obitsiankamy, a zaraz sytuatsiia povtoriuietsia znovu [Warming up in Russian. How a century ago Russia charmed France with golden promises, and now the situation is repeating itself again]. *NV.UA* [in Ukrainian]. Retrieved June 25, 2025, from https://

nv.ua/ukr/world/countries/rosiya-franciya-istoriya-100-rokiv-tomu-i-zaraz-emmanuel-makron-50061802.html

14. Nakhlik, Ye. (2020). Frankiv pereklad "Anny Rusynky" [Frank's translation of "Anna Rusinka"]. *Zbruč* [in Ukrainian]. Retrieved June 25, 2025, from https://zbruc.eu/node/97594

15. Oldenburh, S. S. (1939). Carstvovanie imperatora Nikolaja II: v 2 t. [The reign of Emperor Nicholas II]. (Vols. 1-2; Vol. 1; Book 1). Belgrade [in Russian]. Retrieved July 5, 2025, from https://surl.li/gmczdc

16. Visty z Rosii [News from Russia]. (1896). *Zhytie i slovo: vistnyk literatury, polityky i nauky – Life and the Word: a Herald of Literature, Politics, and Science.* Vol. 5. Lviv: Z drukarni instytuta Stavropihiiskoho [in Ukrainian]. Retrieved July 24, 2025, from https://surl.li/ckidzq

Стаття надійшла до редакції 31.08.2025.

Yurii Bezzub,
Senior Lecturer,
Department of Historical and Civic Education
Institute of In-Service Training
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv 04053, Ukraine
e-mail: y.bezzub@kubg.edu.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8259-4978
Web of Science Researcher ID: GNM-9515-2022
Scopus Author ID: 57218449833

Iryna Bezzub,
Research Associate,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: irabezzub@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3561-5991
Web of Science Researcher ID: GNP-5437-2022

Captivity is Even More Vile When it is Voluntary*. Lesya Ukrainka's Pamphlet *The Voice of a Russian Prisoner

The article presents an analysis of Lesya Ukrainka's pamphlet *The Voice of a Russian Prisoner* (1896). The work was written in response to the demonstratively solemn reception of the Russian imperial couple by the French cultural elite during their visit to France. Based on the writer's epistolary legacy,

contemporary accounts, and historical sources, the study reconstructs the historical, political, cultural, and social context that determined the emergence of this text.

The pamphlet is considered an important work of Ukrainian political journalism of the late nineteenth century, combining literary reflection with civic critique. It embodies key ideas such as the condemnation of the moral degradation of artists who voluntarily subordinate their talent to despotism; the exposure of Russia's false imperial "greatness"; the criticism of the hypocrisy of the French cultural elite, which betrayed its own revolutionary ideals; and the affirmation of the spiritual strength and moral superiority of the oppressed. Particular emphasis is placed on the motif of the "voice of the soul" as a symbol of the indestructibility of human dignity, even under repressive conditions.

It has been demonstrated that *The Voice of a Russian Prisoner* is not only a literary text but also a significant document reflecting the formation of Lesya Ukrainka's worldview, her civic stance, and her European outlook. The pamphlet attests to the maturity of the author's anti-monarchist convictions, her solidarity with democratic movements and student protests, as well as her critical interpretation of the contradictions of European politics in the late nineteenth century.

The article emphasizes the importance of the pamphlet as a programmatic work that combines national and pan-European dimensions of the struggle for freedom, dignity, and human rights. Its message remains relevant in the contemporary context of resisting imperial aggression and defending national independence.

Keywords: Lesya Ukrainka, pamphlet, *The Voice of a Russian Prisoner*, Franco-Russian relations, cultural elite, European context, freedom and despotism, civic position.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

https://doi.org/10.15407/np.75.527
УДК 070:355.45(477:4-67ЄС+100-622НАТО)

Захар Братина,
ад'юнкт Військового інституту
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Здановської, 81, Київ, 03189, Україна
e-mail: bratyna_zahar_polit2023@ukr.net
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-8341-3963

ЖУРНАЛІСТСЬКІ ПРАКТИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексне дослідження журналістських практик у сфері стратегічних комунікацій України в умовах євроатлантичної інтеграції. Визначено, що після 2014 р. українська журналістика зазнала якісної трансформації: від традиційного інформування суспільства вона перейшла до оборонної моделі, інтегрованої в систему національної інформаційної безпеки. Проаналізовано, як журналісти поєднують класичні стандарти професії із завданнями формування суспільної стійкості, протидії дезінформації та підтримки міжнародного іміджу держави.

Доведено, що процес євроатлантичної інтеграції став каталізатором адаптації українських медіа до високих вимог НАТО і ЄС щодо прозорості, достовірності та координації комунікацій. Особливу увагу приділено перспективам розвитку журналістики в стратегічних комунікаціях. Показано, що ключовими напрямами є цифровізація та мультимедійність, забезпечення редакційної незалежності, підготовка кадрів і міжнародна співпраця. Наукова новизна статті полягає в поєднанні теоретико-методологічних підходів (McQuail, Habermas, Hoskins, Tumber) із практичним аналізом українського досвіду протидії інформаційній агресії.

Узагальнено, що сучасна українська журналістика перестає бути лише «реактивною реакцією» на інформаційні атаки й трансформується в системний інструмент стратегічних комунікацій, здатний одночасно зміцнювати національну безпеку, формувати позитивний міжнародний імідж держави та сприяти реалізації євроатлантичного курсу України.

Ключові слова: журналістика, стратегічні комунікації, інформаційна безпека, євроатлантична інтеграція, НАТО, Європейський Союз, дезінформація, цифрові медіа, демократичні стандарти.

© З. Братина, 2025

Актуальність теми дослідження позначена двома взаємопов'язаними тенденціями: протистоянням російській агресії та просуванням у напрямі євроатлантичної інтеграції. В обох процесах одне із ключових місць належить інформаційному простору, зокрема журналістиці, оскільки саме він формує довіру суспільства до державних інституцій, консолідує громадян і забезпечує прозору комунікацію з міжнародною спільнотою.

Російська Федерація веде систематичну інформаційну війну проти України, використовуючи дезінформацію, маніпуляції, «фейкові новини» та мережі пропагандистських ресурсів. За таких умов журналістика перетворюється на не просто канал передачі інформації, а на складову системи стратегічних комунікацій, що сприяє формуванню суспільної стійкості й протидії загрозам національній безпеці [1].

Євроатлантична інтеграція передбачає не лише військову та політичну взаємодію, а й адаптацію до стандартів НАТО і ЄС у сфері комунікацій [2]. Додатковим чинником актуальності є вплив цифрових платформ і соціальних мереж, які стали основним середовищем для поширення інформації. Саме тут точиться боротьба за інтерпретацію подій війни та формування громадської думки як усередині країни [3; 4], так і на міжнародному рівні [5]. Відтак журналістські практики в Україні повинні трансформуватися відповідно до викликів цифрової епохи, використовуючи інструменти верифікації, мультимедійності та інтеграції з аудиторіями різних рівнів.

Таким чином, актуальність дослідження визначається рядом чинників: необхідністю протидії гібридним загрозам та інформаційній агресії з боку Росії; вимогами євроатлантичної інтеграції, що зобов'язують Україну до адаптації журналістських і комунікаційних стандартів; потребою у виробленні нових моделей взаємодії журналістики, держави та міжнародних інституцій.

Мета статті полягає у виявленні особливостей журналістських практик у сфері стратегічних комунікацій України та визначенні перспектив їх розвитку в контексті євроатлантичної інтеграції.

Під час написання статті застосовано комплекс наукових **методів**. Так, системний підхід сприяв цілісному сприйняттю об'єкта дослі-

дження журналістики як складової стратегічних комунікацій у сфері безпеки та міжнародних відносин; порівняльний метод сприяв зіставленню стандартів ЄС і НАТО з українськими журналістськими практиками; інституційно-правовий аналіз застосовано для вивчення національних документів з інформаційної політики; контент-аналіз дав змогу окреслити суть інформаційних кампаній у національних та міжнародних медіа.

Аналіз досліджень і публікацій. Передумови становлення й розвитку стратегічних комунікацій в Україні започатковано в дослідженнях з інформаційного протистояння та інформаційної безпеки таких дослідників: А. Баровська, О. Войтко, Д. Дубов, В. Горбулін, С. Гуцал, М. Ожеван та ін. Треба зазначити в цьому контексті здобутки фахівців із соціальних комунікацій, а саме: Л. Городенко, В. Іванова, Т. Кузнєцової, М. Нетреби, О Порфімович, Г. Почепцова, В. Різуна, В. Шабліовського та ін.

Загалом вітчизняна наукова думка у сфері журналістики та стратегічних комунікацій розпочала розвивалася особливо інтенсивно після 2014 р., коли інформаційна війна стала одним з головних вимірів російської агресії [6]. Так, А. Антипова наголошує, що стратегічні комунікації виступають не лише інструментом захисту інформаційного простору, а і важливим фактором довіри до держави [7, с. 44]. В. Пашковський аналізує доктрину інформаційної безпеки, виокремлюючи її роль у формуванні правових засад для взаємодії журналістики й державних інституцій [8, с. 114]. Л. Компанцева досліджує розвиток стратегічних комунікацій у секторі безпеки та оборони України, акцентуючи увагу на переході від реактивних інформаційних практик до системної моделі урядових комунікацій [9, с. 10]. А. Ковальов екстраполює вектори еволюції сучасного аналітичного дискурсу щодо військово-політичної комунікації з урахуванням досвіду НАТО [10]. А. Ділай ставить питання про підготовку фахівців зі стратегічних комунікацій для Міністерства оборони України [11]. М. Хилько, Д. Товмаш, А. Матвійчук акцентують увагу на технологіях моделювання стратегічних комунікацій [12].

Загалом у працях українських авторів наголошується на необхідності підготовки журналістів до роботи в умовах кризової комуні-

кації, цифровізації та інтеграції до європейських інформаційних стандартів. Та все ж тема журналістських практик і перспектив розвитку стратегічних комунікацій у контексті євроатлантичної інтеграції України є все ще мало дослідженою.

У західній науковій традиції поняття «стратегічні комунікації» тісно пов'язано з розвитком демократичних інститутів, інформаційної безпеки і військово-політичної сфери (Л. Берк, Д. Верчіч, Р. Гейтс, Е. Голдман, П. Корніш, Р. Лепаж, С. Патерсон, К. Пол, Дж. Радтке, Б. Ролер, С. Тетхем, М. Толедано, Дж. Фарвел та ін.).

Класичні праці в галузі комунікаційних досліджень акцентують увагу на суспільній ролі медіа, їхній здатності консолідувати публічну сферу та формувати демократичний дискурс. Так, Д. МакКвейл пропонує універсальну теорію масової комунікації, що стала основою для сучасного аналізу журналістських практик [13]. Дж. Хабермас у своїй концепції трансформації публічної сфери визначає роль медіа як інституцій, що поєднують громадян із владою [14]. Важливим матеріалом для теми є дослідження А. Госкінса і Б. О'Лонгліна, які ввели концепт «дифузної війни», де інформаційні потоки стають самостійним полем протистояння [15]. Подібні ідеї розвивають Г. Тамбер і С. Вайсборд, наголошуючи на необхідності інтеграції журналістики в глобальні системи гуманітарної комунікації [16].

У фокусі уваги перебувають документи й аналітичні звіти НАТО [17; 18], які систематично аналізують методи російської пропаганди та інформаційних атак. Європейська комісія (European Democracy Action Plan) [19] визначає стандарти журналістської діяльності в контексті боротьби з дезінформацією, прозорості цифрових платформ і співпраці з незалежними медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічні комунікації (англ. strategic communications) – це цілеспрямована, скоординована комунікативна діяльність, через яку держава або інші суб'єкти просувають свої стратегічні інтереси, формують суспільні наративи, реагують на інформаційні виклики. Так, у Воєнній доктрині України стратегічні комунікації визначаються як скоординоване й належне використання повного спектра комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, цивільних і військових

зв'язків з громадськістю, а також проведення інформаційних та психологічних операцій з метою реалізації національних інтересів [16].

У сучасному контексті стратегічні комунікації охоплюють внутрішній і зовнішній виміри, інтегруючи PR-діяльність, публічну дипломатію, інформаційні кампанії та кризову комунікацію. Через них держава прагне досягти як довгострокових цілей (наприклад, закріпити курс на євроатлантичну інтеграцію), так і коротких – зміна іміджу, інформаційна протидія, мобілізація громадської підтримки.

Важливо зазначити, що в українському контексті концептуалізація стратегічних комунікацій ще перетинається з практиками «протидії пропаганді» або «інформаційної безпеки». Це породжує певні розмитості в функціях та атрибутах таких комунікацій [20, с. 129]. Д. Дубов у своїй праці вказує на те, що «українській практиці для вироблення адекватної моделі протидії російській пропаганді» потрібне чітке концептуальне розрізнення функцій та інструментів [4, с. 9]. І. Сидоренко також підкреслює, що налагоджена система стратегічних комунікацій має стати частиною національної стратегії, щоб «оперативно реагувати на зовнішні інформаційні виклики» [21, с. 274].

Революція гідності та російська агресія у 2014 р. докорінно змінили інформаційне поле України. Якщо раніше українська журналістика в основному розвивалася за традиційними ліберальними моделями, а оборонна тематика залишалася периферійною, то після початку війни на сході країни вона зіткнулася з новим викликом – інформаційним фронтом. Вона опинилася в центрі суспільного дискурсу. Українські журналісти були змушені перейти від реактивного відображення подій до створення системної моделі комунікації, яка забезпечує довіру суспільства й міжнародних партнерів.

Цей період ознаменувався появою феномена «оборонної журналістики», коли журналіст перестає бути лише стороннім спостерігачем, а стає частиною національної безпеки. Наприклад, під час

[16] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 9 вересня 2015 р. № 555/2015. *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/410.html (дата звернення: 01.09.2025).

боїв за Донецький аеропорт у 2014–2015 рр. фронтові кореспонденти стали ключовими джерелами достовірної інформації, конкуруючи з пропагандистськими російськими ЗМІ. Як наголошує NATO StratCom COE (2016), саме «оперативність і здатність журналістів працювати в умовах постійної небезпеки дозволила Україні сформувати потужні контрнаративи проти російської дезінформації» [17, p. 45].

Паралельно змінилася структура інформаційного ринку. З'явилися нові платформи – «АрміяInform», «Мілітарний портал», що спеціалізуються на висвітленні військової тематики. Важливим кроком стало проведення щоденних брифінгів Генерального штабу та Міністерства оборони України, що створювало «офіційний голос» держави й мінімізувало простір для чуток і фейків. Крім того, значну роль почали відігравати волонтерські та громадські ініціативи, зокрема StopFake, які брали на себе завдання перевірки інформації. Усе це свідчить, що після 2014 р. журналістика в Україні перетворилася на важливу складову національної інформаційної безпеки, поєднавши професійні стандарти з функціями стратегічної комунікації. І її завданням стає не лише інформувати, а й зберігати довіру, підтримувати моральний дух і боротися з дезінформацією.

Журналістика в системі стратегічних комунікацій виконує роль посередника між державними комунікаторами та суспільством. Журналісти інтерпретують офіційні меседжі, транслюють їх у медіапросторі, але водночас можуть ставати суб'єктами критики, корекції або резистентності. У своїй моделі стратегічних комунікацій держава часто вбачає журналістів як інструмент досягнення інформаційного впливу. Але це нерідко веде до напруження між державною координацією та незалежністю медіа – особливо коли журналісти вважають окремі повідомлення надмірно пропагандистськими чи однобічними.

Євроатлантична інтеграція (членство в НАТО, співпраця з Альянсом) для України не лише безпековий вибір, а й інформаційне завдання. Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. затверджує Стратегію комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року [17]. Безпосередньо в документі зазначається, що серед проблем «відсутність системності, цілеспрямованості,

[17] Стратегія комунікації з питань євроатлантичної інтеграції України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11 серпня 2021 р.

послідовності, комплексності, всебічності» у комунікаціях із громадськістю з питань НАТО. У Стратегії наголошується, що необхідно не просто інформування, а забезпечення глибокого розуміння та підтримки громадської думки. Наріжною стало завдання, як трансляція стратегічного курсу буде сприйнята суспільством, зокрема як його підтримка чи опір. Саме тут журналістські практики виходять на передній план: як вони інтерпретують меседжі держави, як реагують на критичні виклики, чи можуть коригувати комунікаційні стратегії на основі медійного фідбеку.

У сфері стратегічних комунікацій журналісти й державні інституції часто співпрацюють у форматі брифінгів, пресрелізів, спеціальних інформаційних платформ. І така співпраця має певну логіку. Так, державні комунікатори формують «офіційні лінії» (key messages), які передають журналістам. Журналісти мають адаптувати ці лінії до власної аудиторії, інколи запитуючи, уточнюючи контекст, підтримувати чи критикувати. Нерідко трапляється так, що журналісти отримують різнорідні меседжі від різних відомств, що породжує інформаційну «шумність» або суперечність. Через це успіх медіакомунікації залежить від рівня координації між відомствами, а також від того, наскільки журналісти отримують доступ до достовірної інформації та мають можливість її інтерпретувати.

Безперечно, значну роль у цьому контексті має тематична й наративна орієнтація. Журналісти формують наративи: «що це значить», «чому це важливо» тощо. Зокрема, у сфері євроатлантичної інтеграції вони акцентують на: перевазі членства (безпека, стандарти, партнерство); ризиках (зобов'язання, витрати, конфлікти); трансформації (реформи, стандарти НАТО); зовнішніх чинниках (геополітика, вплив Росії, міжнародні очікування).

Орієнтація на «успіхи» чи «проблеми» має сильний вплив на громадське сприйняття. Якщо журналісти переважно висвітлюють критичні моменти (затримки, саботаж реформ), це може підірвати довіру владним ініціативам, навпаки, занадто «урядове» висвітлення може здаватися пропагандистським і втратити авторитетність.

Звісно, сучасні журналісти дедалі більше працюють із цифровими

№ 348/2021. *Верховна Рада України* : офіц. вебпортал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348/2021/card2#Card (дата звернення: 01.09.2025).

платформами, соціальними медіа, мультимедійним контентом. У контексті стратегічних комунікацій офіційні меседжі адаптуються під формати – інфографіки, експлейнери, короткі відео, сторіз у соцмережах. Журналісти використовують соцмережі як майданчики не тільки для поширення текстів, а й для зворотного зв'язку з аудиторією (коментарі, опитування). Часто трапляється «прямий контакт» – журналісти отримують заяви чи повідомлення через акаунти чиновників, міністерств чи комунікаційні підрозділи. Формат нативної реклами, зокрема спонсорованих матеріалів, інколи використовується для просування ключових тем інтеграції, але з етичними ризиками.

Усе це означає, що журналісти тепер мають бути гнучкими в засобах, розуміти цифрові алгоритми поширення, адаптувати контент під різні аудиторії. Одна з головних проблем полягає в тому, як зберегти журналістську незалежність у політично значущій тематиці. Тут є певні виклики:

– тиск (прямий чи непрямий) від державних або політичних акторів щодо зміни формулювань, уникання критики;

– самоцензура: журналісти можуть уникати незручних питань або суперечливої інформації, щоб не втратити доступ до джерел чи підтримки;

– конфлікт ролей. Коли журналіст виступає «медіатором державного повідомлення», це може послаблювати його роль контролера;

– недостатній рівень професійної підготовки в галузі стратегічних комунікацій – журналісти не завжди знають, як розрізнити ефективне повідомлення від маніпулятивного.

Унаслідок цього медіаряд нерідко балансує між роллю «передавача» державної політики та роллю «критичного аналітика».

Щодо євроатлантичної інтеграції вітчизняні журналісти використовують певні наративи: «Україна як частина європейської спільноти»; «НАТО як гарантія безпеки й стримування агресора»; «Реформи під стандартами НАТО»; «Російська загроза – аргумент на користь інтеграції» тощо. Ці наративи переважно присутні в офіційних заявах і стратегіях. Наприклад, в аналітичному документі «Стратегічні комунікації у фокусі співробітництва Україна – ЄС –

НАТО в сучасних умовах» акцентується, що «інформаційна взаємодія має бути глибоко інституалізованою та спільно координованою» [22].

Зовнішньоінтеграційна журналістика, насамперед яка спеціалізується на темах НАТО / ЄС, часто включає: впровадження стандартів журналістики безпеки або журналістики даних; співпрацю з міжнародними донорськими чи аналітичними центрами; координацію з державними комунікаційними структурами; використання аналітики, даних (metrics, показники, дослідження) для обґрунтування меседжів. Однак попередньо слід зазначити, що процес євроатлантичної інтеграції України передбачає насамперед адаптацію журналістських практик до вимог НАТО і Європейського Союзу. Це виражається в кількох ключових напрямах.

По-перше, у запровадженні прозорості й достовірності як базових стандартів. У European Democracy Action Plan (2020) підкреслюється, що «свобода слова має поєднуватися з відповідальністю журналістів за достовірність інформації» [19, p. 6]. Документ визначає чіткі обов'язки цифрових платформ щодо прозорості та співпраці з дослідниками. Українські медіа дедалі більше орієнтуються на ці принципи, впроваджуючи фактчекінг, розширені редакційні політики протидії фейкам і відмову від поширення неперевірених джерел. Це відповідає принципу НАТО «правдивість – швидкість – прозорість». Наприклад, спільні пресбрифінги урядових структур після масованих атак ракетами та дронами стали практикою, що поєднує інформування й кризові комунікації. Це прямо впливає на українську журналістику, яка поступово інтегрується у європейський інформаційний простір.

По-друге, ідеться про координацію комунікацій за моделлю НАТО. У дослідженні "NATO StratCom COE" (2024) підкреслюється, що українська система стратегічних комунікацій у 2022–2023 рр. стала «однією з найбільш ефективних у світі» [18, p. 84], оскільки змогла синхронізувати повідомлення від президента, уряду, Генштабу та дипломатичних установ. Це зменшило інформаційні суперечності та підвищило рівень довіри аудиторії. Показово, що у звіті "NATO StratCom COE" (2024) підкреслюється: «Українська модель стратегічних комунікацій стала прикладом для партнерів по НАТО в умовах масштабної війни» [18, p. 83]. Це свідчить про перехід від позиції

«учня» до статусу активного суб'єкта формування євроатлантичних стандартів.

По-третє, відбувається захист демократичних цінностей. Україна, долучаючись до європейського інформаційного простору, поступово приймає ці стандарти. Як наголошується у European Democracy Action Plan (2020), незалежні медіа та журналісти стають ключовим чинником «зміцнення демократичної стійкості проти дезінформаційних загроз» [19, p. 7].

Також варто згадати Digital Services Act (2022), який встановлює чіткі правила відповідальності платформ за поширення незаконного контенту. Для українських журналістів це означає, що їхня діяльність дедалі більше включається в регулятивне поле ЄС, де «свобода слова поєднується з інституційними гарантіями безпеки» [23]. Загалом, «Україна продемонструвала, що навіть у час війни журналістика може бути не лише інструментом виживання, а й частиною європейського процесу вироблення стандартів у сфері стратегічних комунікацій» [18, p. 88]. Отже, ідеться про високі вимоги до прозорості, достовірності, етичності та оперативності інформаційного обміну. Таким чином, українська журналістика має виконувати подвійну роль: з одного боку, бути інструментом демократичного контролю за владою, з іншого – виступати партнером державних інституцій у забезпеченні ефективних стратегічних комунікацій.

Україна дедалі більше інтегрується до мережі стратегічних комунікаційних інституцій. В Україні створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки як державну структуру, що координує інформаційну протидію, моніторинг дезінформації, комунікаційні кампанії [24]. Існують й інші неурядові структури, які працюють у комунікаційному супроводі державних чи партнерських програм.

Заразом контекст війни й агресії Росії висуває для стратегічних комунікацій додаткові виклики: масштабна дезінформація з боку агресора; кібератаки на інформаційну інфраструктуру; емоційна навантаженість тематики, ризик маніпуляцій як з боку влади, так і опонентів [25]. Усе це вимагає оперативного реагування журналістів на фейки та спростування. Так, у монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни» зазначається, що важливо застосовувати

«технології асиметричних відповідей», зокрема через цифровий формат, моніторинг, аналітику аудиторій, швидке реагування [26]. Це спонукає журналістів бути не просто «спостерігачами», а активними акторами інформаційного поля.

Після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 р. було створено Медіацентр «Україна» – як громадську ініціативу об'єднаних медіапрофесіоналів, уряду та бізнес-спільноти, як платформу для координації роботи медіа, комунікацій з владою, організації брифінгів, експертних дискусій та пояснення світу української позиції щодо війни, її причин і наслідків [18]. Це приклад, коли журналістика та державна комунікація не працюють в ізоляції, а у взаємодії, щоправда, з певними межами.

У 2021 р. під егідою уряду було створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки – з метою моніторингу інформаційного середовища, аналізу дезінформації, координації державних комунікацій, запровадження просвітницьких кампаній, як один із механізмів побудови національної стійкості, боротьби з інформаційними загрозами разом з відповідними громадськими установами, організаціями громадянського суспільства та міжнародними партнерами [27, с. 1]. Журналісти отримують від нього офіційні роз'яснення, коментарі, дані моніторингу, оперативні відповіді на фейки, що створює своєрідний «інформаційний хаб», з яким треба працювати, враховуючи стандарти професійної перевірки й балансу [19].

Однак – попри позитивні зрушення – існують і проблеми: недостатня кількість підготовлених фахівців зі стратегічних комунікацій; обмежені ресурси для впровадження масштабних інформаційних кампаній; економічна залежність медіа; ризик бюрократизації роботи пресофіцерів тощо.

Існують й інші виклики. Зокрема, під час війни інформаційні марафони, на зразок «Єдиних новин», стали загальнодержавною комунікаційною акцією, у якій журналісти повинні були працювати у єдиному інформаційному потоці, а це зменшувало можливості

[18] Медіацентр Україна. *Вікіпедія*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Media_Center_Ukraine (дата звернення: 01.09.2025).

[19] Там само.

для альтернативних поглядів й аналізу. Водночас у регіонах журналісти в умовах окупації чи часткових бойових дій часто працювали з обмеженим доступом до інформації, змушені були покладатися на офіційні джерела або повідомлення військових. Ці приклади демонструють, що на практиці журналістське поле інтеграції часто виявляється полем напружень – між пропагандою, інформаційною безпекою і свободою слова. Очевидно, перспективи української журналістики у сфері стратегічних комунікацій визначатимуться кількома ключовими факторами:

1. Прозорість і довіра громадськості. Це – ключова умова успішної стратегічної комунікації – довіра громадськості. Якщо повідомлення сприймаються як одностороння пропаганда, вони втрачають ефективність. Журналісти мають забезпечувати прозорість: зазначати джерела, контекст, альтернативні точки зору. Коли держава чи журналісти ухиляються від критики або відмовляються від відповідей на незручні питання, суспільство може відреагувати скепсисом або відчуженням.

2. Освіта й професійна підготовка журналістів до стратегічних комунікацій. Л. Компанцева підкреслює, що якість журналістики залежить від «наявності системи підготовки кадрів, здатних діяти в умовах кризових комунікацій» [9, с. 6]. Як виявилося, далеко не всі журналісти мають навички працювати з великими стратегічними наративами, адаптувати меседжі для різних аудиторій, аналізувати дані моніторингу або працювати з інформаційними атаками. Отже, треба розвивати освітні програми, тренінги, співпрацю з міжнародними інституціями (NATO StratCom COE, аналітичні центри). Також корисно залучати журналістів до розроблення державних комунікаційних кампаній як рівноправних партнерів. Це збільшує їх залученість і відповідальність. Упровадження навчальних програм з медіаграмотності, фактчекінгу та стратегічного інформування є невід'ємною умовою інтеграції у євроатлантичний простір.

3. Баланс між свободою слова й державною безпекою. Україна перебуває у винятковій ситуації: з одного боку, вона мусить дотримуватися демократичних стандартів свободи слова, з іншого – захищати національну безпеку. У воєнний час журналісти часто стикаються з обмеженнями щодо доступу до інформації, правил акредитації,

заборон на зйомку об'єктів інфраструктури. Це створює напруження між принципами свободи слова і вимогами оборони [7, с. 49]. Журналісти в умовах стратегічної комунікації мають балансувати: з одного боку, державний інтерес (інформування про інтеграцію, безпеку), з іншого – принципи журналістики (об'єктивність, критика, незалежність). Коли держава намагається централізувати комунікацію або контролювати медіаінструменти, виникає ризик цензури чи монополізації наративу. Журналісти, уникаючи критики або суперечливих тем, можуть стати «голосом влади», замість стати незалежним інтерпретатором.

4. Редакційна незалежність. Прийняття European Media Freedom Act (2024) [28] є важливим кроком, адже документ гарантує захист журналістів від політичного тиску і втручання в редакційну політику. Для України це означає поступовий перехід від «гібридної моделі», де медіа залежать від олігархічних інтересів, до моделі незалежної журналістики.

5. Цифровізація та мультимедійність. Нові медіаканали стають вирішальними в боротьбі за аудиторію. А. Антипова зазначає, що «соціальні мережі виконують функцію не лише розповсюдження новин, а й формування суспільної довіри» [7, с. 50]. Це відкриває можливості для просування українського наративу на глобальному рівні, використовуючи тікток, ютуб, соцмережу "X" для комунікації з іноземними аудиторіями.

6. Ризик надмірної мілітаризації журналістики. Наближення до стандартів НАТО у сфері комунікацій може призвести до того, що журналістика сприйматиметься як «продовження інформаційної політики держави». У цьому разі виникає загроза зниження критичного потенціалу медіа, що суперечить демократичним принципам незалежної журналістики [16, p. 147].

7. Поглиблення співпраці з НАТО й міжнародними медійними організаціями. Українські журналісти дедалі активніше долучаються до спільних проєктів з партнерами по НАТО і ЄС. Це не лише підвищує професійні стандарти, а й формує «спільний комунікаційний простір», де Україна виступає як рівноправний учасник. Подальше залучення українських журналістів до навчальних програм, семінарів і тренінгів у рамках NATO StratCom COE

сприятиме наближенню професійних стандартів. Участь у спільних інформаційних операціях і міжнародних проєктах дасть можливість Україні закріпити своє місце в комунікаційній архітектурі Альянсу.

Зрештою, перспективи розвитку української журналістики визначатимуться здатністю збалансувати свободу слова з викликами національної безпеки. Це завдання непросте, проте саме воно дає змогу інтегрувати Україну у європейський і євроатлантичний комунікаційний простір.

Висновки. 1. Українська журналістика після 2014 р. зазнала трансформацію – від традиційних інформаційних практик до оборонної моделі. Цей процес визначався потребою протидії масштабним інформаційним загрозам і створив нові інституційні механізми – фронтову журналістику, офіційні брифінги, спеціалізовані медіа («АрміяInform»).

2. Журналістські практики в Україні почали інтегруватися у євроатлантичний простір. Це проявляється у впровадженні стандартів прозорості, достовірності й мережевої координації комунікацій за моделлю НАТО. Документи ЄС (European Democracy Action Plan, 2020; Code of Practice on Disinformation, 2022) визначили рамки, що дають змогу українським медіа долучатися до ширших європейських процесів захисту демократичного інформаційного середовища.

3. В умовах повномасштабної агресії Росії 2022–2025 рр. Україна стала прикладом для партнерів НАТО. Українська модель стратегічних комунікацій продемонструвала надзвичайну ефективність у синхронізації повідомлень державних інституцій. Це підвищує міжнародний статус української журналістики як активного учасника формування євроатлантичних стандартів.

4. Перспективи розвитку української журналістики полягають у цифровізації й мультимедійності. Використання нових платформ (тікток, ютуб, інстаграм, телеграм) дає можливість поширювати український наратив серед молодіжних та іноземних аудиторій.

5. Ключовим завданням залишається забезпечення редакційної незалежності та правового захисту журналістів. У цьому сенсі впровадження European Media Freedom Act (2024) відкриває можли-

вості для подолання олігархічного впливу на українські медіа й утвердження демократичних стандартів.

6. Підготовка журналістських кадрів і міжнародна співпраця мають стратегічне значення. Ефективність інформаційної безпеки напряму залежить від рівня професійності журналістів. Тому впровадження програм з медіаграмотності, кризових комунікацій і стратегічного інформування є невід'ємною умовою інтеграції до євроатлантичного простору.

7. Загалом українська журналістика перетворюється з «реактивного інформування» на системну складову стратегічних комунікацій. Це дає змогу не лише боротися з дезінформацією, а й формувати позитивний міжнародний імідж України, укріплювати суспільну довіру, сприяти пришвидшенню євроатлантичної інтеграції.

Список бібліографічних посилань

1. Сащук Г. М. Еволюція стратегічних комунікацій сектору безпеки та оборони України як інструменту протидії інформаційним загрозам. *Політичне життя.* 2025. Вип. 3. С. 103–108. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.13

2. Ділай А. Проблеми становлення стратегічних комунікацій української армії в контексті документів НАТО. *Наук. зап. Ін-ту журналістики*. 2019. Вип. 1 (74). С. 21–29. https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.74

3. Ковальов А. В. Політичні pr в контексті розвитку військово-політичної комунікації. *Політ. життя.* 2025. Вип. 3. С. 109–113. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.14

4. Дубов Д. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратег. пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 9–23. URL: https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/111т (дата звернення: 01.09.2025).

5. Макаренко Є. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах. *Міжнар. відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. Вип. 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3117/2798 (дата звернення: 01.09.2025).

6. Хилько М. І. Вплив російської агресії на трансформацію комунікаційних стратегій у секторі безпеки та оборони. *Політ. життя.* 2025. Вип. 3. С. 92–97. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.11

7. Antipova O. Strategic communications as a component of state information security. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. No. 13 (1). Pp. 44-52. https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/1.2023.44

8. Пашковський В. Ф. Ідентифікація політико-правових механізмів інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни. *Політ. життя*. 2025. № 3. С. 114–120. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.15

9. Компанцева Л. Доктрина інформаційної безпеки України: теоретико-правові засади. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 5–12.

10. Ковальов А. В. Військово-політична комунікація: вектори еволюції сучасного аналітичного дискурсу з урахуванням досвіду НАТО. *Політолог. вісн. : зб. наук. пр.* Київ : Вадекс, 2025. Вип. 96. С. 145–156.

11. Ділай А. Підготовка фахівців зі стратегічних комунікацій для Міністерства оборони України. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації»*. 2020. Вип. 3 (43). С. 78–85. http://dx.doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.3(43).12

12. Хилько М. І., Товмаш Д. А., Матвійчук А. В. Технології моделювання стратегічних комунікацій. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. № 22. С. 65–74. Київ : Укр. держ. ун-т ім. М. Драгоманова, 2023. https://doi.org/10.31392/iscs.2023.22.065

13. McQuail D. *Mass Communication Theory*. London : Sage Publications, 2010. 621 p.

14. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere.* Cambridge : MIT Press, 1989. 328 p.

15. Hoskins A., O'Loughlin B. *War and Media: The Emergence of Diffused War.* Cambridge : Polity Press, 2010. 225 p.

16. Tumber H., Waisbord S. *The Routledge Companion to Media and Humanitarian Action*. London : Routledge, 2017. 432 p.

17. Szwed R. Framing of the Ukraine–Russia conflict in online and social media. Riga : NATO Strategic Communications Centre

of Excellence, 2016. 131 p. URL: https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/ukr_social_media_full_report-2pdf?zoom=page-fit (дата звернення: 01.09.2025).

18. Daukđas V., Fridman O., Urbanavičiűtė, K., Venclauskienė L. War on All Fronts: How the Kremlin's Media Ecosystem Broadcasts the War in Ukraine. Riga : NATO Strategic Communications Centre of Excellence. URL: https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/War-on-All-Fronts-DIGITAL.pdf?zoom=page-fit (дата звернення: 01.09.2025).

19. Reviewing progress on the European Democracy Action Plan (2020). S. Calabrese, L. Smith, E. Antoniou, C. Johnson. URL: https://epd.eu/content/uploads/2023/12/EDAP-progress-paper-v2.pdf (дата звернення: 01.09.2025).

20. Хилько М. І., Товмаш Д. А. Стратегічні комунікації: теоретико-методологічні засади та дослідницький інструментарій. *Політол. вісн.* : зб. наук. пр. Київ, 2025. Вип. 96. С. 129–144. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.96.129-144

21. Сидоренко І. Стратегічні комунікації України. *Evropský politický a právní diskurz.* 2018. Sv. 5, Vyd. 2. C. 273-279. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_38 (дата звернення: 01.09.2025).

22. Стратегічні комунікації у фокусі співробітництва Україна – ЄС – НАТО в сучасних умовах (2019). URL: https://geostrategy.org.ua/analityka/analitychna-zapyska/strategichni-komunikaciyi-u-fokusi-spivrobitnyctva-ukrayina-yes-nato-v-suchasnyh-umovah/823?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.09.2025).

23. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng (дата звернення: 01.09.2025).

24. About the Centre. *Spravdi* : website. URL: https://spravdi.gov.ua/en/about-us (дата звернення: 01.09.2025).

25. About Center for Countering Disinformartion. *Center for Countering Disinformation*. 22.12. 2021. URL: https://cpd.gov.ua/en/docs/about-center-for-countering-disinformartion (дата звернення: 01.09.2025).

26. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / [Азаров В. та ін., за заг. ред. Л. Компанцевої]. Київ : Нац. акад. СБУ, 2021, 500 с.

27. Резнікова О. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні : аналіт. записка. Серія «Нац. безпека». 2020. № 8. С. 1–8. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf (дата звернення: 01.09.2025).

28. European Media Freedom Act. Brussels: European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/protecting-democracy/european-media-freedom-act_en (дата звернення: 01.09.2025).

References

1. Sashchuk, H. M. (2025). Evolution of strategic communications in Ukraine's security and defense sector as an instrument of countering information threats. *Political Life*, *3*, 103-108 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.13

2. Dilai, A. (2019). Problems of establishing strategic communications of the Ukrainian army in the context of NATO documents. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, *1*(74), 21-29 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.74

3. Kovalov, A. V. (2025). Political PR in the context of the development of military-political communication. *Political Life*, *3*, 109-113 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.14

4. Dubov, D. (2016). Strategic communications: Problems of conceptualization and practical implementation. *Strategic Priorities*, *4*(41), 9-23 [in Ukrainian]. Retrieved September 1, 2025, from https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/111т

5. Makarenko, Ye. (2017). Strategic communications in international relations. *International Relations. Series: Political Science*, *15* [in Ukrainian]. Retrieved September 1, 2025, from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/3117/2798

6. Khylko, M. I. (2025). The impact of Russian aggression on the transformation of communication strategies in the security and defense sector. *Political Life*, *3*, 92-97 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.11

7. Antipova, O. (2023). Strategic communications as a component of state information security. *Law Journal of the National Acade-*

my of Internal Affairs, *13*(1), 44-52. https://doi.org/10.56215naia-chasopis/1.2023.44

8. Pashkovskyi, V. F. (2025). Identification of political and legal mechanisms of state information security under hybrid warfare. *Political life, 3*, 114-120 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.3.15

9. Kompantseva, L. (2017). Doctrine of information security of Ukraine: Theoretical and legal foundations. *Information and Law, 3*(22), 5-12 [in Ukrainian].

10. Kovalov, A. V. (2025). Military-political communication: Vectors of evolution of modern analytical discourse considering NATO experience. *Political Bulletin: Collection of Scientific Works*, *96*, 145-156. Kyiv [in Ukrainian].

11. Dilai, A. (2020). Training specialists in strategic communications for the Ministry of Defense of Ukraine. *State and Regions. Series: Social Communications, 3*(43), 78-85 [in Ukrainian]. http://dx.doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2020.3(43).12

12. Khylko, M. I., Tovmash, D. A., Matviichuk, A. V. (2023). Technologies for modeling strategic communications. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, *22*, 65-74. Kyiv [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31392/iscs.2023.22.065

13. McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage Publications.

14. Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere.* Cambridge: MIT Press.

15. Hoskins, A., O'Loughlin, B. (2010). *War and Media: The Emergence of Diffused War.* Cambridge: Polity Press.

16. Tumber, H., Waisbord, S. (2017). *The Routledge Companion to Media and Humanitarian Action.* London: Routledge.

17. Szwed, R. (2016). Framing of the Ukraine – Russia conflict in online and social media. Riga. Retrieved September 1, 2025, from https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/ukr_social_media_full_report-2.pdf?zoom=page-fit

18. Daukšas, V., Fridman, O., Urbanavičiūtė, K., Venclauskienė, L. War on All Fronts: How the Kremlin's Media Ecosystem Broadcasts the War in Ukraine. Riga. Retrieved September 1, 2025, from https://

stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/War-on-All-Fronts-DIGITAL.pdf?zoom=page-fit

19. Calabrese, S., Smith, L., Antoniou, E. , Johnson, C. (2020). Reviewing progress on the European Democracy Action Plan. Retrieved September 1, 2025, from https://epd.eu/content/uploads/2023/12/EDAP-progress-paper-v2.pdf

20. Khylko, M. I. (2025). Strategic communications: Theoretical and methodological foundations and research tools. *Political Bulletin: Collection of Scientific Works*, *96*, 129-144 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.17721/2415-881x.2025.96.129-144

21. Sydorenko, I. (2018). Strategic communications of Ukraine. *European Political and Legal Discourse*, 2, 273-279 [in Ukrainian]. Retrieved September 1, 2025, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_38

22. *Strategic Communications in the Focus of Ukraine – EU – NATO Cooperation in the Modern Context.* (2019) [in Ukrainian]. Retrieved September 1, 2025, from https://geostrategy.org.ua/analityka/analitychna-zapyska/strategichni-komunikaciyi-u-fokusi-spivrobitnyctva-ukrayina-yes-nato-v-suchasnyh-umovah/823

23. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). Retrieved September 1, 2025, from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng

24. About the Centre. *Spravdi* : website. Retrieved September 1, 2025, from https://spravdi.gov.ua/en/about-us

25. About Center for Countering Disinformartion. *Center for Countering Disinformation*. 22.12. 2021. Retrieved September 1, 2025, from https://cpd.gov.ua/en/docs/about-center-for-countering-disinformartion

26. Azarov, V., et al. (2021). *Strategic Communications in Hybrid Warfare: From Volunteer to Scholar.* L. Kompantseva (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

27. Reznykova, O. (2020). On the concept of ensuring national resilience in Ukraine. *Analytical Note. Series "National Security"*, *8*, 1-8 [in Ukrainian]. Retrieved September 1, 2025, from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/analit-resnikova-national-security-8-2020-1-1.pdf

28. European Media Freedom Act. Brussels. Retrieved September 1, 2025, from https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/protecting-democracy/european-media-freedom-act_en

Стаття надійшла до редакції: 03.09.2025.

Zakhar Bratyna,
Adjunct of the Military Institute
Taras Shevchenko National University of Kyiv
81 Y. Zdanovska Str., Kyiv 03189, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-8341-3963
e-mail: bratyna_zahar_polit2023@ukr.net

Journalistic Practices and Prospects for the Development of Strategic Communications in the Context of Ukraine's Euro-Atlantic Integration

The article presents a comprehensive study of journalistic practices in the field of Ukraine's strategic communications under the conditions of Euro-Atlantic integration. It is established that after 2014 Ukrainian journalism underwent a qualitative transformation: from traditional public information it shifted to a defensive model integrated into the national information security system. The analysis demonstrates how journalists combine classical professional standards with the tasks of strengthening societal resilience, countering disinformation, and supporting the state's international image.

It is proven that the process of Euro-Atlantic integration has acted as a catalyst for the adaptation of Ukrainian media to the high requirements of NATO and the EU concerning transparency, accuracy, and coordination of communications. Based on the analysis of European regulatory documents (European Democracy Action Plan, Code of Practice on Disinformation, European Media Freedom Act), it is concluded that Ukraine is gradually entering the common European information space, integrating new approaches to journalism as a component of democratic governance.

Special attention is given to the prospects for the development of journalism within strategic communications. The study shows that the key directions include digitalization and multimedia, ensuring editorial independence, professional training, and international cooperation. The scientific novelty of the article lies in combining theoretical and methodological approaches (McQuail, Habermas, Hoskins, Tumber) with a practical analysis of Ukraine's experience in countering information aggression.

In summary, modern Ukrainian journalism is no longer merely a “reactive response” to information attacks but is transforming into a systemic tool of strategic communications, capable of simultaneously strengthening national security, shaping a positive international image of the state, and contributing to the implementation of Ukraine’s Euro-Atlantic course.

Keywords: journalism; strategic communications; information security; Euro-Atlantic integration; NATO; European Union; disinformation; digital media; democratic standards; societal resilience.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 75

Редактор-перекладач
М. Кушнарьова

Редактори *Т. Дубас, Л. Сісіна,*
Л. Степченко, Ю. Шлапак
Комп'ютерна верстка *Г. Булахової*

Підп. до друку 18.02.2026. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 31,97. Обл.-вид. арк. 27,56.
Наклад 150 пр. Зам. № 1.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Ідентифікатор медіа R30-01098

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2023 р.